

חיים ליברמן

אהל רח"ל

חלק שלישי

כולל:

מסביב לחסידות • עניני ספרות-הסטורית
בשדה חקר שפת-יידיש • הוספות לחלק ראשון
זוטות • צילומי שערים • מפתחות לכרכים א-ג

הקדים מבוא
פרופ' דב סדן

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

ניו יארק

שנת חמשת אלפים שבע מאות ארבעים וארבע לבריאה

Published and Copyright 1984 by

RABBI HAIM LIBERMAN
770 Eastern Parkway
Brooklyn, N.Y. 11213

Library of Congress Catalog Card No.: 80-81178

PHOTOCOMPOSITION BY

EMPIRE PRESS

550 EMPIRE BLVD. • BROOKLYN, N. Y. • (212) 756-1473

בדפוס שמחה ובנו גרשון גלוקמן

Bookmart Press, Inc.

N. Bergen, N.J. 07047

אל הקוראים!

אחרי הופעתו של „אהל רחל“ כרך ב' בידיש, שגם הוא כקודמו כרך א' בלה"ק מצא חן בעיני קוראיו, התחילו מגיעות אלי הצעות ובקשות מאת קוראים, שקראו את הכרך הראשון אבל אין להם גישה לכרך שני זה, משום שאין הם נזקקים ללשון יידיש (שנתרבו בדורנו זה), לפרסם בדפוס כרך שני זה בתרגום ללה"ק. ימים רבים לא נעניתי לבקשות אלו, משום רפיון בריאותי (ה' יחלימני ויחזקני) היה קשה לי לקבל על עצמי עול עבודה כבדה זו, בעיקר אמנם משום בזבוז זמן יקר (ה' בשמים הוא היודע כמה ממנו עוד ברשותי להשתמש בו) שהרי כבר בזכותי עליו ד' זמן וכלום כדאי הוא לבזבוז עליו זמן כפול מבלי שיהיה לי שום דבר חדש? סוף סוף אמנם נמצא לו גואל, ה"ה ידידי הנכבד, הרב ר' יהושע שי' מונדשיין מירושלים עה"ק ת"ו שהתנדב לקחת על עצמו את עבודת התרגום, והרי התרגום לפני הקוראים שחיכו לו.

וזאת למודעי, שאם המצא ימצאו איזה שהם פגמים בתרגום יתלו את הפגמים בי, שכן פה ושם, במקצת דמקצת הייתי עזר כנגדו לר' יהושע שי'.

ידידים יעצוני להכניס גם את חלק ההוספות בלה"ק שבכרך שני זה, כדי שלא יחסר לאלו שלא רכשוהו משום לשונו היידי.

אנשי חב"ד, שאני נמנה עמהם, ודאי ימצאו ענין רב בצוואתו של ר' שמואל דוב מבאריסאוו ז"ל החסיד המפורסם.

ב„מעשה ר' בירך“ שפירסמתי בכרך א' נשמט פרק אחד ואני מכניסו כאן, בכדי שיהיה דבר שלם, אעפ"י שכל הענין אינו לפי רוחי.

באותו מעשה ר' בירך נדפס מכתבו של הרה"ג ר' אפרים ולמן מרגליות ז"ל (פרק ה) מהעתקה משובשת ולכן הריני מדפיסו פה שנית מהעתקה מגוף כת"י של הגראז"מ ז"ל, ששלח לי ר' יהושע הנ"ל מאוסף בית הספרים הלאומי בירושלים ת"ו.

ולבסוף, שלא לפטור עצמי בלא משהו חדש, הוספתי „זוטות“,

קצת הערות, תיקונים, השמטות והוספות זעירים לשלשת הכרכים (ל"א במספר).

מכמה וכמה קוראים קבלתי מכתבים בשבח הצילומים שנתתי בשני הכרכים. שהם מקבלים מהם תועלת גדולה ומבקשים שלא לקמץ בהם להבא, ואע"פ שאין זה דבר השווה לכל נפש הריני ממלא את בקשותיהם ואלו שאינם מעונינים בהם הרי יכולים להתעלם מהם. וזאת למודעי שרובם מוקטנים.

את המפתחות לשלשת כרכי „אהל רחל“ ערך וסידר הרב ר' שלום דוב שי' לוי. ותודתי נתונה לו בזה.

חובה נעימה היא לי להודות בתודה רבה לפרופ' רב סדן שי' על דבריו בשבחם של שני כרכי „אהל רחל“ א"ב. דעתו של אחד המומחים הגדולים בסוגיות אלו נתנה שמחה בלבי שעמלי לא היה לריק.

תודה משולשת להאברך החשוב הרב ר' שניאור זלמן שי' חאנין, שכמו בכרך הראשון, כך בכרך השני ובוה השלישי לא חשך זמנו וטרחתו כדי להסיר מעל שכמי את עול הטיפול בהדפסה ויגע כמה וכמה יגיעות כדי ששלשת הכרכים יופיעו נאים לעין ונוחים לקריאה, וכבר העירותי בהקדמה לכרך הראשון שזהו גמ"ח בגופו, אחד מהדברים שאדם אוכל פירותיהן בעוה"ז והקרן קיימת לו לעוה"ב.

תקותי שקוראים ומשתמשים בכרך זה יהנו ממנו ויביא להם תועלת נרצה ומאחל להם הצלחה ורב טוב.

חיים ליברמן

ניו-יורק, שבת תשר"מ

בפתח יריעות אהלים

פרופ' דב סדן

א

בבוא לפנינו תשלום מחקריו היקרים של מעלת הרב החכם ר' חיים ליברמן, שהיו קודם פזורים על פני כמה וכמה דוכנים, ועתה הם כאחדים בידנו, מהיותם צוררים וכנוסים בשני הכרכים של הספר הנקרא „אהל רח"ל" (כרך א', תש"מ; כרך ב' – בנוסח יידי, תשמ"א; בנוסח עברי, תשמ"ד), דין שנהא כמשיבים את עצמנו, עד-ארגיעה, אל לפני יובל שנים, בהגלות לפנינו האיש ושחו בביכורי-פירסומיו בשער בת רבים – אם שער המכון המדעי היידי, „ייוואָ-בלעטער", בירושלים-דליטא, (תרצ"ג), אם שער בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, „קרית ספר", בירושלים-דארץ-ישראל, (תרצ"ד), ואף שלא ידענו בו ועליו; עד-מה, חשנו למקרא דבריו, לפי ענינם ובנינם, פנים חדשות בחכמת-ישראל, ותחושתנו וודאותה נתחזקה והוסיפה עם המשך פירסומיו, שהורם לצדקה, מעל כתבי-עת אלה ורבים אחרים, וכן מעל מאספים וקבצים, מאז ועד-עתה. אכן, עוד למקרא-ביכוריו לא יכולנו לאנוס את עצמנו מן הפליאה לגודל בקיאותו שנראתה תחילה כמקפלת במובלט פינות ואגפים, שנדמו בחינת תלמים תלמים שלא נחרשו ולא נזרעו קודם, או חרישם ומיזרעם הי' אך לחצאין ולמקוטעין. והדברים היו אמורים במיוחד בתחומה של הספרות העממית, אם בשולי החסידות, אם בשיפולי ההשכלה, אך ככל אשר רבו כן רבו הפירסומים, רחבה כן רחבה יריעתם, ונגלה הרב המחבר כאמן פדגוג ההולך ומוליד מן הפשוט אל המורכב, ונמצאו קוראיו כתלמידים המקשיבים לרבים המעמידם, דרגה-דרגה, במוקדם של רחשים וענינות, ולא יכלו שלא להקשות: זכייטנו באותה ברכת-פתאום כיצד.

ב

ודומה, כי רובם של ראשוני-קוראיו ומעייניו לא ידעו תחילה אלא במעומעם מה שהושיטה להם, לימים, שמועה טובה בעל-פה פה ורמיזה טובה בכתב, כגון הערכים הנאותים בספרי-העזר (לכסיקאות

בפתח יריעות אהלים

וכדומה), – דהיינו, כי בהתפרסם ביכורי-מאמריו, כבר ניצב מחברם על סף של שנת הארבעים בחייו, ומאז שחר-ילדותו וקדמת-נעוריו קיים בחינת והגית בה, מתוך שעמל בתורה ובחכמה, והוא משלומי אמוני חב"ד ומנאמני רבם ונשיאם, ר' יוסף יצחק שניאורסון, זכר צדיק לברכה, אשר בעודו בחיים חיתו, היה חסידו בנוצרי גחלתה של תנועת חב"ד ודבקה, שמשטר-האימים של ברית המועצות רדפם, ולא זזה יד החסיד מיד רבו ונשאו במוט הגורל ומוטותיו בשניים – עמו נאסר, עמו גלה, עמו נפדה, ובאשר הלך רבו הלך גם הוא, בקיימו שתים אומניות: האומנות האחת, שהיה סופרו ומזכירו; האומנות האחרת, שטרח להקים, ואף הקים, אוצר ספרים בחצרו, והוא מוסד מהולל אשר רבים נאותים לאורו.

אכן, עתה, כתום יובל שנים לפירסום-ביכוריו, בהיותו בידי הציבור תנובת-טנאים, הני תרי כרכי-כתביו, יודעים הכל, לרבות ראשוני מפליאיו, עד מה צדקה תחושתם, שליחשתם מתחילה, כי נוסף בו מי שספרם של הדורות, וביחוד של הדורות האחרונים, יוכל לומר עליו: בכל ביתי נאמן הוא. מה גם שנוספו כמה מיני ידיעה על האיש ודרכו. החל במאמרו של ר' יצחק ריבקינד עליו השלום, וכלה במסתו של ר' יהושע מונדשיין (לבנון) שיאריך ימים: תולדות אדם, שצירף לה ביבליוגרפיה מלאה של כתבי רח"ל, הכוללת כמאה יחידות-פרסום, שנדפסו ברבים, למן תרצ"ג עד תשל"ח, שאם לצרף להם מה שנוסף בחמש השנים האחרונות, הרי הוא כולל את גופם של שני הכרכים שלפנינו, ואף מרמיזה על שאינו בהם, ועניינו כפול: ראשית, כתבים אשר אתו בכתובים, אלה חיבוריו התורניים והעיוניים, שלא נתפרסמו עדיין; אחרית, עשייתו כאחיעזר וכאחיסמך, לחכמי הדור וחוקריו, שהעמידם, אם בשיחה אם באגרת אם בתרווייהו, על תוספת מקורות ותשלום תעודות למחקריהם שלהם ונסתייעו בהם, ויש בהם שראו חובתם להודותו ברבים, ויש בהם שקנו את שנודע להם, מפיו ומעטו, במשיכה בעלמא, מה שלא עיכבו להוסיף ולקיים מצוות יפוצו מעינותיך חוצה, הלא היא בעזרתו, עזרת תמיד מוצנעה למפעלים וראשיהם – כגון שרשם הרבה אלפים פתקים לאוצר המלים הגדול של לשון יידיש, בעריכתו של ר' יודל מארק וכדומה.

ג

והכל מכח היותו הקורא בה"א הידיעה של ספרי-ישראל; הקורא הבוחן ובודק כל ספר וספר בחינת בעיני ראיתי, מה שעשאו בחזקת

בפתח יריעות אהלים

יודע כל מה שנאמר בתוך הספרים ההם וכל מה שנאמר עליהם, והוא מעמת עד-דק את שנאמר בתוכם ואת שנאמר עליהם – הלא משום כך ולשכ' : גימא מרחקים וביקר באוצרות ספרי ישראל, וראה כל חיבור וחיבור. בין גלוי בין גנוז, כמקורו ובמקורו, והיא שעמדה לו שלא יהא חייב לתמוך יתדותיו במי שקדמו, אלא אם כן ראה עצמו, קרא עצמו, בדק עצמו. וכן בירר אף העמיק ברוב ענינות, שמהיותם זנוחים אף מזולזלים, היו כמצייצים, אך אזנו החדשה חשה אותם כמצווחים: רבי פרנסנו, והוא, באַמנה, חש לפרנסם אף פירנסם, לרווחת האמת שאין לפניה אלא גופא דעובדא.

ד

וזו רדיפת-האמת כתכלית-העיון, מחלחלת גם את המעשים, הנראים כקטנות, גם את החזיונות, הנחשבים כגדולות, והקורא, הנותן דעתו על אלה ואלה, יוצא נשכר – מכאן פרטים דזוטרין לפניו, כביכול כטפילה לעיקר, והמשמשים את דעת הקורות, קורות-ישראל, בחינת מיקרהיסטוריה, ומכאן כללים דרברבין שהם כביכול העיקר והמשמשים את דעת הקורות, קורות-ישראל, בחינת מקרהיסטוריה. אך לא אחת, כשמתבקרות פינקס-הקטנות ופינקס-הגדולות, מתחוו, כי לא בשיעורם אלא בערכם של דברים תליא מילתא, וניתן להמשיל משלים הרבה, מתוך המחקרים הכלולים בספר שלפנינו, אך דומה כי להדגמתה של הבעייה, בתרי ובתלת מתלין סגי לך.

ה

ולכן, למשל, בבוא החכם, המקובל כראש ההיסטוריונים שבדור, והוא מעמיד כדרך שהוא מעמיד, סדר קהילות רבנותו של בעל „קדושת לוי“, ובא הרב המחבר ובודק בתאריכי ההסכמות שנתן ר' לוי יצחק בקהילות ההן, והנה סדרם סותר את הנחת ההיסטוריון, הרי זה לא בלבד תיקון סדר הביוגרפיה של יחיד כאמיתה, אלא תיקון סדר הקורות, אלה קורות הדור ונפתוליו בין פלגת המתנגדים מזה ופלגת החסידים מזה, והחרב מתנופפת ביניהם. או אם חוקר הדרמה היידית בא ומעמיד על גלגולי „גדולת יוסף“ שהוא, כנודע, תירגום של מחזה עברי, ולמד מה שהוא למד, ובא הרב המחבר ומונה אחת לאחת את המהדורות ומונאן, לא בלבד לפי מקום-הדפוסים אלא אף לפי זמנים, ומראה, עד-מה ניתן להקיש מהם על תחום התפשטות הספר, וסוג קוראיו; כלומר: עד מה המקום והזמן חופפים את השטח, שחלה עליו

בפתח יריעות אהלים

גזירת הקנטוניסטים, שטח־מושבה של האם החרדה, בעירוב של יאוש ותקוה לבנה הקטן, בין נחטף בין עלול להחטף, וקורות יוסף הצדיק על תחילתם שהוא ירידתו ועל סופה שהיא גדולתו, הם לה כמקור תנחום, כי נס שהיה הוא נס שיהיה. וכן ניתן לנו לקח, מה וכיצד עשויה מיקרוהיסטוריה לשמש מקרוהיסטוריה.

1

והוא הדין בסברה שנתקבלה על כמה וכמה חוקרים מובהקים, עד שנעשתה כמושכל ראשון, ובא הרב המחבר ומתוך בדיקתו, בדיקת פרטים ופריטים, אנו למדים, כי מעיקרא דדינא פירכא. כך, למשל, אירע לה לסברה, שנתפשטה אילך ואילך, והטוענת לחלוציותה ומרכזיותה של החסידות בתקומתה ותגבורתה של הספרות בלשון־העם, בידיש, ובא הרב המחבר ומעמידנו, מתוך צירופה של עובדא לעובדא, על מסקנת ונהפוך הוא, ודעתו הסבירה והנהירה היא עתה כמסמר הנטוע, ושוב לא ימצא סניגור על הפכה, אלא אם נעלמה ממנו שרשרת הראיות המהימנות של הרב המחבר. ועוד זאת, אותה מידת המהימנות עשויה שתתבלט כמאליה מתוך מחקרו המאוחר יותר, והוא על „נזד הדמע“ לר' ישראל זמושץ, שחוקריו קרובים לסברה, כי עוקצו מכוון לגנותה של החסידות הבעשטית, וניתוחו של הרב המחבר מערערה, והוא מוסיף על ערעוריו בויכוח עם בר־סמכא כהאי שיננא, ר' גרשון שלום; והרי לכאורה איפכא מסתברא, כי מי שסתר את הסברה המקובלת על בכורת חלוציותה של החסידות והמירה בבכורת חלוציותה של ההשכלה, באמצעה של המלחמה שביניהן, יאשש את דעתו בתעודה שנולדה בראשית של המלחמה ההיא, באופן שקונטרס „נזד הדמע“, העשוי כעין מקאמה, כמנהג ראשוני משכילים, יהא כחלוץ ההתגרות בחסידות בראשית המלחמה ההיא, ומי מועמד יאה לחלוציות כזאת כמורו ורבו של ר' משה מדיסא. אך מה נעשה והניתוח של הטכסט ומקוריו אינם מסייעים הנחה כזאת.

ולא הבלטנו ענין זה – שעתיד לו, כנראה, המשך בירור, ונימא ביה מלתא – אלא כעין ראייה החלטית, לדרך הרב המחבר, שאין קנין אמת אלא בכוחה ומכוחה שלה עצמה.

2

דברי חכמים בנחת נשמעים – זה הכלל הגדול, ירשת החכם מכל

בפתח יריעות אהלים

אדם, שהוא לאדם המעלה משאלה-דלתתא וציווי-דלעילא, היא לו לרב המחבר מיזוג של שיטה ונימוס, והוא שומרו גם בקיימו את היקשה האחרת של החכם מכל האדם: דברי חכמים כדרבנות, שנמָּשְלו על מקבילותיו – משמרות, אָפּוּת – הוא לפי פשוטו כשימושו במקרא, יציבות הדברים וחוסנם, ואך לפי דרושו, כדרך שימושו במשנה, – חדות הדברים ועוקצם. ודומה, כי הרב המחבר לא קימט את נחת-דבריו אלא בסידרת מאמריו על קצת חוקרי החסידות, שעטר חוקרותם במרכאות; ואזכיר מעשה שגילגלתי שיחה עם ר' זלמן שזר, סנסן מגזע חסידי חב"ד, ונסבּו הדברים על שנראה כסטייה מצד הנחת על ר' חיים ליברמן, שהיה יקר וחביב עליו, ואף נגעו באותה קבוצת המאמרים על נעימת תוכחתם הקשה, ואביא בזה בשילוח, כבמסירת קולמוס, תורף דבריו, לאמור: אפילו אתה מצמצם פעלו של רח"ל על מה שקיפל מיריעות הדורות האחרונים, והיא שליטתו הגמורה בספריהם של שלושת ראשי הנחלים ויובליהם – הלמדנות, החסידות, ההשכלה; ועל שלושת מיני לשונותיהם – העברית, היידיש, הלועזית, אי אתה יכול שלא להפליא מידתו הראויה, שתשמש אות ומופת לאלה שהוא משיג עליהם ומוכיח טעותם, אבל במי הדברים אמורים, במי שטרחו שתורתם תהא בחינת אבן שלימה, גם מצד עצם הידיעה גם מצד מיצויה; מה שאין כן במי שנבהלו להלחים או להטליא לפי פיצולי האבן שנזדמנו להם כדרך שנזדמנו. וסיום דבריו: ודאי ודאי, כי האי גברא רבא הוא כירשו וממשיכו של ר' משה שטיינשניידר ודכוותיה, אך זכור ואל תשכח, כי ייחוסו אינו במה שקרוי פּוּסְטְמַנְדְלֶסוֹנִיאָנָה אלא במה שראוי שייקרא פְּמַנְדְלֶסוֹנִיאָנָה, ונדודיו על פני אוצרות ספרינו באשר הם, הם כנדודי קוּדְס־קוּדְמוּ, הלא הוא החיד"א, שנדד על פני אוצרות כאלה, לשם „שם הגדולים" שלו, אלא שקודם-קודמו, נשמתו עדן, שורשו בקבלה, והיא בבת-עינו, וזה, נרו יאיר, שורשו בחסידות והיא בבת עינו. אפס אין לך קירבה גדולה כשל אם ובתה. וסיום-סיומם של דבריו בלשוּן-העם: אז מען זאגט בבת עין, דער אפל פון אויג, איז דאך נישט שייך . . .

[חשון תשמ"ד]

התוכן

מסביב לחסידות

- 1 ..... לשאלת יחס החסידות ללשון יידיש
- 14 ..... בדיה ואמת בדבר בתי הדפוס החסידיים
- 310 ..... ר' נחמן מברסלב ומשכילי אומאן
- 339 ..... פלאגיאט מ„סיפורי מעשיות“ לרבי נחמן מברסלב

עניני ספרות-הסטורית

- 340 ..... ר' יחיאל מיכל עפשטיין — „לוחם לשפת יידיש“
- 365 ..... ספר „המגיד“ ומחברו
- 383 ..... שתי הדפסות של תרגום-בליץ לתנ"ך
- 391 ..... מקורו של ספר „משל ומליצה“
- 395 ..... מחברו האמיתי של „תלאות המורים“
- 400 ..... מחברו של „דער יודישער פאר-פסח“
- 407 ..... מאוצר הבדחנים
- 414 ..... קוריוז ספרותי
- 418 ..... לכיבליוגרפיה של א"מ דיק
- 425 ..... כתב פלסטר על הקהילה היהודית באיסטמבול

בשדה חקר שפת-יידיש

- 426 ..... על „שבת“ העלופה בסוד
- 436 ..... מנין נובעת הפנייה אל האשה בלשון „צי הערסטו“?
- 443 ..... „חב"ד(י)ען זיר“ ו„חב"דניצע“
- 448 ..... מיהו ה„שבת-שענקער“?
- 454 ..... ווייסע חברה
- 456 ..... ספרי לימוד החשבון ביידיש
- 461 ..... קאלים, כלה-געלט, מוהר ונדן

הוספות ל„אהל רחל“ חלק ראשון

- 467 ..... אגרת אדמו"ר הזקן „להבין משל ומליצה“
- 477 ..... ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר

489	..... דפוס רוסיא של ספר „מקדש מלך”
505	..... ספר הין צדק ותיקון המדות
510	..... ספר „ירושת משה”
512	..... ספר כללי התחלת החכמה
514	..... מלון הארמית החיה בעברית
517	..... ספר עמודי שמים
520	..... תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש״ט”
523	..... הדפוס העברי באוסטרהא
553	..... תרגום יידי בלתי ידוע של ספר „אלף לילות ולילה”
563	..... צוואה של חסיד חב״די — ר׳ שמואל דובער מבאריסאוו ז״ל
590	..... מעשה ר׳ בירך

זוטות

601	..... (א) ספר „מדרש רבות” דפוס מינקאוויץ
605	..... (ב) קונטרס משרת ענבים
607	..... (ג) ספר „שבחי הבעש״ט”
608	..... (ד) למאמר הדפוס העברי באוסטרהא
614	..... (ה) מודעה מזורה בחומש דפוס ראם בוילנא
614	..... (ו) ר׳ יעקב עמדין על ספר „קיצור שליה” ועל מחברו
615	..... (ז) ר׳ אפרים זלמן מרגליות על „הגיה דר״ע”
616	..... (ח) ספר הלכות „תלמוד-תורה” לר׳ שניאור זלמן, הרב מלאדי
621	..... (ט) על דפוס הראשון של ספר ה„תניא”
623	..... יוד) הרבי הרש״ב נ״ע מליובאוויטש על ספר „אור לישרים” ..... יא) הרבי הרש״ב נ״ע מליובאוויטש על הדפסת ס׳ „הזהר”
624	..... עם המפרשים על הדף
624	..... יב) הרבי הרש״ב נ״ע מליובאוויטש על מחירי כתיק חב״ד ..... יג) ספר אגרות קודש מאת כ״ק אדמו״ר מהריי״צ נ״ע
625	..... מליובאוויטש כרך ו
627	..... יד) למאמר „ר׳ נחמן מברצלב”
629	..... טו) למאמר „צי הערסטוו”
630	..... טז) למאמר „ביאור הגר״א על שלחן ערוך אה״ע”
630	..... יז) למאמר על הכרזת „שבת” בעת ריקודי חתונה
630	..... יח) למאמר „בעל חיי אדם והגר״א מווילנא”

631	.....	יט) למאמר „מחברו האמיתי של תלאות המורים“
631	.....	כ) צופן בספר „אוצר הכבוד“
632	.....	כא) ספר „תורת העמים“
632	.....	כב) קצת הסבר לצילומי דפוס פטרבורג
638	.....	כג) „אקס-ליבריס“ וחתימת ידו של בעל השל"ה ז"ל
639	.....	כד) למאמר „תרגום יידי בלתי ידוע של 1001 לילות“
641	.....	כה) סדר סליחות מכל השנה מנהג פוזנן והוראדנא
641	.....	כו) מכתב הרי"מ מגור בנדון קניית ספרים שנדפסו בעוולה
642	.....	כז) מפנקסו של רב
642	.....	כח) קו לדמותה של הצנזורה לספרי עברים ברוסיא קסרית
646	.....	כט) ספר פוקח עורים
650	.....	ל) על גזירת המלבושים ליהודי רוסיא
		לא) נוסח שבועת אמונים למגויסים היהודים
652	.....	בראשית שנות גזירת הרעקרוטין

. . .

655	.....	צילומי שערים
701	.....	מפתח ספרים — לכרכים א-ג
719	.....	מפתח צילומים — לכרכים א-ג
747	.....	מפתח מקומות הדפוס

לשאלת יחס החסידות ללשון יידיש

בין חוקרי לשון יידיש רווחת הדעה, שוודאיותה אצלם כמעט ואינה מוטלת בספק, כי החסידים ניצלו בהרחבה את השפה היידישית כאמצעי תעמולה להפצת החסידות.

ד"ר י' צינברג מסיים את הכרך הרביעי של „תולדות ספרות ישראל“, המוקדש לספרות היידיש מראשיתה, בשורות הבאות: „בו בזמן התפשטה בנפות-הדרום של מלכות-פולין, התמה-לגווע, התנועה החסידית... והצליחה לקבץ תחת דגלה המונים גדולים... משכילי ברלין הכריזו מלחמה מרה על ה„זי-ארגון הקלוקל“... כנגד זה שאפה התנועה החסידית, שפנתה אל שכבות-העם הרחבות, להרבות בשימושה של שפת העם לצרכי תעמולתה...“¹

מ' וינר, במחקרו על ספרות היידיש בתחלת המאה הי"ט² מפרט יותר; בין השאר הוא כותב: „החסידות בשאיפתה לחדור אל ההמונים, השתדלה במרץ רב לנצל את השפה היידישית המדוברת, ובמכוון נתפסה לשפת המון העם“. ובהמשך: „... המלחמה שניטשה בין החסידות להשכלה עוררה גם מאבק על רכישת ההמונים באמצעות שפת העם. משמעותה זו של היידיש כאמצעי תעמולה היה מובן לחסידות מכבר, עתה ניתנה לכך הדגשת יתר והדבר אף הוצא אל הפועל. השכלה נאלצה לנקוט אף היא באותו אמצעי...“³

באשר להשכלה: סביר שהצדק עמו, שהרי אכן היתה היידיש לצנינים בעיניהם של חלק מהמשכילים שלא החמיצו שום הזדמנות להשמיצה. ורואים אנו בעליל כי המוטיב היחיד החוזר ונשנה כמעט בכל אחת מיצירותיהם בשפה זו – הוא „האנטי-חסידות“⁴.

אולם באשר לחסידות, הענין עדיין צריך עיון. נקח לדוגמה חתך-

---

1. תולדות ספרות ישראל, ד, תיא-מרתביה (1958) עמ' 173.
2. „די יידישע ליטעראטור ביים אנהייב פון 19טן יארהונדערט“, סאוונטיש. ליטערארישער אלמאנאך 10-9, מאסקווע 1939, עמ' 488.
3. שם, עמ' 493.
4. לדעתו של מ' וינר, הרי גם תרגומיו ליידיש של מנדל לפין לקהלת ולמשלי אמורים היו להיות יציאה לקרב נגד החסידות.

זמן קצר, משנת תק"מ (1780) – שבה נתפרסם הספר החסידי הראשון „תולדות יעקב יוסף” – ועד שנת תקצ"ז (1836) שבה נסגרו הדפוסים העבריים בפקודת השלטון הרוסי, נתרכז גם באיזור מסויים: אוקראינה ורוסיה הלבנה. עתה נתבונן מה בעצם הדפיסו החסידים בידיש באותה תקופה באיזורים הללו. אין אנו מסוגלים להגיע לרשימה ביבליוגרפית ארוכה, מאחר ובסך הכל נדפסו בתקופה זו לא יותר משלש יצירות חסידיות בלשון היידיש.

אחד מן החיבורים הללו הוא ספר חסידות חב"די בשם „פוקח עורים”⁵. אולם ספר זה, יותר משהוא ספר-חסידות הריחו ספר-מוסר, ובקרב חסידי חב"ד מקובל כי מחברו, אדמו"ר האמצעי, ר' דוב בער, בנו של הרב מליאדי⁶ כתבו במיוחד עבור „בעל-תשובה” מסויים. הספר השני הוא „ספורי מעשיות”⁷, הלא המה סיפוריו המפורסמים של ר' נחמן מברצלב. והשלישי – „שבחי הבעש"ט”⁸.

הגם שלדברי י' צינברג היתה הצלחה עצומה הן ל„ספורי מעשיות” והן ל„שבחי הבעש"ט”⁹, אך הביבליוגרפיה מלמדתנו כי ההצלחה לא

5. ההוצאה הראשונה אינה ידועה. פרידברג רושם: וואראש, תקס"ה. ברם טעות היא בידו. ידוע שר' בער לא הדפיס שום ספר מספריו בחיי אביו, אדמו"ר הזקן.

6. ראה אודותיו בלעקסיקאן של ד רייזן כרך 4 עמ' 820. אגב, יש לתקן את טעותו של ד רייזן בקראו את שם משפחתו, „שניאורסון” (גם בידי ב' וואכשטיין אותה טעות, ראה מפתח ההספדים 22.3). שם משפחתו לא היה שניאורסון. לא בנו של הרב מליאדי הוא שקיבל שם זה, אלא נכדו, ר' מנחם מענדל, ואילו שם המשפחה של ר' בער היה „שניאורי” (זאת לפי הודעה אישית מפי הרבי מליובאוויטש, אשר בארכיונו מצויים מסמכים רוסיים רשמיים שבהם חותם ר' בער בכינוי „שניאורי”). קברו אינו בליובאוויטש אלא בנידון שבאוקראינה.

7. נדפס לראשונה בשנת תקע"ה ללא ציון מקום הדפוס. בן-יעקב רושם כפשטות: „רוסיה”. פרידברג רושמו כדפוס ברדיטשוב ואילו פרופ' ג' שלום כדפוס „אוסטרהא(ז)”.

8. „שבחי הבעש"ט” הראשון, העברי, נדפס בקאפוסט תקע"ה. ותוך זמן קצר כבר תורגם לידיש ונדפס באוסטרהא, נאוידוואהר, קאריץ וחולקוא.

קיימים שלשה תרגומים שונים ל„שבחי הבעש"ט”. ראה: א' יערי, „שלשה תרגומים של „שבחי הבעש"ט” ליודית”, קריית-ספר, יב, עמ' 529. אולם יערי (שם) טועה בחושבו את התרגום של נאוידוואהר תקע"ה כתרגום הראשון. לאמיתו של דבר התרגום של אוסטרהא תקע"ה הוא הראשון, וכבר בשנת תקע"ז חזרה ונדפסה מהדורה זו בקאריץ. יערי לא ידע משתי הוצאות אלו, ורשם את התרגום לפי הוצאה אנונימית ומאוחרת שלהשערטו כעבר בשנת ת"ר, ולפיכך קבע שהיא האחרונה. אולם באותה שנה לא נעשה כל תרגום חדש, וההדפסה נעשתה לפי התרגומים שהיו קיימים מכבר. כל ההוצאות שראיתי, נדפסו בדוגמת דפוס אוסטרהא. אחד התרגומים, אותו של זאלקווא, הוא פרי עטו של אליעזר פאווייר, מתרגמו של ה„גדולת יוסף”. השערטו של ג' פרילוצקי (ראה ייווא-בלעטער, ג, עמ' 246 הע' 1) כי היא מעשה פלאגיאט, זקוקה עדיין לבדיקה ומחקר. מן הראוי היה שהמומחים לדבר יערכו השוואה בין שלוש התרגומים.

צינברג, וכן מ' וינר, מזכירים מהדורה יידיש של „שבחי הבעש"ט” דפוס לאשצ'וב. ברם מהדורה כזו אינה ידועה כלל, והמהדורה הידועה מדפוס זה היא מהדורה עברית, לכן נראה שטעות בידם. וינר טועה וכולל גם את הוצאת ברדיטשוב תקע"ה בין המהדורות שביידיש.

9. תולדות ספרות ישראל, ה, (1959), עמ' 244.

האירה פניה בשוה לשניהם: בעוד של „שבחי הבעש״ט“ היו מהדורות נוספות כבר בשנתיים הראשונות להופעתו, הרי שאת ה„ספורי מעשיות“ לא חזרו להדפיס עד כעבור עשרים וחמש שנה! ברם עלינו לקחת לתשומת לבנו את התנאים המיוחדים שבהם נתון היה ה„ספורי מעשיות“: היו אלו שנות הרדיפות הגדולות שנרדפו חסידי ברסלב על-ידי חסידים מזרמים אחרים. כגון הרדיפות מצדם של „הסבא משפולא“, הרבי מסאווראן ואחרים. כך שהיה קושי גדול להדפיס את הספר הזה ברוסיה. בגליציה, לעומת זאת, נאסרה כליל הדפסת ספרים חסידיים¹⁰. וכשנרצה להיות זהירים ביותר, נמצא לומר: אפילו אילו היו ל„ספורי מעשיות“ מהדורות רבות יותר, הרי העובדה שבספר נדפסו הנוסח העברי והנוסח היידי שניהם גם יחד, מונעת מאתנו את היכולת לקבוע בבטחה לזכותו של מי מהם יש לזקוף את ההצלחה הגדולה שנחל הספר. ההיה זה בזכות הנוסח היידי או שמא דוקא בזכותו של הנוסח העברי?

ספורי המעשיות הברסלביים מתקשרים לחסידות רק כשמביאים בחשבון את הרמזים שניתנו בהם על-ידי ר' נתן, תלמידו של ר' נחמן. רק דרכם מתוודעים אנו לכך כי בסיפורים אלו טמונים רזין עמיקין, „בת המלך“ איננה בת-מלך כלל וכלל, ואין היא אלא השכינה. וכך הלאה. וכשאנו משקיפים על חיצוניותם של הסיפורים לא מבעד לרמזים אלו, הרי אין באותן מעשיות שמץ כלשהו של „חסידות“ ואינן אלא סיפורי מעשה בן-המלך ובבת-המלך, או מעשה בן המלך ובן השפחה וכדו'. החדירה לעומקן של הכוונות הטמונות בסיפורי המעשיות היא נחלתו הבלעדית של הקורא שלמעלה מן הממוצע, והוא די לו בנוסח העברי! אך הקורא הפשוט, אשר למענו נועד הנוסח היידי, עבורו נותרו כל הרמזים והכוונות „מחוץ לתחום“, ולדידו „בת המלך“ היא בת-מלך כפשוטו. ואס-כן איזו תעמולה חסידית נעשתה כאן תוך ניצול היידיש? סיפורים על בן המלך ובת המלך היו מצויים בשוק הספרים למכביר, והיו נקראים עוד בדורות שקדמו להופעת החסידות¹¹.

10. ראה: ג' שלום, סונטרס אלה שמות, ירושלים תרפ״ח, עמ' 28.

11. ואף בקרב חסידי ברסלב עצמם היו שהתנגדו להדפסת ה„סיפורי מעשיות“, באמרם כי לא נכון להדפיס סיפורי מעשיות כאלה! (ראה דבריו של ר' נתן בהקדמה שניה ל„ספורי מעשיות“).

12. מעניין לציין, אגב כך, את דבריו של ר' נתן (בהקדמה שניה): „... כי הלא על כל פנים סיפורי מעשיות נאים, וכבר נדפסו בעולם כמה וכמה סיפורי מעשיות רבו מספר ואין פוצה מה ומצפצף...“ (מן ההקדמה הראשונה נראה כי זו התבטאותו של ר' נחמן עצמו).

ובאשר ל„שבחי הבעש"ט", הוא נחל אמנם הצלחה רבה. אך אין אנו יכולים לקבוע בביורר שהחסידיים הם ה„אשמים" בהצלחה זו; הרי לעינינו חיבור אחר – ואף הוא בתרגומו של אותו ר' אליעזר פאוויץ מתרגמו של „שבחי הבעש"ט" ליידיש – הוא ה„גדולת יוסף", הרחוק במאד מלהיות ספר חסידי, ועם זאת נפלה בחלקו הצלחה אדירה. הגדולה לאין שיעור מההצלחה שנחל „שבחי הבעש"ט", אשר מבחינה ביבליוגרפית אינה יכולה בשום פנים להשתוות להצלחת ה„גדולת יוסף". ד"ר י' שאצקי רושם¹³ ארבעים מהדורות של ה„גדולת יוסף", ואף אם נשמיט מרשימתו את ה„מכירת יוסף" שלא היווה חומר קריאה ונועד רק לשימושם של שחקני ה„פוריס-שפיל", ולפיכך אין בו ענין לדיוננו. בכל זאת נותר מספר רב של הוצאות (ועליהן יש להוסיף עוד, השמטות) – הן ההוצאות שנעלמו מעינו של ד"ר שאצקי. ומבחינה זו אין „שבחי הבעש"ט" יכול להשתוות כלל וכלל אל ה„גדולת יוסף".

לאור זאת מוכרחים אנו לבקש את סיבת הצלחתו הגדולה של „שבחי הבעש"ט", זו הגדולה עוד יותר של ה„גדולת יוסף", ולתלותה ביצירות עצמן ולא בגופים שעמדו מאחוריהן.

בהביטנו ב„גדולת יוסף" ניצבים אנו בפני פליאה: מנין לו לספר זה הצלחה כה עצומה? והתמיהה גדילה והולכת כשמביאים בחשבון כי חלקים ניכרים מהספר אינם חומר קריאה קל כלל וכלל, כגון השיחות של יוסף ואחיו על „מציאות הבורא" או אם העולם הוא „קדמון" או „מחודש", השיחה בענין „תחיית המתים", ועוד. הקוראת קטעים אלו צריכה היתה להיות לפחות בדרגת „רבנית"... עבור קוראת „מן השורה" היו נושאים אלו ברמה גבוהה מדי, ואולי גם משעממים לטעמה. ומה עמד לו אם-כן לספר זה שישא חן כה רב בעיני קהל קוראותיו?

ועוד פרט מוזר כרוך באותו ספר: מתרגמו, אליעזר פאוויץ, היה יהודי גליצאי, וגם הדפסתו הראשונה של ה„גדולת יוסף" היתה בגליציה; ברם הצלחתו של הספר עקרה מגליציה לרוסיה, ומן העשרות הרבות של מהדורותיו אך **בודדות** הן (כשתיים-שלוש במספר) שהופיעו בגליציה, והשאר נדפסו כולן ברוסיה. הלא דבר הוא. ומה פשרו?

13. ראה: ארכיוו פאר דער געשיכטע פון יודישן טעאטער און דראמע, כרך א, יו"א, ווילנע: י. 1930.

ד"ר מ' וויינרייך מצטט¹⁴ מ„שלמה ר' חיימס“ של מנדלי מוכר-ספרים: „ואחד מהבנים קורא לפניהם מעשה יוסף הצדיק ואחיו בלשון יהודית. הכל שומעים ונהנים ותמהים על גבורותיו של יהודה...“ אך אין זה סביר כלל להניח שהסיבה היחידה לפופולריות הרבה של ה„גדולת יוסף“ היתה הנאתן של זקנותינו מעלילות גבורותיו של יהודה. ועוד: מדוע דוקא ה„סבתות“ שברוסיה נמשכו למעשיה זו בעוד שרעותיהן שבגליציה לא התרשמו כלל מיהודה ומגבורתו?

לדעתי המפתח להצלחת ה„גדולת יוסף“ נעוץ לא בהנאה שבקריאה. אלא דוקא בכך שסיפור המעשה נגע בנימי נפשה של האשה. והרטיט את „הרגש האמהי“ העמוק שבה.

נמצאים אנו בעיצומם של ימי „הגיוס לטירונות“ שהטיל הקיסר ניקוליי הראשון. התקופה האיומה של „חטופים“ (קאנטוניסטים) וחוטפים; אחת הגזירות הנוראות אשר פגעה יותר מכל וזיעזעה עמוקות את רגשות האם היהודיה. נתאר לעצמנו אם זו שבנה נחטף קוראת בגדולת יוסף“ כיצד מורידים המדינים את יוסף מצרימה למכרו לעבד, ובעברם ליד קבר רחל אמו נחלץ הנער מידם, משתטח-מתרפק על הקבר, ומתנה לאמו בבכי תמרורים את מר גורלו בהזכירו לה תוך כך: „כמה נתדפקת על שערי רחמים ברוב תפילותיך, דמעות כמים שפכת לפני קונך עד שנתקבלה תפלתך לפניו, ויפקדך בפרי בטן... האידך נשתעשעת בו יום יום... כמה טרחת ויגעת בגידולו... ועתה בואי אמי וראי... יחף מובל בנך בדרך מצרימה... אמא, אמא, מדוע זה החרשת? ולמה לא הרעשת את העולם בזעקותיך?...“ וממשיכה האם וקוראה: „לעבד נמכרתי, ומה ירא אנכי לנפשי שמא אשנה כהוא-זה מפקודותיהם – הלא את עצמותיי ירסקו...“ והספר ממשיך והולך ומתאר כיצד שומעים המדינים את קול בכייתו, גוערים בו בניזיפה, ומנתקים אותו בחזקה מקבר אמו.

והאם מגיעה לסוף החזיון: יוסף מבכה באזני אמו את מר גורלו ומסיים בזעקה גדולה ומרה: „אמא! אמא!“ מלים אלו ותמונה זו הרטיטו את נימי לבה של האם, ועוררו בה זכרונות נוגים על החוויות שנתנסתה בהם היא בעצמה. מהרהרת היא בבנה שלה, עצמה ובשרה. כמה נתייגעה עד שפעלה בתפלותיה ונשמעו תחנוניה באזני השיי"ת,

14. ביכערוועלט, 1923, עמ' 366. [לשון הצ'יטוט שבפנים לקוחה מהנוסח העברי של מנדלי, בימים ההם, כל כתבי מנדלי מו"ס, עמ' רסד. – המתרגם].

כמה „תחינות“ אמרה, כמה דמעות שפכה, אף כתתה רגליה אל צדיקים
 להוושע בתפלותיהם. כיצד השתעשעה אחר כך בבנה, יגיעותיה
 העצומות וטרחותיה אשר טרחה בחינוכו; זכתה גם להכניסו לחדר.
 ואז בא אותו יום מר ונמהר כשהחוטפים עטו על העיירה. לנגד עיניה
 חוזרת ועולה התמונה כיצד רצה היא אחר עגלת החוטפים שבה מוטל
 בנה – ולא פעם אף הוא „מכור“ להם – והוא עקוד בכבליו, מובל כעבד
 לארץ מרחקים, ארץ ציה וצלמות. קוראת היא על צעקתו של יוסף, אך
 באזניה מהדהדות זעקותיו של בנה „אמא! אמא!“ ועדיין חשה היא
 בבשרה את חבטת השוט מידם של החוטפים המגרשים אותה מן
 העגלה וממריצים את הסוסים לחוש ולהרחיק ממנה את בנה...
 ושמא „חלילה משנה הוא כהוא־זה מפקודתם את עצמותיו ירסקו“.

וכשהאם האומללה קוראת את חלקו השני של „גדולת יוסף“ ובו
 יסופר היאך אחר שנים רבות שלא נודעו עקבותיו, לפתע נמצא יוסף,
 ניצת בנפשה זיק ושבִּיב תקוה, שמא... אולי ירחם... אפשר
 תתבטל הגזירה וגם בנה שלה יתגלה לה. שיטת ה„טירונות“ חדשה
 היתה ליהודים, מאות בשנים לא נגזרה עליהם גזירה שכזו, ומנסיונם
 שלהם לא למדו על מציאות שכזו. אך לא יאומן היה לחשוב כי המצב
 ימשיך להשאר כמות שהוא.

וכאן טמון, לדעתי, סוד הצלחתו של „גדולת יוסף“. הגעגועים
 החזקים והבלתי פוסקים אל הבן האבוד עודדו קריאה חוזרת ונשנית
 בסיפור תלאותיו של יוסף. העלילה לא נתיישנה ונפש הקורא לא קצה
 בה כפי שקורה בסיפור שבו כל העלול לקרות ל„בת המלך“ כבר גלוי
 וידוע מראש אחרי קריאה ראשונה, ומכך נובעות המשעשעה
 מהדורותיו של ה„גדולת יוסף“ בתקופת הקנטוניסטים.

להצלחתו של „שבחי הבעש"ט“ יש לחפש סיבות אחרות. ספר זה
 היווה חומר קריאה מהנה בלבד, או אמצעי בידור ככל ספר מעשיות
 אחר. ואכן, זכה הספר להצלחה כיאות לכל ספר קריאה מהנה. והרי
 „ספורי הפלאות“ – שהוא עיבודו של אותו ר' אליעזר פאוור ל„מעשה־
 בוך“ הישן – אף הוא מצא חן רב בעיני קוראיו למרות שאין בו
 מנפלאות הצדיקים וסיפורי החסידים. ואם גם מדת הצלחתו פחותה
 היתה קמעא מזו של „שבחי הבעש"ט“, אין זאת אלא מפני שהעלילות
 שבו כבר עבר עליהן הכלח, גיבורי הסיפור הן דמויות שערפל האגדה
 והדמיון אופפן למחצה, ורחוקים הם מעולמו של הקורא. מאורעות
 „שבחי הבעש"ט“, לעומתם, שייכים לעבר הקרוב וכאילו זה אך עתה

ספר

שבחי בעל שם טוב
והוא ההלות ישראל

ראש ספר שבחי בעל שם טוב • מי נדרוקט געווארן מיין און הקודם אמת חסידו קדוש יי • תוארו
בעל שם טוב ז"ל אקיק אעגבון • געוון בן ההלות • מיין פון לו זעהן לילת נדרוקט
 וכלמות • וקסם ער האט געטמן • אערט דריקן די גייט • וואה חלמים רעים
 האט ער געהייט • דל דורך געהט אן • ווער עס מיל רבוק חן גמט ברוך תח וחס מיהם קפן ווערן לו גישייט •
 מין איר מיל הייטן בליב איו • וחס ער האט מאי מייט דל גייט • דרום המבין איר דמט מפר אמת קייאעטן •
 זיין ניט מיטאלר פל סטייט און הקודם ובפרט נסים נדקיות • זמלין קמנין דמיט אעיון • מון זיך דל פל אושר פרוים
 לו געאין ניטט לו טמן קיין זינד • מן מטילר זח אדריך אטובה זיין זיין קינד • געקל זח אגלין איר זכה זיין דעם
 גמל לו זעהין גערך מון גיסאנד • טאן :

נדרוקט מיט כחולטעג אייך העכשט פירן טמן קייאעטן זענדי

לפין

כעת צאנד ליינקב דל און דעם זיידע פיל אל :

ספורי חבלאות

אודר

גריבטי גישיבמנ

יווייט ספר מיו גידוקט גיומרין במנת חס"ה י נקראתה בסג אגסה בוך • חוג מילונר הט הרבני אונתרי
 מויער פשויר ספרם דק ק זאקווי דס ספר אעתיק גיוועקן אסו אהיירי י ריידי יעדו זאל קעגן
 בהענד לויין : זיילן הקורס ביונקרסה בסג **סיפורי הפל ייט** י דר ווחונדל וכי
 אעסות פו לייט פון הזמן החסידר **יהודה** תכני הזמן ר **שכל יקר** י ידו י יעניע גאור לו סויק
 זרר דחרנין טר יעטייל : אומיס פו לייט י דרוס אמת יעמנ זייביר זחילן קולין דט ספר בהענד : חוג זחילן
 יט חס ייין מייך דעם געאר : בוכות אה יעט קוואן ווער גמוה גיסמינד זלי במלר • מאן ק יהי רטן

ע"ז רעיון סלעמאלר

בהרוב שוב

ברפ"ה ברנני מכיר אמורסיס מאור **מנחם מענדל פינקל שטיין** :

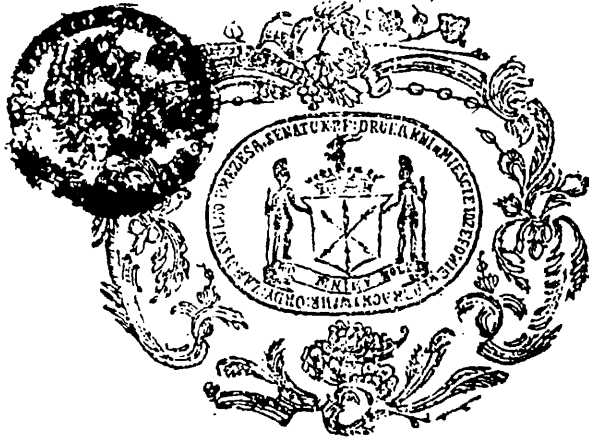
וכ"ס ברנני מהורר עשה בר"י ניקר טלאשעב

תק"פ

כפר גדולת יוסף

אין רש' ובגין ספר ייחד ס' אוסטריאליס' ע' ליום - איז יוסף האם איס וייני בררר גרויט אינזיגס
 גיהאט : איך ווירד אין דין ספר ער אענר אטליט : אונ אויך גרויט אוסר פון אונזר הברא יאכונ
 איך פון תחיית האלים : אונ יענר אענט קאן יך אריט נעאן איין אוסר הטבל גאט כ"ה לו דין : רש ספר הם
 הקבני אוהר"ר אקיעזר פאוויך ספרא רפה ק"ק יאקוויי אעתיק גיווענן לרש דעס ספר הנחמד
 מלחמה בשלום : אן אטון הקורט אטון אטכנז : כדי אויערר אטליס וטליס וביניס ואלן קאנין אין דין ספר
 בהענר לענון :

GEDULES JOSEF

ביוזיע פארק

אדום על פרדזי ענד ספרסס כוכ"ד רוד כענר' ישע"י קן כרעני ספ"ג ספ"ד כנני ספרסס
 ספ"ד בשלאל וואקס נ"י :

בשנה   הרפ"ז   רפ"ק

ספר

גדוללת יוסף

על וויברייטש

אין דין מבלבן ספר ווידר פיל הסמארום פרי צילם וויא יוכף האט מיט דיני ברודר
 נחום וכוונם נחאם איך ווידר אן דין ספר פרי מערך משלים און איך
 נחום ספר פון אסונת הבודא יחברך איך פון תחית המדים און יערד מענש קאן
 עב אלים נעטן אין ספר השכל נאם ברודר האט צו דיני דאס ספר האט דיבני מוידר
 אלעוור פאוור ספרא דקק ואלקות מעתיק נחעק אום דעם ספר העמרה
 מלחמה בשרום סן לשון הקודש ללשון אשכנזי כרי אן יערד אנשים ונשים וביטנם
 ואל קאנין אין ספר כהענר דענין :

בסלאוויטא

כס"ל

Verlag gedruckt in der Reichmann'schen Buchdruckerei

ספר

פוקח עורים

שחיבר סרנ סרויק: זכרינו לזכר ונכחתי כניד הרובת כמו מוכר'ר
 דוב בער נכרז הרין רסידל רסידל מיכר'ר
 פניאור זמן נכרזת ררומים חכר כמס נידע :
 ידו ספריכס סק' וסיס נונכס זכר יכר :

ערת, יעש אויף דעם קאט עד אויך השגרה ניגנין
 אויף יג ייגע לייט אז זיי ווירן השגרה קאן
 ווי זיי יארין זיך גיהט זיין קאט עד כרבר גווען דעם
 ספר איינטיגש : אז ארע יארין דרינגען איין זעהן
 נוש עד קאט נשריבן :

ובימות יה וכו' לציון נואל : כ ב א

כדכוס של הרבני כוהרר יצחק ככוהרר יוכף מענין

Сеферъ Покужь Евримъ ии е.

оправляющіи численныи.

въ ШКЛОВѣ

въ Типографіи ицка Мемкии

1832

ספר

פוקה עורים

האט מחבר ניווען הרב החזק יצחק בנעלה ובנסתר
כבוד מרשד שכי מיהרר דוב בער . כתר ב
האון רב לא קדישא מיהררר שניאר דרסן ובניס
אשר שטט טרע ערירי ספרותם הקדושים בנעלה
ובנסתר :

(עלה) יצט איפ דעם האט ער אפ תעניתה
נענקן אה דו גימטע לויט אר נעיקון
משוכת טאון יי נאדן זך נחט ציו : האט
ער סתד נען דעם ספר איפ פריש און אה נאדן
דען און יערו (אש ער האט נעיקן)
ובנסת ערופה לעיון נאל : ב כ א

ברשין הענייד דאסרסא קוילא

שקלאב

ברפס הרבני מיהרר יצחק בנסתר יצחק מענין

פשת ח צ נ דפיק

ספר

פּוּקַח עוּרִים

אחרי שנים רבות, ביקר בעל-פיהו ונאסר, בעל קולותיו שם
הוא, דוב בער, ברחובות, חסידא קה"א סודר
היה, וזכר, נאסר את שם בער על ידי ספרים.

אך אינו יודע אם זהו שם או לא, ויחזיקו בענין
אם זה שמו של איש או של מקום, או לא יודע
אם זה שמו של איש או של מקום, או לא יודע
אם זה שמו של איש או של מקום, או לא יודע
אם זה שמו של איש או של מקום, או לא יודע

וּזְכָרָם

הוציא לאור: מוסד תרגום ופירוש ספרים
הרבנים בארץ ישראל

תש"ח   תר"פ   תש"ח

POKACH URIM

A. DUKAKI, N. D. Z. (1938)

www.wisdom.com

פסקת עורים

ספרי יראה אנו עד נאד סהדר ויזצו ואנן ארע טאג מאה ברכות אנו
דסלכען השם ארע הנע צי דער סאנן זיך אז ער איז דר קניענט פון
הש"י, הדום ברוכט עד טהדר צו זיין צו גפענן ארע הנע איין מצוה
ועבודה צי הש"י, דהיינו רפחות ארץ צו שטיין פיר ארמון, אונ צו
זענען טאמער קנע ער צייט ער נאל אוועק גיין פון זיין פרנסה צום
לעיען ארוי, ואנן פיל קאפיטרן, תהלים וכיוצא בו דר כדה איז לסען
השם גיט צו פיר נעכטן אז ער איז דר הנעכט פון הש"י יאנו וויצט ער
גהאלפן וויערן פון הש"י ת צי דינען אים:

גם ואל עד בעל השוכה אנו איטרוכר ירא איהום גיט פיר נעסן שהכמיה סכא
לירי האה וויטה אונ נאל סוס ירויה עוסק זיין כסלאכטו או כספחתי באמתה
ובניו שום רסיה נדר יום ארס חו, והנהנה סיגע כפוי אשרי וסכ לו בעולם הזה
ובעולם הבא.

- ובספר קב הושר סגיני, דכלל זה נקום בדרך והוא חיד ואורך יסין בעיום
הנצחיים, מי שאינו רוצה לירנית במסן הסירו וספחת במינעו, וסכל יסכן שאט
רוצה במסן של גול או של גניבה, או שר רסיה, ועוסק כסלאכטו או כספחתי וסכן
כאמנה זה הוא צדוק וישר, אבל כשהראה ארס שהוא גיטן תהליך וספחתי,
יאנו עוסק כסלאכטו או כספחתי וסכן באצורה או צדוק להחזיק מעט ככל
החוקת, כי עיקר החוקת היא במסן, וכל ארס שהוא עוסק במסן כדרך
זה הוא צדוק גמור.

גם מחויב כל ארס לירע ולכויר הסיר שמדת ההסתפקות היא מדה גבולה, כי
היא סתלקתי מחסרה וקנאה, וסוקדתי לחכם כל בני ארס השייכים הורה מעט
וצדק, וירע כי המצוה יאהבה לתעך במסן היא יסירה כל החסרה בלילה, ויען חס
היא לסחוקים נד.

תם ונישלים

בדיה ואמת בדבר בתי הדפוס החסידיים

לאופיים של בתי הדפוס העבריים באוקראינה,
רוסיה הלבנה וליטא, עד שנת תקצ"ז (1836)

א

דיעה רווחת היא כי בתי הדפוס העבריים בפולין וברוסיה במאה הי"ח, נוסדו ברובם על ידי החסידים. ד"ר אברהם אליהו הרכבי כותב באותו ענין:

אחד מ... אמצעי התעמולה החזקים של החסידות במחציתה האחרונה של המאה שעברה ובראשית המאה הנוכחית, היה יסוד מספר רב של בתי דפוס בוואלין, פודוליה, גלילות קיוב ומוהילוב, אשר שם נדפסו בעיקר חיבוריהם של החסידים.¹

כמעט זהים הם דבריו של שאול גינזבורג:

כידוע, סייע יסוד החסידות רבות להתפתחות הדפוס העברי בפולין וברוסיה. התנועה הדתית-חברתית חדשה שהשיגה במהרה התפשטות נרחבת ועוררה התנגדות שבקנאה מצד מתנגדיה, נזקקה, כמובן, למלה הנדפסת כאמצעי לתעמולה ולפולמוס.² שימוש בבתי הדפוס של המתנגדים, לצורך מטרה זו, היתה כמובן בלתי אפשרי, לפיכך החלו החסידים מייסדים בתי-דפוס משלהם, בעיקר באותם איזורים ששם היתה השפעתם חזקה – בוואלין, פודוליה, בגלילות קיוב ומוהילוב וכד'. מתנגדיהם אף הם לא עברו על כך בשתיקה, כך שבסוף המאה הי"ח ובראשית הי"ט נוסדו בתי דפוס של חסידים ושל מתנגדים בערים רבות.³

1 *Сборник в пользу начальных еврейских школ*, С-Петербург, 1896, стр. 164.

2 דבר זה אינו נכון כלל. החסידים הדפיסו באותה תקופה רק ספרי חסידות, ולא ספרי פולמוס. החסידים לא הגיבו שום תגובה שבכתב לא על הקונטרס האנטי-חסידי הראשון, זמיר עריצים' שנדפס בשנת תקלי"ב (1772), ולא על היצירה המאוחרת יותר, זו של שנת תקל"ח (1798). כפי שד"ר י' צינברג מצוין (תולדות ספרות ישראל כרך ה עמ' 194-195) נקטו החסידים בהתנגנות פסיבית בלבד: רכישת החיבורים האנטי-חסידיים וביעורם מן העולם. רק במחציתה השניה של המאה הי"ט באוירה רגועה ונינוחה, כשהמחלוקת בין החסידים והמתנגדים כבר שקטה, נחפרסם חיבור-ויכוח חסידי בשם, מצרף העבודה.
3 צוקוטנט, 1932, עמ' 589. ראה גם האנציקלופדיה הרוסית-יהודית כרך 14 עמ' 853 ואילך.

מכאן הרי עולה מאליה מסקנה פשוטה: בתי הדפוס באוקראינה וברוסיה הלבנה נוסדו על-ידי החסידיים, ואלו שבליטא – על ידי המתנגדים. בהלשנותיהם התדירות, באותה תקופה, לממשלה הרוסית, של המשכילים על החסידיים, נהגו להצביע על כך, וציינו שדפוסים אלו הם דפוסים חסידיים המהווים קיני אופל שמהם מתפשטת קנאות חשוכה בקרב ההמון היהודי.⁴

האם יש יסוד להשקפה נפוצה זו, או שמא אינה אלא השערה בעלמא שעשתה לעצמה מהלכים ללא שום אחיזה במציאות?

לשאלה זו חשיבות רבה מבחינה תרבותית-היסטורית, ואנשה להשיב עליה בהסתמכות על תפוקתם של בתי-דפוס אלו, עד כמה שהדבר ניתן להיעשות במצבה הנוכחי של הביבליוגרפיה. עקב התנאים המיוחדים ששררו בפולין ובגליציה (כגון איסור הדפסת ספרי חסידות בגליציה, חדירתה המאוחרת של החסידות לפולין, ועוד) אניח מדינות אלו למחקר בפני עצמו, וכאן אתעכב על בירור המצב באוקראינה, רוסיה הלבנה וליטא.

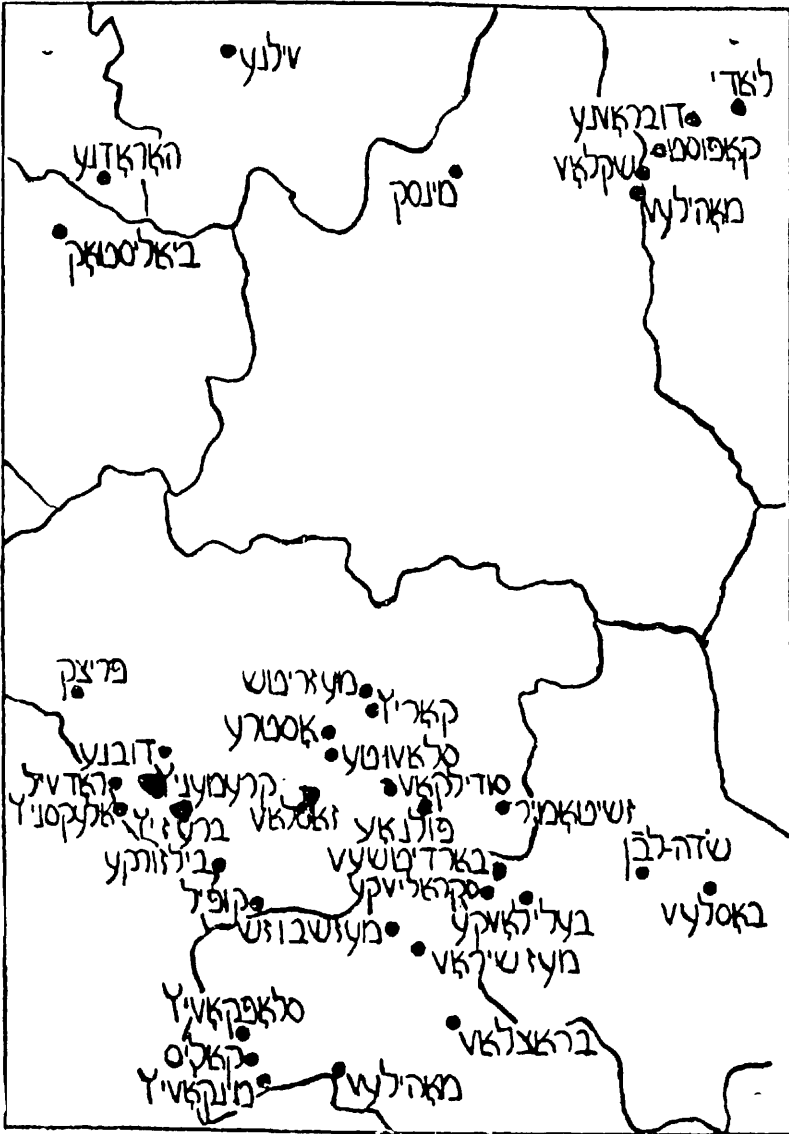
ח"ד פרידברג בספרו, תולדות הדפוס העברי בפולניא מפרט למעלה מחמשים ערים שבהם נתקיימו בתי דפוס עבריים באותן שנים. מהן באוקראינה, רוסיה הלבנה וליטא, (בסדר אלף-ביתי, הכתיב הוא בצורתו כפי שהוא מופיע, בדרך כלל, בשערי הספרים שנדפסו באותן ערים):

אלעקסניץ, אוסטרהא, באהוסלאוו, בארדיטשוב, ביאליסטאק, בילזורקע, ברעזיץ (גם: פאדברעזיץ), דובנא, דובראוונא, הוראדנא, ווילנא, זאסלאב, זיטאמיר, ליאדי, מאהילוב (שעל הדניסטר), מאהילוב (שעל הדניפר), מינסק, מינקאוויץ, מעזריטש, מעזיבוז, מעזירוב, סדילקאב, סלאוויטא, סלאפקאוויץ, פולנאה, פאריצק, קאליס,

4 אין כל ספק כי לפניותיהם אלו של המשכילים אל השלטונות היה חלק חשוב בהטלת הגזירה מטעם ממשלתו של ניקולאי הראשון (בשנת 1836) על סגירת כל בתי הדפוס העבריים שברוסיה, ולהניח שנים בלבד: אחד בוויילנא והשני בקיוב (פתיחת בית הדפוס בקיוב לא יצאה לפועל, ותחתיו נפתח בשנת תר"ז בית דפוס בזיטאמיר), אודות הלשנות על דפוסים עבריים, ראה:

Пережитое, III, стр. 14; С. Борозов, *Нариси з історіи єврейської книжки на Україні*, 2; *Восход*, 1903, 6, стр. 131-132; *Єврейская Старина*, I (1909), стр. 251--255; *Ibid*, 7 (1915), стр. 95.

5 מידע חשוב נמצא בוודאי בארכיוני הצנזורה בקיוב, שעליהם כתב המנחם נחום סטיף כי הם נתנו בידי חומר ופרטים, המצמצים כתגליתית (פון נאענטזן עבר, ווילנע, 1937, עמ' 335). למרבה הצער לא פורסם אותו חומר עד עצם היום הזה, וספק גדול הוא אם עדיין קיימים ארכיונים אלו בשלמותם.

מפה מהערים המוזכרים במאמר זה.

ПЕРВАЯ ВСЕРОССИЙСКАЯ ВЫСТАВКА ПЕЧАТНОГО ДѢЛА.

VIII.

Списокъ еврейскихъ изданій,

напечатанныхъ

въ Россіи и въ Царствѣ Польскомъ,
предназначенныхъ для выставки

המצבה הראשונה ברוסיא למעשה הדפוס.

רשימת הספרים העבריים

שנדפסו

בארץ רוסיא ומלכות פולין

הנועדים לבוא לשער המצבה.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

ТИПОГРАФИИ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУКЪ

Вас. Остр., 9 лин., № 12.

1894.

קאפוסט, קאריץ, קופיל⁶, קרעמעניץ, ראדוויל, שדה-לבן, שקלאוו. נוסף לערים אלו, המנויות אצל פרידברג, היו קיימים בתי דפוס גם בעיירות: בעלילאווקע, בראסלב וסקראליבקה (הסמוכה לבארדיטשוב).

שלישים ושבע ערי דפוס – מספר מרשים למדי! וכשאנו מביאים בחשבון שבחלק מערים אלו נתקיימו כמה בתי דפוס בעת ובעונה אחת, וכל זה אינו במדינה אשר היהודים חיו שם בעושר ובכבוד. אדרבה! באותם מקומות שררה דחקות רבה בקרב ההמון היהודי, להוציא גבירים ספורים בלבד; נוסף לכך התחוללו על ראשם גזירות שונות חדשים לבקרים – ועם כל זאת רב הוא כל כך הצורך והביקוש למלה הנדפסת! מעוררת בנו עובדא זו שביעת רצון וסיפוק רב; אכן זהו עם הספר הראוי לשמו!

אבל מאידך גיסא, קשה עלינו להבין את החלוקה היחסית של מקומות דפוס אלו בין שלוש המדינות הנ"ל: מבין שלשים ושבע הערים שבהן נתקיימו בתי דפוס עבריים, עשרים ושמונה מהן הן באוקראינה, תמש ברוסיה הלבנה וארבע בליטא. יהודי אוקראינה אינם ידועים כלמדנים ביותר. אדרבה, בספרות החדשה מוכתרים הם בתואר „עמך“. לעומת זאת, המדינה הידועה בלמדניה הגדולים, בגאוניה המפורסמים ובישיבותיה הרבות היא דוקא ליטא, ו„ירושלים דליטא“ – היא ווילנא – בראשה, ובמדה מסויימת גם רוסיה הלבנה. בהתאם לכך ניתן היה לצפות כי המצב יהיה בדיוק הפוך: במקום הראשון במספר דפוסיה היתה צריכה לעמוד ליטא, שניה לה רוסיה הלבנה, ורק לבסוף אוקראינה זו של ה„בעלי-בתים“.

6) בשנת תרנ"ה-1894 נדפסה בפטרבורג חוברת, בעברית וברוסית, בשם:

Список еврейских изданий, напечатанных в России и в Царстве Польском, предназначенных для выставки.

רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיה ומלכות פולין הנועדים לבוא לשער המצבה. בחוברת לא נזכר שם מחברה. אך בהקדמתו, לקהלת משה, אות ב, עמ' IX כותב שמואל וינר כי הוא אשר חיבר את החלק העברי, וד"ר איא הרכבי הוסיף ושינה בה וגם כתב את התרגום הרוסי. בחוברת זו משייכים המחברים את קופיל ל„מלכות פולין“ וכותבים שידוע רק ספר אחד שנדפס בה: מחזור מכל השנה, תקניז. אך טעות היא בידם: בעיר זו נדפס בה בשנה ספר נוסף, חידושי מהרש"א, וממנו ניתן ללמוד שהעיר קופיל, שבה היה קיים הדפוס העברי, נמצאת באוקראינה ולא בפולין. בהסכמתו לספר זה כותב ר' זאב וואלף מטשארנאוסטרא בין השאר: „שהדפיסו פה ק"ק קופיל בגבולי...“, היינו שקופיל נמצאת בסביבות טשארנאוסטרא. בשערי שני הספרים נרשם: „תחת ממשלת האדון הגדול החסיד יאסניא וועלמאשני סוועריני וויסלאצקי“, ובגדולת ר' וואלף מטשארנאוסטרא“ (נדפס ב„ידישע כתבים“ של יוסף פעריל, ביבליאטעק פון ייווא, ווילנע, 1937, עמ' 221) קוראים אנו: „... מוכרחים לילך וליטול מוויסלאצקי הזקן בקופיל (שאו היתה עדיין כפר) עבור פדיון שבוים... דרכו עוברת על-פירוב בטשארנאוסטרא...“ – שוב רואים אנו כי קופיל שוכנת בסמיכות לטשארנאוסטרא שבאוקראינה. באנציקלופדיה היהודית-רוסית מופיעה עיירה בשם „קופיל“ בוואלין, וכן ניתן לראותה שם במפת פלך וואלין.

וכאן צצה לה התשובה המיוחלת – „חסידיים!“ החסידיים הם אלו שייסדו את בתי הדפוס הרבים לסיפוק צרכיהם המיוחדים, ועתה תואם היחס המספרי אל המציאות: אוכלוסית אוקראינה, החסידית ברובה המכריע, נזקקה למספר רב יותר של דפוסים, לעומת רוסיה הלבנה ה„חסידיית-למחצה“ וליטא ה„מתנגדית“ – שהסתפקו במספר קטן יותר.

הבה נתבונן, איפוא, בביבליוגרפיה של ערי דפוס אלו, ונעמיד השערה זו במבחן המציאות. אך אגב כך מן ההכרח להעיר כי הביבליוגרפיה של דפוסים מזרח-אירופה רחוקה עדיין מן השלימות, וסביר שבעתיד תעמיד הביבליוגרפיה את המספרים שאביא כאן על יתר דיוק. אך הדבר לא יביא לשינויים גדולים בכל הנוגע לעניינינו: גם אם מספר הספרים שבכל עיר יעלה או ירד, גם אם יתברר שספר פלוני או אלמוני לא נדפס בעיר זו אלא ברעותה, ולא בשנה זו אלא באחרת – התמונה הכללית לא תשתנה.

המספרים הנקובים כאן מתבססים על ספרו הנ"ל של פרידברג, ותולדות הדפוס... ועל ספרו האחר, בית עקד ספרים, וכן על הרבעון, קרית ספר (ט עמ' 432; יא עמ' 95, יט עמ' 277, כ עמ' 45; כא עמ' 214).

קודם כל נשמיט מהרשימה אותן ערים אשר לבתי הדפוס שבהן לא היה קיום של ממש, ויותר מאשר שלשה-ארבעה ספרים – ולעתים לא יותר מאשר ספר אחד ויחיד – לא הצליחו להדפיס, והדפוס שבק חיים. ברור שלשום בית דפוס מסוג זה, אשר בן לילה היה ובן לילה אבד, לא היתה יכולה להיות השפעה כלשהי על מצב הדפוס באוקראינה וברוסיה הלבנה, אפילו אם נקבל את ההנחה שייסודו הונח על-ידי החסידיים. בתי דפוס „קיקיונים“ כאלה היו ששה עשר, מהם שלשה-עשר באוקראינה ושלשה ברוסיה הלבנה. והרי הם:

רוסיה הלבנה: (1) דובראוונא – חמשה ספרים; (2) ליאדי – אחד; (3) מאהילוב – אחד.

אוקראינה: (1) באהוסלאוו – ארבעה ספרים; (2) בילזורקע – חמשה; (3) בעלילאווקע – אחד; (4) ברעזיץ – ששה; (5) זאסלב – ארבעה; (6) מעזריטש – שלשה; (7) סלאפקאוויץ – שלשה; (8) סקראליבקע – אחד; (9) קאליס – שלשה; (10) קופיל – שנים; (11) קרעמעניץ – אחד; (12) ראדוויל – ששה; (13) שדה-לבן – שלשה.

(7) אמנם פרידברג רושם שני ספרים, אך טעות בידו: הספר, נחל אשכול' נדפס בדובנא ולא בקרעמניץ (ראה פקסימיל בחי' צ' 88).

ליתר בטחון נוסף, כי בסך הכל נדפסו בט"ז ערים אלו כחמשה או ששה ספרי חסידים, ואפילו בעיר כמו ליאדי, „ערש חסידות חב"ד" ועיר בירתו של „הרב מליאדי" ר' שניאור זלמן. הרי הספר האחד והיחיד שנדפס שם לא היה ספר התניא של הרשי"ז, אלא דוקא ספר הלכה משכבר הימים⁸ (ואף אמנם נדפס הוא בהסכמתו של הרב מליאדי). כך שבלב שקט יכולים אנו להתייחס לערים אלו כנעדרות כל ענין לנושא שלנו, ולפיכך יש להשמיטן מן הרשימה.

נותרו לנו עתה רק כעשרים ערים שבהן היה לדפוס העברי קיום אוֹרוֹך יחסית. וכשאנו מוסיפים ומביאים בחשבון כי בתי הדפוס לא נתקיימו בעת ובעונה אחת בכל עשרים הערים הללו, ובשעה שנוסד, למשל, הדפוס בסדילקוב, היה בית הדפוס הראשון שבשורה – אלעקסניץ – סגור כבר מזה כארבעים שנה, מאבדת רשימתנו את הרושם הכביר שיצרה בהביטנו בה בהשקפה שטחית.

ב

אחר השמטת שלושת הדפוסים הנזכרים שברוסיה הלבנה, נותרו רק שתי הערים שקלוב וקאפוסט שבהן התקיימו הדפוסים שנים רבות, עד עיצומה של הגזירה בשנת תקצ"ז. בשקלוב החלה הדפסת ספרים עבריים כבר בשנת תקמ"ג⁹, כך שהדפסת הספרים שם נתקיימה משך למעלה מיוכל שנים. בקאפוסט נוסד הדפוס בשנת תקס"ד ונמשכה פעילותו למעלה משלשים שנה. ואכן, בשני מקומות אלו נדפס מספר רב של ספרים עבריים.

מהביבליוגרפיה של דפוסים שקלוב וקאפוסט רואים אנו שאמנם נדפסו שם גם ספרים חסידיים, אך אלו ספרי חסידות חב"ד בלבד, ולא משום זרם חסידי אחרים¹⁰.

אבל חב"ד מיעטה בהדפסת ספרים, אף על פי שהירבתה בכתיבתם. במקום דפוס יצרה חב"ד שיטה של מעתיקים או „כותבים"

(8) עמודי גולה, נדפס לראשונה בקושטא ר"ע, וכליאדי נדפס בשנת תקס"ה.

(9) על מייסדי הדפוס בשקלוב ידובר להלן.

(10) היוצאים מן הכלל: שבחי הבעש"ט שנדפס לראשונה בקאפוסט תקע"ה, ופרי הארץ שנדפס שם בתקע"ז, ואשר מחברו – ר' מנחם מענדל מוויטבסק – נחשב אצל חסידי חב"ד כאחד משלהם. יוצא מכלל זה הוא גם הנועם אלימלך החמושיד שנדפס אף הוא בשקלוב, אך לדעתי נועדה מהדורה זו במיוחד עבור גליציה (ראה במאמרי, הדפוס העברי בשקלאור, אהל רחיל ח"א עמ' 176).

ספר פרי הארץ

מכבוד אדמו"ר נאון תפארת ישראל חסידא וי"ש בוצינא קדישא עמורא דנהורא אור המאיר
 לארץ והוצות כבוד שם קדושתו מ' **מנחם מענדל** בחרב מוהרר **משה** זצוק"ל
 אשר מקום ישיבתו הי' בע"ה **מבריא** תצ"ב והמה דבריו קדשו בכל שבת ושבת למכתופפים
 בעלו על החכמה וקבצן הרב המופלג בתו"ר החסיד כמ' אלעזר זצמ"ן זלה"ה סו"ד דארעא קדישא
 תובב"א וממנו הניע לירינו ומן המעט הזה אורו עינינו ובכרי שיה' שמעתתו מבררין בעלמא כבקשת
 רהע"ה אגודה באהלך עולמים וכפי' ר"ל נתגלגל הרבד אשר כיום הלכת ארון הק' ונעלה האונן לשרש
 ותחלתו להדפיס דבריו ה"ק אשר מגבלות ארון יאידו כל הארץ וצירפנו זה מה שמצאנו ד"ק של
 דרב הקדוש המפורסם מ' אברהם... בהרב הקדוש המפורסם רשכ"ה"נ מ' רוב בעל מסעורוטש
 והוא מ' בראשית עד כוננת המקוה כי איירי דוטר מדכ"ס יזכות הבגנים הק' תין עליו ועמוד
 לנו ויגלה לנו משיתצדקינו במהרה בימינו אמן

הצענור אשר
 באקדמיע רוסלא

בהשיון

דפוס של דבני הגד
 המופלג מ' ישראל ב"מ
 יצחק יפה י"ל

בקאפוסט

Съдзволенія Виленскаго
 Цензуры

ВЪ КОПЫСЬ

בשנת... יק"ה פרי הארץ לנאון תפארת... לפי...

סד

דרך חיים

ותוכחת מוסר השכל

והו' דברי כבושן סוכשין לוט פלאהם ומקדנים לאניו פכאדם

כהשונה עליהם כהשונה עילאח ותשובה פסאח סכל א"פ

ח"ש ימלא תרנוט לפשו באשר הוא סס לעבוד פנודם ס' בלכ פלס

סל פיתים • אשר כועסק תגוף כ"ק של כבוד ארמו"ץ כרכל כגדל

סמפורסס פוהר"ו רוב בער פים' .

והוא

חלק שלישי משער התשובה

מדטוס של
סרכר
כנגיד ומ'
מוס' ישראל
במוס' ילחק
יקס

כרשין
כנגנוד
אשר
כקאדמ'ס
כדולנס

בקאפוסט

סלח אן פאקס תרחת פים לפ"ק

בדיה ואמת בדבר בתרי הדפוס החסידיים

לעצמך יצא
עצמך לכבוד

חלק שני

מ ש ע ר

התשובה והתפלה

ג"כ הוצעה מנוף כחיבה יד קדשו של כבוד

אהנים מור"ם ורבינו הרב הגדול האסיד

המשורר מוסר"ר דובער שיח"ן אר"מור נח

ראש עט"ר חפארת ישראל הגאון האמיתי אור שלום

מופת הדור מר ישראל וחפארתו קדוש ה' מרגל

ורבנא שניאור זלמן נב"ג

בדיקו בלעמוד אשר באקדמיתא דווילנא :

תרת משלח הדונינו הקיטר האדיר אוס"ם

פריס יעטלוי דישראל וויזאן זלתי סאסיד"ר

יעהשפראטר אלבסנדר מאוויילאויט'ש סאחס

דיערניכט אוס"ם ראסיקוס האסדאר אוס"ם

מילאסוויטש יר"ם :

נדפס פה ק"ק

שקלאב

ברפ"ם של הדוני מוסר"ר יצחק בנהר"ר

שמואל ז"ל :

לפני ח"ס יתה דהק בקל"ס הש"י מש"י יקב"ל לפק

ספר

נעים אלימרך

יהי תחינוך אשר חזק יורה על המקור
 הדפוס המפורסם איש צליק קוטל
 אמר לו אשר מעיני יצא חצה ותרכיב
 צמורה צורת אמת על חמה חסד
 תנה כאשר עינינו תחנה פורים ;
 גם כמה ליקומים על פסקים נגזרות ודשים
 מצטרפים על אדני פני להורות לעם
 דבר זה את המעשה אשר
 יעשן

הובא עכשיו לבית הדפוס כמקדם על ידי רבי-תלמי
 אחים דהרי הרבני המופלג החסיד המפורסם מוהרר
 אלעזר ואתי הקמן היה הרבני חתיק החסיד המפורסם
 מוהרר אליעזר ליפמן נרצ : ועני המסייע היה
 תאלוף התורני הגיד מוהרר יעקב רוב בער ורבי
 הר שמואל רייס סמוך לרבי
 כהיום כפי מחנת חלקי

(„שרייבער“ בלשון חסידי חב"ד). לראשונה בליאזנא, ערש חסידות חב"ד, אחרי כן בליאדי, שלשם העתיק מייסד החב"ד, ר' שניאור זלמן, את משכנו'. מאוחר יותר – בליובאוויטש, שבה קבע משכנו אדמו"ר האמצעי, ר' דובער, בנו וממלא מקומו של ר' שניאור זלמן'. שם ישבו מעתיקים, שהעתיקו את תורותיו של הרבי, שנאמרו קודם לכן בעל-פה לפני החסידים.

הסדר בזה היה כך: בשבתות וימים טובים, ובהזדמנות גם בימות החול, היה הרבי אומר תורה לפני החסידים, אחר שבת ויו"ט היה הרבי מוסר תורה זו גופא, כתובה בכתב ידו', למעתיק הראשי. הלה העתיקה, החזיר את כתב היד לרבי והשאיר לעצמו את העתקותו, שממנה עשה אח"כ מספר העתקות, בכתב ידו שלו, ומכרם לחסידים. אם לא הספיק לו הזמן למלאות את כל הדרישות לרכישת העתקה, והחסידים היו נחפזים לחזור לעריהם, היה מוסר העתקה למעתיקי מישנה. הללו גם הם עשו העתקות ומכרו לכל הרוצה. חסיד שלא השיגה ידו לקנות העתקה, התכבד, ישב וטרח והעתיק בעצמו מאחת ההעתקות שהשיג.

את החסיד שחזר לביתו ותורה חדשה בתיקו, פגשו החסידים דמתא, שהמתינו לשובו, וכמובן, נאלץ לאפשר לכל הרוצה להעתיק את התורה לעצמו. עבר זמן מה וחסיד אחר נוסע אל הרבי, ושוב אותו הדבר, הוא חוזר ותורה חדשה בידו, ושוב מעתיקים אותה חסידי העיר לעצמם. חסיד, שנתקבצו אצלו במשך הזמן מספר הגון של תורות מסרם לכריכה, וכך נוצר ה"ביכלי", ובדרך זו אצר לו כל חסיד, במרוצת השנים, ספריה של מאמרי חסידות.

אך שיטה זו חסרונה היה בצדה: ההעתקות שהעתיקו איש מרעהו גרמו בהכרח לחדירת שיבושים לתוך הכתבים, עובדה זו היתה הסיבה

(11) בשנת תקס"א.

(12) בשנת תקע"ד. מאז נשארה ליובאוויטש מרכזם של חסידי חב"ד עד אחר חג הסוכות תרע"ו (1915) שאז עקר הרבי, ר' שלום בער שניאורסון נייע מהעיר, לרגל מאורעות המלחמה ועבר לרוסטוב-דון.

(13) מלבד הרש"ז מליאדי אשר את דרושיו — חוץ מספר התניא ועוד קטעים בודדים — לא כתב בעצמו, אלא, בשנים הראשונות כתבם אחיו ר' יהודה לייב הרב מיאנוביטש, ואחר-כך בניו של הרב, והרש"ז עצמו נהג להגיה את רשימותיהם. בנו וממלא מקומו, ר' דובער, וכן נכדו ר' מנחם מענדל — הצמח צדק — נהגו לכתוב בעצמם את מאמריהם.

(14) כדי להבחין בין כרכים אלו לבין ספרים נדפסים, קראו את הכתובים בשם „ביכלעך“. מאוחר יותר, כשנוצרה הספרות העברית החדשה וספרי היידיש, שנקראו אף הם „ביכלעך“, נאלצו לצרף שם לוואי „לביכלי“, וקראוהו „ביכל חסידות“ או „ביכל כתבים“.

קסם היה. תביעה.
 ה' היום אם בעברים ציטנו אף תליותי ופ' לא אורה) ה'ונה עקר עקר
 ג'ונה ארון) לעצמו. ואיך טייך אורה זה אע"ה. (ונסתא קתא
 עקר זה הוא קתא עקר עקרי מהותב) אורה סיהא קתא
 עקר פנעני פול) י אק אפ' בהנה פתא ותגודה אורה ויקם צריג
 ג'ונה והקב' מ'יום וקח' הנה פתא וצוק פולם צריג' אב) טייך אורה
 ק' אע"ה ס'ונה ארון) לעצמו היינו קתא זה ט'ריג' ק'נח'ים והוא
 מ'יום (פ'ט' והם ג'ט'ו ק' ב'ל.

דוגמא כתב-ידו של המעתיק הראשי של תורת חב"ד בליובאוויטש, ידוע בין אנשי חב"ד בשם ר' שמואל דער
 שרייבער. התוכן הוא של אדמו"ר בעל צ"צ נ"ע.

לכך שהרב מליאדי ימסור לדפוס את ספר התניא' שהיה נפוץ זמן רב קודם לכן בהעתקות כתבי־יד¹⁵. ובאשר לשאר תורותיו מינה הרב מליאדי צוות מגיחים בפיקוחו של אחיו, הרב ר' יהודה ליב¹⁶, והוציא פקודה לחסידי, שכל מי שישע אליו יביא עמו את כל הכתבים שברשותו וימסרם למגיחים שיבדקום ויחזירו מוגהים לבעליהם. נוסף לכך נדרשה מהחסיד שבועה שכל הכתבים שברשותו אכן הובאו לבדיקה ולא נותר מהם מאומה בביתו; כן הוכרחו לגלות למי עוד כתבים בביתו והוא לא בא עדיין אל הרבי. מי שלא ציית להוראות אלו לא איפשרו לו להיכנס אל הרבי. בשיטה זו הצליח הרב מליאדי להגיע לכך שכתביו אשר נפוצו לכל עבר, נבדקו, הוגהו ונוקו משיבושים¹⁷.

כתוצאה מאותה שיטה הרי שחב"ד כמעט ולא נזקקה לדפוס. אדרבה, הספר הנדפס כלל וכלל לא גרם להנאה ושביעות רצון, וכשמזמן לזמן יצא לאור ספר חב"די חדש, לא התלהבו לקנותו. שכן חסר היה באירוע זה אותו הגירוי והרווית הצמאון שהיו כרוכים בחזרה מן הרבי עם, מאמר חדש, כשחסידיים אחוזי תשוקה מקיפים את הבא בשאלות ובהתעניינות על התורה החדשה, וכל אחד התאמץ להיות הראשון למעתיקיה. חוויה זו חזרה וניעורה בשונו של כל חסיד וחסיד מהרבי; גירוי חדש ותחיה חדשה. כל זאת נעדר מן הספר הנדפס שהיה תמיד בהישג יד: נכנסת למוכר הספרים וכבר הספר בידך. והתקופה הארוכה שבין הופעת ספר לספר משוללת היתה מחדשות. הדברים משתקפים לאשורם בדברי תלונתו של אדמו"ר האמצעי ר' דובער, בנו וממלא מקומו של הרב מליאדי, המתרעם על חסידיו: "... ידעתי טבע אני ששבדברים שבכתב גם שמלאים טעות לא יחוסו על כל הוצאה רבה להשיגם וכאשר יבואו אותן הדברים בעצמן בדפוס לא יחושו... לקנות גם במקח היותר זול וגם אותו שקונה כורכו יפה ומניחו בקרן זוית למשמרת כשיפנה ישנה ולא ימצא פנאי לעולם..."¹⁸

בין הכל הדפיסה חב"ד עד לגזירת תקצ"ז; ששה עשר ספרים מהם נדפס התניא' לראשונה בסלאוויטא שבוואלין, וספר אחד בגליציה¹⁹.

(15) ראה הקדמת המלקט לספר התניא'.

(16) הצעיר מהרב עצמו. זמן רב היה מזכירו, ואחר-כך נתמנה לרב ביאנוביטש פלך וויטבסק. מחבר

הספר שארית יהודה, ווילנא תר"א.

(17) ראה כל זה בתקנות דליאונא הנדפסות בגנוי נסתרות, ירושלים, תרפ"ד, ח"ג עמ' טו-טז.

(18) דרך חיים, קאפוטט, תקע"ט, בסוף ההקדמה.

(19) אור הגנוז לצדיקים, זאלקווא, תק"ס.

נותרו ארבעה עשר ספרי חסידות בלבד שנדפסו בשקלוב ובקאפוסט; ליתר שאת נוסף כמה הדפסות חוזרות שנתבצעו ללא ספק, הגם שהביבליוגרפיה לא הגיעה אליהן, ונדון בעשרים ספרים. אך כשנחלק מספר זה על למעלה מחמשים שנות קיומם של הדפוסים בשקלוב ולמעלה משלשים שנות הדפסה בקאפוסט, ניווכח מיד כמה אבסורד בהנחה שדפוסים אלו נוסדו על-ידי החסידים, לשם תעמולה ופולמוס.

באשר לשקלוב ניתן עוד להוסיף ולומר, כי למרות שהדפוס נוסד בה כבר בשנת תקמ"ג, בכל זאת מסר הרבי מליאדי את התניא' להדפסה בסלאוויטא הרחוקה, בלא התחשבות בעובדה שליאזנא – מקום מושבו של הרב באותם ימים – סמוכה לשקלוב כדי הושטת יד. פליאה זו ניתן להסבירה בשתי השערות: או שטכניקת ההדפסה בשקלוב היתה אז ירודה ביותר, או שבשקלוב היתה עדיין יד המתנגדים תקיפה דיה כדי מניעת הדפסת התניא' בעירם. רק בשנת תקס"ג, כששני מאסריו של הרב מליאדי היו כבר מאחוריו ושגשוגה של תנועת חב"ד היה בעיצומו, ושקלוב עצמה כבר היתה חב"דית למחצה, הדפיס שם הרב את סידורו נוסח חב"ד, ובשנת תקס"ו חזר והדפיס בה את התניא'.

ג

נעבור עתה לבתי הדפוס באוקראינא.

בית הדפוס העברי הראשון באוקראינה נוסד בשנות הששים של המאה הי"ח באלעקסניץ. עיירה קטנה בוואלין, לא רחוקה מגבול גליציה²⁰. שם נתקיים הדפוס עד שנת תקל"ו שבה בשנה העבירו בעליו, ר' צבי הירש ב"ר אריה ליב מרגליות, לקארין.

הדפוס באלעקסניץ ודאי שלא היה חסידי, שהרי הספר החסידי הראשון שיצא לאור העולם, ה"תולדות יעקב יוסף" (התולדות) – כפי ששגור שמו בפי החסידים) – הופיע רק בשנת תק"מ בקארין, ארבע שנים אחר שהדפוס באלעקסניץ חדל להתקיים. ולא זו בלבד, אלא שניתן אפילו לשער כי אותו דפוס היה אנטי-חסידי!

20 אמנם נתקיים דפוס עברי בטורקא בטרם נוסד הדפוס באלקסניץ, אך טורקא זו ספק היכן היא נמצאת. וינר-הרכבי מציינים (בחוברת שבהע' 6 דלעיל) שתי טורקא, האחת בוואלין והשניה בפולין, ומניחים את הענין בסימן שאלה. אליבא דמ' בלבן (סאנטשינא-בלעטער, ד. עמ' 18) מקומה של טורקא הוא בגליציה, בגליל סמבור.

ספר

חלק ראשון תקנתא דנשיא

וספר שביל הישר ותקנה לתקנתא ופתחא תשובה חלק שני
ספר משקל טוב לחיים וספר צירה לדרך: דחוקה

הבנו כרב טראה'ג המופלג כמו שמר' אב"ד דר"ס בלחמין מדמויות רוביא
וכיכר ראשונה ספר אביו כרב המאה'ג המנוח אשר הי' אב"ד בק"ק דודניא
ואביו קבלת כבוד מר' משה בנבואה ע"ה אלהן בעלגור וקרא שמו תקנתא
דמשה והיונו אביו משה להדפיס בספר קטן שכל הישר בשם בעל דודניא בראון
במחברות בשם בני ואמריבס חיבר לטהור הרב המחבר ספר תקנה לתחנתא
וספר פתחי תשובה וחלק שני משקל טוב לחיים וזידה לדרך כרהוקה ונועם
קריאת שנות וכמותו תראט בהקדמתו ותפלת גדולת בספר הדואה בעינא
פריאח ואינו לורך לבחאל כי מיוכר על אדני אחת ומוסר בשביל שכל הקודם
פלא ונ"ג קטן מכרתי תגול מעולמי מני כאיש החזק חיים קנה מ'ק'ס'כ'ס'ס
במחבר כנס"ף משגיח טוב במחבר עם משקל טוב חיים'ס'ס ולמהוקים בה
עין חיים 'אי'כ'ש'ר'יא דרי לפ"ק :

גדפס פה ק"ק ארעקסניי

תת. ממשתל אדוננו המיוחס כהנל החסיד הכובס יחף ספרעוליסוף
סטאלניק לטעוסקי סב"אסטי לאלקי יד"כ :

גדפוס סחוקק בני הורט דמאור"ר אריה לבי וי"ג

שגס ונמר יום שבוכל כי טוב וישר הוא לפ"ק

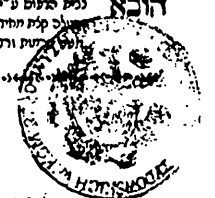
Handwritten signature and date:
מחברת אהל רח"ל
1883
10
מחברת אהל רח"ל

ספר אהלי קומת

ק"ק המהר"ם זצ"ל לא כבשם לעב לעשות עם * תולדות יסערו ספירת דברים דברי יוסף מנחם חזן מלא עניין קשורת פנים וק"ק
 דק ויחכה תרבייתא כד חפסו דלי דולאי דוולא לעול כדו סתו פתח איתם יוסף זצ"ל ח' תפלתו עליו ודך סתלח מלחם
 כל חכמי ים תלמוד כבלי תלמודי ערמליו סגרו ותוספתא ברח"ס כר"י ותוספתא כל תולדות דתמינה מורכב דבר : לאלף שתי
 מלא וזאת ספר : יולקן בן זמנתיא יאא לעול דליא תולתא תתקל : ועלם לא יטל : כ החתבר אינו רואה בו להאמר * רק כאשר
 יובאר בעיני דולל כדו טהרה הכיכס עליהם אדם כי ימות באל אשכזי ובשכי להיות אורחיה תפלתו חבור : הכיכס גם חזונו רב
 ומרה : כתי כדודי מרה * טפכר בנימוסין * מעלם עזו לו כיוחסין שרו מרע בשערים * מיעדל **הרב** * מיעדל **יוסף**
יאסקא * מ"ו א"י * ד בק"ק פודקאמין * גורא וסותיק לעיר כלילת יופי ק"ק כדאר יע"ל * הוא בן
 לכדו הרב כהנא * ואון ממרשם כדודו לשכח מהיודי ישראל ו"ל * מהמד סגן הלכה אדם מהיודי

שדיה אב"ד * בק"ק וליאון ונק"ק * לישעם בן לכדו הרב המהר"ם בודול ליאויין והיודי מהודי * יעקב ו"ל אב"ד * דק"ק * הכשירו בן לבואון
 קדושי מרץ השורשם מהודי חרבה אל"י ו"ל אב"ד * בק"ק לחומר וכרובסוכ בן היודי * גימיון כוים בן לבואון * מהר"ם אב"ד * ק"ק
 לבס ויגלו יצ"ו אב"ד של לבואון * מהענק אב"ד * ק"ק אובסאל : וסבב כמתכר הג"ל הוא חזן הרב המהר"ם בודול המפורסם מ' מהר"ם
 ו"ל שיה' אב"ד * בק"ק טעארקוב ונק"ק ווהליך אב"ד * דולל מלאליה בן הרב הלואן המפורסם מ' מהר"ם ו"ל אב"ד * בק"ק סטנאב ו"ל * :
 מהר"ם מ' מהר"ם הג"ל הים התובאון אחימי מהיודי מהודי אב"ד * ו"ל שדיה אב"ד * בק"ק סדעונו * ונק"ק * ולאשכז שיהם כהרביגי הגדול מהודי
 מענדל * יאמר בק"ק כדודי חזן הרב כהנא מ' מענדל * וחספס אחימי אל הרביגי הגדול * העלון * מאלקחי והרב מ' יעקב הג"ל סוכ חזן
 הרב מהר"ם מ' גרונו אב"ד * ק"ק טעארקוב אחימי של הבואון קדושי מ' מהר"ם בבין דאופטרע * ד ק"ק וזבולן והרב מ' אבלי הג"ל סוכ חזן
 שיה' ישראל הרב הבואון המפורסם מ' טראל * סווינאר אב"ד * דק"ק רובסל ונק"ק ליילק * **ומן הכר** * זאק ע"ל אשית
 סכמיו ככדו * דברי יאדיהים רכיב * סכמות ודבר * זאק מן ככלל לומר דעת את * העם * ע"ל

אחר במים חליץ כשישת נשך
 דברים אשר הוסיפו פולגה חזן מן הבואון מהודי
אבלי * הג"ל חזו יתלו יחסי ספלידוק *
 כתי ובר שגרים וחיים : הדברים שהם נעתיקו מן ידיו * כל הית ארינו חיים
 ויאו משכנס וטוים : ועלו לבין ועדשים בק"ל רמת דוליס ח"ס *
 למע הניעם ע"ו * בן מהודי סוכ לעופול הדיקן הבגן מהודי ליסק יעקב אב"ד * דק"ק אהליק
 יעקב קלח מחידישו ונ"ת * כשנים ואלס נדברים בק"ל אחי * אחרתי סטולוק : מים תספידת
 ועל חזקת ורד האכות * וז"ל * כשידרכו ה' יחי יוליא חסבטו אל השעל כדחלת כליב :

מכר פה קק אלעקמנץ

תת ממשלת ארונע דמוחם הגדול המודי * **הדוכס** יוזף טעארקוב *
 סטאלוק ליטווסק סטאראסט * לאצקי ד"ה

ס"פ חרש אשר הוקם והוסר לפאר ולהלה : עי המוזיקה צברי הר"ש כמחוד
 איה ליביצ'ו *

לפרט * ין חדה לא להמלא דבש וידי : דורש מצב * נשח המים חליץ :

ספר מתנה ארון

אשר חיבר הרבני המופלג מו'
ארון מזרעמולי בעל המחבר ספר
שם ארון וספר מקלו של ארון
והוא מגוע ישרה מן ונכר של

הנאון בעל הלבושים מצד אביו ואם אביו היתה בת הנאון
הקדוש הרב המאהג מו' יצחק שהיה אב"ד כקק סטנאב
אחי הנאון המפורסם מו' נטע אב"ד דקק אסטרי גנס יחד
של הנאון בעל המחבר תשובת רש"ף ומצר אמו הוא מן
ונכר של הנאון החסיד מו' וואלה אב"ד דקק אלק תתן
הנאון מדרש"ל דל והוא ספר נכר אף נעים לכל מעיין
כלה"ק שטעמו אומד לי לי ובפרט הפירוש שחיבר על מס'
עקלים הוא פ"י מספיק דהאי תנא ירושלמי כאשר הוצערוב
דבריו לפני נאוני דורינו

דפוס ספר יצחק ארעקסניץ

תחת ממשלת ארונו המיוחס הגדול ההס"ד חרוכס יוזף
משארטאייסקי טטאלניק ליטעווסקי סטארסט
לאצקי יד"ה "

בדפוס המחלקה צ"ב הירש כמחזור אריה ליב יצו

לדפוס יצחק ארון תכתיביו יצ"ל פטר

ספר

מנחה חדשה חלק ראשון

אשר חיבר ה"ה הרב המה"ג' החריף ומפורסם ובקו בים התלמוד ופוסקים מו' יצחק אייזיק
 בחרב המה"ג המפורסם החריף ובקו שמו נודע בש"ג'ים מו' יצחק אל גרו מנוע שור והוא
 "יאורו" וחידושים על גפ"ת בשיטות העמוקות בש"ס וגם יש אמרו דברים שהישיב לישואלי דבר
 ח' זו ההכה פסקה שפסקו הראשונים ואחרונים שהעתקים המחבר ככתבם וכל שאנס את באות
 ולא הוסיף שום סמרא וכורר ואכל אוכלא דאיפדיש בש"ס ופוסקים לא הלך
 בגדולות ובנפלאות להכריע ואין ללו שיוור רק התורה לומר אף אגן נמי
 תנינא להא דתנו רבנן להביא סעד לרבריהם החכמה מאין
 מצאו ומאיוהו מקום למדו לומר כן
 מיפסח הספר ומעשהו יראה
 דרואה בפתחת דבריו וגם
 ובא חרושי אביו בזה הספר בס"ד

נרמס מה קח אל עקסניין

ממשלת ארוננו המיוחס הנדול החסיד הרוכס יוקף טשארטאריסקי
 יאציק ליטעווסקי סטארטאסטי לאצקי יריה :

חד לפאר ולתלה • עיי המחזקק ש' בשל בעל המחבר
 יר ארי' ליב יצו ממשפחת מרגליות •

שיי בהדרת כבוד

בשנת תקל"ב נדפסה חוברת קטנה בשם, זמיר עריצים וחרבות צורים, פרסום חריף נגד החסידות²¹ בחרפות וזלזולים על החסידים ומנהיגיהם – וליתר דיוק: מנהיגיהם בעתיד. שכן באותה שנה חי עדיין המגיד ממזריטש תלמידו של הבעש"ט וממלא מקומו, אשר מנהיגי החסידות העתידים, ר' נחום מטשרנוביל, ר' לוי יצחק מבארדיטשוב, הרב מליאדי ואחרים – היו תלמידיו.

חוברת זו גרמה לסערת התנגדות נגד החסידים. כעדותו של הרב מליאדי עצמו: "... וכתבו אז מווילנא קונטרס זמיר עריצים ... והיתה מזה צרה גדולה לכל הצדיקים דוואלין ולא יכלו לישב בבתיהם ונאספו כולם לק"ק ראוונע בעת ההיא לרבינו הגדול נ"ע [המגיד ממזריטש] לטכס עצה ..."²². וקונטרס אנטי-חסידי זה נדפס בבית דפוסו של מרגליות באלקסניץ!²³

נאלצים אנו לפי זה להשמיט דפוס זה מרשימתנו, שנותרו בה עתה ארבע עשרה ערים באוקראינה, שבהן נתקיימו דפוסים שיכולים להיחשב כחסידיים.

אך נציץ קודם לכן בביבליוגרפיה. כמה בכלל ספרים חסידיים יצאו לאור העולם עד שנגזרה הגזירה על דפוסי רוסיה בשנת תקצ"ז? בשנת 1819 נוקב יוסף פערל²⁴ בשמות תשעה עשר ספרי חסידים, ומוסיף אגב כך, "וכאלה לאלפים ורבבות". ברור כי ה"אלפים ורבבות" אינה אלא גוזמה, שנועדה להטיל אימה על המשכילים, אך מאידך גיסא נראה שהוא מונה רק את ספרי החסידות הקלטיים שאותם ראה כמסוכנים ביותר²⁵. פרידברג, בבית עקד ספרים²⁶ רושם למעלה מששים ספרים בעלי תוכן חסידי²⁷ שנדפסו עד שנת תקצ"ז. כעשרים מהם נדפסו בגליציה ובפולין, ואינם נכללים בתחומנו. נותרו לאוקראינה

21 ש' דובנוב, תולדות החסידות, ת"א, דביר, תר"צ, עמ' 417.

22 בית רבי, בארדיטשוב, תרס"ב, א, עמ' מג.

23 הוצאה זו היא כיום אחת מהספרים הנדירים ביותר. שם המחבר אינו נתון. דובנוב משער שטופרה של קהילת בראד הוא שכתבו, והמירילים היו קהילת ווילנא ובראד בצוותא, ובזאת תבואר סיבת ההדפסה באלקסניץ הסמוכה לבראד. ברם עובדת ההדפסה באלקסניץ אינה זקוקה לשום הסברים, מאחר ובאותה שעה היה זה בית הדפוס היחידי ברחבי אוקראינה, רוסייה הלבנה וליטא. ובאשר למחבר ולמויל נאמנת עלינו עדותו של הרב מליאדי בן הזמן, הכותב: "וכתבו אז מווילנא ... ואינו מזכיר דבר מבראד, דבר המוכיח כי ווילנא היא שהיתה העיקר בפרסום זה.

24 מגלה סמירין, ווין, תקצ"ט, הקדמה א.

25 בפנייתו למושל גליציה, שנים מספר קודם לכן, מסר פרל רק ארבעה עשר ספרים, ובהם שני ספרי קבלה. ראה: ר' מאהלר, החסידות וההשכלה, מרחביה (1961), עמ' 138.

26 סכום זה אינו כולל את ספרי חב"ד שאליהם התייחסנו לעיל.

כארבעים ספר; נוסיף את שלשים ההדפסות החוזרות שרושם פרידברג, ויהיו בידינו שבעים ספר. ננהג ביד רחבה ונוסיף עליהם עוד שלשים ספרים על חשבון ההוצאות שנעלמו ללא ספק מעיני פרידברג, ויעלה לנו מניינם בין הכל כמאה ספרים חסידיים שנדפסו באוקראינה עד שנת תקצ"ז. מאז הופעת הספר החסידי הראשון, הוא התולדות שנדפס בשנת תק"מ, חלפו חמשים ושש שנה; נמצאנו למדים כי בממוצע נדפסו פחות משני ספרים לשנה. נוסיף ונחלק מספר מְצַעֵר זה בין ארבע-עשרה ערי הדפוס שבאוקראינה, ובהן גם ערים שפעלו בהן בה בשעה יותר מבית דפוס אחד, וניווכח מיד לדעת שכל הסיפור אודות „הדפוסים החסידיים” אינו אלא עורבא פרח. דבריו של ש' גינזבורג כי „היה על הדפוסים העבריים להכיר תודה לתנועת החסידות על ההתפתחות העצומה שזכו לה בוואלין-פודוליה”²⁷ הם משוללי יסוד לחלוטין. אכן, „התפתחות עצומה” בזכות התנועה החסידית שהדפיסה בארבע עשרה ערי דפוס פחות משני ספרים לשנה!

ד

לא נתעכב על כל ערי אוקראינה שבהן פעלו בתי דפוס עבריים, ונעסוק רק במיעוטן, החשובות שבהן. בעיקר רצוי לבחון את הדפוסים שבעליהם היו ידועים כחסידיים ושמהם ניתן היה לצפות שיהיו בתי דפוס חסידיים מובהקים.

קאריץ שבוואלין היא העיר השניה באוקראינה שבה נוסד דפוס עברי. כאמור, בה נדפס הספר החסידי הראשון שיצא לאור עולם – „התולדות יעקב יוסף”²⁸ – אחרי שצבי הירש מרגליות העביר לשם את בית דפוסו מאלעקסניץ.

וכאן נתקלים אנו בקוריוז: אותו מרגליות שהדפיס בשנת תקל"ב את הפרסום האנטי-חסידי הראשון הנ"ל, הוא הוא שהדפיס שמונה שנים לאחר מכן את ספר החסידי הראשון. הקוריוז גדל והולך כשאנו קוראים את הסברו של פרידברג לסיבת העתקת דפוסו של מרגליות מאלעקסניץ לקאריץ²⁹; לדבריו היה מרגליות איש עסקים מוכשר

27 צוקונפט, 1932, עמ' 589.

28 מחברו, ר' יעקב יוסף הכהן מפולנאה, היה מתלמידי הבעש"ט. הספר החסידי הראשון עורר בשעתו

סערה גדולה, ובערים רבות דגוהו לשריפה בראש חוצות.

29 תולדות הדפוס העברי בפולניה, עמ' 61.

ספר

אדבע מאות שקל כסף

סדר ה' ירחיו • ואת ישרים סידו : דין גלות רוח : גליה לרע' • ונפל כבוד
 האזיר לעולם כולו בכבודו ואין כבוד חלה מורה תורת אמת היתה בפניה מינו
 מתקום וכולו מחזקים הוא נהנה האל כגדול חסד הרבים : וחכם חרשים : באין עולם
 משום כל הארץ התקבל האמתיו האלמי • אהם קדוש יאמר לו מוכרתי **חיים** וישאל
 זנל אהר כפר ההבדלי' שתעתי' וראו אפרותיו כי נעמו ואת האה • כי טוב
 בחיבורי **עיה ופע ח** זייס הם למחליהם דברים העוזרים ברותו של עולם כל
 מה שהיון וחקר חכס קדוש רבו האר' וזיל כמבואר בהקדמת
 המחבר בעלמו •

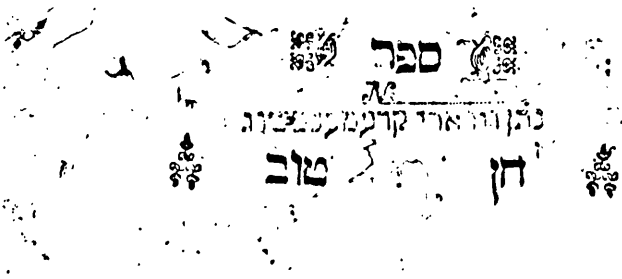
ועדיין לרובין אנו לחודשי כי הספר הנחתה הוה הוה גנוו וחקים בכלי בלידות
 החיים חגל מחר' דקבלה בעיר הקודש **דו'שלים** זכב' ח' וזל' שפתו עין
 רחמי מעשיו ונתגלגל זכות ע'י וכז' ע'י' אפי' לרשב' הרבנון דלעה
 מהם לכה' ותייחד ביה' ה' הרב המופלג בחוכה ודאה חכסם השלם מוכרתי **יצחק**
דוד ב רבי' וזל' ועשלו לעיני' פגום זו אהר העיר ה' את חוסם יומיו
 ושב מביסם להבדלו לבית הדפים ע'י' האות והלכות ה' ה' הרב מוכרתי
יצחק דוד זל' וז' אפי' המופלג ומופלג בחוכה האברד ובגון מוכרתי **מאיר** כהרם
 מוכרתי **שלמה** זל' מק"ל **מאהר"ב** בחלונ' חוסיה
 הסמוך לק"ק **שקלאוי** י"ו :

הועתק יצויף הכתוב וגם הוגה בעינין למרח ע'י' אושתי ורב פעלים אהר לוי' יום
 נחמתי הנפלה זו וזכרתי זה נוכח מן השתי' שבס' ה' את שנות לין יודועי'

גדפס נבן ק קארעין

ברפום על הנו תרו התשומים האהר הרבנו והגניד מוכרתי **אברהם**
 בהגניד מוכרתי **יצחק אייזק** בעי' הדורה לו' ה' סג'ל
 הרבנו מוכרתי **אדירו** יר' **יעקב** סג'ל
 לפרש' כבוד ישרים נג'ק

Handwritten signatures and a circular stamp at the bottom of the page.

זה ספר רב האור הנולד המפורסם מפורסם הולל בעבור אהרן אבינו וי"מ דקה
 על חלום חנה ראשון נמרח ומוספת ומתעלה יצירה וספר מפורסם
 והנה ספר על ספר חסות ינהיגם קמלה
 לתוך כמה וכמה מסות
 המתקיים בדגש
 ושמו
 וכלל כמה דברים מתקיים מה ש"ל לשיין עם רק במשנה ראשון וקרא עם האבר חן טובים קראו בני הילל

802

נרפס פה קיק קארעין

תחת
 אמשלת לחיטט הדינאם הגדול החשיב היובם יוזף טארטארוס סטאלין לטווסוף
 סטאלאטור לאקר יריה
 הדינאם
 פמטותים היה מוהר צב' הירש בהרמז מוהר יצחק לוב יצחק יצחק
 יחסי היה מוהר שמואל עמארד וספר צער סג"ל
 אטאטו סג"ל

כעת הנהגות מוהר יצחק רב ומתקיים מרנס וצבא טיפס

לפי ושל אמת נאמרת

ספר מלחמות הלויים

חדשים של כמה מסכתות מן **ש"ס** הלמוד בבלי : וכללים יעלו גם במחשבים כמור"ל חלפלין רבנים
 וז"ע ארבעים וקנח
 חודשים במחמדי' זלמחוד ירושלמי מסדר חידע בלחממות עמוקים
 ק"ט פרט של תחמיתס איהמסמחא פחד ורעיס אהר בארס וחלסס כבוד ברב האחור הגדול החרף-זנקי סגיי
 זעיר לרס נ"י ע"ס פ"ה מקבל חלק מחורח זכארי חורס הגאר הגדול א"ס ירח חלקס : בן קח"ס כבוד
 חואר **שמשון זאל הלוי** לביח ספירח בעל המחבר כמה ספרים בנגלות ונסארות סמ"י פלח"ח אהר
 חסס
 פחה וכאזר יבא זכרונס בסקדמת סרב המחבר סג"ל. שיהא אכ"ד ור"ת
 נכחם קה"לת ונחנס ריה בי"כ אכ"ד ור"ח זק"ק זאבולין ת"ס ה"ס חגיג' משרי' נק"ק סטען זכילדותי ה"ס
 פ"י זארי"ן תורה לרביס בבכ"ד הגלות זק"ק פינסק ור"י ג"כ רב זחברות ע"ס כמה פנים :

ב אלה לחמס יפטי תיעתס כי ל"ז כפרס סה"ז בימי תלמי ה"ס ז"ל צייס האלס אהר א"ס סחבורד"ס
 בחלחמסבי יתהה ה"ו עובדי סוכנים ונהלות ודנקיס בכל החועבות לא יתעו אח' ז"ל וזאת דבר קדשו לא
 ססרו חנל הע"ס סכומניט אח' ה' סס ירח"ס וטותין כבוד לחודו ערסס חספט ולקן בחרמ"ס זחסד ע"ס
 פ"אויס חססס הח"ח ספרסס חלגה לט לכרז או לכחוב ס"ס צנאי עליסס וכל זק"ס נסרז בספר"ס ג"ו חו
 נסרי יח' א"ס וכדומס הכומס על עט"ס סס"ו כ"פז חסמי סתק"ס :

בראין
 מקה' לחי' זק"ק
 וילח :

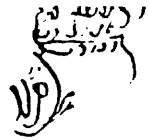
בדרוקף זח קארען
 ו"י המרפ"ס
 משרד' חס"ס כחסי"ר
 יעקב לויק ז"ל :

בקארעין

תר"ח חסלת חזינו ה"כר אומס פריסיוטלוז"י זערזחוסע ווילקי האסילדל זאמפר"ס
אלכסנדר פוואלאווי"ש סני"ז חריט"ס חוסס רח"ס א"י האסילדל אומסע תיעסטיו"ס |

כשנת תרפ"ג לפ"ה

סדר

: שושנת העמקים

בזאת סדר הקולל לכל החיבורים שהוציאתי : ובס' זה הסדר בצורתו נקרא

עמק השירים

אשר היברתי בעזה'ית אני הצעיר משה בלא'א מתורר יהודא הגוי הרוויץ אבד דקיק ואלא'אשיבם

בקשה ולזכרה מהרב כמהנר שלא נלדמים הסדר הזה בלתי ידיעתו מקד' ככה כמים ובלא'א מיוזבין
כל בני ישראל בזה כמן שנאמר אחר מסיב גבול רעבו ונהשומע יונעם :

גם אלה לרכמים יבנו מדעתם כי לא כתרם שריו בניו הכמו הש'יכ'ז'ל' הנוים הא'ל'ד' אשה או
מתוודים בארצותם כי דמה דיו עובדי בוכבים ומילות ורבקוב בכל דהועבות לא ידעו את - ואת
דבר גדשיו לא הכירו : אבל העמים שבוכסנונו את ה' הם יראים ונותנין כבוד לתורת עישים - נעשש יצרה
בארצותם והכד עם יהודים הרובים תדת כנפיהם והלילה לנו לדבר או לכתוב שום נטאו עליהם ובי' נ' שומע
בספרים גוי או נברו או איה וכרומיק הכוונה על עבדים שהיו בניו הבטוי המשנה :

חין וואלינטן
מיט בח'יליטונג איינר
קייזרליכן
סון ווילנא

גדרוקט אין קאזין
גיבערנעמאט
פערדהטן
אין

MOISE OVAL
HEBRON
***

MOISE OVAL
HEBRON
***

בהארעין

לפי

עמק השירים

נפא

Служба Божья
Служба Божья
Служба Божья

ספר

צפנת פענח

אשר חיבר איש חידושי מעלים ה"ה בכו
 הרב האהוב המפורסם חסיד ועניו
 איש אלקי קדוש יאמר לו מו'
 יעקב יוסף הכהן בע"ה ספר
 חולדות יעקב יוסף וספרו בן
 פורה יוסף והוא חיבור מלא העל' ועל
 דרך כד"ם בכנים חכמים שונים נכונים
 נכונים יקדים מנו' ואורחמונים מיוסדים
 ומזהרשים על מוסר השכל אשר כל שומעו
 ושמורו חתלהב נפשו ולבו לעבודת הבורא
 נ"ה כפי אשר קבל מרבו מובה ותכונתם
 ה"ה הוש אלקים מו' ישראל בעש"ט
 זל"ה כאלתר בה' דמת שני חנוכה ה"ל
 קצת באריות

הובא לנית הדפוס ע"י חתן הרב המחבר
 ה"ה הרב הנוא"ג המעב' ומעב'ג
 החי"ף ובני חסיד ועניו מו' אברהם
 דוב בער נ"י אב"ד דק"ק חמעלניק

נדפס פה ק"ק קארעין
 למעט בוקב טונק אשר צפנת לכו

תחת משללת ארזים המיוחס הגדול הרוכס יוזף טשארארסקי סטאטיק ליטעוואסקי סטאראאשני לאצני יר"ה

321.

217
התעורר

כפר

קול ברמה

נשמע

פתגם המלך כי רבה • פירות נפלא וזרח של הסיידה
 רבה • יסודתו בהררי קודש מכתב מלקיב מידות •
 מדרושי האר"י ז"ל ועץ חיים בסוף כגון • אילן
 הגדול מוסד"ר יעקב צמח איש נצר • מכל כחבי האר"י • מה דאית שייכות
 בגוי' לביאור האיר"ר חינוך חנר • ויוסף טאה מסל"ו הגדיל לפשוט ביאור האדרת
 מעבר לעבר : אלה סולדות יעקב איש הם יושב אוכלים של מורה • לכל בני ישראל
 היה אורה : איש נחמ חי מדבר • נפתח פענח מפרש ומחבר • ומלין לזר עליה
 ידבר : על ארני פו מוסדים • נשער ההנר הפתמיח הפונה קדים • זו דברי
 רבי שמועון נאמנים ונחמדים • בכלל דבריו דברי האר"י ז"ל אחד באחד
 יגשו והיו לאחדים : ונלוה אליו פירוש אדרת זוטא קרישא • מעוויים
 האר"י ז"ל איש מלקי' חסידא ושרישא : ומסלמיריו המונחקים ומשורכמים •
 גדולי עולם כנוני לחש וחכמים • זכותם יעמוד לעילמי עולמים :

עו"פ
3

קארעין

נרפס פה ק"ק

תחת ממשלה לדוכינו המיוחס כגדול החסיד הכוחם יזניה טע"דטרמיק
 סטאלניק לטעווסקי בטארסטי לאלקי יר"ה :

אי"ן דער פראוולגירטי דיוקיי"י פון רמן הערן יארן אנטאן קריגר

יולאים ביד רמה לפ"ק :

לפנט . זכני ישראל

ספר

שער גן עדרן

והאמת הוא האדם הגדול בעיניו : שמוחו שנתקיים מוקדם : חטו מתקיים : האדם המכבד את המקום : אור לגסו
 לויקים : זה השער לה' י"ב שער נטושים אור שבעה ימי הכנין אשר בדברו הקים : דרך טוב משיקב דרכי נעים
 פס המנהג חס שמוקם : אשר הכלל דרך ישר וטובה : לשם ולהפירח והנהגה : בעתק הנהגת האמתה ע"י אמת רדס מנווית
 ק"ק האר"י ז"ל ע"ז חקדכו אשר הכלל כוחו אצו טרע כל העלותו האמתה דברי ק"ק האר"י ז"ל מוסרם על אלהי ע"י ע"י
 גלה הרב הגדול **מקדשו** של האר"י ז"ל מטי רב מוצק אלוהו ז"ל : כל זהו זה ויהיה את הרבים כבוד שט קדשו של המהבר
 אור חסדו ויהיה **מקדשו** של האר"י ז"ל מטי רב מוצק אלוהו ז"ל : כל זהו זה ויהיה את הרבים כבוד שט קדשו של המהבר
 חסדו דברו ע"י **מקדשו** של האר"י ז"ל מטי רב מוצק אלוהו ז"ל : כל זהו זה ויהיה את הרבים כבוד שט קדשו של המהבר
 נמשע ספי ודבר לקח ואמת פניית כבוד הרב הקדוש המהדר לארץ ולעדים כדברי רוב **הבעש"ט** ז"ל זק"ק הכל הונח לפניו
 השרכת המורה הטהרה דברי טהר טעם עליהו נחמה מהיבד כלו הן מספר שער גן
 בעין חקדס השתלשל העומות הן מסודור הכללה אשר חסד וקדש כחסיס הקדוש ה"ל חסדס וכלל לחסות : והבטק והשקס
 וקדש דברי קדש ה"ל וסס מראשיתו שחלט חסד לראש וימיו חסדו ונמשע בראשו אשרי חסדס שלו כנה : שמו"ר כלל עבודה
 וק"ק קינו לה"י ית עליה ונמחה בישועתו : לגנות לביאה דאין ומוחה : ונגלה ללל בער יחד כי פי' דבר **צדיק משהא** לש"ק :

החכמה עשה מהו בנפשו אשר העיר חסד את רוחו הטהור כבוד הרבני המושלג סודן חי' **אדרן** שלוח דוחמ"ט ס"ך ק"ק
מעורמש מנוח סגורו לכ"י מהו רבא כיו בישעת וערשת לכות את
 הארץ של שנה הח חקדו לבר כסות נ"ך לברוא לביט הכסום כדי של אוס מ"ה"ל ימיו בחיק והנהגו בו נגולט מראשו
 לשם ועדלו ית ע"ז לאחזת דברי קדשו של האר"י ז"ל והמרה המעט מ"ה"ל נגדו כלל כיו אחזק בו תלה :
המשק מרובות בדרה חליה ונמחה : לנבדו הר"מ המוכנ הנגד חי' **יצחק אייזק** כהרבי המושלג הנגד המהרש"ט
 חי' **צבי הירש** ח"ק **בארדיטשוב** המ"ל ובה חסדו
 לביאה לגמרה יגמר חסד בעדו נעובה **יצחק** דקן במקום רנה שס חרה הכלה :

וע"י המדפוסים האחד ה"ל
 החירי הנגיד מהרר
אברהם כהררי החסד חי'
יצחק אייזק ז"ל
 והשני כחמה לו ה"ה החורתי
 חי' **אדירו** כהמחזק כהרל
יעקב ז"ל :

חתת מהלל חליטת הקיס
 האדר חסיד אויס
 פרישטעלי' דערהוינגע וולקי
 האסבנד ח"מ צרלטר
א'אלעקסאנדר פארדוין
 סליט דערישעס ארושע רוס'
 האסבנד אויס : ח"מ צרלטר
 י"ה :

בשנת וי"ה י"ג ע"ה נדפס לעמדה לשמחה לפ"ק

בקארעין

ספר

רבינו בחיי

ביאור על התורה להצבם הכולל המקובל האלהי

זאת תגלה גולה ומגלה זכה על ראשו בשבע אלמנות החזירים המנהיגים
רבינו בחיי למחיה שתי חלוקים לשלום חיים להשקות ולבנות נפש
הנחלים והרעבים לשמוע את דברי יי ב"ר אשר זכ"ל :
השר בניו אחריו עם מורה מזהם חזקיו תחת אלהינו למען יהיה בשלח ערוך
למעינים בו :

ובמגירה מחדש תוך העתק ישן מריוק עם עיון נמרץ :

בם אלה למחיה יבינו מדעם כי לא כגוים שהיו בימי החמי' הש"ס זכ"ל הגוים
האלה אשר אתו וקתגורים נהרעוה כי הנה היו עובדי כיכבים ומזלות ודברים
בכל היעצות לא ידעו את ה' ואלו דבר קדשו לא הכירו : אבל העמים שבחמיט את
ה' הם יראים ומהנים כבוד לתורתו עושים חשפט וזקק נהרעוהם וחסד עם היהודים
החיים חזק נבאים ומגלה לנו לדבר או לכבוד שם נגזף עליהם זכ"ל שומר
בשמים גוי או נכרי הו אמונת השולט וכדומה המונה על עו"ש אחס שהיו
בימי הזמנה :

גדרוקא אין קרעין אין וילאגטן גיבשריאש היט דשילענונג איינר הייבט
פערזינדענטן קיורליכן לעגנור אין רובע :

הוכח לביה הדמוס ע"ה התרני והרבינו המוזלל ומוכלג בקורא ובהכרזה כדול
היו"ד אביגדור נהרב התפרסם תוה"דר פינחס זלל"ה
זכ"ל זק"ה קרלק יע"ח :

נשא תקנ"ט לפ"ה ע"ה האנפסיס תו"דר אברהם בן יהוד"ר
ילתק אייזק זכ"ל וכבר"ד אליהו בן כה"ר
יעקב סכ"ל :

בקארעץ

תרת חתולת הלויט הק"ס אווסע פרסויעליוויש דערזאונטע ויליקי האסידור
היינזיגער פאזיל פערדאוויץ סאחזיע דערזעט אווסע
האסיף האסידור וילעטאוועט יחס הוודו :

ספר

רבינו בחיי

ביאור על התורה להחכם הכולל המקובל האלהי

מאת הגולה גולה ומגורת זרב על ראשו בשבע חכמות המאידים המגהירים רבינו בחיי למחיה שלחו אלהים לשאוב מים חיים להשקות ולהיות נפש הצמאים והרעבים לשמוע את דברי יי ביד אשר וצ"ל : אשרי בניו אחריו עם כבוד מקום מפסוקי תורת אלהינו למען יהיה כשלחן ערוך למעיינים בו

לירוי ידוע שיש מחנה ידי המצוות לכל יקרז איש להשיג בטל להדפיס כמר הלן כן בהשמה הן בערשן עד חקלי' ונכתבו בחלי' שגדלו לא והיו נלבים ברת אחר חין עליו מחסה כי מי האו שיהי ללכינו בטל שכלו ראשונים ומתחזק הולח קדשם לא הדפסו מה וזכות בטל המתבר מגוחז כמד חק' נלדו נקש והוא טרולי ספרה טורי כלור הנהו נך ומתחזק ויין כעדו ועל כל קי שואר מללטר בעצת נח"ס ויחל פליו כרת טוב :

נעים שהיו נימי חמשי הש"ס ז"ל העוים הגולה היו עונדי טכנים ומלות ודנקים בכל לא הכירו חבל העמים שמוצינו את ה' משפט ולקח בלרשם וחכר עם הירודים לכתוב טוב נגלי עליהם וז"ל סוגר כספרים על אחת שהיו נימי הפשנה :

גם חלם לחמשים יבטו מדעתם כי לא חזר אתו ומתוררם בלרשם כי המה הוצענום לא ידעו את ה' והיו דבר קדשו הם יראים ונחמים כבוד לתורתו עושים תחשים תח כנשים ומליה לנו לרבר או גו או יכרזו ולתמוס העולם ומתמה הטובה

בקורת עין

תחת משלה אחינו הקסר לזכרם כרמוטותיהו דטרלונטיש וליקו האסורא אימפריאטר פאויל פעטראוויין כאושע דברזשם לזכרם רלסיכין האסורא לזכרם מילקסאווסק ירוס הארו :

**ספר
הקנה**

והוא
ספר הפליאה

מלאיח הדיבה איה נקלה ע
איהו זר לאיש קיש ברוב זבר
אלבם כאזר נדה שבו מישו טיה
והיה כמיה יחסי בר עיה סימא לבת
הפיוס כמנה יכמיו יחיו

קארעין

תרד תוסל אינו תחום תרד
הדוכ ייחיה תחום טילום
לעתיסקו טיה טי לנקי דיה

אין דער מילונדיש דוהרמא טו
דוהרמא יאהן **אנטאן**
קריגר אין וואסו

ראשית חכמה קנה חכמה
ובכל קנה קנה בניה לשיק

דב יפה תוש אין אהל רח"ל
ט"ז

הרואה את הנולד. והרגיש כי תנועת החסידות תשגשג ותפרח, ותביא בכנפיה דרישה מוגברת לספרים חסידיים. דא עקא, אנשי אלעקסניץ גותננדיס- המנה. וגם את בניהם לא יתנו להסתפח אל עדת החסידים. בלית ברירה מעביר הוא את בית דפוסו לקאריץ החסידית, לוקח לו לשותף את חתנו. שמואל ב"ר ישכר בער"י ויחדיו מתחילים בהדפסת ספרי חסידות. כשפרידברג מסיים את רשימת הספרים שהדפיסו השנים נקאריץ. חותם הוא בסגנונו המליצי: „כמעט כולם ספרים אשר בלשון חסידים יתקדשו. ובקרב קדושים יתהללו". קיצורו של דבר, הדפסת ספרי החסידים בדפוסו שבקאריץ אינה יד המקרה, אלא במחשבה תחילה העביר את בית הדפוס לעיר זו לשם הדפסת ספרים חסידיים. וכל זאת אחר שהדפיס באלקסניץ את „הזמיר עריצים“!

פרידברג ממשיך ומגלה לנו שכשיצחק סטנוביי שמע בברלין כי התחילו להדפיס באוקראינה ספרים חסידיים עזב ב־1780 את ברלין וחזר לביתו. לאוקראינה. הדפיס בקאריץ שני ספרים, ובכסף שהרוויח ממכירתם הדפיס. בשונו לברלין ב־1783, את חיבוריו שלו. בהמשך למדים אנו מפרידברג כי יוהאן אנטון קריגר – המדפיס הנוצרי שהיה מוֹל-ל ספרים עבריים – בעל הדפוס בנאוויודואריי פתח בשנת תקמ"ב מחלקה נוספת לבית דפוסו העברי, ואף היא בקאריץ, וייעודה היה לשם הדפסת ספרי קבלה וחסידות. האמצעים שעמדו לרשותו איפשרו

(10) שמואל ב"ר ישכר בער, אי. שמואל סופ"ס"י כפי שנקרא אחר כך, הלוח מלאכת הדפוס במזרח אירופה, התחיל את פעילותו בשנת הדפוס כשהוא צעיר ותחנתו צבי הרש מרגליות בקאריץ: עבר יחד אתו לסקלוב. שם חזר לאוקראינה ובסוף שנים רבות היה פעיל בהוצאה לאור ובהדפסה. יסד בתי דפוס בערים שונות כגון צ'רניביל, סולנא, ואוסטרוא. העמיד באוקראינה דור של מופתי הדפסה: סדרי אותיות (דפוסים), עובדי כנבש הדפוס (מפעילי ציוד), וכדו, ואל נטון הגדירותו רבני בארדיטשוב: כי הוא החל להיות נסר והבם בלשונת הדפוס וסגנו ורשאלו המדפיסים במדינתנו, ועל המדינות כו יאמר כי הוא אבי כל תחם מלאכת הדפוס. וכן עזר לפני מותו הדפיס בארדיטשוב את „משנה תורה לרמב"ם, אך שריפה שפצה בקר כילתה כמעט כליל את כל הרכוש וההוצאה, ועקב כך התמוכט ונהרס. בגלל זכויותיו הרבות כשטח הדפסה רצו להטכט ולתת לו הזכרות להשתמש עלידי הדפסה תורת של הרמב"ם, אך הוא לא הצליח לכנע את הרצון ונאסר בשנת תקע"ו (ראה אודות זאת בהכנסות לחלק שני ושלישי של הרמב"ם מהדורת צ'רניביל תקע"ט). דבריו של פרידברג (תולדות הדפוס העברי בפולניה, עמ' 95) כי בשנת תקיפ קנה ר' שמואל סופ"ס את המהות מהדפוס בראדוויל ובשנת תקפ"א את הציור של דפוס מנהלוב והדפיס בשנים הבאות עוד שורת ספרים (שפרידברג יודע גם למנותם בשמותיהם) – אינם אלא דברים בטלים. ר' שמואל היה צאצא לשפחה מיוחסת – קרוב של הגאון המפורסם ר' מאיר מרגליות, המאיר

נח"ס.

- (11) השכל בבית מדרשו של סנדלבוט, ראה אודותיו: י קלוזנר, הסטוריה של הספרות העברית המדשה. א. ירושלים, תרצ"ט, עמ' 144-155.
- (12) תולדות... עמ' 61 הע' 2.
- (13) ראה אודותיה אצל ע' רינגלבלום, „ראתאן אנטאן קריגער, דער ניהאפער דרוקער פון העברעישע ספרים, ייארבלעטער, 7 (1934), עמ' 58. וראה עוד יווארבלעטער, 5 (1933), עמ' 340.

לו להקים דפוס העומד על רמה גבוהה, כך שמרגליות וחתנו לא יכלו לעמוד בהתחרות עמו; נתפשרו המדפיסים ביניהם כי השותפים יעקרו מקאריץ, וכך הווה – השניים עברו לשקלוב³⁴ ופתחו שם את בית דפוסם. לדברי פרידברג קיבל אז קריגר את המונופול להדפסת ספרי חסידות: "... ולכן נכונה ההשערה, כי המדפיסים נטלו עליהם לחובה בהתפשרם עם האדון קריגר, לבל ידפיסו במשך שנות מספר שום חיבור מספרות החסידים והחסידות, ובאמת הי' קריגר אז היחידי שהדפיס בלבדו כל הספרים במקצוע..."³⁵.

מכל זה מצטיירת לעינינו תמונה נפלאה: לא החסידים הם שיסדו דפוסים להדפסת ספרי חסידות, אלא דווקא מתנגדים, בעלי חזון, משכילים מברלין, ואפילו נוצרי מסביבות ווארשא – כולם פתחו בהסתערות על הדפסת ספרים לצורך החסידים. תופעה זו יכולה היתה להיות מאד מלאה ענין – אילו רק היה בה קורטוב של אמת.

ה

הבה ננסה להבהיר סוגיא זו.

ראשית, עלינו לקחת לתשומת לבנו כי צבי הירש מרגליות לא היה מו"ל, אלא מדפיס. אידיאולוגיה מסויימת או שיטה כלשהי רשאים אנו לחפש אצל מו"ל, אך לא אצל מדפיס! בשנת תקל"ב, כששלחו אליו לאלעקסניץ להדפסה, את הזמיר עריצים – הדפיסו; כעבור שמונה שנים שלח לו בעל התולדות לקאריץ את ספרו – הדפיס גם אותו. באותה שנה היה בית דפוסו שבאלעקסניץ היחידי ברחבי אוקראינה, רוסיה הלבנה וליטא, והוא הדין ביחס לבית דפוסו שבקאריץ בשנת תק"מ. לפיכך אין כל פלא שהן קהילת המתנגדים דווילנא והן תלמיד הבעש"ט השתמשו בבית דפוסו.

כל סיפור המעשיה של פרידברג על „ראיית הנולד“ של מרגליות ועל העתקת הדפוס לקאריץ לתכלית הדפסת ספרי חסידות, אינו אלא אחת מסברות הכרס המרובות הממלאות – תחת עובדות הסטוריות – את „תולדות הדפוס העברי בפולניה“, ונעדרת היא כל הגיון. אילו היה

34) א' טויבר שיבש את סדר המאורעות; מדבריו עולה כי מרגליות היה בקאריץ, אחרי-כך באלקסניץ ומשם עקר לשקלוב – ראה: קרית ספר, א, עמ' 302. בעקבותיו נשחבש גם א' יערי, קרית ספר, כא, עמ' 102. אך בק"ס כב, עמ' 50, כתב כבר דברים לאשורם.

35) תולדות... שם.

מרגליות פונה לכתובת ספרי חסידות מתוך ראיית העתיד וההכרה כי צפוי להם ביקוש רב, או אם היה מקבל על עצמו להדפיס חיבורים חסידיים שהיו כבר בכתובים, בהנחה שמזומנים קופצים רבים עליהם, או אז ניתן היה להיאמר כי הוא ניצל כדבעי את תנאי השוק. אך ספרי חסידות לא חיבר, וכתבי-יד של ספרים מסוג זה עדיין לא באו לעולם, והעברת בית דפוסו בתנאים אלו לעיר אחרת, מתוך חשבון שבוודאי ביום מן הימים יכתבו החסידים ספרים, והוא יעסוק בהדפסתם – יוזמה מעין זו מתאימה ל„מנחם-מענדל" של שלום-עליכם יותר משהיא הולמת איש עסקים ממולח.

הבה נתבונן בספרים שפרידברג מונה ברשימתו, שאותם הדפיס מרגליות בקאריץ בשנות תקל"ו-תקמ"ב³⁶ והנה הם י"ג או י"ד במנין³⁷ ומתוכם רק שלשה או ארבעה חסידיים³⁸. כל השאר הם: ספר „למדות" אחד³⁹, ספר מוסר אחד⁴⁰, ספר מנהגים אחד⁴¹, ושבעה ספרי קבלה⁴². וכאן טמונה טעותו של פרידברג: טשטוש התחומין שבין קבלה לחסידות! ספרי קבלה היו נלמדים ונדפסים מאות בשנים טרם שבאה החסידות לעולם, וגם אחר שפרץ המאבק בין החסידים למתנגדים לחמו האחרונים נגד החסידות אך בשום פנים לא נגד הקבלה; המתנגדים אף הם למדו והדפיסו ספרי קבלה. לא אחר מאשר הגאון מוויילנא עצמו חיבר ספרי קבלה, והמתנגדים הדפיסו בדפוסייהם בהוראדנא ובוויילנא⁴³. רבני המתנגדים אף הסכימו על הדפסת ספרי קבלה⁴⁴. אדרבה – ודבר זה יהיה בוודאי חידוש לרבים – „הבעש"ט ציוה שלא ללמוד ספרי קבלה!"⁴⁵ ואפילו בדפוסם של

(36) ראה גם: א' טויבר, „דפוסי קארעץ", ק"ס, א, עמ' 222-225: 302-305.

(37) הספר הארבעה-עשר הוא „צפנת פענח" הנדפס שם בשנת תקמ"ב, אך אין בו שם המדפיס; היות ובה בשנה עברה ההדפסה לקריגא, יתכן והוא האחרון שהדפיס מרגליות, או הראשון לדפוסו של קריגא.
(38) ספר „התולדות" הנ"ל ו, בן פורת יוסף לאותו מחבר, ו, לקוטי אמרים' מהמגיד ממזריטש. כאשר לצפנת פענח' מבעל „התולדות" הרי, כאמור לעיל, ספק הלמרגליות הוא אם לקריגא.
אגב, בלקוטי אמרים' הנ"ל, תקמ"א, מופיעה מעבר לשער „התנצלות' בוו הלשון: „מחמת גודל המהירות שהי' מלאכה זו נחפו מאד מלאכת הדפוס של הספר הקי' הוה מחמת קול השמועה של גזירת אדונינו המלך ושריו יריה בנידון הדפוס לא הי' שום מנאי להשיג הסכמות... — כאם ידוע למישהו פישרה של שמועה זו, אנא יודיע על כך.

(39) חז טוב, ר' הלל אבדיק קאפוטט — פירוש למסכתות ולפרקי אבות.

(40) ראשית חכמה, ר' אליהו די וידאש — אשר נדפס כבר קודם לכן פעמים רבות.

(41) ספר מנהגים, ר' אייזיק מטירנא, אף הוא נדפס פעמים רבות מכבר.

(42) שחמשה מהם כבר באו בדפוס למעלה ממאתים שנה לפני זה.

(43) כגון, ספר יצירה, ו, ספרא דצניעותא' — שניהם עם פירוש הגרי"א.

(44) ראה נספח א' למאמר זה.

(45) בדרך מצותיך, פאלטאווא, תרע"א, עמ' 230. „ומה הטעם ציוה הבעש"ט שלא ללמוד ס'

המשכילים בטארנופול, שיוסף פערל משתבח בו שלא קיבל לעולם ספרי חסידות להדפסה⁴⁶, הדפיס בכל זאת ספרי קבלה⁴⁷ על אף שהמשכילים לחמו כבר גם נגד הקבלה.

לפיכך יכול היה מרגליות לישוב בשלום ובשלוחה באלעקסניץ ולהדפיס שם אותם ספרי הקבלה שהדפיס בקאריץ, וגם את שלשת-ארבעת ספרי החסידות יכול היה להדפיס שם. למו"לים לא היתה שום נפקא מינה היכן ממוקם הדפוס, שהרי – כנ"ל – שום דפוס אחר לא היה אז בנמצא. אלא מאי, „דעת הקהל“ העויינת? ראשית, מנין לו לפרידברג כי דווקא אלעקסניץ היא שנותרה ב„מתנגדותה“? הרי ש' דובנוב כותב בדיוק להיפך!⁴⁸ שנית, איזו השפעה ממשית יכולה היתה להיות ל„דעת הקהל“ באלעקסניץ? נניח שהמדפיס בשקלוב חייב היה באותה תקופה להתחשב בדעת הקהל, והרב מליאדי לא היה יכול, מאותה סיבה, להדפיס את התניא' בשקלוב. אך זו הרי היתה עיר ואם בישראל! קהילת שקלוב היתה מן החשובות שבאותו דור, ובין דייריה היו גאונים גדולים ועסקני הכלל. ואמנם היתה שקלוב מבצרם של המתנגדים ומשם ניהלו את מלחמתם בחסידות; היתה זו שקלוב שהסבה את תשומת לבה של ווילנא לסכנה הצפויה מן החסידות, ועוררה אף אותה לצאת למאבק נגדה. רשאים אנו לשער שמופרך היה הדבר מעיקרו שמדפיס יוכל להדפיס בשקלוב ספר חסידי, אפילו היה חפצו בכך. אך מה ערך ל„דעת הקהל“ של כמה „מניינים“ בעלי-בתים שבאלקסניץ, עיירה נידחת, אשר כשהזכירה היו נאלצים להוסיף „הסמוכה לבראד“ כדי שהשומע יקבל מושג כלשהו היכן מושבה

הקבלה. כי מי שאינו יודע להפשיט הדברים מגשמיותן מתגשם מאד ע"י לימוד זה כשנותן ציור בעינות דעתו לאלקותו ית' לפי מדות פרטיים...“

46. אנו רואים שמי שידפיס שארי ספרים בלשון אשר קוראים אותו יפה המה אכדו הרבה מעות והכריחו לעזוב את הדפוס, כמו שאינו בדפוס דק"ק צידון הרבה [הוא כינויה של טארנאפאל אצל פערל; שתיהן עולות בגימטריא שע"ב] אשר התחילו לדפוס שם שארי ספרים, ולא הדפיסו ספרים הקדושים מצדיקי ומננו...“ , מגלה טמיריו, וויי, תקע"ט, דף ב ע"ב.

47. כגון „לקיטי שושנים“ מהמקובל ר' שמשון מאסטרפוליא. ראה: אי"מ הברמן, „הדפוס העברי בטארנאפאל“, עלים לביבליוגרפיה, ב, עמ' 27.

48. ראה 'Chasidiana', הוספה להעבר', כרך ב, פטרבורג, הרע"ח, עמ' 8: „...הספרים שנדפסו באלעקסניץ, על גבול וואלין וגליציה, נמצאו אז ברשותם של החסידים, שמשלו שם בכיפה בעיירות הקטנות (רק הכרכים הגדולים כמו בראד, לבוב וקראקא לא נכנסו עדיין לחוג השפעתם) והם יכלו לעשות עם המדפיס והודפס [צ"ל: והדפוס] כטוב בעיניהם...“ . מצער שגם דובנוב מציג כאן סברות-כרס במקום עובדות הסטוריות. אילו היה המצב כפי שדובנוב מתאר, לא היה מרגליות מסתכן, מן הסתם, להדפיס בבית-דפוסו חיבור אנטי-חסידי חריף כל כך כמו הזמיר עריצים. גם יש בידינו עדותו של עד ראייה, הוא הרב מליאדי (ראה לעיל הע' 22), ולו היתה יד החסידים תקיפה כדבריו של דובנוב, היו יכולים תלמידי המגיד ממורישט לישב במקומם בשלום ובשלוחה. בכלל ניתן לומר כי באותה תקופה היו החסידים נרדפים ולא רודפים.

את הסיבה להעתקת הדפוס מאלקסניץ לקאריץ יש לבקש בכיוון אחר, והעובדות הנכונות יתבהרו לאשורן רק באמצעות חומר ארכיוני. לדעתי יתכן והדבר קשור ל"גזירת החותמות" שנגזרה בה בשנה, ב-1776⁴⁹. לפי חוק זה חייבים היו להחתיים כל ספר עברי היוצא מן הדפוס, ולשלם עבורו גרוש כסף אחד (הספרים הלועזיים פטורים היו ממס זה). בית הדפוס שבאלקסניץ נתפס בשורת עבירות וזיופים הכרוכים במס החותמות, בעליו הועמדו לדין ונקנסו בסך 800 זהובים והחרמת הספרים⁵⁰. לפיכך, יתכן מאד שהמעבר לקאריץ באותה שנה נבע כתוצאה מהעבירה על החוק, במטרה לטשטש את העקבות.

ועתה למעשי סטנוב; גם כאן חוזרת טעותו של פרידברג שאינו מבחין בין קבלה לחסידות. שני הספרים שהדפיס סטנוב בקאריץ אין להם ולא כלום עם החסידות, היו אלה שני הספרים הקלסיים של קבלת האר"י, העץ חיים והפרי עץ חיים שכבר נתפשטו בעולם מזה מאות בשנים, הן במזרח והן באירופה, ויצחק סטנוב לא הי' צריך להמתין בהדפסתם עד שגונב לאזנו כי באוקראינה מדפיסים ספרי חסידות. אדרבה, אילו היה מדפיסם בשנים עברו היה שכרו כפול, שכן אז קנו ספרי קבלה גם בגרמניה... כל הסיפור אינו אלא פרי דמיונו של פרידברג⁵¹.

1

הגענו לתקופת פעילותו השניה של בית הדפוס בקאריץ. שעה שהשתייך למדפיס הנוצרי יוהאן אנטון קריגר. מרשימת הספרים שהדפיס קריגר בקאריץ נוכחים אנו לדעת כי צודק פרידברג בקביעתו שקריגר העמיד את דפוסו על יסודות מוצקים; בתקופת קיומו הקצרה של דפוס זה – משנת תקמ"ב עד תקמ"ו – הצליח להדפיס בו כארבעים ספרים⁵². נציץ נא בתוכם, והנה אין בין כולם אלא שנים-שלשה ספרי חסידות בלבד, והשאר קבליים הם ברובם; חלקם ספרים

49 ראה: ע' רינגלבלום, דער שטעמפל אויף יידישע ספרים אין פוילן אין 1818 יאהרונדערט, יווא בלעטער, 5 (1933), עמ' 123.

50 ראה הנ"ל, די ציילונגע פון די יידישע ספרים אין פוילן אין יאר 1776, שם, עמ' 339. לדבריו נערך המשפט רק בשנת 1780, אולם בימים ההם אפשר היה למשפט להמשך שנים ארוכות. ברם קיימת אי התאמה עם שמות המדפיסים: הדפוס היחידי באלקסניץ היה דפוסו הנזכר של מרגליות, אך לדין הועמדו שלשה אנשים, ומרגליות אינו נמנה עליהם; היתכן שהוא עצמו נמלט, ושלשת הנאשמים לא היו אלא המוילים (שאף הם נקראו 'מדפיסים' באותם הימים)? אין זו אלא השערה, והענין כולו טעון עדיין בירור.

51 ראה נספח ב למאמר.

52 ראה: א' טויבר, דפוס קאריץ, קרית ספר, א, עמ' 305: ק"ס ב, עמ' 64.

שכבר באו בדפוס בעבר ורק חזרו ונדפסו אצל קריגר, חלקם נדפסו לראשונה מכתבייד – אך כולם ספרי קבלה ישנים שנכתבו משכבר השנים, ספרים שהיו בני הדפסה בכל העתים ובכל המקומות ולא היה שום צורך להמתין בהדפסתם עד הופעת החסידות.

ואגב כך, פרידברג לא הבחין כלל בסתירה שבדבריו מיניה וביה: אם קיים היה הסכם שמרגליות לא ידפיס את סוג הספרים שקריגר מדפיסם, אם-כן חסל סדר התחרות, ומדוע היה על מרגליות להעתיק את דפוסו לשקלוב? גם מבלעדי זאת אי אפשר כלל לראות את גורם ההתחרות כמניע לחיסול דפוסו של מרגליות בקאריץ, שהרי לא היה זה דפוס לוקאלי רק לסיפוק צרכיהם של תושבי קאריץ בספרים אלא נועד לשוק הספרים היהודי בכללו. שוק זה שהשתרע על כל רחבי אוקראינה, רוסיה הלבנה וליטא, היה די גדול כדי לספק עבודה גם ליותר משני בתי דפוס. ואפילו בתקופה מאוחרת יותר, כשנתרבה מספרם של הדפוסים העבריים ברוסיה, רב היה עדיין הדוחק בספרים, ונאלצו לייבא הרבה ספרים מחו"ל. כך שאי-אפשר לקבל את דעתו של פרידברג הרואה בתחרות גורם לנעילת דפנסים אפילו כשהמדובר בתקופה מאוחרת, כל שכן שאין מקום לדבר על התחרות בין שני בתי הדפוס היחידים ברחבי רוסיה כדפוסי קאריץ הני"ל. למעשה כל סיפורו של פרידברג על ה"הסכם" שהוסכם, כביכול, בין המדפיסים דקאריץ הוא משולל יסוד לחלוטין והסיבה לעקירתו של מרגליות לשקלוב נעוצה בגורם אחר. והרי קריגר כמעט שלא הדפיס ספרי חסידות, ומאידך גיסא נדפסו ספרי קבלה גם אצל מרגליות⁵³.

רק בתקופתו השלישית של הדפוס בקאריץ, כשבעליו היה אברהם בן יצחק אייזיק מקאריץ, רק אז נדפסו בו כעשרה ספרי חסידות. ברם, כשנביא בחשבון שדפוס זה נתקיים כעשרים שנה והצליח להדפיס רק כשלשים ספר, שעשרה מהם ספרי חסידות – כבר מן הנמנע לדבר על התפתחותו של דפוס זה בזכותה של תנועת החסידות.

ז

רצוני להתעכב כאן בקצרה על האשמה מסויימת שפרידברג מטיח נגד החסידים, בהקשר לבית דפוסו של קריגר. בכתבו על דפוסו של

53) ראה: א' יערי, "הדפוס העברי בשקלוב", קיס כב. פרידברג עצמו מגדיר את דבריו אלו כ"השערה", אלא, שלדעתו, נכונה ההשערה.

הנ"ל בנאוידוואר (נייהאָף) מספר פרידברג כי בשנת 1785 נגש קריגר להדפסת הש"ס, היו כבר בידיו הסכמותיהם של רבני פולין, אך בפועל הצליח להדפיס את מסכת ברכות בלבד. פרידברג טוען, ללא כל ראיה לדבריו, כי בעטייה של תנועת החסידות כבר לא היה אפשר להדפיס ש"ס בפולין⁵⁴. ביתר אריכות אשוב אולי לדון בכך במאמר על הדפוס העברי בפולין ובגליציה, וכאן אסתפק רק בהערה קצרה; השוואת הביבליוגרפיה של דפוסי אוקראינה לזו של ליטא, בוויילנא ובהוראדנא, מגלה לנו עובדה מעניינת: דפוסי ליטא – „מתנגדים” מובהקים – לא התבססו על חוגי הלומדים, וכמעט כל תוצרת הדפוס נועדה מטבעה ל„בעליבתים” (ויוצאים מכלל זה מספר זעום של ספרים ממחברים מקומיים); שום ש"ס⁵⁵, ספרי שו"ת וספרים מחידושי „הראשונים” כמעט לא נדפסו, למרות שבוודאי קיים היה צורך גדול בספרים מעין אלו⁵⁶. ודווקא באוקראינה החסידית נדפסו ש"סים וספרי שו"ת, הלכה ופלפול (רובם בסלאוויטא ובסדילקוב).

עוד עלינו להביא בחשבון שב-1785, השנה שבה נגש קריגר להדפסת הש"ס בנאוידוואר, היתה תנועת החסידות בפולין עדיין בחיתוליה; האדמו"ר היחידי בפולין ובגליציה היה הרבי ר' אלימלך מליזינסק (שבגליציה המזרחית). הוא הנועם אלימלך, שרק חסידים בודדים היו לו בפולין⁵⁷. החסידות הכתה שורשים בפולין רק הודות לתלמידו, ר' יעקב יצחק הורביץ, „החווה” מלובלין; שאר השושלות החסידיות בפולין ובגליציה מתייחסות כמעט כולן על תלמידיו של הרבי מלובלין. ברם עיקר פעילותו היתה בתקופה מאוחרת יותר, בראשית המאה הי"ט, ואף הוא ניטל עליו לעמוד בפני התנגדות חזקה לדרך החסידות⁵⁸. וכמה מגוחך יהיה לפיכך, לומר שב-1785 השליכו יהודי פולין מידיהם את הגמרות, והתמסרו אך ורק ללימוד תורותיו של הרב

54) ... כי השעה בלתי מוכשרת להדפיס את התלמוד כלי [צ"ל: כולן] מחסרון קונים, יען עיני בני ישראל אשר במדינה היו צופיות או אך ורק על למודי הקדושים אשר בארץ המה, אשר לקחם ותורת פיהם הפיץ גם הוא באמצעות בית דפוסו אשר ערך בעיר קארעץ בוואליניען... ראה, תולדות... עמ' 63. על קביעתו. אשר לקחם ותורת פיהם הפיץ גם הוא' כבר הראתי לעיל כי רק שנים-שלושה ספרי חסידות הדפיס קריגר בקאריץ.

55) ורק בשנת תקצ"ה, שנה קודם הגזירה, עשו בוויילנא צעדים ראשונים להדפסת הש"ס, הוא הש"ס המפורסם שבעטיו נתלקחה המחלוקת בין מדפיסי ווילנא וסלאוויטא. מסתבר שלמחלוקת זו היה חלק בגזירה שהוטלה אחר כך.

56) ראה: תולדות רבינו חיים מוואלאזין, ווילנא, תרס"ט, עמ' 33.

57) ... הגם שהיו חסידו הרב ר' אלימלך זלה"ה בימים ההם אולם היו נמצאים אחד בעיר ושניים במשפחה... נפלאות הרבי מלובלין, הוצאה שלישיית, ווארשא, 1911, דף י' ע"ד.

58) על הרבי מליזינסק ותלמידו החווה מלובלין, ראה בתולדות החסידות לדובנב.

ר' אלימלך או לעיסוק בארבעת ספרי החסידות שנדפסו עד אותה עת, ובמילא לא נזקקו יותר לספרי הש"ס. זוהי שטות גדולה.

קשה לדעת מדוע לא עלה בידי קריגר לבצע את תוכנית הדפסת הש"ס. וכבר הציע רינגלבלום כמה וכמה השערות בנדון זה⁹⁵. אוסיף רק כי קריגר עצמו הקדיח את תבשילו בידיו בכך, שפנה לשלטונות האוצר שייאלצו את היהודים לקנות את הש"ס שלו. למרות שוועדת הכספים לא הטילה חובה זו כפקודה, ורק פנתה אל פקידיה בבקשה שינסו „להשפיע על הקהילות באמצעים העדינים ביותר“, אך מאז ומתמיד היתה להם ליהודים לזרה כל התערבות מטעם הממשלה בענייניהם הדתיים-פנימיים, ואם רק ציוותה הממשלה על היהודים לקנות דווקא את הש"ס של קריגר, די היה בכך לשכנעם להמנע מקנייתו.

ח

פאריצק (Poryck) – אף היא בוואלין – היתה העיר השלישית באוקראינה שנוסד בה דפוס עברי (בשנת תקמ"ו, 1786). על-ידי שלשה שותפים. המייסדים היו אמנם חסידים, ואף לא „סתם“ חסידים: האחד, ר' שלמה ב"ר אברהם מלויצק היה מתלמידי המגיד ממזריטש וגם בן משפחתו. הוא היה הראשון שהוציא לאור „תורות“ של המגיד⁹⁶ בצירוף הקדמה משלו, וזאת חמש שנים קודם פתיחת הדפוס בפאריצק. הוא עצמו אף חיבר ספר חסידי, דברת שלמה, אך ספר זה נדפס רק שנים רבות אחר-כך, בשנת תר"ח (1848) בזולקווא. בדפוס שבפאריצק, למרות שהיה בבעלותם של חסידים, לא נדפס אף ספר חסידי אחד!

פרידברג, אמנם, רושם ספר חסידות שנדפס בפאריצק; בבית עקד ספרים (עמ' 414 מס' 2071) קוראים אנו: „**מרגליות התורה**, [מאת] ר' צבי הירש בר' שמואל זיינוול, פשטים על התורה בדרכי החסידים, פאריצק תקמ"ח. אך המציץ בהסכמות שבספר זה יווכח לדעת שהמחבר נמנה על תלמידי הגר"א מווילנא, והוא גם אחד משבעת התלמידים שהדפיסו את חיבורי הגר"א אחר פטירתו⁹⁷. אכן, מעשיה

95) ייווא-בלעטער, 7 (1934), עמ' 96-98.

96) לקוטי אמרים, קאריץ, חקמ"א.

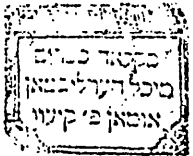
97) הוא הששי שברשימת תלמידים אלו. ראה ההקדמה למגיני ארץ, שלקאו, חקמ"א.

ספר אור המאיר

שחיבה רב החסיד המפורסם בזמנינו **איש אלפי המנוח מוהר"ר זאב ווארף מק"ק זומאמיר**

זה הספר לה' אשר הגדול גדלוהו בשם אלוהים בתורה ותעלה קרייתו זו היוללה הנוגה להאמיתו ירדים שבדרום לא נכנס בו אדם מעולם נוסף ספר ויהלום - אור בלום - מי יוכל לספר עולם שגמו של המחבר הלו ספר **אור המאיר** - כוכבים המאירים הוא דברי שבחים לשבח ולפאר ליוצרו נדיק כחמר יפוח יצין ופרח ישראל - נדקתו כהררי אל - הוא ניבו כנוד הרב הגדול החסיד המפורסם לו דומיה חבלה עוהר"ר **זאב ווארף מק"ק זומאמיר** אשר שמו נודע בשער בת רבים דברי דודים עליו ערבים - אשר כל רואה ויהנה בנספר הקדוש יראה לעינים נדקת ה' עשה והיה דבוק בקונו - בכל עתו ורגעיו נלתי נמרד בהליכה ובישיבה קיים זה מה שכתוב בזה שלא מש מדביקות הבורא אפילו בשיתה קלה שבין אדם לחבירו ולא כל יונה ליטול את השם וגדול בכל מעמדיו ופעולתו מרמשא עד צפרא יוכל לבא לירי השגת רוח הקודש כמו נדיק יחיש בדורו כחוננו ירכה ישראל זכותו יעמוד לכל ישראל לראות בבנין ציון במהרה בימינו אמן סלה כן יהי רצון :

ממשלת ארונט הקיסר הארר החסיד אווסע פריסוויטלווישע דערזאווישע וויליקי האסידאר אימכערזאחר **אלעכסנדר פאווראוויטש** קאמיע דערזיטש אווסע ראסי' האסידאר אווסע מילטעטיווסע ירום הודו :

נדפס פה קק
פאריצק

בעיר הארון בראף החסיד טאדעאש עשאנץ טאיענע קאניסילארן - סטארזאסטי מאוואגראנקי • ארדעראווי
האזיך קאוואלירי ירום הודו :

ברפום רבנו המוכלג האנד מוהר"ר **שלמה** בן הגביר המפורסם המנוח מוהר"ר **היניא** ז"ל :

לפד ולמיע **זה השער** יח' נדיקים יבואו בו למחי' לסי' :

ספר

אמרו

הדבני המופלג הרשן הגדול המובהק
 המצודסה שמו נודע כשער צח רביס
 בעל המחבר ספר כלילות יופי על הרבב' חוסב' דב'
 לחונא ובע הוליא מפיו דבר' מ'ק' מ'ב'ש ונפת לופיס
 ועחה הוסיף שיח ידו להיות מובד מובד נלא על כשר
 ההליוס לשורר לב האדם ב'דרי מוסר הסגל במדרש
 לפיוסיס פסוק א' מוליא לכתה לופי' וכו' וראה הקורא
 כי הוא כעין כ"ך הנורא לע"פ שהוא מעט הכמות מ'מ
 רב לויט הול בשיעורה וכתוסיטו בה מקורלו' ה' החלו'
 והלומ'ר סגננה יוסית יועתק ככה מ'ק' יערות דבע'
 וכו' אמת שמתה נירשון כסף והכוללה גרוע' הול'
 הסמח מרובה לא דפסה ונא הדפוס כעש כ'א'
 על ד' מוצודיס הרלבוטס והמוצר על שלר' ה'
 ופסוקים מ'לוקט'ים עד יתק' ה' על המהדר ה'
 בהסג' יד ולא יברך על השיגור י' כגון ההובי' קמו
 מוסריו ועל כסף כל ההובו כי כספו רוא' לוי' וכה
 ימלא הקורא הרבה פסוק' אשר על מוס' ר' צ'ה' הקק'
 להיות וראתו עכ' כנינו הקק'יס ייבונת זה לוי' יתקס
 שוכן מקק'יס י' עכ' עמו עס דמיס וריק'יס י' בקר' בילית
 פשינו וסוכה דור האכלת יקיס אבי' ל' .

נרפם פה קק פארניק

תחת מעשנה ליונינו הלוחו הגדול ההסיד יאסניע
 וויענינו עכ' עכ' עכ' עכ' עכ' עכ' עכ' עכ' עכ' עכ'
 קסיעניס טוול' פ רינק וברהס ייב' וסעקן ושרה לוי' עכ'
 קמו ולעיער ארדערה בולאנל הרב' ירוס הוד'
 לכ'יס אלה תקוים חרס' ליו' רפ'ה

המחבר

בנאות דשא ריחו כריח דשאים

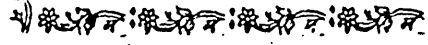
דינים ומכרים ותוכחות ואזהרות ווידוים
 והנהגת בראיות כרורות פלוקים
 ופוכקים ודברי חדיל חברו ותקנו ואזע בלשון
 צח ומצחצח החכם השלם מתושבי ק"ק
 תאפיל לתע"א ולעת עתה קבע דירתו ובית
 ווערו בק"ק תיטואן יע"א כר"ר שלמה
 אדהאן יצ"ו בן לאהו צריק הרבנין תורה
 כקהלתו ועדתו החכם החסיד העניו הכולל
 יראה וחכמה ככור"ר מסעוד אדהאן ז"ל :

בו תהלא כל מייל דשאים למכתן מחף רגלך ועד
 קרקדד כפי מה שפסקו תכמים כל ימי חיך . והאנח
 בניך ולחשי ביתך . ובו יאורו עיניך . ונער קטן נוהג
 בו מילך . קגא בכבדק ושאהו בחיך . ותהי תורה
 זו שברה וזה יוסוף יראת אלהים בלבך .

תחת מחלת אדוניט הקסר אוסע
 פרישויעליזש דעראווישע ווילק
 האסידאר אימפראטאר **אלכסנדר**
פאול אוויטש סאמיש דערזיעש
 אוסע ראסיסקי האסידאר
 אוסע מלעטעווישע ירוס האדו :

למדר ולפרט **בנאות** דשא ריב"צני לבי"ק

מחלת אדוניט הקסר אוסע פרישויעליזש דעראווישע ווילק האסידאר אימפראטאר אלכסנדר פאול אוויטש סאמיש דערזיעש אוסע ראסיסקי האסידאר אוסע מלעטעווישע ירוס האדו

מכר דמשק אליעזר

שחיבר י"ח הרבני המופלג הוראן יהודה האוניה האחרים מ"ו אליעזר כמ"ו ואב ללדיה

מגיד מישרים בקיק ראדוין כבודת פלי קין הכתוב לכל ללונדן בעל המצור

ספר כליכות יופי וספר אמרי שפר ונראי כפר קלה עליהם יחזלו פשוים כלבניה ועוד מן שליטה

לרננה רלס כ"ח כ"ד עמס ותק"י חק א עלנפית חס קלא תיקרו חזון ב ירעון כקן והאוליה גרויה

דרנשיק נחמדים פרטה השויסעוריה אלו עד כלת ימיסגוראים י"ח על דלת חקק ב כ"ח

עניס תוהיל השויס חו ביאר בחד על ערו צור האעלה שנהלים

ט יטור דרביס ובקוקם חקיקס פרטה נילא ויטעו ויטעו כה דראו כפר כלת מליה לפני החליתס והרתיס

היא באבדוק כה בקוקין שבנין וסאלוד שכנעו ויכח לק לסיס ודודי קיו מלכס כקן משה וקט הכר האחד הלו קרו

הי על לנן חק"י וכה חלו ידפס עקן שחקס עלעונוש דלס וריקס ולקרב בי"ח כהו מכו וכוכת נוד הוכלת יקיס

פארענא ארלא ירום הודו

נרפס פה קיק פארעצק

חת ממשלת ארצינו הארון הגדול החסיד יאסנע ווילעמאני שמשענסני משאצקי על קסיענכטווא פארעצק ובראסקילוב וסעלץ וסערחוויטש מאווליער אררעדא ביאלענא ארלא ירום הודו

בדפוס השייך לששה המשוחפס ושלישה מהם ה"ה הרבני סופלא ומופלג נן הגרסיין שלשלת האחסין כבוד כוהדר הנוד העניף המי חרון הרב המאה"צ מחרר ישראל הלוי אב"ד רק"ק לאשמשאנ והשניה האשה הנכבדת הנבירה מרת חיה אלמנרת מוהרר אלימלך ו"ל והשליש הכי נכבד הוא הרה האברך המופלא ומופלג מוהרר מרדכי כהנגיד מוהרר פיהם יחיאל ערו מקהלתינו יצו

לסדר ולפרס אחת תקום תרחם יינו רפק

זה השער של הון צדיקים יבואו בו

דקוטי שושנים

ואל כספי ציה ישראל ספר נחמד מעט הכמיה ורב
 האיכות • בו ימצאו חוכמה ומקרים בהשכלות
 לאוי מפז יקריב בהודיהם שדי אשר נאמרו על גאוני
 לס מזוקי ארץ מוסדי חבל ה' ה' הרב הגאון האמיתי
 בר הרועי חסיד וטניו מו"מ רדכי מארדוש בהרב מ'
 ילל האב"ד דק' פארניק נשמחו בעדן אהי' המבאר
 פ' מהר"ס ג"ף זללה"ה וה' ה' הרב הגאון הגדול מו'
 צאל הגאון מו' שניאור פייבוש הלוי האב"ד דק"ק
 אייטשנין ובאר גאוני עולם נזכרו בו ימצא האד' מרגוע
 עשו במוקד ההשכל גם ימצא דברים יקרים בפירות
 שחינו ובמדרשי' ובפסוקי' ונוסף עליו חלק שני נקד'
 גם **נטיעות שושנים** מיוסד על דרוטי'
 נהמדי' ומחוקי'
 צרו וגם הכינו ה' ה' הרב המופלג הדוק הגדול המס'
 ו' יחזק בהמניה הרב החריף ובקי מו' יעקב מייזלוב
 מ' ודובר דק' בק' ק' עמנין המצ' נדיה' הקן רב
 גדול החריף ובקי בדברי חורה הדוק המפורס' ל'ס
 לתהלה מו' יעקב ישראל הלוי מ' דק' ק' הג'ל :
 בעה"מ' סת"י וא"א ו"א זללה"ה :

סוף שלום רב לאוהבי חוכמה

בדיה ואמת בדבר נתי הדפוס החסידיים

ספר

נטיעות שושנים

חלק שני

בן ימצאו דרשים נחמדים ומחוקים • צינוקי
מחזיקים • יבוארו דברי חז"ל בחלמוד ומדרשים
שבעתים מזוקקים • להשביע נפשות סוקקים :

ותוכן כוונת המחבר וטעם קריאת שם הספר
הג"ל יבואר בהקדמה •

בגנת כי ביצחק יקרא ריה זרע אמת

נפש טעשעים • שפחותיו טושנים • דברי חכמים •
ומידות מבישים •

דהתוודע שכ"מ שנזכר כאן עכו"ם או גוי

ככוונה על עכו"ם שהיו בימים
הקדמונים אבל עכו"ם שבזמנינו אח"ה הם יראים
ומחויבים אנו לדרוש בשלומם :

מחברת

חיי הנפש ונצחיותה

אשר

אך לנשמת הרוח הבריית לרוחה • כל חלא כללית האבודים • כל
 לא בא • לנשמת הנפש • כאשר יסקיפו חדי הרמות מחוך
 הכוונות • אשר יסקיפו חדי חבונות • לזכי הרעיונות • מספרי
בית מדרות • אשר בעירת כוספי התכנות לומנות • וחפיתו
 תענינו • ח' לנפשנות מתכוננות • **ואחרית**
 עשרתיה הטובות • אשר

מאמרי מוסיפה מקרי לכבות • אשר אל חקוהה משוככות • ובקני
 מדות מקוטכות • לא נראה כבושה ההוא בדרך תלונות
 גדלו פהירי • המתכות • עד שהקפתי דבורים במנינות עריכות •

ואחרית רפדתי **במשלי חכמה** את מקברתי • ומספרי
 עשיתי • לכותי • אל הקרלת • והפלת •

מפסוקי תג' ואגדות • אשר על ארך הקיים יסדתי • למען ידעו סדורות
 ההוא ידעו לחור'ח בלגדות ופסוקי המאורות • אשר סודותיהם ברורות
 לעינים המאורות • הוריתי במילות קלרות **נא** אחי • השקיפו אל מקברתי •
 אשר דמעת כחכתי • לבני עדתי • הביטו נא על איכות עתה • ולא על
 חכמת כמותה • ואם כמותה קלרה • הלא איכותה ברורה • לכל דעת ישרה
דברי עבדכם וכנסם והמיכם המהב אחכם כלב ונפש יהורא איש

לבית לוי הורוויץ אס" ד"ק ווילנא יע"א בעל העמק
 עמודי בית יהורא

נדרים פה ק"ק פאריז

במשבח ח' חדש אשר בנה שלמה ה' בריית לזוית סגלך ליהב תשרי התת
 מעשלת הארוה הגדול שמשענמי טשאלקי ער ומגל על מחונות
 וערים נגיד ארצו וחבר האדירים • הקלים מנשרים • ע"י חכמי המעולים
 מרפסו"ס ועולים הרבני קסידל ופרישא מוהרר שלמה • והנגיד עוה'
 אלימלך ומחן יתמים מוה' אברהם ובהשקפת התגי"ה אור מספרי
 המדקדק בחסידות שוהרר שמשון מתאליוב גרס וקול לנלמ

בשנת יראת " ראשית דעת חכמה ומוסר וזר

סדר

מליחות

עם פירוש

בסנת: מרונת פולין קטן ז"ל גדול ורייטין
ויוסף קלמות כהרם נטון וסנינים פ"ה

נרפסו לפני כמותכמה שנים : ובוראי לשם שמים ולזכותהרבים חיו כסוונים : בא"ר
הסלוחות נאמרו בלישנא קצרה ורובים דברים עליונים : ולא כולי עלמא נסירא וירעיים
החזו וסבינים : רק חיו מה עסא דבר מצעפים כיונים : ולבם כל נטון עסב להבין פירוש המלות
כדור בונים : ואיך ימצא דרך סנוא. ליכמוד על נפשים התפלל בתהינים : להלות ולחנן פני כלך
קלון וארנו הארונים : אכל לא יתנו לב להבין אמי" פי סווננו ברם הקרמונים : וראוי
להחיק טובה מאור להסתגר הפירוש מנחתו מפניה עליונים : כי טוב עשה בעצם
לפקיח עינים עברית לנרולים ובינונים : ואיירי דחברבו הגדו אורו לעלמא סיים
יססה וכן וסנים : אינם נמצאים ממש בלל ואין זריון לראשונים : והני
אהרנא נינהו כמסעות רבות שונים. כאותיות גדולים ובריו ובניד יפה וכל
ההיוד כחוקנים : מסולקים מכל סיגורולים וקשישונים : אשר נבין
כשינאות ובמסעות בהראשונים וזוסיין גדול עשין לעיני כל המעיינים
לעין תמיד הפירוש בהתהלות הענינים : כשני הצאי לבנות להקל
על דסקיין כמרוש היית המלות לפניו מואמים : ולא יצטרך
כחש הרבה אה ואנה בפנים : ובעתה נשאל לבנינו
כפנו לאל שייכן בעליונים : וסאין בקול המלות
ותרמינים : המאות מלכות ישרות סהרות
ונגונים : שישתל ויפלה לכל האת נו
ועוונים : ונעלה בהרה לעיין
ברננים אין

נדפס פה קקי פארעק פארעק

באוריות אמשטרדם

תחת משלחת ארוננו הארון הגדול החדד יאסני ויעלמאני מאר
טשאצקי על קסינעספאליש בקארבא קארנענא ראנאמיכרדו
קארנאני נאנדראווע ארדערא כווינעכענא סטאניסלאבא
ירום הודו :

בשנת וישר בלמתי כרינה

ספר

פרקי רבי אליעזר

וזה רבי אליעזר בן ארזקטס הנקרא כ"א גדול כיה מכת
חכמי ההנהגה המקובלים וביה דבור הי"א בזמן הגש"א רבן
גמליאל הכהן בנו של ר"ש בן גמליאל וזה ר"א הגדול היה בעל
אחוקא של רבן גמליאל הגש"א ותחכתי חרו רבי יהאע בן חנניה
רבי יוסף הגהן ר"ש בן נחמאל ר"א בן ערך ואונקלוס הגר ור'
זחוק בן טרי ורבי יוסי בן ברוקה ושמואל הקטן . . .

גרוקמ אין בארדיטאב אין וואלדיטאמן בערברעחט מיט בעוילטנב
איינר העכטע פערזאדענען קיווערליכן לענוור אין ריגע

ברפוס של דיבני חוה"ד ישראל בהרנני המשלג חוה"ד
אברהם ב"ק כ"א ;

בבארדטשוב

תחת ממשלת אדוניס הקיסר האדיר החסיד אווסע

פרעסוטיליוני רעזאוועלע ווילקי באסידאר

אויפן יאטאר אלעקסנדר פאולאוויטש סאמיע רפרעטע

ווסע ראסיסקי באסידאר אווסע תלעגעווייט ירוס האדו .

א

לפ"ק

111

וישראל טושה חיל

בשנת

קיצור ילקוט

אשר נלקט כל המעשיות מספר מדרש רבה ומדרש תנחומא ומילקוט ומשפרי ספרי הקדושים למען דעת כל עמי הארץ את מעשה ה' כי הוזהר להם בשמים ממעל ועל הארץ מתחת ולמען יראו את ה' ולעבדו בכל לבבם ולהודיע לבניהם את דקת ה' ואת המעשה אשר יעשו

אע"פ שאין לנו הסכמה על הספר הלו מ"מ ראוי לכל המדפיסים שלא להדפיס את הספר הלו מתוך שבה שנים הן בלשון הקודש והן בלשון לשו בכדי שלא לגרום היות לבעל המדפיס וכעושים חנחנו בחמיט בית ישראל שלא יעשו עולה ח"ו והש"י ימלא כל מחסריכם חן :

נדרוקט אין בארדיטשוב אין וואלינעטין גבערנעמאלט מיט בעוילגונג
 איינר העכטט פער אדענטן קיינערליכן לעזור אין רינט

ברפוס של הרבני מהור"ר **ישראל** בהרבני המופלג מהור"ב
אברהם ב"ק ל"י ז

בבארדיטשוב

לפ"ק

חקעז

בשנת

קצור מעבה יבק

- לאיש אשר סער הזמן עליו מתהולל :
ועדפלי תיגה יתהללוהו ובמהתה יתהלל :
יבא פנימה בהתערתות הפצרות בוראו :
אולי רוח מכרום יערה ייגהה שביב אורו :

ואם הנני ענה יענה • כי ארוח ים נים ייענה • ככל קול השרה •
גם לכלה הנני יענה • יבחרים את כולם פניה • לרעות ככל
אם היום • אם ברחמים • ירה בחרוה להניע • לחטן העלמה
מעלה עליונה נהניע •

נס הוסכנו ייעבר יבק ניוול יסורה חודעה קונה • יחסית חודעה
נחנה • יויני גדלה • גם הוסכנו • יקמות גם כל עברה
עקרים • וגם לקטו כל יבנים חסבר הגבר נק גדול •

נדפס ב...

בארדימישב

על ידי הנדפוס הרבני מיה עמואל כמזה
יישבר בער כגל

החת חסיה לריטת הקור לויטע זוישטיילטויטע דערלויבטע יידיק
המוסדר חזקתו אלייך בדרך באווייטש זייטע
זערוגס הייטע דייסקי דרסי הר' זייטע עכצייטע דרסי הייטע

נת והיה כל אשר יקרא בשם ה' ימלט דפס

ספרה

הרכי הגמרא

אשר היער הרב המובהק מחבר"ר יצחק קאמפמאנר ז"ל יצא לאור
 לחלחלים אחר הדפוס ילכו בה בלימוד הגמרא והם עליו
 חפס זה נ' פעמים תרונ הגאים ספן יתקן ולח מולח עוד אחר ע"כ
 לע"כ קם ומשעורד האי טרנח תרנן ה"ה המסיל וענן סד"ר יעקב
 סרוק הר"י להגיסו מחפש והאסף על הראשונים ב' קטורים קטמי
 הסגור ורבי האיסוף אגדלו בס **דרכי יוסף הלימוד**
 אשר יער ותיק מעלה החם
 הגם אחר עבר תורטין שלו ילח בשלם נחיריו הגמדים והאין
 פרקו חבל ה"ה הענייה והמניח כמוהרר **דוד מילרולה** פר"י
 כי כל חוזהה עק"דוס חזר התעלה
 ש"ב המניין בלימודם כי נקל יוכל ללמוד גם עיקר הלימוד עם
 הגלסה יוסף התנה והאלמוד :

נדפס באמצעותם כהם הקי"ד לפיק פ"י המחבר פ"ט

ועתה נדפס מתוך פה ק"ק

ברדיטשוב

חתת מחלת חרופת הקיסר אוסט פרישויעליש דעראוויטש
 וילק האסדורר חימפערט **אלכסנדר**
 מנחל אוויטש באמיע דער ציגל אוסט ראשית האסדורר

אוסט חילעסט ווסע יד"ה

תקעה

כח

ספר

ברית מנוחה

חזו יקר סירותא • מאיש אלקים קדוש הרב **האר"י ז"ל** : בס' רבוונת וז"ל • בענין ספרי קבלה המחבר ס' ברית מנוחה הי' **הבס גדול ונאמן** והוא מזמן קדמון • וכתב עור בס' לימודי האצילות לזה **כיון ר' אברהם מרימון הספרדי** בספר ברית מנוחה שלו שדבר כיו"ד הואת כי זל דבריו הם רוח הקודש :

ורברים כאלו ויותר תאמה • בספר הפרדס מהגאון סלקי כמחור' **משה קורדאורו** ז"ל • בשער הנקוד' פ"ח • וזאת אשר דבר במתק לשונו • ועוד ראיתי בספר **ברית מנוחה** וכוא ספר נחמד כביאור עשר נקוד' שס בן ארבע • בודלתי כיומו דברי קבלה מפא"פ אז מפי תלמי' שאינם דברים מושגים כרוב עיון ודקות שכל רק השגה נמלכה זרוח הקודש • ובשער האוקיות פ"ח ז"ל החלוקה סד' הוא רחיוות האומ' וכו' והחלוקה סד' אינה נמצאת כמעט • ובספר ברית מנוחה נמעסק קצת בז"ה עכ"ל : ומרוב חשבונו נדפס בני"ק יפה ודיו נאה באשר עיניכם סחוינה משרים :

כרנני הנני' מחבר'י זאב כהרס המפורסם מחבר'י יהורא שמשון שפירא } על ידי
 מ"ט דק"ק עארניפאל ללה"ה : וע"י כרנני מחבר'י יוסף מחבר'י משה : } שלשה
 וע"י האגוד כרנני מחבר'י נתן נטע כרנני מחבר'י משה מעשיל ר"י : } גרבי
 לב :

בארדיטשוב

על ידי המדפ"ס הרבני מוהר"ד שמואל כמות"ד ישבר בע"י סג"ל מדפ"ס דפת ודק"ק אוסטרהא :

תחת סמלת אדונינו הקיסר האדיר החסיד אוטא פריסופוליושע דערזאונישע תילקי האסידאר איספראאר אלעקסנדר פאלאוויטש קעניג דערזישע אוסע ראסיסקי האסידאר אוסע מילעסלאושיע יר"ה :

בשנת והקמותי סח בריתי אמו לפ"ק

ספר תשואות חן

יושים גפלאים ערבים וטחוקים : כשמש כצהרים נוצצים ומבהקים :
 בים להשכיל והדעת מחוקים : נחמדים קמראה ולגב השוקים :
 יד יומתקו מיץ עתיקים : המשמחם אלהים ואנשים צדיקים :

שר איון והיקר מופת הדור והדרו : אור עולם ופארו : ס"ס מורינו ורבינו : כבוד מעוזנו : כרם
 המפורכס : נולענא קדישא : הכינח ופרישא : מוסר גדליהו : נמסרר יצחק זוק"ל
 - אור חורחו סופיע בק"ק מרוסאניא ונק"ק אובטריפאניא ולסוף ימין :
 תקע אהלו אונסל של מורס נק"ק ליניץ יע"א :

את ליהודה : שנס מודה : הוא ניהו הכומח יקו הנפנר : הילוף מו וקל לדבר : כי נכל לכנו התאפן להניח
 הסער הזו נכיס הדפוס : לעען זכור חס כ"י : ואחריו הסרה החזיק : והיול הון יקר מכיסו : כדי נאעמידהו
 נכיסו : ה"ה הזופנל מוסרר בלשה בעו' יצחק מפלגנאי : ועל ידו אחזיק ה"ה הרנני הנניד האנך מוסרר יעקב
 שמואל הלוי : אשה ה' תגלס וחנשחם : ריס קרנס כנגוד : מן להס כפענס ופרי מעלניהם יאלו :
 האלמח נא מעשיהם : וכרך מעשה ידיהם : יכלו יגוהם נעבו ונעשיהם נעמיס : אשן

גדפס

פה ברדיטשוב

כרעיון סנעמר כהר"ר מענדל ראמיין בערג נקאמיטעט דק"ק ווילנא

בבית וכדקום סרנני סנגיד מוסרר שמואל נמוסרר ישכר סג"ל :

לפ"ק

תקעו

לפרט

ספר

באר מים

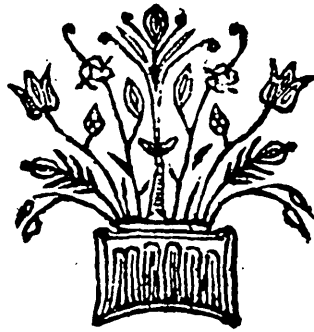
ודני

פירוש יקר ונחמד על סדר הגדה של פסח דוכרן פתגומיית דלתייהב מן שמיא •
 להאיש משא איש אלופי' היל ניו • הרב הגדול המפורסם בויניא קדישא חסידא
 ופרישא נ" ע"ה פ"ה מוהרר **יוסף משה** זל"ה מגיד משרים ודובר נדק
 לעמו בק' ולאזין וק' זבאריב • וזה משה האיש בחיים חיוהו כואיל לבאר
 רובי תורתו הקדושה בדבר השוה לכל נפש שדעתו יפה • להלביב את הלבבות בשלכות העולה
 ממנו • בנ"לית חנות חכמה וירחמי • ובכן נוסח לעבוד חותנו ית' בתורת וביראה עד ביאת
 משיחו במהרה בימינו אמן •

הבא

לבוש הדפוס
 מה' יוסף
 הג"ל

המחבר

ע"י הרבני המופלג האברך
אלקנה בן של הרב
 זל"ה

בשנת **חאל' משה באר** את האורה לפ"ק

ספר

דברי משה

אשר

חיבר כבוד הרב הגדול • בולינג קדישא • הסיידא ופרישא • תפורסם בדורו • רבים יאמרו לאורו • כבוד ס"ת מואבר משה שס"ס • אב"ד נק"ק דאלינג י"ז • אור חורפו זורם באל סס :

- ר. רשו מעל כפר ה' אמרות, טהירות :
- נ. תמצאי דברי חפץ וחלקטו אורות :
- ך-ח. מבינתו את החוקים ואם התורות :
- י טיף מלתו את עם ה' להירות :
- מ איר לארץ ולדרים בפנים מאירות :
- ש מעו מסר חכמים נבולות ובצורות :
- ה וא יגיד לכם העלמות ונכתרות :

- זאת הזורה אשר שם משה :
- אמרי בינה אשר דבר משה :
- אשר צוה ה' את משה :
- דרך ישראל מליך לימין משה :
- חירושי תורה סרעתו הובקמשה :
- זכרו הורת משה :
- למען תתבינונו בינה ברבוי משה :

תחת

ממשלה אדונינו בקיסר אווסז פריסוויט... זולקו באסידאר אימפיראלטר אלכסנדר פאזלוויטש סתגיע לרזיטש אווסז ראסיסקי כסאידלר אווסז מילצסטוויטש ירוס בודו :

לפרט ויגד משה את דברי העם אל י" לפ"ק

Свѣтъ с. м. ст.
Судакъ рабъ
Патриархъ:

ספר החיים

כשבו בן האנותנת עון וממשלת חיי הנצחים לעוסקיה ולעושייה ככל הבתוב בה לחיים כי תיא יורה יורה הדרך אשר ילך בה האדם קודם שיחשא ולאחר שחשא על הנפש גם שאר הגלות האדם עם קונו ועם בני ביתו וזולתם בחורה ובכבודה ובגמילות חסדים הכל מיוסר ע"פ הרו"ל ומדרישים מאושישים בתדשיטים אשר פירס המחבר נ"ע מצורה הבנת מונתו עליהם : ה"ה המוצא שבחכמים מעוהת כבוד מורד"ר חיים ברבי בצלאל זל"ה ענייכם לטובת ההקדמת יבישו ובה תחוו טוב מיטב חיבור הלז ומעשהו :

ה"ה אחר מן הגאונים א' בארץ חכרו של הגאון מהר"ר משה איסרלש בעל התפא של השלחן פרוך : אשר ילא נגדו באוכחת מגולה וזהבה מסותרת בספר וויכוח מים חיים נגר ספר זורת השאת . גם יש לו יד ושם בספר דקדוק לחות לשון : גם חיבר ביאורים על רש"י ז"ל : בודלו מולאו מלא חיים : כדשם מקדס בק"ק קראקא : אה"כ בק"ק אמשטרדאם . בשנת תע"ג ופתח הפיר ה' את רוח המדעים דעה להקלות אותו על הדפוס מחדש בכקודת אדמ"ור איש אלהים שה דק"ק מפויבז :

במעזיבוז

החת ממשתל אדונינו הקיסר אווסט פרוסוויסליושי דפרואוויטשם ווליקי האסידאר אימערשאאר אלכסנדר פאוולאוויטש סאמיט דפרזישט אווסט ראסיסקי האסידאר אווסט מילעססווישט ירוס הוד ויתנשא מלכותו :

אחזקך לפני ה' באריות החיים

לשט

התקופה נתון קרארי קרע מעגל באגרה
בעיה גדול יהיה כבוד הבית האחרון מן הראשון

מור

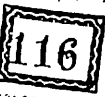
אבן העזר

עם : סדרתו הגדול מן העדום רוב מחיצתה בקק"ק כשהר"י וואל סירקש יצרו אשר חרוע עיונו ירד
לעומק דברי רבנו יעקב בעל הטורים בעלמו ודברי המוסקים * שהביא בחבורו ועם הגאון
המבר"י קאר"ז ז"ל הם לו חוכמת חגולה מאהבה חסומה ובחבר זה מחיבב כל דבר קטן * על פי עיקר
כללם ורשם * וקרא שמו **בית הרש** כשמו ק הוא חלת חרשים * לחברים ימים גם משלים *
ובאשר ויבס את כרכים להקדושים ימים חיים : מ וכה לחנוה בנועם ה' בלור בחיים :

נדרוקט אין פעובו אין פארלסקע גיעברעכאש מיט באליטנג איינר הכשא

מטראענסן קיינערליכן

ברשיון הצענזור דקארמיע מווילנא

גרמס

במעניבו

חנה מחלה ארונו הקיבא האדיר האסיד אווסע פרסוועליושע דעחויזוסע ווילק האסידאר
אחפעראער **אלעקסנדר פאוולוויטש** סאחיים דערוינע אווסע ראס' באסידאר
אווסע מילאסקווישע ירום סרו :

לפרט בת המעגל לבית יעקב ותיך לבני ישראל לפ"ק [תק"א]

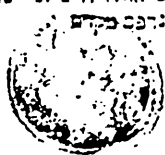
זה ספרא

דאדם קדמא שנתן לו דוויאל המלאך

וזה השער הזה ידועים יבאו בו לעלות בסכילה • הנולה בית אל • ידבק בכבוד אל ולכר בית ישראל • הוא סעלה סעלה • לראות בני נשים הכסיל יבועים • יתעצרה ידברכה • יתכבדה את רבערבה • שלא ישלח בביתו • וכל צד ופגע רע לא יגיד במה רחי • לפי דבר הדיש הנכבד והטרא אחר • ננו ונסמן אצל נספו והגבו באצירתו • ובחיתו • ובעת צרה יודר לו השועה ספרה • וזה יעודו ויגידו כל בני הייר •

ולקחי ידוע שיש אצליו הסכנה סרב • נאמנו ארץ אשר בורני לרפוס את דפפר ובנתיב שלא ירפ • שים ארס את הכפר הויל עה ששן טע ה ננו אקדמה • ש'אחי שנתוב בהקדמה שר רכפר רויאל אשר נדפס בק **אמשירום** • שלא רצו לדפוס הרמיה סספר הקדש ריה • גלל בן עשיוני אגרו • כאשר עשו אב חינו ולא הביאו את זה ס סה נספר • ונהפניו חר קיה סספר מרדש יריומא אשר נדפס בק **מינקאויין** • בשנה הסכ נרפ ק • אבל מי ישעבו על חריו הרבנים ודפוסו אחיו • ידול עליו כל הקיונה שכהנים ביורה • ויטום בו אירור ארץ לא יקוב את כל חברי דתיה הואת • אפילו כציה ארה כני דמיה נבול ואל הדוה סדפס דרוש קרה בענידכו קדחתי נטס רבני ונאנו אין יהושע לו • וסבוב עליו ברכת כיב •

ועתה נדפס פעם שלישייה כדפוס נאה וסגודר ובר'ה סדויק איה באיה וברני כני כדית יו והשב יזירי משנאית ויראני בת רחי נפראות ויחיש לני שועת • ידוע להראותינו קן הבלות א ס • כסו שדפס בק •

באמשירום

הרתת • מסשלח ארניני הקיבר אוסע פריכוויסליושי וולקי האסיראר איספירארט

אלעקסנדר פאוולויין כאסי דערויסש אווסע ראסיקי

דאסיראר אווסע סילעסטיזישע ירום ריון :

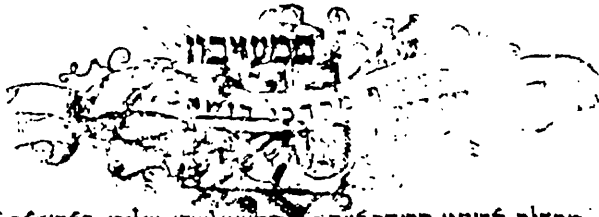
בשנת זה ספר תולדות אדם לפי

זה ספרא

דארכ קרמאה שנהן לו רויאל המלאך

זה השני להי צדיקים יבאו בו לעלות במסילה : העולה בית אל : לדבק בכבוד אל ולכל בית ישראל : היא סגולה מועילה : לראות בני בנים חכמים ונבונים : ולהצלחם ולברכה : ולכבות אש המערכה : שלא לשלש בכיתו : וכל שר ופגע דע לא יגור בניירתו : למי שהחפר הקדוש הנכבד והנורא אתו : גנו וטמון אצל כספי זרבו באיצותו : ובחליתו זבעת צרתו יהיה לן תשיעה מדרה : חה ועידו ויגורו כל בני הודה :

ועתה נדפס ברפ"ס נאה ומחדד נברג'ה מדויקת אית באית זבדקנו כפי יכולת זהלש יצלנו משטיאית ויראנו בתורתו נפלאות זיהיש לנו ישועות : רבנאות לרואותינו קץ הפלאות א"ס : כמו שנדפס מקדם

נדפס

תחת מתחלת אדומנו הקיסר אווסט פריסיאטליוויזי זיילניקי האסידאר אינמיראטר אלכסנדר פאולוויטש סאמיע דערזיטס אווסט דאסיסקי האסידאר אווסט מילעסטיוויטש זרוס סודו -

אדום מ
הרך

לפי

סמ"ך יבואל אתי מכל רב

בשנת

זר ספר

רארם קרמאה שנתן לו רויאל המלאך

זר השנה לה' עתקים יבאו בו לעלות במסילה : העולה בית אל : לרוב
 בבית אל יבלי בית ישראל : היא סעודה מעולה : לראות בני בנים חסדים
 (ובנים) ולהנלחה ולרבה : ולבשר את המערכת : שלא יטלים בפרו : וכל
 שר ופנע רע לא יטעם במערתו : המו שחשך הקדוש הנכבד הנרא אלו :
 ננו ושמן אל כספי ירחי באיחורו : ובחולקו : ובעת צרתו יהיה לו
 השנה מעלה : והתעוררו ויעורו כל בני חיה :

ועתה נרפס בדיס נאה וסבורה ובה' סדורת את באית וברקני כפי יכולת ותשם
 יעילי בטואית וראני בזרתו כפלא תיחיש לו יש ת : תבואת
 להראותנו קין הפדאת א'ם : כפי שרפס מקום

כמעייכו

זרת ממלת ארניו בקיסר אוספ פריבוטילטווי וחלקו באסידור אימפריאטור אלכסנדר
 פאאליוביט סתמע לצרושס אוספ ראשוסקו באסידור אוספ מילשטטויט
 ירוס אלו :

בשנת המלכה הויאל אתי סל רע לפ"ק

זהו ספר

ראדם קרמאה ענתן לו זויאר המלאך

היום יבאו צו לפלוגה במכילה העולה בית אל : ידבר בכבוד אל ולכל בית ישראל :
 לראות בני צנים הכמים ונבונים : הפלגה ולברכה : ולכבוד השם
 וכל שר ומנע רע לה יגור בקירחו : למי שהסגר הקדוש הנכבד
 ימון אלל בכפו וזהבו בחורומו * ונדלחו : יצעה לרחו יהיה לו השועה
 מהרה : וזה יעידון ויעידון כל בני חורה :

ועתה

הדעם בדפוס נאה ומיהדר ובהג"ה מדווקת אוח בלוח ובדקנו מי יוכלת והסם יעלנו
 מתייחות וברקנו בתורמו נפלאות ויחיש לנו ישועות הנבואות : להרהורינו קן
 הפלאות א"ס : כמו קודש מקדס

למעויבו

נרם

תחת

ממשלת ארצנו הקיסר : חובס פרוסוויטיוויו וויליקי : המלך הקדוש ויחיש
אלכסנדר פאוולוויטש : סאמיט דערזינטס חובס : המלך הקדוש
 חובס מילעסנוויטע ירוס הדור :

המלאך הנאל ארתי מבל ת לפ"ס

זה השער ליי צדיקים יבואו בו

ספר

תולדות

יעקב יוסף

אשר חזריאם הי רב פעלים היה כבוד הרב תאן תהיל המלךסם חסד וענו איש אלקי קדוש יאמר לו
מדרר יעקב יוסף רבהן נ"י חזיע אשר אור תהיה ה' עוזת בקי' ראשקוב
בק' שארינראד ובקי' נעמרוב הלע' אתן ששט לאב"ר ור"ס ומ"ן בקי'
פולנא יצ' הלע' בקי' נעמרוב סדת הסד' חרבות בתוב הדי הא מעב"ה לרף

כפי שהובא מקדם לכה הדוסט"י כסד רבך המאר רגול השלע סאדס וכרעה וכמסותח האכס האלס כסד
י' אברסם שמשין כז' אב"ר בקי' ראשקוב הי' בן בגרון המאבד נרו אלר הקב' הלע' גסח'
סרן סקדסה ח' כב' כי סס כוח וי' כסד רבך המאר רגול' סררף ובקי' בעלע סורה וכמסותח כסד מדרר אברסם
חב' נרו אב"ר הלע' ומ"ן דקי' המעלניק' הי' סרן בגרון המאבד רג'ל' וססס נלסס ססס ססס

רתת מבלה סח' סוקסר סוסס מרסוסלעס' דסח' סלסס' וולק' האסוד סלס' סלס' אלכסנדר פאוולאוויטש
סלס' נברייטס חוסס ראסס'ק האסלר' חוסס מלסס' סוסס' חוס סוד :

נדחוקס לון ססססו לון סלס'סן נכרס'סס' סע' סל'ס'ס' סיער סססס סס'ס'ס'ס'ס' סס'ס'ס'ס'ס' סס'ס'ס'ס'ס' סס'ס'ס'ס'ס'
דקל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס' סל'ס'ס'ס'

לפ"ק קמ"ח וסל'ס' סל' סקס' סס'ס'ס' סס'ס'ס' סס'ס'ס' סס'ס'ס' סס'ס'ס' סס'ס'ס' סס'ס'ס' סס'ס'ס'

סדר
עבודה ומורה דרך
כמונהג ספרד
חלק שני

ההתחלה אל המזון והמזון וההזרם שהקלים הנה המכרים
והאחרים הנעשים והמזרמים י שפן ומפניעם יקרים י המארים
מפוזרים וכששט בעתים הנה מזרמים שפי ספרים ומכרים
אשר טכדו המכרים והמחברים היו צריך עולם וישרים נרילו
החזק וישרים - הסודי ארין מכרים - בדבריהם הנה מזרמים
עניי המכרים ישישו הקור הורם ידה עניי הרעת והעשירים
וקים עם נענים בדברים האלו המכרים וטקום ש צא הענינים
הקרים ספר עין ויעקרה מרים מבטן מין לא האשרים זכרים
כמה סדקסת המכרים שפוזרים - וכמות זה נערה יענין
כמה וישרים

הנה המכרים
הנה המכרים
הנה המכרים
פאליאויטא
הנה המכרים

הנה המכרים
הנה המכרים
הנה המכרים
ניקאריא
הנה המכרים

נדפס על ידי קריסטו צמחי' אלף ז'מלא נאמורה

בסלאוויטא

בשנת תרפ"ו לפ"ג

J. Sebald

Al-Sandez

ספר

חסד לאברהם

ספיר גזרתו

מדורי קדש יסודתו עין לא שופתו עד אשר

אלהו אברהם היה בעורתו

אל האלף והחמשי כמדורי כולם לכן בן דוד

אברהם טרף ול בקק נורידנה

תגורם וטיגל תקום חטתו תרכט עטחטת

בוגל לזר חטלחה תעין חתלל הכחחה

נדפס

בבלאוויטא

תרה

החשלה אדוניט החיותם הגדול החסיד

הדוכם דר"איים סגנאסקא וואיינזאלי

ולנסקי סטראהטי עטערקאסין ארזטרא

ביילטנא ארלא יר"ה :

כשנת ה'ת"ן אמת לתקני חסד לאברהם לנ"ק

ספר

מצת אהרן

על מצילת אהרן
תרגום ראשון לתרגום ישני

רס אז ווען מויל (אגילת אהרן) זאגט טייער גמאלע רחם איר וויב וויט קיינע דאז טיג (ש"י) דאס דאז איז ווערן ער טראכט אזוי אזוי קעסטליכע לערנס הייב מיך נעם גמאלע דר דריין ווערט ארעם ניט מויל היין טאג אז נאכט עס ווערט ניד פרייען אמן אזוי קריעל איר אזוי קענעכט דער קיין גענוס סגאריס דר טוט וואו רעכט לו גוט סכר מויל דיר וועלט אזוי עניי וועלט ווערט ער ווערן גיראלט דיר (חדוסיס) דיר דריין סטירן ווערט ער פערן און דער הקיאה מליס רעכט איר וואו כבוד ווערט) זיין לו דער (גמורה סליחה) אזוי לו דען גרעסן ליכט און וכן יהי רצון :

Handwritten signature

אזויס
אומטראטאל
דערנעס
זאויס
זי"ה :
בי"טה עזרא מסלעוויטא

פריסוויסלוויט
ניקאלייא
ראסיסק

תחת
דעהאוועט וולק כאדאל
פאוולאוויטיט
הארדא אזויס
העלעטעוועט
העסם ע"ז סת וט' מסודר

Handwritten signature

בסלאוויטא

בישט וואס על מציו תמיד ליפיק

חוק לישראל

ספר

בראשית

חלק ראשון

; לישראל הוא לבנות בו תמיד כל יום נבדק לקיים מצות קביעת המורה עי"ם מה שנמצא בתוכו
 חזק אים חלקים קדום מהרב רבי **חיים ווייסמאל** זל"ה ע"ס בלינא דנבורא אריה דני
 רב הגדול המקובל האלפי מו"ה **יצחק לוריא** זל"ה סדרו וכביט
 הערוך החכם השלם והגדול כמ"ו **יצחק ברוך** נר"ו ואחריו קם הרב
 אים אלפי מו"ה **חיים יוסף דוד אזולאי** וליקט לקוים נמנדים מספר
 והלכה פשוטה מהרמב"ם וסא"ר פוסקים יוסף אוחס יוסף לחס
 ס יוסף וגם ליקט ליום השני משנה ונמרח קלה ושוקר והלכה פשוטה וסא"ר נקראים **סס**

יוסף לחם

תה תוספנו כהחוקים האלה - דבר נאה וסתקבל יהיה הירוש מצודת דוד על
 פאוקי נביאים וכתיבים השוכאים כהחוקים האלה - למען אשר בנקל ויכלו בני
 ישראל להבין את אשר ולמדו רב יום ביומו :

וכו' מוהר"ר גאון
 בן הרב מאזאוויטא

פ"ע הרב
 אברהם גפירא

W ŚLAWUCIE

בסלאוויטא

מחלת ארומו, הקיסר אוסטריאני, פריסיעליווי, דערואוויטע, הליק, סלאוויטא
 אימפריאל, אלכסנדר פאוולאוויטש, סאזיע, דערוויטע אוסטריאני
 ראסיסקי, באסיגהר חוסע מילעטעוויטע ירום בורו :

בשנת כי חק לישראל, ה"ז ספ"ב (אלי יעקב) לפיק

CHOK LIŠROEL, TQM' I.

Dziełko pod napisem sepher chok leisroel . ie liber statuti jsraelis, przez jsaka Borucha ułożone zawiera w sobie po króćce zebrane wyjątki z całego pišma świętego, talmudu i zohar, z krutkiem objaśnieniem ioseph lechok, iakowe w Roku 1818 odebrało pozwolenie na swoje przedrukowanie w Komitecie Cenzury, nie jest przeciwne ustawom oney, moze zatem szmuel abel moyżeszowicz szapira drukarz sławucki chcący to dziełko przedrukować otrzymać potwierdzenie, w dniu 16 czerwca 1821 Roku J. Markussowicz zseyberling Rewizor xiąg hebrayskich przy komitecie cenzury wilen, uniwer,

stosownie do opinii przez J. Markussowicza uzytego do prezirania dzieł hebrayskich dozwała sie przedrukować pod tym warunkiem aby po wydrukowaniu nie pierwey wydawać zaczęto, az będą złożone w komitecie Cenzury exemplarze, - jeden dla tegoz komitetu dwa dla departamentu ministeryum oswiecenia dwa dla IMPERATORSKIY publiczney Libliateki, iedyn dla IMPERATORSKIY akademii nauk i iedyn dla IMPERATORSKIGO uniwersitetu w abo. dan w wilenie 16 Czerwca 1821

G, X, M, Fobrow:ki czł. Kom, cenz.

מורעה רבה

גם אלה אחכאים יבינו ארעתס כי אה כתיב להיו ביאי חכאי הליים ואל הגויף האלה אלה אט אתגורריץ בארצותס כי האה היו עובדי כוכביץ ואזות ורבקיץ בכל התועבות אה ירעו את ה וחת רבר צרלו אה הבירו אכל העאיץ לבואניט את ה' הצי יר איה ונותטס כבוד ותורתו צוליץ אלפנו וצדיק בארצותס וחסד עץ היהודיץ החוסיץ תחת כנפיהץ וחלילה אה אבר אה אכתוב לרץ גנאי צ'יהץ וכז אקיץ לנובר בספריץ גוי א נברי אה א"ה וכראאה הבוונה צו אכזרץ אחזץ להיי ביאי חכאי האלם :

קישט אמרי אמת

הנה כעת אין מהצורך להרפס כל מלטי הענינים • וההבל אשר נעשה על הארץ יבעק הדפסת ההקוס האלה אשר אני מרפס כעת • כי קצרה היריעה מהכיל ועין תלאה לראות • ובפרט שכבר הרפסתי מורעא רבה והעתק מאנרות הנבזים בעסק הנ"ל ושלחתי אותם לכל ראשי אלפי ישראל לחלקם בעיקב ולהפיצם בישראל בכרי שירעו כל וישבו תכל צדקת מפעלי ותום רכבי שלא שלהתי בעולתה ירי ולא נשיתי בעסק זה מד"ת הקדוש אפילו ויו כל שהארק פן ואילו המצא ימצא איהו מקומן אשר לא ראו את המורעא ולא הגיעו ליהם האנרות הראשונות ויבואו לחשוב עלי מחשבת פיגול • לואח מצאתי א"ע מחויב בכרד להרפס כעת בקצה היריעה הקצונה העתק ספר המקנה • שקנה קניתי מבעל המרפס ובה כו ההדה • וכל זכותו הנתונים לוי בקול ענות נכורה • מראשי אלפי ישראל מוסכים המה אלי הניחא ליה למרויהו בהרפסו אצלי ביתר שאת ויתר עון כוופי ובהירות • וההעתק מהפסיד מראשי אלפי נאוני ישראל הוישכים לתורה ולתעודה • המה יהנו עיריהו ויעדיקו על כשרון המעשה יעשה הפץ ה' בירוגו יצליח • ובה כטח לבנו • שכל הגדולים והחכמים אשר כל בית ישראל נשען עליהם יעמדו לימין צדקתו וימינם עשה חיל להרום ולעקור כל הקמים עלינו וכל כוחנו ישנה • וזאת לפני בישראל דברי חכמי כדרכונת עורת ה' כנבירי • אפיקי מנינו • להתחיק ברק בעלי מופסים ולהרים מביטול מדרך פעויהם למען צדק הגדיל הורה ולהאריז וישפת אמת חסון לעד הטיבה ה' לטובים ולישרים בלבותם • והמטים עקלקלותם וכו' ישלום על ישראל :

קיצור תורף שטר המקנה

דבר אחת ניון לחנונו • ה"ק שאני המ"מ תכתי להרני העופלת ומוצל הונד מהור"ר שמואל אברהם שצירא כל הדג וכו' מסלואיטא • כל הזכות ויפסי סביה לי כהדפסת ספרי חוק לישראל עם ירוש יוסף לחק מעתה כל זכות החוק לישראל הנ"ל נתונים היה להרני מהור"ר שמואל הכהנס הנ"ל חו ל"כ • ומלילה לי המ"מ להדפיס החוק לישראל הנ"ל • וכל מי שיקום ויערעור נוי עלי לזנוכו • (ויתר הקויםס מנוהרים ננוק הכתב קיומי מילתא וכל גירות חכמי הנון מוסכים אלינו • ושער פינוי מהדפסים הכל תקויםס כמסורת הדת לח ימנו) • ולרחי נא עבד"ת המוכר המדפיס **ישראל** מהור"ר **אברהם מכארדיטשוב** :

העתק גוף הפסק דין

בנדון רו"ד שהיה בין הרבני מוה' אהרן במהור"ר יונה מרפס דפה"ק ובין הרבני מוה' ישראל בהרבני המופלא מהור"ר אברהם מק"ק בארדיטשוב בעסק הרפסת ספרי חק לישראל עם יוסף לחק שה"ה מהור"ר אהרן הנ"ל קנה הסכמות וזכויות שהיה למוה' פינחס הר"ז יעיל מק"ק רארוויל והה מוה' ישראל קנה הסכמות וזכויות שהיה למרפסים דק"ק קאלים וגם ריי קנה הסכמה חדשה שנתן הרב המפורסם דק"ק נאוורויטש וביררו כל אחד כורר בובל א' וובל א' והשליש המרוצה לשני הצדדים וקבלו בפנינו בק"א א"ס לאשר ולקיים ככל אשר יצא מהשליש עם כורר אחד אף שלא יבוא הכורר השני עה"ת וגם שלא יועיל אם יאמר כורר השני איני יודע ואחר שמוע כל טענותיהם וגם הציינו לפנינו כל שטריו וזכויותיהן וישבנו ליתר היינו השליש והבוררים • וחקתנו ודרשנו ע"פ דין ודת תוה"ק ויצא מאתנו ע"מ ע"פ דת תוה"ק שהסכמות וזכויות של מוה' ישראל הנ"ל המה כחוקתו עימו ואכור לר' אהרן ולשום ארס להרפס כפרי הגיל בלתי רשונה מוה' ישראל או ב"כ כל ימי משך זמן הסכמות מוה' ישראל הנ"ל ואין למוה' אהרן הנ"ל על מוה' ישראל הנ"ל וכ שיים טענה והתביעה ע"פ דת תוה"ק עד יוב דלמטה • ועל טענות מוה' ישראל על מוה' פינחס הנ"ל שנרס לו הזיקות מחמת שהרפס כפר הגיל בחוך משך הסכמות שלו לא פסקנו כללי ולראוי באנו עה"ת יום נ' י' א' אדר תקפ"ה לפ"ק :

נאום חיים כהן רפאפורט חפ"ק אוטרהא יצ"ו הנכרר משני הצדדין נאום הקטן אפרים מויצ דק"ק סרילקאב כורר מצד אחד :

ספר
רב ייבני

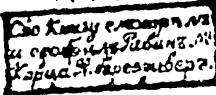
רשמים נראתי היטת יעקב יוסף בן יאזא

זה החיבור אשר חיבר היה ידבר המגיד ומיץ החסיד המפורסם איש אלקי קדוש יאמר לו מהררר יעקב יוסף אשר מעייניו יוצא וצצה והוררו אמתו תורה אמת על חמשה חומשי תורה ועל גין קפיתל ההלים וגם מדרשים נעלמים וגם חידושי על גמרא והוספות כמה סכרות וגם הדפסו כפר - מורא מקדש שהדפיס בק"ק קארעץ בעירו בחיים חיותו כי זה היה מעמתו כל ימיו כולו מיוסרים על אמת להורות לעם ה' דרך ה' המעשה אשר יעשנו ובמה חידושי מאביו הישיש חקן שהיה גם כן מורה צדק ומגיד משרים לערות

בק"ק אוסטרהא

הובא לבית הדפוס על ידי בניו האחים ה"ה הרבני המופלג בחורה ובגרא מוכר"ר אליקים געץ והסגן בחמה לו ה"ה הרבני המופלג מוכר"ר יתורא ליב ; והבגלי ה"ה האנך הרבני המופלג מוכר"ר פנחס יצ"ו ;

והדפיסו חתנו ה"ה הרבני המופלג בחורה חת"א אברהם נד"ר נדפס

במלאוויטא

תחת מחשלת אחינו המיוחס הגדול החסיד הרוסיאיים סאלנאקי וויוואדי וווינסקי סטארבטי נשטרקסקי ארדערה ברלא יר"ה ביילענא

w Drukarni w **SŁAWUCIE** Dzielczicznym

Mieście J. O. Xięcia Junci: Hieronima Lubartowicza
SANGUSZKA Wojewody Wołyńskiego

Generała Leytnanta Wóysk Xięstwa Litewsk: Kawalera
Orde rów orla białego S. Stanisława y S. Huberta

Roku 1792:

בשנת מי ימן מציון יקמת ישראל לפ"ק

תולדות צדק

ראה זה יצאנו מן הארץ וכל הארץ
 וכל הארץ וכל הארץ וכל הארץ
 אשר אין
 שפתינו לנו וכל הארץ
 ישעיים על פי סודות החורה ישראלים על כן
 חכם גדולים חילו וזה תבטח ואל תחשו אל
 כסטיבס כי ילצקן לכם מעיון בלתי חזקתם כובל
 אל הדפוס מדברי ספרים בנייר ופה וזה
 הדפוס ולבראות יופיו לעיני העינים ודיו
 לבחון הדיו כאשר שייכס תחולת תהלים :

חבה לבית הדפוס ע"ה הרבני המופלג
 ומופלג בחורה ופיראופתסיו' הנניד
 שוה"ר **יוסף יוסקא** כהרוב גדול
 ומהר"ר ארית ביה סגל

חיות מחללת אדוני החיות גדול החסד
 הדוכס **הרייאים** סלעזקני
 ולייזלני ואלניסקי סטארטני
 עשערהקסקי הרדערה ביזלעגא ארלל ירה :

בשנת תקנ"ג לפ"ק

שלח עזר

ראה . זה רבך הכבש אשר הציגו הלשדוי האר"י ז"ל .
 משאר כחבי קודש שלו אשר אין ספנות למי .
 יבוללות בו דינים ישנים וגם כחדשים וטעמים על פי מוחת
 ההורה מפורשים על כנאתם גדיבים : חוליו זהב מכיסכם .
 ואל תחוש אל כספכם כי הנהלכם מטמון באמתחותיכם
 הובא אל הדפוס מרברי כופרי"ם : בנייר יפה ואותחת
 יש"ם : הדראות יופיו לעיני העמים : וק"ו לכא מן הדין
 כאשר עיניכם החונה משרים :

בר קבלנו עלינו נחמך הנבחר חנה מסיג בצול וכו'
 ע"כ לא ירים חיס חק ידו להדפיס ספר כלל עד
 דן ששה שנים והסומע לדברינו אלה תבא עליו ברכה טוב :

אדתינו הקיסר
 דערה לאוניטע
 איחלע ראש
 פאוולרש
 אווסע ראסי
 מלעכטוויטא
 יר"ה

ח ממשלת
 ס'פריסוויט'
 קי האמידלר
 יקסנדר
 י' דארזיטש
 דלר אווס'

ש"כ"מ סנצר כס' הלו מלה נכר ונדומה
 הכוונה עב דורות הראשונים לא כן האמות שבומנינו
 זה אמת מיינים להתפלל על שלום ועובדס : כ"ס

בסלאוויטא

תק"עא

לפ"ק

אנה

נאה: תלמיד הגר"א מווילנא מחברו של ספר חסידי! טעותו זו של פרידברג נובעת שוב מאי ההבחנה בין הקבלה לחסידות; מרגליות התורה אינו ספר חסידות אלא ספר קבלה, ומאומה אין לו עם החסידות. בן-יעקב (אוצר הספרים; עמ' 372) רושמו כראוי כספר קבלה⁶².

כעבור שלשים שנה, כשהדפוס בפאריצק עבר לבעלות אחרת, רק אז נדפסו בו ספרי חסידות, וגם אז לא יותר משלשה ספרים.

נעבור לבית הדפוס במעזיבוז, עירו של הבעש"ט. השם עצמו כבר מזכירנו את החסידות, ובעל הדפוס, ר' יעקב פנחס, ברי שנמנה על החסידים; הוא היה חתנו של נכד הבעש"ט, הצדיק המפורסם ר' ברוך ממעזיבוז⁶³. בתקופת פעילותו של דפוס זה היתה מעזיבוז מקום מושבו של הרבי המפורסם „האוהב ישראל" מאפטא, שרוב ספרי מעזיבוז נדפסו עם הסכמותיו. ואחר כל זאת לא הצליח פרידברג לרשום יותר מאשר שלשה ספרי חסידות שנדפסו במעזיבוז! ברם בכלל מצומצם היה בית דפוס זה בהיקפו.

נתבונן בבית דפוסה המפורסם של משפחת שפירא בסלאוויטא, אשר אודות בעליו כותב יוסף פערל כי נתעשר מהדפסת ספרי חסידות⁶⁴. ר' משה שפירא, מייסדו של דפוס זה, אף הוא אינו „סתם" חסיד אלא בנו של ר' פנחס מקאריץ. ברשימת הספרים שנדפסו שם במשך כשלשים שנה כמעט ואין מצויים ספרי חסידות; הרשימה מקיפה ש"סים, ספרי הלכה, שלחן ערוך, שו"ת וספרים אחרים, ורק חמשה מהם ספרי חסידות המה! ועשירותו של המדפיס שפירא לא מהם באה אלא דווקא מן הש"סים המהודרים ושאר ספרי גדולי הלומדים⁶⁵, וכן כתוצאה מהרמה הגבוהה (הגהה משובחת וכד')

62 אגב כך יכולים אנו להיווכח בסובלנות נאה מצד החסידים: אינני יכול לתאר לעצמי שבאותן שנים יוכל מחבר חסידי להדפיס את ספרו בוילנא.

63 ... אותן אנשים שאינם יודעים את הרב הנ"ל [הוא המדפיס ר' יעקב פנחס] אני מודיע להם שהוא חתן הצדיק ר' ברוך טולטשינער, וזוגתו נקראת אדל על שם אם הצדיק ר' ברוך .. יוסף פערל, מגלה טמירין, ווין, תקע"ט, דף כב, הע' א.

64 ... ובפרט שראינו בחוש שכל אותן המדפיסים והמחברים מספרי צדיקי זמננו נעשו בעזרת השם עשירים מופלגים, ובפרט המדפיס ד"ק סלאוויטא שיח"י, מגלה טמירין, הקדמה, דף ב, ע"ב.

65 פרידברג, תולדות .. עמ' 78: ... מבית הרב ר' משה שפירא יצאו לאור .. זה אחר זה ספרים תורנים חשובים .. — לא אחר מאשר רבה המפורסם של ווילנא, ר' אבאלע מפאסוול מתבטא על דפוס שפירא שבסלאוויטא: מדפיסי סלאוויטא אשר כבר ידוע שמן שמיא זכו להו להפיץ ולהרבות תורה כמה וכמה שנין ועבדו דלא תשתכחה תורה מישראל". ראה הסכמתו לש"ס דפוס סלאוויטא תקצ"ז, מסכת שבת.

שעליה העמיד את בית הדפוס⁶⁶. הש"סים של שפירא היו מקובלים במאד ברחבי רוסיה ופולין ובשאר המדינות, ואפילו "מתנגדים" הזמינו ש"סים אצלם⁶⁷. מביבליוגרפיה זו נראה כי לשווא היתה המשטמה שרחשו המשכילים למדפיסי סלאוויטא, ואף מוניטין הוציאו להם כמפיצי אופל ופאנאטיות. הן אמת שהם סירבו להדפיס בדפוסם ספרי השכלה, אך בכך מיאנו גם המדפיסים, "המתנגדים" שבוילנא. ואותם ספרי השכלה בודדים שנדפסו בוילנא, היו, אם ניתן לומר, בעלי תוכן נייטראלי, כספרו של נפתלי הירץ ווייזל, ספר המדות או אפס דמיס של ריב"ל, ודומיהם.

והרי לנו עיר כה חסידית כבארדיטשוב, עירו של ר' לוי יצחק שהסכמותיו מעטרות את רוב הספרים שנדפסו שם (ואחרי הסתלקותו – הסכמותיו של בנו ר' ישראל מפיקוב) והנה בין חמשים וששה הספרים שנדפסו בבארדיטשוב בתקופת שלשים שנה, פוגשים אנו ארבעה-עשר ספרי חסידות – שהם רק רבע מהכמות הכללית⁶⁸.

ט

תפקיד חשוב במלאכת הדפוס העברי באוקראינה שמור לדפוס בסדילקוב. במשך כעשרים שנה לא חדלה ההדפסה בעיר זו, ובשנים האחרונות שקודם גזירת תקצ"ז פעלו בה שלשה בתי דפוס בעת ובעונה אחת. יצאה לאור כמות גדולה של ספרים, רובם ספרי למדנות, נדפסו ספרי הלכה קדמונים, שאלות-ותשובות, ספרי פלפול, פירושים ועוד ועוד⁶⁹. הביבליוגרף המנוח א' טויבר הבחין נכונה כי 99% מן הספרים שנדפסו בסדילקוב הם ספרי שו"ת וחיידושים⁷⁰, כלומר: כמעט ולא נדפסו שם ספרי חסידות. עם כל זאת עלה בגורלה של סדילקוב לעמוד

66 אגב, בעלי הדפוס קנו להם זכויות גם בשפת היידיש: כמה פעמים חזרו והדפיסו הוצאות נאות של המגיד, צאינה וראינה ועוד.

67 ... ספרי ש"ס לא היו נמצאים בעולם כלל כי אם אצל יחידי סגולה, גבירים מפורסמים, ואפילו בביהמדר' מעיירות גדולות לא נמצא ש"ס שלם... וכשיסד רבה"ק [הוא ר' חיים מוולוז'ין] את הישיבה [בוולוז'ין] ויתבקשו גמרות הרבה והוצרכו לשלוח לעיירות גדולות ולקבץ גמרות... ובראות הרב מסלאוויטע נ"ע שהשטיין נצרכים בעולם, הדפיס כמה מאות שטיין גדולים וקטנים. ומחמת שהיו חביבים בעולם נתפורו בכל העולם... — תולדות רבינו חיים מוואלאוין, ווילנא, תרס"ט, עמ' 33. רק כעבור כמה עשרות שנים יצא מוניטין לש"ס של האלמנה והאחים ראם מוויילנא.

68 א' יערי, "הדפוס העברי בבארדיטשוב", קרית ספר, כא, עמ' 102-103.

69 תולדות... עמ' 103: ... מן רשימת הספרים שנדפסו בסדילקוב נוכח לדעת כי המדפיסים עבדו בשנים האחרונות יומם ויליה בלי הרף והספרים צצו מעיר כעשב השדה ובכללם חבורים חשובים להגדיל תורה ולהאדירה...⁷⁰

70 מחקרים ביבליוגרפיים, ירושלים, תרצ"ב, עמ' 17.

במרכזה של האשמה שהוטחה נגד החסידים, האשמה חמורה – אילו היה בה מן האמת.

בכתבה שנשלחה לעתון היהודי-גרמני *Der Orient* (1834, גליון 61) כותב משכיל אנונימי מזאלקווא בין השאר:

עד ה,אוקאז" המפורסם שאחריו נסגרו כל בתי הדפוס [שברוסיה], פרט לזה שבווילנא, נשתייכו רוב המדפיסים והמו"לים לחוג החסידים, וכדרך שרירות לבם חסרת האחריות התירו לעצמם צנזורה משלהם, ונהגו להשמיט כל מה שלא עלה בקנה אחד עם דרך האופל של כיתתם".

וכדוגמא לדבריו מביא אותו משכיל אנונימי את סדילקוב; בשנת תקצ"ג נדפס שם (על-פי ההוצאה הראשונה, ויניציאה שני"ה) הספר, שו"ת ר' בצלאל אשכנזי, ונשמטה ממנו התשובה סי' ג, היא התשובה הידועה שכתב הרדב"ז, רבו של ר' בצלאל, אודות הקראים; ולדבריו אין זה אלא תעלול מידם של החסידים. וכאן נותן הכותב רשימה ארוכה של ספרי שו"ת שחזרו ונדפסו בסדילקוב ואשר חשודים המה כי יד הצנזור החסידי היתה בהם לפוגמם. ועצה טובה משמיע אותו כותב, להנמק משימוש בספרים שנדפסו בידי החסידים, אלא אם כן יגיהום קודם לכן בהשוואה למהדורות הקדומות.

י' ריבקינד, בביקרתו על, תולדות הדפוס העברי בפולניה של פרידברג⁷² מתרעם עליו הכיצד זה התעלם בספרו מפרט כה חשוב. ואגב כך משער הוא כי הכתב האנונימי אינו אלא ר' צבי הירש חיות רבה של זאלקווא. גם צינברג הכיר בהאשמה זו וכללה בספרו, תולדות ספרות ישראל (כרך ו' עמ' 192) בקבלו, כנראה, את השערתו של ריבקינד כי המשכיל האנונימי הוא הרב צ"ה חיות מזאלקווא⁷³.

ברם, אותו כתב לא היה זקוק להביא לחמו מ,שו"ת ר' בצלאל

71) Die meisten Drucker und Editoren bis zu dem bekannten Ukas nach welchem sämtliche Druckereien bis auf die zu Wilna geschlossen wurden, gehörten zu den Chassidim und diese erlaubten sich nach unverantwortlicher Willkür eine eigene Zensur um das, was ihrem System der Verfinsterung, ihrer Partei nicht zusagte. wegzulassen...

72) קרית ספר, יא, עמ' 100.

73) אני כשלעצמי איני מאמין בנכונותה של השערה זו. באותה כתבה נמטר:

... gehört auch die treffliche Arbeit unseres Kreisrabbiners in seinen צבי וטרות sowie sein ... zu den besten Dankadressen an Sir Moses Montefiore gehört...

האם היה ר' צבי הירש חיות נוהג בחוסר טאקט שכוה? [ותו, רציה חיות ידע בוודאי שספרו, תפארת למשה נקרא כך על-שם הרמב"ם ולא לכבודו של משה מונטפורי... – המתרגם].

אשכנזי: בשו"ת הרדב"ז עזמן שנדפסו אף הן בסדילקוב, בשנת תקצ"ו, גם בהן חסרה אותה התשובה⁷⁴. ממהדורה זו נשמטו גם השו"ת מן השמים שראו אור במהדורה הראשונה של שו"ת הרדב"ז (חלק ה, ליוורנו תקע"ח). ועוד השמטות קטנות הוטלו באותה מהדורה.

אך איפכא מסתברא! איזה מניע עלול היה להיות לחסידים להשמטת התשובה אודות הקראים? כלום עומדת היא בסתירה כלשהי לאידיאולוגיה החסידית? ובה בשעה נוכחים אנו לראות כי בשו"ת נודע ביהודה⁷⁵ שנדפסו באותה שנה שנדפסו שו"ת ר' בצלאל, ובאותה סדילקוב, "הכשיר" ה, הצנזר החסידי את התשובה האנטי-חסידית הידועה שבה כותב הנודע-ביהודה את הפאראפראזה המפורסמת שלו, "וחסידים יכשלו בס"י⁷⁶". מהו ההגיון שהנחה את הצנזר להשאיר את התשובה האנטי-חסידית ולפסול את התשובה האנטי-קראית? ומאידך גיסא, מה יכול להתאים יותר לרוח החסידות מאשר השו"ת מן השמים⁷⁷? ומדוע נפסלו הם מלבוא בקהל?

המפתח להבהרת הענין טמון בהוספה שבאה במהדורת סדילקוב, שאיננה במהדורה הראשונה, הוספה שאינה אלא תיבה אחת ויחידה; בתשובה שבה כותב הרדב"ז כי "הישמעאלים" (כלומר, המוסלמים) אינם בגדר עובדי עבודה זרה, נוספה בהוצאת סדילקוב המלה "והנוצרים", כלומר שגם הם אינם עובדי אלילים⁷⁸. ואין לי כל ספק שזהו מעשה הצנזורה של הקיסר ניקולאי הראשון, שמעלליו באותה תקופה לבשו צורות מבהילות. ניתן לשער כי אותו הצנזר שהוסיף את "והנוצרים" הוא הוא שהשמיט את התשובה שכנגד הקראים ואת השו"ת מן השמים⁷⁹.

כשאנו בוחנים את תוכנה של תשובה זו ברי לנו כי "הצנזורה בימי הקיסר ניקולאי" לא יכלה להשאירה. די במובאה דלהן מדברי הרמב"ם שבאותה תשובה:

... ודע שמסורת בידינו מרבותינו ... שזמננו זה זמן הגלות שאין בו דיני נפשות אין זה אלא בישראל שעבר עבירת מיתה אבל המינין

74 בהוצאה הראשונה, ויניציאה תקיט, מופיעה היא בחלק ב' תשובה תשצ"ז.

75 על יסוד הפסוק "ופושעים יכשלו בס"י" (הושע יד, י). ראה גם: בית רבי, בארדיטשוב, תרס"ב, עמ'

סט הע' ג. שמענו שאחד מנכדי הנריב הדפים מחדש ס' הנריב ורצה לתקן ולהשמיט תיבת ...

76 חסידי תכ"ד אף מצאו רמז בשו"ת מן השמים לחג הגאולה י"ט כסלו. ראה: בית רבי, עמ' לד.

77 חלק ג, תשובה תקכ"ח.

והצדוקין והבייתוסין כפי רוע דעותיהם הורגים אותם לכתחילה כדי שלא יפסידו את ישראל ויאבדו האמונה...

ואופיה הכללי של תשובה זו הוא מהסוג שאותו צנזור מוכרח היה לפוסלה.

בשנת תרמ"ב (1882) נדפסה בוורשא מהדורה חדשה של "שו"ת הרדב"ז ובה כותבים המו"לים שלא השתמשו בהוצאת סדילקוב המושחתת, אלא הדפיסו לפי המהדורה הראשונה. ואכן, החזירו להוצאה זו דברים רבים שנשמטו בדפוס סדילקוב, רובם עניינים הכרוכים ביחסים שבין ישראל לעמים – דבר המוכיח כי מעיקרן היו אלו השמטות מידו של הצנזור. וראוי לציין, שבהוצאה זו לקח חלק הנצי"ב, ראש ישיבת וואלאזין. בכל זאת חסרה התשובה אודות הקראים גם במהדורה זו – כלומר: גם הצנזור שבתקופתו של הקיסר אלכסנדר השלישי לא יכול היה להרשות את הדפסתה.

נראה כי „הצנזור החסידי“ שבסדילקוב לא היה ולא נברא, והוא יציר דמיונו של אותו משכיל אנונימי. אגב כך מוכיחה כתבתו את המושג הקלוש שהיה לו מהמתרחש ברוסיה; בשנת 1843 אינו מסתיר את שמחתו הרבה על נעילת הדפוסים „החסידיים“, בה בשעה שהמשכילים ברוסיה התחרטו כבר במאד על חלקם הפעיל בגרימת גזירה זו. בין בתי הדפוס שנסגרו מונה הוא גם את הדפוס שבעיר בריסק, שהוא פרי דמיונו, ועוד דפוסים שחדלו מפעילותם שנים רבות קודם הטלת הגזירה⁷⁸.

9

בית הדפוס היחידי הראוי לתואר „דפוס חסידי“, ואשר נוסד מעיקרו עבור החסידים, לשמו ולשמה – לשם הדפסת ספרי חסידות – הוא בית הדפוס שבברסלב. ר' נתן, תלמידו הנאמן של ר' נחמן מברסלב, הוא שייסדו בביתו שבברסלב לשם הדפסת ספרי רבו"ז. בית הדפוס הזה נתקיים כחמש שנים ונדפסו בו שבעה או שמונה ספרים, כולם משל ר' נחמן. ודווקא דפוס זה לא נזכר, ולו אף במלה אחת, בתולדות הדפוס העברי בפולניה אשר לפרידברג.

* * *

(78) ראה נספח ג למאמר זה.

(79) ראה בספרו, ימי מהרנ"ת, שבו מתאר הוא את הצרות שעברו עליו עקב בית דפוס זה. ובאריכות אודות אותו דפוס, ראה: א' יערי, הדפוס העברי בברסלב, קרית ספר, יג, עמ' 528.

ספר אבודרהם

מלא טוב נעם : נחמד מיטפה ושהם

על ישראל הדרתו הדרת קדש היולוים : מאיר עיני הולכי באישון חשך ואפנים
אשר משכה ולחוך כפי הרגלם מחפללים ואינס יודעים ומבינים פירש המלים :
ונחמתו פעל המחנר מטעליס בכר אשר יבאר הפירש וגם דינים
בן כלולים : מברן חכס הכולל הרב ר' דוד בר' יוסף :
אבודרהם זללה"ה :

גדפם

בסדר ילקאב

תרת ממסלח ארונים הקיבאר אונסע כריסוויטליוושע דערזאוויטשע ווילקי האכידאר אימכראטר אלכסנדר
פאוולאויטש קאמיע דערזעטש אונסע ר'אכסקי האכידאר אונקע מילעכטיוונקע יר'ה :

ספר

אבודיהם

חלק שני עט : נחמד מיטפה ושהל

על ישראל הדרתו קדש הלולים : וואר שני הולכי באופן
 ספר ואשלים : אשר תספה ולחין כפי הרגלם התפללים
 ואינם יודעים וחבויים שירם החלים : ויבחרתה פעל
 המהבר תפעלים ספר אשר יבאר השירש וגם
 דינים בו כלולים : מברו העט הסולל
 קרב ר' הוד בר' יוסף
 אטרהסט ובלה"ה :

בקק

מח"ב

פרט

ההשגה והדפוס והקשר חוסע פייסוועליווע דערואויטע ווילקי האסידא- איזשפראג ארכסנדר
 פאולאוויטש סאזיע דערזעט איזע ראספיקי האסידאר איזע מילעטעווע ור"ה

לפ"ק

ועל אויביו יתנבר ומצל"ח

בישנת

ספר

ריקאנטי

וריא

פסקי הלכות מהמקובל החכם הגדול
רבינו מנחם מריקאנטי ז"ל

מדפיס בכרילקאב
לפ"ק

ברפוס של ר' דוב
בנת תקצו

Писке галахоль мѣрабѣну мѣнахпѣ
мѣриканпѣ,

ш, с,

Мѣнѣе рабина риканты о религии

СУДН.КОВЪ

въ Типографіи Берко мадфиса

1856

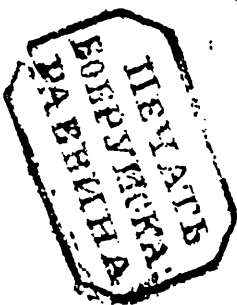
פסקי הלכות מהמקובל

דבינו מנחם מריקאנטי ויל נדפס

על ידי השותפים יצ"ו

פ"ה

בולונויא

ספר

האגדה

ער חטר וזאם סוד'ר יעקב בן
 כור יהודה לנרא'ל : האבות
 ופלה וזעית : האמלין ברב'ת עם
 דני שבת ומעורים : האבות שחטה
 ובריקה : איס' והחרי' בעולי כלים
 בלכות נדה ומכילה ושערי סקראות
 : עמוד דינים רב'ת :

Сеферъ Угадъ

и. е. Собрания

СУДИЛКОВ

въ Типографіи И. Ма

בסדלקאב

1859

ספר

-היקון החובה-

הנהגת גרירת הפרשות וסיוע

מהמועדים בכל השנה :

הוא מחוקן ומעיקה ממועות ומחטרון

אשר בהם מרפנים הנדפס

החלש על פי דיוק אופנים ופועם מש

הנדפס כאמשרדם :

הנהגת המדעים מסו ופגדום אליעזר גלס

בסדר לק א ב

לפי

הקצב

שנה

ספר

הארוד מש"ד

על

מיר יודה דעה

לזכר

דגש הדול זעל כנפים • מפז או חים • היה הרב הגאון מהר"ר שבתו בעל המחבר שפתי קק בהגאן
דגהל מהר"ר מאיר ביץ ז"ל : ואפן ביאורו : על מה שכתב בחברו ובספרו האריתו : בזה דספר דארך למעניו •
וחשף דוע תפארתו

עס

הגהת מנחת אהרן

אשר הרב : נבר דמחבר הרב מהר"ר אהרן בן הרב הישש מהר"ר ב"ש נר"ו : הוא דיבר דבר על אפט : כדבר
דמחבר שם עיזו והעמד הכל על מטו :

ואסת דספר ומחזו : תל סה דוטבע ארנז וסדרו : יען בהקמת נכו לרעו דמחבר את יעף דבר :

אן וואלינעשן גבערעקמאז
אינר העכשד פער ארדענטן
בשנת תקי"ז לפ"ק
דעיר מה פנחס אליעזר
דדפיס דפה ק"ק סדילקאם :

גרוקט אן סדילקאב
מט באוילטונג
ק"ק ל"ה צענד אן ריגע
ע"י הדפוס היה דרבני
במה ב"דב"י ס"ל

נרפס

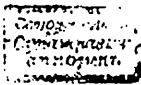
בפדילקאב

תרה ממעלת אהניו הקיסר אוכע פרסיזעליוש דערוואונשע וילק דאברא אימפראטור אלכסנדר פאולאוויטש
סאמע דערדש אגע ראסקי דאברא אוכע מלעסצושיע ירה :

בשנת תקי"ז לפ"ק

ספר

הארוד מע"ד

על
טור יורה דעה

שחיבר

יצר הגדול בעל כנפים, כפיו אנו חיים, ה"ה הרב הגאון מהר"ר שבתאי בעל המחבר שפתי כהן בראון גדול מהר"ר א"ר כ"צ"ל, ואוסן ביאורו, על מה שכתב בחבורו ובספרי הארכתי, כזה הספר האינלימנטינו וחשקורוע המארח

עם

הגהת מנתת אהרן

אשר חיבר, נכד המהר"ר הרב, כבוד אהרן בן הרב הישיש מהר"ר משה נר"ו והוא רב רב על אופט, ברברי המחבר שם עיונו והעמיד הכל על מכונו.

ואיכות הספר ומדונו, ועל מה הטבעו ארנו ויטדחו, יעין בחקירה נכחו לדעה המחבר את יעוה דבר.

פריסחהטלחשי
פאדולאדו"מ"ש סאניט-טורדיטתלחוסק
דערלחניסע וולק
דילטשעווקע יחוס סדו

תחת פסקלה לחניט הקיסר לחוסע
האשדור לאסמחוסר אלכסנדר
חוססין באגדול, לחוסע

ברדיטשוב

לפיק

תקום

בשנת

ספר

הארוד מש"ד

על

טור יורה דעה

טזכר

רגש הגדול בעל כנפים • מפני אנוחיים • היה רוב האנן מהרור שכתבי בעל המחבר : שפת
האנן : האנן הגדול מהרור נאיר • כיץ וצל : ואנן ביאורו : על מה שכתב בחבורו ובספרו
הארנתי : כזה דבר הארנף לבענינו וחשף דעו הפארנו :

עם

הגדת מנחת אהרן

אשר ור : נכר המחבר רוב טור אהרן • פן רוב הישיש מהרור מושק נריו : והוא דיבר דבר על אופני • דבר
הדיבר עם עיט והעמר • רכל על סגנו :

אבות וספר וסדר : על מה חשבו אליו ויסדו : עיין בהקדמת נכר ליעת החבר את עוף דבר :

פאולאוויטש
סאמיע דיחולש / אונט
האסק האסדאד אונט
מלעסזווישע יו

הנה כמסלח ארוננו
הקטנות פרסודלות
דעונשע וולק
האזד אמכראפ
אסדר

כוויזן

כ"ט

לפיק

תקטש

כשת

אשר לבתי הדפוס שבליטא ניתן להסתפק במלים ספורות. אותם דפוסים היו „מתנגדיים“, אך הם לא נשאו אופי אנטי־חסידי פעיל, אלא סביל בלבד: אמנם לא היה אפשר להדפיס בהם ספרי חסידות (עד למחציתה השניה של המאה הייט כשגם בוילנא התחילו כבר להדפיס ספרים חסידיים), אך גם ספרים שתוכנם פולמוס אנטי־חסידי גלוי לא נדפסו שם⁸⁰. פנחס קאהן העלה במחקריו⁸¹ כי דפוס ווילנא והוראדנא נוסדו לכתחילה על־ידי נוצרים, ובמשך שנים רבות היו היהודים רק מו"לים שנתנו את ספריהם להדפסה בדפוס הגוים.

ואילו הדפוסים העבריים שבביאליסטוק ובמינסק היו בעלי היקף מצומצם, והשפעתם על הדפוס העברי בליטא היתה אפסית.

נספחים

א

כפילת הסכמות

לספר הקבלי ארבע מאות שקל כסף (קאריץ, תקס"ד) ניתנו הסכמות גם מר' חיים מוולוז'ין וגם מר' לוי יצחק מברדיטשוב. המוזר שבדבר הוא, שבאותם טפסים שנדפסה בהם הסכמתו של ר' לוי יצחק לא נדפסה ההסכמה של ר' חיים, וכן להיפך. לדעת מר' יצחק ריבקינד נעשה דבר זה במיוחד לשם חסידים ומתנגדים, דהיינו: בגלילות המתנגדים נמכרו הטפסים עם הסכמתו של ר' חיים מוולוז'ין, ואילו באיזורי החסידים הוצאו למכירה הטפסים עם הסכמתו של ר' לוי יצחק מברדיטשוב (ראה דבריו ב„ספר היובל לכבוד פרופ' אלכסנדר מארכס“, נ. י. תש"ג עמ' 31). ברם איני מאמין שסברה זו נכונה היא, שהרי מה נשתנה דוקא ספר זה שלא יודפסו בו שתי הסכמות אלו בצוותא חדא, בה בשעה שבספרים אחרים נדפסו יחדיו, כגון בספר תולדות אדם וחווה (קאפוסט, תקס"ח) ובאחרים. זאת ועוד אחרת: במקום הסכמתו של ר' לוי יצחק הדפיסו הסכמתו של הרב מקאריץ,

80 הספרים האנטי־חסידיים של שנת תקנ"ח נדפסו בדפוס נוצרי בווארשא. ראה מאמרי „הדפוס העברי בווארשא“, אהל רח"ל ח"א עמ' 203.

81 די התחלה פון יידישן דרוקוועזן און די ערשטע יידישע זעצער אין גראדנע און ווילנע, יובל בוך פון פראפ' פאראיין פון דרוקער־ארבעטער אין ווילנע, 1936. הופיע גם כתדפיס.

אף הוא מן החסידים, ואס־כן מה הרוויחו המדפיסים? אדרבה! מבחינה מעשית עדיף היה להם להשאיר את הסכמתו של ר' לוי יצחק שהיה בעל סמכות נעלה מזו של הרב דקארץ. לפיכך חייבים אנו לחפש אחר סיבה אחרת. מקרה דומה לזה מוצאים אנו בספר אהלי יהודה (יעסניץ, תע"ט) שבטפסים שונים נדפסו הסכמות שונות. אך שם נעשה הדבר כדי לחסוך בהוצאות הדפוס; וראה באותו ספר הודעה מפורשת על כך.

וראה עתה במאמרי „דפוס קארעץ“, אהל רח"ל ח"א עמ' 119.

ב

ליחסם של המשכילים אל הקבלה

לדעת צינברג (תולדות ספרות ישראל, כרך ה עמ' 118-122) גילה יצחק סטנוב, באופן אישי, יחס אוהד לקבלה. והיה בדיעה שהקבלה וה„חקירה“ אינן צרות זו לזו ויכולות לדור בכפיפה אחת („הקבלה והחקירה יחד חוברות, אחיות תאומות בעבותות האהבה קשורות“) עם כל זאת הקוריוז בעינו עומד, שמשכיל בדרגא של סטנוב הדפיס שני ספרי קבלה, שאחד מהם הכניס מאוחר יותר משכיל אחר, יוסף פעריל, ברשימת ספרים, שהגיש למושל גליציה, שיש לאוסרם בהדפסה ראה: ר' מאהלר (החסידות וההשכלה, מרחביה, 1961, עמ' 138). ברם כשאנו מתוודעים אל דמותו של סטנוב כפי שהיא מתוארת אצל ד"ר י. קלוזנר (ראה הע' 31 לעיל) פליאתנו כבר אינה גדולה כל־כך.

המשכילים, אף על פי שלחמו גם נגד הקבלה, בכל זאת יחסם אליה היה נוח יותר מאשר יחסם לחסידות. כך רואים אנו גם במגלה טמירין. שלו מצטט יוסף פערל בדרך לעג רק מספרי חסידים אבל לא מספרי קבלה, אע"פ שהי יכול לצטט מעין זה גם מספרי קבלה. ועוד הראינו כבר לעיל כי למרות שפערל לא הניח להדפיס בטרנופול ספרי חסידות, בכל זאת איפשר להדפיס שם ספרי קבלה. במלשינותו אל מושל גליציה רשם פערל 14 ספרי חסידות שיש לאוסרם, ובתוכם רק שני ספרי קבלה (מאהלר, שם). נראה שניתן לבאר הבדלי גישה אלו בכך שהקבלה, עם היותה נפוצה ביותר מזה מאות בשנים, בכל זאת היתה מסורה רק ליחידי סגולה; ואילו להמון העם לא היתה גישה אליה (מלבד שייכות שבאמצעות התפילות, קמיעות וכד'), כשם שלא היתה להם גישה אל הלמדנות. החסידות, לעומתה, הפכה לתנועה עממית שהפריעה לחדירתה של ההשכלה אל ההמונים, ומזה השנאה

הרבה אל החסידות. חוץ מזה הרי היו לסטנוב – אליבא דפרידברג – „כוונות טובות” בהדפסת ספרי הקבלה: ברווחים שהפיק ממכירתם נתאפשר לו מימון הדפסתם של חיבוריו המשכיליים, כך שמצפוננו המשכילי יכול היה להיות רגוע; אבל הוא עצמו כותב כי תכלית מעשה ההדפסה הוא „לזכות את הרבים!” בתקופה מאוחרת יותר פוגשים אנו בתופעה דומה, כשאורגלברנד המתבולל, מדפיס ומו"ל בווארשא, הדפיס את הש"ס בשנים תרי"ט-תרכ"ד, וברווחיו כיסה את ההפסדים שצבר כתוצאה מהוצאת אנציקלופדיה פולנית (ראה: י' שאצקי, יידישע בילדונגס-פאָליטיק אין פוילן, נ. י. 1943, עמ' 130).

ג

סדילקוב והצנזור הרוסי

בתי הדפוס שבסדילקוב כפופים היו, בענייני הצנזורה, לוועדת הצנזורה הווילנאית. על אישור הצנזורה שנהגו להדפיסו בדרך כלל מעבר לעמוד השער, היה חתום באותן שנים הנוצרי לעוו בורובסקי, פרופסור באוניברסיטת ווילנא. ברם חתימתו היתה פורמלית גרידא, שהרי פרופ' זה לא ידע כלל את הלשון העברית. והצנזור בפועל היה המשכיל הידוע טוגנדהולד (ראה: יווא-בלעטער, 6 (1943) עמ' 167). ואם אמרנו שלחסידיים לא יכול היה להיות שום מניע רעיוני להשמיט את התשובה הידועה אודות הקראים, הרי שלמשכיל טוגנדהולד היתה והיתה; וכי למה הטיפו המשכילים באותה תקופה, אם לא להזנחת התלמוד וחזרה אל התנ"ך? כך שיכולה היתה להיות קירבה רעיונית בין המשכילים והקראים. הרציונליזם המשכילי אף לא היה מסוגל לתפוס דבר מעין „שאלות ותשובות מן השמים”, והפטריטיזם הקולני שלהם מסוגל היה להוסיף את המלה „והנוצרים” לדברי הרדב"ז אודות „הישמעאלים”.

על פטריטיזם זה של הצנזור המשכילי („הוראָ-פאָטריאַטיזם”) ראה: י' צינברג, „די צאָרישע צענזור און די בבא מעשה”, יווא-בלעטער, 4 (1932) עמ' 188.

אודות טוגנדהולד יודעים אנו כי לא נשא פנים אפילו לרעיו מקרב המשכילים, ואכן, מתלונן עליו מרדכי אהרן גינצבורג ואומר: „כבוד ידידנו הרב הצענזאר בבקורתו הקשה מרפה את ידי. . . פסל דברים אשר לא מצא כל מחמיר בהם שמץ פסול. . .” (דביר, 2, ווארשא, 1883, עמ' 83).

ברם איני חפץ להאשים מישהו ללא ראיות מספיקות, ואשר לעניינינו די בכך כי טוגנדהולד התנהג כאן כצנזור רשמי, ללא הסתמכות על השקפתו המשכילית.

נתפרסמו כבר קוריוזים רבים ממעללי הצנזור בימי הקיסר ניקולאי הראשון, רצוני לספר כאן שמועה ששמעתי בשנת 1926 בלנינגרד, מהמנוח, הביבליוגרף הידוע שמואל וינר (אלא שאינני זוכר אם סיפר זאת כמעשה שהיה או שמא רק כבדיחה מהלכת); אחר המרד הפולני נטלה הממשלה הרוסית מפולין את הזכות להחזיק במטבע עצמאי, וכשהדפיסו באותה שנה בפולין הגדה-של-פסח, ציוה הצנזור להשמיט ממנה את הפזמון, חד גדיאי – שהרי מפורש בו „דזבין אבא בתרי זוזי“, ואין זוזי אלא גילדן. הוא המטבע הפולני שהופקע מקיומו ...

ספר מגילת סתרים

פירוש נחמד ונעים על **מגילת אסתר** ובר
 בשפה ברורה ובלשון
 קצרה קל להבין : והוא חלק מספר **אמרי יעקב** על
 חמש מגילות אשר כבר יצא לאור בדפוס
 על שיר השירים ועל מגילת אוכה אשר חיבר ה'ה
 תפארת ישראל והדרו כבוד הרב הגאון אמיתי המפורסם
 בכל קצו ארץ נ"ו ע"ה פ"ה ארזוניו מורינו זכוננו בקש"ת
 מוה' **יעקב** נ"ו אב"ד ור"מ צדק"ק **פיסא** מאנא
 גע"א : בעל המחבר כפר
חוות העת : וספר **נתיבות המשפט** :
 וספר **בקה חיים** : וספר **תורת גימין** : וספר
מעשה נסים :

ועל מס' חדני כחיבור סטנעו יראי אלוהים בסקדמת
 כרז במחבר מע"לד וימלא מרובע לנפש :

נדפוס של ר' דוד מדמים

בסדילקאב

Могилеть сѣптарымъ

п, е

тайное писаніе коминпарь на

СВ, книгу Эсоирь

въ СУДЗИЛКОВѢ

въ Типографіи Д, МадФиса, 1834

קונטרס

יכונה

שאלות והשובות מן השמים

מאחר

קדוש מרבנן קטאי ה"ה הרב החסיד

רבינו יעקב הלוי וללה"ה

ממרויש ומקורביל.

עד כה

ה' נמצא ככת"י אצל הרב הגאון

מ"ה יחיאל העליר נ"ו

אב"ד רק"ק סוואלק

שהעתיק מכת"י הנשלח מירושלים עיר הקדש.

ועתה נרפס שניה בחוס' הגהה,

בהגהת ובהשחדלות המחאמץ להוציא לאור

בעז"ה ספרים קדושים, מבי"כ

נרפס

ע"י ר' טוביהו הכהן אפרתי ור' יוסף בעקקער נ"י.

כדי שלא להוליד בנייך חלק הנצחתי עם מהגלות יקרה ונלכך יצונו
הגדול הנג"א ז"ל בליקוטיו מ"ט צהצת ענין הלוואים.

דויע כי א"ם אין לחשוב בו כלל וכלל. ואסור אפילו לבניה
בו שם היבט המציאות כי אפי" ספירה הראשונה קרוי
אין השנה סכנים יש שדענו שהוא נמצא זה לכד משינך סכני
מישא"כ בראשונה וכ"ש בא"ם יח"ש שאסור לחשוב בו כלל
וכלל ואפי" א"ם אסור לקרוא וטה שאנו מדברים בו בהפרייה
הכל ברצונו והשגחתו שידוע מצד פעולותיו זה הכלל לכל דרכי
הקבל" וידוע שכשם שהוא בכ"ח כן רצונו והו" א"ם לרצונו
הפשוט ואף בזה אסור לחשוב כלל וכלל רק ידוע שהעולמיה
הם בעלי חכמה והכל במספר וע"כ צמצם רצונו בבריאת העולמים
והו" הצמצום והקו הוא השגחתו במעט מן המעט ואף ביה
המועט אין העולם בדאי עד שאף בזה נקרא א"ם בערך העולמות
שא"א להשיגו ויש ב' השגחות בכלל וכפרט היא באדם בזה
העולם וכן בכל העולם והשאר הם בכללות בהשקפת האדם
והו" ענינים ויהי וכל ישראל ביחד הם אדם אחד ויש בהם
ראש ושאר אברים ונדים חר"ג שרשים שבא' ראשיה השגחה
כמו טרע"ה וזהו החילוק שבין הכלים רא"ק ושאר עולמות וד'
אותיות הו"ה הם כללי ההנהגה חר"ר והמקבל והכלים והפנימיים
הם היכולת והרצון. והרצון אינו משהתף והוא שם העצם
משא"ב בכלים שכל שנתן לו כח ויכולת מאת השי"ה נקרא
בשם אלהים ולכן האצילות מאירים לכו"ע ואלו ב' כליות אני
משינים מאתו יח' רצונו ויכולתו והנה השגחתו ורצונו הקדום
שנקרא א"ם צמצם ששלך מכל והאציל השגחה פרישית
דקה לא סילוק מרצונו שישאר דקה כי בא"ם אי אפשר
לומר שום חלק כי החלק נ"כ בלתי בע"ח ואמר ישם כי הצמצים
הו' במרכו ר"ל כי בו' סודות הוא הנהגת העולם שהיא מהנהג
ברצונו שהם ז"ה והיכל הקודש מכון באמצע וק' ונקדה האמצעית
וכן ביושר הוא בין ח"ח ויסוד וכמ"ש בפת"ד יעיקר בריאה
העולם בשביל מלכותו להגלות ולכן היא קשירה בגויה וזה העבודה
צריך גבוה ובוה חלוי המעשה שלנו יהע"ס היא הכל ברצון
האיתי

הוספת המו"ל בהוצאה שניה של

האלהי כי הוא כמו באדם מקדם מתעורר ורצה לעשות הדבר
 זהו ספירה ראשונה אין ואין ניכר כלל בפעולה ואח"כ מצויר
 אך לעשות הדבר כפרטות זהו בינה אם הפרטים שהם הבנים
 זה נגלה למשה רעה"ש אבל טעם הדברים שהם דקא בעיור
 זה לא נגלה לו זהו חכמה ואח"כ כשצאו הדברים להיות ס"ט
 שומר הדברים כצורם זהו חיות הדברים ושפעם יהו דעת שידע
 הדברים אחר היותם ואינה ספירה בפ"ע כי הספירות הם בהיותם
 ויצאתם בראשונה לנבול הויה ח"ת הם הדברים עצמם והם נ'
 כלי ההנהגה חר"ר להנהיג אומה או אדם לפי המושפט והצדק
 וזה אינו אלא לפרקים כמו בפרעה כים סוף ואף לצדיקים
 ואחתונן אל וגו' וכן חסד אכל הוא יתור בזמן והוא לישראל
 על ים סוף שנאמר מה הצעק אלי וגו' והכן מאוד והנהגתם
 במדבר ולכל אדם אבל הנהגת העולם ככל זמן הוא ברחמים
 גמורים וכן בעוה"ב בנ"ע העליון וניהגם וכינונים אבל התחוננים
 בעוה"ז אי אפשר להנהיג בהם ולכן מהנהגים ע"י ג' אחרונים
 נה"י כולם סמוכים ומלכות הוא תכלית הבריאה והיא דמיון
 מצות מילה שכל המצות אין פועלים בנפש בלעדה כמו זכר
 בלא נקבה כו' עכ"ל והאריך עוד שם בדברים נוראים וכתב
 עוד שם כבר כתבנו במ"א שהע"ס הם ג' ברצון הרצון והחכמה
 והצויר וג"ר הם הנהגה בעוה"ב וג' תחוננות בעוה"ז והם סחמוניות
 ועוד שהם להיפוך כי עם הצדיקים וסביבו נסערה מאד וכו'
 ולרשעים משלם כו' ויסוד הוא הנהגת העולם בכללם זהו שמחבר
 הנוקבא שהוא התכלית נקרא כתר נעוץ סופם בתחילתם שהוא
 התכלית כלל הרצון ועוד האריך שם הרבה בענין העינולים
 יושר והתלכשות הפרצופים וסוד עלמות למעלה מאצילות הכל
 בדברים נוראים פנימיים כו' עכ"ל:

זה השער

די צדיקים

יבא

מא

ספר

עמודי

בית ישראל

תנן תלמוד בבלי

ע"ש המלל לכל הדור הרב הבהיר ולו ומהלך למל'הם ולעולם ח' המור בקרי' מה שער סודי
כל הלכות נדר חק' דרשן רבו חזר והוק' הרב הגדול הגאון דלוס' חכם האק המשי' המור
ישראל באת הלי' זל' נדר תולדתו הראשונה י"א' ונלחמו הרב'ד' בק"ק לאשכנזי' ע"א ונפת אקטא
סב'ד' בק"ק שאר'ק י"א'

ע"י נדחה והפריקה והטעה הרס על הרב המדבר זל' היה כרמס הרוכל' המורד ישראל כבשתו
מכורר חיים ז"ל מילג' המ'ריקה י"א' וכנת' נדחה בק"ק לבור טוב י"א' כמחך בק"ק
בארדיטשוב ע"ש

שערים כי לא ננים שרלו
דמים האלק אשר אנו
דמה קול עבדים טובים
דמעות לא ידע את ה'
הנדר אבל העי' שבאבנים
בבד' ללוחי' שיש
חיים עם הרוח' דהמים
לדבר או לכתוב שיש
במקרים עט' ש נדר או
שנים פלים שדיו כים
הבד' המענה

גם אלה להבנים ימות
בני' אלה הש"ס ול'
מערודים משצרות כי
תולדת ודמקום ככל
את הרב קרש' לו
את ה'רם דמס' וימנים
כשום תיקן בארצותם
תחא כעידם וחליל' לו
בשר עליהם ג"ס שגור'
ש"ה בחושה רביקה

ההירנאלי

לפי המ'ריתא למה ישראל

לפי

אמא אלא סאלא סאלא אמא אלא סאלא סאלא אמא אלא סאלא סאלא

[ברדיטשוב]

ספר

עמודי בית ישראל

שם הטלל לכל מיטקי התחבר זל ותשס ספר וחי' לסנה ביום ורצח הקנן מה נקרא בס
בית מועד על הלכות י"ע אבר חבר וחקן סרב הצחל הצאן האצתי השש חקן
הגשח וזהר' ישראל נכח הלוי' זל פיר חלדחו מקאווליע י"ע
ונלחחו הא"מ בק"ק לאשמשוב י"ע ולעת אקטחו סתקבל לאבר
בק"ק פארציק י"ע.

ע"י ברהח וסעוקה והולחח חקן התחבר זל ליה הרבני השפעל וזהר שמואל כסגמח וזהר חיים זל
חייג מפארציק י"ע והגז חרחה בק"ק לובר טוב י"ע.

תשס

כדיהרנפורט

נס אלס לנחיש יבט פ"אחם
ס לל נגיש כרז ביש
שחח סלס זל יגיש הלל אבר
אלס ושרורס כסיוחם . כי סחם
פיר ערניו ככסין וסלחח חרסין
גנב סלגניח לז ייש חל ל חקן
דבר קוס דז כריו ורנל חסין
כסאניני חל ל' סם יחלס חרורס
כסוה ושריש חסין סכס וולק
כסאניק וקס גש כסיוחם חלכס
חקן כסיןס וס ל' לל חר' חל
חקן חלכס זגל עיכס זגל חקן
סכס כסיןס גי חל כרז חל חקן
סכסין כסיןס חל חקן סכס
1906 יני סכס כסאניק .

לדהודיע וסלחח ד י"ע
כסיוח חסין
ישי וקסל חל ירסס חל לרז
גכר כסיוח כל רשח כקן
כר סר כסין חל חל חל
אלס חרח חרח כסאניק חל
כסו סכס כרז חסין חל אבר
כסיוח חל חל כסין חל חל
סכסין חל חל חסין חל
דל ורני סכסין .

ללך

זר חסדו' ונחמנו לכה ישראל

בשנת

[כרדיטשוב]

בשנת

היה סגולתו וס' תשל"ג טו' טו' א"ח נשלח

לפק

כרדמישוב

בוצר

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

למורינו רבינו הראב"ד ז"ל

בעל הנפש

כ"ה

כרדמישוב

הוצאת

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

בית דפוס חסידי

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

הוצאת חיים טייטלבוים

ספר		
ציונות מחדש ומאין המערס רבי		
בפילי הקין זצ"ל		
<p>הוצאת ספרים תל אביב תש"ד המחיר 100 פ"מ ספר זה נכתב על ידי הרב צבי הירש פלד בעל פה על פי חזקת הרב זצ"ל תל אביב תש"ד הוצאת ספרים</p>		
צוהרייג		
למכר	הקנין	ספר

קול הרמז

והוא

ספר התיקונים

הכולל דיני טפרי סתם ע"פ הקבלה

כאשר הם המפלא בתרומה קריאה, חסדא ופרישא.
הקובל העול, המפורסם בעלה ונסרה.
כמחבר משה זכותא וללהיה.

תלמידי

לרוב המפלא ר' יעקב קאפיל ולהה, בעמדה ספר
שערין עק.

כן נרמז היותו של ר' יעקב קאפיל סתם חתול.
ס"ו בשלם מיוזם מברדא וי.

תלמידי

ר' אברהם יהושע הקטיל סתם ר' יעקב קאפיל.
תלמידי ר' יעקב קאפיל סתם ר' יעקב קאפיל.

— —

ברדיטשוב

ספרים של יעקב קאפיל

ס"ו תלמידי ר' יעקב קאפיל

חלק שני
 מן ספר מלאכת מחשבת החדש
 הנקרא בשמו חזון השלם

ומדובר בגודל התועלת מן ערך המחומש עד
 אחר בייגק רעקינונג :

מ ח ס י

שלום בר משה ארי הלוי בליינקר

לרק

תצלידע

ממ

ספר

חודשי מדרביץ

חבר היהודים המוצלחים ר' יחאל ברענעו העפילגהטענער מדרב' ר' יחאל'ס פרויע'ס ברענעו
האאר גאן העסר העפודעס מדרב' יחאל וזה האב דר דיק דארנא בעקניע ליטא ינו יטעא הערעס
פ' ל'ס על - ג'ה וצ'ס קס יודק העסרע מוסר טאר יארנו העסרעס איהרעס

איש

אלה העברעס ישנו סתעם פו לא פנים טעו ביני העסר' ד' הערעס האלה אשר אני סתעורעס בארעם
כי העסר היו עובר סתעב'ם ישירות העבוקס פ' י' הענכות לא יודעו את " מה דבר קדש הארבעו אבל העסר
עבדעו את " יראע וטעהס כפיר לודעו ע'ט' סעב' וצ'קה בארע'ס הערעס הערעס י' העסר העסר
העסרע לני לדבר א' העסרע ס'טעא ע'רעס י' ט' סעב' ע'ט' א' העסר העסרע העסרע העסרע על
איהם ע'ס' ע'ט' ע'ט' ע'ט' העסרע

Handwritten signature or title in Hebrew script.

ד'יזר איסע פ'סח'ט'ט'
האסאר איסעטאר
פאזלא'יטש
איסע ראס'יץ האסאר
יר' :

חח מס'לה איזעני
הענע'טע העקן
אלעכסנדר
הענע'טע
איסע מ'עס'ט'ט'ט'

הובא לבית הרפ'ס על ידי העסרע בענע'ס הענע'ס הענע'ס יחאל העיל והעסר' הענע'ס הענע'ס אסר
ס'ת הענע'ס אסר הענע'ס הענע'ס הענע'ס הענע'ס הענע'ס הענע'ס הענע'ס הענע'ס

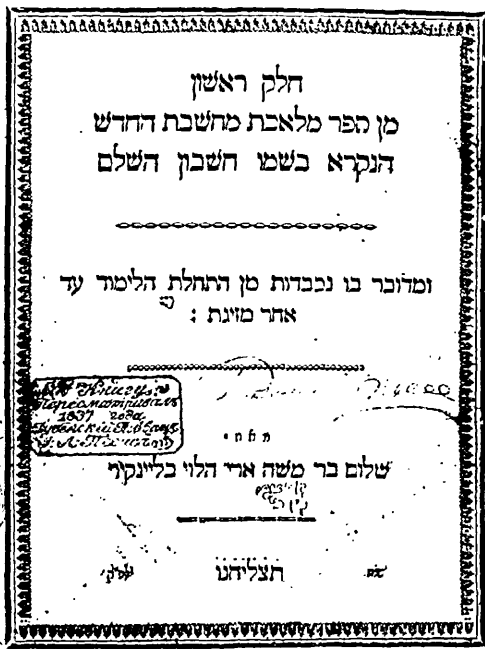
ברידרונפורט

לפ'ק

חקע'ח

בשנ'ח

[חח"י של ר' ישראל מרוזין נ"ע טופס מן הגניזה החרסונית]

[כארדיטשוכ]

חלק שלישי
מן ספר מלאכת מחשבת החדש
הנקרא בשמו השבון השלם

ומדובר בו נודל התועלת מן החלת המינימין
עד אחר שאלות אלגעבר :

שלום בר משה ארי הלוי בלינקר

נפק

תעליחט

נמ

[כארדיטשונ]

ספר

קב הישר

הלק שני

בלשון הקודש ובלשון אשכנז בכתב עברי ונקודות הנקרא עברי מי'מש

הוא ספר נהדר לחיולת הנפש טק... וכל דבר בו משום יתום לעזרה טר'צ לט'ינס טר'כחמה . וט'ה'ט פיקוס וזמון הספר הזה ב'ק'ר'ט הספר : יצרי ספר הם הספרים שונים והבטלים וצ'ל'ט : כל הכולל לת' וית' כחצ' ור'ט' : חכ'ו הר' ז'ז'ל ד'ק' חכ'ו' ס'ים הר' ע'דול כ'מ'ול'ט כ'ת'ר' ויר'ל'ס ח'ס' ה'ר'ש' ו'ט'ן לת' ח'ה'ר' צ'ל' ד'ר'ו'ש' ב'ן הר' כ'ר'ן ח'ס'ר'ס' כ'ל' ח'י'ר'ט ס'ר' כ'ר'כ' כ'ז'מ' ו'ס'ר' כ'ר'כ' כ'ט' א'ל' ו'ס'ר' ה'ל'ר'ט כ'מ'ול'ט ו'ס'ר' א'ע'מ'ט כ'מ'ול'ט כ'ס'ד' ח'ס' כ'ח'מ'ט ח'ר'ר'ל' א'ר'ן כ'ט' א'ל' ק'ר' ה'ר'ר' י'ל' י'ר' : מ'ר' ח'ר'ט' ו'י'ת' כ'ק'ס' כ'ר'ק'ו'ט'ר'ט'ר'ן ו'ק'ס' ק'ר'ק'ט' י'ר'ל' :

גרוקט אין סרלקט אין
ווארען טיכערעט
הט בארעטע אייר טונסט
טע'י'ט'ן קינדעליכן אהר אין
וילנא .
טובע'מ'ט'ר ד'ק'ד'ע'ל ח'וילנא
פ'ת'ם א'ל'י'ע'ר ר'ק'ר'

תחת מילה לחטט הקוב
אובט מיטאטליכע'ר'ח'ו'ט'ו'ט'
ולקן חסד'ל' ח'ח'ל'ט'
אל'ס'ט'ר'ט'ר' פ'א'ו'ר'י'ט'ט' י'ט'ו'
ט'ר'ע'ט' ל'ט'ב'ל'י'ט'ט'ן ח'ס'ר'ט' ח'ז'ט'
ח'ל'ט'ט'ט'ט' י'ט' :
ע'י ח'ר'ט'ט'ט'ט'ט'ט'
ש'מ'י'א'ה ט'ר'ט'ט'ט'ט'ט'ט'
ב'ן

ברדיטשב

לפ'ק

ו'ע'י'ט'ט'ט'ט'ט'ט'ט'ט'ט'ט'

כ'ש'ת'

וזה התורה אשר יש משק לפני בני ישראל : תורת יהוה
 חמשה דומשי תורת
 חלק חמישי

ספר דברים

כאשר נדפס בקרב עם פ"י רש"י והרמב"ם קומ"י בגאון ר"י בעל הדברים ז"ל :
 ואלה חסיף על הראשונים : פרוש גאוני הקדמונים : פירוש הנס השלם אבן קרא : פירוש הגאון
 הקדוש איש אלפי הדב"ר : פירוש הגאון הנכס בני קבריו ספרנו מצוינו שם :

וראו זה המש אשר לא היה כבר לעולם מ' נחה וזה המש אשר יקראו **מרגליות טובה** וזה המש
 גדול ללומים אשר נכס המה להבין חסידו פ"י ה"אנ"ע : אשר
 חסידו הם : כוח סוד : וחזק לנס אלהיו הכל כדברי חסדי החסידים : ובהתחנה על הכיפה ואין דבין : בני יתרו לחמים :
 הוא יעשה השמיני ויבנה עולמו : בקטן גדול יחשבו בני חסידו אשר : ע"י פירוש ה"י : כאשר עינים לונת יעשו
 זכרי מ' השב בעדש : וזכה חסידו יהיה חסידו כח : נצורה ויחלטי יחוקו : על פי תפיסה האלם ויראנו : ונאמרת
 הסודים יבכנו : ומכס להבאמר וחמה גליון עדיש : ולהבניש בחלמות נכסש : ורבת עלנו חור"ה : ונכחו אלם יראה
 ב"ב ארן :

בבית ונינוס חתני כגניד
 חסידו **שכונאל** נחמידר
 ישכר בער פיל

גדרוקמין און נרדיטוב און
 ווארעטען ניערעטעמאט
 חט כעולעגונ חיינד טעכט
 כעארדעטען קיצעלעכן לענד
 דערקעמט טוילעל :

ברדיטשוב

תרת החלה חרש הקיסר לזכר מיטעלעוואר דערמאנט וליקו האש"י אחר"י אחר"י
 פאמולאמישט פאמע דערזעט לזכר חרשק האסדר ליגע חלענטעוועש
 י"ם ס'ח
 אלקמנדור
 אלת המצות חר' לזכ"ר חר' לזכ"ר
 בפת
 וזאת התורה אשר יש משק לפני בני ישראל : תורת יהוה
 חמשה דומשי תורת
 חלק חמישי

תמונה משובת נפש : והיו הדברים האלה אשר ידברם היום על לבבך :

התורה אשר יש משק לפני בני ישראל : תורת יהוה

ספר

דבר שיוא

לכל מי שיש לו דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 יבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא

ספר שיוא

מיאליסטא

לכל מי שיש לו דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 יבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא
 ויחפש לו דבר שיוא
 ויבין מה זה דבר שיוא

אתל רחיל

114

דרוש

עמוד התווך

ת"א 1911 והוא

מספר התווים על כסיהת הט' אלו גוילי הונו ולורי חרין בלי אהה
 ליו המורד אה' התנוט טניט ונניט הכך חרין ונתן
 ימרת רחמי' ינולו חלקו הרהט' מ' יצדק מ' ח' ולן וקה ביאליסטאק
 וליחן הכניו כי גלה כהנת נאטט ח' חוונט דררט ונניט טכך חריליג
 חרין ונתן יוד עשריה של בלטה חלקו הרהט' חריליג שלמה זרבן יוד
 וקה חללו ח' נ' צ' ב' ה'

ידרש הט' הנוד יודי ביה נאמן ימ נתן כל חרין כל
 ויחסי' על לודי מ' איה חרין וט' חריליג גלה חרין
 חרין טכך ונחזיו ונל נאכדיט טכך ויחסי' חרין ויחסי' חרין
 חרין חריליג חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין
 חרין חריליג חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין
 חרין חריליג חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין
 חרין חריליג חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין
 חרין חריליג חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין
 חרין חריליג חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין ויחסי' חרין

לודי יודי ל' ח' חריליג חרין

(ביאליסטאק)

ס פ ר
אגרת הצופה
צופה נהיך לבית ישראל

צופה ומצוט על ידיו הרב **אלפים** אחרון צבאוים וראשון בהוראה עליו סגנון פסקיו וזיק הלכות אשר צנה . ובחלק דמרא דתלמודא הוא הרב **הר"ה** חלח צ"י זיבא . **והרמב"ן** עומד למילו צלחן מעשה . סס וכן מסוה לעשר ולהדר פתרו ה' כוחיו צרות נמוכה ונפש כענה :

כאשר כסויוו מנחמן עיניו רשכ"ה כ' אל"י מוויילא ז"ק"ל לשו"א צים אחריו ומצרי פרכיו : וסוויטיו : והכמתיו סול"א כהרי גחלי דבש ומחלה , גדים גם קמה :

צופה ומצוט עליו כרם ה' צבאות . מלות עשה ול"ת דלוקיותא ד"ס . גדיים ועסקי הוראות . גם אל"י יבש לקדשת התוכה לבאר בתורה . ומלחן מתלבי גוויות האר"י השמנה אס רוח . וכויין פתיחן ליה בזהמה . היכל ה' היכל ה' המה :

צופה ומצוט מול פד הסינה עליונה . ינו ה' חסדו עליו נמלה קטנה ' כי קצר קלרה ידו . הוקק לו האגרת לחנה : עיד יופיע חסדו בהכסותו להוסיא לאור חבורו הגדול אשר נטע ואשר צנה . היקק מרדש ונעט . וזה שמו

מעשה אלפים
בחמלת ה' עליו נטע הפכעיסים . ומדכס לפרכוסים :

אברהם בארמו' מוהר"ג אליעזר ליפמן מ"מ ומ"ן דק"ק וויילק אמיר . ככר לגאון תפארת ישראל הכב המנוח מוהר"ג קלוונמס קלמן ז"ל . אב"ד דק"ק ביאליסטאק . וכספיו יפכה מנוע באוטי חנן . וכוסם ועמוד לו ולרעי עד עולם :

ביאליסטאק
בבית ובדפוס הכרטי הנגיד המפורסם מוה' אהרן הגוי הורוויץ :
לפניו וק"ת הספר בחתונו לפ"ק

כ"ה כ"ה

W-21-

מלה
בית חורין
הוא סדר
הגדה

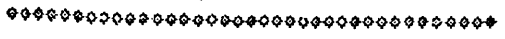
של פסח
עם פירושים גדולים מהרמב"ם עמוד עולם :
ה"ה מדר"ם אשקי . ומדרי בעל שדה .
וגבורות ה' . ועוללות אפרים :

ועי'
שער השמים על החלח אורוב נסים . ואומץ נבחרת .
ועי' מסה אהרן על חר נדיא : ויטי בדיקת חמץ . ויטי העניח
בכורות . ויטי לישראל מצורת . ויטי הגעלה .
ויטי סדר של פסח :

והכל באורוח נדומה ויפוח בפנים וכרשי' :
ובהנה מדויקת מאוד
נדפס פה

ביאליסטאק

בבית ובדפוס הכרטי הנגיד מוה' אהרן הגוי הורוויץ :

בית חקסו

ספר

מי נפתוח

יצא האשה לבד וברי רבינו משה בר מיימון ז"ל אחר הנה פתוח חזקה למען פסח הרהר האסף ויבין מכל מה שהולשד בגלי הרחלמי פסחא ובסרי והפסחא חזקה היינו הטללים בסוד בדרות ויבין מזה אז כל יבנה הורה האלה על ספר הטון אמרי ספר האלים בשם פתוחה ונבוא עם הספר כמי המעידים עם ירמח באובדוהו יבנה מלכ לודי עיני מה שהקים בכמהה ליהוה פסחה לכל מה שהורה לבד מזה הברי (היו גלון ריעט נפשיה הנעדרת את קדו) אלום היות משה החמה נהיה חזן חזן נפתח מבין מי יבוא הנרבים ואלם הם נטענבים פני סופרים ומפי ספרים ששה אחת וירבים אחרים לא אלה הם חלוקים בכלל או בפרט אי יבואו כלמי היהודה תוד לקרא ללמוד וללמד והמנהג מחין ממלא אהיה מקום כינה וחלוצה ארץ ההגברת הלוי בשם מי נפתוח כי משמנו ומשפחה ליהל מים מדלנו והעיר נהרה נפתחו במען כותב וירם משה חז יחי פתוח לך ריזנו מים ללמדיה מלאים ומשק יסוד יהי לגני ורשים היראם אחר ימיה דרך ימין תארזו אמנה ואז זה לעשות זה נעשה ממלאו היה לראבו הארזו פרפר ממלאך (מלכ כי ה) הלא טוב אמנה ופרפר נהרות ומען גדולה ומעקה הירם מעליותו עם אמנה הנה להעיר לזון לעשרים ארץ מקרא מים חיים ומלאו ומבואו והם פרפר הנח על הספריות להמנה כי טוב ספיקה ונורה שעות המחלשות ארץ ארם ממלאכה אשר המה ערבים בענינים הספרים הטללים בעבוד טהרות ועי התללות הזנרים ומשך ארם בנין בשם שאלה במשה כדרי ההלמן שארתי והאשר עם פה לאדם אלקים יהיה פי אלים בענין היום לדבר עד מלכים ודעה קדושה ופיקודונן ואלו טהרות

הנה נלוי במים האמנים הרימ ורח ד אחרית היתה המנה ענבים רין הדיקה המב רכס וישיף לקח דברי הורה נלמה וברי המני השורה העיר כאלם ודודה לוי ארד קודה מבר דברים ליעד לעשות למשור הכתוב יעזרי על דבר בעד עמך לעשות משפט עבדו ומשפט עמו בלאו הול ידורא ייב הרוי ערי מילר קק ומעון ירו בצדק עמי אנכי ויטב פקד סראגים עיר ואלם כשרהל ירו:

הדפוס של פאולוס טאק
 פובליקציה ודפוס
 קיימבלין לונדון
 דולגה

הדפוס של פאולוס טאק
 פובליקציה ודפוס
 קיימבלין לונדון
 דולגה

אמר הכס מלך ארץ יי אר ל בר חלקי רוח עם מל מלטי חסר החיילים בדי ומתרוזי אלה אלתו חיים בלום ידעו שיהי בכל קום מלחה כשרי הארזו ומקדמי נבואי ללחה המכיר חנה עברם לגלי לונה רוחו מלטי חיים הקדמים אר לא אמתן עם בדי במים פיהם ויזרו לא אר ובני מלחי הארזה כשרי אמרתי וידודה לל על אלה האמנים אחר כמחל הלל את ר' כל גרם נמראה כל האחים פי גבר כלמי יהודי ואלת ר' נעום הלמי:

גרפם פה קק ביאליסטאק יבא

בבית ובדפוס הרבני הנידו המסורס מר אהרן הלוי הורוויץ נ"י

חנה ולפני מלפני בבית אפרתה על גביים נהרו ונצד נקיים מעינות לר:

ספר

שאלות והשיבות

לדודכם היום והמנוחה מנה"ר בצלאר מן הדפוסים יוסף יוד זלליה נכד
 להמסורסס מנה"ר שמואל בעל חזקת אב"ד דק"ק הא"ל יגוס נכד להרב מנה"ר משה יצחק
 בעל חלקת מחוקק סתן של הרב הגאון מנה"ר דק"ק ווענגראב
 יוסו של הרב הגאון מנה"ר יצחק אב"ד דק"ק פארהאן של המסורסס מנה"ר שמואל
 חשקה

הרשמי של אמת בדבר בתי הדפוס החסידיים

גרפס. אה

בית ליסטאק

בנים ודפוסים הרבני הגדוד המפורסס מנה"ר אהרן הלוי ודרוויץ נ"י

*****

לפרען רעהו קראתי בשם כולאל לפ"ק :

PRINTED IN POLAND

סליחות

לזמן אדר כפי הקנת החברה

שייכות

לחברה חלמית יורה י"ל מאטענבורג

בראשית

לזמן יורה י"ל מאטענבורג

לזמן יורה י"ל מאטענבורג

בשנת י"ד לפ"ק

1841

Wedelsche Hofbuchdr.
DANZIG.

ספר
אבות דרבי יצחק

הדור אדם ראו כו' נחמד על אלפי' יחיא על דרך
כדל"כ : והוא מיטו כפלא * ששיבור סרב
יכל טועיל קדישא סגנת לבת ה"ה מהורר יצחק
* כוסט נכסר זר אלוין אשר הוא חני יעל ספון
פרעבסדא סטו תמקוס : וכלו מהתרים
f. חוטיטין טלו כספר סורא תמנא סדע
תוק לטוב : אבל הוא קשה להולמו * לתוס ספן
קרום טלו אר טוב לכל נפס סניסראל * ואף מי טלו
למד עדיין ספרי סורא זכה'ה רק חסם קתרו : יכנס
בללו דנרי התמנר ככ"ל * ויתקרו לו כדכס ועסר
יפס : ועיד לטוסף טק שני והוא ליקועי' שמיטת
פל ספוקים נסמרים : וזהו תמור ומסורד ע"ס
לקטי ומסמדותי כקוטרס אסרון :

גדפס פה קק דובנא רבתי

על ידי כמי מרי מדפוס' והאסר חסס ס"ה הרבני
כוסלנע מוסרי' אהרן כסתוס מוסרי'
יונה זלחיס מדפוס דקס ורק"ה חוססרסא *
והשני ס"ה התרני מוסרי' יוסה כוסרי'
יהודה ליב זיל מדפוס ומתוק דקס פיק
דובנא רבתי :

שני זורפ יצחק גרדן הכולא יתמלא נפשו כסוס
תאז שיערים * וינכסו ר' :

ספר
מדיני כתיבות התפליין
מחרב מוי אברהם מוונשהיים
עם היות
מכרוך שאמר

לבו

חנני אל חי רב פעלים אשר פעלו וימרו
בניסם ס"ה רבני יו"ה זכרם ויפד סת"ם
ל"ע : וזהו הרב מוסר סתמן ככל מרד סהר ניע
רבינו יעקב רבני להממד רבני כתיבה התפליין
ורטר הקוליס והעשיות התקום ובחיות הרלוטות
כאשר טועים חזוניה מסיסם סרד בעל דרבי חסה
ובאר טפוסים המליוס חס בעל חזונו כזה פתוס
רבני תפליין : וזהו עד כתיב' ספן וסחון כמח
יו יעקב'תם כמכסו כ' כדקדחתו סלפטו לא היה
כשור וזחורו לא יקום להעתיק רבני תפליין כמח
ועם היות חובס' ר"י מקרביל וזהו רבני חנו פ"כ
התעורר לה' לניח דהו' ולסוק אז בני עששו והל'
יעל ערוא וסרד יתני גלוס לרדן לכל יונג טל
התפליים לניח הדפוס להש"י יוא סר חס כסרים
סנה ויתמחז ערל יוצלות לא העלעו כסטיס ורמיק'
לוטס רניס ועסס כוטר זל העטת לניון כדחיה
כעשו חסן :

גדפס בק"ק דובנא רבתי
לפרט ניד שאמר יהיה לפיק

ספר
כרם עין גדי

אשר נגע סורק דבר מריוס יבראל : לעשות את רעון כל : ונגרם
תחד נתן חלקו : ונכ"ס'ה חסח קטנה כתיקו : דבריו סטו נכיס
קלאות חוטיטת חזרויות : מנכ"ג'י ונכשו רמות * מיוס היותו עד חרדי
תוס : וזלח **ליהודה** אשר נגע אהלו ככרס כן עמן : והוא תלא
לח כגדי נ"ן סו"י ההכה טרן : כלאות נלמן * ונכשו כמן * חגרו וספרו
הרבני נעוס ורסס מוספלא החוקר כעכע : סס וסכנו : ונלחודיית * לח
הלחמיות * ונלחנחיס * דייעורח חתסיס ומילולת עוהוס * ס"ה חכסס
ככולל והסלס הרו"מול'רניס * ככל וכרניניס * כל'ס ח'מול'ר' יבורה
כן הרב רני מרדני עניק לוי ג"ס הסומר זשדחת יבורני' סה"ר' ס"ס'
והל"ס כק"ק ויולנא' יע"ל ולע"ע ליתן מוככו כדוונס זאמטע יע"ל :

תחת במשלת הרובם האריר
מיכל לוביסעדסקי יענראל לייטנאט וואיסק קארנוד ריזא

ונדפס פטס שניח פה קק דובנא רבתי

בשנת תקנה לפק

בדפוס המדפוסים והמכתבים נלחטנ

ס"ה הרבני מהורר יוסוס, נהרתי' ז"ל * פיעטרלווסקי

שבו רבי פתחיה

דרב רבי פתחיה דרשנאמבורג והדיוטס נטום ונפלאות מרהב
 בלתי דרשית הקדושים והרמזים והיה זה הרב רבי פתחיה
 בתי רבני יורה דעה :

הדרוש ר' פתחיה אר"י בלתינו יצחק הלכן בעל החושבת והרב
 רבינו יצחק מרינגנבורג היה זה רבי פתחיה בתי רבני
 הודת רבינו בנשאר בספרו וסגנון כל הדרשות ע"ה הנהר סגנון וכו'
 זירובים ונטום... פלאות של הקב"ה מראה יסודו כחשמונדין להני
 לעיני בני ישראל כה ונפרחו כל הקב"ה בעשה עמו נטום ונפלא
 על יום ויום והבט והנרץ ויהי עליו ויקבץ ויהיו זהרוב מכות האנ
 יתן - ונחשקו לו להניר דמריהו יתן
הגר אדרד הרני והגר כדרש יונה ינה ינה
 חסד פרקי דר"ה

גרשם פה קק דובנא רבתי

תחת במשלת הרובם האדיר
 מכל לויבמדינת יעקבא לויטנאט וואיסק קאראנקי ה

ר'שנת   תקנה   לזק

דרום סדומתים ויהוהמקום בלונג

רבי הסודר יונה כהה י"ל * מכל מינעקלויבן

ספֵר צד המעלות

ואור המדות העולות * אשר העליתי בכולם ההתכלות : לרעף
 הכחות והזכרים : במלמדים קצרים * ובדברים נרים * כולל
 על החכמה מורים * וראה זה ספר אורה הייס ותכרות מוכר * לבעלה
 לקביל לתען סור ותלמדיש זה הענין הכמות ורב האיות * בענינו
 דברים * צרות רב ערוכות : ומי אשר יסקור על דלחותיו יוס יוס * יתא
 לנכשו פדיום * ויהי לו למזכרת טרא והיום * הם יכח זכורו * ואם יבא
 יעירו * ואם יבנה ויהירו * ונתאפל יארו : ונקל ללל לנפוח את העלת
 האדם אל הבלות נרעמו את תוכו החכמות : ובהם **ש"ה** תעלו
 כישת ההנה * ברה ותזה * לדעת תעלת החכמה : ובהם יעלה כל
 תכיל דורש אל : לדעת מה יעשה הרהל : כל אלה נתיא ורביאוי ורשמי
 ינענוי הכמות את צימי * בית יהודה תנע"רי הלויים בקרנרני מרדכי
 הלוי ז"ל ה"ה הסותר ההרת והורנין אבי קק"ק וילאוי י"ע"א

תחת במשלת הרוכס האדיר
 מיכל לוביפערסקי יצנראל לייפנאט וואיסק קאראנק ריה
 נדפס פעס ולאונה ק"ק קיניגסטרנג נגות תקנה

גדפס פ"ס כתי **פה** קק **דובנא** רבתי
בשנת תקנה **לב"ק**

נדפוס המסותפים והמסותפים נלמנה
 ה"ס הרבני תהורר יהונתן כהנמי דל * חילל פייצטראוסקי

הנהגתו ופיקודו
הוא אשר יצאנו
למנוחה ושלום
על כל ישראל
אשר יצאנו
למנוחה ושלום
על כל ישראל

ספר

זקנים

אסיפת

ודוא

שיטה מקובצת

דהרב הסופר כהנודר בעדאל אשכנזי זלתייה רבי של המקובד אליקרובו יצחק לורי זלתייה

על מסכת

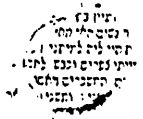
נזיר

אשר חקי וליקט ויזיר חזירת הקודש הלא תחת : חוססות חלוצים : ויטעוק רבך עירובל זלתייה : וכן הלאה ומסמטיו : ונתנת רבני יצחק חקינו זלתייה עלה הסודים : מרים תרונה פנטיה ספיר : ואנחה דברים השעורים כהגלה : למסוק סממטיו-לילעל דהתקוף : מליטית עולם לו : הלטיט חלו ומלנו כקודש לו לואה חסלה שחליר ביטוט לפרש כקל הארשי : חמרת דלחיו לדי קולל : ונפרעו כמסכת ש במסכתו כנבלי הרעיון והרעיון בשני הכיון : והנים התה אחר גרור ממור ע"כ : ואף בגלה חוס אחר מן הכתובים : זה ימים כערים ה"ה הרב הטולל חוהדר יצחק טבס ביל מנעמו זלתייה חשיר וואם נכראל חוס אחר יע"ל : כאל החמיר סמו שער הכוון וכאל חוס הכמיר טבס חקבנות ה"ל לבני השנים כדק"ל לוורטוי אף חמט חמיר אחר העיב על ליריעותיו : ע"כ אחרט נאורה כטור הלעט : ומיל ובה חמטט : ומיל נאור חמטט : השתון חמוטט : למנו זוט בני עמיט : והבילנו לבית הדינים פסם שנית : פ"כ טוטו טואו חוס וואסו לנתיבם : דני קרי ונחמד חמטט : ונטוט אז יוטט ויתאר כילת כוללכט : גיבדה כתיבט אן :

ג אלה לחכום יבט חמטט כיל טוים שחיו בני חמתי ה"ה ז"ל הנוים חללה אחר חנו חמטטוים נאורטם : כי כמת חיו שגרי טכנים ומלות יבדקום ככל חמטט (א יטו אה ה' ואל דבר קראו לא הכירו חלל העמים כמחשית חת ה"ה ידוים : ונתנים כטור לחיותו טוים חמטט וזקן נאורטו וחסד עם היודים כחכמים החת כעיתים ומחילה לט לברו או לכחוץ טום גנלי פלחום וכל חקום חמטט כמכרים בני גברי או חמטט כהגלה וכדומה הטובה על העבדים חותן חמטט חמטט חמטט :

הנהגתו ופיקודו
הוא אשר יצאנו
למנוחה ושלום
על כל ישראל
אשר יצאנו
למנוחה ושלום
על כל ישראל

נרמס פה ק"ק
רובנא

חחת חמלת חרעטת קודש אויבס כריסטוועלנוויס דערזוועיטס ווילעיקי סאכדליר אומשולטער פאוויר פעמראוויץ סאליע דערעטס אויבס דאסטיקי האטירלר אומט מעלעכטיגסט :

Corregantur & Imprimatur Riga den 21. Merz 1800
Leoelkan Leser

ע"ה הדינים ה"ה סריני אטור יהונתן כהנני חבור יעקב ד"ל עם קאמפליע

כשנת ה"ה בני ידיו גדר להקיר לפיק

ספר

ות שובות

שאלות

תשואת חן

ובו ראשית חכמה יראת ד'

כמה דרושים נחמדים על ווי פתורים : אשר ביות ישראל הטען עליהם * תורם * עזרם * גתילות חסידים * דין * אמת ואלהים * ונתם דרושים נשלה וזהו חסד חסד על חילול שבת ר"ל כפקדמת כספר

תם - אחים הלכה חוסעת נבפ' תוהוהוים חממדים אשר מינר לננו בילו חן בהתם התלמידים * להרצף תורה לתלמידים דבר נעוה חס טוב על * היתה ומסוגה רגלים * תסס אשר קיינים לתרומה האמת ותסס על דר * הבלתול לחדר התלמידים מספרו **אקף המגן** אשר * בעת חן יד כריכ המחבר תמנה לחד יסור אשר מינר ס"ה כריכ התאחר כבדול נחא מלא ספרה סובינאל דחכמתא חכס סריזים חלף * סגן תלמים עליו סלמי סנורים נבפ' רש"ת * כנור סס תורמו תוהדר שחאן זעלית כלוי אשר * ה' חכ"ר בק"ק רלציון * ונק"ק סנורלס * ונק"ק פארניזוס ונק"ק ססנורלחילונס סרדיך יורס והנעמיד חלמדים כריכ * וס' תורס הורלס כסרלל ק"ק סנחיללטיק ונעיר תלונס ווארשי * סס לרס ולע"ג * רלס כר' ות' לעבר חירערושילון בק"ק טקאחירון לאומו נדיק כרכני * הנתח תוסדר יעקב זספ * יוזפא כלוי ז"ל * ונכד לבית כולל אלו * מל * רלרשי ישראל סנרל רכנא וססר תסס סלוי ליש סרדיון ז"ל * שחפסח סבאן בעל סלס ז"ל :

תחול כמשלל הדוכס האליר

מיכר לובמערסקי יענראל לייטנאנט וואסק קראנד יריה

שנת ה'תש"א

רנפס פה קק **רובנא**

כשנת תשס"א חן חן לך

ברפוס המשותפים המתעסקים באמונה

היה הרבני נורי יהונתן בהר"ם זל * ושדמו האמן מיכל צאמרזאסקי

ואת מי יבין שמועה נחל עדין תשקם

ספר הדרתוקנים

והוא ספר דנים בנשים חסירות על כש יז' כד הלכות
כד חת' לעומק דלינ' ה"ה הרב הטובה האמן
מנה"ר צבי הירשברג ז"ל וס' ה'ה' ונל"ה ס' ה"ה
י"ז בלק ויגעסס' ומתוק הס' וס' ה'ה' ונל"ה ס' ה"ה
הס' ומתוק כד ה'ה' ומתוק יגעסס' וס' ה'ה' ונל"ה
ה'ה' ס' ה'ה' ומתוק ס' ה'ה' ונל"ה ס' ה"ה
בזה הס' ומתוק ויגעסס' בין ה'ה' וס' ה'ה' על כד
בזה הס' ומתוק ס' ה'ה' ונל"ה ס' ה"ה
בזה הס' ומתוק ס' ה'ה' ונל"ה ס' ה"ה

נדפס בער

ד ו ב ר א ו נ א

סימ בעויליגונג איין העכשטיער פירדנענטיגן
צענזור צוריא

בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה
בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה
בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה

Stupin
אוסטריש
פראג

בשנת תשס"א

לא נא לא נא לא נא לא נא לא נא לא נא לא נא

בית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה
בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה
בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה

בית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה
בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה
בבית וז' דפוס של היה הרבני הישיש מו אדירה

ספר

אור חכמים

והוא ביאר נחמד על סאמר

כחינת עולם

חדרו חכמה הכלל העליון יותר הרב המולל מקורו ידעו
 המצוי כחיה **אברהם הכהן** גדול הוא בחורבן
 בו נבדחה וזאת חכמה הנחמד ורב האוכח וכחמו כן הוא
 להבחין ולהודיע לכל כלי עולם אח ענש העולם ותלמדותו
 ותאור בדברי זה הספר חזונים וסודות נעשו כל אדם אשר
 אלל הרבה מאלוהים שבולטים חף עם הכרובים שהספר הוא
 ותקדם זה איך ככה וזה איך ככה : אכן קם עתה השרוני
 הרבני מקורו **יעקב** תגיד מסרים והוא תק' קייסויין
 וזיכר וליקט אורח זמנתי קדמונים ומשפתי נבדרי' סבלים
 עמוקים דברים מתוקים : כאשר עיניכם חזונוה מסרים מתק
 שפחה ויפני הללכם ולחם לטובת ועומק הכתוב :

נרפם כדשים חכם אשר תיקו ע"י הירוני היכני קהל
 הקינו פנה **ברוך** כחיה יוסף ו לחם

מה קים **הוראדנא** דבירה

לפרס וכחתי' כחיון הכסף וכו'

אותות למועדים

יחיד אהוי אני סרב האל"ף האצטות חירר ארץ וללה"ה
 היא ענה תלמינו לחינך כעובד עד סוף גולה ואני בן האצט
 דמזיק על ע"י שנים * וזה כינוי רביה כגם כצנע * ספור
 אך כל הפרשת ה"ח צעצועים וזמני * ואלו דוק וקצת יבא לצ
 וקר ורוב ונחם וסלג ויהו לרין וקרין וקרין וקרין * ומסור
 דעושה והאורכן ביה ראשון וקרין וקרין וקרין * ואון חיש
 ופנסה יקר ופנסה ליבא ופנסה ליקר יקרין ופנסה * יקיש
 מיא לרין וכניח ע"ס סמור * וירישים ע"ס כללה * רדי
 רען רעני חינו * מה עקר לו ויקל הכנס סוף לתינו
 וקרין וקרין * ורמא עינו ויקש לתי
 * כסוף עם נתיק ופנסה מאני האצט כקני רען *

אחר בן המצד הנה אהוי אני וללה"ה נון כעלוי חיה של רבי
 כזה חכם שלט מורס ארץ אז נבילו רמי כלתי כלמור טוסיק
 לצר מי ורמי ארץ יקר אז נבילו ודמנס מצר זה אשלו דף אמר
 כלתי ורמי ככבן ורמי * עד חוב סוף חר"ס * לה"ק איור חוי
 לה"ק ככטרו ויפסקה * ונכנירו יקישתה * ורמא ענא עליו כוכה ככל
 עמ * כהמ וכוה *

הדפס כדוראנא בשנת תקנת לפ"ס

יא	חקסה	יד	חקסה	כז	חרב	יז	חרב	אח
יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא
יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא
יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא
יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא
יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא
יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא	כח	יא

בדיה ואמות בדיב בתני הדפוס החסידיים

צורת בית המקדש

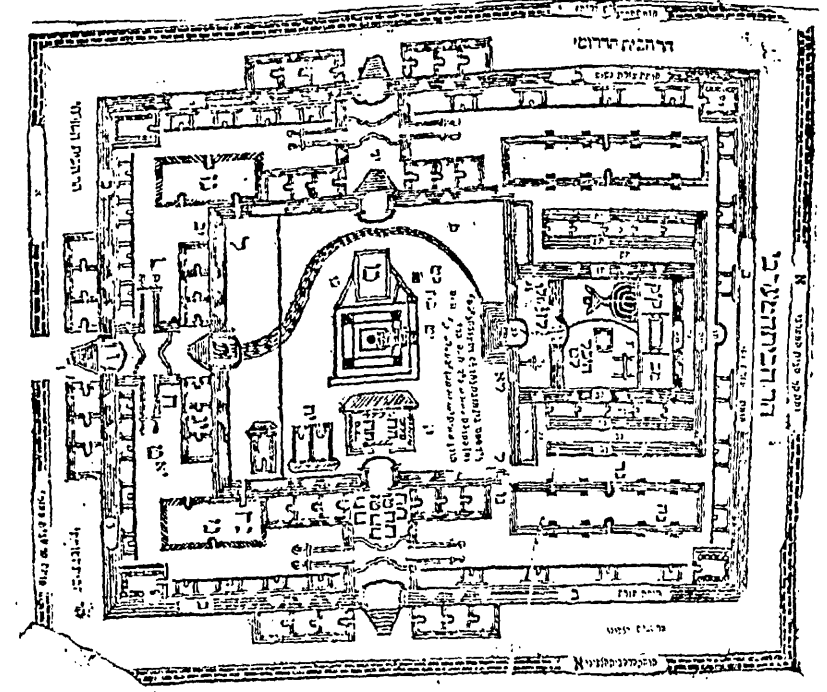
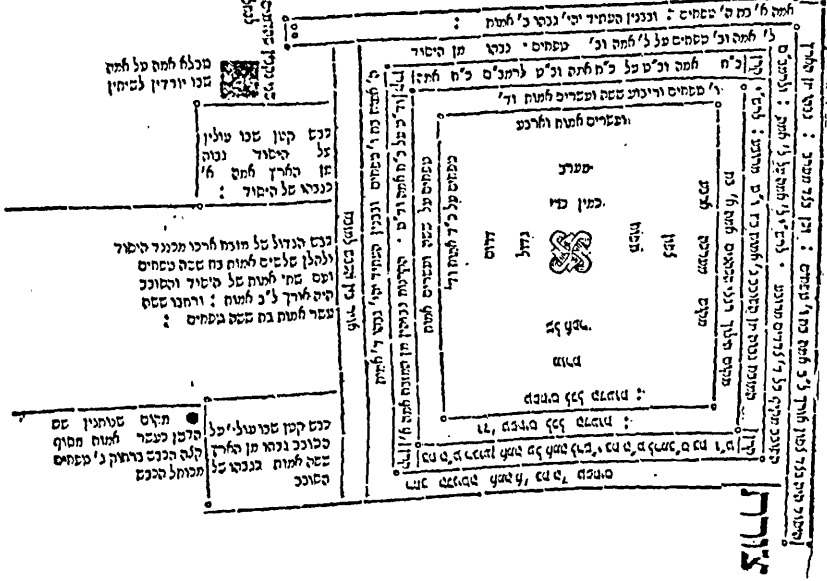
העתיד הנראה ליחזקאל מאת ה' אלדני : שינה ויטון במחנה בנימי : פ' בן דוד מסוח
 לדקט : היום כשנשוב יעונינו ; חזרו הגאון הגדול משפת החר אנ' ה' ישראל פ' ס' ס' ס'
 התשרש מ'ו מחריר **יום טוב ליפמן** וז' על **החופות יום טוב** :
 וזה יא' ראשונה לאורה בדפוס שנה **בשמך** ל'ה : וז'ו ל' שנית :
 כשיל דבר שנחמדש בו אלה **מדות המובח** שחבר ה' ה' הכניי מה' **ארי'** נהר' המפורסם
 מה' **צבי הירש** נר' הגדפס כסוף הספר **למקדש** לש'ה : וז'ו ל' שנית :
 שנה **למקדש** לש'ה : ואידי דמבינא לעלמא אזלי לה במיעוט אחר מיעוט
 עד כי פשו חמו מן כללמ' : ולא נשחירד כ'א א' כ'ו' מאלמות : ומאחר שנדול כבוד הכיח
 היה קאמרון נלצרו זאת הורח השלה מעלה עליו והמוב כאלו עושק בנימי כדל' מדרש ילמדנו
 וזכר שנהובת הוא שחב נכרס פל כל איס מאישי ישראל שיה' שסוק נלמיד בניי היות המשיד וזלכני
 תמלוח : אשר הראה יחזקאל תארון הנצלות : וכאשר בהקדמת הגאון היחמד הג' ל' מוכחות :
 וכן רכיס עחה העם קמחליכ בנידו'ת החלוה ללחוס נלחס חורמו ולסחוס מי נלרו להסיע נפסוח
 דענות ולמחיו : כהה נכסם לאמר מי יתן רוח דנינה * את קספר הכבד הוא פל מלכד הקדוש
 לקרבה : ויהי' לנו לעיני : נלכר השחוס ננצוחא יחזקאל נכניי המקדש וירושלים * ואילו
 קתנו ונחשודד נוריוא רנח : ועו'ד השליש' ל'ו' נח : נדפוס חודש סיה קהלנוה הכריה : נכמה
 מעלום טוונת נשולוח להכנייה : להגדיל חורה ולקאדירה : נכוספות מוונתה עתיקה : לעטוס
 נכדור החדש אשר ערן הוא היה נדפוס מלריה : ציור המונח המשיד בית הכמירה : חזנת וחטונ
 בנימי נמיה : וזאת החורה אשר שס **משה** איש חלקים קדוש הוא נכסידוח זרישות ונחמה
 סיני בקרש והרים עתיקה : לקבל אלפא שולף מרנח מחשרה : קרן אור פני משה נבלכה
 פנים משכירה : המקובל הלדו לא אינס ל' כל סחרה : האלל פליו אין לעטרמה ה' ה' הרב הגדול
 המשרשם לשנה היקרא נכמו לכבודו **ר' משה** אוייער זלס' ה' מקיס נכיוו לו הראשונים
 להנצורה : לעיח נכנת אמרו נכני' לזיוני : ציורי נכניית הכיח המשיד וחליו ואליו ואלמים :
 אל ראי'ת האזר ידורו יהיו חמי' : לפ' ד' רש' וולס' ד' רמ'ס' ו'ל' רל'ה' ספסרסוס הקדושים : וראמיל
 הזו' ב' נכנייה וזוקק נכנס ונחמו' כהו וד' דרכאני' מהי' זנבני' מדיים עניי' : יתבי נכח מחשבו
 ונימר שאל יחר שנו על הראשונים : אהיות חרשים ורד שחור ונירות נלכיס : נהגיה מרוקח
 נלקטו מכל קדושים : כי עינים הרווחת דבר' אמח כיניס : נכן טוונת נכ' נכ' נכ' : ומסר
 זריון קיי'ס : ונזכרה ונכדה לעלות לזיון כרניס : תנייט חרלה נכני
 בית שלמים : נקרב הימים : אמן

נרשם פה עיר הועיד קק הוראדנא הכירה

ברפוס של ארנוני העקר האירי פ' עזיד מנס הנלמיס **סמאניסלאים** אנטמוס
 מלך טולין דרוס גדול דליסא מפערא מפערא ירוס הדו אמן

וזתי רלמיח מלאכה כרס נ' ש'הכסל בו כי טור נלד' ונלפס אס ספך נט
יהוד והביא אותנו אל ה' אלהינו

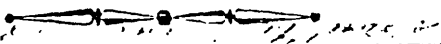
התוכנית

כפר קהלת

החלטת מ"ה רבך להחבר על דברת בני אדם שיאחזקם עד מחי יהיה זה לנו למקם הכשרים הקדושים
המההרשים בכל יוב לוהר חיי שהלחמת להם וגם דפתי לניה טהה כשירים ההרשים אך מה נעשה הכשרי
הישים דברי הנהלים אשר הם החומים והרומים מנגד מייע בדור הימים היום לשר ולברנו כליהם להבין
אם כל הכתוב מה וכל סוכנו של דברי נביא הו' מיהה והיא נבלו דלא הכיר הכל הדבר ה' הכר יאחזרו
אלך וכן אנו חכמים כוונתו מה לוהר ומה הדבר הנהיה כמו ג' ספרים לנו מחלי ושיר הכורים וקבלת
אשר הם כמו ספר שהמים סליח למבר בני מליח לו בני סטיקס יחד אשר רבים משימשים ונלמים נספין
טוהה דבריו והקיים בני מה שאמר בו ככלהה ה"לך דבר כל המלים ועל האנשים ויך לא נושא הרע
ואך לא נהוק מינים של מ' שיעורר א' ש' לפרטן בפירוש יפס ונלמח לה הרבים המלים לל דבריו : וברית
שה היה כונה שלמה ה' לך פ"ה צ' ספריו להבחר טהה מן הכשרים כי כן הוקיר נשמה נאנו ככל אל
הדבר פן ינו נשבל מיך והמר וכשרים ישגור דעה ולכן הסביר י מהם כלה ודבר דבריו ברהייה למכונים
יודעי מהם נכפין טוהה רהינת דבריו וככל לל יבין אל ומה וגם אלהינו נקך בעקבותיו טהה פשו
בו פרוס לבני הספרים הטובים אה הדפס כי חכם בעיניו ככל ולאחר שאינו לך לבוס פירוש והכל
נלמה כמיו והכל טהה בעינו כבר הכשרי אש כוה בודלי טוהה אה כל הרפרשים לך פשויה אה פירוש
לפני אנשים בני לנג ההגונים לשמים דבר ה' אשר דבר פ"י נביאו והנלמים אל דבריו כם
ירו בו אה למאונס ראהו לסמלא כנה אשר *

Handwritten signatures and text in Hebrew script.

נרפס
דרכים אשר הוקם פ"י סמנתק מחזור יוקאל במחזור מסע ויל
וסבתי ה"ה היחוקק מהור שמתח ויהל בתה" מרח: ניום ויל
וסלתי מהור שמה ויהל בני של מהור יוקאל כ"ל

ברש"ין קמטור אבר בקקדשמייע דק"ק ווילנא
כישנת ה' א' הקסיד לניה

פיהקיק הוריאדנא הבריה

צודיעא
נתן ליכתיב לרחות עיני כעכל דיקול אהי הנהא ככרזה הלא יו לו עכ"ום או חיי אהי נדבר
כלם הרהייה ס"ו כרים כרובכ בי ה' הכדי' לוינה העולם ויהי ויהי: בני כפיירי
בילוקם הרהייה אך קור על מהקך שמזערים נאוכמים ויהנה ואינם הרהייה בכל כבודא נאוכ

ספר

התשבי

לאליהו התשבי שרשיו כמנין השבי

ודום הם ששים * מלכום פנים ארבעים * ותיאלים כדברי רמב"ם * בחלוקת ופדרשים
 בראשית רבנן * ואלה ימים ארבע בשבוע * שאלו דברי חכמים חסר * ופלו זה שבוע אחד
 אחר * פלו דרך פליטה חסר * פק בית אשה פלו הם * חתום קום לבר אבר לא נשפגבר
 גרפם פנים ראשון בעיר בסילאה הגדולה * בשנת רפיו לפק ומאו לא גרפם שד
 עזה גרפם בהנהגה מוכהקת וכדוויקק עם תואפת מרצה מלכות מן שים וכדדשים
 אשר לא היה בדמוסים הראשונים וכדיו שאור ונייר לבן בהכלית-היגפו וההודור *
 גרפם פת קק הוראדנא
 פלו ננפרסקי דליקס

לבוש סידים אלו חוק
 פ"י כדדוקק דרש'
 יחזקאל בנה' אה' זל' והאנו
 ב"ח כדדוקק דרש' עשה דרש'
 ב"ח' מרש' דרש' זל' והאנו
 פ"ח' אה' דרש' זל' והאנו
 יחזקאל ב"ח

דרכא כשנת יום אלו
 היה חרבה
 עשר בנין בישא
 כדדוקק דרש' יט
 כרשיון דלגאר זל'
 כדדוקק דרש'
 חלול

כשנת 1805 ואל סהנש אלו הבקרבי אלוית בחור לפרס 565 : למספרם 1805

ספר

חידושי מהרי

בר מה'ם בשיטות השים ותום לוי בשאלות וחשובות ודרך חיים תוכחת מוסר

הרור איש רח"ל זה חכם הוא בתי' פנימית ופסולת וכרות . יעקב איש סמ"ס ח'ן יעקבין לוי בנפית
 והמטרה'ם יתירי ישו פסח'ס טכס בעיקר עיקרו עומד כדקום חו"ר'ת : וזול יוד
 נפית'ם כי'ם חזק'ם להרמב"ם ול' ובפוסקים ראשונים ואחרונים ז'ל לבלתי' . חר'ם כמיתוס כיצור ומזיד קודם
 לליבו'ו טולס ח'ן יד' בינא'ר כל חמ'רא' . טורה דנשי' קהור פמח'ס כח בל'רוס
 טעם כח כהר'ה' : בלי' לרפי' וכי' מרה'ס נכל נקרה' . פירס חו"ר לפני קהור'ס י'ן קודש ח' ח'לי' מרה'ס
 מרלה' לוי לשבת חנו'ה' ג'ים ח'ל : חכר' פין מ'ן מ'טה' יעקוב' ופמ'ן בא' סהר'ני' וס' ג'ים ח'משור' דרך י'כנן פורה' .
 נח'ר' על ח'ר'ץ ופ'ר ר'ים להפ'ר'יו ער'יו . ל'ן קדש'ם חלמ'יד'ם טע'ים מ'סרד'ים ומ'נלי'ם להפ'ני' . כ'ים ח'למ'וד ז'ם ס'ים
 חדול ויה' י'ר'ם יד'ר ר'כ' לו לתה'ל ול'טה'ם ב'אמח' ח'לי'ב' ח'לכה' צורה' . ושר'ח' לשאל' כשנ'ן ח'ס'ב כהלכ'ם ז'ם ויג'ל
 יעקב איש סמ"ס ח'ן יעקב' טעל פי הנכר בשלשול ובטורה . ואל' ון טע'ים
 חכמים ח'יון בטומ'ה' טל חלכ' ח'ז' ז' דר'ס וט' ה'ין ומ'ודו הפ'ל ק'ול יעקב
 דלא עשי' טמ'ה' ח'לל' ר'פרי'ן ופ'אמח'י' נ'חל'ס ח'ס'רה'ת' . א'ה חל' טע' י'ט
 חתם להנדב'ל ח'רה' ולח' י'ר'ם . ח'ר' ח'מ'סל'ן כ'ורה' . ח'ר'ף ונ'קי כ'מ'ט'ין ח'כמים . ז'לכ'ת ח'מ'וט'ין ז'ור ופ'רה' : כ'וד
 מה' יעקב במהרד לוי מיל'ודו יק'רו ונכד'י ק'לס ח'מ'וט'ים . ק'ה כריסק לל'יש ח'כר'ם . כ'נר
 נח'ת מ'ש ח'ר' מה'ר' ח'אי' יעקב
 שר'וו וורה' הוא ס'ס כ'דיני'ם פול'ן ח'ל' כ'ה' ק'עמ'רוב . הגדול'ם יע"א . ויטלו מ'ט'ית'ו ח'יה' כ'ר'די'ת'
 ר'י'ם ח'ל' ר'ה'ם ר'י'ם . י'ט'מ'י'כ'א'רי' י'אט'מ'י'כ'א'רי' י'אט'מ'י'כ'א'רי' . ח'מ'וט' ח'מ'י' אר'י'
 ד'ה' ק'ה ק'ר'יק'ת' ס'ח' ח' ס'ר . כ'ל' כ'ן וכ'ד להנאון ח'ס'ר'ם טמ'י'
 י"ט' ולהנאון י'השע העשיל מניני שלמה . ולהנאון ונ'ט'י'ע ול'ה' ח'כ'ר' ד'ה' ק'ובל'ין
 ח'מ'וט'ים טמ'י' ח'מ'וט'ים טמ'י' ח'מ'וט'ים טמ'י' יצחק ול'ט'ס ח'כ'ר' ד'ה'ם
 פונא יע"א :

ויכ' יעקב טלס כ'ורה'ו ל'ר'ש'י' ח'רה' . וחי' ח'ך י'ג' י'ל'א יעקב מ'ט'ה' ל'כ'ר'ם . ויה' יעקב כ'ן ח'ס'ן ט'ל וכל
 ונ'ס'ו ח'ל' ח'ר'ם' . וס'בור' ד'ח'י'ה' ל'ו' כ'על'ו ח'מ'יון . י'ח' ח'רה' . ונ'ל'ס ד'ה'ים ק'ס ל'יק'ח'ס ט'ים
 כ'ן ס'ר'רה' . נ'ל' כ'ן ח'ר' ח'זק'ר' כ'ור ק'ודש' כ'ש'י' כ'ה'ר'ה' . והי' ח'ה' ח'אי' ח'ר' ראש'ית ח'ק'רו ל'כ'ל'ן ס'ל ח'נ'ח' הד'וט'ם
 ור'ש'י' ח' מ'ע'ים כ'ד'י' ע'ר'כו ח'מ'רה' . וב'ח'ס'ול' י'ח'ל' ל'י'רה' . ע'ד כ'י' ח'י'ת' ח' ח' כ'נ'ל'ו ל'ג'מ'ר'ת' . כ'כ'ן ח'מ'י'ו כ'י' כ'ח'
 כ'י' ח'ח'ת' ח'מ'נ'ים כ'ני ר'ח'מ'ים . ס'ור' כ'ש' ח' ח'ר'ר'כ'מ'וט'ים . ח'חד' ז'ז' ס'ר' ח'ק'וד'ש' ל'כ'ות מ'ן ח'וי'ו'ים ח'ר'י'ט'ם' . ונ'ח'ט'ו' ר'כ'ס' י'ח'כ'
 וי'ט' ח'פ'נים' . וכ'ד'ר' ס'ח' ח'ר'יר'יו י'ח'ס'ט'ים . ד'ג'ים ור'פ'נים' . כ'נ'ט'ם ונ'ים . וז'ל'ק'י' י'ק'ר' י'ח'ל' ל'כ'ס כ'ר'כ'ס כ'כל' ס'ר'
 מ'ר'ס' . ור'ון ל'כ'ס ט'ש'טים . וט'בו ל'ג'לו'ס ל'ז'יון כ'ר'נים' . כ'כ'ר'יר' :

נרפס פה עיר הוער קיק הוראדנא הכירה

ברפס של כדונו'ו חל'ך ח'פ'יר ח'ס'יד ח'כ'ס ח'ל'כ'ים סמאנילאום אנוסמאום
 מ'ך ח'ול'ין ד'וק'ס כ'נ'ל' ד'לי'ס'ס מ'כ'רה' ס'ר'רה'
 ירו'ם ח'ודו ח'ס'ן

וכי' ד'א'ש'ס ט'מ'ל'רו'ו כ'יום כ' ח'כ'ר'סל מ' כ'י ח'כ'ר' ל'ק'דר ול'ר'ם ויג'ש יעקב ויג'ל ח'ם ס'אבו ל'ס'א

ידע

אגרת

אותו דבר אמת, לדין של תועה,

והקולכם,

אילת אדקים

כריתה בלתי הדרה, ליתת כרית המכל

טייטונס מקרי,

כרספאל, חסם נענדי, מחזור

שלמה בן דוד, די אלוהות, 21

כרסו, שנת חיזולות, תרע"ב בק"ל

אמשטרדם

א"ח

ועתה תן קולך, למעשה חסם, עיי' דבריך לזון

החסם זה ידוע יתול-לזון השנה אברים

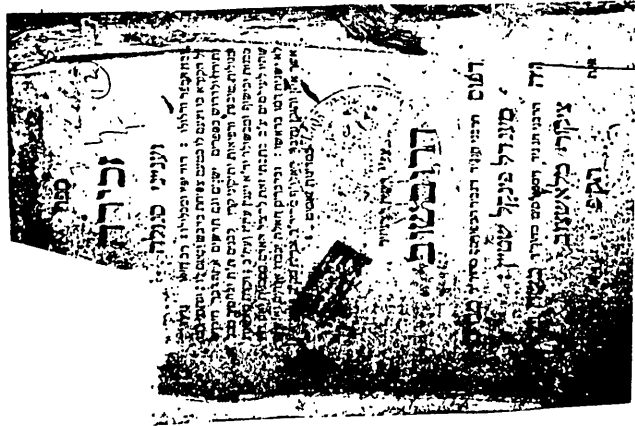
שנה, כרעני המכל ידוע, שלמה, להלן מלובלין:

אשר עיי' דבריך לזון

בדחובשנ

בדיה בפרסומים אשר נחשבו כשרי בני צעק מלשונות

שנת, הקמפיא לז"ק

ספר

ראשית חכמה

הקצור קצרו האלף התמיד המסובל כשהר"י פיינו יצו
 מראשית חכמה הארוך שעשאו החכם חסיד כסודר
 אלוהו דיווראש זצ"ל בתלמידי האשל רניול איש אלהים
 כשהר"ר משה קרדווירו צ"ל :

ולמד בקינור כוס שמע מרפא לנפש על חוקן הענוה ישנה ליש
 אלקים האר"י זצ"ל :

ועוד חכמתו על כל הנזכר חקוני שבת להתבט החסיד כשהר"ר
 אברהם הלוי זצ"ל :

גם היסגו חתולה על לטור חשניות בעבור נשבת המת

כסו פי ק כל החלש ספר זה * נעונו ידלם ובלאונו יסג
 ובלכנו ידן כזה רב נכרי סגל קורא בן החלש כו נסג
 יתיר * קש עארס : ונעונוס לנתנו כפי סגול בן עארס :

נדפס פנה קק
הרובשוב

ברפוס כרכי העיד סגרי הסגורסס סגור מנחם

מענדיל פינקל שטיין

והיה כרכי העיד הסגורסס מואל משה בר"י

ציקור מלאשצוב

כשת וזה החכמה תענו לנכס לביק

ספר שיר השירים

הדור אהב ראו אה ספר כרונס ורטרט מרטיק הקונס בנין סרב
 כחכס המילא מיריך אליעזר נדיבנו יהודה מנרטיזא
 נפסמ'ח הירוקת ולייני • ונכ ראל: אלז דנר סי ורלויס
 ונס לנכס ונירסס יד סי' אלז מרלי עכנו מסה נלמנירני • מהנלנו אלמיק
 המנירסיס מירינו ורנינו כליעה בר נהבן זלוקל ובחמו רלוק
 אלכס חרייז חלוי כנרמניס נפסמ'ח הנדניח •
 ופירוס על ארזי כרשייק בזכרי' ונלמל אלכ עמוק עמוק הוא ומפ'ות
 כפירוסים על השיר השירים • זין לנו לסכר • וזהו הנס טוס כפירוסים
 סני • זנריו קיבו הסנני • לפי כננחיינו ים בישראל עס חסס סי' להבן
 לנרובס, כקזוסים כולמרים כיום הקונס • ועוד נוסף לזו פירוס חנניס
 ונירוס מנסיק הוא מלוד לבין הקורל כו :

עמי רטון לעמלר

HRUBESZOWA

בהרובשוב

בדפוס כרמני סגניו כנניר כנמניסס מנרלי' כנחס

כענדיל פינדל גליינין

והיה כרמני סגניו כנמניסס מנרלי' כנחס כענדיל פינדל גליינין כענדיל פינדל גליינין

לני

כנח

סדר

תפלת נהוריא השלם

ובשרם בכל מיני שדימח

כמנהג אשכנז

חלק שני

וקבר בלחם המבחר עליו תעלהו הכסונים * אשר הוא טהור על הראשונים * אשר
 חזים ישרהו * תעיינים * יגילו * דקניסו ימי במעב הראשון אשר הרפסחי ארוח בק"ק
 נאדר ישוב בטהה ה"ח הקה"ל העט מן הכפט אשר גלו בפנים , תסוות פשטות
 ונכונות תכריס ימינים , ולאחר הרפסחי נרפס שוב בטהה דשביס כזה פעמים
 וכלם אווד לענה"ל תרוב חפיק הקניס , ואחר זה הרפסחי עוד פעם באורא דנא
 ונחיל"ל בטכטוח אך היו תמורים והמורדים אלה פה ואלה פה היו חונים , תפאח
 בטכטוח הרה כטוף בכדר נחונים , ורגס בע"מ קתני ונהשורחי אני המאבקי
 לכעיד כל דבר על תקוהו הראוי לו , לעשות כדר נטן לפני כל החעיינים , ואבפחי
 בע"מ דברים ימים נאחנים , תכפרים קדושים קדושים , להחז פרוש חכפיק
 נההך נפלא על כל כדר סחלה בלחן קלילא זיה לכל נפש החעיינים * לעמידם
 ולע"י כרעח בתה נס"ס * לחאלה עיוש התה חכנים : נחעלה בהכנפי הרשם
 בקיק הכוכב :

והיה רבני העיר
 תמורס' ח"כ
 שלמה ג'ד ל"ב
 בלאשצוב

ע"י רבני בעיר
 תמורס' ח"כ
 משה ג'ד צ'קור
 מלאשצוב

פ"י דציון לט"ו

ר"ב יט"ו

כחננת אשר נדפס

בסלאוויטא

למ"ק   תקפ"א   בשנת

ספר

קדושת לוי

על התורה

אשר תלוי לדור ידעו כי כשהאומנו מורנו ורשנו נאמן עיניו ירדו ביומנו האמת

אם אולם דמן על כל בני האדם האחרים ככל קונו ארץ כבוד עמו קדוש מבורך

לוי יצחק ואלוהים הוסיף אלה והוא לקיים בארבעה עשר ויקח עליהם והגליה את

דברי על חמשה חוטאי הוסיף גם כבוד לקיים על פסוקו ונעריה ומהרש

אשר על נעמי את המצוה המצוה מילין לעשרתן לתקן לזה וזכרו יק עליה אמן

ברוך כבוד האומנו קרן בארבעה עשר בני אדם האמת ויקח לך חמשה

האומנו כפי נוס האו כדמטרא פנים עמו בתוליד האומנו ויבטי כפי לכה

בין את כרבים :

עפני רבין אלעזר

בהרובשוב

ברפוב : גבור האומנו מבורך מנחם מענדל פינקל שטיין :

אם דרשו מאורר משה כרתי לקור מלמטנו

ובני אומנו מאורר שאול משה גאלד טאן :

כמה יעתי יתקן לכה

ספר לבושי שרד'

הרה"ק - חיבר ספר קטלוגים קצומים על יצירותיו של **אברהם בן יצחק** למתקנים כל, זה
 מאתכר לראשון מחבר כל בקרה * ועל כל דין זמן עבאר באורך מקדו ועטמו יגשווק עמו * וקצומים ספר יבאר, ה
 דין ר' יהוה והוא עסוקר על סדר סדרן באופן עמל חמאל סוד והגמס של הקצומים סאק כוא האמלס חשע-אס, אנטוה כחוססוה
 מחלסל כמס ועמל דמים * והאמס חגים כילוד הדמים ותקדס כפלאוליס לחמרים ועמקס * וקצומים סלסלי סא ד'יעם פלוקסס
 האמילס חשיכים לחקן **יורה דעה** ודלסס מקומה למסו סויה סאמחמים סלסלי כדכר סעיף ועמלסו * חס סעו סארי וקדלו לו ע"ס
 ל"ים סל סלסס קצומים אי"ל (ע"כ דלרי כולל כחומר) !

חיברו ח"ה רוב המבלק עמודא דנחורא * האון האמתי פאר חוסן נחרו * והליון ובקי בים לחלסור ופוסקס שמו נודר
 בשער בת רבים י"ז ע"ה פ"ח כבוד סחור' **רוד שלמה** אייכשין גילשתי אכ"ר דקק סאראקא י"ט *
 ונתח אוה למשכ לו באהיק חוככ"א *
ד"ש חלפולס כ"ו עברל אמחל ל"ו סאכר כסום כקקתה * ס' חסעו סלולס ללורה * וכסעו חסעו יאולס ורזקלס סאן :

הרה"ק
 פארר' **משה**
 כ"ו **ציקור**

ברפוס סרנח סעול סאכר
 סאמרוסס פארר'
סנחם פינדיל פינקל
 עמייין :

סלפחלר

HRUBIESZOW

עליו יסון

נרפס פה קק

הרובשוב

לשסי השוד כחמת דק' יחברו

כשנת

ספר

פרי עין חיים

שחיצר חסיד קרישא דרב האלקי מרנאו ורכנא חייסוימא וזללה כפי מה ששמע מרבו מובהק דרב האלקי החסיד והעניו וצניא קרישא מרנאו ורכנא יצחק לוריא אשכנזי ולדהה אשר דבר בקרישו כפי הקבלה האמתית שקיבל מפי אריון זל כפי אשן נדפס מקרם בקיק קארן ועתה נדפס בחדש בלמה שיעור המעלות על אשר היו לפניו אשר הנינו לסרנו בסידור רען וראוי לקרות וגם בתוספות מרובה מהחברים אשר לא נמצאו ברפוסים הראשונים כמבואר מעליד ובתוספות דגיה מריוקה הרק הטב בחכמת העיון ובנייר יפה ובאותיות חדשים כאשר ענייכם חחויסה מישרים :

הדפס וראש ספרי הלו עיי האחשק בקדשים קהל גבול שגבול ראשונים וסיס הרבני בעיד פהרל

אברהם יצחק המוליח ומחיל בעוהי כסא חזק ספרים בלגיה ורודשיס גבול סדנתק גלוחת חת

סריס עיי חויל מחקל לרתון :

גם אלה לחסידים ידעו מעתה כי לא כוונס שסיו כימי חכמי החפולין העמוס סאלס אשר אלו מחמיריס באלתוס כי סקס היו עובדי כוכבים ומזלוח ונבקים בכל החושבות לא ידעו אה סי ואל דבר קדשו אכל העמס שבמעט אה סי סק יראים וחקים כבול לחורסו עושים מעשט זלוק באלתוס וחטס נבר על סיסודים בחורים עמסס חוליסלס לכחוד ח לזבל שוס וגלי עליסס וכל מקום שחכר כמסרסווי נכרי יראוס סעמס יכונסס סכוזס על עמסס חותן ססיו כווי ססגס :

הדפוס **HRUBIESZOW** עיי רישון

בהרובשוב

בדפוס ורבו ונגיד חגבי המעורס בחוד'ר מנחם מענדל פינקל שמיין

וסיס סרנז מרהיל חסס גלין סיקר חלשטנ :

בשנת **בי רפרי העין חיים היא** לפק

סדר
ברכי נפשי
למנוחה
נשבת בחורף

אשר הרחל שבת למנוחה, לא יזכור אדם
סדר התפילה אל בית המוסד - וכן רבים
לא יזכרו, להבין מ"ה הלכות - וזכרון אל בורגוס
להלל לקיום - והנה הוא לא יזכור, פינאופיהלוח
על מה שכתבו - לכן התעוררה להבא יצאה הרעות
הסדר הציג גם מה הלכות בל"א לכן יבינו קטנים
והננו עמם שירובו - ולא יורה קרובה' בסתם
והננו עמנו וכוונותם:

ברשיון הצענוור

ווארשע

ברשיון של הרב מרדכי וווארשעקי
בשנת תרמ"א
Warszawie 1840.

ספר
גורלות
מה חכמה
אבן עזרה
בת נאור על הדברים: ורובי חכמה וסודות שיהיו:

ווארשע
בשנת תרי"ה לפ"ק

SEFER GORULES
w Warszawie 1844 r.
w Drukarni H. E. Bomberg.

ספר
איצור הקביעות

על איצור הקביעות יורה דעה מהו השם אל איצור הקביעות וכן המעשה
שהוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות

ספר
איצור הקביעות מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות

ברשיון הצענוור
ווארשע
ברשיון של הרב מרדכי וווארשעקי
בשנת תרמ"א
Warszawie 1840.

OCAR HAKWYOS
Czyli zbiór Chronologiczny dla Wysz. Mojz.
W WARSZAWIE 1823.
w Drukarni H. J. Lebensolna

ספר
גורלת יונה

מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות
והוא יורה דעה מהו הקביעות וכן המעשה והוא יורה דעה מהו הקביעות

ווארשע
בשנת תרל"ו לפ"ק

GEDULAS JONA
przez J. L.
WARSZAWA 1857.
w Drukarni J. Lebensolna.

ספר

דרכי התשובה

הרב הגדול המפורסם חסיד ותיקו וכו' מחרר דובער
ל נוסף על ספר פוקע עורים שזדמם מכבר בלשון
הוא: הלכה מאסרים ויקיים ספורים הלכות לתשובה
ליקדם לאכזרה שבשמים:

הרב ספר אין נעבאקס געווארען אויף לשון
הדינו קניי געשינע ליים ואלען זיך קענען אפ
זייען פון סקלי געאיה אין השוקה קאן און
הבשר זיך זיך צום אייבערזעען הקדר לשון וקניי.

הרב הכול ישראל הקווי קארנאנער ספרי
לאחרון שלך מאלמאעווע

Софья ДАВРЕ ТИШУВО

т. с. Путивраскаяя

Соч: ББББ

тип. Б. Туръвъ, Варшава, Халецки № 29

1898 г.

ספר

כסף צדוף

יכלור בקרבנו מאה ועשרים

מאמיי חכמה סוכר רועת האצורים
בכתיב חכמה הנתיבות לשם החזקת
וההתקיים לאמיתות רבים סודות בני לשון
הבחינת פה גילוי:

כסף צדוף

געלעשענדיג פון ידוע

ענתהלשם הנתיבות און צוואיות הלינה
שניידענדיג אונט גארלח לעהרין פון
גרונט חכמים ונבחרת רדתי יונגער
וודר העבס פערנענדיג זיך סני האבן עז
מעיקר צוועקן און אונזער שריאכט ורועם
דישם צום נבצין פוהלדער און געלען אין
רועה לארן פאן מיר גי סיר-ס

הוצא פארשט און אלעק האבן פורים אין צוויקלונג
בקיפת על הענינים ל' אברהם בייק. ו"ה יוד
הוצאן בברוך נאלטיקום יוטק. 2261

Leif Curyf
w Wroclaw 1900.
w Lankarni, H. Bomborg

ליקוטים מרב הא נאון
על כס ו'כ' כבודת סימיקה ודבחה חתום
כבדדים חסר ה'יט' כ'כ' יעללה חתמה רק
קלה תהלתו רכס:
שער השמים
התכבבה בקצה מושלג וכו' הכשתל שיהי כס'
ה'ק' חלה הלא חיותם כחכסם התקבלה מ'
ויחבוק בסיחם ז'כ':
ליקוטי שם ט"ב
חרוים קיום כילו מה נעלה כ'כ' ו'כ' ו'כ' ו'כ'
ט'כ' הסודות והתבחינה וכו' ומותו פשוטתה
מכד פליחי אלמתי
סודות על עשר ספרות ומשקל:
הכיל ר' יעקב ישעיהו
תפלה ט"כ הסוד ו'כ' יחידה סימיקה וכו' למתת
כחות וכו' כ'כ' כ'כ' ו'כ' חס' ר' עזריאל
והוא התקבלה מ'כ' ט'כ' כ'כ' כ'כ' ח'ד' חמומה
בשר הדיק לרב המשי נאון ראש הספרים
סודות על עשר מנחות הכ"ל וכתמה הכתוב:
קצוות התאם רש"ט בן התאם ט"כ
ע"ה השליחי נחמה חמה סני ורועיה וכו' חס'
מ'כ' הס' ח'כ' סיבות רועים מהכס'ף ל'כ'כ'
כ"י יוד אברהם ו'כ' ו'כ' ו'כ' ו'כ' ו'כ' ו'כ' ו'כ'
הוצא פארשט און אלעק האבן פורים אין צוויקלונג
בקיפת על הענינים ל' אברהם בייק. ו"ה יוד
הוצאן בברוך נאלטיקום יוטק. 2261
Cura et Typa M. MOJSEWICZ, S. WILKIN,
4637, UL. A. S. WILKIN, P. WILKIN,
W. WILKIN.

נוירת הרועים

משה ספר

בדפוס של הרב ר' בערש פונק נ"ל
הרבי' לוב' פ"ט

ווארשא
Małes Gascjars Morojens
Warszawa 1864 r. w Drukarni B. Mal

אין רעם קער עקום קער צייט . ווי
אין אשקעזער פון האסד . נאכט
פרי אגרי . אין אלאמא האבן און נישט
נוארן קליין קער ראדעס פאסט
זען צוואן אונגן . צווא און האבן
יודעט פל טונגס יהודים האבן יודעט
דאס זך כרעם ניעטן אכר לך פאלק . נאכט
פל הערן בים זל האבן זך נעטן און
ראדעס . און האבן יודעט גבא נדעט .
רעם קער און ערער זך כרעם לך
אכר לך פאלק און און און און און

שם משמואל

ספר

ועט נעטן כרעם ערע כרעם ביה חיים
והוא חלק שני לספר נדבך לדוד החיים
דובר בו כח ענינים נענים וכו' למר בחמלה
וענינים ודבר נקודות על דוד וכו' ופשוט
כנוד עניני חמלה ודוד חסד חזונו
כקול ער יעיד וכו' קוד ענינים . חזונו
פל עקם נעטן יודעט . וכו' .

ספר

שבו אה שלחונם בחי נעטן יודעט
עליו ותוסף זך כרעם
כערעט ספר חזונו שבואר
פל נאכט חמלה חזונו חמלה

ווארשא
SZEM NUSZMUEL
w Warszawie 1860.
w Drukarni H. Romberg

תפלת וכה

ספר

הערק ככר חיי אדם כהלות ייה הכרעים
רעם חיי אדם ככר נעטן פון ככר חיי אדם פון
הלכה ויה הכרעם חיי אדם ככר נעטן חיי אדם
פון אונגן ונעטן חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
דוד ככר חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
ועט נעטן חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

ווארשא
הערק חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

ווארשא
הערק חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

הערק חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

הערק חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

הערק חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

הערק חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
נודעט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם
אין נאכט חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם חיי אדם

אילן שיינק

היסטאריע

וואס ווערט גערופן

בבא מעשה

דאס איז באגרייבונג און פארשטימונג פון דעם
וואס פון דעם באפען זיך באפען זאל אן דאס זיך
באפען. פון ער די פליכט דאס און געבן.

וואר א

ערפונדן דורך דעם יונגן באפענער.

פון דעם דריטן

BOWE MASE

w Drukarni H. E. Bomberg

w Warszawie 1849

גדולת השר משה מאנטעפיארע

נעהק ע"י אביגדור ברכי רוק

רד אינהאלט פון דעם ווערק איז דא אלע צדוה וועלכע
אונזרע בריר דאסן גלייבן . אין מאדעקע . און פון דא
קאנואלעס פון קפאנע און וואס מען דאס איף זיין אום
בסראקס אין יארד תרכ"א . אונד דא היפע וואס גאט
האט זיין נשיקט דורך דעם שר הצדק וויל שכו ב"טראד
מחד"ד משה מאנטעפיארע נ"י

אין דא שרועקונג פון הרב . הגאון סי גרין אדלער
לאנדער רב . און ביט דא הייליך פון דר חברה סלוחי
קהלות יטראד :

ווארשא

SLAWA

MOJESZA MONTEFIORA

przez Wjgdora Boruch Raf.

właściciele N. Schriftgiasser.

ספר

דרשת רשב"א

הוא קצת מספר ארבעה עשר המגיד
 ארבעה עשר המגיד ארבעה עשר המגיד
 ארבעה עשר המגיד ארבעה עשר המגיד
 ארבעה עשר המגיד ארבעה עשר המגיד
 ארבעה עשר המגיד ארבעה עשר המגיד

ווארשא

היה על הידוע שיהיה נכון שיפגשנו
 תחת

RUSSELL PARRELL
 11, Aldersgate
 LONDON, E.C. 4.
 11, Tamworth, Birmingham.

קול קלאים

אין שיעור שקלוקע באשריבונק סן אין
 סלכות ונס עד קצת קלאים סאק זירוש
 און וירישים. און הסיוות האם ויא זקאלון
 חוקה רי זקדום גען אחר. זקלקע זין
 סזקה שפיט אין קלאקא קבתי און נעם
 אלשע ביות שלם. און ויא סעקה זון עד
 ביים סתה סאי שריקע אין סקנס זקקרא
 קדושא אין קלאקא קבתי יצו:

און אין שיעור ויזקלוקע עקשה. קאם
 עם האם זוף זקלאקא אין נש זקשע
 שקאם אקלשקדאם. זקלקע זיא שקש
 און סאי שריקען אין סקנס זקקרא
 קדושא זקש:

ווארשא

בזשט רי גרשן זי סח לעבעקאק זי

SIEDM HISTORJI
 napisal Mendel Rajzenzajt.
 w Warszawie 1865
 w Drukarni P. Lebensa

ספר

קורות העתים

ליטורון בארץ ישראל

אין קורות העתים
 ליטורון בארץ ישראל
 ליטורון בארץ ישראל
 ליטורון בארץ ישראל
 ליטורון בארץ ישראל
 ליטורון בארץ ישראל

ווארשא

w Warszawie 1861
 w Drukarni P. Lebensa

סדר

קשיות ותרוצים ודרשות של תינוקות

ראם האבין קר אדום גיטוסן מן דרשות ועדוה אן קר
 נאכין זם פעמים נדען איף עברי פייטש און עם
 אן גיטאם ניווארן לרת דנער דעת וכימה ראם און פייטש
 קר אז פון זאל וך קענען שאל אט פון זאל נויסן ווא און
 פון קאן אן אונער תורה הקדושה פועלן קשיות און פאר
 ענטפערן פניה וביה כים אין תרוץ דען:

נאך האבן קר אבין גיטעלם אלע שיעור פייטש תעקרב
 און נקלים מן אים מנין עם שיידיגן . פרי אגע
 זאלן תיסקן :

הובא לכה"ד על י. מ. כבודישוב

ווארשע

שנת תר"ם לפ"ק

עם דרבני כוה"ר נתן שריפטמגיסער נ"י

НАШЕШЪ ИТРУЦИМЪ

т. о. Вопросы и ответы

ВАРШАВА 1879.

в Типографіи Н. Шрѣотгисера Налевак. № 13.

ספר

דחיל בן שחר

על סבה ועשירים דרושים * כמנין סם הו"ה צ"ה * והנה הנה * דרוש סבת
הגדיל בס"כ * דרוש סבת הגדול בס' מלוע * דרוש אהרית הימי * דרוש
הב הסבת * ד' זקן והילל * ל' סבת קודש * ד' ח' שביעית * ד' עזירה גשמי' ל'
ד' י' המון * ד' סבת חנוני * ד' נשואת פנים * ד' ל"ה כשתל בשבת * ד' אדר"ה
סבת בחול * ד' יו"ה צ' דר"ה * ד' סבת טובה * ד' עשקת י"ח * ד' הלדקה * ד' כל
כדרי * ד' ה' הסיכות * ד' חניכה * ד' סיבצ"ס ח"ח * ד' פ' זכור צפ' תלוס *
ד' פ' זכור צפ' ויקרה * ד' הספר גאון וסדאל * ד' הספר חכס וכשיא * ד' השלוס
וידעתי לאמנה כי הכס הדורס * יספיק השסה ועשירים דרושים הנה * לבנות
מהם דרושים רבים סהנה וכהנה * הן ססתי צדור חילולי * כל חיר הבועס
ואמר לי * הבינו וסדור הכס הוסים המבורסס מנהל"כ **דחיל** מקאוני
בל"ח מו מכל"כ **זאב וואלקה** זל"ה מ"מ ומ"ן דקק **ראפקי** י"ז :

הספר הראשון שכתב הוא ספר
השם הראשון שכתב הוא ספר
השם הראשון שכתב הוא ספר
השם הראשון שכתב הוא ספר

לראשון
כל הכס לבקת מוסר ואל כסף

ידו איש אחד ועניו התישבים הגרים בק"ק ווארשא : בקרא שמו
 בישאל ל' שלמה דין מאפסא : ונקמה המחצר צדקס יצוא
 הכוחם להביט בעיניו . יראה מקדמם ההקדמה הכתובה בזמנך . לירע על מה
 הוסד יסודה ועל מה ארטיה הוטעו :

הקדמה

הלא חלקים יפקד זאת שלא לכבודי עשיתי לומר זה מעשה ידי להפסא צו
 הוא צו יומן ופעמ-לפנס משהוד להעדר ומסכה לו . ואריך יתגלה . ומגם שחין זה
 משה חוץ ליטול בן יחידות הכבוד . ואולם הנאות והגדולה לחי עילמים . לו נאות מהלם .
 ולכך נלכתי כערך האמור עם זו יפסתי לי תהלתי יספרו . ולעצבוד זאת אשיכה בשיר השרים
 אשל לשלמה . לחת שבתים 'למלך' מלכי 'המלכים אשר זרח והופיע עלינו אור קדושתו והדריכתי
 בשכילי תורתו והכלים חפני טוח לי פחות יב צבאס קטנה במקרה והוא ענין גירוסין . ענינה
 ארובה ורצה למאד . והנם החיבור הקטן הזה הכד יסודתו בהריו קודש סיב וסוף . על שלמה
 אופני שכילי . הא' אשר הלגתי דינים רחודשים מהגמרא ובסבאקום אשר לא עלו זכרונם בש"ע
 והאחרונים : הב' לקיים כל דבר פ בקים ראשונים לסלק מעליהם קולי קולות ההתכונים מקושיות
 החוקות והגבראות אשר נחמתם כדור דברי הראשונים מומלח הכבה . ובכחתי זאת לחסלה
 אך יקרה קה לראשונים שהם כמלאכים . ותורהם יגדים וכנחמים . ודומות אחרים שמו דבריהם
 לכוותים . ומאין יוצג אשר לפעמים ימלאו דבריהם כצרכים . עד אשר נדחו למתחים . ומת
 התנה מעט דאמרו אין הקב"ח מביא הקלה ללידיקים ואלו הן כנהקלין בדבר הלכה כשפנה בין
 סחומים . וכבר הסלינו בגמרא וברלו משלח המקיים דברי חלמים ראשונים עד אחרם כי שכיבא
 נפיק ר' אושע לוחו דמתירנא מחמתין כוותיה . ולעצבוד זאת יעלני כליותי פניתי מהשפתי
 הכימתי לבי ליישב הפוסקים ראשונים טיוח דבריהם ללין לפני ה' כאישים וגחומים . הב' הוא
 מעט מעט אשר הטירותי ונאחתי לרץ . בדבר החדש . וכנס לין חלמיד כמוני קבלתי בדבר הלכה
 אלא הכיני כחלמי הבר לפני רבותי ואלם לעצבוד זאת העשיתי דברי לכתוב בשלון לא הבנתי
 לו בשלון לכחורה נראה . נק סייחתי בשוף כל דברי ועבדין מוסקס אלו . ואף לפעמים פלסטי
 הקלימם לכתוב בשחם סתמו כסידורו שכל דברי כמפוסקים אלו . כי לפני רבותי שחתי דברתי
 גלהם הלגתי לשון חלקו והמת יביעו יראו צי ולהם משפט הצחירם אם יאמנו דברי : וכן בקסט
 חן החומים יודים עמי לבאר באר היטב בנאכמותם שלא לסמוך על דעתי לנד רק על אשר
 זכמים יגדתי המת אשר ודעתי דת ודין כסיד גיטין . והנה על שם אופני שקילג הכל קדחתי שם
 יצויי הקב-בא בשם שברתי תורה ומת גם כי שם אפי נ"י . ושמי בקרבן בטעמקון
 חיצ"ט ש"צ"י"י :

בד מחאבנק בערך כנלי כחמים שלמה בשאר דד יעדא ליב ונ"י מאפסא :
 וחשקם במלאכה בשח חקס"ה י"א כסליו לש"ק :

זה השער ליהוה צדיקים בו יבואו

ספר צמח לאברהם

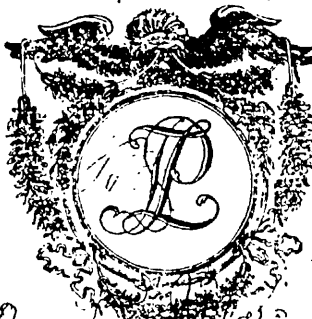
דחיבור על הילקוט שמעוני

צמח יאמת. פרח יפלה. פרי מגדים. יפץ טין ויגמול שקדים. אשר חמנים מגידם. כולם מחמדים. צפני תואר וזית רענן. שקט ושחין. שוקל בשקל הקודש על פני הדבור. כלל לחשוב ובמלון נחמד. דברים עמוקים. מודש מחוקים. שבעתים מווקקים. דולה מים מצלחות עמוקים. ציאוים יקרים. לולל בנים אדיים. בין הורים ומורים. לברר וללבו מדרשים נסתרים. וכמה וכמה מחמדים אשר האה מפוזרים. קלים וחמורים. ונחלים כרים. קן ככני ודילג כארי על ההרים. צמרת ה' צבובים. פור מהונו. והעלה על רעיונו. לצוא על מכוניו דבור דבור על אופניו. מה'ה החורגי ידעו הנגד מורד צבי הירש הלוי מק"ק פלונצק בה'ה מו' חיים. בה'ה מהו יהודל לוב בה'ה מהו מן אברהם ויהי רענן.

נרפס פה עין לזכרה

וויאר שטי

בדפוס החדש של האדון פיעטר זאדזקי

הגדול האחד פרידריך ווילהלם השני יר"ה על ע"ה ווהרשא וגליציה וכפוזיט' לפכ"ש ש"כר י"שאל הלה היה כתובה על כפר ה'ישר'.

והיה ראשית מלאכת הדפוס החדש פה ווהרשא ע"ה מהו לבי ה"ל כספה ה"ח למספר תק"ל כ' ובשנה ההיא הושם כתר מלכות כראש המלך האחד

לחד ולפרס והצני והצדק ליה עולמים דפ"ק.

in Typographia Privilegiata Petri Zauadzki
Varsaviae 1796. Anno.

ספר העימוד

עטרת הפארז לעמוסי במן פוסק קדמון

(ועיין בש"ק ד' כ"א) בדיני קדושין בדיני ניטן ובדיני בחבורה.

נדפס פעם ראשון בשנת שס"ח בק"ק וינציאה.

ועשה נדפס מחדש ע"י ה"ר יוסף בן הרבני זננדר מחר"ר

אבינודר נ"י. חתן הרבני הנגיד המפורסם פ"י שלמה זלמן נ"י

מיערסלוב. מהתנה בעית נמרון ע"י הרב המאור הנדול

מחר"ר אברהם אבלי נ"י אב"ד דק"ק קאנמקוואליע. כאשר

עתיכם יביטו משרים את זה לעומת זה.

עיר

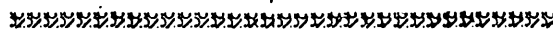
פה

נדפס

וויארשיא

נדפוס ארונית האלמנה זאוואצקא

בשנת ה'תקס"א גל"ג

WARSCHAU: 11 • 11

Gedruckt in der koenigliche Privilegirte Hebraische und Polnische Buchdruckerey

von der Madame. Zawadzka

ספר

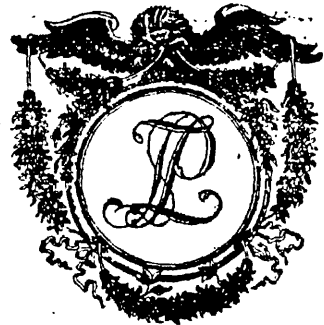
סמא דחיי

חיי לדושה מלודים וקדוים . כלב כל אים קבועים ומקדוים .
 זכרים . היה הרב המאור הנאון הגדול שלמלת דיוחסין
 סתודר אלעזר אב"ד דק"ק פילץ בע"ה ש"ח שמו הקדוש מ"י . בה"ס
 הכבד המופלג הכבוד המפורסם מהולד חיי ל"י . בהרב הנאון המפורסם מוכר פתח
 זכר וז"ל בע"ה סתודר פז . בין ובר להנאון רבן של ישראל בדינא קדושה
 מהרד נחם ל"ל סתודר ז"ל בק"ק קראקא ובגליל י"א .
 הובא לבית היסוד ע"י האלמנה והתעסקות והתעלות דוד הרבני דמפרץ
 מהרד יחזקאל בהרבני סתודר יצחק נ"י . מק"ק ווארשע . כ"ו
 הרב הנאון הגדול המפורסם מה' בניוין זכ"ל וואלף ז"ל אב"ד דק"ק פ"ה . חתן הרבני
 סתודר ואפורסם שמו נודע בערי' מהרד שמואל בה"ס ז"ל מהאק .

נדפס פה ע"י מלוכה

ווארשע

תחת משקל אדונינו המלך האדיב החסיד פרידריך ווידהאלם בע"ה ז"ל .

אשר דודתה
 פה עיר
 מלוכה
 ווארשע

ברפוס חדש
 של אדוניה
 האלמנה
 זאוואצקא

לסוד ולפרס ודוכה במישור לפ"ק

in Typographia Privilegiata Petri Zawadzki
 Varsavia 1796. Anno.

ספר

אבני קודש

אשר ילמדי לחדש * לכתי אים לטה * בעור חזיר ונלור * בש"ס ופופקים וש"ס מדושיב מדיסי
 להסיר * ושיחי יושפר לכתי קדיש ושיר * שיכנו בתורמו הקדושה להאר *
 ליקרב יושפתינו * לצנה צימנו * צנול קפארתינו * רינה יבלח לשוננו *
 בשנת בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו לפיך

חבד זשירא דמן חזרי"ל הלפיד **אברום אליעזר ליור** בללח"ט א"ס הנוכלא הסים
 ההפורסם מוה' יוסף ל"י שק"ק לכסק בללח"ט נגד הרבני הגופלני בקורה וי"ד פונד
 המפורסם מוה' שמשון ז"ל *
ודדי פיד חתם עשרה שנים הסי' אל חקוט זה וסדני לשבט בקרפא קדישא ק"ק קראקא *
 יתברט מקדישא פתיק *

ברשיון הצענזור

ברפס פה ק"ק

ויארישא

באותיות. מדפוס: סל' החפזק חב' לביגודי: בהמטס מהורר, יולל ז"ל

ס פ ר

מדרש כתובה

על מסכת כחוכות

Handwritten signature

הוציא לאור רחמי צבי לביא זכתי וכתב סוגיות אלוניא דמינא בארז ירושה התעין צנקה מה

המחבר: הרב יצחק שניידר • אב"ד תלמידי ישיבת אשכנזי ירושלים

המחבר: **סענהר לייב** סג"ל חברי הנהלת התורה החדשה חו' נפתלי הירץ סג"ל א"ל

התרגום והקדמה: הרב יצחק שניידר • סג"ל חברי הנהלת התורה החדשה חו' נפתלי הירץ סג"ל א"ל

ברשיון הצענוור

za Pozwoleniem Zwierzchności

נדפס פה

ווארשע

בדפוס בית המדור צבוי הדרש נר: זייענט ניסטר 1

אורך ביושר לבב נאמי וסגנון הדף לפ"ק

Handwritten signature

Drukowała się Książka pod tytułem Medresz Kusub. w Warszawie

w Drukarni H. Nossonowicza Schriftdruckers

ספר

שבילי המלמדים

חלק ראשון

כולל

עשרים שיעורים

הנה שיטת שבמסכת כבא מעינא אשר מרגלים המורים המשכילים ללמוד עם התלמידים לחדר שכלם .

אהם כלברם בשבילים , וכורים נכונים , ראו זה דבר חדש אשר לא היה בעולמים הבאני לפנים היום , כי יצאני ללקם שיטתם וטריהם מהלמוד , שבמסכת כבא קבא , כבא מעינא , בחובות , קרושין , וגיטין , כאלו השיעורים אשר מוהלים המלמדים הבעבולים ללמוד עם התלמידים , כבואר וכפורש הישב עם הרבה גדולי פארשי הש"ס , היינו רש"י , היצוה" , מהרש"א , מהר"ם לובלין , מהר"ם שיף , הרא"ש , רב אלפס , הדלאה , בקנה , פני יהושע , שיטה בקובצת , בר שינר , קיקי דיונה , בשיטה ארזן , וקוה יהודה , וכרונם לברכה . למען הקל על המלמדים שיא יעטרונו להשיב בחפז בחפז בספרי המאריטם הרבים ליישב וחתקן כפיקדם וקריהם , וקנה פני המלמדים לא יביעו , ופני התלמידים לא יהיו , בבוא כי לישאל להתלמידים , כי הורעתי הלא בעלה בשוב טעם ודעת .

והתקתי הכל בליקן אשכנז עברית המוטלת במחנה העברים בסדרנתנו , ולביקן הבין יותר הענינו כל השאלות והתשובות בליקן רב , ח' הליבד , הרב שואל בענין , והתלמוד בשיב בהלכה .

וכך לחדר התלמידים הסבילים ביותר , והסגנונו שדיוס נקרא בשם תועלת המלמדים . בלוקם כמאריטם הלא , והוא ערך שלשול וקין הכבא לסוב לפני המלמדים והתלמידים יצאו , וכל הנהגה זו ידוע נת .

כאחי הנער

אהרן כטיור'ר אברהם חיים מלמד בתושבי אבאן

נתן תרל"ו לפ"ק

SZWILE HAMLAMDIM

Tom I.

w WARSZAWIE

w Drukarni -J. Lehensova.

1865.

קול ששון

לעת בוא

כבוד

אדיניו הקיסר האדיר והחסיד

אלעקסאנדער

יריה

מאת עבדיו הנאמנים ראשי קהל עדת ישראל הדורים פה

ווארשא

בשנת תקעו לפק

H Y M N

w czasie szczęśliwego przybycia

Naszego, naymiłościwszego Pana

Cesarza i Króla

A L E X A N D R A I.

w hołdzie naygłębszemy pokory

przez

Starszych Izraelitów Miasta, Warszawy

odśpiewany.

ספר
אפיק נחלים
 הלא הפה
 נהר שלום ומו כריבה
 לין היין בניהם
 על שלשה מערכות

ס א ת י

אדרן הוד בלאיא מהר"ר יהואל טייבל
 נארהראן בוויילנא

Анна Невская,
 ии. с.
 Ручей выходящий по долине,
 ИЛИНО
 въ Троицкѣ А. Дворца
 1836

ספר
בית ועד

בו יתקדו ויתקבצו ימים רבים - הנשיאים כארבע
 שנים עת אשר נעשה כעבודה או כשיבה
 כולם נקבצו באו פה - והיה כל הודש דבר שך
 פעשה - ישאל את פי חסר ועשה :

ובכופו נלוו אליו קונטרס מנהל כל מידה
 ומקל - לח כל אלה ידי עשה
 מכרהם אהרן כחילתו המופלג ונקי מים
 שלום וזליהם כדורא מוילנא :

הובא לבית הדפוס
 בכמות והוצאת
 עיי יעקב יאקל במ"י יהודה ז"ל מוילנא

ווילנא

כדפוס של הרבני מתי' מנחם מן כתי' ברוך ז"ל
 לשרה הרש ימינו בקדם לשיק :

ספר

אגרת מוסר

שעלח הרב אב"ד אלקום קרום כהנ"ל ר' שלמה אלעמי ז"ל
 נלמדיו הטורנאל : בלחוד לשון ובקורא כח"כ
 המאר לר כל מידות חסדות שנהם יתיק
 ויעריך : זכ כל הדות חסדות
 שמקם יתיק וירין :

כדפוסם שלשון נקובטא טינא שנת כמ"ט ופגם שני
 כדלתיין כנת הע"ג : וכעם שלישי כפרלג כנת סק"כ
 וזחח' חנינותיותו כחשמו : עד שאין כנתה כהלאים כי
 חס"ף בעיר וכו' כעמדתה לכן נדפס פעם רביעית :

פה ק"ק וויילנא

שנת תקס"ג לפ"ק הל"ק
 זכ"ה

ביאור

זכ"ה הנהח
 על כל הזוהר
 ורעיא מחימנא ומדרש הנעלם
 ואדרא רבא וזוטא

אנאך הדסי רבן זמיר עיני הולח - סלין ר' צנעה
 רב היסם אשר לא קם כמו קדושת חרות
 סותי אליהו מוויילנא

נא וכדו כדנשים המולנים הניאו לרשום מתי' הקדושה
 מתא : ואשר לא יבא כע"כ כ"א כרך ה"ז
 מתאר הקדמת :

ברשין העשירי באקטומעי דוילנא
 כדפוס הרבני מתי' מנחם מן כתי' ברוך ז"ל

שנה
ק"ק

המסלול הזה יתאים לכולם וזהו זה עולם אלהה רחוקה, רחוקה, רחוקה

ספר

מטבח רחוק

וזהו החיוב המה שבו פרוץ וקשה

אשר רגע רחוק לרחוק ראו - מה שבהחלט חסר - שינוי ושינוי
צדד יצאנו תוריות במסגרת המסגרת - בפרט זה הוצעו - ונכל
היה נכונה ואלו עשומה - ומה שהמחבר - מן ידועה למצוא משה
ראויה לעת קרובה - שחשבו על דרך אחרת מן אדם פרוץ
קשה בלתי מן דרך דוק ואמנם יצא בזה חסר - מן ידועה
למען ולעבור אשר תאמרו המטה ילי שיחשבוהו עתה מן שא
למחבר אולי בקר לפיכך יצא :

פרנק וויליאם ע"ה

זהו ספר לכולם לכולם

הוא זהו המסלול הזה יתאים לכולם וזהו זה עולם אלהה רחוקה, רחוקה, רחוקה

ר' בני הקדוש

אמארת נמשקת נמשקת את רחוק
אמארת נמשקת ר' הקים

הם נמשקת קהל יקנה נמשקת את רחוק

לפי הנהגה ר' בושד צדד קשה
נמשקת על קדוש חסר מה 7 אמר 1803

מה

ויית הנהגה שבו נמשקת רחוק
היה אל ולו י שייך לזה

הנהגה נמשקת נמשקת רחוק

וויליאם

רשם ש. ס. נאמער

מורסיה

Padre Maria Teresina
passant 3. l. Medjep.
Tuzla 9. Pajosa-Banjabas 21. L. Miron Braber
1804

ספר

חבל יהודה

הברתי אני איש חעני שפל הערך ופיק ברך והמציץ מחרך לפי ערך שכלי
 הסורך בפי ערך מילין להדרך לפחותי הערך לנתוחם הררך בחסוקי
 ירך ולהצילם מפרך והמעלה ארך יצילנו מנהשרך יהודא בהכנות מחיר
 ישראל וזלה"ה סקלווריעא י"ו ס"ס וס"ץ דק"ק דענאבורג ורובין תחה משא
 סדינת איפלאנרי י"ו:

בקהא ק"ע רבתי ע"ז

ווילנא יעא

עיר גובערסקי דליטא

טיס בווליענג פון צענוור פון דש לאנד

לפרט וזהו כנסיך ומהרה וישאל

בדפוס של האדון וויעלמאונגענא קאנאניקא ווילענסקיגענא
 יאזיפאטא מירכמיענא אסעסארא קאנסיסטארי ווילענסק.
 יענא פראבאשטש קובליצקי בשנת 1800.

ספר

דמיונים

רעיונים

סוסימטי טויון מוין דפס סגה סוקים

אמתו חסידים ביקום אמת עם תו כור מוין

דר גילוס יום נעצורן . סוד גביס דקוין גילוס יוקום (אשכנז) אמ

(התנחל) : תודען הסמכת טעיה תנחנחן מוין גירטע רוקים (אשכנז) תודען

אד גבלין מוין חסידים סוכותן (התנחל) אשכנז (אשכנז) תודען

אעיקר לו דר סוכותן רוקין רוקין דר מוין סוכותן רוקין

תודען עם מוין מוין אמת כיד מוין תנחנחן רוקין חסידים

דעפליס יום אמת רוקין . רוקין רוקין רוקין רוקין

דעפליס יום אמת רוקין . רוקין רוקין רוקין רוקין

עמיתו דר מוין רוקין רוקין מוין אמת רוקין רוקין סוכות

עמיתו דר מוין רוקין רוקין מוין אמת רוקין רוקין סוכות

סוכות רוקין

9363

בשנת הרוקין רוקין

רוקין רוקין

רוקין

SEFER CHASIDIM

ספר

גולקת מושק

מלכ נעולין מוקים בשנת שנתל לו הוקים לו

הוקים לו פוקים ממלכין והשולטת לבנה הוקים :

אין רוקין (ספר) אמתם עב טעם רוקין (גולקת)

לו אשכנז רוקין עקו חוקו מלם גלם ער רוקין

הוקים מוין רוקין רוקין מוין רוקין רוקין רוקין

לו רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין

בשנת רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין

רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין

רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין רוקין

ספר

גולקת מושק

מלכ נעולין מוקים בשנת שנתל לו הוקים לו

הוקים לו פוקים ממלכין והשולטת לבנה הוקים :

גברך אלהינו שעשה גסים לאבותינו בימים הרבים,
 והגיד לב בתוקרו לקדוש את השם.
 פה שכן אחר האיר שמונת ימים ביה"א,
 ואורה נשקחה היתה לעם ישראל.
 ואני הפלה: כי גם בזמן הזה תקום לנו הצלה,
 גל שמי ההצלחה נעשה בעלה בעלה.
 וזאת הפרכה שגברך אהבם עמה.

שין דמתא גרשון בר יודה סיראטא.

לפרס ברכה גאולה וישועה לס"ק.

Поздравленіе съ праздникова Макканова. (Стихотвореніе).
 Дозволено цензурою, 16 Нолбря 1898 г. Вильна.
 ВИЛЬНА. Тип. Вдовы и бр. Ромизъ. Жул. пер. соб. домъ № 828. 1898.

מלחמות
 ה'תש"א
 י"א לחדש
 ר' אברהם בן הרמב"ם

המלחמה הגדולה והנכבדה והקשה והארוכה
 אשר התחילה ביום ח' טבת ה'תש"א, וזאת
 המלחמה הגדולה והנכבדה והקשה והארוכה
 אשר התחילה ביום ח' טבת ה'תש"א, וזאת

המלחמה הגדולה והנכבדה והקשה והארוכה
 אשר התחילה ביום ח' טבת ה'תש"א, וזאת
 המלחמה הגדולה והנכבדה והקשה והארוכה
 אשר התחילה ביום ח' טבת ה'תש"א, וזאת

המלחמה הגדולה והנכבדה והקשה והארוכה
 אשר התחילה ביום ח' טבת ה'תש"א, וזאת
 המלחמה הגדולה והנכבדה והקשה והארוכה
 אשר התחילה ביום ח' טבת ה'תש"א, וזאת

נחם
 בוויקנא

ברוך ה' אלהינו ה'תש"א י"א

מפענח נעלמים

ע"י הרב הצדיק הקדוש סודר

יהואל מיכל מואלמטשוב

אין דר סעקוה נערט דר ציילם וויא עס האט זיך אפאל
 גיבראען אז אינדיש קנד אין זעליבן און א רוב פון
 אין שונדע פון קינדעריים און . ביו השנית האט אים פון
 דארטן ארום געזען דורך אים זכרי און ער האט אים
 סאר פירט צווישן יודין , אונ פון דעם קינד אין נוארין
 א זאן עולם, און אין ניקון דער צו אן און אל נעמען
 דין אייניגע שוועסער סאר אונטן ~~השנית~~ פון הרב
 הצדיק הגיל האט דאס אונטן געזען פריער פון א יאר ,
 און האט אים געזיג גינען פון דר עבדוה דורך אקויזיצעל
 אז וויא דא נערט דר ציילם און נאל השנית אונטן אליקען
 און דעסן פון אלעליי שלעקטשוקא לעזין נואל און פלח :

בדוצאל בית סודר הספרים של ר' יצחק פתק כוללת

ווילנא

שנת תרנ"ח

МОНАХЪВЪ ВЕЛУМИНЪ.

ВІЛЬНА. Типографія Розенкранда, и Шрафветтера.
 на Лядскогъ переулку, домъ № 11. 1897.

ספר משלי

צאנה ויהינה בתוך שלמה בספרה אשר לו לשפיו הקדוש הוא הרב בדרשן התפורסם מזהיר
פנחס מבורר יסוד מ"ם דק"ק סאלצק שררוש דרש כל פסוק ובסוף כתיב חומר פסוק
מבטא ויפח אפים וכלל פסוק ופסוק שהיה גנו ופעלם כשכל ומלינה ומיהה פתח
אם אלו-י בראש-א' מבטרי ס"ל והאיר עינים ככונת הקמרה למוסר שכל יכונת והינענה כשלאות לרא'
אשר ינא חפי מלך כסמך מה נרוח הקודש ונלא ית' עוד כנדריו כספך הזעים וקרא שמו

שבת מיהודה

ע"ש אכיו יסוד"ל וס"ל י"א ש"כ מיהוד' ונברתי בפסקיה מהם הספר הקדושה לא יסוד' וסגט' מיהוד'
ר"ת **משלי** ונאמר השפוק מה על דוד ובלמה ושל מלך המשיח כהרעמו לא יעדי עמיד שלכן מיהודים
וספרה מבני בניו עד שלמה עד דיק' משיח דלילי היא מלכותא אמן :

בקשה מלח הרב החומר מל"ם בן גילו שרנה לעיין בפירוט הספר היה : כנחצלה כהפסוק על
כל פסוק ופסוק וספרים בדעתו ובכלו ליתן פ"י כפי סגנונו על פסוק זה ללא ידי כל הפסקות
ועד דיק' והערות והערות והערות כי בולחתי ימלא פירושים פשוטים שלא יבין
מה הוטלתי מה ומה שורתי ללא כח : ואם אתר כל העיין לא יבנה רעיוניו מן הפסקות או ידעני לבק אבות
ובכחה הפ"ת והערות כמות ויהיה על האמת ויאמר לפסול מכל יישי' : ואם חילי ימלא באזה פסוק
סגנוני כן לרבי משיח הקדמוני' או קרוב לדבריהם כחשפת האמת שכל ישר יעמוד עליו אל יחשבו כי
ח"ו וחתך כקצ"ה חשבו : ויהיו צדיק דרבו ויחשבו כיוון צדקו וידעו אמת לבק אבות ויחברך מן
השמים אמן : ואם חילי ימלא איה פירוש דחוק אל יביר משובי מוח להכחיש שכן רוקח דכר"י הפסלים שבו :

נדפס

צ"י הרבני המפלא מוהרר **בנחם מן** כמו' **ברוך י"ל**

ק"ק **ווילנא** - רכס:
בשנת **היא תקס"ג** ל'צירה

לידע ולסודיע כי לא נעים שפיר כתיב חכמי הפ"ס הנחם אשר אמנו ומתוררים כהרצוה כי אולם כגוים היו
טובדי כבדים ומולת ולא ידעו ח"י' ח"ל הפ"ס אשר נעמינו אח"י הם יראים ונחמי' כבוד למורתו עושי'
מבטא וקד וחדר לכל החוקים כגוים יחילה לנו לצדק אים נושא עליהם ח"ו וכ"מ סוגר בפסוקי' ג"ח או
ככרי או א"ם כסוגם על אולם הטובדי בביתם ועלמות שהיו מעניקים מימי מכלו הפ"ס :

1587
1866

סדר הניקור

ודוא סידור נמן בכל דני ניקר סודך השם וסומקם
ראשונים ואחרונים ול וכל סודי הנקרים נכז בזה
עם ביאור קצר בליא בכל הדינים הללו יצא סודך כעת
מאת הרב המופלג הושיע' מיה ויוסף יצחק ניי כסרה
אליקור ליפסאן סג"ל שהיה סודך ובסודך סודך לפה ובעת
זמא ראש סודך בזה

ווילנא

ברוס של ר' אהרם יצחק רווארזקע.

שנת תרכ"ו לפק

ДВНЕ ПИКУРЪ,
т. е. Религиозные Законы, о значении
иъъ закланнаго животного вертальной
жизни и сала.
В И Л Ъ П А
Въ типографіи А. Дворжца.
1 8 6 6.

קובץ

בליחות ותפלות

ליום חמשה עשר לחודש כסלו

כפי סגולה החברה קדישא נח ישא הוילנא

1866

הדפס בחברת הדפוס, תפלים סודך ובעת, הולנדיש
כז עק יוד ובעת חיים, לארי נעים, הדינים
לחלה ולעם קודם צדיקה, וגם אחר הקדמה,
והכל כמלך עם וזמנה, ובעתה סודך.

הדפס ליחודאס דפוס ובעתה סודך ובעתה סודך
יוסף אריה ובעתה סודך ובעתה סודך
המחבר קדישא גפילות סודך של סודך ובעתה סודך
לשעול כל החברה קדישא.

ותם
אומדן
דפוס
והולנדיש

ווילנא

ברוס של ר' אהרם יצחק רווארזקע.

שנת תרכ"ו לפק

КНЕЦЪ СЕЛНХОТЪ
т. е.
Собраніе молитвъ на 15 день мѣсяца
Кислѣва
В И Л Ъ П А
ВНАНО.
въ Тип. М. Ромъ, и Э. Типографъ.
1866.

מנחה היא שלוחה

מאתו הנבאים החברה קדישא גפילות סודך
של אפק, לאיש יקר ונכבד מאנשי חבורתנו כבוד
מוהרר' אריה לייב' ובעתה סודך ובעתה סודך
נמל לעושי מצוה לשלוח כפי נדבת לבו המפור
תמורת מנחה הללו, למען הזק כדק בית אלהינו,
וירשום כפנקס את מסת נדבת לבו המהוד, והיה
מעשה העדקה שלום, ולראיה כאט עתה והינת
תותם החברה קדישא נח ישא

נאים ויעל' כהנים ניקור יתם ונלא ויעל'
נאים ויעל' חילוף ג"ר חיים ציבאלאך
נאים ויעל' אליהו ג"ר פנחס סגל
נאים ויעל' אהרן אהלי ג"ר יצחק פרידמאן

ותם
הנבאים
דפוס
קדישא
והולנדיש

אגרת

הרב ר' משה בר נחמן

להתנצלות

ספר המורה והמדע

אשר כתב לבעלי התוספות

הנדפס כבר בספר

תעלומות חבמה להרב יש"ר

מקנדיא שנת שפ"ט ואיננו בנמצא

כלל אשר כולו אימר כבוד לספר

המורה והמדע

ויוציא כנוגה צדקו, ואור ירחו

בצהרים, כאשר תחוינה עיני הקורא

המשכיל:

נדפס

בוילנא

ל"ג

החקפ"א

כ"ג

דינים ומנהגים

על בית עולם דפק דר"ל נ"א
 יצ"ו זקוקתק... סגופם דח"ק
 ג' ח"ש"א שנתוסדה בשנת
 רמ"ז לתחית הפתים :

כל אלה ערכתי ומדדתי אנכי העומד
 במשמרת הקדשיותך מהמשים שנה
 יצחק ב"ר צבי אג"ל ע"פ ש"ס

ДИНИМЪ АЛЪ МЕСЪ ОЛАМЪ.

обряды соблюдаемые на Еврейскомъ
 кладбищѣ.

СОЧ. И. ЗИШТЕЙНЪ.

מִשָּׁא אֱלִיעֶזֶר

והוא

המִשָּׁא אֲשֶׁר נִשָּׂא הָרַב הַחֲכָם הַכּוֹלֵל פֶּאֶר עַמּוֹ וְהַרְוֵה
בְּיַד אֱלִיעֶזֶר הַלֵּוִי, לֵאחֻזוֹ יוֹשְׁבֵי קֶקֶד וּוִילְנָא

בְּבִה"בֵּן הַגְּדוּלָה בְּיוֹם ש"ק פ' קְרוֹשִׁים תר"ו

בְּחַיְתוֹ פֶּה לִפְנֵי הַשֵּׁן

וְיַד מִשָּׁה מֵאֲנַחְשׁוֹפִיּוֹרֵוֹ נִי

סֵעֵתָּ כִּפֵּי הַמְדַבֵּר בְּלִשָּׁן אֲשַׁנְנֵוֹ

פֶּל יָדֵי

בְּיַד שְׂמוּאֵל יוֹסֵף בְּרֵאֵם פֶּן

וּוִילְנָא

בְּדַפְטֵר יוֹסֵף רֵאֵבֶן בֵּד כְּתוּבֵי מֵן רֵאֵם

שְׁנַת תְּרֵי"ג לַפִּיק

МАША ЕЛІЗЕРЪ

т. е.

Рѣчь о истинножъ благочестіи произнесенная
въ Виленской Большой Синагогѣ Г. Докгоровъ
Леви, Сопутникожъ Сира Моисея Монговиори.—
Переведена на Еврейскій языкъ Самуиложъ Ю-
сифовъ Финелъ.

ВІЛЬНО

въ Типографіи Р. М. Рожка.

1847

ספר

שמעתה דרב

על קושית מהרש"א ומ"ב

פתחו לי שערי צדק אצוא בם אודה יהוה - צנו"ח
 אשר עשה ארץ ושמים - ע"ת לשמים ללמיד
 וללמד לשמור לעשה ולקיים ; עשיקי חיבור נחמד
 ונעים - צ"ח צנו"ח צלצרי חמא"ס ומד"ח
 צרכים הצור' וצביל ישראל המציא צמא צ"ח
 לצולק צמס יקרא - כוס ישועיה אשא וצמ"ה
 אקרא : אש חפץ בה המלך ונקרא צמס שמערת
 הרב ושהרוא בהרא חירוצים על הו"ה
 ומ"ב לחיות מוציא ומכניס לסל
 כונה משכוח קטונתי מכל ה
 ומזכה את אחיי עמו כדי
 ולהקל מאס העיון ידעין צמ"ח
 שיצא ציון

בשנת תקע"ג לפ"ק

שמעתתא דרב

הלך שלישי

זה היום עשה ה' נגילה ושמחה בך

בעזרת השי"ת אהיה בחדשינו • בזה מניינכסו מן ליל •

ואורך ימים בימינו וצבא חלה עשר וכבוד להיש

בה מריב • ולא ניכר שום לפני לל כח"ש בצנחאל ואהליהם • ק"ה

על הידוע מהר"א • עם שם לו חק וצפנס ושב"ש • ללו שלא יבנו

פניהם • עומדים צפונים ומטהוים לוחי-דוחא סמטהחא קח נח"א

בדכרו אשר הובח לך • ומינו ומינו' מבתיים שמעיה • והזונה רבחה

הגזות הלכה להשב חסידים • וקבע זמן לנקרבים ונס לאקרביים דבר יום

ביומו ובלעלי' אלהים יענה אה שלמו :

מחבר: הרב יצחק אייזיק וויזניץ
מקום הדפוס: בית דפוס חסידי
לשנת ה'תקע"ה
הקדמה לפי

ס פ ר

הדקדוק קטן

הכולל שרשי השמות והוראות הפעלים
וכל משפטי הנקודות וטעמים והוא
המעלה הראשונה לר' **משה אריה**
הבונה שבע מעלות בדקדוק כמבואר
בהקדמתו במבין להלמוד לשון עברי:

ע"י הוצאתו, ה"ה ז"ל ע"פ מן גולה בק"ק
וילנא ז"ל לטע וז"ל גולה ע"פ ע"פ

וילנא והוראדנא

מט הקצ"י ל"א

СЕФЕРЪ ДЫКДЫКЪ КАТОИТЪ
т. е.
Сокращённая Грамматика
ВЪ ВІЛЬНѢ И ГРОДНѢ
Въ Типогра: Манеса и Зымецка
1832

ס פ ר

אדני פו

הוא ספר על השמות אשר אין להם נקודות
המיוסדות על יסודות שרשי המלות
מבני הנקודות והטעמים וכן האות והשם
ונקרא הספר **אדני פו** על שם שניהם
מיוסדים על אדני פו האשר יאמר ע"פ יוסף
קצ"י :

ברפ"ם של הו"מ"ש דק"ק
וילנא והוראדנא
מט הקצ"ה ל"א

СЕФЕРЪ АДНЕ ПАЗЪ.
т. е.
Основаніа писанія словеса.
ВІЛЬНѢ И ГРОДНѢ
въ Типогра. Манеса и Зымецка
1832

מ א ה
מאמרי חכמה
ושירי מדע

אמר קור כותב מחבר, לשלוח מחקרי חכמה ושירי
ולתקן חזק על מה נסבה, כעס כל המחבר בדרך
שירי החכמי, והעם לכן טעם על לכן, כדי האות לשוט
ש' שיהיה כי נכשט, נחלל בחמתה ח"ש ככ טעם מקבלת:

דרך ובימים טעל
יעקב ישעיה בן לוח מנהל יצחק

בעדה ספר
נחלה כלי מצרים

לפי זה דרך הו"מ"ש מבקשי מני יעקב מה למיך

ברפ"ם הו"מ"ש דק"ק
וילנא והוראדנא

МЕО МАМАРЕ ХАХМА.

т. е.

Смо Разноух. Мирнуй.

ВІЛЬНО И ГРОДНО.

въ Типографіи Манеса и Зымеца.

1834.

ס פ ר
דרכי הנקוד והגנינות
של ר' משה הנקור

אשר כעס מנחת הספר, והנחת מראש משיב עמי
שאורבים בקושי כי זה הוא כלו קצת, ע"פ נחמי בן
המיוסדים והנחמי כי הנחמי וישימו כד ר' הנהגה על

ע"פ מ"א פ"ח מנהג טעם ולזה כעל המנהג הלכה ליעשה

וילנא והוראדנא

ברפ"ם של הו"מ"ש ב"ר ברך ל"ל, ה"ה שנת ה'ת"ל ב"ל

מט"ח טעם ז"ל :

בשנת הקצ"ה לפ"ק :

S E F E R

DARKE HANIKOD WEHANGINOTU

(układ zamian i przycłosów przez Ra-
bina Mójżesza Nakłona punktatora).

W I L N O

w Drukarui Manesa i Zyncela.

1827.

שפה ברורה

או

תלמוד לשון פלאניא

בלשון עברית אשכנזית

להוציא נקרי בני ישראל, הדרושים ושוקדים כלשרת הלשונות.

נחלקת

לארבעה חלקים

חלק הראשון טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה הראשונה (ענין קולט)
 חלק השני טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה השניה (נוסע קולט)
 חלק השלישי טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה השלישית (דריסע קולט)
 חלק רביעי טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה הרביעית (דריסע קולט)
 חלק חמישי טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה החמישית (דריסע קולט)
 חלק ששית טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה הששית (דריסע קולט)
 חלק שביעי טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה השביעית (דריסע קולט)
 חלק שמיני טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה השמינית (דריסע קולט)
 חלק תשיעי טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה התשיעית (דריסע קולט)
 חלק עשירי טלל הלמוד הלשון אשר לפרוטה העשירית (דריסע קולט)

חבר ונתקן על ידי

אשר לעמיל בן מאיר

ברפוב השותפים דיק

ווילנא והוראדנא

היה עמל ונתקן על ידי ונתקן על ידי ונתקן על ידי

בית הקנין נדק

ביתא אלפא ביתא

אלפא ביתא

אותיות מהימות • תורים כספרים • מנהיגים עבדים
עומדים ברום עולם • הנהגה בהם בכל עת יוצאת טוב
טעם • מרשף לנגח • וסקי לעצמות • מלהיב הלכות ותקנים
הנשקף לאביון שבשמים • אשר ינלו חסי לדיק הסוד ועמו קדוש ה'
מכובד ה"ה הרב הגאון המושלג בקורה חס' אלף קדוש כק"ס כיו'
צבי הירש זללה"ה אשר אור תורתו ורח' נק' ק נאד'בורנא
וכשאר ק"ק :

ברפוס האחים מיה' חנינא ליפא וסיה' אריה לייב
וסיה' יהושע העשיל שפירא גבר' רב מסלא'ויטא

בזיטאמיר

כשנ'   תר"ח   לט"ק

АЛФА БЕТА И ОЦЕВЪ

алфавита и изреченія отцевъ

ЖИТОМИРЪ

въ типографіи брат. шапировъ

1848

כפר

כתר תורה
חק טני

חיברתו : לט קציר ועירא דמו הגריל הפך לירם לפני ה' יראים
וירובני. כמו מליר בלחמו בגלח מו' לוי יצחק יי' :
בגלחיו : מאיר אלים : הניד דקק, כוסקלג :
משה זלכיס מהמיכטיץ :

מדעתם כי לא בניים
כס ס' זכניי הלה
בלגותים כי מהה סין
ודקקיס בכל החיעבור
קדשו לא סמיו: לכל
סס ידלים ויתחנן
הכפטי-ודק בא טחס
התח כנפיהם והליכה
גמיו עליהם וכל תקיו
על עשוס לוחס

גם : ללה להמחוס יניט
כסו ניטו ככתי
הנה אנו תקנידריס
עובדי כוכבים והולות
ל' ידשו לק' ה' דבר
המחוס - ככתי לנגלה ה'
כנה להולו עשוס
ודק עכ כוסדו' ככמי
כני נדבר או לכחוב כוס
כמאי כספריס נוי לו כתי
או לוחס טעלס וכדומה ככומה על עשוס לוחס
כסי גמיו ככמי כסמס :

נדפס

זיטאמיר ה'בדה פקק

עיר טנעניי וואליניקאי

הנה ככטלה ארונט הקיסר ה'הדור ה'דסר אויכני י'יטועני-ל'חסי
העליקי האסארה איכפיעראמאד אלכסנדר פאולאוויץ
הוא הכושל בכל כריתת ה'וסא :
ועיר ועיר ועיר

ב'שנת פורקני עמי טע לפק

ספר

בת ע"ן

זה ספר תולדות אדום - שנשא סדרב והאדני דרדוף האנן האלקי
 בן נ"י ע"ה פה המפורסם הכב וננוי כקשית סרנא ורננא סוה'
 אברדם דוב כאחודישט זעיל נבנים ראבד הקק זיטאמור
 וסאר קהלות - ומטהרנו כבוד מן יב כסלו יסנת תריא לפיק ביק צפת
 הנכבא - סדרב הני יסדא דטורא ככא קריטא ר' דוד זיל זייע העל כ"י
 מ"ס דק המעלניק - אסר ינא ספיו ק' סידו שנת כסבתו זיג סרג כדול
 וסאדק בגדל הנענה ודרד - לה נאסת לאסור :

זא אסר וזנב לנחוד כדכחז וזנאזא ופונג סרוק ע"י רבב ר' אריה לייב זי"ח
 סרג ר' ביטלם וזכמן וזלחז שרה הרה כנה

זיטאמיר

ברעם דכני סרג אברדם שרעם זיטאמיר
 ע"י ידה אלוהין כר זי"ח

СВЕРЪ БАТЬ ОШНЪ

г. е. Зѣвца Ока

ЖИТОМИРЪ

Фототипія А. Ш. Шадова. 1869

הסכמות הנ' שליטא

בעזרה"ש

~*~*~

עין כי מרב חובת הקדוש מספר בת עין הנרפסו מקדם בוואסער בהאמצות כבוד המועד ויש המנהיגי הרב משלם זוסמן עליה כבר אהיו ואינם מצוים עוד וכן לבעבור כי נכחו עוד כשצפנו משרים ק' לתרופה מבעלה וצוקללהיה אשר לא היו או ברפוש לואת קס אחריו בנו דברי המועד כתרופה וכו' כבוד הרב ארי לייב שד"ר מועד"ק וואסער ורופה להעלות שנית על מנשט הדפוס בוואסער . ולבעבור כי יקדם והכניס עלי סאר סאר היות הרבי קודם של בניהם הוח' כי נונה לכו כמראה אכן ספיר . ואור הודתו זורח . ובארץ הדרים עלי כרהמים . וכן מהסת כי הוצאת הדפוס רבה היא לכן הנני לאחזק יד ידדי הרב ר' אלי הגלי ולסדך אותו ואת כל איש ואיש אשר יקח הספר הקדוש יהיה בנפש מלא שישו לואת ספר טוב בעולם . וכן יאיר ר' עליהם באור פניו שישו לאור דכבר דוד בכל מלי המעט אבר' ואהלה נא מאהבי כל יעבורון חצי הגבול שכלו הקדמונים ד"ר סאל יעבורון חצי הגבול שכלו הקדמונים רשות ורצון ידדי הרב ר' אריה לייב הגלי עיני עה כלות ספר הקדוש הוח בלתי ומבטחני בו ית'ש אשר שארית ישראל לא יעשו עולה במעשי ויהם לא בוואסער ולא ברפוש אחת בשום מקום בעולם גם כגון זה אכרם שינוי מאוך ית'ש וית'ש טובים ולמטהה שלהם אשר תהה רופים בה אכן :

כבר נודע כשער ישראל . את חובת ספר הקדוש בת עין סאת הרב הק' והמזרח המסד המפורסם א"א פינא ורובני בקס"ח מה' ר' אברהם רוב וצוקללה"ה . אשר כבר הבאו אמתו התורות לכה"ד ע"י הסתהלות הרב המפורסם יו"ש הרב מה' ר' משולם זוסמן ול סוכמארי אשר טרח ויגע לכתוב האמרים ק' אחר שבעו משה הרב הק' ד"ע הגלי סדר שבת כשבעו . ואפי' קיבין וחזיר את ספרות הקדוש הוח' וגם הוציא לאור כדפוסו פנים ראשונה . ואח"כ השנה ידו ע"ה סתבי ק' מרוב הק' בשלם הוח סוכספת חרשים . וכעת קם ונתעורר בנו אחריו היה ידדי נפשי ואסדך המופת המסד הר' ארי לייב נ"ד צ"ק וואסער . ורופה לכות חרשים כדפוסת הספר הק' הח' כבר לחלקם ביעקב והפינים בישראל כי הראשונים והשניים אירי החיבו לילא כנסת עין אורו וואלא : לואת אברתי לפעלא סבא וישר סוח וכו' כבוד נאחב"י ע"ק כי לא יעשו עולה להפיש את הספר הק' הוח עלי צפנס הק' עלי נדדי רגלי כבודי שלא לרפוש סוס חזק חצי לדדאל הגלי שיחודי . ולא זו גם זו אני מבקש סאת כל אדם מאהבי . לחזק ולהסך את יד הרב סוח' ארי לייב הגלי והדודל כשפיהם לקנות ספסו את הספר הק' הוח במיטב ספסו וכות הרב הק' כשהמ"ח הגלי ימור להם ולרופים שיצליחו בכל אשר יפנו סו"ח ונעלמות ככת"ם חרות . ולהשפיעם תטוא עליהם . פרטת טוב דברי המעבר לכבוד התורה הק' . יום ג' ליל יום אלוהים סבו סתה התורה . שנת ורב לדרשינן לע"ק מה משהקאס :

יש דר אדר ראשון שנת תוכר לע"ק מה שארנאבלי נאס אררן בדיה המפורס' מהו מררבי וצוקללהיה דברי דמעותיו יעקב ישראל סדי

מבורים נהמדים

מבוקשים והרחוק מהל
מפרא והרחוק ר ישרה כעל
מ ו... והרחק האוראי
והרחוק ר ישרה מדינתו
והרחק מאפמ ועוד סכנה
צדיקס וצוק ל וי"א.

מת הבלקס והאקס
ישעה ואלק צוקערקס

כיום ה קעמערמאן
והחמ א. פינבעקס

בויםאמיר

זמ תורה בכל ליק

СИЛУРНИКЪ НЕКАМЪ ДИМЪ
т. е. интересна ралым о
Белтъ и др.
оч. Шам Вольф. Царь...

מעשיות

ונאמורים יקרים

אמי לא נדפסי מעולם
סובסטיס ונכדו הארם
הקדושים הרחוקי משהתים
אפרים ספדילקוס ואורי הרחוק
לו כבוד מסיכות וצוקיל זיק א.

ישעה ואלק צוקערקס

כיום הוליס רחל סובסטיס
והחמ אורי פינבעקס

בויםאמיר

זמ כבודאמיריא ל"ס

МАМА ГЪ
УМАМА ГЪ ПЛОДНИКЪ
О ПЛОДНЪ.

Родителите Вилка и Пана
отъ интересна ралым о
Белтъ и др.
оч. Шам Вольф.

Жит. Тип. № 1. Косована.
1902

שינה מעשה איין

פן צענאקערקע זענאקערקע

קא נערס כער גילס פון פון זינגן סודי וואס זיי
איז געווען פיל קאל אין אנזנס אינטום און דעם ים
אין איז געווען אין דיא הענט פון ווילדע סקעלען און אין
זינגל ניווארק פון דיא עלי וואסן און אין גקסען צום
עין הולקס פון פון עשרות ו:

זייטאמיר

כיום הרמני סודי יצחק משה באקסלס ל"ס

תלזו זמ

ШЕЙНЫ МАСА

т. е. Прекрасный расказъ

ЖИТОМИРЪ

Въ Типографіи И. Вакста

1876

איין
שיינה מעשה

פון איין גרושן סוחר וואש ער איז גוען פיל קאל
אין אנגסט און נאט אויף דעם ים און איז גוען
אין דיא הענט פון ווילדע מענטשן אין איין גיטל
גראדן פון דיא אלי זאכן און איז גידיקן צום זיין רוח
לשלום מיט פיל עשידות:

מלשם דרבינו משה אריה לייב שפירא

בזיטאמיר

בשנה ברכות ל"ט

ЕСЛАМ ЕНІКШ

Т. 6.

Прекрасный рассказ

ЖИТОМИРЬ

Въ типографіи А. Л. Шапиро

1862

בזיטאמיר

ESTD
1862

בזיטאמיר

LITVA
T. 6. ИСТОРИЧЕСКАЯ
АНТИКОМИРЬ.
въ типографіи А. Л. Шапиро
1862

רבינו משה אריה לייב שפירא

מלשם דרבינו משה אריה לייב שפירא

אין דיא הענט פון ווילדע מענטשן אין איין גיטל

גראדן פון דיא אלי זאכן און איז גידיקן צום זיין רוח

לשלום מיט פיל עשידות:

הוצאת ספרים חסידיים
 תל אביב
 1944

הוצאת ספרים חסידיים
 תל אביב

1944

1944

1944

הוצאת ספרים חסידיים
 תל אביב

הוצאת ספרים חסידיים
 תל אביב

1944

1944

1944

הוצאת ספרים חסידיים
 תל אביב

הוצאת ספרים חסידיים
 תל אביב

1944

1944

1944

ספר הישר

לרבינו חם
בעל התעמל וצ"ל

זה ספר הישר : אורח חיים ומוכחה תועב : מדרך עסק למד
לנכח בנקוב הישר : בניני אלוים ואלים תי יפלה גודל ספר
המעלות והכילות ספר הנכחה הזה מעט הכמות רוב הליכות
איש הכר יראה אלוים בלכבו ויחמד כזה הספר יום יום ישיב
לו למרות אם יבנה יחיה : אם יישן יעיר : אם ישנה יזכיר
ויכס למחנה מנוח : וכן ורמק לו : ויקבל ספר טוב בעמלו :
כזה וכזה במוט : ויבדק כי חילו : אך תהיה עיקר ספר
בספר כהמד לרש בעמלה כלל : וזמן ליל הרבים הדפסו :
בדפוס יפה בלשון ע"י יצחק טהום פריס :

פה ק"ק זיטאמיר

תחת
מנהלה לרובית הקיסר האדיר במסד לוועב
פרישטעליש וליק האש"הר האפערלעך
אלכסנדר פאולאוויטש
באלה דערנעט ווי רוסקאקא לי פראלי

בכחות ובהוצאות כרמי האנדך ששולל בעיר הסודר
יעקב ליב כהנוד המורטוס שוכר : כמאול וייטול
הבין בוויטאמיר

לפרט והיקר בעיניו תע שם לעיק

ספר

אמרות מדורות

רבים יקרים ששענו ספר קדוש וברוך שישו ברוח
אחו עמו בספריו הקודש : אשירנו לבנה : גבה מעל
גבה : ה ה א שיר רוב הר ל העד המפורס : בן של קדושים
בדיבתי קדושים : ג י ע ח ה סעלה כבוד קדוש וברוך שמו
ג' ממעבדו יצו יד שמו לעולם לעמך אדיר באל : ואשר
השנו לוי קם כעלו : ועד יתן לבנוב למשיבת רוחו בשרנו
אד תרוח העולה אליו : ונבא אתו עמו לעל פני שרנו
בסדרה בימינו אמן :

כ"ו נכב נשד ויהי ספר עלי חל : ופלה נוסף ספר
מה חללים אמן לו לו סר מה ששונג סמס האל
כלה היה האמן שפשישוק (הר סדום סרל :

ברשום הרבני סודר יצחק טהום י"י באקטש

בוויטאמיר

בשנת תרל"ג לע"ק

ГАМОРОТЬ ТЕГОРОТЬ
т. е. чистая проповедь

ЖИТОМИРЬ
въ типографіи И. Вакста
1872

ספר הגן והדך משה

שחיבר רוב הגאון מהדוד יצחק וצ"ל נמצא כזה
הספר רוב ומינישם שכתבונם הספר הדין משה
ר הדוד הגדול הרב המעלה סודר משה בודר
הגדול מהדוד יצ"ל ושמן בירושלים תרי"ב :

ג' ג' נבא דעם תורתו ישרה ונבחה סודר : ונאדם בקר
לו שלום בלו שרל למשה וק"ל נבחה הרב הגדול רובו יד
שלא היו נבחים כלל ספר שנים : ונבך עד קום ס ספר לקח
פרישם ובלק"ס סודר הקודש : ונבא כפי ידוע :

והכל ע"י הטהום נבד ידב ס' אשיר
הרבי ס' הרב ליבא הרבני ס' יתובע העסק

בוויטאמיר

בשנת תר"ל לע"ק

(ЕФЕРЪ ГАГАНЪ ДЕРЕХЪ МОШЕ
т.
Книга Сада и тг Моше

ЖИТОМИРЬ
Въ типографіи Братвъ Шапоровъ
1857

ספר

הדך אמת

הדך אמת לאמו שיבא בקדושה
וכנדרה : כשה ברוח ובעינת
רבינו בוערים כלפד אש : סוד
השכל ומתוק מדבש של כבוד הרב
המואר הגדול והגון חסד הוא סוד
הדוד והדוד כבוד שם המארת
המפורס מדודי משולם פיביש
זוקקלה'ה מברין יע"א :

ברשום רבי ס' אריה ליב י' שירא
בירד סמלאויטש

בוויטאמיר

בשנת תר"כ לע"ק

ספר דברי דוד

זה הספר ל' לדיקים יבואו בו וימלאו בו דברים
נחמדים ויקרים • זה ספר דברי דוד אשר כולו
חכמה ומוסר להאיר אדם להבהיך במישרים • כבר היה
האיר במחנה העברים • ע"י המחבר הוא ניהו הרב
הגדול המופלא ט' מוה' דוד לידא ז"ל אשר באור
תורתו מאיר לארץ ולדריה :

בעל המחבר ס' זר זהב וברית יצחק :

חובא לב"ח ע"י ר' מאיר יהודא בר' שמואל ב"ק
ברפס הרבני מוה' אברהם שלום שאדאוו

בזיטאמיר

בשנת תרצה ל"ק

СЕФЕРЪ ДИВРЕ ДОВИДЪ
т, е. Проповѣда раввина Давида.
ЖИТОМ ИРЪ
Въ типографіи А. П. Шадова,
1865

מוֹסֵר אֵב

שני מכתבים נפלאים ויקרים משני אבות העולם
שכתבו לבניהם גדולי הדור, האחד הוא אבי
החכמים הרמב"ם לבנו ד"ע קרש"י אברהם
והשני הוא אבי הטעתיקים ר' יהודה אבן תבון
לבנו ממלא מקומו ר' שמואל אבן תבון, תדרינת
נפשות ארבעתם צדורות בצדוד החיים .

הגדתי וחקנתי והעירותי הוספתי עליהם
מאה חמשים מאמרי חכמה מעמי
חכמות ודבי האיכות, משלי ושל אחרים .

אני אליעזר צבי הכהן צווייטעל

בדפוס שאראוו

בז'טאמיר

בענת הרכיה לפ"ק

МУСАРЪ АБЪ

г. е. Моральныя наставленія отца.

Соч. І. Цвейфеля.

ЖИТОМИРЪ

Въ типографіи А. Ш. Шадова.

1865

ספר

חרות יעקב

חידושים נחמדים ושרים • כלאר עיניכם חתימה נארים • חיב
הנ"ל רק בשנים • ויח יעקב שש עשרה שנים • ה"ה
יעקב האטנה יאקב בן החורט וטהר"ר ידודה יודל ט"ו תתעס:

בזיטאמיר

ברפום הרבני מה' יצחק משה נ"י באקשט

בשנת תרל"ג לויק

ХЕДВАСЪ ЯКОВЪ

т. е. Радость Якова

ЖИТОМИРЪ

въ типографіи И. Бакста.

1873

אטיעת אספאטיע

פון דעם אייגענלישן געגענראל אריינפאנג פילאדלפניא

יא ער האט וועגן נאמא פון דיס פון פלוג פארקויפונג
פון באוועגונגן דער צווייטער זעל אריינפאנג פון
דעם געווענליכעם פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג פון
די פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

זיטאמיר

בדיה ואמת פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

THESE MAAGE

Z. O. GABHO HORPIS

ZH T O M H P S

Ms. Thompson H. Barons.

1374

סרפא ליעם

THE DANK

לער קענד דאקטאר

יא ער האט וועגן נאמא פון דיס פון פלוג פארקויפונג
פון באוועגונגן דער צווייטער זעל אריינפאנג פון
דעם געווענליכעם פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג פון
די פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

אריינפאנג פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

זיטאמיר

בדיה ואמת פון פלוג פארקויפונג פון פלוג פארקויפונג

HADPE JAAVS

Z. O. ZORG De Abtorn, 'Van Ahtorn Bpava

ZH T O M H P S

Ms. Thompson H. Barons.

1374

המשה חומשי תורה

עם

זרניא אונקלוס ופיי רשיי ז"ל. וחמש מגילות
הפזרת מכל השנה והפזרת מחד תודש
ושבת ראש תודש ככל כרך וכרך :

ועם

זירוש שפתי הבמים המבאר כל המקומות הכתובות
בפירוש ז"ל ופירוש הרב בעל המורים ועם
הולדות אהרן

נדפס ברשיין הצענוור

פה

טארנאפאל

כשנה תקניג לס"ק

ביתם השתמשו דבר זה יצא מפי שפתו ודבריו סוד
נחמן מברסלב

כפר ייני אל (1910)

אמרי בנימין על התורה

מדבר המגיד המפורסם המופלא ומופלג ובקי בכל
הדרי תורה מוהר"ר בנימין • ובו דרושים לכל הפנים • אשר דרש
דרש מדי שנה בשנה על כל בדרכי וטורים מנהיגים עד ולאם כנרסה • כשתי כגיד
משרים כקק בארדי' עוב וסי דורס מור"ב שיש סס • וגם מקבלה וחיך
אמר שחקבל למגיד משרים פה קיק כראד כמטכרס • גלוני ארץ אכסלקריש
כמטכרס • רביס סמו מרור מים חיים • קו כופ כורס למס' ה' כורך אשר ילכו נה וכמטכרס אשר יטש

נדפס
פה

טארנאפאל

אם ולבנימין ידד ה' ישכן לבמח: לפ"ס

לוח השנה

משנת המשת אלפים

תקעה

לבריאת עולם לחשבון עם ישראל

עם

לוח נוצרי רומא, ולוח יוניס ורייסן עם ימי תימים - ועוד בו כמה דברים
בזבים וסופילים: כמו הלוח מוריחר ושקיעת החמה - ליקוי החמה
והלבנה אשר יראה בשנת האור, ואף מנגנים כוללים ופרטים ככל
השנה:

ונוקף לוח

לוח הלב

אשר כל קראו בו ימצא מידוע לנפשו.

ברשיון הצענוור

פה

טארנאפאל

לוח השנה

משנת חמשת אלפים

תקעו

לבריאת עולם לחשבון עם ישראל

עם

לוח נוצרי רומא, ולוח יוניס ורייסן עם ימי תימים - ועוד בו כמה דברים
בזבים וסופילים: כמו הלוח מוריחר ושקיעת החמה - ליקוי החמה
והלבנה אשר יראה בשנת האור, ואף מנגנים כוללים ופרטים ככל
השנה:

ונוקף לוח

לוח הלב

אשר כל קראו בו ימצא מידוע לנפשו.

ברשיון הצענוור

פה

טארנאפאל

הוכן הכפר

(א) לוח השנה.

- (א) ימי השבוע והחדש, ימי הצום וימי ארבעת תקופות השנה וכוונתה על פי השבון עם ישראל, ובכל חדש מה וכן קירוש הלבנה.
- (ב) לוח נוצרי רומא, על פי השבון ותקופת ראשית (פאסט) ורינגארין עם תימים, וארבעת חלקי השנה - (קואטעמבער)
- (ג) לוח יוניס ורייסן, עפי' השבון יוליוס קיור רומא עם תימים, ויום אשר ברומא מקומות הסעשעס נגרים מסומנים בציון כזה:
- (ד) הלוחות בית הקבר מרומא.
- (ה) ליקוי חמה ולבנה לפי סגב עיר לבוב.
- (ו) לוח מוריחר ושקיעת החמה בכל יום ויום עפי' אופן חצי היום (סעיריאן) בלבוב.
- (ז) זכרון ימות עולם (קראניק)
- (ח) יידיש.
- (ט) פתרון ימי חרות משנת הקצו.
- (י) מנגנים כוללים לשנת הקצו.
- (יא) מנגנים פרטים לשנת הקצו עם זמן מכה וקבלת שבת.

(ב) לוח הלב

- (א) הלכת האגוד.
- (ב) דבר צחית.
- (ג) לשון תקוה.
- (ד) תהלה, תהלה, תהלה.
- (ה) דרסה חשובה לשואלך רבי.
- (ו) אידך ימים.
- (ז) התגלות שלום המלכות.
- (ח) מי הוא חכם באמת ובתמים.
- (ט) אל חרין את הדרך עד שתגיע למקומו.
- (י) דרגי האגודה.

החוליה

הוכן הכפר

(א) לוח השנה.

- (א) ימי השבוע והחדש, ימי הצום וימי ארבעת תקופות השנה וכוונתה על פי השבון עם ישראל, ובכל חדש מה וכן קירוש הלבנה.
- (ב) לוח נוצרי רומא, על פי השבון ותקופת ראשית (פאסט) ורינגארין עם תימים, וארבעת חלקי השנה - (קואטעמבער)
- (ג) לוח יוניס ורייסן, עפי' השבון יוליוס קיור רומא עם תימים, ויום אשר ברומא מקומות הסעשעס נגרים מסומנים בציון כזה:
- (ד) זכרון ימות עולם (קראניק)
- (ה) הלוחות בית הקבר מרומא.
- (ו) לוח מוריחר ושקיעת החמה בכל יום ויום עפי' אופן חצי היום (סעיריאן) בלבוב.
- (ז) פתרון חרות משנת הקצו.
- (ח) ליקוי חמה ולבנה לפי סגב עיר לבוב.
- (ט) יידיש.
- (י) מנגנים כוללים לשנת הקצו.
- (יא) מנגנים פרטים לשנת הקצו עם זמן מכה וקבלת שבת.

(ב) לוח הלב

- (א) מה שבו ומה נעים שבת בני האדם ימי.
- (ב) לה האין זמורה תכל וישבו בה.
- (ג) צדקה ונמול חסד.
- (ד) אלעזר איש ברחמא.
- (ה) גזל חסד.
- (ו) סוסר חכמה א - ח.
- (ז) סגנה גדולה ליהודים עפי' קיסר קאיש קאליגולא.

גרים

ספר

ר א ש א מ נ ה

בו שרשי הדאשי האמנות

עברו דוב גדול • החכם השלם • שלולת דום משורש יש
בית הלחמי • אשר דון יצחק אברבנאל וצל •

[Handwritten notes and signatures in Hebrew]

ברפס

ברישן הצענוד

פה

ט א ר נ א פ א ל

בשת הסורי סדאש א-נת לט"ק

ציר נאמן

לשנה

התקעו

[טארנאפאל]

כליחות

מכל השנה

כמנהג פולין גדול ופולין קטן ליטא וריסין

באותיות גדולות ובניידיפה . גם כליחה לפוככים ח"ה ופליחה על עשרים בכיון שאופרים
בכל שנה בכדיעות פולין

ורוסטנו על זה רפסוקים המלוקים שאוסרים בין כליחה לכלידה באוהיה בינונים וגם בנוכדים כדי
שיתה עוה לכל נפש אפילו לנשים וקבנים . גאטר עינאם יהו בכערים עד נכוד רבנן לאורים
וחוסים :

בדשיון הצענזור

פה

מארנאפאל

לפ"ק

הקעיה

בשנת

ברשם דרבני: מוהרר נרמן שינעלים

סד

ברכות הרגין

מבכור קדושת ארצות מדינת ורבינו הגאון
 האלהי המסד המפורסם אדו עולם
 מית הדוד נר ישראל ומפארתו קדוש ה'
 סרטו הרבנו מוה"ר שניאור זלמן
 נבי"ם בעל המכתב מדי
 השיע והתנאי.

הלכות אר הריבונותו אמי על נסן אבנן נסן
 דע כל קדש בראש הקדו דעם

.....

ביוזעפאף

ברשם ורבי רגין מדי דוד סעודי יעקב וזקני

כשה תרה ליק

BIRCHES HANENYN
 w Druharńi S, w axa
 W JOZEFOWIE ORDY,
 1867

תורת ה תמימה

שם המורה: ר' יצחק בן יצחק

תמושה תומשי תורה

ח בור סולל

עב ארבעה עשר מעלות ואלא דמה

(א) תורה אנקלס ופי רשי דתני, כוללי דתני (ב) בשהת בלתי: יתב סל פן ילי: דתני
תורה: כוללי דתני (ג) בשהת בלתי: יתב סל פן ילי: דתני
תורה: כוללי דתני (ד) בשהת בלתי: יתב סל פן ילי: דתני

עב ארבעה עשר מעלות ואלא דמה (א) בשהת בלתי: יתב סל פן ילי: דתני
תורה: כוללי דתני (ב) בשהת בלתי: יתב סל פן ילי: דתני
תורה: כוללי דתני (ג) בשהת בלתי: יתב סל פן ילי: דתני

(א) קדוש אלשיך: אלשיך נהני, אלשיך (ב) מוח ודעת לדלג: מוח ודעת לדלג
מוח ודעת לדלג: מוח ודעת לדלג (ג) מוח ודעת לדלג: מוח ודעת לדלג
מוח ודעת לדלג: מוח ודעת לדלג

(א) כפי נשדים: תורה וישראל (ב) נד מצוה: נד מצוה
נד מצוה: נד מצוה (ג) נד מצוה: נד מצוה
נד מצוה: נד מצוה

(א) עקרי מצוה: עקרי מצוה (ב) מלכות מצוה: מלכות מצוה
מלכות מצוה: מלכות מצוה (ג) מלכות מצוה: מלכות מצוה
מלכות מצוה: מלכות מצוה

(א) מוח ארדה: מוח ארדה (ב) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (ג) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן

לשם אלל כהנים, כהנים וכו' (א) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (ב) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן

קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (א) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (ב) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן

לשם ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (א) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (ב) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן

(א) מסדה רבט מחד דתן: מסדה רבט מחד דתן (ב) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (ג) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן

קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (א) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן (ב) קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן
קדוש ארבה דתן: קדוש ארבה דתן

כפר

תם ויזער

רצש ספר היצר הישט דרום (תם ויזער) איז עס אן (בריאח טעם) אדערס לערניג און אטעם דרייגן.
 היך איז דא בייא טעגליך גאלין פו ישרי פרטא איין רעוויסיר אטא איין דער פרטא פו איין (אטעם)
 סטענין יאך דער פרטא איין אן (רדרי אסר) אטא אן דער פרטא אן אן טעמ אן * ריא (אטעם)
 ריק גאר טיין און אונדער באהינד אן אטא היך איז האבן דא בייא טעטעס אדריג איין אטעסגן טינה אטער איין
 (ספר חרדים) : ווא איין אטא איין אטעס היך טענה איין אטעס איין זאקן און איין אונדער באהינד אטעס איין
 (ספר יחסיק) וואלט איין אטעס אדריג אן (אן האטיל הקול סלי היטא) און טינט קאם הער אן ריה
 הגאון אהריר יעקב בן הגאון הספר אהריר אחיה הלוי ז"ל

TAM WEIUSZER

גרסם פו קיק

יוזעפאף

ברפוס אדריג טינד סטודיס פוהרר רוד סערי יזעי בן טרני כוואל ספריץ בעיר ספרוס

אדריג כאלאל וואקס ניי

לפיק

חקפיו

בשנה

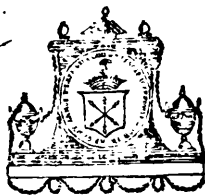

סליחות מכל השנה

מיט דייטש פֿר מאַנן און ווייבר

האבין מיר גשמעלט בלשון אשכנז אויף גאר דיא סליחות בשייד • פר דיא
לייט וואס זענן אין דיא מדינות פאר שפרייט • און מיר האבין דיא
גדוקט אויף שיין פאפיר • און שינה אותיות • און שווארצי פונט • אויף
מיט גרושי גליונות • און אן גרויזן • בזכות זה זאל אונז השם יתברך באלד
אויש ליוון :

SLICHOT

ביוזעפאף

גרפס

בדפוס של הרבני הנגיד וכו' מוהרד דוד סעדי' ישעי' וואקס .

לפיק

תקצד

בשנת

סדר

ברכת הבון

דש איז געשטעלט געווארן אויף עברי און ד' י"א בענטשן און קריאת
 שמע' אויך בריון הבן' גם פון סעודות תרונה' ולברית מילה וזכר
 דחטבה' וזכירות דשבת' גם דוכפנו בנפרדת וישלח
 עם רבוט של עולם' גם דגדה של פסח
 דכל על סמך בדי' שלא צויד דהפש
 ואלה טעם על הראשונם סדר כפרת עם רייש

FRANCZEK SALEZE
 LUKAWSKI
 OZKEDZIC DOBR I MASTA
 LASZCZOWA

נרפם פה קק לאשצוב

נרפם של דעם הנגיד סודר יהודה ליב סדני
 ונגיד סודר יצחק סדני הנגיד המשיש
 סודר מדני סדני רבין שפין

בשנת הקעד לפק

נחלת שמעון

אור חרם ללדק יחד עולם • לנסח לשנה עפנתח

כל נעלם : רוח בניה ערמח על השטח

שמים ומסלוחם • ואלרי עבשח יופי חכמים :

מספר עולום יעבולם • כאלרי יסעו וכן יחטו על

דגלם : גם ידע רב לו בגפ"ח והאלוח והשטח להביב

דבר לשאלם : וחלו הלום הלכות עש"כ"ב זכר •

פחד ר' ופרה' חכמות הסבילם : וכל יטול אחד כולם :

ולחיו לנו קטנה לחתה היא לעמו לילדתה ברה • מיטיר

נאה על חידוטי אשרה • הורח למת עובר השכל ולקט

עורה • וכסם **נחלת שמעון** על שמו נקר •

ה"ה כבוד • לדע"ו הרב

הגאון אמריה פו **שמעון** אשכנזי אב"ד דק"ק •

דלכרעיל • ובע"ה • כיבב בשמי נהדר •

וגרי ממני נדעך • ונל האילת במ"ה סתגלית אורה •

וחאהפני ארש ארש לו פטוהיה • לאלת רבי ורלו

עכבון פי ילא הכרך הגורל • ע"כ כל איש אשר לו חשיב

ידו בחורו • יהיה בה מענדט לאר ועכרה • והבא

לביח הדמים ע"י הרבני האיסלל ע"י **שמואל**

בהרבני פוהר"ר **יודא לייב**

י"ז פ"ס **מפרעמיסלא** אשר נתן נפשי

באלת הקח • האורה • ט"ח

באהבר יעמוד לנו רבנא לזמן שערות :

לחדר שמו צדיקים הרנינו כל הדין לב

כפר :
שיר השירים

עם פירוש מנישי מנחה על כתב עברית
ורצון אשכנז :

שמעו נא המאורים • ישראל אשר כך מתפארים :
הכינו וראו סתק הביאור שיר השירים :
יען וביען נידל הסצוה במאמר חכמים פטורים • ומפליא
לעשות כדוגל בשבת בשבתו לאוסרם ובהשגה חלב הלוי
הדברים • ובגלל שידת הזמן שהעפה ולהין נאמרים בגלל
זה אצל כל פינת התיבה העתקה לל אדי חיבת רביאריסי
בפתיחם **מנישי מנחה** דקוראטו ירוה צמאנו
באה הדברים • וכצוהא חדה יעד
הבנת הלכו עריפה חבו באמרים • הכת הקשורה
והדברים יהלו כי מסרומים :

בשנת למצוא מניחתכם לפי

לאסצוב

ספר

אמרות טהורות

הלק ראשון מספר המאמרים אשר יקראוהו באחד אמרות טהורות
לל חמשה מאמרים מאמר חקר דין מאמר אם כל חי מאמר הסודו מאמר
עולם קמן ומאמר העתים

אחד קדוש סודו מלין לצד עלאה וחתאה גלי הוא וטם כסוד שכל אה דיו אמנה כרעם
וכתבנה איש הבונה ידלנה ה"ח שר התורה אב החכמה והכנות סמני יתר סמני
פנה הרב הגדול בישראל סרגא ורבנא יסנהם עוריה ספאנו זלל :

עם פירוש וכאור רחב ונכון יד יודיה

שר חבר סודו שלם כהורה ה' חסידה כולל כל כדע וחכמה ידיו רב לו כלמורים ובעים
ביר הרופאים יוכל רבליה הוא חוקר כאלהיה האמתית ודבר ה' יקר ה"ה רבב המופלא
הורה יהודה ליב יליו ביר עמקען זלל סן הכריא בני ישיבה קיק פרנקפורט אב ר בק"ק
סודות מגנצא :

המחבר
המפיץ
המכר
המחבר
המפיץ
המכר

נרפס בפרנקפורט דמיין סעיר כפנהירכ ימנת ההנהגה

במאהלוב

הת מחלה לדיונו סקובר כחירי התמיד חלוטס פרישטיילנדי זוסלקי כמסלול מ'פריסער
אלקסדר פאחלוטש סממיט דרוכטש טוכש פינפטיווטש ינ"ס :

ג בשנת א"ת ח' א"ת פראדת כפף ציוף לפ"ק

ספר החיים

ראו זה דבר חדש גיש מלכות **חייך דער ליאלי**
 תחנה וזהו חזו הרמס נגמון גינארן חים
 אנכטינה פערעם פה א״ג דריין לילאן (בעניו בתיס)
 לונ דפסט ג״לפּ ויירב חז איד המבן דריין גסטעלט
 די תלה חייך אפבן לונ כרנסה :

און אילו איר האבן גיסמן אז דער עולם מוז נאגן
 לו זאגן לויך דפס ב ת עואן כער **כער**
 יום כפור כל התפילות יתנה נות ואם אמן זאגט כל
 ימי הוללות אדר עשרת ימי תשובה : הכר טל
 דין הזוחן פרוך חז דלס ויין חסר : זממן במרש
 ר״ס מין ערב יום כפור אמן מן מן אמן קיין טוס
 תחכס : ע״כ האבן איד גסטעלט חיי תלה וזהו אמן
 אמן זמ זמן חין וייער אמן אמן ויין גיש אמן נאר
 תבוס אע אן זאג

דרום זל חטול פרויז חכסנג גמכן
 די תחנה נככת זה ווערן איר
 לו דער לעבן בימת גמלינו מאן :

במאהלוב

לפרט היום תבנהנו לחיים לפ״כ

ספר

לבושי שרר

בילאור נחמד פל ט״פ ארח חיס וט״זומ״ל : לבאר כל המדל הרמס הקסיס כדברי נבאליס הל״ל נקטר נמוך כסא
 כרחה וכרחה נלחנה : פנת יוד חמנו פנה : פל כרחה חאלס חמינה : איד חר כרד התונק פמחל דנהרל
 כגאון האחמי מלר הזמן והרוד ארס הנחל כעפוקס מחוקק חקסיס : כעפוקס וכחוקסיס הרדיף וכקי שט טרפ כסער כח רביס
 פ״ה ל״פ״ה כער חיה **דוד שלכרה** ליינסין אלהיה בעמל״ח ספר **לבושי שרר** פל **יורה דעה** ופמח״ח
 סג ערבי נרג **על החזרה שה׳ אב״ד**
 ונחמח כער סמן וסמן כלה״כ חב״כ : **על יורה דעה**

א״א יודי דחביב כדרי קדש על רצח המחבר אלהיה כעניו כל : הממלנו ביאיר המחבר פל פ״י רל״י כוחאל פל בלן הביט
 חמס הכעט ורב האיטוס : והדפסטבו כלן בסוף הספר וקריאח סס הספר **לבושי שרר** : ישיין כהקוסס
 לנדנו פל **יורה דעה**

כרפוס על הרענו הגניד חוה״ל
 דוד רבין ספין :

צבי זאב ככרמי הגניד חוה״ל

תרה מחסלה לחינס הקיבר חוסס פריסחוסליש דפרולויניס וילקי האסרלי חמפולסר **אלכסנדר**
פאולווימ״ש פאמיס דפרויסס אווס האססיקי האסרלר חוסס חילפסטיאס יליס !

במאהלוב

כשנת הקעה לפק

ספר

לבנושי שרד

והוא חסר כלל גלגל קונטרסים : קונטרס א' עור כל דמי שחטתו ושכורת פנתו בנהנתו ושף כל דעיהם לחלקתם כל המ
 שמשד להטעות חסור הכל בקרה . ועל כל דין דין חסור בתוך תקח וספתי ונישק פתי . וקונטרס הבני יבאר כל דמי רימלא והא
 :סדר פ"ג הסדר שדון רבאון בשל הטווח שר והאנים על הקונטרס האוא הוא השאלה הדגה פס הבחח בחוספת מחונה כמה ומהה דעים
 ופניסת האנים בילד הינים ומקום בלגאליס אחתיים ופתקט . וקונטרס הבליש הוא ריניט חלקטס הבניחס השיכסלחק יורה דעה
 ומלאה תקמות לכמה ש"ח המדונים שגלט בדברי ה"ש והקדשו :ה שט אשר יקדלו לו פ"ג תר"ח על גלגל קונטרסים א"ל (פ"כ דברי החובר)
 חיברו היה רבב המונח פתוח ודורס . רבאון המחייב שר החן והארז : החיף ובקי בים החלמוד שיקטס שט מדפ כשד כח רכיס
 כ"י פ"ה פ"ה כמד מהר"ד דוד שלמה אייבנר ל"י שהיה אב"ד ד"ה סאראקא י"ח : ופתה איה למשכ"ל כאהיק חובב"ל
 י"ש המדריס ל"י מורכב המחבר ל"י פתבד רשם בקימה : ה' יאט להילח לתרה : ובחסי השט יתהל ויחוליס לחן .

הולניסן ויבסויהלס ח"ק
 המכסס : שפארידסטנוק
 כשה חקס"ל ל"ק :

נידחוקם חן מילחט חן
 בליוולנינג חיינד
 שידלכין כשגד : חן חילט

תרה המגלח חרית חקיר חושב פריסויליווקי דרזחויסט חיליקו האסדור חיספוליס אלעקבורד פאזחוישט סאחיס
 חפאנצט חוסט דאסטיק האסדור חוסט חילספוישט ד"ה :

במאהלוב

חלקן ספר סידורו של שבת

הן תברתי ספרי זה רבדתי ארשי חסידות • עפית ידית תבא כבוד
 מקדושי יום טעח כלה נכט פנינת • כמילט ע"י גלמן ביה פסדבר
 מקרי פלדן הלכות • כניותי חסכן לו הרגתי דימותיו דכח אל אחותי מכלות • לפני
 חסח כערכי גליתי מטט מחלטונו כמנינות • לחוק יום ולקר פסדס לכערי פון ולכריב
 כלכות • להחמו כנוטס קדושתו פולס מוטב חרנט וולטו כשפי פרכות • עליכס יגן לכיות
 לחי מליהן כעכרכ ובקדושה לא כידים מחלכות • חסיק ישיב גלולחו לחבר כעכר כטניס
 חקעיד רבות • טעפדתי כערו • לטל כמדרי • אל גנוי מבתניו • וקרי כנניו • יוכיף
 חן סכר ידים • יאלה וולק גס מען כליס • לחי כככב יומיס חלות רשות
 חפכ מחקיס • ככטילי לחל שעה לעמו מן רחמיס :

חקיר אוכע פריכוניליותי
 האכירי אימראכ
 סאכע רדימש אופע ראס
 ד"ח :

תחת כסלה אדוני
 רדאגישע חליק
 אלעקבנד פאוולאוויץ
 חומרא אוטע סלסטיוט

כמצות ובחולות ככ סחבר • ס"ח חר"ר כנלון כדול כמפורס אור יד אל וכדוט
 פוסח דוריש • גת עושו • חיללכיס קדוש כוינל דכורח • רנח דעמיכ
 מלוינל דלחתיכ • ל דומי חכסל פורר ל ריזים ככמט כרני כדולו כרכס פוכר ר
שלמה אליה סאכ"ר לח קלחית וככלוח כחטונ כסדטח חלמתי
 כאכשאן וקעשנוב וטלעמרויץ ונגל באקוינא יע"ל :

במאהלוב

כעח סועמיה חייס זכו עם האורבים דכריה עולה כח :

יעקב ביד נפ
 סאכד

ספר

תורי זהב

5
33

כשנת

חיבור נעים ונחמד יקר הערך ורכי התועלת על חמשה חומשי תורה . גם על
יבגלת איבה ויבגלת אכזר .

שחיבר ס"ה בנימינ ויבגלת כחורה ויבגלת הסוד ופניו סדרתן כגוול איש אלקי קדוש ויבגלת
לו כבדו עם חודשי קדוש מיהר"ר בנימין זללנה"ה עבדו מאריס דק"ק זלזאזין וק"ק
אלזיסטיק יו"ט . אבר ככר ונא מרשין סלו כמיניו . כקדשים . ספר אהבת דורים על סד
סדרים . וספר אמתחת בנימין על קלחת . וספר חלקת בנימין על אגדה של סמס :

דובא ויבגלת סדרים ב"י . כשנת ס"ה . ספר אהבת דורים . אהבת דורים . אהבת דורים .

ברשין ויבגלת דאקדעס' דוילנא ע"ר' סענדל ראשין בארן :

דבש סוד ויבגלת

פאולאוריש פאפס ויבגלת
פאולאוריש פאפס ויבגלת

אלעקסדרר
אלעקסדרר

במאהלוב

לפיק

כשנת עושד לפיק

Handwritten text in cursive script, likely a signature or additional publication information.

ספר שער משפט

הלק ראשון

חושן משפט

על שלחן ערוך

גם כסופי הדפוסים על הלכות רביות

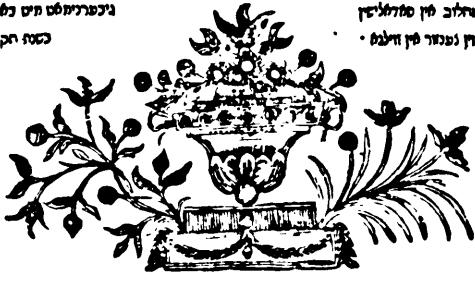
הוצא ביחד גביר אשר החזיקו בני העדה ישראל איסור בא"מ חרב תגדל השולח המפורסם צדקה פני
ישק חיים דה"ה סריבס • כבוד מרדכי זאב וואלקה וסקללה"ה • חך עמי אנבי יושב בק"ק אדיניצא
יע"א וזב"ה :

ישיר דבר אמת וכן ליכנס כי לא נכנס אשר היו בני חזון סוף ול' כנסו סאלה אבד לנו חתונותם בלונתם כי הנהנו
טובי טובים וחלוא הדברים בכל האשמה לא ידעו אה"ה ולא דבר קדש אכל בעמים אשמונו אה"ה הם ירוס
אחיים סוד לחירו עושים משפט ודלק בלתיים וחד פס היסודים החסדים אהה כפיסס חלילה לנו לחשוב לו דבר שם גנלי
פליס • וכ"פ אגבר כספרים חתון גי' לו נכרי לו אשמה בעולם וכדומה כסופים על פניו ס' שלח בתי המשפט .

גיבערנאטס חס כחולענע אהיר טעכא
כסא הק"ע ל"ק :

גיררוקט אין מאהאב אין מרלאיין
סטרירענען נעמור אין זילנע •

ועל ידי בעה"ה
דרכני הנגיד האביר
מה צבי זאב
דבון שסין יצ"ו :

בבית וברחם ה"ה
הרבני הנגיד מה'
דוד כהנא מה'
שלמה דל רבון
שסין יצ"ו :

החת מפעל אהנים סופר חוסם פרומטליותי דהאונטע וולקי כסידור חעמלסר אלעקסנדר פאולוויץ
חוסע דערנענטע חוסע רמ"ה האסידור חוסע מלסמפישט ד"ה

במאהלוב

בשנת אהבו סוב והבנו בשער סופר לפק

בפר
סדורו של שבת
חלק שני

כמעשהו בראשון : כך מעשהו בשני :

שחרית בחד חוב תנאן גדולי המסדרים בחדה ובקדושה ובטהרה אד ישראל וקדושו אשו אלקס קדוש בתימא דתהומא ז
הפנה בחדו דדין וזוקללה'ה שיהא אביר דלק סאדאב ובקאלות דחשוב' רש"י נח חאלודי : באשפאן וקעשענב
השערותאן עליל באקדימא חכסין יד נסע לארץ הקדושה :

על חוק קדושה חוס ומעלה : אסר בחדרי קדש וסודו : ישו הכל סמלוד : וזכרו לפשטו : כאשר וכלי הסס למד תתו ז
והני אקוה נלא ישפחו . דהתם ישפח יסקב ב'אז בן נ'סכמו . ד'שחפניס ב'אזר ומסס פ'לאז נ'וולפו : דה
ד'סר ב'כר ב'שפוטו . ב'ססר ומזן ד'שפוטו ר'פז ר'זיל ש'שקולה לכל ב'אזרה ד'מרה : זכר לקח לפשו ד'הנכר
ד'קדש . ד'אניה ומנוסה נ'מל ד'דיחיס : ב'נולס ב'ריחה א'תו ד'הרע לנחמיס : נ'ג ב'חד ושדס ב'מחיס : א'תו ז'שפחו
ז'שפחו א'תוני ב'מחיס : ז'נכ ק'רתו ע'שיסה ז'חמיסו נ'שיסה וכמרה ב'וחיס : וחס ז'שפס ש'נית ע'רבות ד'ושפחו :
ז'שיסו ז'שיקו ז'שך ז'ז'פסו ז' וש'ס נ'חלתו כל יתו ל'שפחו : ב'לי א'זכור ק'חספו : יקו ו'ימכה ומיד יסס נ'גאלן א'מן :
תובן טוסי : על פו חסר יזא עד סכמה : הסס טו ב'חלק ב'ראשון חזה הסס :

יחינו הקיפו חוסס פ'רשוני'גיושו ר'חזונוסע וז'ליק ח'סד'לזר ו'חמ'ר'לזר אלעכ'כנר
" חוסס ר'אב' ח'סד'לזר ח'וססע ח'לס'טוויסע יד'יס

נרפס
פה קק מאהלו

ליבצאתי ומעורבים:

והגדת לכתב כיום יהוא לאמר לכתב יהוה עשה יי

למען תבשר באיני בנקובין בנקאת אשר התיגלתו במעורב

הגדה

של

פסח

יהוה כי ישאלך

בנה עבד

למנוח

מה

תעשה

ביום הזה

עם

פירוש נהגו כיצור אדם מנאטו ומניט ח"כ הרב הגאון המפורסם בעל התהר ספר חות דעת ואינו נלשון זה וקל - לא בלימד המגזרות ליוספ הסבוקה קטר סעידו

ההנהגה יקרה זמן פסח והארצו הרב צעל מעשי ה' בהנה מעשי מרים אשר לי: וכתם סביקת אשר לא נהעוררו עליהם המלטים ההכרים וכמליהם הרב תההדר - הכל והיסעו על כיון נספר סוף

ונרפח על זה עם התהדר פתידה בשם לו על אשר לא נהק ברכה על קיבוץ ית שהא הקה המעטת אלכיסו - תהדר

נרפח נדעם אשר חוקם על דני התהדרו ההנהגה כמסורר שימחה ויגור נחשור

כיום פס קה

מינסק

כיום

תקעו

כיום

סלואט ט.ס.ס. סלואט ט.ס.ס. סלואט ט.ס.ס.

Handwritten signature or name in cursive script.

ש"ס

חידושי

הספר כוז חיובת על עניני חומרות שנתא בהוספת על הש"ס וה' הוציא לירי על ליוז מהן דברי יישוב קהלת' ונתחול ג"כ חומרות בדברי הרבט ש"ע ומתהתי הון לכס נכמה דברים בעלתי לוחן בכתב הכל כיד כ' פני השכלי . ומקדם חניג כסן עניני דברים אשר גורמן לי בק"ק בראד להורות לחסן במשך כיותי שס כמה שנים בקביעות יסבה מדפסתי בראשונה לכיוון שמעשה רב ובקורות מעשה בנא לירי לרון חמריהם :

דברי בעל כמתגר בן כרוב מוס' ישראל הון כרוב המרץ והגדול מוס' משה החבר הספר הגדול בנוגע' לרינת עכ ש"ע ה"ח כונו הנקרא החד משק מגוש כרוב בעל ברכת כוכה הון הרב בגלון מו' יונס נכוס חסין של בעל הס"ד זוק"ל :

ועד כזה עזרתי כ' והדפסתי ב' ספרים קטנים ספר פנים מלירות הדש יחדש בנהג ועכשיו אני עוסק בהדפסת הספר על הס' סבעור כאלו ח' ולקחה לה' שיצתור בעדי להדפס בקרב מינורי כגדול של חזירה השה הומטי הורה מריטה לבישא : והינורי על חסן מגילוח ועל היליח משלי ליוז : ובחפודתי ח"ע שנה ח' חמימה הון מניתי זו וכו' בק"ק בראד ובהרתי לי דירה בשכונה ח' בפניה אשר לחס' כיכר וישנתי שם כל ימי הסבוב ככל הנהג הון משנת שנתתי לביתי וכו' כיס בעשורי להעלות בכייעתה דשתיח כל הלז חמריה במשך כנ"ל :

Handwritten text in Hebrew and Yiddish script, likely a title or dedication, including the year 1837.

[מינסק]

ספר

עמוד השישי

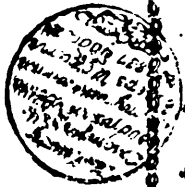
דלק ראשון

בן המלך פרנץ והסכה לפני הילד ביומנו כוסר הסגל : צו עילוי הקרלי
 קודם או חקרי רול' ח' טוב וזה נעים : דרכם נתין חודר : הכוח וכלל : חיד
 טכס לו ילמד לו לו : רשע : כס הקודמים והתאים בהודו : כל יבדל הדתו : המב
 טהודיה כנעה : רא' פחוד הרלב : ורה' פחוד הרורה : ורה' פחוד הכנעה
 ורה' עמוד : ג'ח הררה' פחוד הכנעה : ורה' עמוד
 החסונה : ורה' הוא פחוד החסונה על תנועה הנדקים : ו
 כטו

היה לנתיבות : ס דיאונן בחר : סטו על הסדר הנדקים : ויהרר נכני
 הנדר דרוסם לכל הפנים : דבר יום ביומו : חיד : בחר נכני : ומידי חודם נכרש
 וחלו הן דרוס נעה פרה : דרוס לניהל נכח סדה : ודרוס ננדיקם להרדס : נכח פי
 הודס : על רנה הונדו על קי' חים לפרחי : דרוס טוב נכסו וחניד דנרא לקרב
 פרגיעהם דניה ל' ט' : טלס נכסו על ידי רוב הגדול הרדף ויבקי : טלס' החסונים
 נכנד לניה יבדל הוהרר

אנדרסם מחירר אשר אנשיל איל ח' סה בק' חאק סדה פ'ם
 ומ' נכמה קהילת י'ט' א' ח' י'ר

נרסם נדסס אכר חוקס פי' המחקק חרי' עמרה ז'כל נעה ידקאל אלו

טלס
 תקי' א'
 טק' :

נדסס פי' ק' ק'
 סינפק
 כנדה

ספר
תורת העולם והיהדות

אשר חזקתו מאת ה' עמו

לפי אורח חיים ודעות

הנמשך על ידי אבותינו

הנמשך על ידי אבותינו ונמשך על ידי אבותינו

הנמשך על ידי אבותינו ונמשך על ידי אבותינו

הנמשך על ידי אבותינו

הנמשך על ידי אבותינו ונמשך על ידי אבותינו

הנמשך על ידי אבותינו ונמשך על ידי אבותינו

ספר

הנמשך על ידי אבותינו ונמשך על ידי אבותינו

הנמשך על ידי אבותינו

Тойрасъ Гозйломъ Вегаягадусъ

Соч Минскъ Духови Рав А. Рабиновича.

ЖИНСКЪ,

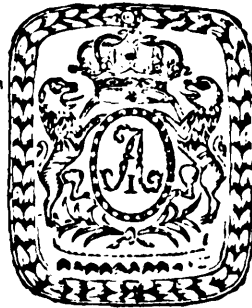
Электротипографія М. П. З. СБМ. РА. Вольгастова, л. 20. 1901 г.

מליחות

מהובנות ומסודרות כמעג קהלות קדושות רמדינות
ליבא ורייסן וזאמיט יצו

גדעם כדעש כסדר נכון שלא יזשך לחפש דעה ודעה • ובהנה טובה ובהשגחה
פרטיות ובאותיות גדולות וישת וניד יפה כאשר עיניכם תחדנה

הקבר פריסוהלוש רעיונותיו

מטולאנווימס סאטע רעדיעש

פלאטע'ושיע ירום הדוד

האקארעכייק דוילטא

החת ממשלה ארונט

ויליק האסדר אלכסנדר

אונטע ראזיקי האסדר אונטע

ברסיון העענוד

כ ר פ ס

הכירה

מינסק

פה קק

ברפוס של דעה הסתירה ה' שמחה זימל כס' יחזקאל וילז

ת ק פ י ג ל כ י

ש"ס

סג"ל

ש"ס

אמרת בנימין

חביר נעים ונחמד יקי הערך ורב התועלת על פנילח קהלת
 שחבר היה פגטם סרב זה בלא ופוספז חבירה ובראש הסוד יפניו קדושה
 כדחל עם אלקי קדוש ואורנו כניה עם הנהו קדוש מחורר
 בנימין ולמה עמיד חכמים דק"ק זלאזיין יק"ק זארביטיק י"ל
 ככל כהנר פשר אהבת דודים על סוד יסודים וסכר דלקת
 בנימין על הגדה של פסח :

והבא לכת הדטום פ"י טן כהנר ארנני הרוגאל הווחק כח"ק הוחר
 אשר זעליג כחורר בנימין חקק זאזיין :

W DRUKARNI

▼ Mieczisław MINKOWCACH
 dziedziczącym ~~z~~ Języcznego Scibor
 MARCHOCKIEGO.

דגש בנימין

ברפום סודר ומדונה של החסידים בלא היה בלשח השיני נמד
 ס"ס המרוחם הי"גם הנכנר החיובק סודר יוסף כשחור
 יצדק ו"ל : וכנש"כ הוורני מיוור ידוקאל בנו שבח יצ"ו :
 והגלי"ב סני נכנר בלא ס"ס המרוחם ס"ב י"גה בנו על טו יוסף הל"ג :

לפרס ונפתי אז לני לירושל ולחר נכחה לניק

ספר

מדרש רבות

על ספר בראשית

עם כל המפרשים • שורפסו מקדמת דנא : ואלה שמיתם : הרב מתנת
כהונה • הרב ידי משה : וקמדי יפה תואר • כאשר היו בדפוס פרנקפורט
הארצא • ומשנת רבי אליעזר : ופירש דע אברהם •

פירושין בעתקאם סט
תכנס פירושין קיזעלין
ע"י רשמיסס לה ריבני הנדי
הנדי כדיר' בני הדש י"ו :
כמדיר' שבת י"ו • קבועתע

נדחקים יישיבתי אין
כשילטנג אייר
דענער זון רינג בשבת חק"פ לפ"ק
שדיר' יחוק שייק בן ריבני
הלא ריבנו העלה שד"י יחוקל

במינקאוויין

תחת פארשוויין כדום דערזעס אויפ' ריכטיג' ארויף אום וועלשטישט יום ה'ו :
פארשוויין

בשנת לך א"י ה'שיעני כי פקדיה דרשתי לפק

תקנת

ספר יסוד יוסף

אשר בשם ונס יסוד ה"ה כרב הסדר שגילה קדשה ונס אלהי כלו יוסף
יאסרנה הלו וטקני בן המנוח הכורני בטבלה חי יצדק תק"ק
קאסנומין סתיו סתן כרב המטרס דק"ק **ראווע** ונס' נגה פרוס
 ונס' הסדר נגלה ודרוסיס מהתדים : ויחי ה' לה זוכי סתן יוסף בעליהם
 במלחמתן על מדה וטורח אלהי כנסו אשר כל חלסי' יכרוץ יסודו ויגדק כי בול'
 בני אדם ולב אשר כח לברת בקרה ויכר יסודו של פלמי הדאס שהחיה נכסו
 דברים סתווי' כנס הענה נגליס הסתרים. וכל טעום כקדוסי' בהם בעליהם כל המנוח
 וכל ספירה חלסי' סתן בעליהם כל היום על ויבקעו יקרות גדולת וחוקים נאליה בהם
 כל דבריו ונס פלחרי' שול' גם דלה דנה מאלו חיס סתים סתוור וכתקוים ונס ספר
 יורה ותגלה ע"י ונעשת יוסף וטערה סתוורו וסודי חלס והמלס' וחיסיס
 אשר חוסיס חלו סתים כי סורה אלה סתים ונסה עליו חס לנחיס ופסע נקח
 לסוד חל' כי נס' נכללו : עד בולת סתים לקרע : ושארנע כנסו סתווי' ונס
 אל כנס סתוועט וססתווי' : יוסף עיקר חלסו סתן פוריס : נסרס עיקר סתן :

הבא לבס דטום פ"י הארני ונרני סע גלג נגיד פ"י יצחק נכרס סתים

פ"י **אברהם** אלהים פ"י ק"ק **ראווע** ונס'

יסן סקט נקל **פראסקוב** :

במינק אוויץ

כרפוס על סתווי' ונרני ונגיד סת' **מתם מענדיל** כרפוס פ"י
 פ"י **אברהם** יו :

חתת סתם חונוע סקסר סתם מרסוילאעו וליס סתווי' סתווי' פ"י

אלעקסנדר פאולדיץ סתים דערניס פ"י

סלסר סר חוסס סלססוסי' יוסף

ספר ולפנס לסתן סתס כנס סתווי' ונס

סג

לקימי יוסף

כל עד למס דורמי ולמי סבל אומר לי כוא חד העופס מס מחוקס אלכודח
 פדקס מחוקס היה סרד כנאון כנדול הסודי כולעא קדישא סהקובל אס
 חלקי כנד קדכח סמיח עירי' יוסף יוסקא אלו זלחה בן סיה כפרני
 ארנני כסרסס כיי' יצחק מק"ק קאסמנמין ין סכן ארד
 כסרסס וק"ק ראונע ויט' כ' אט יוסף כוא יוסף העופד
 כנדק לרק' כ' פסה כספרו וכו' וכו' אס לו כנר יסדו
 סיס סחיס כס כנד כרד כנאון כסרסס כולעא קדישא הכטבל כ'י
 פ"ה סיה אים חלתי קדוש יאמר לו כנד קדוש סכו ע' יעקב שמשון סרד
 רק"ק שופמיוקא ולס"כ סיס סחין סרבו כרן כקדושה
 רח"ב ילח לנכס לזרות ולנו יסם כסססה סרססה וסססה סרססית
 סן סיה קדש סחלה לפנדסה ססס ססר סין סליסס לכו סקסס
 קדשו לכסר ולר ססעי סססה ירד לטססר :

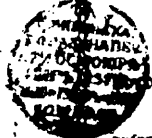
הבא לניח סרסס כ"י סודרי וסרני סעופל סגיד פ' יצחק כנד כססס
 פ' ס"טה אכרדס וללסס ע"ט"י קק"ק ראונע ולס"י
 סחין ססס קק"ק פראכקרוכ :

כמינקאוויץ

כרפ"ס אל סודרי וסרני וסגיד ס"כ' מנרס מענדיל סרנע
 ס"כ' אכרדס ירד :

תרת סססלס כדוניט קיסר סרסס סרסוילסלוזי וליקי סססילר סיספדלסר
 אלעקסגדר פאוולזין סססס דכחיסס סווסס רסססס
 כספדלר סווסס סילעססוסי' יחס סוד :

סודר ולסרס (ססן ססס כסס ססס לזודת סם רד לרק' :

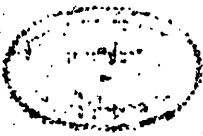
התאחדות

ספר
מים קדושים

לפי חוק
הממשלה
המנדטורית

דף

היכול להם שהחבר הקודם של המעורר נכלי הממכריות וסדר קדשים וגם מסכה
 הלון נמסר על סמך הקודם וטוב מעט כמלוא ורב חיונות לנחל כמס ענינים לדעים
 קדשים נבחרו ור"י וסוסה טמינס שנינים להלפידים לאום ריכקה, ולודס פה ד' סמחוני
 סיל למס ולבאר כאכ דברים חמוסים למען ירון סקולס גם וכל ינמנס בלימודו וסכן
 שונני כחומר זה וחיובותו מבוחר נקדקס, גם מטורר מ כמס למרחק סקורס פירמנס
 ו"ל חסר סקא סלו נוחי כלו וסכל מל סקל כלקס וברוך ד' פתי כוחו ברוך
 פסח, גם כנחיו נקדקס טינס קלחיות כמס חככ יסדר מוסר מל כמס
 בקרילי קודס ומדרי רז"ל פטר חגי ד', גם נס"ף כסחסי מקנס
 מסחלות ומסוכס כלפי יודני ד' וסן כל חלל יזי פ.ת.ה כי רחיסו כי
 רבים יורה לענין סדר סטול כי מסה-כוכס לנחיל ורחיש
 סן ינחו דדי פלס כמקס חסר פן סד עוליס מ לן
 כצמי קלר דרי לורה כמס. ססרי למען יסמש
 וילמדו מ כפלי ארס ונס"ף כסטר סלנס
 ופסות למען יכנו מ סני דר' ד' זה סלכ
 פני החדר קטו ונמיר סח.יודיש
 אברהם משה יי הגנות מס'

אברהם משה יי הגנות מס'
 אברהם משה יי הגנות מס'
 אברהם משה יי הגנות מס'
 אברהם משה יי הגנות מס'
 אברהם משה יי הגנות מס'

לדעם סס ק"ק מעורראוב

כחסינים סמסס פחדס ס"ה סחיי יודני סחיי יודני
 משה יודני סחיי יודני סחיי יודני
 סחיי יודני סחיי יודני סחיי יודני
 סחיי יודני סחיי יודני סחיי יודני

המסכה פלדינס כחיסום יפנדרי חלונסקי סחיי יודני סחיי יודני

ספר ולמס כמס פלר וסמינס מים קדושים ס"ס

הי"ח קדושים

המסכה חלונסקי סחיי יודני

המסכה חלונסקי סחיי יודני
 המסכה חלונסקי סחיי יודני
 המסכה חלונסקי סחיי יודני

* * * * *

ספר

מכתר הפנינים

בילוינת הכתמים הקדומים וחסלי פייסותם הראשונים
ומוסרם ומוטתם ודרכיהם ופוחתם ככל ענין שלום דרך
אלו בזכרה כדלם ונמוסר ונדרך הריקטסור לשע"ס
עם פירוט חסדי :

ונעקח חזרה מלבן הקדש ללשון פשטנו כנחמה ללשון
ודרך מליכה לתען יענט נקודתו ע"י כחרכים
עלמו כ"ס כסדר אהרן כ"ס ע"י יונת י"ס
מק"ק דעבט חזשני ק"ק סרקטאט ע"ס :

ל"ת חמלה בחוכם חלוד ובסודי סט"ו י"ס פליטאוסק
גרום פ"י יוסטס פ"י יוסטס חלוד פ"י יוסטס ק"י יוסטס :

בנאווי דוואהר

105

נידוקט אין דער פראויליגירטו דרוקריי

יהאן אנטן קר נר

בשנת תקנ"ד בע"פ

מאירת עינים

לסודי עינים סמאמים לנדרך אס כאלום
נדרך חיים טובות מוסר ונכוחים אלה ב"ס דרך
הרב שיטור לו כאלום סבולו עיקרי מאורע ונדרך
ישרה לנדרך לאה"ס נדרך סלולו ונכוחם נדרך
קטן לתען יוכל אדם לנאום אום כילו וכל י"ס
עליו לנאום ויטהנו בו סודי יוסטס וליטה לא
י"ס על כן אפי' אדם ידעי כסס אל סמאוס
על כססכס כ"י י"ס סמאוס מניכ עליו מוסר וסמ
נש"ס כ"י סלל פאגרי ס"ס יעזוב רשע דלס
וסכ אל כ"י ורשעו וסכ ורשע לו :

בנאווי דוואהר

ל"ת חמלה בחוכם חלוד ובסודי סט"ו י"ס פליטאוסק
גרום פ"י יוסטס פ"י יוסטס חלוד פ"י יוסטס ק"י יוסטס :

למוד מצות כ"י ברא מלרס פ"י י"ס ל"ק
נידוקט אין דער פראויליגירטו דרוקריי
פון הערן יחאן אנטאן קר נר
בשנת תקנ"ד בע"פ

בשנת תרמ"ג

מנחם

כשנת פ"ו ל'ט"ו פ"ס
ובאודו וואכטו

באון סמ"ק פ"ק ע"דל"ו

הוצאת

היה פ"ה ע"ד

חתר בשלהי התרומה והחמ"ד כפאסלוב
פ"י פ"י יוסטס יע"ל יוסטס און דע
ק"י יוסטס :

אין דער פראויליגירטו דרוקריי פון יחאן אנטאן
קר נר :

Gedrukt in Rehovot, bei Wolfson in der Kaser
Magliche, und des Reichliche Druckerei
Druckerei, Inhaber, in der Kaser
Rehovot, K. K. Kaser.

מסרות חדשות א

שעמך קלמדין יניעו קדושים הרימים כי
 כלאוהו עשה האלון עטרה' מ' סכר' ל' איון חוקין אהרס לחרה
 כבודי בני אדם מרחיק ממוות חשים הכס' ו' וחלמוד ככלי
 יחשר לא קדמה שום חס וחס' לא קם חסם להועיל בו נבני
 זורח : כי הברכה מאקומו אשר נעלם' כס' שליו הברכה'ם
 במוות הכס' אין כהם לבד ליון התקנות שחזרו'א נלטה כחוב'
 שם נהיה מכמה' חבל היה הבור' המלא זכר'א גם התקנות
 שיגיע מהם תועלת' אל המעין הריק' והמסוכל בדרך נפמה
 ודומה כען שהתכסה או רש' ביחלו זה לעין אחר שהוא ור'
 ודומה נגמר מה העין או מה שהס' מקשה מזה המקום לזה
 עין אחר כמכסה אחרת ומי שלמד שם אולי הוא ידע ככל'אכל
 הלמוד כאן אזו ידע שהס' מביא אל המהרה שם' יגיע מה
 חועלת רב למעשים המלפלים כעס זכול להביח מהס' מה' או
 רש' או חס' כי השטח הוא רק בגמ' שאל' כחי מקשה שם הכס'
 א' רש' או חס' ושמ' יחל' מה שחוק'ו באשכח'ם שם מרגשים
 בו וע' העין שם בגמ' ששים יגיע לו פנמה חסול'א רבות און
 שיעור לסי' והאון מרגי' מה' י' ל' כחכ כחיל' זה הברק' ונ'
 (חס' בני דעו כי החורה עני' במקום זו ועשירה במקום אחר'
 ואלכנות נמשכו והשכרה חס' ויכמלים יחל' אדם כאן העלם
 מניו הכס' המלמי חס' החס' מרגשים ומ' הסוג' כהכס אחר'
 וישרה שנה ככל'א' ולפעמים יתקשה הרבה נהיה דבר אולי היה
 ידע ארון התקנות אשר כס' ורש' חס' מרגשים ונחנה כיו
 התמרח במסכת אחרת היו מרגשים נלגמם הרבה ועבור זה
 נחשוריה ליוכל לבד ליוון בקצה על מר' הדין כס' בכל' ד'
 כס' מרגש' מקומות אל ארון התקנות שכלמי' שחל' זה העין
 יח' ל' לקול'א ודומה' חלמ' בני' כאשר תכילו ודעו נודל
 זועלת' זה הבור' אולי תכילו שם' לנדס' ויון לירס חלמ' כיו
 להתלחו בו ונהרות בו הריעות כמי' העולם וזה הגלו חס' ונלמ'
 דעו כי רעהם רבה רך חס'ונו בו לחין ולגרי' ע"כ') אכזר הכר
 השכנה הכס' השלם חזרו'י' מרגשות' כע' נ' ס' קרין רשתי'
 וס' בית דומ' א' אור ג'א' חוק' עליסם מרגש' מקומו' אשר מנ'
 הח' א' ומקום בין' ב' אה' לכה' כה' (כ' כה'ני' בו נלגמו ולרגו
 חזרו' ורגשי' הכי' ה'ל' התקו' הבור' הכי' :

ספר
מקור השפה

ראש : זה ידע נהר'אן דא' מסת'אן הריק'
 לישן הקדוש' וזה אור סריבין
 און ישרהיה (אח' האור) נק' חלמן אור'
 לנשי'אט אבות' (נח'א' ביק') וס'ר' חסות'
 מאן' הדין' כחל'א' נח'א' אהר'א' ד'א' ח'א'ס'
 ק'א' ק'א' י'א' ק'א' ק'א' י'א' ק'א' י'א' ק'א' י'א'
 ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א'
 ק'א' י'א' ק'א' י'א' ק'א' י'א' ק'א' י'א'
 ד'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א'

תחת : תחלת הדין' אלוד' הדין'
 ס'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א'

אין : דער פרווילגנדי' נדוק'י' טון יח'א'
 א'א'א'ן' ק'א' י'א' ק'א' י'א' ק'א' י'א' ק'א' י'א'

נחם : ס'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א' ח'א'ר'א'ן' א'ז' נ'א'

לפרט ודי שמאל'א מעלה העוקה

[נאוידוואר]

נדפס בלא שער

בשנת תקצ"ו לפ"ג

מקור השפה

ספר

נחמה אל'א

לפרט ודי שמאל'א מעלה העוקה

נאוידוואר

נדפס בלא שער

לחזקת אומר מהולל

חזקת אומר מהולל

חזקת אומר מהולל

והוא ספר קטן ויפה נקרא סאבו הראשון

סוד מרע

בו שני בחורים מתווכחים יחד בליטק צח ונעים על דבר החזק או לדיק וזה ידוע והכל העולה מדברים עליו טוב לומר כי אם להדיק תעלה דרכו: ונקודות דבר כלום כוללם את שיעור לטק ויום בולטות בשנה הל' ושאריו כן כללה דהגליו את תליו לטק:

והאחרון תיב: להיות חזקתן חזנה כולו עם מראה מקום על הלכות כן חכמי הקודם כן חזקתם וסוד כשרי הדברים שאין צבול הקודם לרע כל דבר וזאת איש איש מקום חזקתו וחזקתו:

ליתר הקולה הוספנו בו כלקונה כמה חפשי נחזקת החלוקה ומשל כשרי דברים לקודם וכוונתם כלם:

נעדם פיה כעם רביעית גם נעקו לטק אטמו על ידי המעיר

שלום אל כן צורליד

שה יצתה ליעצור החלוקה:

שני חפצנו אליהו לטק:

על ידי יחסינו כללך חרמתי:

אלדר ומידד

סוד מרע

שני יחד מדברים על לרי החזק והידיק והידיע:

ובכל דבריהם אין שום נחשם כי אם להדיק תעלה דרכו:

חוכר נחשם לכל איש בלגון דהנשים:

נרעם את המור ק"ה ודולחך

דפוס של אצטק רוינשטיין

יין לו ביקוין ביה הרי טייטלן ומוקן בן המורה אצלנו:

חזקת אומר מהולל

ספר

תלמוד צחקן מוסרי

אשר הוא חיבור קטן נחמד ונעים ומלא אל לומר האדם כהנשיא ידועה כן שני תשובות אהבים ויפה מליבת העיון ובשיעור הישרות עם כדאי נקודם מותרות נבואים ודברים סתריהו ודאי ודראות שכתבו כל אחד לחזק את הדין והקנה אל דוא אל הבקי אשר ויה שני אורח נישאת הלכות והתקנה אשר יסא בו:

דער גילערנטי אונד ביקערטי שפילד

אנשים אשר אין קיינס דין ודוק ויה העולין כן נעראט נדילם כן אין דוסטליטן עולין ספר נישלן אום נישלן לרי ארימילי (בחרים) שגנו דו ספדלן: אם את אורי איתנו אז בניין אום (היה) כבאיר וסבבים ודלילדן איך הפנידען פרוקסילוןן כן איין: דעם קליי ארט ויך נפול דעם גייטן: אפון אם אריאט אונד קולאלי נישפנדל דעם ער ונחם דנין שנין:

בנאווי דוואהר

אין וער פושטליגער דריקייט כן הפת ימאן אפון קיינ:

בשנת תקטז דפוק

חבר 41

תלמוד צחקן מוסרי

אשר הוא חיבור קטן נחמד ונעים ומלא אל לומר האדם כהנשיא ידועה כן שני תשובות אהבים ויפה מליבת העיון ובשיעור הישרות עם כדאי נקודם מותרות נבואים ודברים סתריהו ודאי ודראות שכתבו כל אחד לחזק את הדין והקנה אל דוא אל הבקי אשר ויה שני אורח נישאת הלכות והתקנה אשר יסא בו:

דער גילערנטי אונד ביקערטי שפילד

אנשים אשר אין קיינס דין ודוק ויה העולין כן נעראט נדילם כן אין דוסטליטן עולין ספר נישלן אום נישלן לרי ארימילי (בחרים) שגנו דו ספדלן: אם את אורי איתנו אז בניין אום (היה) כבאיר וסבבים ודלילדן איך הפנידען פרוקסילוןן כן איין: דעם קליי ארט ויך נפול דעם גייטן: אפון אם אריאט אונד קולאלי נישפנדל דעם ער ונחם דנין שנין:

בנאווי דוואהר

אין וער פושטליגער דריקייט כן הפת ימאן אפון קיינ:

בשנת תקטז דפוק

זה השער לה

צדק

Handwritten notes and numbers: 27, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100.

ספר

אוצר הכבוד

אשר און וחקיקר ותיקון האי חסידא קדישא הרב האלקי
מרנא ורבנא רבינו טודרוס הלוי • אבי הגאון החסיד
המקובל האלקי רבינו מאיר הלוי • אשר האיר עיני
הגולה בחיבוריו בנגלה ובנסתר :

ראי זה דבר חדש הוא אשר לא היה בימים הראשונים כי היה אורו עמו זה מטעם מהא
על נחלתו כי הוסיף לנו ונפגלה אור הקדוש היה על די הרב המח"ס כבוד
מוה"ר יצחק י"א אב"ד רוק' טוטין • אשר עמל ויגע עצמו לנלות אור תעלומות ספר
הקדוש היה אשר הוא פירוש וביאור עמוק מאוד על אגרות הג"ס חסידא זרעים ומופד על דרך
סכמה סלחנית מלאך דבר חכמים וחידושים • בכל מאמר ומאמר יסוד טיפשי • אשר סוד
אשר וכו' לכתוב מזיו חכמת רבינו טודרוס הלוי :

הובא לבית הדפוס ע"י חצות והוצאת מה"ר הג"ל לזכות זו אלה הרבים • חכות הרב
פאלקי המחבר ישתור לנו ויכתב להכין סוד עמקי תוכה ונלכה ונעלה לציון ברינה :
ע"י סתפלו והדפסות בהדפס ס"ח מר יעקב בירנבי פו' נפתלי צבי ז"ל חצית יאלום

כנאווי דוואהר

פון דער פראווינגיית'די רוקקרי'ס פון סערן יאטן אנטאן קריגער :
פאר ונצטרע
ועליך יורה אור

בית ואמת בדבר בתרי הדפוס החסידיים

1854
 HANZEL
 DEPERNUEZ
 TARRIUS

ספר
מצח אהרן
 על מגילת אסתר
תרגום ראשון ותרגום שני

זה היה הודו רבין (וגילת אסתר) חיים טייטל בארץ ישראל. ורמזו ליה אב אים קולס דס סניו (ספר) דס דס
 דס וליין ער סרמלט. אס מיש קמטאלי (ספרים) דס חיי עש גומילט. דר דרין אסרס וייטן וסרס
 דס חוץ דערין טמג אס ליטט. עש וסרס דס ליין חס אס כנור. ויך אס קמלט. דס דין גמל
 אסרס דס וי' ארבעט. לו נסן סלר לין דס מלס ארעמי וסרס ער וליין כירילט דס
 (הדוסיס) דס דרין סרמין וסרס דר אסרין יין דס (הקדמה) אס דעלט. אס דעלן
 ב"ד (ווסר) ויין לו דס (גמלת סרמין). אס דעלן
 גמל אסרס. יין וסן
 דס (גמל):

כנאווי דוואהר
תחת

חסלת ארמט דינס לאדוויג נאטאקאווסקי
 סרמילט. יין וייקט. סרמילט ויטט סר. סרמילט. סרמילט

כנאווי דוואהר
תחת

חסלת ארמט דינס לאדוויג נאטאקאווסקי
 סרמילט. יין וייקט. סרמילט ויטט סר. סרמילט. סרמילט

נערדוקט אין דער פראנצויזישער יאהרן אנטאן קריג
בשנת תקנ"ד לפ"ק

ספר
סוד ה'

והוא כל דברי ותוכנו כשייך לברך מילה חססת ולקח' סרס כנודל תהוד' דוד ז"ל סה' אכ"ד ור' מ' ב' ק' לתהדרסס וסרס קס תמרוי כהליף תמרוי מרדכי כן סריר אר"י ל"ב ז"ל ולקח' תמ' ל"ק ע"ה סה' סרס סרס ל' וסרס' ב"ד' לתען דיש ויכעס כל עס כ' תגולס ועד קענס ד' ד' וסרס' כ"ל וקדסס כסס: **כקוה ישראל** תעסס תמנוס' סקדמט:

תרת תחלת ארמטין סריר וסרסיד סטאנסלכ סכ"ס אסרסין גרלס סלך סייסטר סון ל"טס אסרס סק' סין דער קרון גלרד

כנאווי דוואהר

103

נערדוקט אין ניי-דריץף ביא ווארשו אין דער פראנצויזישער דוקריא
פון יאהרן אנטאן קריג
בשנת תקנ"ד לפ"ק

צדיקים יבאו בו

זה השער לי

ספר בית שמואל

אחרון

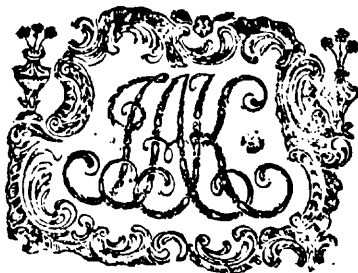
חלק ראשון

שער רביעי עב שעי אבן עזר

פולק שלמות והסודות חלוצתה על שם ח"ו ואל"ף וד"ל ואל"פ - חלק שני כולל רמזים נחמדים חסידים יקרים - ונתנם לאחרים אשר
 הגדירו א"י **שמואל הקטן** נכתב כחלוצה ביום רחוקים ההודר **משנה פנחס** ולה"ה - בין ובנד
 הדור שני להגאון הסודר חכם בטה"ח **ספר מהרורא כתר** - והגאון הכל"ה חק הגאון זמרי"ל ז"ל
 ובנד אל"ף חיל"ל ז"ל - והנה אלוני דוד שיעי להגאון חת"ה א ודור שיעי לא"ף הגאון דמ"א ז"ל - וכן ובנד דוד שיעי
 להגאון חת"ה לובלין - וזמרי"ל ויבשתי לזול"ל ללוד ספר - וזמרי"ל ל"בית - כי הוא ביתי בלחמת חכרי ללוד ודוד - וזמרי"ל אשר
 הקהל את ספרו בשם בית שמואל אחרון ופתחתי לביתי בהשגון ארבעה עשרים - אשר בהשגון על ח"ת בדרך א"ת - אשר שני על א"ת
 בדרך א"ת - אשר שלישי על י"ד בדרך א"ת - אשר הרביעי על שם א"ת בדרך א"ת - ולתיני השני פתחו שער אחד בשחק אחד יבואו כל
 הגאון כל ביתי לשחוק ובני שמואל חקנו - אב"ד בק"ק פוזנא ישי"א :

גדפם פה

נאורי דוואהר

אין דער פראוולנדרע דיוקדייא פון הערן יאהן אנטאן קריגער :

לסדר ולשרטט ויגדל שמואל זה היה עמו לשי

צדיקים יבאו בו

זה השער לי

ספר

בית שמואל

אחרון

חלק שני

עך חמשה חומשי תורה

בו נכלל כל פסוק ומסרה חמשה חומשי תורה • חיוסדים על ארני פו • נכסט נאה דרש • ופי נחמד כל מקראי קודש
 תנבואים וכזונים וכוונים חסידים חסידים יקרים על חרשים מלאים אחרתי על פסוקי וחרשי לחור תוכוח חסידים זה הוא
 בתי • בית וועד לחכמים • חנתי אני **שמואל הקטן** נהפך מהז'כ' כח יח חסידים חסידים • **משה פתח** זלתי •
 נין וכבר חרוד שני להגאון מאירר חשק כהמים • **כפר מרדוא נהרא** • והגאון הי'ל'ה' חתן הגאון
 חסיד'אל'ל • נכד אל'ל רח'אל'ל • והנה אלו'ל רוד שניטי להגאון מהרש'אל ורוד שניטי לאח'ל הגאון רח'אל'ל • ונין נכד רוד שניטי
 להגאון מהרש'אל להג'לן • וסודתי ויבטח להו'אל לארסגרי • וביחתי לי בית • כי הוא בית'ל נאחת וכו'ל לדור דור • וסתי אשר
 קראתי את סודי בשם בית שמואל אחרון ובחתי לביתי הראשון ארבעה שנים • שער הראשון על ח' כדרך א'ת • שער שני על א'ת
 בדרך שני • שער שלישי על י'ד בדרך ש'ת • שער הרביעי על ג'ע א'ת בדרך ש'ת • ולבית הבני פתחתי שער אשר נפתח אחר יבואו כל
 הגא'אל ביתי לשמוע דברי שמואל הקטן אל'ד דק'ק פונ'ל ימ'אל :

נדפס פה

נאווי דוואהר

אין דער פראוולנירמי דרוקרייא פון הערין יאהן אנטאן קריג'ר :

לערן ורשא ויגדל שמואל ה' היה עמו לשי'ל

ספר 3

חוסן ישרעות

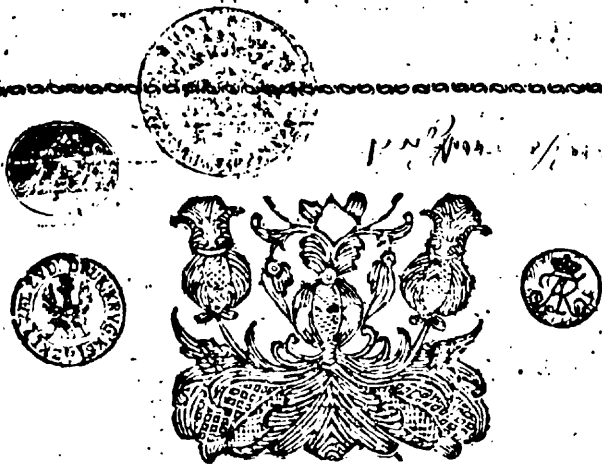
הלכות

על

יבמות ובבא בתרא

אשר הניחו לפניו לוי כמדין יצחק בן הרבנו משהרד חיים וצלהה חיים • שני חנוכי ימים
 הצמיח • הלחיים שחללים • ולגר נטפי נטפים • גדולי הצלילים • כפלי הצורים יקרים פסילים • אשר
 כל יצחק פריה הצמיח • ולימים פוים • יקרי הרבוא • והמשאת בנימין • והבית חדש •
 והמניני שלמה • והחלקת מחוקק • וכך כלם נכסד •

Sole. Depositar. J. E. ...

המשל המלאכה נכסד וירד יצחק ישנה הכול ותי' ע"ק

[באורידוראר]

אשר יצאנו ממצרים ויהי לנו לזכרון ונזכור את ימי יציאתנו ממצרים ואת ימי יציאתנו ממצרים ואת ימי יציאתנו ממצרים

מצמיח ישועה

וכו יצאנו פי' על רבינו שאר ענינינו נאמן עוזי' הנאמן רב מדכו הגדול וגם יבואר בו ישוב בסוגיות הש"ס במקומות שהשינו רבותינו בעלי תוספות על רש"י לר"ה תב שהניחו בתו' על הש"ס וכל כמה שרגעו רבאונים מרדש' אומדרי'ם ומהר"ם שושאר'י מפרשים בצ"ע כל אלה יסרתי : וגם הכרתי חלק שני ישוע' יעקב וכו' יבואר ג'ל' וטסקי ע' ותיקל השטת שהשינו נאמן על הנאמן א' בע"ס בית יעקב ע"פ שקל כ' אשר השם ר'ענינו ועליו בסתרי' וחדר מסכני' איהלל הגעיד באלפי' שפל אנוש' ישוע' ל' כן מאר' התי' מבקש ומחלה פני' המעין מדיכודי' שבעין יפה יסיון האסדין יפתח לו ובפרט בח"ה ומסכת עירובין כי שם קצתו ולא הבאתי אמי' עשריתא מחיבורי' אשר הכניתי לו ל' מסכת שאפס כספי אשר הבאתי מביתי' ומסכתי על המעין שידון ארתי לכן וכת' וראשון להבין רקב על אשרו' הוא יאמר לו ג' מה פירש' וימא' כע' י' ש' ולג' נ' מבקש' ויבוכת' אה' יזכ' לראות בנצ' ובבנין על תלו' אמן :

ממשלת הדוכס האריד והחסיד סמאניסלוב פאניסאוסקי יענאל לייטנאט אין דער קרן ארסטע :

אין דער פראויליגירט דרקריי פון יאהן אנפאן קריי :

נרמס פה עיד

נאווי דוואהר

В. А. Козлов
L. 222 Cen.
R. Gennosov
R. N. 22

לסדר הוצאת נעשה יקר ונחלה למדינת על ידי לנס

ספר

נר תמיד

והבר נרפס נר יאחד על סט' חסיד ותחבלו לדון החלרת
הבורא יח' עלי :

ובשת נר שני התקדא נר אהים דהם ביאדים נחומים על

מסכת כריתות

המרים החוקים : וכלים נאים הנובעים : מכל הס' דברים עתיקים *
כרית החוקים : מנחן אחר נקי לסקים * אלה הדברים טעם
מן אופי אקס : כקטן ברוך בענרש
באמ' המוסלג בתורים ויראם זוכר'ד
משה זללה' : הושב נק'ק
זאכרודאדי יעל :

בנאווי הוואתר

אין דער פראזאגיריש דרוקרייט סך כעון יאדאן אנגריין

למד ולמדס אך יען נמצא בו רבר טוב לסק

מדרש

שׁוּחַר טוֹב

והוא מדרש ששאל רבנוא עם
 מדרש מט"ל דבנוא מתקום
 קדוש יכלט חותמו וכו' וכו' כולם
 נחתו מדרש וכו' וכו' וכו' וכו'
 אושע"י וכו' וכו' וכו' וכו'
 כחה שפ"י וכו' וכו' וכו' וכו'
 כלל ולתבוקת וכו' וכו' וכו' וכו'
 ז"ל וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 מלוקט וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 הרבני וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 הדין וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 מכל טעות ושביאה סביו בראשונים
 ומראה מקומות מכל הפסקים :
 כאשר עיני הקורא לטובה יבשו :

בסדילקאב

1833

41

מדרש שוחר טוב

והוא מדרש משלי רבהא לנח יי השרדים : לסגולי
הדור החידים : מתוך בדרשים ומוקוס קדוש
יהלם מיועין אהד מוכסס כולם נתנו מרועה
אחד : ההגא האלקי רביע אישעי' רבה בעל המדרש רכות
וזה כמה שנים שלא מדפסו ואיש במלוא כלל ולתשוקת
החידים לדבר חכמים ויל הבא לבית הדפוס עם פי'
על מלת זרות ע"י הרבט מו' יקבב גרו בסו' נפחלי
הירין זלכו"ה המבראד עם מראה הקמות מכל הפסוקי'
מוגה ומסוקל מכל עשות ושביאה שהיו בראשונים כאשר
עיני הקורא לעבר יבשו :

נדפס בסדילקא

ספר
דרך חכמה

כאן הבן שואל על הפתח"ים לפתוח לפניו ראשית
חכמה תחזור דרך ישרה שיבגר לו לקנות חכמה
ויחן לו ר"ב חשובתו בלדו דברים נכונים כלם
בתבונה הכינס וגם הקרם
חכמה כתיבה"ר משה חיים

בסדילקא

מבשר טוב סלה

צטנח

сеферъ дерехъ хакма,

ш, е,

пусть мудрости

СУДЗИЛКОВЪ

въ Типографіи Д, билича

1833

ספר
דרך החמה

כאן הבן שואל על הפחיתים לשתוח לפניו
ראשית חכמה חיזוהי דרך ישרה שיבור לו
לקנות חכמה ויחן לו ר"ב תשבתו כלו
דברים נכוחים כלם בחכמה הבינס וגם
חקרם החכם הגלם והכולל בכל חכמה
ממא"ד משה חיים לוצאטו ז"ל

בסדילקאב

בשנת חב"שך טוב כלה אהזו לש"ס

ספר
עמר נקא

ראה זה הדם לא שטפו סין הוא הדם ה' היה
יק: : הוא חטור טלל על פירוש רש"י
על המטה ומשי תורה

מרכיב עובדיה מברטנורא

תורה המצוות ולד' כחכ כעיר פירוש בטבעה ימים
לחם חייך שגז ול' לאלף המשי והתקדמה הבלה
במקד מס תולדו לשם זה עמס כטיק: : אשר שילח
זה קט המרה סיה כבירו ובחומליו וכל אלמ'ס
המט יקר :

היום פעם ראשון בק"ק פ"מא בשנת תק"ע וע"ה
נר"ם מדרש

רוב מדיס

ברפוס של ר'

במדולקאב

בשנת הקצו לפ"ק

ספר

ראשית חכמה

אשר חבר תאון דהסד הבקובל האלו כמודריר אליהו בן מוחרד משה
די ודאיש ולהיה כהלמד די ראשל הגדול עמוד התורה ויסוד הקבלה
כמודריר משה קורדואורו ולהיה: רבנו בארכת הקדש צפת טוביב:

היה לבאם לתקן כספר רבו הטוב בכתבו תעבורים מוכרים על אתי
ברמי: חקתי האלהי רשמי יגוע ל:

עם כל הפרקים הנכנסים תחת אלהי רבה אדן עלם:

ועתה נשם סודו בתוכפול הנה כה שמיני והאמתם יהיונו כמים כספך עם פירוש כספיה
שדבר האון כחוד כנחם בן שלמה הגוי על כל מלת הסודות
ועל המין על מאמר ר"ל
וכתובות הסודות תליל במקום נהר זרע
לכנה כמכפול כה נ"ג הקדא עם כהנאל לדעת חכמה עליו רשפוק לדעת חכמה ודבר לדבין
אשר כהר כה עליו ש' ויהי ויאמר לדעת
רמי כוסר ואמריו כיתה עם לכנה שמיני שיהי מאשית
שמיני מילת של
כדרכו וכספך עם כנחם הקרוי כספך קין עם הטלל ליו כמיק של
לדעת חכמה §

בסדר ילקאב

W JUDZILKOWY

היה עליו להוסיף
הוא לא יחזיק

ספר

מדרש רבות

למנוח

הוא לא יחזיק

על ספר בראשית

עם כל המפרשים שנרשמו מקדמה דגא : ואלה שמותם הרב סמואל ברונה והרב די משה אקמור
ופת הארץ באשר היה ברפוס פרנקפורט דאודרא. ומשנת דרבי אליעזר ופירוש דוע אברהם
אלה להגשים יצטעעעם כי לא בוסט שאו בניו חבאי הליס ויל הגוס האלה אשר לנו פינוגוריס בלרענס כ
האן דוד עובדי סבנים ומלוח דמקיס ככל החצונות אשר לו ידעו איה ה' וואס דער קדש לו הכרו . ובל הגעיס
פאנאטע איה ה' הם ידעו וקחנס סוד לפורעו פוטס גאטעס ולקח בלרענס והאר עם הארזים הגענס פתח הכנסה
ומלוח לו לרבר לו לנחנח שום גנאי פליהם וליעט גאכר כסמרים טו לו כברי לו חושעס בעולם ומחמה הכונה על פאליס
לוחם כהו בניו הגענה

MEDROZ RABO

פרישטיבליווי רשדאוועס הייליג
אלכסנדר פאוולאוויטש
לוחט פילעסטוישע י"ה

פאליס חרונס לוחט הקיסר לוחט
באסלור חסרלור
פאליס חרונס לוחט חוסיקו באסלור

ע"י הדפוס עם פתח ליעוד מנוב' פריזי בלנס ?

במדריילקאב

SUDZILKOWE

Mr. Hermann Markonowicz & Bille

ספר

מדרש רבות

על ספר במדבר

עם כל המפרשים שראשו מקדמת דנא: חלה ק"ה דרב משה סתם ודבר ידי משה: וקפ"ה יח' חזאי
כאשר היה ביום פתקתו ורדוא: ופשת דרב אלעז: ופדוש דרע אברום:

ג] אלא לתפוש דע שישת כי לא מניח סוד כי לא מניח סוד לא מניח סוד לא מניח סוד לא מניח סוד
מכנה חסדו ודקדק בכל חשבונה ופי' לא דעו לאו לאו חסדו קדש כל כבוד: אלא סבבה שאמרם לאו כי סוד דלש
ופשת סוד לחדש שפסח סבבה וכן כל סודם ופסח דתת סבבה: ואלה לא ליע לא לביד סוד נעו:
לפניו ו"ה סבבה' נש"י' זו לא סודו סבבה וסודם, סבבה של ע"ה קדש סוד נעו סבבה:

אין חלוצותין בעלמא
הכנסת פשיטתא קדמית
לפיק ע"י הכנסת היה רבני
סגל מרסם דהו קק
סודם סבבה-שבו

גדרו סגל אין סלוקא
בעלמא אינו
עבאר אין וולטא בעטת חקעם
דנדי סודו פ"ה אלעזר
סילוקא חזן של מדי שואל

בב"ש

באוסמרהא

חזת כמלה אחת וקמו אומע פיסחוליש דעמאנלמא וליק חסידא אכסחיא:
אלעקסאנער פאדילטש כאיע דע רבש אומע ראכטק ראכדאר אומע בלאמזשע דיה:
כשנת יק אי דעשיניו סודך דרשה: לפק

ספר מדרש רבות על ספר במדבר

עם כל דמפרישים שנדפסו כקדמה דגא : ואלה שכותבם הרב כהנאו כהנה ודרב די בשה : וקצוד
 יפה חואר כאשר היה בדפוס פרנקפורט דאודרא. ומשנת דרבי אליעזר : ופירוש דיע אברום
 גם אלה להקים יניא וישמאמי לו נגיש שרז ביה הכזי בעים ול הניס האלה ארז אנו מתגוררים בלונדון מ
 ראה אז עמוד סכנים ותולדות הנקום נבל המצבות ארז לו ידעו אה ה' ולא דבר קרש' לו הכיר . אבל כמניס
 שבוניק אה ה' הא ידלים ותקנים כבוד לגורם עבדים בעסג ולתן בלונדון חבב . עם היודים המסיס תחת כמסג
 חלילה לו לזכר לו לעבוד שש גלוי פלגים וליג סכר כמסיס גוי לו סכר' לו חושש העולם ומחשה בקדמה על בעים
 לו : אה שרז ביה האקב :

MEDROSZ RABO

פריסטיאליני ושרחוניק וילק
 אלכסנדר פאולאוויטש
 חושש פילסמאוישק י"ם :

הרת מבאל חרש הקימר לחושש
 חסדור' חושש
 חושש חרשק חושש חרשק חושש :

ע"י בערים סג' פתח אלעזר בעום' יודי כילס :

במדבר ילקאב

in SUDZILKOWE

in Kijarska Markowskiej Blika

ספר

עונג שבת

אשר חיבה על ילקוט ראובני וגם חיבר
 ילקוט של פי הערוך א"ב ה"ה האוף
 מחבר ר' ראובן זקן בן האלוף מחבר ר'
 האשקי כ"ז ו"ל ה"ה חתן הגאון
 הגדול אשר היה לפניו נשיא חלבים בישראל
 האלוף המרום מחבר ר' צפרים ז"ל איש
 לונטשץ אב"ד ור"מ בק"ק פראג בעיר הגדול'
 והמבולל עיר ואם בישראל ישמח האל עד
 ביאת הגואל אמן כן יהי רצון :

נדפס

בסלאוויצא

לסדר ולפרט כל כן ברה"א חיים
 בענין ויקראו

ספר צוואת

מדרב בראון המורקס וזי נמלי
השא אשד גמס ספחדית
וגדל חממותי כנר מדע נחבריו סלוחים
וסט יגיד כלו כמבואר בפניס בסמ
בשעת פטירתו פלחי פלחי

בסלאוויסא

חתם מחשלת אדתיט אמוחס וגדל
החסיד הזוכם **דדיא**
סאמאסקי חאיוואדי וזינסקי
סעורסני סעמקאסקי ארדערס ביה צת
זרלס יר"ה

בשנת ג'תת"ל א' לה' סלוסיה
הטתן אמריסמ

תרגום שני

סוף דע

מנלת אסתר

א.י. עבר. פקס

אדערלוי דרשות פון אונזרי חכמים אויף
 דער מגילה אין זייער שיני דר ציילונגן
 מיט וואונדערליכי חכמות וואס זיין
 דרקוויקן דאס הארץ אין ניבן גרום מוכר
 וויא אזו דר אייברשנר האט גטואן גרום
 נמים צו אונזרי עלטרן פר צייטן :

כסלאויטא

ס ר

רפואות העם

עם
 דרכי ישדים

אין רעם כפר וענין דא גרום רפואות
 דין צב נוף דן ציכנס דם הבין
 סד סתחיק נועותן סוף גרום
 דאקטורי סטרים אין סוף גרום
 ספרים ויער נוצליכי כנולות ורפואות
 דהם עם ואל כיון שום שלעכטן
 אויף ישראל אמן

בסלאוויטא

[דיוף]

כסלאויטא

אין רעם כפר וענין דא גרום רפואות
 דין צב נוף דן ציכנס דם הבין
 סד סתחיק נועותן סוף גרום
 דאקטורי סטרים אין סוף גרום
 ספרים ויער נוצליכי כנולות ורפואות
 דהם עם ואל כיון שום שלעכטן
 אויף ישראל אמן

[דיוף]

ספר
אומר לגולגולת
 פתגמים

חברתו אני הצעיר והדל משה צבי
 ברוק המכונה צמ"ח היושב בקאלאניע
 נאורואזלאטאפאלי פלך יעקאטערינאסלאוו
 ובסות אני בקוראי ספרי זה שישבחוני על
 אשר קצרתו בו, וקימתי מאמרם ז"ל, יפה
 שתיקה לחכמים, יסוד הספר הוא מוסר ותקיני
 המדות, שמעו מוסר וחכמו ואינני אומר
 שתשמעו בקולי, רק שמעו לקול האמת
 המדבר מתיך גרוני: וקבלו האמת ממי שאמריו:

— * —

פאלטאווא.

ברוס תרב א. ע. ראבינאוויץ.
 תר"ע.

ОМЕРЬ ЛГУЛГОЛЕСЬ

Т. е. разные изрѣченія
 Сочиненіе М. Г. БРУКА.

Полтава, Типографія Е. М. РАВИНОВИЧА.
 1910.

קונטרס

קומה ישראל

והוא

השקפה חזרת על היחס שבין ישראל לעמים,
שבניהם אהנו יושבים, בכלל, ובפולין, בפרט.

ט א ת

אניד הבהן

בספר לרבים על ידי

יהודים מווארשא הרוצים בתקנת עם האמתית

הוספה ל"המודיע" שנה רביעית נוסר 45.

שנת פאלאטאווא תע"ג

ברפוט הרב ר' א. ע. ראבינאוויץ.

ס פ ר

שו"ת פרי חיים

אשר תנני השי"ת ברוב רחמי וחסדיו להוציא לאור

חיים יהודה פאראכאוויץ

חונה פה פינטשוב

פינטשוב

בדפוס ר' רסאל זאלצבערג

שנת תרצ"ג לסיק

אדריסת המחבר:

CHAIM BORUCHOWICZ

PIŃCZÓW (Poland).

ספר אמונת אבות

והוא פירוש על מ"ס אבות אשר תנן המלמד לאדם
דעת בזה אותי הצעיר ציבי גדליה בן אבי
הנכבד הר"ר חיים דל וכן אמי הנכבדה מ" ציריל ז"ל

בע"המ ספר פסח דורות על הגדה של פסח
וספר אדרת אמונה על סדר התפלה
ליד עיר פראסקרוב סלך אדאלי.

פראסקרוב

ברפ"ס החדש של שמעון איוואנקאוויצער
שה שאל באב"ד ויאמר לך לשיק

СЕФЕРЪ ЭМИНАСЪ ОВОЙСЪ

ПРОСКУРОВЪ
Типографія Ш. Я. Иванковичера.
1913 годъ.

סדר

תקוני ישראל

לפני יקניבונעריה מראשית הענד
ועד אחרית חשנה נוסח רים

הגדה והלל ליל שמחים תקון ליל שבעות למחרת מן
המחרת סדר כפרות והתרת נדרים * והתקין ליל
הושענא רבא :

כדר

מסופק על האשונים חדשים וגם יבנים שנחזקו בו :
נפר מענה הורה עכ נקודות ועעמים
וגם נחזקו מ לדר חדש חסר לה היה בראשונים
פדר כפיכת ספר פנייה ספר ליל יארם :

ואלה

פה קיק
פאריצק

הדחת מחשבת : אלונוש הדרה
ויעלכא זני ט דעקס
פאריצק וברכיבונ סעראכטא נאנוי מר
סקארטא קהרנעבא רהמיכטא
נארוהשווע קידערע באיענניגא
ירמס סגו :

ב'שנת תקנ"ד לפ"ק

צפירת תפארה

הכולל דיני תפלין

וזכר למעשה

המסביר בקצרה דיני ציצית עם חרות אשכנזי ומכאן לכל
אחד בשני השנים

מאת

ד"ר מיכאל קאפפנדהאגן
במנעין

מזרחא שניה במסעות וחקקים

כתב ל. ג. ג.

Zephyrath Cyphara.

Die

Vorschriften über Tephillin und Sizzith,
hebräisch und deutsch

von

M. S. Kopenhagen
in Paris.

Zweite verbesserte und vermehrte Auflage.

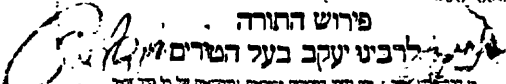
Posen,

gedruckt bei Louis Neugebäude.

1862.

פירוש התורה

בן הרב... : וזה סגנון הספר... : וזה סגנון הספר...

עם כבוד ויחוסם אל כבוד כבוד
עשור כבודים לאו חסד סגנון

ברוך אל משהו קק פירוש בן המטה הפורטט כח פסוד
אלקנה אל - בן תכר לנגלון בעל קקון דונה ול פגעו יורים
האלמים : והפגור כלל יגע וטוח ופגל כיי מדוח פירח המטם
היה היגע על אור הכחל לעשה לברטים סגור בעל סגורים כהליטה ולק היקף וחיקן טעם
כחא נשור וקסמים : אבר קקלון מדיטים הראשונים ונכרנה מקיפוח טעה מדרש נמחוס -
מזי נערים ויחסים : והגח טעלוח כבוד : קר טעם טעמך :

נס אלה לחמים יגיע דמיתם כי לא כגוים אחר כינו יחשו כחם ולו טוים אלה
אבר לא פירורים בלעטם כי כחא היו עגרי טוכים ומלוח ודנכים נכ: הועתה לא ידעו
לא ס' וזה דבר קרוב לא הכירו : אכל העמים אגמיתם לא ס' הם ירלם וסחין כבוד לפירוש
עושים מטעם ודקה עקל וזה עם היורים החוסים החא כמיתם וולילה נוו לכוחם לו לרנר
טם נבלי וליים : וזהו אבר המלך נוי לו מרי לו לעזית השולם וכדומה הטונה על פוחם עטרים
טעו יגיע טעם טעמך :

תחת פסגה ארוע
קקוד לטעם פירושילוח
דשחליתט חליץ כחלילר
לשמלחל אלכרד פחלחית
טעל דעדותם לטעם רלסיק
כסלר לטעם פונטגחחית ירי

בפרנאה

בשנת ותף ובה ארנה על לם יכבדים לפק

ספר

פרקי הדיקלוח לרבי יששכר איז'ע וררע אלס
וספר מעין תקנה וספר מדרש פונג

וספר הרבני סדר החשכול

לפרד אלף רב יוסף בקאטעלין. אלס על חלק החבורה
תקנים מקרה אל תקום חלק לילוח קנה פיר מי שילק
לפרד חלק נשח מקולה וזה יחי עזרתו. אלק קל
תקום נקט קל.

ברפום אל רבני ספר'ל ישראל נרביס חושל וספר'ל
אבר'דם יל' חייס דפערעסע

נרפם

בפולנאר

1877

תקע'ז

1877

ציוואז

דורך פונבם

פירט פוירד ונה זעל ופן דרד סוירד פשה

זעל :

לרין יחי נורד עניס ויררע לרנס וספר'ל

יקר קר'ל'ש בול' נה' יוסף יחי נה' נה'

הולבוס ופניס נחיס ופניס לא נולדו ספר'ל

היררע פערד'רס הולב'ס וספר'ל נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה' נה'

נרפם

בפולנאר

בשח נוס ויל' נורד פונבם

La

ספר

חוקים טובים

זאת תהא הנסח לבר ספר על שני פנים שבה ודרוה כתיב חומר - בנייה קל וחומר - בלכות ספח וספחה עומר - ובלכות
 הא בטובת גמר - וכו' מפורז כל חומר - חלה ומחיק ארץ ארץ ודקר ודקן פניו כלל אין לגמור - ל"ס כרוב גאון גנזול
 במפרסם ככל קאי ארץ מורג'ד יעקב ונל"ס שהא אר"ב דר"ק מיין ופיתו פנו סחים נחמא ארץ היה מרזה נחמיתו כמות
 כמנ"ל עשה ספרי נפחתי' שחבר ספר מנחת יעקב ותורת שלמים וספר חק יע"ב שכתב
 דלסו וס עשיתי ונחמיתו חידוש דר"ס שז"סוף כבוד כבוד האמור גדול המוטל מורג'ר נחמן מ"ל לפדחו כק"ק הא"י ל"ו
 כפי מדרס כק"ק יע"ס"יין בשנה ה"ד - וזכינו לרצון שכל לידנו ספר נחמד למראה פינו ישמע שמוט עולמו כנכד יוסף הוא הליעי
 כמנ"ל - גמר וסבר ישיב חידוש גם כן, על סלסלה כ"ל - והנסיח יעקב ללא נתיב יוסף לכ"כא בחריבה אכן טוח ישינה - חירר ונתיב
 ל"ס כבוד כבוד האמור גדול והמפרסם מורג'ר יוסף אר"ב בחריבה קראפע"ל יתן ה"לן גדול החסיד מפרסם מורג'ר אביהם
 בירא ונל"ס וכבר נל"ס הספר כ"ל באמסטרדם בשנה ה"ן ל"פ"ק - ואמרנו ליכר המולד ליהא חלה כפ"ס האו"ח חמה טוב
 שיה הנה כחוקים נחמיתו מפורז ומיר יפה עד כל רחמי ואחרו זה הכפר ל"ל נלכס כמורחתינו נעילה ונפחה בו כמנחת יעקב .
 ונח לזיון גזול, במסרד כישנו חת .

נירוקז חת פו"אנה
 פון ווהינשטן ניכערנשטע מי"ל כמולונג
 פיער טעכטן פערלדונטן קיינערליין
 ברשיין
 דקארעמייא מוילנא

מדעי רבא
 גם אלה להבנים יתנו משיחם כ"ל
 כניסם שבו יתנו המה ה"ס" ו"ל
 היום הנה ארץ מן מהגורים
 פלרניסם ובי"ה ה"י שוכר כוכבים
 וחלול ודק"י ככל ה"י עובד לא ידעו
 חלה וז"ל דק"י קדוה לא ידעו
 השנים שבו יתנו ח"ה ה"ס ו"ל
 ונהרס כבוד ל"ה ה"י ש"ס חש"ס
 ונקה בחרותם חסד י"ס ה"ה"ס
 הרזים חת כניסם חלילה לנו ללמד
 ח"ל כ"ב ב"ס נגלי עליהם וכל ח"ס
 שוכר כספרים ג"י ח"י נכדי ח"י אגות
 השולס וכדומה הכונה על חוסם עוב"ס
 סרו ימי המשיח :

אלקסנדר פאזרין
 פאסיק ראדופס אוסע ראסיק
 האסידרא אוסע סלעסטיין

החת משה ארינו הקימ
 הארי החסר אוסא פיראסליוסע
 דערוואניע ווילק האסרא'יאפעמא'ר

Handwritten signatures and notes in cursive script, including names like 'L. A. ...' and '...'

בפורנא

בשנת תש"ח לפ"ק

ספר חוקים טובים

זאת הקהילה אשר היתה על שתי עמשים שפתו ודברו כסוף חסיד • בניהל על חוסר • כלכותה פס
 ובמדת עמר • ובהלכותה תג' השנועות נמר • וכו' כסואר כל ח'סר • חרת ונתן אשר און והיקר
 חיקן עליו הלל אין למור • היה רב הנאון הגדול המפורסם ככל קצו ארץ מורד' יעקב • זעלרת שיה
 אב"ר ר"ם ר'ק' מ"ץ • וסמיו אנו שוחים בזמא אשר דח פרוח צמאינו בחום • המשולש כלטה
 ספר' נפתח' • שחיד ספר • מנתת יעקב ותורת שלמים • וספר • חק יעקב
 סכנו נדמס זה עמשים ובהנאות חרדשי
 עהוסף כבור הרב המארד הגדול המוסלא מורד' נחמן • מ"צ לעיתו בק"ס האלי יצ"ו כפי שנדמס בק"ס
 יסעניץ כשנת תפ"ד • ובינו להרין שכא • לירינו ספר נחמ' • למרחא עינו יעפוט שפ"ס
 עולמו בצדק • יוסף הוא רשלים המסביד • נמר וסכר • חוכר חיבור נם בן על הלכות תני"ל
 ונתן בית יעקב לאשכות • יוסף לה בא באחרונה אב: כוחו פינת • מורד וכונת • ת ח כבור הרב המארד
 הגדול והמפורסם מורד' יוסף אב"ר כסיינת • קראפפערד' • חחו הנאון הגדול החסיד המפורסם מורד' ד
 אברהם ברודא • זעלת ח וכבר • נדמס הספר הליו • כאמשטרדם
 בשנת ת"ץ ל"ס • ואמרנו לחבר האוהל לחיות אחר
 כמעשה הלוחות שהם מוח ומה שהם כהובים כאותיות מורד' ובניד' י"ה ע"י כל ראויו ואמרנו ליה חשע' לה' מ"ב
 באורחותיו נגילה ונשמחה בו כשמחה תורה • וכא לעיון נוהל כמרתה בימינו אמן :

מודעי רבא

גם אלה להבנים יבינו מהרש"ם כולא כנים שהו בימי הבני השנים דל הניסיאלא אשר אנו מרגורדים בארצות: כי המה היו
 עובדי כוכבים וסולת ורובק' ככל התעבות לא ידעו אתה ואת רבר קרשו לא הכירו: אבל הנסים שבסמתי אתה
 דם דראם ונורמים כבוד להרדתו עושם משעם ועדקה בארצות חסד עם היתרים החוסים תחת כנפיהם והלילתו ל: לרבו אז
 לכהו שום גנאי עליהם וכל מקום שגבר במרים גווא נכרי א: אומות העולם וכדומה תבונת על אתם עולם שהיו כמי
 המענה:

אזאריאל
 1837
 פאפא
 פאפא

בפולנאה

כשנת   חסיד   לפיק

תחת פסלת ארוננו הספר הארד החסיד אונס פרימוסליושע יערנאוניע וילקי האסרא אימפערטא
 אלקסטריו פאולין באסע דאוויש אונס ראסיע האסרא אונס סלעסיושע ליה :

תולדות אברהם

חושן המשפט חלק ראשון

גם בני היתומים משני הגוים האפורסמים האחד עירובי וחדשי הגוון בין הגוים ריש פשוטא נקיף קרקא כפאריר יואל בריהו
 יצו אשר ברוח פיו יד לעומק דברי רבנו זקב בעל הטורים בעלזא ודברי השוסקים שבזיו בנחור ומם בגוון מהררי קארין
 ג'ל היה לו תוכחה מעולה תלהנה ששורת ונחבור זה מחייב כל דבר קשה על פי עיקר הכללה ושרה וקרא שם בית חדש
 בשם קן הוא מלא חודשם וחדשים תמים גם חודשם ואלש זכה הם הרעים להקחם פים חיים : ין וכה לחזיו נספסם ה' נאר חיים :
 ודשני סא קייסו וחדש חילר בית ישראל אשר חיבר הרב הגדול ער ישראל רבן על רוב חמי החר הגוון האפוד פ'ו הרב ר'
 י' ז'ל בן כמה הילר אלמנדרי נקב ז'ל : וסי מעשיו הגיר לו : בהרשות הדקמט למסעי סדא כבר חתנו : וכמה
 שמו : ומצט שילור פיעט - חת שאלה נפסט - נקבט ולא מלחט : פד סקס אוד חייטי קין סרנגטרטו והוא סד'ר בנימן
 הגדול ער סכו : והוא הססר ב'ישנה ורדישה טהגוון היל על חושן המשפט הוא סרמו סליז בססרו מליחת
 וסיון : וקדו ויהי חיים : להלח לחר פקסטיט בשלמים : האסוף כרדיון היל כמה בהות וארי פשלו : וס
 פס כל מילה פקופה לפען יואל כל חים מבוקש ולא יחסרו כל בו :
 האסוף סדור היל ססוף הגסר ללל קיט חפיסה טהגוון סהגבר כרישה ווריסה אשר לא היה לפעלמים .
 להסוף מוקפיליה סרנסמט ולק חים טהות פססר הקדוש סליה אשר טמלא כסכיס י' בלחחח הגוון הגדול טור'ר
 שרליח טהילר סדור חייט ייה יארולא בעלל לפיין הקדוש בעלילט פי דבר קדש אל טגוון הילל אשר סרסוכ לרש מות
 כהרמטת סכבו קדש היל :

הדרוקא חן סלסלה חן וליסמן נישברעמלט פים כאליעע חייק. הסע טורלרענטן קייטליק

בושיון הצענוור דקארמיע בוילנא

ג ללה לחכמים יבט פדשחם כי לא טוים אשר לו כיעי חמי טמים זל טוים האלה אשר חם טהגוריס סאר'וס כי טהם חם טובדי
 סכסס וסולח ודנקס כמ הטענ' לא ידעו חם ה' ולא דבר קדש לא הירו : אלל הבמים טבאמט חם ה' סס ח'וס וסחין כנוד
 ירשו פוסס טקסט ורנה נארט'ו חס עכ הורדס חוסים חח כספיה וסליה לע לסכס חו לרבר טם נטול פליחם : ולי' סגבר כסס'ר
 טו חו לר' חו חוסות האסס וכדומה טוונה על חוסם טביס סדו כיעי חמי טקסט :

במעזובוז

זרת פסאל חלונט הקסר האיר נוסר חוספ מיוסוסליוחס וסרו'וסס חילקן האסדיר חישפסחוס אר'ער
 פארלווי'ש סלחיע דטויקס חוסע רש' האסדיר חוספ פילעסטוחס ריח :
 פסר'וס ית ק'למר נכח יקעק וסיד לנני ישראל לפ'ק

איזה הלכות
 מיר החזקה
 לארוננו מורנו ורבנו
 הרמב"ם

נ"ע

נרפס

על פי שו"ת רבנינו וספרינו

הרב ר' ישראל גארדאן, הרב ר' זלמן זאב מ"ץ ומ"מ, הרב
 ר' חיים נחמן פרנס, והרב ר' אברהם יודל שטראסין מק"ק
 ווילנא; הרב המנוח ר"י דוואלשאכא, הרב רי"ז ראפפאפארט,
 והרב רי"מ ישורון מק"ק מינסק; הרב ר' מנחם נ"י דליוואוויטש,
 הרב ר"י האלפערין דק"ק צרדיטשוב, הרב רי"צ לעווינזאהן
 דק"ק קרעמענעץ, הרב ר"ה קאזענעללענצאגען מווילנא,
 והרב הדאקטאר ר' אברהם ניימאן מ"מ דק"ק ריגא:

פה פיטרבורג הבירה

בשנת ית"ר מרעהו צדיק לפ"ק

הערות והגהות

א). הקדמת הרמב"ם ז"ל דף א', ואחיה השלוני מיוצאי מגרים היה; עיין השגות הראב"ד ע"ז, וכחצ הרב הכ"מ שטעם הראב"ד ז"ל, רק על שהיה זקן מדוד לא נכון שקבל ממנו; וזה לא נכון, כי האם חלילה יהיה לדברי הראב"ד ז"ל, אשר אחיה הנביא נשאר לפי דברי הרמב"ם ז"ל-נער וצער עד ארבע מאות שנה בחייו?, ואם לא קבל ממשה עם כל ישראל, הלא בלתי ספק יכול ללמוד מיהושע ובית דינו וכולי; אלא נראה שמחלוקת הראב"ד על הרמב"ם ז"ל הוא ענין זה: בפרק יש נוחלין דף קכ"א עמוד ב', חנו רבנן שצעה קפלו את העולם וכו', עמרם ראה את יעקב, אחיה השלוני ראה את עמרם וכו'; מקושיות הגמרא ומתרוניה נראה בצרור שמאמר התנא הוא רק אגדה ולא הלכה; (גם לשון רש"ם ז"ל מורה כן שם באמרו: חנו רבנן שצעה-צרייתא היא בסדר עולם, ועיין סדר הדורות בשלש המקומות בענין אחיה: כידוע לכל מצין בכללי התלמוד; והנה לצרר הקושיקם ההנה-עוד יש לנו לעורר על זה מקרא מלא בצופטים ב. י', וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותיו, ויקם דור אחר אחריהם אשר לא ידעו את ה' וגם את המעשה אשר עשה לישראל; ועיין שם גם פסוק ז', וציהושע פסוק ל"א, ואם גם נאמר אשר נמלט אחיכו ממתי מדבר, איך לא פרטו הכתוב פה •זולת הזקן אחיה•? ועוד גם זאת, כי לא יתכן לכנות איש על שם עירו-אם היא צענים קידם לעירו, דרך משל: לא נאמר כלב בן יפונה החצרוני, או דוד בן ישי האיזני, כי אם יצא שם העיר לסמן שם האיש, רק אם היא ישנה נושנת וחקנה ממנו בימים; ועיין הבאור בתהלים פ"ז, פסוק ד' ו', זהו זה ילד זה; ועיין הקורא המצין בספרי הקודש דה"י א מן (כ"ג) עד (כו) ועד בכלל, אשר שם נמצא פסוק כ' שעליו בנוי כל המדרש, ואח"כ יראה דה"י ב מן פסוק י"ג עד י"ד, וגם א פסוק ט', ואחרי כן מלכים ב (י"ד) פסוק ב' ד', אשר מפורש באר היטיב, שנשאר אחיה בשילה אשר בארץ אפרים כנודע; גם אל ישכח מלערוך גמרא היריות דף עם פסוק י"ז בדה"י א (כ"ו); ובאורנו על דה"י בענין הוראת שם אחיה הנזכר בזה; אשר הוא לדעתנו, הנוסד על פשט הכתיב הקדוש,

הערות והגהות

ממלת «אחובה», היינו שהיה מכל צחי הלויס אנשים ידועים למשמרת האולרות, ואשר רק באופן זה לא יהיה שלשה פסוקים סותרים זה את זה, אך אין המקום פה להעמיק בזה. ויראה מזה אשר מחוב מורה הוראה שיהיה תמיד לפני עיניו הברייתא: אין למדין הלכה לא מפי למוד, צ"ב פרק יש נוטלין, והביאה הרב אלפס ז"ל בהלכות שם; ואם בכל מקום כך, על אחת כמה וכמה בענין הזה אשר מלאנו מקרא מלא נגד פשט האגדה, ועדיף טפי לומר שאין מקרא ולא מידי פשוט, מלומר שאין אגדה יולאת מידי פשוטה, אשר יולה דרש ורמו וסוד הוא: ועוד רבות אשר אין המקום בזה לפרט, לכן נראה שדברי אגדה האלה יש לפרשם על פי דעת הראב"ד ז"ל בדרך רמו וסוד, או משל ומליצה, ככל דברי אגדה ומדרש-המתמיהים; והנה הרמב"ם ז"ל אחו בידו החזקה בארבע פנות התלמוד-לערכו בפי כל התלמידים, כמו שמלאנו גם אחרי כן פעמים רבות, עיין הלכות יסודי התורה פרק ב' משנה י"ב, והלכות ת"ת פרק ג' משנה צ', ועוד שם משנה י"ב, ועוד רבות כאלה-המורים לדעת כי היתה מטרת מגמת הרב ז"ל שלא להכריע יותר מדאי בעניינים האלה; וגם פה אם נקדק בלשונו לשון הזהב: ואחיה השלוגי מיוצאי מנרים היה, ולוי היה, ושמע ממהה, והיה קטן בימי משה, והוא קבל מדוד וצית דינו; באמרו והיה קטן בימי משה כבר הכריע קושיות הנופרשים בגמרא פרק יש נוטלין איך לא נגזרה גזירה על אחיה, ואם כן היה לפניו המאמר הזה, ותרצו נגד כל הקושיות; אכן לפי פסק הלכה לא עקר דבר על פי המאמר הזה, כי אם הניח הקבלה על מקומה שהיו בין משה ויהושע ואליהו, עוד הזקנים עם פנחס, ועלי ושמאל ודוד, ולא שנאמר שאליהו הוא השלישי למשה, אם נקיים דברי החנא שאחיה ראה את עמרם וכל שכן את משה; והראב"ד ז"ל בהעמקו מאד מאד בחכמת הקבלה העיונית בדרכו וציראחו-מתנגד תמיד לכל המדרשות והאגדות, כמו שמלא הלכות תשובה פרק ג' משנה ז' ויוותר ממה שראו בדברי ההגדות המשבשות את הדעות. ועוד רבות; ולואת אמר פה על הרמב"ם ז"ל: זה אינו נכון. על כי היה הרמב"ם ז"ל בעיניו רק יודע את הפשט, ככל האנשים לעירי הימים, על כי היה הראב"ד ז"ל אז מופלג בזקנה כנראה ממקומות רבות, אם נעיין הרב מגל עוז פרק חמישי משנה ה' ואני אומר כי ראב"ד ז"ל שחושד ר"מ ז"ל במגלה בפשט כל לבו,

הערות והגהות

א"כ יודע יותר בנסתרות וכו' - ועוד בכמה מקומות ; ובאמת חלילה
 ביכל לנאת מזה תקלה גדולה, וצפרט בעיניים כאלה אשר הגמרא
 פניה נגד פשט המקרא ; ולנאת יותר נכון להשמיט מאמר אגדה,
 פכשמיט מקרא מלא, והדורש ידרוש, והרמב"ם ז"ל אחז בדרכו
 ידרוש לפי הכרעתו בצפרים אחרים המסורים לחכמים ומצוינים
 הדעתם, וצידו החזקה נתן לנו בקצור נמרץ את כל החורה המסורה
 נ"י איש מפי איש בקבלה עד הגאונים ז"ל, אך בכל זאת לא פר
 מדרך ההלכה למען דברי האגדה, כי אם אגדה לחוד, והלכה לחוד.
 ודי לחכימא.

הלכות דעות פרק ד' משנה ח', בימות הגשמים, במקום המורף
 עם הקרח אשר פה, יצואו גשמים לרוב בארצות הנגב :

משנה כ"ג, ספר הרפואות, נמצא ונעחק זה לא כציר ללה"ק
 משפת ערבי, בשם: פרקי משה :

הלכות תלמוד תורה

פרק ג' משנה ז', פנים-ופנינים, ואולי נקראו פנינים על כי
 ימצאו רק לפני ולפנים בחהימות ימים :

משנה י"ב, אף, יאף, אע"פ שכל אלה דברי הגדה הם, כללם
 הרב ז"ל בצפרו לפי דרכו, עיין הערה א' :

פרק ד' משנה א'

מרקולים שם אליל היונים עובדי הכוכבים אשר מקדם, ועבודתו
 הימה לזרוק לו אבנים, כי בערמה רנו כומריו לסקל את השדות
 ולעשות רצפה לדרכים, והטעו את העם למען יעשו עבודתם בשדה
 מפני היראה, ועיין מזה הלכות בטול ע"ז :

משנה ב'

ענין כבוד הרב צע"ה אינו עתה בתקפו, על כי כמעט אין לנו
 רב מובהק, וגם רצו התלמידים שלא הגיעו להיראה, ומתנהגים
 ברבנות, ומי יתן ויראה השם את ישראל, ויחזיר את ההורה ליושנה,
 ויהיו אנשים יראים ושלמים שחורחן אומנתן, וחרבה הדעת,
 וירצה הכבוד בישראל :

הערות והגהות

פרק ו' משנה י'

מוזבן מאליו, שעתה אין לנו להעמיס צדין תורה את חוב המס הקצוב על כל אנשי הממלכה מעל המלמדים על יתר העם, כי אם יקחו שכר אומנתם, ויחשבו גם לכל דבר וענין כצני העיר:

הלכות עכו"ם

עניני מיחות בית דין כידוע, היו נדונים רק בעת אשר בית המקדש היה קיים, ועתה כל העונשים נכללים בענין תשובה ועונש לעולם הבא—אם מת בלא תשובה, וציומר דינא של מלכות היה גם צימי הסנהדרין, וכמו היום תחת מלכי החמד אשר אנתנו חוסים בליס, עיין הלכות סנהדרין:

פרק ב' משנה ג'

לבצבס, עיניכס; לב מקוס השכל, עין משל לגוף:

פרק ג' משנה ו', הדין כן אם לא ידע שזה עבודה כו"ם:

פרק ד' משנה ח'

הממון עומד בחוקמו, מוצלי להשיבו ליורשים:

פרק ה'

עוד שנית נזכיר פה, כי כל העונשים בענין חטא אדם לחי'ם, עתה מסור רק ללב ולתשובה ולעונש מן השמים;

פרק שמיני

מענין בטול ע"ז, נראה בצירור שהאמות אשר אנתנו חוסים בלס אינם נחשבים על פי דין לעובדי ע"ז, על כי אין בידם לבטל עכו"ם ישראל גמרי, ועיין יורה דעה הלכות עכו"ם.

להלכות תשובה פרק שלישי משנה ז'.

עיין השגת הראב"ד: גדולים וטובים ממנו: יוכל להיות שכונת המלה "ממנו" לא בצוף נסתר על הרמב"ם ז"ל, כי אם בענות הראב"ד אמר זאח כמדבר בעדו על עצמו; ואז תסור מעליו תלונת המפרשים.

תם ונשלם חלק ראשון

תערוחת תרש"ב ז"ל

1:

התורה לענין ראשי הגליות שבמבד

מתלבות מנהדרין פרק ד' , ובאיה מסומות אחרים
 נמצאים דברים אחרים על אודות ראשי הגליות , אשר נגד
 פי דעת חו"צ (מנהדרין) דיו גומדים כאלו במקום ספק ;
 דען הרברים האלה יבכו לחזות נסבה לאיזה טעות וספקות ,
 בי תצא טענה ברורה אשר אחיז בני ישראל העיזו או את
 פניהם לתת להם ראש בעת הגלות נגד רצון הממשלה אשר
 אז , או לכל הפחות מבלי ידיעתה - לזאת אמרנו טוב כי
 נצטו בזה איזה ענינים בהמשך אל הענין הזה מספרי דברי
 הימים , אשר יחזן כל קורא בהם .

במסעות של רבי בנימין מטודילה (ר"פ ס"א) כתוב
 ובראשם של כלם רבי דניאל בן חסרא , הנקרא ראש
 גמתי וגם ארון לט , ויש לו ספר היחוס עד דוד המלך
 וקוראים אותו היהודים ארונינו ראש הגוכה , וישמעאלים
 קוראין אותו סידנא בן דוד , ויש לו שדרה גדולה על כל
 קהלות ישראל תחת יד עלאמיר אל מומנן ארון הישמעלים ,
 כי כן צוה לירא ועשה לו חותם על כל קהלות ישראל
 הדרים תחת יד תורתו , וכן צוה לכל בר אינש ישמעאלים
 ויהודים או מכל אומה שככל מלכותו , שיקום לפניו ויתן לו
 שחום , וכל מי שכא יקים לפניו מלקן אותו מאה מכות ;
 והולכים עמו פרשים מן הגוים ומן היהודים בכל יום שהוא
 הולך לראות פני המלך הגדול , ומכריזין לפניו . עשו דרך
 לארונינו כן דוד כראוי לו , אומרים בלשונם אעמקא מרוק
 כסאירנא בן דאוד , והוא רוכב על סוס ומלוכש כנדי משי
 ורקמה ומצנפת גדולה על ראשו ועל המצנפת סודר לבן
 גדול ועל הסודר רכיד ; וכל קהלות ארץ שנער ופרס ופרסאן
 ושכא היא אלימן ...

הערות להרמב"ם ד"ל

2

הערה לענין ראשי גליות שבבבל

ראש העולה נותן להם רשות בכל הקהלות האלו לשום על כל קהל וקהל רב וחזן, כי הם באים אליו לקהת הסמיכה ורשות: ומביאים לפניו דורות ומהנות מאפסי ארץ, (בלתי ספק באופן זה היה גובה המס למלך) אבל העת שמקיימים ראש העולה הוא מוציא ממון גדול על המלך ועל השרים ועל הסגנים ביום שעושה כן המלך הסמיכה על השירה, ומרכיבים אותו במרכבת הכשנה אשר למלך ומביאים אותו מבית המלך הגדול לביתו בתופים ובמחולות, והוא עושה הסמיכה לראשי הישיבה.....

על פי דעת יאסמ (עיין קורות בני-ישראל, חלק ד ספר י"ד וט"ו והלק ה ספר י"ח), המיוסדת על מסימות רבים בתלמוד, נראה כי לא כבר אשר לא בכח הישיבות והרבנים עלו ראשי-הגליות למרום עמדתם, כי גם לא דנה ביניהם שלום ואהבה: ונהפוך הוא כי היו ראשי הגליות, הסימכים אך בתוקף הממשלה, כמעט תמיד במריבה וקצמה עם הרבנים, ופעמים רבות הצירו להם מאד (עיין סנהדרין).

ואם כן תוכן דברי הרמב"ם ד"ל בהמשך אל ראשי-הגליות הוא זה: הנה נאמר כי הסנהדרין פסקה מלדון דיני נפשות קי"פ שנה לפני החרבן; מלקות מן התורה ועונשי בית דין כדומה לזה יכלו לדון רק בית דין הנסמך בארץ ישראל; ואם כן אם ישאל השואל אי-זה הדרך עבר הדין והבכח לבכח, אשר שם דנו דיני מלקות ועונשי סמוכין וכדומה לזה—אז ידע נא כי כח ראשי הגליות לא היה דין סנהדרין, ולא עלתה לממשלתה על פי הסנהדרין, כי אם היתה דינא דמלכותא, כי מלכי פרס מלאו את ידם בזה

3

הערות להרמב"ם ז"ל

הערה לענין ראשי גליות שבבב"ר

כאשר יקרה ער היום לפעמים בארצות או"י למען יגבו המם והתשורות למלך באופן רזה בנקל ; ויען כח המלך חייט בעניני הישיב חמור ככח הסנהדרין , כנודע מדיני נפשות , ככן לא חק האסור אשר שמו לרבנים שגא לרון דיני נפשות בחיץ לארץ על ראשי הגנות , אשר הורמו ואשר הוקמו על ידי מלכי פרס .

אבל חלילה לעברים מיום גלותם מעג אדמתם כתת להם ראש מבלי ידיעת המושל עידיהם , אשר זה הוא נגד הד"ת , ובפרט אין טום המשך ככל וכלל מעניני ראשי הגליות אל עמדתו בארץ רומי' המעמידה .

473

הערה להלכות רוצח

על פי חוקי כמדינה (יעיין קבוצת המשפטים חלק ט' סימן חלף מאחים ושבעים ושמונה) כאשר על הרבנים לשום כל עונש אשר יושט , הן בקנסית והן בצרמות ונדוי מן הקהל , והעובר על זה ישא עונו על פי הרשום שם ; ולכן כל חרס וכל נדוי מן הקהל וכל מלקיות וקנסות הנזכרים בצמר הזה צכמה מקומות , וכל יחר אופני העונשים בזמן הזה , אין להם שום צד היתר לנאח אל הפועל . וכל הדינים הללו הלגנו פה רק לענין זכר ימוס עולם וחלמוד תורה ולהראות דרך תשובה לפני המקום צרוך הוא , וכל עונשי הגוף שייכים לדון על פי חוקי הממשלה יר"ה לזכר דיני נפשות או השוערים העומדים מטעם הממשלה יר"ה :

הערת להרמב"ם ז"ל

הערה לפרק י' מהלכות מכירה

דף ר"כ חלק רביעי

פרק י'. בראשיתו מהלכות מכירה, יראה בענין הקרא לפי ההשקפה הראשונה, בנגד כל דין יושר אשר בלב האדם; ולכן נזכר נא כזה אשר כבר נאסרה בחזרתנו הקרושה לא לכר גולה כי גם עושק וחמס וכל אופני הלחץ והרחק בין איש לרעהו (פיין ויקרא ס, כ"א - כ"ב; י"ט י"ג ועוד רבות); הרמב"ם ז"ל בעצמו, כבר אמר בהלכות גולה ואברה (א, י"ג) אשר בענין חמס כזה, עובר החמסן על שגשה לאוזן שבתורה; ולכן אם יתבענו הנחץ לדין ישראל (כל עוד שבת המקדש היה קיים), היו עונשין אותו ק"ך מלקות; ובפרק י"ב מהלכות מכירה אמר הרמב"ם ז"ל גם כן, אשר אונאה במקח וממכר אסורה - וחזרת בבית דין לבעליה, ומה גם כגזל וחמס ביד רמה כזה.

ולכן בפרק הנ"ל כל הענין טובב, רק על כח דין מוצא שפתיך תשמור, ותוכן המאמר גמר ומקני בכתי ספק הוא זה: אם גם אנסו אחד למכור, לא יוכל להפיל דבריו ארצה אם לא מראש מסר מודעה נגד זה; אבל בכל האופנים יכול לרביא בדין את האנס, אשר על פי דין תורה, כל זמן שבת המקדש היה קיים ענשוהו כראוי; ואף גם זאת מוטל עלינו, רק אם האנס לא היה טרע כחמסן. אבל אם כבר נלוו ומזורסם כגזלן, אז אין מן הצורך אף למסור מודעה, כי אם במלה המכירה לגמרי (ועיין בפרק הזה, משנה ר"ז וה')

5

הערת דיפנ"ם ז"ל

הערה להעתקת תיבת גוי

במקומות רבים בהרמב"ם, השארנו התיבה גוי, והעתקנה לפעמים עיבר כוכבים ומזכות, ולפעמים בלתי ישראלי; כל ידע ומבין בספרי העברים, יודע גם כן, אשר בתיבת גוי לכה, אין כן ענין תעוב ושקוץ, כי אם הוראה הראשונה • עם, לאום, אומה • כן נמצאנה בספרי הקדש. מוסבת לפעמים גם על האומה הישראלית בעצמה, וכמו כן עד היום נראה בסדור תפלתנו • שומר גוי קדוש, מי כעמך ישראל גוי אחד בארץ •, וכן רבות.

אבל כמו כן נמצא בתורה הקדושה גוי, גם בהמשך אל עובדי הכוכבים אשר לפנינו וכמו כן גם חז"ל השתמשו בשם הזה על האומות אשר בימיהם; ויען נמצא בדיני רז"ל ענינים הכוללים רק הרעיון בלתי ישראלי, מבני איזה התחברות מתעוב ושקוץ לזה, כמו דרך משל בענין עשיית מלאכה בשבת ע"י גוי, ולעומת זה יש דינים הנאמרים בהמשך אל הגוי כאשר הוא מתנגד אל האמונה והפך התורה. כמו דרך משל בעניני חוקי הגוים, אשר אם גם התוקים ההם בעצמם לא היו דבר עבירה לעבודת כוכבים ומזלות, בכל זאת לא יהיו קתאימות אל השנתנו היום מענין צניעות וחסידות; לזאת שמט את לבנו לתת בהעתקתנו שורש דבר ובאר התיבה גוי, על פי ענין וענין בשלש אלה • בלתי ישראלי.

הערת להדמב"ם ז"ל

6

הערה להעתקת תיבת גוי

בלתי מאמין, ועובר כוכבים ומולת : ; וכך אל נא יחשוב
 הקורא חלילה כי עכ פי העתקתנו, לפעמים כזה ולפעמים
 כזה, ידעה בלתי ישראלי ועובר כוכבים שוים ; אין זאת,
 בלתי אם יעין היטב על כל ענין ודבר לאשורו, יראה כי
 יבא הכך על מקומו בשלום :

הערה להלכות כנהדרין

הסנהדרין פסקה כבר בלדון דיני נפשות ימים
 רבים קודם חתימת התלמוד, וארכו הימים אחרי כן
 בטלה גם הסמיכה לדינים, אין לשום איש בזמן הזה
 רשות לחדש הסמיכה והסנהדרין על פי דינה של
 תורה

ולכן כל הענינים והדרכים הבאים בפרקים הללו
 מהלכות סנהדרין הם רק בהכרח אל זכרון ימות עולם
 ותלמוד תורה, ואין להם שייכות אל הדינים
 בזמננו ;

ואחינו בני ישראל הישירים תחת צל ארץ רוסיה
 המעמירה, הם נשמעים בכך יתר העמים אל דוקי
 המדינה הכוללים, בכל האופנים אשר אין ברור ומפרש
 במשפט המלכות, אשר לנו זה ומשפט אחר ; (עין

הערה להלכות סנהדרין

קטן המשפטים אשר לארץ חסא המעמיה חלק ט ,
 סמן אלף מאתים וששים ושנים) . ועיין גם כן הערותי
 בסוף החבר הזה , ודברי הרמב"ם ז"ל בהלכות מלפ"ם
 ומשפטים בכמה מקומות :

הערה לזמן ההנה

ע"פ חז"ל בספרי כרמז"ס ז"ל בדיניס כשייכוס לינויס אשר
 כבר עברו

הרמב"ם ז"ל השתמש המיד ככל הפוסקים הראשונים
 בימן ההנה תחת העבר , כי או היה לנגד עיניו שמיש הלשון
 מדקדוק בספרי דברי הימ"ם , או אולי בדברו בהתפשטות
 הגשמות מדיני התורה והתלמיד , ידמה כאלו בעצמו יחה
 בימים ההם אשר עוד יהודה וישראל על אדמתו ; אבל למען
 לא הצא מזה שום טעות , כי בדברו בזמן ההנה מעניני דינא
 דמכותא , יוכלו להשוב כי ברצונו לקיים סדר הקן המדינה
 אשר לפנים גם עתה בזמן הזה , יכין נציג לפניך פה איזה
 ראיות ברורות כי כנים אנוחנו אשר לא זוהררך .

הערות לדומב"ם ז"ל

8

הערה הזמן ההוה

הלכות שקלים פרק א' ס"ח

השקלים אינם נהגין אלא בפני הבית, ובזמן שבית המקדש קיים נותנים את השקלים בין בארץ ישראל בין בחוצה לארץ, ובזמן שהוא חרב, אפילו בארץ ישראל אין נהגין. כנדע בימי הרמב"ם ז"ל כבר לא היה בית המקדש קיים, והוא ידבר מענין הוה כאילו לא ידע מזה מאומה.

שם פרק ד' ט'

תרומת הלשכה מה יעשה בה, לוקחין ממנה תמידין של כל יום והמוספין וכך קרבנות הצבור.

גם השאקה וגם התשוכה, ישתמשו בלשון הוה כאלו היה עוד בית המקדש קיים וקרבנות קרבין, בעת כתבו הדברים האלה.

הלכות קדוש החדש פ"א ו

בית דין מחשבין בחשבונות, כדרך שמחשבין האצטמגנינים שידעו מקומות הכוכבים ומהלכם, וחוקרין ומדקיקין עד שידעו אם אפשר שיראה הירח בזמן, שהוא ליל שלשים, או אי אפשר, אם ידעו שאפשר שיראה, וישיבין ומצפין לעדים כל היום כיוו.

הערות להרמב"ם ז"ל

הערה לזמן ההוה

אכן בפרק הזה בעצמו, וכן גם בהלכות מגדריך (ש"ק פ"ו ז') כתב הרמב"ם ז"ל שקביעת החרש והעתיים היה נדבג רק בזמן שהיה בית דין סמוכין, והסמיכה היא כבר בטמיה ימים רבים לפני הרמב"ם ז"ל כנדע מדברי הימים, ובערות הרמב"ם ז"ל בעצמו (פ"ן קדש אח"כ ה' ז' י"ג).

הלכות נזירות פרק ט' א

המפריש מעות שיקריב מהן קרבנות נזירים, והקריב מהן והותירו, יביאו במותרן קרבנות נזירים אחרים.

בפרק הזה, כבכל הבאים אחריו, ידברו כולם בזמן ההוה מדינים אשר יכלו למצוא מקום להתגדר בו רק בזמן שבית המקדש היה קיים.

הלכות ערכין וחרמין ד' ט

לפיכך אין ראוי לאדם להקדיש שדהו לפני הזבכ בפחות מכ' שנים.

כמשנה הזאת, אשר בה ברור ומפורש הלשון בזמן ההוה, כן גם כל ההלכה תשים את משמרה רק על הזמן שבית המקדש היה קיים.

הערות להרמב"ם ז"ל

10

הערה לזמן ההוה

הלכות בכורים ב' ד

• אין מביאין בכורים משקין, חוץ מזהבים וענבים בלבד,
ואם הביא משקין, אין מקבלין ממנו.

הלכות ביאת המקדש ו' ט

• נכנס המצורע גהר הבית לוקה שמינים.
כל איש ואיש יודע, אשר דיני נגעים אינן נוהגין אחר
חרבן בית המקדש.

הלכות אכורי מזבח

• המקטיר אברי בהמה טמאה על גבי המזבח—לוקה.
וכן כל ההלכה השתמש בלשון הוה, וכן כל ההלכות
השייכות לקרבנות.

וכן עוד נשאר לנו רק להעיר את הקורא, אשר לא
לבד בשמוש הלשון בדברי הימים יבוא ההוה במקום העבר,
אבל גם המלות •בזמן הוה• נמצאים לפעמים בהמשך לא
זמן חבמי התלמוד; אך בימי הרמב"ם ז"ל בעצמו. כבר
לא מצאו מקום להתגדר בו, כאשר נראה זאת באר היטב
מענין דין ראשי גליות ומקיות (עיין הערתנו לענין הוה).

11

הערות לרמב"ם ז"ל

הערה לזמן ההוה

אי לזאת מצאנו נכון לפנינו להעתיק לפעמים דין ההוה
בזמן העבר, אבל גם במקום אשר עובנו את זמן ההוה על
מקומו, עוד לא חפצנו בזה לאמר כי באמת זמן ההוה
הוא, כי אם הלכנו בזה בעקבות שמש הגשון אשר בכתב-
הנעתק.

הערה להלכות נויקן

על פי דברי הרמב"ם ז"ל בעצמו כל דיני נויקן וממונות
וקנסות ע"פ חז"ל נתונים בידי הדיינים, רק לדון בהם בארצות
אשר אין שם דינא דמלכותא אחר;
אבל בכל מקום אשר בדת המלך נעשה מעמד נכון
לדברים הללו, אין להם בשום אופן לשנות מחוקי
המדינה.

ע"פ חוקי מדינתנו אין רוסיה המעטירה כל הנוקן
מחייבים להוריע מנוק גופם או ממונם אל האנשים העומדים
על משמירתם בפקודת הממשלה,
ולכן כל הפריקים הלכו אין להם שום המשך אך זמננו
וארצנו פה, והצגנום פה רק לזכר ימות עולם ולתלמוד תורה
ממה שהיה בארץ ישראל מלפנים:

חקק נ'

הערות להרמב"ם ד"ל

12

הערה לענין טוממום ואנדרוגיניום

בחלק הראשון (דף תקט"ט), בחלק שני (דף תנ"ג), בחלק שלישי (דף קמ"ב) בהעתקה, ובחלק רביעי (דף תקל"ג) בהעתקה וכדומה נמצאים איזה דינים בהמשך על טוממום ואנדרוגיניום; למותר יהיה לכאר פה מה זה ענין הכרואים האלה, ודי לנו בזה אם נאמר, כי אם גם ע"פ חקירות המכינים בטבע, חדשים מקרוב באו, לא הכריעו, כי ימצא באמת נברא אשר יתאחדו בו שני ההפכים מוכר ונקבה, בכך זאת יקרה מקרה אנשים, אשר גופם היה בתבנית זרה, עד אשר גם הרופאים היותר מומחין לא יכלו להבחין אם נצרך לחשבם למין הראשון, או למין השני, ויצאו מזה בחכמת הרפואה וכוחים גדולים: וכן גם אין שום ספק, אשר אופן זה כזה בתבנית הגוף מסב השתנות מזוגי, ולא כבר שמכריע בכל תכונת הגוף אשר לאדם, כי גם כל תשוקותיו וכל חייו הם כחיי איזה נשוא, אשר הוא כממוצע, בין האיש, ובין האשה.

181

הערות מהרמב"ם ז"ל

הערה לחלק א' פרק א' ב' ג' זר'

בפרקים הראשונים מהלכות יסודי התורה ידבר הרמב"ם ז"ל על עניני חכמת הטבע, בשומו נגד עניני דעות החוקרים אשר בימיו, באופן אשר עתה בימינו אלה, איזה ענינים ידמו לנו כזר ונפלא, ד"ס דעתו על חיי הכוכבים ועצמות הנגלים וכו' : לעומת זה תראה לנו דעתו מהתחלקות והתפרדות הדברים אשר נקראו אז בפ"י ככ"י יסודות. היינו אש, רוח, מים, אדמה, כמה עמקה ורחבה חכמתו גם בזה.

והנה למען לא יחשוב הקורא, כי המאמרים הדם הם בהתנגדות מוחלטת לחכמת הטבע החדשה, מחובנו להעיר בזה, א' דבר הרמב"ם ז"ל (ב, ז"א) שם אשר יתן לקורא רק כללים גדולים (ולא הפרטים) כמפה מן הים וכמר מדלי, כי על פי דעת חז"ל הבאור אסור ללמד לקטן מרם נראה כי הוא מוכשר לקבל החכמה (ב' ז"א : ז"א) ; ואם כן לדידות אשר לפנינו רק הכלל הגדול וכא מופתו ובאוריו אין לנו כעדוך עמו דינן ודברים אחרי אשר נדע לנו בברור כי מטרת מגמתו בזה הוא לכבוד הכורא ברוך הוא, כאשר יאמר הוא בעצמו כד"י שיהיה פתח למבין לאהוב את השם ; והשנית : מחובנו לשום לנגד עינינו דרך האמונה לכאר בזה כמה פסוקים בתנ"ך, כמו (מל"ג, קל"ג, נרמ"ג, ג"ע, קל"ג) וכל הנעתקים בפרקים האלה, והנתונים לנו

העיות כהרמב"ם ז"ל

14

הערה להלק א' פרק א' ב' נ' וד'

כפתח לבא כהיכלי הכמת האלהות, באופן אשר בפרקים האלה, הגדולים אלינו עד מאד בהמשך אל האמונה פנימה, לא נוכל להלחם על אודות דברים פרטים הכהננדים בהשקפה הראשונה לחכמת הטבע אשר בימינו אלה, כי הרמב"ם ז"ל בעצמו שם נגד עיניו רק כבירת מומת האמונה וקדוש השם, ולא כבא להתגדר פה בחכמת הטבע.

הערה להלכות עכו"ם

גמ' וידוע אך רבו מלשיניו ומשטיניו לאמר: דין אחד על פי חז"ל לעמים חסדי איה אשר בארצותיהם אנו חוסים—ולגוים ההם אשר הגלו את ישראל מעל אדמתו ואשר מהם רבזי חז"ל גנות ויכנום בשם עכו"ם, היינו עובדי כוכבים ומזלות; לכן הצגנו פה הלכות עכו"ם וחוקותיהם כמען יראה כל איש, אשר רק מעובדי כוכבים, עץ ואבן, והמשהיתים סדרו של עולם בעבודתם אשר היתה לורה, דבר משה רבינו ע"ה ושנו לנו חכמי המשנה, ושלשינו הפוסקים; אבל חס וחלילה מלהעלות על לב שהעמים אשר בצדם אנו חוסים אינם מתעבים גם הם עכו"ם, או שאינם מאמינים גם הם שתורת משה רבינו ע"ה אמת ונתנה מפי הגבורה. אדרכא קיימו וקבלו עמיהם לא לבד שבע מצות בני—נח כי אם גם רוב מצות התורה אשר מהיובים בהם רק בני ישראל, ולכן לא לבד

(חלק א)

הערה להלכות ענוּ

שיש לדם חלק לעולם רבא , ושנקראים חסדי אמות
 העולם , על שהקנו העולם , ועושים רץ וחמר לכל בני
 המדינה , אלא עוד מצוה וחובה עלינו כולנו לאהוב אותם
 ונגמלם רק טוב ולהשיב לדם תודה על טובם וחמדם עמנו ,
 כי נשכון לבניה בארצוהם , והרכמות ומלאכות מחשבת
 ומדות המיכות נהפשמנו ביניהם באופן נעלה ונשגב , עד
 אשר גם על פי חורהנו הקדושה חובה עלינו לחשבם
 כאחינו בני עם אחד , מלבד אשר כבני המדינה אנו מחויבים
 חוב נמור מדיני לשמוע בכל , בקול המכך החסיד יריה ,
 אשר כמודם כמענו נעבדהו , ולעשות פקודיו ככתוב בספר
 הכשפטים אשר לארץ רוסה המעמירה , כי נפשנו יודעת
 מאוד אשר הביא נרוך לבלי רנות אוון לשמוע בקול המלכות
 כאלו חזי לא נשמע בקול כצות ה' , וחליכה לנו להיות כפויי
 טובה וכחללי שם שמים לעבור על זה , בצנעה או בפרדסיא .

הערות להרמב"ם ז"ל

הערה לענין לשון גוזמא

לפעמים נמצא בספרי הרמב"ם ז"ל איזה עניני לשון גוזמא אשר העתיקם ז"ל מהתלמוד, ואשר לכל יודע ומבין בספרי ארצות הקדם אין בהם שום זר ונפלא, ורק כבני איירופה יזכנו להיות נראים כקשים לאוזן, ד"מ כג שאינו מוריד דמעות על אדם כשר ראוי להקבר בחייו; וכמו כן כל המורה הלכה בפני רבו חייב מיתה, וכאלה רבות, כדברים האלה נמצא גם בתלמוד (שם דף ק"ח), יד לעין הקצין כו' (שם דף ק"ג), פסעה גסה נטמת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של אדם (שם ק"ג), תלמיד חכם שנמצא רבב על בנדרו חייב מיתה (שם ק"ט); כל עיר שאין בה תנוקות של בית רבן מחייבין אותה, רבינא אמר מחדימין אותה. וכמו כן בשלחן ערוך הלכות נטילת ידים, החוכין מנעליו וכוכי, ומי שעשה אחת מכל אלו וקא נטל ידיו אם תלמיד חכם הוא תלמודו כשתכח. ממנו, ואם אינו תלמיד חכם יוצא מדעתו, וכן רבות.

אכן למען לא ישאר שום ספק ומעות בזה, הנהגו רואים את עצמנו מחוייבים בדבר לבקש את הקורא לעיין בהרמב"ם ז"ל בהלכות סנהדרין, אשר שם לא כבר שכא

הערות להרמב"ם ו"כ

16.

הערה לענין לשון גוזמא

ימצא החטאים האלה במספר חטאי עונשי מות, כי גם אינם בעונשי מלכות, וכן נראה בכרור אשר שמוש הלשון המובא למעלה, הוא רק לשון גוזמא הנהוג בארצות הקדם, להורות כי מאד מאד צריך להזהר לבל עבור חיו על זה ד"ל.

הערה לדיני ממונות

על פי דברי הרמב"ם ז"ל בעצמו (עיי' הלכות זכיה ומתנה פ"א משנה מ"ז) ובכמה מקומות אחרים, כל דיני ממונות נוהגים רק במקום שאין שם דין המלך או מנהג אחר, וכל מקום שיש שם דין המלך, הולכים אחרי דינא דמלכותא ; ולכן אין לנו שום ערעור ופקפוק חס ושקום שככל ריב ומשפט אשר יהיה בין בר ישראל ובר ישראל, ובין בר ישראל עם איש מיתר העמים, או מחויבים חוב תורה וחוב מדיני לבלתי סור מן ספר המשפטים אשר לארץ רוסיה המעטירה ; ונכוי וידוע שדין רבנינו הוא רק דין פשרה, אם יתמצו שני בעלי הדין, אשר אז על פי חוק המדינה רשות להם לבחור ביד של שלשה לעשות פשרה, והעובר על זה מכבד אשר הוא מתחייב בנפשו בכל

(חקק ה-א')

הערה לדיני ממונות

העונשים האמורים בספר המשפטים אשר להק'ירה, עוד הוא חושא נגד ה' בחללו את כבוד ישראל בעיני העמים, האמרים איננו שומע בקול מוסר, וכפויי טובה הם לגומלים עמהם חסר ואמת; ולכן מאד מאד צריך להודר בזה, ונאחז הצננו פה כל הדינים האלה רק לזכר ימית עולם ולתלמוד תורה מטה שרויה בנינו לפניו.

דבר אל הקורא דמבין בספרים:

להיות עבודה הקדש אשר על המגיה רבה מאד עליו, עד אשר אם ידקדק בעצמו כפי חפצו ורצונו, תעזר כל המלאכה יותר מדאי; לכן יבקש מאת כל האנשים לומדי התורה ומלמדיה שיהיו לו לעזר בדבר הגדול הזה, ושימלאו את חסרון לוח העשיה אשר בחלק הזה, על כי אך בחלק השלישי יוכל המגיה לחזר לוח שלם, ע"פ מאמר חז"ל: חזקה שאין חזר מגי'א מתחת ידי דבר שאינו מתוקן:

ואלה דברי הערה האחרונה

טרם נניח את הספר הזה מירינו, עוד מחובתנו להזכיר עוד הפעם את הקורא, שכל דיני חז"ל בעניני ממונות ובתי דינין נחונים לנו להתנהג על פיהם. רק בעת ובמקום אשר אין דת המלכות נוגע, או איננו סותר את דבריהם, כאשר העידו חז"ל בעצמם וכן הרמב"ם ז"ל בכמה מקומות, וכפ"מ בהג' זכיה ומתנה (פ"ק א' משנה ט"ו): אבל בכל מקום אשר דתי המלך או דבר פקדי המלך מניעים, שם גם על פי דת תהיה מוטל עלינו שלא לשנות ח"ו בזה בלי פקפוק, ואם גם יקרה לפעמים אשר תהיה פקודת המלכות נגד דיני רבנינו ז"ל, אז אין חלילה בזה שום עכירה על דין תורה, כי אם דין תורה גמור הוא שדינא דמלכותא דינא, ובאופן שאם נצטרך לזה, אז הרכנים בעצמם יתנו ד' תומכת למלאות כל אשר יצוו חוקי המדינה יריה.

וכפ"מ נזכיר פה הגדרים והמייגים הנעשים על פי חז"ל בעניני רבית, ושטר עסקא, ונחלות ושוחטות, אשר כבר חז"ל בעצמם יגעו וגם מצאו תחבוכה לעשות סג' לתורה, למען לא תצא ח"ו תקרה, כמו ד"ם פרוזבול תקנת הלל הזקן ואפותיקא הנזכרת בגמרא, וכדומה: והנה כבר הרחבנו בענין תוקף דינא דמלכותא אף בכל האופנים אשר יהיה נגד דיני ממונות דחז"ל בהערות הנרפפות בסוף חלק א' מהרמב"ם ז"ל ע"ן שם, וכן לא נשאר לנו עוד שום ספק אשר בכל המשפטים, בין שיהיה בין ישראלי לישראלי, או בין ישראלי ואנשי אומה אחרת, על פי דין תורה שבכתב ושבעל פה

דברי הערה האחרונה

היינו התלמוד הק', יהיה עלינו חוב נמור לכלתי סור ימין
 ושמאל מספר המשפטים אשר לארץ רוסיא המעטירה,
 ונכו ידוע הוא גם כן שדין רבנינו הוא רק דין פשיה,
 היינו שאם תרצו שני בעלי הדין, או על פי חוקי המדינה
 ירשות להם לבחור ביד של שלשה געשית פשיה ביניהם ;
 והעובר עין. לא לכבד אשר הוא מתחייב כנפשו בכל העונשים
 המבוארים בספר המשפטים אשר להקירה. עוד הוא חוטא
 נגד ה' בחללו את כבוד ישראל בעיני העמים, אשר יאמרו
 העם הזה אינו שומע בקול מוסר, וכפוי טובה אנחנו,
 לגומלים עמנו חסר יאטת ; ולכן מאד מאד צריך להזהר
 כזה, ואנחנו הצננו פה כל הדינים האלה, רק לזכר ימות
 עולם ולתלמוד תורה מטה שהיה לפנינו בישראל.

חוץ מהערות הקטנות הנ"ל, הוסיפו מאמרים אלו:

[כבוד מלכות]: בדבר החוב המוטל עלינו לאהוב ולכבד את אדוננו
 הקיסר יר"ה בכל לב ובכל נפש. עמ. 8.

בקורת כללית ע"פ ד"ת [=דין תורה] בכבוד ומשפט העמים אשר
 בזמננו, להרב המאה"ג היידענהיים זצ"ל. עמ. 26.

ואלה דברי הרבנים דק"ק ווילנא. עמ. 27-32.

קצור מכתב הרב המאה"ג הגאון מוהר"ר יחיאל העליר רב דק"ק
 וואלקאווישק נ"י להרב המאה"ג מוהר"ר א"ד שטר' בק"ק ווילנא. עמ.
 62-33.

כל זה נכנס אחר כך בספר „שני פרקים“ (ראה צילום השער בעמ.

שני פרקים

א.

על דבר החוב המוטל עלינו לאחזק
 ולכבד את ארוננו הקיסר ירום תודו
 בכר לבב בכל נפש.

על דבר מעלת וקבודת העמים הישרים
 אשר בזכוננו

דפוס כהן לאריל קראי

פה פעמל כהן

שנת הברית לפ"ק

קצור הדקדוק

ראשי החקים והמשפטים

אשר לשפת עבר.

מאוטר ומקוים לני שר השכלה חכם

למורים הנכבדים בכל בתי חסדר אשר בארץ רוסיא.

Die Elementar-Grammatik

der Ebräischen Sprache.

Vom Minister der Volksaufklärung für die jüdischen Lehrer befristigt am
1-ten März 1847.

פח פייטרברג

ברזיס ביה עקה ההנכה אשר לחקירה

התרו לבני

קיצור מספר
חיי אדם

להרב ר' אברהם דאנציג זצ"ל מו"ץ דווילנא

ללמד בני ישראל תורה ודרך ארץ

חלק ראשון

מקץ 7 קאפ'

נרפם על פי הממשלה אשר הוסרה על דבר השכלת העם

ווילנא

בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם

שנת תר"ח לפ"ק

הַצִּיּוֹת

ס פ ר ה ה נ ו ד

ללמד בני העברים

את לשון רוסיא.

עם העתקה לשפת עבר.

מאושר ומקויים על פי קירי השכלת העני.

מקח חסר הזה חמשיני קאז. כסף.

פה פיטרבורג

ברפוס בית עקד החכמה אשר להקירד.

התחז לבע.

אזורה לבידוי חסני ה"ה הריז חתם
 היסוסים, גבול סטו השון סה"ר סטר
 יב"ר סז"ט"ט סנזורסון
 סז"ט ספרי י"ה

ספר

סז"ט יב"ח סכ"ט"ח סז"ט

מעין

סז"ט"ט

ס"ה סז"ט סז"ט

מי נפתחה

חדושים וביאורים על מסכת יבמות

מאת

דוד-טעבלי קצינלינבוגן

בל"א הרב החיב הסטלנ בתוביי סה"ר נסחלי הריז וללה-ה.
 אב"ד דק"ק סטרבורג.

סטרבורג
 חרסיד לפיק

МЕЙ НЕФТОАХ

Комментарій на трактат Иббот
 соч. Д-Т. Г. КАЦЕНЕЛЕНБОГНА.

ПЕТЕРБУРГ
 1928

חיבור יפה

מדיניותה לחכמה רכבו נסים ב"ר יעקב כ"פ,
מחברם להגש חכם לחדר על לבו
ולמנו ובה אשר אחרי טקף רוחה, אחרי טרם שבון
ומחנה, אחרי נלחנה הכהה :

פס השמים איריס המהם : מחסדים עלו הרדים :
הכשו לקום עגרים : דעה אשר במרים :
וד נה האכזה רכבית, הרב דאלת, על כדעאבו ,
ז כירו רב שרים ,

רקטיב לחיבור ביהא קננו לחקרן
ינל בהבחים אהלים סאן נוסח יעלה נלתי ,

רקרע לחיבור ביהא קדלו לחקרן

[קאפוסט]

מאוסף דר. ישראל מהלמן

שלחן ערוך

מתוקן

הוקמו להד כפולו תלמוד סל"ו י"ל : המלא כחם
קדם עז אשר פון מסחר לנו וכל"ו ודעם יעקב
ום כדעם : ועגרים על פי כוחם המרס המרס :

כתבום

אשר טקם לנס ולחל"ע"י כ"אום המרסס המהלים כפולו
שי יודא כ"י : או ישראל כ"י
או מנחם כ"י : כמ המסח מ"ל"ס פיווט יפה וכל"ס :

Съ дозволенія Виленской Цензуры
Въ Типографіи Купца Юды Фейбико-
вичъ Юды съ братьями
Благовуко Могилейской губерніи
Городъ КОПЫСЬ 1810 Году

בקאפוסט

שנת תקע, לפק

פליחות
לקריאה

עמלי חכר של אמת

שארבים ביום שבתים וכדעם כחלת כשני ע"י
על חש כלל התעקו ח"ו כדעם רכבני כדאי ל"ס א'
או יחיו רעון הבורא ית"י ש"כב"י ככלת הקנת חל"י נקיים
ב"ס כפ"א ש"ח"ב כ"ל המסח ל צח ויפ"ר ל"ו התעבית לש"ש"ה
ושכרה כ"ן ית"י רעון

נרפס כדעם אשר להח"ו כ"ו חל"ס וכח"ס ש"א"ו
ש"ר"ב חל"ס א"ום כ"א"ום כ"ר"ב וד"כ"י לח"ס
כ"י"ש"ו כ"ל ל"ן י"ח"ו כ"ב"ו א"ד וד"כ"ו א"ום כ"א"ום כ"א"ום
נ"ג"ה ח"ק"ר"ת כ"כ"י ש"י"ח כ"ו"י ל"כ"י

נרפס כדעם ח"ס

פה קיק

קאפוסט

ותרת כמשתל ארזינו הקיסר א"ום
ש"י"ש"י"ש"י ד"ק"א"ו"ש"ע ו"ו"ל"י
ה"א"ד"ר א"כ"פ"י"א"ר א"ל כ"ס"נ"ר
כ"א"ו"ל"א"ו"י"ש"י ס"א"מ ד"ע"י"ש"ש א"ום
כ"ל"ע"ס"ו"ש"י"ע י"ח"ה

לפרס כ"לע רמות לנצח וסג"ה ח'

דמעה לפק

בעוה"י

✿ מודעה רבא ✿

הסרי אומר תהלות ה' ומה נכבד היום בהגלות נגלות רב מושב לביית ישראל זה ספר **ספרי**

להתנא הקדוש ר' שמעון בן יוחאי וצוק"ל אשר לא שופתו עין רואה ספרי כלל והוא ישן כוונתו יאה וחדשים מקרוב השינו אותו אזה מדפיסים והעלו אותו בדפוסים אבל מבלי לב להשים כי זה נודע ומפורסם בכל אפסים כי הספרי הושג נפלו בו בדפוס כמה קמיוני מעותיים וכבו פניו חרולי העניות ושינוי הגוססאות והם רק העתיקו הדברים והעמידו ככראשונה ועוד נתוספו בדפוס כמה שעות ולא נודע כי באו אל קרבנה ועיניו נלאו כל חבמי לב ולא יכלו לעמוד על ביאורו להיות נהיגן לארו בשגם מימות רשב"י ע"ה ועד עכשיו זה כמה מאות שנה לא נמצא שום מחבר ומפרש לעשות על הספרי שום פירושי עד שכתב אברהם אבינו ה"ה מאיר אבא זללה"ה ואחד היה אברהם אאמ"ו הרב הגאון המנוח מו' **אברהם**

יקותיאל זמן ז"ל ממשפחת ליכט שטיין הוא הגבר אשר חמל על מיטב החיבור והוא פירוש מספיק על הספרי

לבאר כוונתו והוא זמן כי יסופר בה שרחו וניעתו ונודל עמלו ורוב שקדתי אבל לא הספיק להוציא לאור בעודנו בחיים חיותו ועודני השי" ב"ה כרוב חסדו ותמלתו והדפסתי כבר חלק ראשון ופה מהודור לכל הרוואה אותו וכאשר הגידו חבמי הזמן הסכמת הגאונים בחלק ראשון כולם יוצאים כשיר ושבת מעלתו כי הוא ספר נכבד ורב תועלתו ביאור רחב ומספיק לכל איש ויכל ללמוד אותו כי כדי להקל מעל הקורא את מקורו הערה להביא ולציין כל הבריות ושורשם כנמרא בכל וירושלמי מיתלוא ותוספתא וכברא והביא ג"כ כל פירושי הראשונים עם כל תיקוני השעות והגוססאות הכל מתיקני ועם כל כראה מקומות בש"ס ובתנ"ך כולם מצוינים מזה ומזה מהה נמונים ועם תוספת פלפולים פרחים ושיעורים ועוד נתקופו בו הנהוית מדויקות יקרים מפנינים אשר מצאתי כתוב לחכם אחד מחכמי הספרדיים

מדגול ראשונים לא נודע שמו כי הוא כתב ישן ומיושן מי יודע כמה שנים אבל עין הרואה אותם ישעם לפשיו מעדנים והנה בעוה"י ב"ה ובחסדו הגדול הנני עוסק עכשיו בהדפסת חלק שני בדפוס ופה מהודור בקורש נאדר פה ק"ק המפורסם אב"ד

הגאון המפורסם אב"ד **ר' ק"ק ראווייל** כמוך לק"ק **בראד** ובחסכמ"ו הגאונים דמרינה זו ה"ה הרב דק"ק **אפרים זלמן מיגליות** בעל המחב"ס ספר ישיעת יעקב

וה"ה הרב הגאון המפורסם מוה' **אפרים זלמן מיגליות** מבראד בעת"מ"ס בית אפרים ושאר גאונים מפורסמים דמרינה

זו ובעוה"י נדפס גם חלק שני בכל המעלות ושלמות הג"ל כמשיעוד בראשון כך משיעוד כשני אבל מחויק בויתן יותר ונדול יהיה בכמותו ואכותו ועי"ז נדפס כנדול של ראשון בדמות הבניתו למען ויכלו לחברם ולעשותן אחרים כוד הקונה אותו אבל הוצאת הדפוס רבה וכדי לרוב מלאכת הדפסותו ניתן כודעו וא להידע לרבים מאן דבעי להיות זכי לפשיו לקנותו להיות מן הקונים הרוויגן ובמתן דמים

תחילה מקצתו והמתר יתן בהשלמתו ודרשנים לזוכה לעמוד הדבר במקח השוה חלק ב' סך עשרה זהו פלישי וע"ז יתנו מעות קדימה שלשה זהו בראשיתו והמתר כאשר יומסר א"ה לידו בוד הקונה אותו ולמען יהי הקונה לבו נכון ובמהו כי א"ה תשיג דוד אותו ויבא האיש אשר מניתו ע"ז והרשיתו אותו

כני חיובי התורני האברך מ' **אברהם** יקותיאל נ"י חתן הרבני הנגיד מו' בעריל נ"י פיק מאכש"שאני והיה כל מבקש לקנות

כיתו ימצאו ושם ידבר הרמנו ומידו יבקשו וירשום אצלו בנקסו שמו וחתימתו ואז א"ה בודא יגיע לידו ממש בהשלמתו ובוה יקבלו הקונים כרכה ושלוש איש אשר כברכתו יברך ה' אותם וימלא משאתם

יהו שלום בחילם שלוח בארמנותם עד עת יקבץ נדחי ישראל כיונים אל ארבותם כי ישיב ה' את קמו אל הארץ אשר נשבע לאבותם ה"כ"ד היום יום ע"ש"ב כי תמו תקע"ש לפ"ק פה ק"ק **ראווייל** יצ"ו

הק' משה ליכט שטיין שלי"א

ספר

הגדה

אבן פנה

ביאור על מגילת רות

ברוך המאיר לארץ עבריים : אשר נתן לעמו חוקים ומשפטים ישרים : מפלי כתם מאקקים ונדורים : וכל הכתובים קדושים וטהורים : יתן עליה שיר השירים כי אהרן כבודו וקדושתו כבודו : מפני אפני יקרים : מעולתת כפירים : כבודו כסתרם : שחוק יתחוק מיישג משלי החסידים : ומליצות הקשורים : וידותי האטורים וכל האוונים קדמוניו : לרוב עומק דברים אשר בשרה היה נאמר : גם דבריהם אשר בעיניהם היו מבוארים : לפני לפני ספרים נספרים : ומכ"ס דברי התרנוב והמדרשו אשר בליים אנו רמים : לכן אמרתי על לב להשים : לרשום לי ביאורים בענין האלוי מסודרים : למען יהיה דברי השיר ארת אל אהת כינשים : על דברי סוף משודרים : למען יהיה לזכרון בין עמי ומפורשים כפי השר חכמי אנקיס קטשים : וחליו בני פושע יראתו בלבי להשים : למען אטיב לפני מששים לכל ספנייה דרושים : ויהיו כל אמרי לרצון כמחים ואשים יסכני השכל דיעה וזכיה ואדריך בנתיבי ובר אמתיה להבין דבריה על כוונה ומשירות ירחיקני כל מעשה ידי לכוננה : אלה ה' הושיעה נא : אלה ה' הגליסה נא : וקראתי לזו התגילה בשם **אבן פנה** כי ממנה יסוד ממנה יתן פמנה פנה כבוד תפארת ישראל מלכות בית דוד תשיש דק שיבא במהרה כי עינו אמן ס"ה :

ואב וואלף בער רוב בער אלט שול זלה"ה יושב על מדיו נקיץ לציין וכוונתו ממדינת איפלאר :

נרפס פה קק שקלאו

תורה ממלכת הארון הגדול יענפאל מאייר קאואליער סעמין באורילווין זאריץ יו"ה :

ברפוס על ה"ה הרבני הראש הקצין מוהר"ם אריה לייב בהמנוח פוהרר עניינאור פייבוש זלה"ה :

נשנת **אבן פנה** ה'תש"ח ד'תש"ח פנה ל'פ"ח :

ספר

אורחות צדיקים

קחינו
 סגנון הזה אעפ"י הנחות ורצו האלימות הוא כפי
 אורחות צדיקים ומדות הנפש 2

גדום פה קיץ שקלאוץ

החת ונמשלח האלק פגולו החכיר יעצוראל כחילי
 קאחליר פגמילן גורילונץ ואריץ ירים

ל"ג ע"ג ע"ג

ברפום על היס הרבני תמוסל' מהרר יעקב צמחיר דוד
 ונניו התזקקים היה רבני במרפלי
 פהרר גרשון צמח' יעקב וסיה הרבני תמוסל' פהרר
 פהרר צמח' יעקב נרו

פגם תקמה לפיק

בתים לבריחים

ביאור רחב על מאירי סני דבי ארונא . וביאור עכ כמה הקראות וזמנא ל
 ניראליס רנה : ע"פי הקדמות ישרות ערוכים . מסגרי מקובלים
 ובכרו החדף הזה לרחים : לזכות ולכית לחיים טובים וחרוכים לקאר הנפש בחי
 וקיים לעד יגלה נחיים . ויל ביאור זה שני בחי קטני' סמוכים "בית" אבל "וכית
 "השתה לפקוח עינים נוחים : לעבוד' הקד מלכי המלכים : אשר ארזן וחיקר ותיקן
 וחיבר זאת המצברת הקדש : אחד מאלפי ישראל סמורי ה"ת . ה"ה רוב המובלח
 ותוכל ותיק ושגן דרשן מפורסם כבוד מור"ר **שבת** צמח' **ארתן**
 מ"מ ומ"ן דק"ק טשאשניק :

ואתה קרא החביב טינך ולבך תשים כזה החיבור חוטו וסביב ותרא
 נפלאות . חד על כונה ונקודה החת . כל המהברת הזאת תונחת
 לכסג כל בחי' שחת . היא בראיה ודבסות . ראש ושורש לכל העבדיות קשת :
שדי בריחתך ה'תת' שטיח' אהבתך רחמינה ר'נה נא יחד ה'יחד
 !חיקת שמת עליה חתגלה כ"ב אל' :

בשקלאו

ברפוס של החשמיס ה"ה מוח' ארי' ליב' צמח' שנייאור
פייבוש וזמנא ארי' צמח' מנחם ומוס' אברדם
 צמח' יעקב הל' ומוס' **שבת** צמח' כן ציון יצ' :

נשח ועטית בתים לבריחים נפ"ק

ספר

ברוך שאמר

והוא חיבור נפלא לרב גדול אחד מן הראשונים * דבריו נחמדים מהבן ומפן והלדרכמונים
 מיוחד על הגבורה ש"ח תפילין ומוחזקת וזוהי אותיות * בכל פרטי הדקדוק * פלגי פלאות *
 ואין צורך לומר נגזרות ההוראות * ורבינו הגאון בספרו הגדול **בית יוסף** הביא ממנו לרבות
 ולהות * רבה שבעה לה נכס המשיין בעיניו פקוחים * אשר עד * הנה בקרן איוה
 היו מונחות * בכתיבת יד המצותקת הראשונים * הלבו למנוחת * **ונם** באחרונה פירוש נפלא
 הפלא ופלא על חמורת או זיות ה"ב לחד עון קחמיה ה"ז בע"כ המהר * **ספר האשכול** פנוי
 ומשולש בכמה חופנים * ע"פ וזיתוקי ה * וחיות יחזקיות טובים * ע"פ רמזי סודית העליונים *
 לכל עין הקורא בנקל הויה טובים * ולבשיכנים ה"כר כלל האמת החפופים * המה מתוק * מדם
 ונזפת טובים * **ונם** כבוד רבינו הגדול המהר ימלא המשיין מפורש בהקדמת הספר
 ונ"ס ימלא מנוקבו וירוח לחלוט *

במצות ובהלאמת הרבני הראש הקלן הנגיד משי"ס הנדיב **שוה"ר ישראל** כמוב"ר
ישכר בער זכ"ל * מק"ק **מאהליב** י"ל *

נ ד פ ס

ב ש ק ל א ו ו

תחת מחשבת הדוכני הקיסר הושיע פריסוויטליישי, דיברואטניישי, וועלניקי האקודאר
 חי"ש י"א ה"ט * **אליעקסאנדרה פאוולאוויצו** סתת
 דיפרויץ טושיע ראשיס'ימי * הס'יחזק חסיסע מינאטעוויישי ידוס פ"ד

ג' פוס הספוטחיס ה"ה מוה' ארי' כמ"ה * סגח"ס זכ"ה * ומוה' ארי' לי"ב כמ"ה * ש"י יאור
 פ"י בוש זכ"ה כ' ומוה' אברד"ה כמ"ה * יעקב ט"ל זכ"ה * שבח' כמ"ה * בן צ"ן ט"ז

למרט   לנח"ד בני יאזכר קסת   לנ"ס

ספר ברוך שאמר

הוא חכם נולד לרב גדול אחד מן האחרים - רבנו נהגים מזה ומתו והתלמידים
 עובד על אלוהים מ"ח חסידים ועמו: נזרו אידות - בכל פרטי דקדוקים פלאי פלאי :
 ואין צד עמיתו נהיה אחרת - רבנו הגאון נספר הגדול בית יוסף הכיז פתח לראש
 ולזה : רבנו נספר לא נספח המפין נכדים פקחה - אבר על
 לו עמיתו : כדכונה יד המצוקת פראגנים סגלו לעמיתו : גם נאחרונה פרוש נפלא
 פלא ופלא על פניו אחרת ה"ב לך מן קדוה אה כל המצור ספר האכל עמי
 מהכל נספר אומני - עמי ונדוש האת"ת מלחיות שנים : ע"פ רמז פרוש העלויים :
 לכל פין הקרה נבול המה מיניס - ולתכלילים אבר כל האמת מסדופים - המה מתוקם מדע
 אמת נופים : גם כבוד רבנו הגדול האחר ימנא המפין פקחה נקדחת הספר
 גם ימנא מתוקם ודוב נמיתו :

כלצות וכלצות האחר ירנע העולם האופרס עט"ר יצחק נח"ר שמיא
 אלה מק"ק דובנא י"ג :

בשקלאו

חתת ממלא פרוש סקור אווכט פריפטיסליוו דפראווינס ויליק סאסירלר פומפולאב
 ז.ל.לבנדר פאולאוי"ש סאמי דפריעטט פלעס ראשיטיקי סאסירלר
 פונט מילפספונט - י"ג :

אמר נבדו בני ימנה קב"ה נ"פ

מקום הדפוס מזויף

ישמע חכם ויוסף דקח

פירוש יצחק זצ"ל על ספר דקח

ספר דקח טוב

אשר בסוהו לא נהיה ככל עמי מהודרת
 בנייר לבן ודע שחור ואותות מאירות
 אחת מהנה לא נעדרת מעט הכמות ורוב
 האיכות על תוכחת מ"ס דרך שוא
 ומשיב רב ותמיד ועתה אליכם הקינים
 חושו ואל החוסו על מאונכם וקחו
 בסף טשנה בידכם ותקנו אותי
 לבניכ' ומלא הארץ דעה את
 יי כמים לים אלמים למען
 תהיה תורת יי בפיכם
 והיו הדברי האלה
 על לבבכם
 ושננתם
 לבניכם

נדפס פפ"פ יעא

הוציא לזכר הדפוס ע"י יעקב ס"ק ל"ק בת"ת
 שנת תל"ק

הוצאת ספרים של חסידים

[שקלאור]

התענוגות של ספר
מעשה אברהם

אשר ירש דוד משה אשר קנה אמירה לעמה כתיב ויהי
 'היב קלי' לאוריתא • פוס ממלל ויבדד • חסין
 מדגניתא • טרקו ולס דורס • עוב נצמו וזקרי • דאמנד
 כרוותא • ארז יאמר עליו כי הוא זה כתר הרב הבחין האשדס
 מוהרד משה הרב אשורס סגנוס מוהר"ר יונה ארז כתר
 הלומי • אלמנו • אלכשייט קירל עלתי • ואשפנו •
 בין האשפתים רוכן סס מטסקו • סהה אב"ד דגלל עליון לוי •
 (יוסף דעת סל חרה מרושים יקרים • ארז דסוף לספר מנוס
 נתונים סס פאר עין הקורא חסוקה מזרים •

נדפס פה קיץ שקלאו

חתת חמלת הבין ונמל הספר יעמיל קיילוד כעמין
 באודיראוויטש זאריטש
 בדפוס ארז הקן למחלת על די סכני חרז ינגד מוה"ר
 אריה לייב כהמנוס מוה"ר שניאור זייוש

101

Lib. H. Murray
 1837
 1766. 13. 1837

לפר

ספר היצא

לבעל המאור וביאורי הרכבן דר

וזה שלש ספרים מיוחדים שהוציא שבע"פ נדרשתי בהם • הא' יס' התלמוד • ועל ידו: התפלת
והתפלת מנהיגות • שמונת • כספך לרוץ • שבעת ס' נה' יקום • כוונתך את נחית
הכפר חיים דעס :

והיצרתי עניני הענין בעניני הענין • ברייתא דל"ב דר' דר' יוסף הלילי אשר נדפסה בחד
הס' • אחר חכמת ברטות • ומעני סבריייתא ו' הטובות ש' האל • ומלחמתו רבי יוסף
כתיבת יד חנה וכללה • היצירי הגדול הנאה האתי' רבן של כנ' בני רבנא **רבינו**
אליהו החסיד י"ל **מוזילנא** • י' לא התענין מלאי מלאות • בראיתו ההכל
בין ג"ה שנת בלען הברייתא הנדפסת בש"ס יבין נדרשתי רבינו בעצמות :

נדרים

בשקלאון

תרה מחלת אלונינו הריב אינו כריכי בלישי דיחזקוני שי ויחזקו האסולת
אויבראטאר **אלכסאנדר פאולאוויץ** ס' א' ליערוין
א' יס' דאסיקי האסולת מוסיף ויחזקת וישי' ידג' ה' ל' :

ברפוס ה' שחזקת ב' ה' יחיה **ארי' נחיה' מנחם** זל"ה זמיה' **ארי' ליב** נחיה'
שניאור פייבוש זל"ה זמיה' **אברהם נחיה' יעקב** ס' ל'
ומה' שכת' נחיה' **בן ציון** נר' :

לסדר ולפרט . אי"ש על תג' לצבאיהם . לט"ה

Олдеремо Цинзурою Ноября 16
Дня 1837 Г. Н. С. в. и ж. с. Гав. и т. д. *[Handwritten signature]*

מכבת שקלים

דבני מערכה עם פירוש מספיק כפי
שנדפס מקדם על ידי התורה
המופלט מהווה אריה

ועתה

נהוקו עליו תוספת מרובה כפי
דבריהם ודבריהם המון תוספת
הם מובל לל תשאי ספרים והדברים
ובחקן כל ארבעות
שגבולו בארבעים

ואיזה

קשיחה ודוקי מלי אני העניש
סקראקא תהן הנבד והעלה
סדר ששמן ויבנהו

נדפס פה

קק שקלאוו

תחת

מטכילה הארון דגלה החסד
שמן גודלאוויש ואריש

דברים

אשר חכם להפאית על ידי המעשנים ח"ה הרבנו משה
צבי הירש ברטמן מוה"ר אריה לייב ח"ל
וחב"ו מוה"ר

שימואל

במהרה יסרה בעד כ"ל אשר חד מקום פה
מסע"ס בקק קדמק

לפני בשנת כהנת השקל בטל הקדש לפק

Handwritten notes and signatures in Hebrew, including names like 'משה' and 'אריה לייב', and some illegible text.

105

סדר קינות

לחשה באב כמטת פולחן

ס'ים פ'ים ש

יאל מן החכ' יצחק דע ד'ה (ק'מ'ט) ד'ה איד' ל'ן (תשנ"ב) ס'ן ז'א'ן . ז'ין ג'טכ'אל' ל'ן ז'ין ד'ר'ן (ז'ט"ן) ס'ן ז'יס'ר
 ד'ע'א'ט' ז'א' ק'א'ט'ן : ז'א'ר ד'ר'ן ד'ה פ'ור ר'ע'ן (ר'וב ע'ול'ק) ז'ין ט'א'ר' ל'ן פ'ר ס'ט'ין . ד'רו'ם ס'ו'ם ע'ט' ל'ן ז'יס'ר ז'י'ד'ג ל'ן ח'צ'ר'ן
 ז'ין : ד'ה'ט' ח'ג'ור (כ'י'ת' ה'ק'ו'ט') ז'א' ז'נ'ג' י'מ'ר'ן . ז'ב'ג'ן ז'א'ר' ר'י'ב ז'י'ו ז'ע'ר'ן פ'ור ט'ט'ב'ר'ט' . ז'א' ז'א'ר ז'ין ז'י'ד'ר פ'ור ס'פ'ר'י'ט' . ז'ין מ'ל'
 ז'ע'נ'ר ד'ר ע'ג'ר' . ז'א'ר מ'י'ב'ר מ'י'ד'ר (ז'א'ד'י) ז'י'ו (ז'א'ח'י'ב') ז'י'ד' ל'ן ז'ע'א'ן ז'ין ז'ין ח'ע'ר'ן . ז'א'ז'ט' ז'א'ר ד'ר ד'ר'ד' ז'י'ד'ר ל'ת' ז'י'ט'ב'ת' פ'ור ג'רו'ט'
 ז'יס'ט'ג' ז'א' ט'א'ז'ב'ל'ן . ז'א' ח'א'ב'ן ז'א'ר ד'ה' . ז'ק'י'א'ת' ז'י'ט' ס'י'ס'ט' (ס'י'ד'ו'ט') ס'ו'ן ט'ט'ב'ע'ן . ד'ו' ז'ן ז'אל ק'ע'ק' פ'ר ס'כ'י'ן ז'א'ט' ז'ן ק'א'ז'ט'
 ז'ין ז'י'ן ז'ו'ם (ז'א'ז'ן) ד'ו' מ'י'ד'ר' ז'ע'ר'ט' ז'יס'ט'ע'ן . (כ'ר'י' ז'א' : ז'ין ז'אל ע'ט'א'ן ח'ג'ור (ז'א'ר'ב'ן כ'י'ה' ב'ז'י'ה') ז'ין ח'ע'ר'ן , מ'י'י'ן . ז'א'ר
 ד'ר'ן ז'א'ר ז'ק'א'ן כ'א'ר' (ז'א'ל'ה) ז'ין ז'י'ד'ר ל'ן ר'א'ג' מ'ין ז'א'ר' ל'ז'ר' ז'ר'י'ן . ד'ה'ט' ז'ע'ל'ן ז'י'ר ח'א'ז'ק'ן ז'א' . כ'ט'ע'ן ד'ע' ע'ט' ז'אל ז'יס'ט'ע'ן ז'ין
 ז'א'ר'ר ס'ט'י'ן . ז'י'ט' (פ'י'ו'ת' ה'ב'י'ט') ז'א' (ז'א'ט'י'ח' כ'ן ד'ר'ג') ד'ר'ז'ן ס'ו'ם (כ'ל י'ט'ר'א'ל') מ'א'ן ז'א'ן .

ז'י'ב'ל' ת'שנ"ב כ'מ'ל' ע'ט'ט' ז'ן ז'ין ז'ן (ז'א'ט'ר'ה' ז'ר'ט' . ז'א' ז'ן ז'א'ט'ט' ל'ן (ז'א'ט'ר'ה' ק'י'ן (ד'ר'ט'ן ז'י'ב'ן) ז'א' ז'ן ע'ט'ט' ד'י' (ס'ט'ר'ה'
 ז'א'ט'מ'ק'ת') מ'ו'י'ן ד'ר ע'ג'ר' . ז'א' ס'ו'ר ד'ר ט'י'ד' כ'ט' מ'י'ט' . ז'א' ז'ן כ'ט'ע'ט' ג'י'ט' מ'י'ט' (ז'א'ז'א'ן) . ז'א' ז'ן ח'ע'ר'ט' מ'ו'י'ן ל'ן ע'ט'ן ז'י'ל' ד'
 ז'ן ז'א'ר ש'י'י'ט' : ז'ל' (ז'א'ר'ב'ל') ס'ו'ם ז'ן ד'ה'ט' (פ'ר'ז'ט'ל') פ'ון (ז'א'ר'ן ה'ק'ו'ט') ז'א' . ז'א' ז'ן ס'ו'ר ד'י'ח' ט'ר' מ'י'ט' מ'י'ן ז'ן ז'ן פ'ח'ג'ט' ל'
 ד'ב'ג'ן . כ'י'י'ט'ט' ז'ן (ז'א'ז'מ'י' ע'ט'ב') ל'ה'ט' ז'ן ז'ין ז'י'ט' מ'ל'ך (כ'ד'ל'ו') ז'א'ר ד'ר (ז'ת'ן) ס'ו'ם ז'י'ט' מ'י'ט' פ'ר (כ'ד'ל'ו') ז'א' ז'י'ט'ט' . ז'א'ז'ב'ר'ז'
 ז'י'י' ז'י'ר ז'י'ט' מ'י'ט' ס'ו'ם . ז'א' ז'ן ז'י'ט'ט' מ'י'ט'ט' מ'י'ן ז'י'ב'ט' ז'ין ע'ול' כ'י'י'ת' ר'ע'ט' (ז'ת'ן) ז'א'ר כ'א'ר מ'י'ן ז'א'ר' ז'י'ט'ט' ד'ו' ז'י'ב'ן ד'ע' (ז'ת'ן) ז'י'ן ז'י'ל'ט'
 ז'כ'א'ט' מ'י'ט' ז'י'ן ד'ו' ז'ן ע'ט' ק'ע'ק' ז'ן ל'ט'ן . ז'א' ז'ן ז'י'ט'ט' ג'י'ט' ז'י'ן ט'ט'ח'ט' ז'ין ע'ל' ל'ן פ'ר ע'ט'ר'ן . ז'א' ז'ן ז'ע'ט' ז'י'ר מ'ו'י'ן ד'ה' ע'ג'ר'
 ז'א' ד'ר (ז'ת'ן) ל'ח'ג'ט' ז'ן ז'ח'ל'ו'ם (ז'א'ז'מ'י' ד'ר'ט'ע') ז'א' (כ'ד'ל'ו') כ'י'ו' כ'א'ר (ז'א'ט'ו'ת' ע'ט'ר'ה') ז'א'ר כ'א'ר ז'א'ט'ט' ד'ר (ז'ת'ן) (ק'ר'י'ט'ט' ז'א' (ז'ת'ק'ב'ל')
 ז'א' ז'א'ט'ט' ל'ח'ל'ו'ט' ד'ר כ'ד'ל'ה' (ע'ל' ז'ק'ר'ת' א'ק'ל') ז'א' ז'י'י'ט'ט' (ז'י'ז'ה') ד'ר ע'ר'ט'ט' ל'ח'ל'ו'ט' ז'א'ר ד'ר מ'ז'ה' י'מ'י'ן ז'י'י'ז'ג' ח'ע'ר' . ז'א' (ח'ט'י'ב'ט')
 ז'א'ט'ט' ד'ר (ז'ת'ן) ז'א'ר ד'ר כ'א'ר ר'ט' (ק'ר'ת') ז'א'ר . ז'א'ר ט'א'ר ר'ע'ן ה'י'ט'ר'ט'ט'ן (פ'ט'ו'ק') ז'א'ט'ט' ד'ע' (ק'א'ל') ז'י'ד'ר ז'י'ד'ר (ז'א'ר כ'ט' . ז'א'ר ר'ע'ן ה'י'ט'ט'
 ד'ר (ז'ת'ן) ז'ן (ז'ב'ר'י' ז'ן ה'י'ה'ל'ט') ז'א' (כ'י'ו'ת' ז'י'כ'ו'ן) . (ז'ש'א'ר'י'ן ק'ול' ז'ת'ן) (כ'ד' מ'ז'ה' כ'י'ה' ב'ז'י'ת') (ז'ת'ר'ט'ן ז'י'ב'ן) . ד'ע'ט' ע'ט'ר'
 (ז'ס'ת'ה' ק'רו'ט') . ז'א' (ק'ר'י'ט'ט' ק'י'ן (ז'ת'ק'ט'א') . ר'ע'ל'י'ט' . ק'ר'י'ט' ז'ת'ו'ט') .

ז'ר'ע'ן (ת'שנ"ב כ'מ'ל' ז'א'ז'א'ט'ן ז'ן (ז'א'ז'מ'י' ע'ט'ב') ע'ט'ט' ז'ן ז'י'ח' (ס'ט'ר'ה' ז'א'ט'מ'ק'ת') ר'ט' מ'ו'י'ן ד'ר ע'ג'ר' . ז'א' ז'ן ז'י'ט'ט' ז'ין ד'ר (ז'א'ט'ו'ת' ע'ט'ר'ה'
 ז'ת'ה' ח'ג'ג'ט'ט') ז'א' מ'י'ן ז'ן (ז'י'ז'ה') ז'א'ט'ט' ז'א'ז'ט'ט' ד'ר (ז'ת'ן) (ז'א'ר'ת' ז'א'ז'מ'י' ה'ט'ט') ז'א'ר כ'י'י'ט'ט' ר'י'ט' כ'ט'ע'ל' . ז'א' ז'ין ז'י'ד'ר ז'י'ט'ט'
 ד'ר (כ'ד'ל'ו') ז'א'ק'ן ע'ל' ז'י'ב'ט' ז'ע'א'ט' . ז'א' ז'א'ז'ט'ט' ק'י'ן , כ'ד'ל'ה' ז'י'ב'ר' (כ'ט'א'ט') . ז'א' ז'ן ז'י'ט'ט' ז'ין ע'ל' ע'ט'ט' ז'א'ט'ט' ז'ת'ן
 (ז'ת'ל'ה' פ'ור'ט' פ'ר ז'ת'ב'ן) ז'א' (ז'א'ז'ב'ר'ז') :

ז'י'ט' :
 ז'א'ז'מ'י' ע'ט'ב' :
 ז'א'ז'מ'י' ע'ט'ב' :
 ז'א'ז'מ'י' ע'ט'ב' :

ז'י'ד'ר'ק'ט' ז'ין
 ז'ע'ק'ל'א'ז'

ל'ב'י'ע'

ז'ח'ק'ע' ז'י'ן

כ'ש'ט'ת'

ס פ ה

מגני אהרן

לאהיים מאד נעלה לשם ולהפארה ולהלה :

אנשים המפורסמים . חכמי לב אשר הם לנו לעינים הלא אמה גדולים . אשר מסלים אנשי השם
 הנגדול מודירי אברהם אבלי כהיל ז"ל . כלי המחבר מנן אברהם . והשני כ"אורי
 רבן של כל בני הגולה רבינו אליהו החסיד נשמתו ע"ן מקד וזילנא . והוא
 י"ד עצמו הקדושה ולשונו הרב כמס' : ועם ספן באר הגולה : דרווח אמאון כל שברי

אזרח היים

בקרוב ירענו אל מזה יצמחו במאמחם למושבותם בים החלמרד וכמוסקים ראשונים ואלהם :

הרביים . ד"ר סט. אה. אל . ברוך ספר גני אהרן דמוס ד"ר . גם כל היותו אשתו של ספר חסידות שבת
 וירוח שמשו : מסר נתוב הדיים . וג"ל הנה ש"ל של הרב תאון בעל גורע כ"הרה ז"ל . ואלו רבני
 כמון ארם . אשר היה נהיבת כהן מ סאנזים בגל רוס-אימפרום וש"י ד"ר ד"ר הכל נהגו כ"ן ול ספרות אשר העל
 ג"לוח השנה ב"ח ספר נה"ש ב"גים הספר . גם מסר פ"י ב"גים הנה ד"ר מן ארמים נבנה קהלת

לנה בחשודות רב ובעון נמין ובישנה פרטית כאשר עינים תחונת משרים :

דמוס ז"ל פרבנים השלטים בני עליה כבוד רב בגיול בחורף וביחול החפוס חו"ר . יודא ליב נח
 רב כגדול חרין וכן תהם הטלס החפורס וס"ר אברהם נר . בני הגלון מחובר ל"ס
 ב"תום חלמינו . רב גדול כהן וירחם ספרותם מנה מן מנחם מענדל כבוד מן ברוך בענרס מן

החלה לרשום
 דיכרולותיהם
 סאנדר
 לטורן לוחם
 יוסטופול

החלה לרשום
 דיכרולותיהם
 סאנדר
 לטורן לוחם
 יוסטופול

בשק לאון

מסרם של מן ארזיה מיל מנחם אלס . מן ארזיה ליב מן צמחוד פיימלס ז"ל
 רחם כל יעקב כ"ל מן שבתו מן כן ציח מן
 שרם . דכל מן אשרי הנת אל הילוח

Morich Landel

מוריח לאנדל

אלהיה	הי	בית	חביא	אדמתך	ביכורי	ראשית
	X	X	X	X	X	X
		X	X	X	X	

תוספות בכורים

פירש על

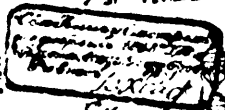
תוספתא

שחברתי אני הרל כאלפי יהודא אחד מילדי קק משאום
 ארבעה חלקי התוספתא מועד נשים נויקן קרשים
 וזה אשר יצא ראשונה על סדר מועד

שהרלאו

בארמיה דוילנא

ה"ה ברבני ת"ר יצחק כ"ה
 שמואל ז"ל

ברשיון הצענזר אשר

ברפום בפוטקיס כ"ה ברבני ביטק

ה' צבי הירש כ"ה מא"ד

ש"י נין ונכד של חרש"ל

ה"ה ברבני ת"ר

יצחק כ"ה שמואל ז"ל

סנד

לסדר ולפרש ועתה תנה הכאמי מן הח"ה

מ.א.א. ט.ט.ט.מ. ז.ז.ז.מ. א.א.א.א.א.

מרבית

מרבית

בעותיק

מרבית

נגד

מרבית

מלכים

מרבית

ומא

מרבית

אבני

מרבית

זאת

מרבית

נחמני

מרבית

מרבית

מרבית

ר' נחמן מברסלב ומשכילי אומאן

א

בשנת תק"ע, ימים ספורים אחר השריפה הגדולה שכילתה את ביתו, עקר ר' נחמן מברסלב וקבע את מושבו באומאן¹.

ומדוע באומאן דוקא?

בין חסידי ברסלב נפוצו מעשיות שונות בקשר לכך, אך ר' נתן מנמירוב, תלמידו הנאמן של ר' נחמן, שנתלווה אליו בנסיעתו מברסלב לאומאן, ואף שהה עמו שם משך זמן רב יותר מאשר בביתו שלו, מבטל את כל המעשיות הללו².

לדברי ר' נתן, לא השריפה בברסלב היא שגרמה לעקירתו של ר' נחמן לאומאן, אלא זמן רב קודם לה כבר גמלה בלבו ההחלטה למעשה זה. וממש ימים מספר קודם השריפה שלח ר' נחמן שליח לאומאן כדי שישכור שם דירה עבורו, למחרת השריפה בא יהודי מאומאן וסיפר כי השליח עשה שליחותו, ומיד שם ר' נחמן פעמיו לאומאן³.

אומאן, כותב ר' נתן, שבתה את לבו של ר' נחמן בבית-העלמין הישן אשר לה, שבו הובאו לקבורה אלפי קדושים מישראל, קרבנות, גזירת גונטה" משנת תקכ"ח, וביניהם רצה ר' נחמן לנוח מנוחת עולמים.

ועוד בשנת תקס"ב, שנים מספר קודם השריפה, כשנאלץ ר' נחמן לעקור מזלטופוליא לברסלב עקב המחלוקת עם „הסבא משפולא“, נסע הוא דרך אומאן, ובעברו ליד אותו בית-עלמין הפנה ר' נחמן את

(1) חיי מוהר"ן, לעמבערג, 1874, דף כה; ימי מהר"ת, לעמבערג, 1903, דף ל.

(2) „כגון בענין נסיעתו לאומין שכל אחד נפל על שטות וטעות אחר מה ח"י כונתו בה...“ חיי

מוהר"ן, דף כו.

(3) חיי מוהר"ן, דף כה; ימי מהר"ת, דף כט.

(4) מעשה גדולה מן אומן; כמה אלפים יהודים זיין נהרג ווארדין אין ק"ק אומן. דובנוב (דברי ימי עם עולם, 7, עמ' 99) מדבר אודות 20 אלף הרוגים, אך אינו מפרש כמה מהם היו יהודים. בחסילה. אל מלא רחמים שנכתבה על קלף והיתה כביהכ"ז באומאן (נדפסה ב„לקורות הגזירות על ישראל“, טרעמיסלע, תרמ"ז) נאמר: „כיום הוא בא מספר ההרוגים ערך שלושים אלף נפשות מישראל“.

תשומת לבם של מקורביו שנתלוו אליו, לכך ששם נחים קדושי ישראל „וטוב לפניו לשכוב שם” – הרי שכבר אז נתעורר בו הרעיון לקבוע מושבו באומאן⁵.

בשנים שלאחרי-כן, במיוחד בשנותיו האחרונות כשכבר חלה את חוליו, רמז על כך ר' נחמן פעמים רבות לתלמידיו ולמקורביו. ופעם אחת אמר שבוודאי היה רצונו להקבר בארץ-ישראל, ברם חושש הוא „אם יסתלק שם לא יבואו אנשים על קברו”⁶.

ושנית, בהיותו כבר חולה מסוכן וחזר אז מלעמבערג שלשם נסע לבקש לו מרפא, אמר ר' נחמן „ששם היה טוב לפניו להסתלק ולשכוב שם מחמת ששוכבים שם כמה וכמה צדיקים גדולים, אך מחמת זה לא היה נוח ליה להסתלק שם מחמת ששם לא יבא שום אחד מאנשיו על קברו”⁷ שהרי בגליציה היו לו חסידים ספורים בלבד, ואילו חסידיו שברוסיה, חשש הוא שמא ריחוק הדרך וקשיי מעבר הגבולות ימנעו בעדם מלהגיע אליו. וכך נגמר בדעתו לעקור לאומאן, שם ינוח בקבר קדושים, וחסידיו יוכלו לעלות לקברו.

ואמנם, ר' נחמן לא השלה עצמו באשר לחסידיו, והם שמרו בנאמנות את ה„קיבוץ”⁸, כלשונם, ובראש-השנה של כל שנה ושנה נתאספו באומאן על קברו של רבם⁹.

והמורס מכל האמור כי ישיבתו של ר' נחמן באומאן דבר לא היה לה עם החיים בה, אלא נועדה לשם מנוחת עולמים, כשם שנוהגים היו

5) חיי מהרנ”ה, דף כז: כט.

6) שם, דף כג.

7) שם; ימי מהרנ”ה, דף כז.

8) ור' נתן, אמר פעם אחת אודות הנסיעה לאומין על ראש-השנה, שאם היה הדרך לשם מחוזה בסכנים הייתי רוחש על ידי ורגלי כדי לבא לשם על ראש השנה” (כוכבי אור, ירושלים, תרצ”ג, עמ’ מג).

9) ימי מהרנ”ה: „סיפור מענין הקיבוץ ... בראש השנה בעיר אומאן: ... ובכל שנה ושנה נקבצים על ראש השנה לעיר אומאן קיבוץ גדול מאד ... ורובם ככולם הם בעלי תורה, והרבה מהם בעלי עסק, ויש שיש להם עסקים גדולים בביתם, ולפני ר”ה משליך כל אחד עסקיו ... ובא ביגיעות וטרחות גדולות, ויש שבאים ממקומות רחוקים, ואין עושים שם שום דבר, רק כל אחד מבקש ומתחנן ושופך נפש לפני ה' לזכות לתשובה שלימה ... ומרבים שם בתחנונים ובכביות גדולות והתעוררות ... וגודל השמחות והכביות מתוך שמחה והרקודין הנעשים שם בבית מדרשו הקי' אי אפשר לבאר בכתב למי שלא ראה השמחה הזאת בעיניו ... וכל אחד מקבל הארה והתעוררות מחבירו, וכמעט שהחיות וההתחזקות של כל אחד בעבודת ה' בכל השנה כולה הוא על ידי החיות דקדושה וההארה הגדולה שבזמן הקיבוץ ברי”ה בעיר אומין ...”

למעלה ממאה שנה שמרו חסידיו ברסלב על ה„קיבוץ” באומאן עד שהשלטונות הסובייטיים ברוסיה, והגבולות שבין רוסיה ופולין, שמו קץ לדבר. שנים מספר לפני מלחמת העולם השנייה ניסו חסידיו ברסלב שבפולין לארגן „קיבוץ” לראש-השנה בלובלין (קונטרס א. עין זוכר, ירושלים, תשי”ז, עמ’ כב).

זקנים לנסוע לארץ-ישראל על-מנת לבלות בה את שארית ימיהם ולהקבר בעפרה¹⁰.

ב

אותה שעה כבר נתגוררו באומאן מספר משכילים, וביניהם חייקל הורביץ הידוע ובנו הירש בער¹¹. והם את „קדושים“ לא נמנו, ואדרבה: מפורסמים היו בסביבתם לאפיקורסים גדולים. ועתה מתעוררות אצלינו השאלות: הידע ר' נחמן ממשכילים אלו בשעה שהחליט להתיישב באומאן? האם שיער בדעתו כי עלול הוא לסבול צער מאותם משכילים? האם נפגשו באומאן? מה היה טיבם של היחסים ביניהם?

בכתבים הברסלביים נמצאת התשובה לכל השאלות הללו: לא זו בלבד שר' נחמן ידע ממצאותם של המשכילים באומאן, אלא – כפי סיפור מעשה ברסלבי – אף נפגש עמם מכבר, וזאת כשמונה שנים מלפנים, בשעת נסיעתו האמורה דרך אומאן. אליבא דאותו סיפור שבת ר' נחמן באומאן, ושניים אלו – חייקל הורביץ ובנו – באו אליו לאכסנייתו לתהות על קנקנו. וכל-כך נשא ר' נחמן חן בעיניהם, עד כי הציעו לפניו להשאר באומאן.

לפי דיעה זו, ר' נתן ור' נפתלי – שני תלמידיו הנאמנים והאהובים ביותר – היו באותה תקופה שבורים ומדוכאים מאד בנפשם¹², וכדי לעודד את רוחם החליט ר' נחמן לעקור לאומאן, וכשיווכחו במציאותם של אפיקורסים שכאלו, שוב לא תהיה לחם סיבה להיות שפלים ונחותים בעיניהם, שהרי אז יכירו שאין הם כאחד ההמון. ועוד יותר מספר אותו מעשה: לר' נחמן עצמו בא פעם חסיד אחד לאומאן, ולשאלתו של רבו, במה מחזק את עצמו ב[שעת] נפילתו מעבודת השי"ת, השיב החסיד שהוא מתחזק אותה שעה „עם דף גמרא“; ר' נחמן מצדו אמר לו כי הוא עצמו לעת כזאת (וכפי שר' נתן כותב הרי

(10) ר' נחמן אמר פעם כי „הצדיקים אמיתיים ... זוכים שמקום גניזתם הוא קדוש בקדושת ארץ ישראל ממשי“ (לקוטי מהר"ן תנינא, סי' קט); וראה עוד ענין השתטחות על קברי צדיקים, ווארשא, תרמ"ב, עמ' 18: „... וכמו שמספרין בשם הבעש"ט הקי זצ"ל שפעל אצל השי"ת שמקום קבורתו יהי בחינת ארץ ישראל ...“ (11) ז. רייזקו, לעקטיאן, כרך 1, עמ' 809-811.

(12) כידוע, טומנים מצבי הירידה¹³ בחובם סכנה גדולה; ומי ששוקע בחובם עלול חי להיות בבחינת „נפלי“. החסידים, ולאוו דווקא חסידי ברסלב, יודעים לספר כמה וכמה סיפורים על „נפלים“ שכאלו. וראה גם את תורתו של ר' נחמן על הפסוק „אמרה לאלקי בעודי“ (לקוטי מוהר"ן, סי' רפב) וכן לקוטי הלכות, ארתי-חיים, הלכות פסח, הלכה ט', סעיף ז.

אף לר' נחמן „היו אצלו עליות וירידות הרבה מאד“ נזכר כי מתגורר הוא בקרב אפיקורסים, ומחיה עצמו ב„והבדילנו מן התועים“...¹³

ומספר ר' נתן כי זמן קצר אחר בואו של ר' נחמן לאומאן, שוחח עמו ר' נחמן אודות קדושי אומאן, והוסיף כי הגם שישנם בעיר רשעים מפורסמים רבים, בכל זאת יש בהם „ניצוצות יקרות שעדיין לא נזככו“¹⁴.

מן הראוי להזכיר כי דירתו הראשונה של ר' נחמן באומאן היתה בביתו של משכיל, הנזכר בכתביו של ר' נתן כמה פעמים בראשי-התיבות ר"נ. נראה לי שאין הוא אלא נחמן נתן רפפורט, חותנו של הירש בער הורביץ, מגבירי אומאן ומראשוני המשכילים¹⁵. אך הוא עצמו נפטר זמן קצר קודם שנתיישב ר' נחמן באומאן.

אודות אותה דירה מספר ר' נתן כי בנסיעתו עם ר' נחמן מברסלב לאומאן, בא לקראתם באם הדרך השליח ששלחו ר' נחמן – ימים מספר קודם לכן – לשכור עבורו דירה באומאן. השליח הודיע כי באומאן מצפים לבואו של ר' נחמן וכי דירתו של נחמן-נתן נאה היא במאד. ועל זאת אמר ר' נחמן לר' נתן בהלצה: דירה זו הלא לנו היא, כי אנו שנינו נחמן נתן. אח"כ התחיל ר' נחמן לדבר מענין דירה כזו שמעולם לא הזכירו בה את שמו ית', ועתה יאמרו בה קידוש וברכות¹⁶.

מסתבר שר' נחמן הבין כי יבואו אליו בטרוניות על כי מתגורר הוא בביתו של משכיל, ולכן החל לפרש דעתו בעוד מועד.

דירתו האחרונה של ר' נחמן באומאן, ואשר בה נסתלק לעולמו, אף היא היתה בביתו של משכיל המכונה בפי ר' נתן „דער לאַקאָטשער“, כנראה מפני שמוצאו היה מלאקאטש שבוואלין, והוא כותב עליו לאמר¹⁷: „בעל הבית הזה ... היה רשע מפורסם, וישב אז בפטרבורג, אך בני ביתו הכניסו אותו [=את ר' נחמן] לשם“¹⁸. זו היתה

13 סיפורים נפלאים, ירושלים תרצ"ה, עמ' מא"ב.

14 חיי מוהר"ן, דף כז.

15 לדברי א. ב. גוטלובר (הבקר אור, 1878, עמ' 644) היו לו שני חתנים נוספים, אף הם משכילים: האחד ישעיהו הורביץ (ראה אודותיו: יידישע פאלקס-ביבליאטעק של שלום עליכם, כרך 1, עמ' 656) והשני משה בן שמואל לנדא, נכדו של הגודע ביהודה, אשר הצטרף לצד המשכילים (שלא להחליטו במשה לנדא אחר, אף הוא נכד לגודע ביהודה, שהיה ראש הקהל בטרנג, אך הוא משה ביד ישראל). ראה הוספה 1.

16 חיי מוהר"ן, דף כה. הדברים מסופרים שם בהעלמה מרובה וברמזים, והקורא שם ללא דברי שאן, יתקשה במאד לעמוד על טוונתו.

17 ימי מוהר"ת, דף לא.

18 בדור הראשון להשכלה ברוסיה היה זה חזון נפרץ שבמקרה שהבעל נתפס להשכלה לא הלכו

דירת נגידיים שבה חדרים מרווחים ומאווררים, וגן גדול סביב לת. כל זאת חשוב היה ביותר לר' נחמן שכבר היה אז בשלביה האחרונים של מחלת השחפת („חולי ההוסט" בלשונו של ר' נתן), ואויר צח היה חיוני ביותר עבורו. אליבא דר' נתן בדקו הם בכל העיר, ולא מצאו דירה אחרת שתאיאות עבורו. נוסף לכך, אותה דירה הועמדה לרשותו של ר' נחמן בחנם. ועל אף כל זאת לא ראו החסידים בעין יפה את עובדת מגוריו של ר' נחמן בבית הרשע. תשובתו של ר' נחמן ניתנה, ברמיזה, שלובה ב„תורה" שנאמרה בשבת נחמו, ובאותה דירה שבבית הרשע.

ב„תורה" זו דיבר ר' נחמן אודות ארץ-ישראל שיכולים אומות העולם לטעון כלפי ישראל „לסטים אתם שכבשתם ארצות שבעה גוים" וישראל עונים להם, כח מעשיו הגיד לעמו לתת להם נחלת גוים: „כל הארץ של הקב"ה היא. הוא בראה [בכח מעשיו, בעשרה מאמרות] ונתנה לאשר ישר בעיניו, ברצונו נתנה להם, וברצונו נטלה מהם ונתנה לנו"י²¹. ועוד הוסיף ר' נחמן ואמר:

וגם כאן בחוץ לארץ, נמצא בחינה זו, כי ישראל עם קדוש באים לפעמים במקומות שהיו רחוקים מאד מאד מקדושת ישראל, כגון במקום שהיה מתחילה של עכו"ם, וגם עכשיו הוא ברשות מי שהוא רחוק מאד מקדושת ישראל, וישראל באים לשם וכובשים המקום ומקדשין אותו ויהיה מקום ישראלי שזהו ג"כ בחינת ארץ ישראל, והיו יכולים לומר גזלנים אתם שכבשתם זה המקום שאינו שלכם, אך על ידי כח מעשיו בחינת עשרה מאמרות על ידי זה יש לנו רשות לכבוש כל העולם ולקדשו בקדושת ישראל כי הוא ית' בראה וברצונו נתנה לנו"י.

וזו אמורה להיות תשובתו של ר' נחמן לטענה הכיצד מתגורר הוא בדירתו של משכיל²².

אשתו ובניו אחריו, אלא נשאו במסגרת היהדות המסורתית. וכך למשל אשתו של חיילק הורביץ היתה חרדית ביותר, ואנו מוצאים שכשכבם, הירש בער, התאונן באזני הנסיך הרוסי דולגורוקוב על כי בוש הוא בלבושו היהודי, והלה שאלהו מדוע איך לא יתלבש בבגדים אירופיים, השיבו הירש בער כי אין הוא חפץ לגרום עגמת-נפש לאמו החרדית (ייטורעטקיא אנציקלופדיה, כרך 4, עמ' 287-288). גם הענדל, בתו של חיילק הורביץ, היתה אדוקה במסורת התפללה מדי יום ביומו (ראה: מכתב ערוך מאת... יעקל אייכנבוים לידידו... הסוחר לפנים ר' הירש בער הורוויץ מאומאן ואחי"כ פרופיסור בקימברידז הנודע לשם ה' הערמאן בערמאן[!]... אדעס, 1867, עמ' 4). מצב זה גרם לעתים מזומנות לגירושין (תופעה דומה היתה קיימת בחקופתה הראשונה של תנועת החסידות). ייחסן של נשות אשכנז להשכלה היה שונה לחלוטין, וכדאי היה להתעכב לעת מצוא ולהאריך יותר בהשוואה זו.

(19) חיי מוהר"ן, דף כט.

(20) ראה רשי"י לבראשית א, א.

(21) לקוטי מוהר"ן תנינא, סי' עח.

(22) ימי מוהר"ן, דף לא.

ג

ואיך היו היחסים בין ר' נחמן ומשכילי אומאן?

כשאנו מביאים בחשבון את כתביהם של ראשוני המשכילים השופכים אש וגפרית על החסידים ורבותיהם, ובפרט בזכרנו את יוסף פערל וכתביו האנטי-חסידיים, ועוד יותר – מעשיו הבלתי-הגונים כנגד החסידים²³, היה עלינו לצפות שעם התיישבותו של ר' נחמן באומאן תתלקח מלחמת חורמה בינו לבין משכילי אותה עיר. ברם בכתבים הברסלביים מוצאים אנו דברים רבי ענין שמהם נוכחים אנו לדעת כי, אדרבה, היחסים היו ידידותיים ביותר! למשכילים חביבים היו בקוריהם התכופים ובילוים במחיצתו של ר' נחמן, ואף שיחקו עמו במשחק האישקוקי. וגם ר' נחמן עצמו ערך ביקור אצל הירש בער הורביץ.

בשנת תרצ"ה הדפיסו חסידי ברסלב בארץ-ישראל קונטרס סיפורי מעשיות²⁴, ובקדמת המו"ל קוראים אנו:

..הנה לא באנו להדפיס זה הספר מפני המופתים, כי זה אצל אנ"ש אינו חשיבות כ"כ, כי העיקר הוא מופת לעשות טובה לאיש ישראלי ברוחניות לרזו לתשובה ועבודת השם ... והעיקר באנו להדפיס הסי' הנ"ל רק בשביל שטובה להנשמה לידע מה שעבר עם רבינו הק'...

המחבר מטעים ומדגיש כי הוא חקר ודרש היטב במקור הסיפורים שהוא נותן, וכולם המה, אמת ויציב:

..כפי אשר ת"ל כל ימי גדלתי בין החכמים בחכמת התמימות והפשיטות, והן המה אנשי מוהרנ"ת [מוחר' נתן] ז"ל, אשר הפקירו את

23 ראה: רמאל מאהר, החסידות וההשכלה בגאליציה... מרחביה, 1961, עמ' 155-186.
 24 סיפורים נפלאים, חלק א' מספר כוכבי אור שלא נדפס עדיין, והוא סיפורים נפלאים ונוראים ממעלת כבוד קדושת... רבינו נחמן מברסלב זצוק"ל... חברו הרה"ג וכי מוה"ר אברהם ברי"ג ז"ל ונלוה לזה ספורי מעשיות ומשלים שסיפר רבינו הק' והגורא ז"ל, ונלוה לזה צוואת הרה"ג וכי מוה"ר נחמן אבי' דק"ק טשעהרין זצ"ל... הוצא לאור על ידי ר' שמואל בהרי"ר ישעי' הלוי הורוויץ ברסלב, נדפס שנת תרצ"ה פעה"ק ירושלים, דפוס ר"ח צוקרמן. — המחבר, ר' אברהם ב"ר נחמן למשפחת חזן, היה מחשובי חסידי ברסלב בירושלים, ומחברם של מספר ספרים בחסידות ברסלב וסיפורי חסידים. במלחמת העולם הראשונה נסע לאומאן ונסטר שם (ראה: ג' שלום, קונטרס אלה שמוות, ירושלים, תרפ"ט, עמ' 6). אביו, ר' נחמן מטולטשין, שימש שנים רבות בביתו של ר' נתן, ור' נתן אמר עליו: „אני מכין את הכל עם העט, ואח"כ יחי יכולת גם לר' נחמן מטאלטשין להנהיג (המון אנ"ש אשר כינה אותם אז בשם) הגלגל. וכל"א בזה"ל: איך גרייס צוא אלדינג מיט דער פען, דער נאך וועט נחמן טאלטשין איך קענען פירען עס רעדילי" (ראה: שיחות וסיפורים, ירושלים, תרצ"ג, עמ' 8). ר' אברהם שמע מאביו, ר' נחמן, מעשיות רבות שאותן כתב ומקצתן הדפיס.

כבודם בכל מיני הפקרות בעבור האמת (וקיבלו על עצמם כל מיני בזיונות ובושות וכל מיני חרופים וגידופים וליבון פנים עד אין שיעור וערך, ומכל-שכן וכל-שכן בעת הבערת המחלוקת שהי' עליהם בשנת תקצ"ה, אשר כל אחד ואחד הי' מסוכן להריגה ממש, כי הי' אז מרגלא בפומא דאינשי שאצל הקיר"ה דרוסיא – מיט צעהן טויזנד קערבליך פאררייבט מען אלדינג [בעזרת עשרת אלפי רובלים ניתן לטשטש הכל]) – מצוה וחובה עלי להודיע לדורות הבאים את דבריהם אשר שמעתי מפיהם, כי לא נעלם ממני עוצם אמתת דבריהם, וברור כיום וכשמש יודע אנכי כי בצדק וביושר כל אמרי פיהם, וכאור מן החושך ממש נבדלים המה מן המעשיות הכתובות בהספרים שיצאו בסמוך ומשאר המעשיות אשר הלכו מפה לפה ומאזן לאזן וכו' ... אשר רוב הסיפורים בעת משתה היין, אשר המספר עומד בין כוס ג' לד' והשומע יושב ומתנמנם, עד שיותר מט' חלקים בהם שקר ומעט האמת מורכב ומשונה ומוחלף ומעורב (זולתי השבחי בעש"ט) הוא אמת מראשו עד סופו כאשר שמעתי זאת מפי אבי הכ"מ שסיפר זאת בשם אדמו"ר זצ"ל²⁵, מלבד על קצת דקצת מהם אמר שלא (כתבו חיטב) ... ואחר כל אלה גם את הדברים אשר שמעתי מהם בדרך השתלשלות מפה לפה שלא נודע לי חיטב מי ומי האנשים שהגיע אלי הסיפור על ידם, לא רציתי לכתוב אותם מפחד הטעותים השכיחים בסיפורים כאלו ... ולכן ציינתי אצל כל סיפור וסיפור שמות האנשים אשר שמעתי מפייהם.

באותו ספר נדפס פרק בשם „התנהגות אדמו"ר זצ"ל עם הריסתוקרטיין שבאומין" הנוגע לעניינינו:

כשנסע רבי ז"ל מזלטיפאליע לברסלב דרך אומין (כי כן הדרך) שבת באומין (ואז הי' המעשה שנסע דרך הבית החיים הישן ואמר פה טוב להקבר, דא איז גוט צו ליגען), ואז היו באומין ג' אפיקורסים גדולים מאד, האי' שמו חייקיל ושני חתניו, אי' שמו הירש בער²⁶ הוא הי' האפיקורס היותר גדול שבימיו, מצח הנחש, ממש²⁷, והשני שמו לאנדא²⁸ הוא הי' רופא באומין, ג"כ אפיקורס גדול אבל לא כהירש בער

25 הכוונה לר' נחמן. בספר אחר (אבנריה ברזל, ירושלים, תרצ"ה, עמ' לד) מספר אותו מחבר כי ר' נחמן סיפר פעם, מהיכן נעשה השבחי הבעש"ט, לאחר הסגלקות הבעש"ט נחבקצו התלמידים וסיפרו כל אחד מה שידע, והקיבוץ הי' אצל היר גדליה, והוא ידע כל המעשיות מהבעש"ט זצקל, וש"כ אחד הי' ג"כ ידע מעשיות, וזוה נעשה השבחי בעש"ט. אך כיצד יכול היה ר' נחמן – שנחלק בשנת תקע"א – לדבר אודות, שבחי הבעש"ט שנדפס לראשונה בשנת תקע"ה? ושומה עלינו לומר שר' נחמן ראה את הספר בכתב-יד, ואכן בהקדמת, שבחי הבעש"ט שדפוס נאמר כ... הכתבים הללו נעתקו מאיש לאיש עד שנדפסו... 26 זו טעות, הירש בער היה בנו של חייקל ולא חתנו.

27 למשמעותו של „מצח הנחש" ראה: לקוטי מוהר"ן תנינא, סימן ד סעיפים ז"ה.

28 נראה שהכוונה למשה לנדא הנ"ל, נכדו של הגרודע ביהודה, והמחבר נסתפק כאן כמעט בייחוס

המשפחה (וראה הוספה 1).

וכו', והם היו חשובים וקרובים למלכות והי' להם חרב של זהב מתנה מהמלך, כי היו חכמים גדולים ונודעו לשם בכל ארץ רוסיא וגם בשאר ארצות ממש בכל העולם. ודרכם הי' כשבא צדיק מפורסם לאומין הלכו אצלו לשחוק ממנו ואם באמת הוא חכם לדבר אתו ופ"א כשהרב הצדיק מברדיטשוב רצה להיות רב באומן²⁹ הם לא הניחו, וכן הרב משיפיטיווקא³⁰ וכו' וכשרז"ל שבת שם כנ"ל אמר חייקיל הנ"ל אני אלך לתהות על קנקנו ואתם תישנו, ואם יש עם מי לדבר אז תלכו ג"כ, ובא חייקיל הנ"ל לבית רבינו, ושאל אותו רבי ז"ל מה רוצה? וואס וויל א יהוד? ענה ואמר: שמעתי שבא אדם גדול ובאתי לקבל פניו, ענה רבי ז"ל ואמר: הלא אדם גדול יש ממולי (כי מול בית שהתאכסן שם רבי ז"ל התאכסן ג"כ שר אחד (געניראל) מדוע לא תלך לקבל פניו, והי' זה כמו סטירה בפניו ושתק ואח"כ הלך לביתו ענה ואמר להם: אף שדברתי עמו דברים מועטים והוא נתן לי בזיון קצת, אעפ"כ אני רואה שיש עם מי לדבר ע"כ תישנו קצת ותלכו ויהי' באמצע סעודתו וכן הוה ובאו באמצע הסעודה ורבי ז"ל אמר אז תורה וכשנכנסו הפסיק וסיבב בחכמתו שבא מזה התורה לאיזה חשבון עמוק (כנראה מהגמרא בסוכה [דף ח' א] כל אמתא בריבועא וכו' ומביא רש"י לא דק) והם כשמעם אמרו זל"ז, „דאס מיינט ער ניט זיינע חסידים, דאס מיינט ער אונז“ [דבריו אלה מכוונים אלינו ולא אל חסידיו]³¹ והם העמיקו בהחשבון ולא ידעו אותו ויאמרו אליו כיון שאתם יודעים החשבון תאמרו אותו לנו, ואמר להם ומאוד מצא חן בעיניהם ויחשבוהו לחכם גדול ויבקשו ממנו שישאר באומן ויאמר להם כשישלחו לו הס' יין לבנון וכו' ונסע לברסלב והי' שם ח' שנים, ובליל שבת שהיתה השריפה ואמר רבי ז"ל „שוין שוין“ [כבר, כבר] כמובא בהימי מוהרנ"ת, וביום א' בא מהם שליח מיוחד עם הס' הנ"ל³² ושמבקשים אותו שיבא לאומן וכן הוה. כמובא שם בהימי מוהרנ"ת. והם האפיקורסים הנ"ל עשו ביניהם קשר עם שבועה מכבר מכמה שנים שלא יזכירו שם ה', היינו שלא יבא להם שום ספק במחשבה אם יש ה' ח"ו וכו', כי דרך

(29) קשה להאמין כי ר' לוי יצחק רצה לעזוב את בארדיטשוב ולהתקבל לרבנות אומאן.

(30) הכוונה לר' יעקב שמשון משיפיטיווקא, מהחבריא קדישא' של המגיד ממעזריטש, שנסע אחר-כך לארץ-ישראל. בהסכתו לס' חסד לאברהם (סלאוויטא, תקנ"ד) חותם ר' שמשון „אבדיק סלאוויטא ומצ"ם בק"ק שופטיסקא ובק"ק באר ובק"ק אומן והגליל“, שזה מוכיח כי היה לו כתב-רבנות מהעיר אומאן. אך אפשר שהמשכילים לא הניחוהו להתיישב באומאן בסופעל ממש.

(31) לדברי א. ב. גוטלובר אכן היה הירש בער מתמטיקאי, ויעקב אייכנבוים אף למד אצלו מתמטיקה.

(32) הענינו אינו כל-כך ברור: האם ר' נחמן בקש מהם שישלחו לו את ספרו של נפתלי הירץ ווייזל, יין

לבנון, והם שלחוהו אליו כעבור שמונה שנים?

(33) בימי מוהרנ"ת כתב ר' נתן: „ובא האיש עם הסימן, ונראה משם שה-סימן הוא הספר, יין לבנון.“

המחקרים וחושבי המחשבות שפעם א' הם גומרים במחשבתם שכן האמת ואח"כ בא להם מחשבה שסותרת כל הראשונות שהאמת הוא דוקא להיפך, והם חקרו כ"כ שנים וכו' ע"כ גמרו בשבועה שלא יניחו לכנוס במוחם שום מחשבה אחרת. וגם בדיבור לא ידברו כי אומרים שדבר הרגיל בלשון האדם הוא הכרח המציאות, ע"כ הסכימו שלא ידברו מה' וכו', וכאשר באו אל רבי ז"ל והיו אצלו איזה שעות ובכל פעם בא להם בפניהם שם ה', והם אמרו כך שהסכימו וכו' וכאשר באים לרבי ז"ל, רייסט מען מיך ביי די פאליס, הירש בער עס איז דא א גאט אויף דער וועלט" [תופסים בי בכנפות בגדי לאמר: הירש בער, יש אלקים בארץ]. ורבי ז"ל הי' נזהר מלומר לפנייהם תורה וכשבאו באמצע הי' מסבב לדבר אחר ולר' נפתלי אמר שהוא ידבר רק אם לאנדא ועם הירש בער כלל וכלל לא, ולר' נתן ז"ל אמר שהוא ידבר עם הירש בער. ופ"א אמר לו רבי ז"ל שיספר להם מעשה מהבעש"ט ונתפלא מוהרנ"ת בלבו הלא שמע מרבי ז"ל שיזהרו מלומר תורה לפנייהם, ענה רבי ז"ל ואמר וואס האב איך געזאגט [מה אמרת] ספרו בגוים את כבודו. ובתחילת ביאת רבי ז"ל לאומין חשבו אותו לחכם אבל לא כרבם, ווייזעל" וואח"כ חשבוהו שהוא חכם כמוהו, ואח"כ כשנוכחו לדעת שהוא יותר חכם ממנו, והי' להם קשיא מרבם הנ"ל ולא ידע תירוץ, והלכו אודות זה לרבי ז"ל לשאול ממנו, ותיכף כשנכנסו לביתו הקשה רבי ז"ל זאת הקושיא וענה להם התירוץ ונתפלאו מאוד ונשקו את רגלי רבי ז"ל ואמרו לו, מילא זאת אנחנו יודעים שאתם יותר חכם מווייזעל שהוא לא ידע תירוץ ואתם יודעים תירוץ, אבל מאיפוא ידעתם המחשבה שלנו, ענה והסביר להם שזה מחמת חכמה, כי מי שיש לו מוח נקי וזך יכול להכיר המחשבה ע"י השערות ונתקבל אצלם, ואח"כ כשיצאו ממנו התפלאו עוד יותר ואמרו: אותנו! חכמים כמונו יכול להתעות כ"כ, הלא זה א"א בשכל אנושי בשום אופן וכו'. ופ"א בא רבי ז"ל אצלם והי' להם ספר בלשון יון (גריכש בוך) ושאל אותם רבי ז"ל מה זאת? ויענו אותו כלאחר יד, זה אינו בשבילכם כך הי' איזה פעמים ששאל אותם והם ענו לו כנ"ל, ולקח בידו ואחז מספר של איזה דפים מהס' ואמר להם בע"פ מה שכתוב שם"י גם הדרך והשורה ונתפלאו מאד, הכלל שהם נתקשרו אליו מאד ונכנס אהבתו בלבם מאד מחמת גודל חכמתו ז"ל, והיו רגילין

(34) זהו מוטיב החביב על החסידים. כך מסופר בשמו של ר' לייב שרה"ט, כיצד החל ר' יעקב יוסף מסולנאה — באמצע שמיעת תורה מפי הבעש"ט — לחסום את כל ה"שבעים לשון", על-ידי שחדר והגיע לשרשן ומקורו. השווה: מ. בובר, אור הננו, שוקן, 1946, עמ' 70.

לכנוס אצלו והי' נחשב מאד בעיניהם. פ"א דברו ממשיח ענו ואמרו אנחנו רוצים אתכם למשיח, ופ"א אמרו לו שאם הי' הקיסר הזקן חי הי' לוקח הנזר והכתר מלכות מראשו ומכתיר אתכם מחמת חכמתכם הנוראה אבל מה נעשה שזה המלך הוא טפס וכו"ס³⁵. פ"א שחקו אצל רבי ז"ל במשחק השאך והדרך שבעת המשחק שוכחים את חרדת הכבוד (און מיוערט היימיש [ונעשים כבני-בית]) ולא הי' להם כל כך חרדת הכבוד ממנו ז"ל, ובאמצע באו הר' נתן והר' נפתלי אל הבית באימה וביראה כנהוג, וכשראו את זאת נפל להם חלישות הדעת, ענה ואמר להם רבי ז"ל: אתם אינכם מהחיל שלי, וסיפר להם מעשה שמלך א' לקח פ"א את ידידו לחדר מיוחד ושחק עמו בהשאך, והדרך וכו' כנ"ל, ושכח המלך שהוא מלך וכן הידיד שכח שהוא שחק עם המלך ושחקו כשני אנשים פשוטים, פעם נצח המלך ופעם נצח הידיד וכו' ושכח מעט היראה, ובעת הזאת היו נצרכים להמלך איזה שרי מלוכה ונכנסו אליו באימה וביראה כנהוג, והתחיל הידיד להביט ע"ע הלא הוא שחק עם המלך ולא שחק בטוב מכיון שלא ינצח את המלך, ויאמר לו המלך מה זה? זה אין ענין שלך, עמם אני מנהיג מדינות ואתך אני שחק בשאך (מיט זיי פיהר איך לענדער און מיט דיר שפיעל איך אין שאך) כן הראה רבי ז"ל בידיו על מהרנ"ת ור' נפתלי ז"ל ואמר עמם אני מנהיג מדינות, ואתכם אני שחק בהשאך, הכלל שיש הרבה לספר והמון יריעות יקצרו ממה שעסק עמהם וכו'. והסוף הי' שבר"ה האחרון באומין שנת תקע"א התפללו יחד בקיבוץ רבי ז"ל, ובאה שפחת הירש בער לקרוא לו שילך לשתות קאווה, וכו', ענה ואמר לה: זה לא, היינו קודם תקיעת שופר איני הולך לשתות, וגם התחיל להניח לצמוח מעט זקן, וגם מהרנ"ת ז"ל חזר את התורה ח' לקו"ת, תקעו תוכחה" עם הירש בער הנ"ל, כי הי' דוחק גדול בבית, ומהרנ"ת רק האזנים היו פונים אל רבי ז"ל אבל שאר הגוף הי' עליו דוחק אנשים, ואת הירש בער לא דחקו כי יראו ממנו מחמת שהי' קרוב למלכות וכו' ע"כ שמע היטב את התורה וכו"ס³⁶. ואחר הסתלקות רבינו ז"ל ומהרנ"ת בכה והתאונן מאד כידוע ענו ואמרו אליו, אייך פעהלט דער רבי? אונז

35 אף זה אינו ברור: האם משמעות הדברים היא כי יהודי רוסיה החזיקו את אלכסנדר הראשון לטובה

ואת סאויל לחכם? ושמו הכוונה ליסטרינה השניה?

36 על הדוחק הגדול ששרר באומאן באותו ראש-השנה בשעת אמירת התורה של ר' נחמן, ראה: ימי מהרנ"ת, דף לב. ועל חזרת התורה כותב ר' נתן (שם, דף לג): "... הי' רחוק מאד לכתוב התורה הזאת מחמת שאמרה בקול נמוך והי' אז רעש גדול... בשעת אמירת התורה מה שלא הי' כן בשום תורה שאמר בחייו, אך אעפ"כ... וחזרתו התורה עם החברים שתפסו קצת וכפרט עם רי"ד שהי' תפסו נפלא... ואם נכונים הדברים האמורים כאן כי הירש בער סייע לר' נתן לחזור על התורה, יתכן כי ברי"ד מתכוון ר' נתן להירש בער.

פעלט דער רבי, ווען דער רבי זאל לעבין וואלטען מיר גיווארין בעלי תשובה וצדיקים גמורים" [האם לכס חסר הרבי? לנו חסר הוא! שהרי אילו היה הרבי חי היינו נעשים בעלי-תשובה וצדיקים גמורים].³⁷

ועוד הי' מעשה שאחר הסתלקות רבי ז"ל הי' חילוקי דעות איפוא יניחו את רבי ז"ל, כי אנשי החבו"ק לא רצו שיניחו את רבי ז"ל רק על בית החיים החדש מחמת שעל הישן כבר לא הניחו מזמן רב, ואנ"ש מטעפליק רצו דוקא ליקח את רבי ז"ל לטעפליק ואנ"ש מטהיראוויצע רצו ליקח אותו לטהיראוויצע, ורק הר' נתן הי' האחד שצעק שהוא יודע אשר רבי ז"ל רצה דוקא לנוח על בית החיים הישן הזה, ומובן אשר הר' נתן מתבטל בדעתו מחמת שהוא הי' רק א', אבל תיכף בא הירש בער אל מהרנ"ת ושאל אותו אם אתם יודעים שרצון רבי ז"ל הי' לנוח על בית החיים הישן אז תחכו מעט ותגמרו הפציקס, והלך תיכף אל האיספראוויניק [שר-המחוז] ולקח רשיון בשביל ב' קברים, ע"כ יכלו עוד לעשות איזה בית קטן...

ואחרי פטירת רבי ז"ל היו יידיים אהובים לאנ"ש ומכל שכן למהרנ"ת ז"ל, ומהרנ"ת הי' לו ציווי מרבי ז"ל שידבר עמם ע"כ בכל פעם שהי' באומין הי' לו וויזיט [ביקור] אצלם ודיבר עמם. ופ"א נכנס עמם בחקירות גדולות כל כך עד שצעק ואמר, מה רצה רבי ז"ל ממנו.

וגם פ"א הי' אחד אצל רבי ז"ל ושאלו רבי במה מחזק עצמו בנפילתו מעבודת הש"י, ענה ואמר עם דף גמרא. ענה רבי ז"ל ואמר אליו אני דר בעיר גדולה ויש בה אפיקורסים גדולים, ואני מחי' א"ע בב"ה שבראנו לכבודו והכדילנו מן התועים וכו', ויש אומרים שזה א' מהטעמים (נ"א שנסע) שבחר רבי ז"ל באומין כדי שישא את ראש הר' נתן והר"נ שהי' לבס נשבר מאד ופה כשיראו שיש אפיקורסים כאלו יחיו א"ע על שהם מאמינים בה' וכו'.

פ"א בא מהרנ"ת אצלם ושאלו אותו איזה חשבון עמוק אשר כומר א' חכם גדול יגע א"ע כמה שנים עליו, ובקש שיתנו לו חדר מיוחד ושהה שם ערך שעה וחצי ועמד רגלו א' על ספסל והשני על הארץ וסתם את עיניו ועמק את מוחו ואמר להם. ויספרו לו שזה הכומר יגע א"ע כמה שנים וכשעמד עליו עשה יו"ט וסעודה, ולקח מהרנ"ת ז"ל

37) דברים אלו מקיימים גם מדברי ר' נתן הכותב: ... ובאמת הודו ולא בושו אלו הקלי עולם שאלמלי לא נפטר רבנו ז"ל בזמן קרוב כל כך לכניסתו לאומין היו חוזרים בחשובה שלימה באמת... (ח"י מוהר"ן, דף כח).

וצירף לזה החשבון איזה מספר, ואמר להם כי עכשיו אפילו אם ייגע א"ע כמה שנים לא יעמוד עליו.

ואלו האפיקורסים הנ"ל הי' מהרנ"ת חשוב אצלם מאד מחמת שראו צדקתו וישרנותו ומסירתו בכל לב ונפש אל רבי ז"ל וישר בעיניהם מאד, ובעת המחלוקת הגדול עליו^י, אמר הירש בער למוהרנ"ת אם תסכימו אזי אכתוב בקשה להקיסר בעצמו, ואז עד כ"ד שעות לא ישאר שריד ופליט מן המתנגדים, ויען מוהרנ"ת ז"ל ואמר אליו: ראשית איני רוצה ח"ו שיתגבר ההתנגדות יותר, והשנית איני רוצה שיהי' הם הנרדפים ואני הרודף, אני אין לי עצה אחת רק תפילה.

ופ"א דיבר הירש בער עם מהרנ"ת מענין מציאות הוי', ענה ואמר אליו וואס רעדסטו מיט מיר פון גאט, איך זאג דיר ואראה את ה', איך האב געזעהן גאט [מה תדבר עמי מענין האלקים, הריני אומר לך „ואראה את ה'“, אני ראיתי את האלקים]. והאמין לו.

ופ"א כשבא לאנדע מבארדיטשוב והביא לביתו מתנות הרבה וכו', ותיכף כששמע שמוהרנ"ת ז"ל באומין אז, קודם שהלך לביתו, הלך אליו ודיבר מהרנ"ת ז"ל עמהם מהתכלית שהעוה"ז אינו כלום וכו' והעולם הוא מלא יגונות וכו' והי' לפלא בעיניהם במחשבתם הלא אני באתי עכשו מבא"ד ויש לי כל טוב וכו', ענה מהרנ"ת ואמר יכול א' לבא מבא"ד עם מתנות הרבה ויביא לאשתו טבעת זהב ולא תישר בעיני' ויהי' נעשה מחלוקת עד שיהי' אצלו טוב מות מחיים. וכן הוה תיכף עם לאנדא שהלך לביתו ונתן לאשתו הטבעת של זהב ולא הישר בעיני' ונעשה מחלוקת עד שהי' טוב מות מחיים והלך תיכף אל מהרנ"ת ואמר „אוי האט איר גוט צוגיטראפען“ [הוי כמה היטבתם לקלוע].

ובעת המחלוקת על מהרנ"ת נתנו לו התחזקות שלא יפול בדעתו וסיפרו לו איזה מעשה שהי' בעולם שהי' רופא והי' לו תלמיד העוזר לו, וברבות הימים ההמון עם התחילו לעשות עסק ופירסום מהעוזר יותר מהרופא עד שהוא נתפרסם בעולם ונתכבד יותר, ופ"א עשה המלך סעודה (באל) וישבו כ"א לפי כבודו וישב התלמיד העוזר קודם ואח"כ הרופא, ענה הרופא ואמר להעוזר „דו ווייסט דאך יאה דעם חילוק פון מיר צו דיר“ [הלא ממך לא נעלם ההפרש ביני לבינך]. ענה ואמר אליו, אל תפול בדעתך ואל יהי' לך חלישות דעת כי כן מנהג

(38) אם כוונתו למחלוקת הנ"ל של שנת תקצ"ה, הרי שהירש בער כבר לא היה אז באומאן, כי עשר שנים לפני זה — בשנת 1825 — כבר עקר לאנגליה.

העולם שבכל דור ודור, תשעים ושמונה אחוז אינם יודעים מן האמת והשני אחוז יודעים וכן ענין מהרנ"ת**.

ואחר פטירת מהרנ"ת⁴⁰ נסע הירש בער לאמעריקע⁴¹ והי' כותב מכתבי ידידות להר' נחמן טולטשינער ז"ל וכשנפטר שם כתבו בניו מכתב להר' נחמן הנ"ל מפטירתו וכי נפטר בתשובה ולא פסק מפיו, אוי דער רבי, דער רבי" וכו'...

ד

מכל הסיפורים המעניינים הללו עולה דבר אחד בבירור: היחסים בין ר' נחמן ומשכילי אומאן היו ידידותיים ביותר, הם נפגשו לעתים תכופות ואף ניהלו שיחות בינם לבין עצמם. עובדה זו מתקיימת גם ממכתביו של ר' נתן, אלא, שכדרכו במקרים כאלו, מקצר הוא בלשונו ואינו פורש בשמות.

על היחסים הידידותיים הללו קוראים אנו גם במקור משכילי; בכתב-העת היהודי-רוסי *Cionъ* שנדפס באודסה כותב מאן-דהוא:

..ר' נחמן זה הי' נכד הבעש"ט ובעל-מעלה גדול, אך הוא נטה ביותר אל המיסטיקה. לפי המסופר, היה ידו של הירש בער הורביץ (מאומאן), שנתפרסם אחר-כך כמרצה ללשונו-תהקדם באוניברסיטת קיימברידג'. הורביץ קרא לפניו והסביר לו את הקלטיקונים הגרמניים, והוא האזין לו בחשק רב. כשנראה בעיניו רעיון מסויים ממה שקרא לפניו, מיד שילבו בחיבוריו וייחס את הרעיון לאחד הצדיקים. וכך קרא פעם לפניו הורביץ את הקטע ב-*Kabale und Liebe* של שילר, שבו נוזף האב בלואיזה על שאפילו בכנסיה אין היא מהרהרת אלא באהובה, ועל כך משיבה היא: „האם אין בזה כדי לגרום נחת רוח לרבונו-של-עולם, ששמחתי בבחיר יצוריו מביאתני לשכוח עליו עצמו?" הרבי נתפעל במאד מרעיון זה ו... מיד צץ אותו רעיון בכתביו, וכמובן, לא מפיה של לואיזה, אלא מאת צדיק...⁴²

39) בכתביו של ר' נתן עצמו קשה למצוא רמזים ליחסיו עם משכילי אומאן אחר הסתלקותו של ר' נחמן. את דעתו האישית על ההשכלה והמשכילים בכלל, ללא נקיבה בשמות, מפרש ר' נתן בלשון חריפה מאד (ראה הדפסה 2). בדבריו של ר' נתן משתקף, ללא ספק, המאבק שניהלו היהודים הדתיים כנגד ביה"ס היהודי שיסד הירש בער באומאן בשנת 1822. במלים „ואי להתוכח ולטעון עמהם" ניתן אולי לראות רמז לשיחותיו עם הירש בער ולנדא.

40) ר' נתן נפטר בעשרה בטבת דשנת תרי"ה, ואילו הירש בער עקר מאומאן עשרים שנה לפני זה.
41) לא לאמריקה נסע הירש בער, אלא לאנגליה. שם שינה את שמו להרמן ברנד, המיר את דתו ותקבל למרצה באוניברסיטת קיימברידג'. בהערה למאמרו של מנשה אונגר (פילאולוגישע שריטטן, 3, (1929) ע' 84 הע' 4) טוען מ. ה. מ. יעוורעסקיא אנציקלופדיה אין שום הוכחה כי הירש בער אמנם המיר את דתו. ואכן הצדק עמו באשר ליעוורעסקיא אנציקלופדיה, אך ממקום אחר הדבר ניתן להוכחה — ראה הדפסה 3.

42) C. Г.—ъ, *Cionъ*, II, 1862, стр. 479—480.

ברם הכותב אינו מצביע על המקום שבו שוזר ר' נחמן בספריו את רעיונו זה של שילר, וכל סיפור המעשה אינו עולה בקנה אחד עם ההגיון: מחמת מצב בריאותו הקשה אמר ר' נחמן, "תורה" פעמיים בלבד באומאן, הראשונה בשבת-נחמו והשנייה בראש-השנה (והיא ה"תורה" האחרונה שאמר). שתי ה"תורות" הללו נדפסו בלקוטי מוהר"ן תנינא (הראשונה בסימן עח, והשנייה בסימן ח). ובשתיהן לא נמצא ה"רעיון" האמור.

לבסוף נתרעמו החסידים ביותר על שר' נחמן מבלה עם האפיקורסים ומאזין לשמועותיהם מפי ספריהם⁴³, ונמצא מביניהם כאלו שהשמיעו טרוניות אלו באזניו.

ר' נחמן נהג להשיב תשובות שונות להצדקת התנהגותו; פעם הסביר להם כי שומה עליו לנהוג כך, שמא יצליח להחזירם למוטב (...אני מוכרח לקרב הרשעים וקלי עולם אולי אעשה מהם אנשים כשרים באמת...⁴⁴). פעם אחרת השיבם כי אנשים כאלו השקועים בעמקי הקליפות, הרי עצם כניסתם אליו מהווה הכנעת-מה לקדושה, ולמעלה חשובה ביותר אפילו ההכנעה הקטנה ביותר של הקליפות, וככל שהקליפה גדולה יותר כך חשובה הכנעתם הקטנה ביותר. ובלשונו: "...אז איינער פון זיי טוט זיך א בייג, בייגן זיך די הימלען...". (כשאתד מהם כופה את עצמו, נכפפים הרקיעים)⁴⁵. בשלישית הסביר ר' נחמן כי כל מה שהם מדברים ומספרים לפניו הכל שאוב מספריהם, ותוך זמן קצר יגמרו לומר כל מה שקראו ושוב לא יהיה להם יותר מה לדבר. ואגב כך סיפר ר' נחמן את הסיפור העממי הידוע ביהודי שנסע ליריד ולסטים מזוין גזל את כל כספו ממנו, בקש היהודי מהגזלן שיתן לו אות וסימן שכספו אכן נשדד, דאי לאו הכי לא יאמינו לו ולסיפורו. הגזלן ניאות לבקשתו ונקב את כובעו ברית. היהודי חזר ובקשו לעשות כן כמה פעמים, עד כי התנצל הגזלן שאזל ממנו כל מלאי אבק השריפה ושוב אינו יכול לירות. וכשראהו היהודי בכך, התנפל עליו, נאבק עמו וגם יכול לו והחזיר לעצמו את הכסף הגזול. והנמשל מובן...⁴⁶

43) ... לענין האנשים הידועים הנכנסים אצלו שהם חכמים בעיניהם וסיטרו לפניו כמה מעשיות של שטות הנמצאים בספריהם ... אלו הרשעים הגדולים כשנכנסים להצדיק האמת ... שהמגיד מטירהאוצא הקשה עלי ... על מה הוא מתקרב ומדבר עם הקלי עולם שהיו שם באומין... (חיי מוהר"ן, דף כח). וראה עוד: לקוטי הלכות, יורה דעה, הלכות ראשית וגו', הלכה ד סעיף ו.

44) חיי מוהר"ן, שם.

45) שם. וראה תניא, פרק כז.

46) חיי מוהר"ן, דף כז.

רואים אנו כי לר' נחמן היתה כוונה מסויימת בשיחות עם המשכילים. סבורני שגם לשותפיו לשיחות אלו היו כוונות סמויות; נראה היה להם למשכילים שכשיראו לר' נחמן את יופיה של ההשכלה (יפיפותו של יפת" בלשון אותה תקופה), אולי יעלה בידם לרכוש אותו לצדם. בכך ניתן, אולי, לבאר מדוע הדמויות הפעילות בסיפורים אלו הן הירש-בער ולנדא בלבד, ואילו חייקל הורביץ מופיע רק פעם אחת בראשית ההתרחשויות, וכמרגל בעלמא המגשש האם יש, בכלל, עם מי לדבר. אפשר כי חייקל – כאדם מבוגר ומעשי יותר – הבין כי כל טרחתם אך לשווא היא. הצעירים, לעומתו, חמומי המזג, בהרגישם כי ר' נחמן ניחון בנפש פיוטית, הם יכולים היו לחשוב: היאך זה לא ילכד ר' נחמן בקסמיו של שילר?

עוד נראה לי כי ר' נחמן כלל לא „לקח“ את משכילי אומאן ברצינות-יתר, והתייחסותו אליהם היתה בזלזול-מה, כפי שנראה ממשלו הנ"ל עם סיפור הגזלן. נראה שהוא לא מצא אצלם שום עמקות מחשבה, אלא ריבוי קריאה שטחית, ולפיכך כשיטלו מהם את ספריהם, יוותרו כמשוללי השכלה. ויתכן שזו הסיבה לכך שר' נחמן לא ניהל עמם ויכוחים מרים ומלחמת חורמה.

דבר זה נראה גם ב„מעשה מחכם ותם“ שבסיפורי מעשיות שלו, כשאת החכם מצייר ר' נחמן כדמות משכיל טיפוסי; ר' נחמן אינו מתייחס אליו ברצינות, אינו דורש ממנו דבר, אינו משיא לו עצות, אלא מניח לו ללכת בדרכו שלו, וכנראה מתוך אותה אמונה שבאין ספרים חולפת גם ההשכלה. רק בסוף המעשה, כשהחכם שקוע כבר בעובי הרפש והטיט, ועם כל זאת מחזיק הוא עדיין בעקשנותו, גוער בו התם בניחותא: „עדיין אתה אווז בחכמות שלך, ואין אתה מאמין בשום דבר“!

ודומה לזה ב„מעשה מבעל תפלה“ כשבדמותו של הצרפתי המשוגע משתקף אחד ממאפייני ההשכלה שבאותם הימים: הכתיבה המליצית – וכידוע עד כמה התמסרו ראשוני המשכילים לחכמה זו. וכשפלוני החל לעסוק במליצה ובדקדוק היה זה סימן מובהק כי נתפס להשכלה⁴⁷. המשכילים אף לעגו ללשון-הקודש של הרבנים⁴⁸ שלא

(47) ... שכאשר רואים איזה מבני עמינו שכותב לשון שקוראים צח מחזיקים אותו לאטיקורס... יוסף סערל, מנגה סמירין, חיי, 1819, עמ' ב. [ובחיי מוהר"ן, דף כח: כנהוג עכשיו ע"ם רוב שרוב המליצים הם אטיקורסים גדולים].

(48) על לשון-קודש, רבנית' וחסידית' ראה הוספה 4.

עמדה בגדרי הדקדוק והיתה משובשת ביותר. את התכונה הזו של המשכילים - הדגשת מעלת המליצה - הציג ר' נחמן בדמותו של הצרפתי המשוגע „שהיה בעל לשון ומליצה ודברן מופלג מאד מאד“, ואמנם נמצאה מדינה שלימה „שאמרו שעיקר התכלית הוא הדיבור“, ובשמעם את נועם מליצתו של אותו צרפתי חסר-דיעה קבלוהו עליהם למלך. אך בדרך כלל אין איש שיתייחס ברצינות לצרפתי שוטה, ואפילו תהיה נועם מליצתו מאד נעלה...

הוספות

1. משה לנדא

משה לנדא היה אמנם גיסו של הירש בער, ברם לא כחתנו של חייקל הורביץ אלא כחתנו של נחמן נתן רפפורט, שהיה גם חותנו של הירש בער. כמו-כן לא היה רופא, אלא אחז בעסקי בנקאות באומאן. אחר-כך, כשבנק זה התמוטט, עקר לקשינוב והיה למפקח בבית-הספר היהודי שיסד שם בצלאל שטרן. נפטר אצל בתו בקונסטנטינוגרד (פלך פולטבה) בשנת 1862 (המליץ, 1862, גל' 43).

ב.המליץ, שם, נאמר כי נשואיו נתקיימו, באומאן, בשנת 1812 - דהיינו רק שנתיים אחר הסתלקותו של ר' נחמן הגיע לנדא לאומאן. אך ברי לי שהתאריך 1812 אינו אלא טעות הדפוס, וזאת מכמה סיבות:

ראשית, לנדא הרי נולד בשנת 1786, וקשה לתאר שבאותם ימים יתחתן נכדו של ה.נודע ביהודה, ובנו של הרב דפראג רק בגיל 26.

שנית, בשנים המאוחרות כבר נתפרסם ביתו של נחמן נתן כמי שנתפס לאפיקורסות, עם חייקל הורביץ המחותר והירש בער החתן. וקשה, לפיכך, להאמין שהרב דפראג - ר' שמואל - בנו של ה.נודע ביהודה, ייאות להשתדך במשפחה כזו.

ושלישית, בשו"ת, נודע ביהודה (מהדו"ת) הדפיס אביו של משה לנדא כמה תשובות שכתב אל בנו, ומתוכנן נראה שהן נכתבו מיד כששב ר' שמואל מחתונת בנו באומאן, שהרי ב.המליץ, נאמר כי דרשתו של החתן נסובה על סוגיית „תקפו כהן“, ותשובתו של ר' שמואל לבנו פותחת במלים: „אהובי בני, בבואי לביתי בשלום עלה על רעיוני על דבר הקושיא אשר הקשית בסוגיא דתקפו כהן...“. התשובה אינה מתוארכת. אך מאחר וה.נודע ביהודה, נמסר לדפוס בשנת תק"ע, הרי

ההתשובה נכתבה קודם לשנה זו. ואם נגרוס, לעיל, 1802 במקום 1812, הרי שהחתן היה אז בן 16 שנה, הוא הגיל הרגיל לנשואין במשפחות החרדים באותן שנים. בכך יתאימו השנים גם עם מאורעות סיפורנו, שבאותה שנה נסע ר' נחמן דרך אומאן. ומובן שהאברך בן ה-16 עדיין לא היה יכול להיות באותם חימים מגדולי האפיקורסים.

[וראה עוד באהל רח"ל חלק א עמ' 488].

2. ר' נתן אודות המשכילים

...הכתות הרעות שרוצים לחנך נערים בחכמות ולשונוות להביאם לידי כפירות גמורות, כנראה בחוש שכל מי שניצוד בפח יוקשים של הארורים הללו ימ"ש הוא פורק עול לגמרי וגרוע ממומר להכעיס, ומחללים שבתות בצנעא ובפרהסיא וכו'. וכל עיקר כוונתם הרעה של הס"א והבע"ד [הסטרא-אחרא והבעל-דבר] הוא לעקור מהם שם ה'... שלא יהי נקרא עליהם שם ישראל עוד, כאשר נראה בחוש, שכל פעולותיהם מעשיהם ותנועותיהם הוא להדמות עצמן לעכו"ם בכל תנועה ותנועה בשמם ובמעשיהם ובמלבושיהם ובכל הנהגותיהם ובבלשוניותיהם ובכתבם ובכל התנועות... ע"כ מי שזוכה עכשו בעתים הללו להציל א"ע ואת בניו ובנותיו וכל הנלוים אליו מן הכתות הארורים הללו ימ"ש הוא ראוי לשמוח כל ימיו... (לקוטי חלכות, אורח חיים, הלכות שבת, הלכה ה' סעי' ט"ו).

במקום אחר מוסיף ר' נתן וכותב: ... ועל כן ראוי לנו לבכות יום ולילה. על גודל השבר והצרה הגדולה... אשר נתחברו בכמה מקומות כמה כתות רשעים גמורים ומפורסמים ועשו חברת חינוך נערים, ללמד בני ישראל הקטנים חכמות חיצוניות ולשונוות העכו"ם... ועוקרים אותם מקטנותם מהש"י ומן התורה, כי מרגילים אותם בדרכי העכו"ם ובמלבושיהם מנעוריהם... כאשר נראה בחוש שכל אלו הנערים שנתגדלו ע"פ הדרכים הרעים האלו הם אפיקורסים מפורסמים והם גרועים ממשומדים ומחללים שבת בפרהסיא ומתלוצצים מכל התורה כולה, וביותר מתורה שבע"פ מדברי התלמוד ואגדות רז"ל... וא"א להתווכח ולטעון עמהם... כי מהפכים דברי אלקים חיים ומוצאים להם סברות הפוכות של שטות והבל שצריכים ח"ו להרגיל את התינוק בדרכים נבוכים הרעים הללו... וכל דרכם... הוא רק להמשיך את התינוק בדרכי העכו"ם מנעוריו... אשרי מי שזוכה בימים האלה להתרחק א"ע ואת בניו מהם. ואם אין בידינו למונעם... עכ"פ החיוב

על כל אחד מאנשי ישראל הכשרים להזהיר את בניו ואת בני בניו לדורות שיתרחקו מכל מיני התרחקות מדרכים אלו, ושלא ליתן את בניו לחדר שלומדים בו אחד מהבנים הללו ההולכים בדרכים אלו לרעים ... אע"פ שאצל זה המלמד אין עוסקים בלימוד הרע הזה רק לומדים אצלו תורה הקדושה גמרא ופוסקים, רק שקצת תלמידים לומדים במקום אחר אלו העניינים אעפ"כ אסור להתחבר עמהם שלא ימשיכו את בניו ח"ו לדרכם הרעה ולסברותיהם ... שלא יכניסו בו ח"ו איזה תאוה ללמוד ספריהם הרעים ... (שם, הלכות פסח, הלכה ז).

3. האמנם המיר הירש בער הורביץ את דתו?

במכתבו להירש בער (ראה לעיל הע' 18) כותב יעקב אייכנבוים בן השאר: "... אתה אשר מאז הלכת מאתנו לא באת בקהל עדתנו לשמוע את הרנה ואת התפלה אשר המה שופכים לפני אדוני האדונים, ותבחר לך עדה חדשה לבא בסודה ואזניך קשובות לקול תחנתה בבית אלהיה בימי שבתיה ומקראי קדשיה, ואת כל חקי ומנהגי אבותיך ואבות אבותיך השלכת אחרי גוון, וכשמעי מפי ידידנו תמצא נוחם לנפשך בספר התורה החדשה, ותדבר על לבו להגות ולהשכיל בו ... איכה תשא פניך לקונן על מצב דתנו פה בארץ? הן אם יהיו אנשים אשר יבעטו בנו ויעזבו אותנו ללכת לעבוד אלהים אחרים ... אין זה חדש תחת השמש, וכמוהם היו לראשונה וגם יהיו לאחרונה, לא לבד בארץ הזאת כי אם בכל המקום אשר נפוצו שם פזורי עמנו היה ויהיה ככה ... אך בזאת לא יגרע מנחלתנו, ומספר בני ישראל כן ירבה וכן יפרוץ למרות עיני האנשים ההם אשר עזבו, אף יש בתוכנו אנשי לשון ... אשר יהרסו לדבר לפני עם הארץ בלשונם ולהצדיק את אחיהם היהודים ... להסיר מהם כל שמץ עולה אשר ישיתו עליהם המלשינים ... ואתה אשר בסתר תצעק על כבות אש דתנו, תתחבא בהתהלכות דת אחרת אשר לא שערון אבותיך, למען אשר לא יראה בך ערות דבר יהודי ...". כמדומני שהדברים ברורים.

שמו של הירש בער אף נכלל ברשימת המומרים שנתפרסמה על-ידי המסיונריים⁴⁹, ברם שם נאמר כי המרתו נעשתה בצעירותו, דבר שללא כל ספק אינו נכון. תלמידו רנדולף יודע לספר מפי הפרופסור

49) Rev. A. Bernstein, *Some Jewish Witnesses for Christ*, London, 1909, p. 117.

עצמו על תפילה נוצרית שחיבר בלשון העברית, ושאותה נהג לומר מדי יום ביומו⁵⁰.

[וראה עוד באהל רח"ל חלק א עמ' 483-488].

4. „לשון-הקודש של חסידים“

אגב אורחא רציתי להפנות את תשומת הלב לטעות נפוצה, כאילו חיקה יוסף פערל במגלה טמירין שלו שפה המיוחדת לחסידים, „לשון-קודש חסידית“. פרופ' יוסף קלויזנר מאריך בדיבור אודות „לשון חסידים“ זו (הסטוריה של הספרות העברית החדשה, ב, תרצ"ז, עמ' 306-303) והרושם המתקבל הוא, כאילו יצרו החסידים במכוון לשון-קודש משונה, שבה השתמשו לכתיבת ספריהם. דבר זה אינו נכון לחלוטין! נוטל אני ממדף הספרים קונטרס קטן בשם „צוואות הרב המאור הגדול ... מפורסם בכל תפוצות ישראל מו' יואל במו' אברהם שמריה“ (דובראוונא תקס"ב, ועוד) שמחברה, הרב דאמטשיסלב, היה מגאוני המתנגדים. ואחד משלשת גדוליהם שאליהם נסע בעל-התניא, אחר שחרורו ממאסרו, להתווכח עמם בדבר תורת החסידות. והריני לצטט כמה משפטים מתוך צוואתו:

... שחלשתי וגם ראשי התחיל לסבוב ... אם לא שיהיה הקבורה סמוך לשבת ... לעשות שידוך עם בני ר' ליב באיש ירא וכשר ... וגם הלייכטער ... אם תסחרו על המים דהיינו לריגע ... ולא תעשו עמו התחברות כלל ... יהי לכם נאמנות גדול ... אין עבד יכול לומר לרבו בזה העבודה אשמע לך והשני ... לא אשמע לך ...

והרי לנו אותה לשון-קודש האופיינית למגלה טמירין. ואין לנו לשכוח כי דברים אלו נכתבו על-ידי גאון מפורסם, שלא כסיפורי מעשיות שכתב אחד מבעלי-בתים, או שבחי הבעש"ט שכתבו על-ידי סתם שוחט.

כלומר, כל אותו סיפור על „לשון-קודש חסידית“ לא היה ולא נברא, ולהדום! נכון יותר לראות בלשון זו לשון-קודש עממית, כהגדרתו של זליג קלמנוביץ, בדומה ללשון הלטינית של ימי-הביניים (ראה בהקדמתו ל„מגלה טמירין“ האידי, בתוך: יוסף פערל, *יידישע כתבים*, ווילנא, 1937).

50) Herman Bernard, *The Book of Job*, London, 1864, p. CIII.

ספר

קיצור ליקוטי מהר"ן

מן מהדורא קמא ומן מהדורא תניינא

הכפר היה כמעט הכמות הוא מלא מיצר ויראת
 ה' והנהגות טובות וישרות נפלאות ונוראות
 היוצאים מן חמאמים הגפלאים • הכוכאים בכפר הגדול
 ליקיטי מיהר"ן ותוכן המכוון היוצא משם למעשה • כתב
 בכפר הזה בקיצור • כאשר מבואר היטב מעבר לקף
 החקרמה :

מי האיש התכם וילמוד בכפר הזה ויטאוד כחיקו
 להגות בו כל ימי חייו אשרי לו נזה וכבא :

תַּפְּלָה וְהַתְּהַלָּה

לר"ג בעומר

מיוסרת ע"פ הכור הנורא שנילה רבינו הק' הרי נחמן וציל
על גדולה רשבי וציל בתחלת הסי לקוטי מוהרי"ן. יסדה
תלמידו הק' מוה"ר נתן, ויל טוב לאוטה בכל מקום ובכל
זמן, ואשרי הזוכה לאומרו על ציונו הק' בפרט בליג בעומר.

די תַּפְּלָה אִיו וַיֵּעַר נִט צו זַאגֵן שְׁטַענְדִּיג, און אויף
יַעֲדִין פֿלאַץ. גָּאר וואַל אִיו דַּעַם וְוַאס אִיו
זוכה צו זַאגֵן זי אויפֿן היידיגין ציון פון ר' שְׁמַעוֹן
בֶּן יוֹחָאֵי, בְּפֶרֶט אום לִיג בְּעוֹמֵר.

נרפס פה **ירושלם** עיהיק תובב"א

שנת ג'עורת"י לט"ז

דפוס, ברסר"ב ירושלם

מעשה מבטחון

אשר סיפר אותה אדמו"ר הקדוש אור הגנוז
והצפון מורגו

הרב ה"ר **נחמן מברסלב** זצ"ל

אשר אין זחיק ותקן משלים הרבה כידוע לכל
דרכו הקדוש בספר כפורי מעשיית י"ל וכוונתו
יש גם בהמעשה הזאת סודות נפלאות אשרי מי
שיזכה להבין הסיון הקדושים.

מיר האבען די מעשה איבער גיועצט אויף טייטש
פדי יעדער זאל זיך ארויס נעמען א מוסר צו זיין
שטארק אין דער מדה פון בטחון.

הוצאת „ברסלב“

פיעטרוקוב

נסדר ברוס'ס סל ר' דודקאפעלמאן ה"ר י. צעדערבוים

לפ"ק

תרפ"ט

שנת

ספר

ליבוטי תפלות

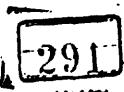
לנורא תהלות כלולים מכל טוב לבית ישראל
 תפלות תהית ובקשות וריצויים ופיוסים
 וודוים והתערוות גדול לנפשו • שיעורד
 אדם את עצמו ליכור את אחריתו • וכיטפים ונינועים
 גדולים ועצומים לחשית • השתוקקות נמרץ לעבודתו
 ולתורתו ית' • כל תפלה כל תהנה כל בקשה המיכרה
 לכל איש ואיש אשר יודע את ננעי לבנו ומבאוביו הכל
 כאשר לכל ימצא בתוך תפלות ובקשות הללו • אשרי
 שיאחו בהם • לא יטשו כפיך • קשרם על לוח לבך למען
 תחכם באידיהך :

מיוקדים על אדני המאשרים של הספר הקדוש
 ליקוטי צהרין • יסרם אחר השיחרד
 שבתלמידיו חרב החסיד המפירבם אשר יצק מים על ידיו
 מדינו ורכינו מאור עלינו אייר נשא אותנו כאשר ישא
 אומן את היונק מותריר ר' נתן זצוקיל ע"פ פקודתו
 י"ל :

ספר

לקוטי הלכות

דף סע

אבן העזר

מוסד מוסד על התנחל נשואה הודשי תורתו של אדמו"ר רבנו נתן איך האורות צוקל עליהם יסדה אפ"תו. עם סקודו ול. רב"א ולחיש בכל הלכה והלכה סכל ד' חלקי הישע למצוא ססך וענין ושעם בכל הלכה והלכה בדרך הכמה האמת. בדרך חכמה ויסוד השכל ועצת נשואת תוראתו ותחוקתו עצום השנכ עד אין סוף ואין חכמתו שתחוק כל אדם דלתקרב להשי' בכל דתא ודתא סכל מקום שרוא יחי' מי שיהי' יוכלם מוסדים על איני' מן עים והקדמות שקבלו' מבט ול כפי יסוד' תבני' הקדשים הרא דבה כתיבים בספריו רק אשר כבר נתמסשו בישראל. אשר יאחו כום לעולם לא יכנס ע"י עדי יבנה חדריה א"א אל כעת אב"ד לעקב הישיבה מה סעל אל.

מדעא רבא

ב"ה לנכחיש יתש פרשטס כי לא מריס ספרי נדרי סכני כסיס יל מריס סלנה ספר לט סמולריס נשואתס כי יבנה יחי' פניני' סוכניס ושלום הנקום נכל יחופניס נל יתש לם הי ולם דנו קדש נל כדיו. סכל פפריס כנאריס לם מי כס ילמיס וסמני' כנור לפרוה פריס כסיס יתק נלרטיס וספר סם יחידים כסיס ססל ספריס וסולל' לו לרני סיס נגלי' פליכס ילן סקיס סכנר נ"י י' נלר' י' פיס יבדויה כנארה סל ספריס סכני' נדרי' סכני' כסיס:

אמסטרדם

בעבודת

ספר

לקוטי מוהר"ן

הנכבד הגורא מי כמהו מורה, היוצא בקדושה ובטהרה, מפי קדוש קדשים, נבין לחש
 וחכם חרשים, היה כבוד אדונינו מורינו ורבינו, הרב האמת הנאון הקדוש האמת,
 ז"ל זובע בלוקר חכמה, אור ישראל וקדושו, המפורסם בכל קצוי ארץ עם רחוקים שמו
 קדוש, מורינו ורבינו הרב ר' נחמן זצוק"ל מק ברסלב, בהרבי'הותיק ומסיד מוה"ר
 שמחה זצ"ל, בן לאתו צדיק הרב הקדוש המפורסם מ"ה נחמן דאר"י ענקידי זצוק"ל,
 ומצד אמו הצדיקת המפורסמת בשם טוב מרת פיגא זצ"ל, הוא נין ונכד להרבי הקדוש
 רבן של כל ישראל, ק"ש מוה"ר ישראל בעש"ט זצוק"ל, ישמח אביך ואמך ותגל
 ילדותך, עשרת וקנים בני בנים, בזכותם יאיר עלינו חסדי דוד הנאמנים, ונוכה לחוות
 כנועם ה' פנים אל פנים, חיש קל מחרה נשוב לציון ברגלים, במרהה בימינו אמן:

הספר הקדוש הזה נדפס כבר שמונה פעמים, בתוספות מראה מקומות מכל פסוק
 תנ"ך ומאמרי חז"ל, בש"ס ומדרישים וספרי הוה"ק המובאים בזה הספר. הכל על מקומו
 בא על נכון. ועתה הובא לביה"ד בעוה"ת פעם תשיעית בהוצאה חדשה
 באותיות מרובעות ושאר תקנים כאשר תחוינה עיני מישרים.

בהוצאת ובהסתדרות

ר' מאיר נ"י בן ר' יקותיאל שכנא ז"ל פליגעלמאן

וחתנו ר' ישראל בן ר' חיים שלום נ"י פריעד

יהונה בהנהגה מדויקת ומוקקת ושאר תקנים כחבי יד ומדוסים ישנים

ע"י ר' יצחק נ"י בן ר' יוסף צבי ז"ל ברייטער

יע"י ר' צבי נ"י בן ר' יחיאל ז"ל לאסקער

א פ ט א

שנה יסונו מעיטרוך ד'יצה לפ"ק

הכתובת להשיג הספר:

IZRAEL KORN, OPATOW-Kieleck ul. Wąska 10

במדינת

ספר

לקוטי מוהר"ן

תנינא

השי תנא הוא דקתנא, סמנו יהו סמנו פנת, אשר כבר יצא לאור מעשה בספר
 לקוטי מוהר"ן קדמא אשר יצא ראשונה, עוד הוסיף שנית ידו להאיר עיני בני
 ישראל עתה, מי מנה. לנלות חדשים נפלאים ונוראים אחרי אשר נספר הכרך הראשון,
 הלא חמה המאמרים האלה הצדססים בכרך הנורא הזה הנוסע אחרונה, אשר שאבנו ממעיני
 הישועה נחל נובע מקור חכמה, תורת ה' תמימה אשר ילכו בני ישראל מימים ימימה, ישוטטו
 לבקש את דבר ה' תורתו יבקשו מפיחו מיום ה' שמה, טוב עין הוא יברך וישטיע מטובו
 לעם סגולה הפליא עצה הנריל תרשיח נורא עלילה, היה כבוד אדונינו מורינו ירבינו
 הרב הקדוש בזנינא עלאה רבא ויקרא אור הגנוז והצטנן קקיש מוחריר נחמן זצוק"ל
 לו דומית תהלה, מפיו יקרא אלינו כל הדברים האלה בעת אשר יאספו בני ישראל אליו
 בזמן הקהלה, תכתב זאת לדור אחרון עד כי יבא שילה:

הספר הקדוש הזה נדפס כבר שמונה פעמים, בחוססת מראה מקומות מכל פסוקי
 התנ"ך ומאמרי חז"ל, כש"ס ומדושים וספרי הוה"ק המובאים בזה הספר. הכל על מקומו
 יבא על נכון. ועתה, הבא לביה"ד בעוה"ת פתס השיעית בהוצאה חדשה
 באותיות מרובעות ושאר תקונים כאשר תחוינו עיני משרים.

בהוצאת ובהשתדלות

ר' מאיר ז"ל בן ר' יקותיאל זבנא ז"ל פלינעלמאן

וחתנו ר' ישראל בן ר' חיים שלום ז"ל פריעד

הזנה בהגנה מדויקת ומזוקקת ושאר תקונים מכתבי יד ומדמוסים ישנים

ע"י ר' יצחק ז"ל בן ר' יוסף צבי ז"ל ברייטער

וע"י ר' צבי ז"ל בן ר' יהואל ז"ל לאסקער

א פ ט א

שנת תר"ח ז' ק"ל

הכתובת להשיג הספר:

IZRAEL KORN, OPATÓW-Kielecki ul. Wąska 10

זה השער לרי צדיקים יבואו בו

בצורת הש"י

קינטים

שומרי משפט

הקניית והנהגות טובות ועצות ישרות ונוראות להתקרב
על ידם להשיג מלוקט מספרי רבינו הק'
נחל ניבע מקור הבמה צדיק יסוד עולם
וכו מוהר"ר נחמן וצוק"ל מברסלב וספרי תלמידו
הק' מוהר"ר נתן ז"ל.

מי האיש החפץ חיים אוהב ימים לראות טוב וחושב על
תכליתו הנצחית בדרך הזה אשר לימד אותנו רבינו
וצוק"ל ויוכה לתיקון הנפש ולחיים הנצחיים ולכל טוב
סלה אמן :

יוצא לאור על ידי חסידי ברסלב" הנוסעים לאומאן
צאדן-באלוס.

ובהשתדלות ר' אליעזר ליפמאן נ"י ב"ר יעקב הכהן
ז"ל יארקיעוויטש צאדן לימאנאווסקי 22

שנת אירו יורח לעולם ועד לפ"ק

זכור ה' מה הו' לנו נפלה עמדת ראשי :

זכור

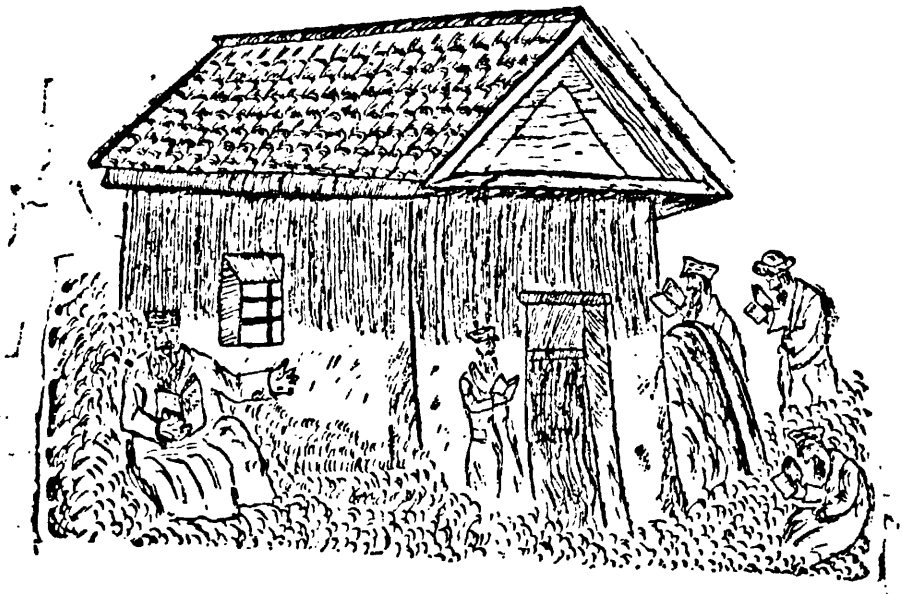
אלקים את נשמת הקדושים והיראים והכשרים
 אשר נסתלקו בשנות מהומה נשפך דמם נקי
 באכזריות גדולות בעינינו קשים ומתו במיתות
 משונה ע"י פראים שודדים ורוצחים. נשמותם
 תחת כנפי השכינה צרורות בצרור החיים יהר
 שאלה הנזבחות יראה ויזכור לרחם עלינו
 וילכך חרון אפו וימתיק הדינים הקשים מעלינו
 וינכה על קברוי הצדיקים להשתטח בתפלותינו
 ובשרט על ציון הבש"ט הקדוש (במעויבנו) וי
 עלינו ועל ציון נכדו רבינו הקדוש צדיק יסוד
 עולם ר' נחמן מברסלב (באמו) וי-ע שהבטיחו
 כשנבוא על קבריהם לעמוד בעזרתנו שהם
 עם כל הצדיקים שבנ-ע יתפללו וימליצו עלינו
 לפני מי שאמר לעולם די שיאמר די לצרותינו
 וימהר חיש קל מגלותינו לגאלינו ע"י משיח
 צדקנו בב-א .

הי נחם ה' ציון נחם כל חורבותיה

אדם הוא מכלי אצל ציון חורבותיה

דף האחרון של הקונטרס שומרי משפט

הציון של הסבר הצדיק הק' מוהר"ן זצ"ל מברסלב באומאן

דער איינציגער צדיק מוה"ר נחמן זצוק"ל מברסלוב זי"ע האט צוגעזאגט, אז דער עס העט זאגען יעדן
 ש"ס די 10 קייטלעך תהלים האט זענען בערוקט אין דעם ספר הק' העט דאס זיין פאר דעם מעש א גרויסער
 תיקון און דער מעש העט נישט שטארבען ח"ו און תשובה.

הדרך השני של הקונטרס שומרי משפט

פלגיאט מ"סיפורי מעשיות" לרבי נחמן מברסלב

שנת 1887 יצא לאור בדפוס נעכעלעס בלעמברג ספרון קטן בשם
איין שיינע וואנדערבארע געשיכטע פון איין וואנדערבארען דימיט"
(=סיפור נאה ומופלא מיהלום פלא) - שבאמת אינו אלא פלגיאט
מ"מעשה בחכם", הוא הסיפור השלישי שב"סיפורי מעשיות" לרבי נחמן.

כמובן שרבי נחמן לא הציג את מעשיותיו כמעשיות שהיו בפועל,
אלא כלבושים לרעיונותיו. ברם הפלגיאטור מוסר את סיפורו כ"מעשה
שהיה", וכותב בשער הספר:

דס אזו איין ווהרע און רוכטוגע גשוכטע נוס עס קט זוך געטפןען
מוט איין וואנדערבארען דומט און דו אלו סגולות נוס און דעם דומט
אזו גווען. ווער עס וועט דו מעשה ליינון וועט צו פרודון זיין (= הוא
סיפור אמיתי ונכון אשר אירע ביהלום פלא, וכל הסגולות שהיו
ביהלום זה. וכל הקורא במעשה זה ישבע רצון).

הספרון הוא בן 16 עמ' בתבנית 8°, נדפס בכתוב הלבושי הידוע,
תוך כדי שינויי-לשון מעטים. מתוך רשלנות או שמא בכוונה דילגו פה
ושם על שורה אחת או שתיים.

איין שיינע וואנדערבארע

דאס איז

פון איין

השילוח והאגדה

דס איז איין וואנדערבארע און רוכטוגע גשוכטע
נוס עס קט זוך געטפןען דומט און דו אלו סגולות
אזו גווען. ווער עס וועט דו מעשה ליינון וועט צו פרודון זיין (= הוא
סיפור אמיתי ונכון אשר אירע ביהלום פלא, וכל הסגולות שהיו
ביהלום זה. וכל הקורא במעשה זה ישבע רצון).

MAASE

Bruck u. Verlag H. v. L. Neche las
Lemberg 1887

ר' יחיאל מיכל עפשטיין – „לוחם לשפת יידיש“

הערות למאמרו של שלמה נובל: „ר' יחיאל מיכל עפשטיין – אַ דערציער און קעמפער פאַר יידיש אין דוטן יאָר הונדערט“ [רײַמ עפשטיין – מחנך ולוחם לשפת יידיש במאה חי״ז] [ייווא-בלעטער, 35, עמ' 121-138]

מר נובל כותב (עמ' 22) כי בשנת תנ״ז (1697) יצא לאור סידורו של ר' יחיאל מיכל עפשטיין הנקרא בשם „סדר תפלה דרך ישרה“ ובו מתורגמות רוב התפילות ליידיש. – קביעה זו אינה נכונה, שהרי רק הדינים וההנהגות שבסידור תורגמו ליידיש, ואילו מהתפילות תורגמו רק „מודה אני“, „ברוך שמיח“, „אני מאמין“, ברכות בודדות כ„בורא פרי העץ“, „שהכל נהיה בדברו“, וכן כמה בקשות „יהי רצון“ ו„תחינות“ מסוימות שבעצם כמעט ואינן שייכות לסידור.

בהמשך כותב מר נובל: „חשיבותו העיקרית של סידור זה היא בייחס השונה שמגלה המחבר ללשון יידיש. שכן נעלם מסידור זה נוסח ההתנצלות הקדום והמפורסם, שאנו מוצאים על שערי הספרים שנדפסו ביידיש, שנועדו „פאר גימייני לייט און נשים“ [=לאנשים פשוטים ולנשים]. תחת זאת קוראים אנו בשער הסידור איין תפלה די דא געשטעלט איז מיט דינים און הנהגות ווי זיך דער בן אדם זאל נוהג זיין דער למדן אודר גמיינה בעלי בתים און נשים“ [=ובו סדר התפלה עם דינים והנהגות כיצד ינהג האדם, הלמדן או בעלי-בתים פשוטים ונשים]. ... זה לנו הרמז הראשון בספרות היהודית, שיידיש ניתנת ענין גם ללמדן ...“ (נובל, שם).

נראה שמר נובל לא הביא בחשבון את העובדה שסידורו של ר' יחיאל-מיכל הוא דו-לשוני, לשון-הקודש לצד יידיש, ולפיכך יכול היה ר' יחיאל מיכל לכתוב בשער הסידור כי הוא נועד הן ללמדן – חלקו העברי, והן ל„אנשים פשוטים ולנשים“ – חלקו המתורגם ליידיש. ואמנם בהמשך נוסח השער מפורש: „... וידוים אונ' בקשות ותחינות אויף לשון הקודש אונ' אויך אויף טייטש דער מיט ווער קיין לשון הקודש פר שטיט אויף טייטש קאן זאגן ...“ [=„... וידוים, בקשות ותחינות בלשון-הקודש ואף בלשון, טייטש' למען יוכל לאומרם בלשון

זו מי שאינו מבין לשון-הקודש" (ואכן מטעם זה רצה הר"ר נפתלי הכהן שסידור זה יגיע גם לפולין, שהרי עם היות פולין מדינה מבורכת בלמדנות – כפי שמר נובל העיר אל נכון – בטוחני שאף בה לא חסרו „אנשים פשוטים ונשים“...). ואין לכל זה דבר עם היחס ליידיש – ותהא מעלתה ככל שתהיה. ברם, הן הסידור עצמו והן הדינים וההנהגות שבו, נכתבו מעיקרם בלשון העברית – והחלק היידי אינו אלא תרגום, ומדוע אם-כן ישתמש הלמדן בתרגום? אפילו בשאר שפות, שהיחס אליהן הוא רגיל, לא יזדקק הלמדן לתרגום כשהמקור פתוח וגלוי לפניו.

בשער ספרו אחר של ר' יחיאל-מיכל, שמר נובל מרבה לצטטו – הוא דרך הישר לעולם הבא, שרק שמו הוא עברי ואילו הספר כתוב כולו יידיש – נאמר אמנם: „... דברי מוסר ודינים ... בלשון, טייטש' עבור אנשים פשוטים ונשים, שלשון הקודש אינם מבינים ...". ר' הרי לנו נוסח השער עם „נוסח ההתנצלות“ הקבוע כבכל ספרי היידיש שבאותה תקופה, ובפרט זה ר' יחיאל-מיכל אינו יוצא מן הכלל.

ר' יחיאל-מיכל עצמו דוקא מסכים לדעה שמחוייבים להתפלל בלשון-הקודש אפילו כשאין מבינים לשון זוי. והוא ממשיך ענין זה, לחולה המקבל תרופה מרופאו, ואין החולה חייב לדעת ממה, והיאך היא מורכבת, ואדרבה! אם ירצה להתעמק במחקר סמי הרפואה, בין כך ובין כך יגבר עליו חליו ויבא לידי סכנה. לפיכך הוא בוטח ברופאו, נוטל את התרופה, ומבריא בעזר ה'.

עיקר חידושו של ר' יחיאל-מיכל הוא, בראש ובראשונה בכך,

1. „... דברי מוסר אונ' דינים ... אויף טייטש גישטעלט פאַר די גימני לייט אונ' ווייבש פרשונג דיא דא קיין לשון הקודש פאַר שטיין ...". דרך הישר לעולם הבא, הוצאה ראשונה – מפד"מ תס"ד. מרידברג רושם בסעודת: תס"ג.

2. סביר שדעתו זו מושפעת מעובדת היותו מקובל. על-פי הקבלה טמונים בחיבות התפילה ואף באותיותיה כוונות ורמזים עמוקים.

3. „... אין אמת איז דאך קשה וויא טוט מען תפלה ווען איינער ניקש פו שטיט וואז מן זאגט ... דארויף וויל איך איין משל ברענגין ... ווען איין בן אדם גאר זער לא עליכם קראנק ווער אלוז קומן די דאקטארים אונ' רייפן דעם דיפק אונ' ביהוה דען שיתו ... אזו בפינדן זיא מיט אירה חכמים וואז ער אלו מאנגלט ... אן דער מילך אונ' אן דער לונג אונ' לעבר אונ' זונשט טין אזו שרייבן זיא איין אין דר אפטיק אונטערשידליכי ארצנייא לוזן הולין פון קרייטן פון גיברענטי וואשר אן גמאכט דורך דען אפטיקר ... אונ' ווען שוין דער תוליי ניט ווייז וויא מיט אים איין גיבט וואז די רפואות זיינן ווען ער נייארט דען רופאים פאלגט אונ' טוט נאך אירה ביפעלין ... ווערט בעזרת השם ווידער גיוונן ... אזו איז ען אז עבן אזו מיט דער תפלה ווען מן פאלגט אונזרי חכמים ... אזו טוט די תפלה איר פעולה ווען מען שוין ניט פו שטיט ...". (טד) תפלה דרך ישרה, ורנספורט דמיין, תנין, דפים יי"ז: קיצור שליה [בלה"ק], פירדא, (דף לב, ד).

ספר

דרך הישר לעולם הבא

ראש ספרו פר גמיינה לים מא חוק פר וייבר מא
 מירן • דמרתן דט ספר נים לזמן סול זיסן • פלה
 ד נק מול סייטט גסטעלט • מוך פיל טערן דרוק באפוט •
 ווערן ד נאך טעלט • ווערט פיל גוסל פירן פיל ער
 וועלט • מען קאן נים מול סייבן וועט דרוק פיל עטן • ווער
 דר בר קיטט קטן נים דר זין אטען • זיי (אסלת זו ערן)
 מן סייטט וועט דר זיבן (כיתות) פן לר קוק זין דרוק רייבן
 (כיתות) זע די פרימי וייבר וועט היי סטעט זען • מן
 (אסלת גיהנום) זייח מן די רעפער (אסלת) מא (חינוכ)
 הקבר) וועט דמט פיל פיל לערנען • וועט פיל זען זין די
 וייבר זך זמן נהג זין • (נדה תלה הרקבה) זו הלום קין •
 פך זיס עלייט פיל וויקן מא זעלן • מא זאגט זעלן מא דר המ
 האלטיג קין סרועות לו אטען • וועלר דר ירלח טאקס זין
 זין המט זמא המט זין בסחון גסטעלט מול זמט • דר ווערט זין
 גוים דר נך פירן • זיס פילן יהודי פוט גבירן : טט סייטט
 דרוק זין זין תעוה זמל רעכט סע : מך תעלין לזמן זין
 פט גבירט פיינט פן • (קרוחת סאט) זיל סייטט דר גלייבן •
 זון זמול פן זמאן מוט ריבן : דייט ספר המט מחבר גוועזן
 (הגולן התירני מהור"ר יחיאל מיכל באהר"ר
אברהם סני"ר) געטטיק : ביבות זע זעט אסיה
 : באהרה בימינו זמן :

גם מוך המבן מיר פריין גסטעלט פיל זעלן פוט ריבן ספר
 חסידים מא ספר בר אנדר שפיגל :

שכאמור, תירגם את הדינים וההנהגות ליידיש (ויש לשים לב לכך שבחוגי הרבנים רווחה התנגדות גדולה למתרגמי הלכות ליידיש). שנית – דעתו שהאמור לעיל מתייחס רק לעצם נוסח התפילה, שהיא מתקנתם של אנשי כנסת הגדולה שהיו חכמים גדולים, וביניהם שלשה נביאים, ונוסח התפילה שלהם מיוסד על פי סודות וכוונות עמוקים. אבל הבקשות והתפילות שנתחברו על-ידי חכמי הדורות שאחריהם, הרי באם אין מבינים את לשון העברית, מוטב לאומרן ביידיש, ואותן שמחמת אופיין אינן ניתנות להיתרגם – מוטב שלא לאומרן כלל וכלל. כך סבור הוא גם כלפי אמירת הוידי שבאם אין מבינים לשון-הקודש מוטב לאומרו ביידיש, שהרי מה ערכו של וידי-דברים כשאינן הוא מובן למתוודת? ומטעם זה נתן ר' יחיאל-מיכל בספרו העברי **קיצור של"ה** וידי ארוך ביידיש, דבר שהפתיע את מר נובל (עמ' 125). ברם ר' יחיאל-מיכל לא עשה זאת מחמת יחסו ליידיש, כפי שמר נובל סבור, אלא מחמת יחסו לוידי! הדבר היחידי שדעתו של ר' יחיאל-מיכל היא שגם הלמדן חייב לאומרו ביידיש, היא ההגדה-של-פסח, שהרי עיקר המצוה היא „והגדת לבנך“, וזו אינה יכולה להתקיים באם בני הבית אינם מבינים את האמור. והמעניין שבדבר זה הוא, שר' יחיאל-מיכל לא תירגם את ההגדה ליידיש, אלא נתן בלשונו שלו את קיצור סיפור המעשה. הסיפור נפתח במלים: „הערט צו מייני ליבי

4. כדאי להעיר שההסכמה על ספרו של ר' יחיאל-מיכל דרך הישר לעולם הנא, שכאו בו דינים רבים ביידיש, ניתנה בתנאי מפורש שישמשו כספר זה אך ורק בישובים שאין בהם רב, ואילו במקום שיש רב אין להשתמש בו.

5. ... אונזרי תפלות דו מיר מתפלל זיינן אין דער וואכן אונ' שבתות אונ' ימים טובים דו האבן מתקן גיוועזן דא חכמים גיהישן אנשי כנסת הגדולה דא זיינען אירה גיוועזן הונדערט אונ' צוואנציג גרוישי תלמידי חכמים זיינן דרונטר גיוועזן דרייא נביאים חגי זכרי ומלאכי ... דו זיינן זעליכי גרוישי לומדים גיוועזן דא דא אלז גרוישי האבן ... אוז האבן די זעליביגה חכמים אונזרי תפילות דר נאך גישטעלט מיט גרוישי סודות וואונדעריליכע חכמות אונ' שמות ... סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תניז, דף י, א. 6. ... אבר זונשט אנדרי תחינות ובקשות דו זונשט דורך אנדרי חכמים זיינען גימאכט ווארדן האלט איך דר מיר אז בעשר דו איינר דר דו זעליביג ניט פר שטיט זאל עש בלייבן לאזן אונ' ניקש זאגן ... (שם, דף י, ד).

7. ... איך יתכן לומר וידי על חטאיו ואינו מבין על מה שהוא מתודה שהרי עיקר הוידי הוא להתחייט על חטאיו על מה שעשה ... הלא אינו מבין מה שאמר ... (שם, דף כ, ב).

8. כדאי לציין שהווידי ביידיש נכנס רק במהדורה השניה, ואילו בראשונה היה הווידי עדיין בלשון הקודש בלבד. כדאי גם לדעת שמהוצאות הנדפסות בפולין-רוסיה נשמט הווידי ביידיש, ואת מקומו תופסת ההערה שמי שאינו מבין את הנוסח העברי – יאמרו ביידיש. יתכן והדבר נובע מכך שבתקופה שהחלו בהדפסת ספר זה בפולין, נדפסו כבר כמה מהדורות מהעניינים – תרגומו של הקיצור של"ה ליידיש, ומי שרצה יכול היה לקחתו משם וכבר לא היה צורך להדפיסו בתוך ספר עברי. אך בהחלט יתכן שהסיבה להשמטת אינה אלא משרירות לבם של המדפיסים שרצו לחסוך בהדפסה ו,להרוויח" כמה עמודים. המהדורות שנדפסו בפולין-רוסיה, מרושלות הן בדרך-כלל.

קינדער דא וויל איך ווינג ארציילן ווארום דז מיר היינט דיזי נכט דער סדר געבן ... [=שמעו אלי בני היקרים ואספרה לכם בקצרה מדוע עורכים אנו את הסדר בלילה זה ...] וכאן נותן הוא את תמצית מאורעות גלות מצרים ויציאת מצרים, עד קריעת-ים-סוף. בכך, לדעתו, יוצאים ידי חובת, והגדת לבנד", ורשאים לדלג את נוסח ההגדה מ"עבדים היינו" עד "כמה מעלות טובות למקום עלינו". האמירה שממש ואילך כבר אינה שייכת ל"הגדת לבנד", ויש לאומרה בלשון-הקודש.

זו שיטתו באשר לתפילה, וקרובה לכך דעתו באשר ללימוד התורה. כל אדם מישראל, כותב ר' יחיאל-מיכל, חייב בלימוד התורה, ועם-הארץ שאינו מבין לשון-קודש, הרי ערוכים לפניו ספרים רבים ביידיש, יקרא בהם ותיחשב לו כפי שנחשב ללמדן לימודו בספרי לשון-הקודש⁹. ברם הלמדן חייב לעסוק בעניינים החמורים ואינו יוצא ידי חובתו בספרים קלים, כשם שהעשיר אינו מקיים מצות צדקה אם הוא נותן שלא לפי ערך רכשו¹⁰.

בביקורתו של ר' יחיאל-מיכל על סדר הלימוד שהי' נהוג בזמנו, ובהצעתו שלו לסדר הלימוד הנרצה (שבספרו **קיצור שלי"ה**) רואה מר נובל את השפעתו של המהר"ל מפראג. עוד מביא מר נובל מקיצור שלי"ה את דעתו של ר' יחיאל-מיכל על לימוד המשנה ואת התנגדותו לפלפול (עמ' 126). כשמצטטים מקיצור שלי"ה אין לשכוח שספר זה, כפי

9. ... והגדת לבנד ביום ההוא ... פון דעשט וועגן האבן אונזרי חכמים די הגדה מתקן גוזעזין ... ווייל אבר בעונות הרבים אין דיון דורות דש מיינשט לייט מאנש בר שונג ניקש פו שטינג מפל שפן ווייבר אוי קינדער דיא פו שטינג פשיטא ניקש אוי' ווייל די עיקר מצוה איז די הגדה צו פו שטינג וואו גשיהו איז אזו איז דר מנהג אין טיל מדינות דר לעבין דר לשון הקודש הגדה דר בייא גטרוקט איז דש ועלביג לשון דש מען איז דר ועלביג מדינה רעט אלז איז וועלש לגד זאגט מן דען ווייבר אוי' קינדער וועלש לשון ואר. אוי דינקט מיך שופל [-אני הקטן?] גאר גוט צו זיין ווייל מן איז דער מדינה הוך טייטש לשון רעט דש איין מצוה איז דש איין איטליכר בעל בית אפילו דער שוין איין-למדן איז זיינן גינדע דיא קיין לשון הקודש פו שטינג אויף טייטש זאגן ווען מן האלט עבדים היינו לפרעה וויא דא ווייטר שטינג ווערט דער גינג ווען איינר וויל אזו מג ער דז לשון הקודש איבער וועפפין פון עבדים היינו אן ביו אן כמה מעלות טובות למקום עלינו ... (סדר החפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תניז, ספירת עמודים שניה, דף כד, א"ב).

10. ... דאז איין בן אדם אלי טאג זעלבסט לערנען זול נאך זיינס פו שטאנד נוך קאן ער קיין לשון הקודש אזו זאל ער לערנען איין טייטשה ספרים דיא דא איז יראת שמים גימאכט זיין אלז זאנה וראנה, ספר לב טוב, בראנט שפיגל, אבר חס ושלי קיין ספרי הבלים אלז ככא ביכליין אזו דאז גלייכן: אוי' ווער איינר אלי טאג לערנט נוך זיינס פו שטאנד נוך אזווי האט ער וואול גוטן שכר פון השיית אלז איין למדן דר דא לערנט אין לשון הקודש ספרים ... (סדר תפלה דרך ישרה, ורנקפורט דמיין, תניז, דף י, א: ד)

11. ... ווען איין תלמיד חכם דער דא וואל לערנען קאן איין הארבע ספרים אוי' ער פו ברענגט זיין צייט מיט גנץ גרינגי ספרים איז ער ניט יוצא אזו ווען איין עשיר וואלט געבן צדקה ווינג ... ניט נאך זיינס פו מיגן נאך ... (דרך הישר לעולם הבא, פראנקפורט-ממ, תס"ד, דף נה, א).

ששמו מעיד עליו, אינו אלא קיצור מספר השל"ה, ותוספותיו של ר' יחיאל-מיכל מתבטאות רק בהגהות המצויינות בתיבות, הגי' בראשן ו"עכ"ה" [=עד כאן הגי'ה] בסופן. כל העניינים הנ"ל לקוחים מהשל"ה, ולכן אין מקום להסיק מהם באשר להשפעתו של המהר"ל מפראג על ר' יחיאל-מיכל. מאותו טעם אין ללמוד דבר על אופייו של ר' יחיאל-מיכל מדברים שנכתבו על-ידי השל"ה.

מקומות שבהם נוהגת נשיאת-כפים בכל יום (עמ' 130) מצויים עד עצם היום הזה, ואין זה חידוש מאותה תקופה שיש לבקשו אצל ר' יחיאל-מיכל.

מר נובל כותב שר' יחיאל-מיכל מתיר לשחוק בכדור בשבת, אלא שיש להזהר שלא לרוץ אחר הכדור אל מחוץ לעירוב (עמ' 132). דבר זה אינו נכון. ר' יחיאל-מיכל אינו מתיר, ולא היה בר-סמכא כלל להיתרים מעין אלו. היתר זה נקבע על-ידי הרמ"א בהגהותיו לשלחן-ערוך¹², כמאה ושלושים שנה לפניו, ומקורו של היתר זה מגיע עד לבעלי התוספות. הוא אינו מזהיר שלא ירוצו אחר הכדור אל מחוץ לעירוב, וכל מה שהוא אומר זה שהמשחקים בכדור בשבת, לא ישחקו במקום שיש לחוש שיתגלגל הכדור חוץ לעירוב ויבואו חס-ושלום לידי חילול שבת.

מר נובל מביא כמה דוגמאות מלשונו היידיית של ר' יחיאל-מיכל (עמ' 135) ואומר שאין ר' יחיאל-מיכל כותב, "לחדש" את הלבנה, (מחדש זיין") אלא, "לקדש" את הלבנה, (מקדש זיין"). מאז ומעולם נהוג בכל תפוצות ישראל, שהיהודים רק מקדשים את הלבנה, ואילו "חידושה" הוא בכחו וביכלתו של הקב"ה לבדו... לפיכך מוצאים אנו בכל הסידורים, "סדר קידוש לבנה" ולא, "סדר חידוש לבנה". גם בספרות החדשה שגור הביטוי, באותיות קידוש לבנה" ולא, באותיות חידוש לבנה". יתכן אמנם שבשפה המדוברת נשתבשה תיבה זו, אך בכתובה – ובפרט בכתובת הלכות – אין דרך אחרת מאשר לכתוב, "לקדש את הלבנה"; והכותב, "לחדש" לעם-הארץ ייחשב. על-כן נמצא שברוב ספרי הדינים והמנהגים שביידיש, בכל התקופות ובכל המדינות, תמיד כתבו, "לקדש את הלבנה".

באשר ל"חברת" כצורת הריבוי של "חבר" ביידיש, כדאי להעיר שהמחבר משתמש גם במלה "חברים"¹³.

12. שלחן-ערוך אורח חיים, סי' ש"ח.

13. דרך הישר לעולם הבא, פרק ל"ד.

היה ר' יחיאל-מיכל מיהודי מזרח-אירופה או מערבה? מר נובל מצטט את שטיינשניידר, שלמה בירנבוים, וואכשטיין ואחרים, וקובע שענין זה מסובך ביותר. מחיבוריו של ר' יחיאל-מיכל – כותב מר נובל – קשה להגיע למסקנה בשאלה זו (עמ' 135). ברם רמז גלוי נמצא בספר **קיצור של"ה**, שם מתבטא ר' יחיאל-מיכל במקום אחד בלשון, אנו בני אשכנזי¹⁴, הרי שהוא נמנה על יהודי אשכנז – גרמניה. בכך נפתרת, לדעתי, שאלה סבוכה זו. משני הביטויים הסלאוויים שמצא מר נובל ב**קיצור של"ה**¹⁵, פוידלא שקורין לוטוועריק¹⁶ וואגרוקוס און קומרלינג¹⁷, אין כל ראייה, היות והראשון מצוטט מהשל"ה שמוצאו היה מארץ סלאוויית, והשני אינו אלא תוספת של המביאים לבית הדפוס, יהודים מפולין, שהדפיסו את **הקיצור של"ה** בשלישית באמשטרדם, עם הוספות לא מעטות¹⁸. ואמנם, בשתי ההוצאות הראשונות שיצאו מתחת יד המחבר עצמו, לא נמצא ביטוי סלאווי זה.

בכך נפתרת לנו סתירה נוספת: בשערם של **סדר תפלה דרך ישרה** ו**הקיצור של"ה** מפורש שחותנו של המחבר היה דיין בשם ר' יוסף טוב אופנהיים, ואילו בתוך **הקיצור של"ה** מצינו משפט בזו הלשון: „כתב בכתבי מו"ח [=מורי חמין] הרב הגדול מוהר"ר בונם הלוי שהיה אב"ד ור"ם בק"ק רימנאב...".¹⁹ אלא שגם זו הוספה מאת המהדירים אנשי פולין, ובשתי ההוצאות הראשונות לא נמצא קטע זה.

הסברא כי ר' יחיאל-מיכל היה בנו של ר' אברהם עפשטיין הרב דבריסק, ניתן להפריכה גם מכך שבתוך **סדר תפלה דרך ישרה** נמצאת מובאה בשמו של ר' אברהם עפשטיין²⁰, ואילו היה הוא אביו של המחבר היה ר' יחיאל-מיכל בלי ספק מציין את הדבר.

מר נובל מצטט (בעמ' 136) את דברי ר' יעקב עמדין האומר כי ר' יחיאל-מיכל רמז בסדר **תפלה דרך ישרה** (בסוף עלינו²¹) על שבת צבי.

14. קיצור של"ה, פיורדא תניג, דף כד, ב.

15. מר נובל שכח לציין היכן מצויים ביטויים אלו. סבורני שכוחותו לקיצור של"ה, הוצאה ראשונה (פיורדא, תניג) דף כג, ד: הוצאה שלישית (אמשטרדם, תס"א) דף כה, ג.

16. ... העיר זה את רוחם האלוטים והתורני מוהר"ד וואלף בן מוהר"ד שמואל מק"ק יערסלב והאלוף מוהר"ד צבי הירש בן הרי"ד אברהם מווראנק והאלוף כהר"ד שניאר זלמן כץ מקאלש, בדעתו וברצונו של האלוף מוהר"ד יחיאל... להביא הספר... אל הדפוס מחדש עם תוספות לקט"י בתר לקוטי אשר הוסיפו עתה... (הסכמת הרב דאמשטרדם להוצאה השלישית).

17. קיצור של"ה, הוצאה שלישית, אמשטרדם, תס"א, דף עה, א.

18. ... מה שמצאתי כתוב בספר ישן בשם הרב הגדול מוהר"ד אברהם עפשטיין ז"ל שהי" רב בק"ק כריס דליס בוהאל כריח אדר שנת שעה חלמתי חלום... (סדר תפלה דרך ישרה, הוצאה שניה, פמ"א, תס"ג, דף נב, ד).

ר"י עמדן אינו מפרש מהו הרמז, ומר נובל סבור שכוונתו לכך שבנוסח „עלינו” נאמר בסידורו של ר' יחיאל-מיכל „אין אחר” במקום „אין עוד”, ואס-כן – טוען מר נובל – אין זו טענה, שהרי הנוסח „אין אחר” מצוי כבר בסידורים ישנים שקדמו לשבתי צבי, ולפיכך אין בכך שום רמז לשבתי צבי. אך טעות היא בידי מר נובל, ר' יעקב עמדן לא נתכוון כלל לנוסח „אין אחר” שהרי הוא כותב שהרמז הוא בסוף עלינו. ר' יעקב עמדן נתכוון כאן לענין אחר לגמרי: ר' יחיאל-מיכל הכניס בסידורו, אחר עלינו, את מזמור כ"א שבתהלים, הפותח „ה' בעזך ישמח מלך”, וכותב שבקצת קהילות ויישובים אומרים מזמור זה בכל יום אחר עלינו. אותו מזמור נהגו מאמיני שבתי צבי לשוררו שלש פעמים בכל יום, אחר כל תפלה (כלומר, אחר עלינו)¹⁹. גם בתהלוכות שנערכו תדירות ברחובות איזמיר, בעודנו מתגורר שם, הי' שבתי צבי הולך בראש ואחריו קהל המאמינים, וכולם מנגנים ומשוררים „ה' בעזך ישמח מלך”. מזמור זה היה להם כעין המנון, ולכך נתכוון ר' יעקב עמדן באמרו שר' יחיאל-מיכל מרמז בסידורו לשבתי צבי.

בשו"ת נודע ביהודה (חלק חושן-משפט, סי' טז) כותב ר' יחזקאל לנדא מפראג: „... ומה שכתב שנוהגין בעירו לומר אחר שיר של יום ואחר שמו"ל [=שיר מזמור לאסף (תהלים פ"ג) שבקהילות רבות נוהגין לאומרו אחר התפילה] עוד מזמור כ"א, ידע שזהו נתפשט בכל מקומות ששכיחים האפיקורסים מאמינים בש"ץ [=שבתי צבי] שחיק טמי' לפי שיש להם שם גימטריי, ובישועתך” גי' הטמא שלהם [גימטריא של ובישועתך היא 814, וכן של שבתי צבי] ולכן יבטל מנהג זה שלא לחקות את הצדוקים...”.

בשנת תפ"ח (1728) נדפס בפירודא ספר **שער אפרים** והוא פירוש לשלושה מזמורי תהלים וביניהם פרק כ"א הנ"ל. לדברי המחבר (ר' אפרים מריישע – גאליציא, רב בווערטהיים – אשכנז) נהגו „בכמה מקומות” (במהדורה מאוחרת, אלטונא תצ"ו, נאמר כאן שכן נהגו „במדינת אשכנז”) לומר שלושה מזמורים אלו אחר התפילה, כסגולה נגד כישוף, עי-רעה וגזירות רעות. היתכן שבקרב קהילות רבות כל-כך לא נמצא מי שיתן לבו לכך שאמירת מזמור כ"א הונהגה על-ידי השבתאים? לספר זה ניתנו הסכמות מכמה רבנים, וביניהם הרב ר' שמואל הילמן, שמאוחר יותר יצא – יחד עם ר' יעקב עמדן – נגד ר' יהונתן אייבשיץ מפראג. יכולים אנו להבין כיצד לא הבחינו הרבנים

בפרט זה שבסידורו העבה של ר' יחיאל-מיכל, עד שר' יעקב עמדה העיר על כך, ובימיו של הנודע ביהודה: אפשר שנשתקעו הדברים ונשתכחו. אך באשר לשער אפרים אי-אפשר לתלות זאת לא ב"נתעלם מן העין" ולא ב"נשתקע הדבר". אולי יש לומר שמנהג אמירת שלושת המזמורים קדום הוא, והשבתאים רק הדגישו את מזמור כ"א ורוממוהו. לדעתו ראוי הוא דבר זה שיחקרוהו.

באותו סידור נמצא המשפט הבא: "... אמרו רז"ל, כל המתאבל על חורבן ירושלים זוכה ורואה בנחמתה, בפרט ששוב נשמעות ת"ל בשורות טובות מהגאולה שתהיה במהרה בימינו אמן²⁰". יתכן וגם כאן רומז המחבר לשבתי צבי.

עוד מצטט מר נובל (בעמ' 137) את ר' יעקב עמדה האומר שגם בהקדמת הקיצור שלי-ה רומז ר' יחיאל-מיכל לשבתי צבי, אבל לא מצא זה בהקדמה. כוונתו של ר' יעקב עמדה היא למשפט המופיע אצל מר נובל: "זיכור לראות פני מלך משיח האמתי" - משיח האמתי עולה בגימטריא 814. כמנין שבתי צבי. אך הלא אפשר להיפך לראות בביטוי זה רמז לכך ששבתי צבי אינו אלא משיח שקר, ולפיכך מאחל המחבר שיזכור למשיח האמתי.

לדעתו של מר נובל, נפטר ר' יחיאל-מיכל בשנת תס"ז. מסופקני בנכונותה של קביעה זו. מאחר ובשער המהדורה הרביעית של סדר תפלה דרך ישרה, פפד-מ תע"ד, נאמר: "חובא אל הדפוס אחרי מות איש קדוש ... המכונה גם "המנוח". אין זה סביר שבעבור שבע שנים ממותו יכתבו בסגנון זה. למהדורה זו אף נוספה הקדמה ארוכה, ביידיש. מאת ר' יחיאל-מיכל. אך יתכן שכל זאת מהמהדורה השלישית שנדפסה בתס"ז, ברם זו מהדורה נדירה שלא עלתה בידי לראותה, והדבר טעון עדיין בירור.

בעמ' 131 מביא מר נובל מספרו של מורטימר כהן "Jacob Emden", שר' יהונתן אייבשיץ חיבר והוציא לאור קיצור אורה חיים ביידיש, על אף הטענות שהועלו נגדו בשל כך. היות וכהן אינו מפרש מתי ואיפה הדפיס ר' יהונתן ספר מעין זה, אימתי, היכן ומיהו שטען נגדו, הריני מרשה לעצמי לפקפק בנכונותה של ידיעה זו שלא בא זכרה בספרי

20. ... שנתר הכמים זצ"ל וז"ל ד"ר מורימס אריה חורבן ירושלים דער ווערט זוכה זיין צו זעהן די נחמה פון ירושלים בפרט דאס זון תהלה לאל היודר בשורות טובות הערס מהגאולה שתהי' במהרה בימינו אמן (סדר תפלה דרך ישרה, פפד"מ, תנ"י, דף כב, א).

אין שניע אג ויקלעדיקע

מעשה

סין אין

פאלשען משיח

דאס איז אין אמתע מעשה וואס דער פאלשער
 משיח האט געוואלט און ווען פאר
 פורן סין ווער אמתע און האט דאס וויא
 געוואלט ווי ווען דער פון געזעל געווארן און דער
 פאלשער משיח וועט ווער אמתע און האט
 געוואלט אין סוף און ווען דער :

MAASE

Druck u. Verlag v. B. L. Necheles
 Lemberg 1889

ידי שש ביבליאמדיע

ערשטע פון שמועלס סערישער

II

דיא נעשויסטע פון

שבתו צבי

ערסטע אונד צווייטע טהייל

—
אינצערעם העפט 40 העלדער

ע' בעציהטן דורך אללע בעכטערע ידישע ביכ'
שאנדלונג אדער דירעקט מאן:

Klausner Pestverek Szatmár (Ungarn)

הביבליוגרפיה. כמקור לקביעות של כהן שימשו דברי ר' יהונתן ביערות דבש שלו: „וגמרת בלבי בלי נדר והסכמות נדר בי ימי תשובה אלו אי"ה ליכתו דיני שבת בקצרה בלשון אשכנז ולחלוק לב"ב [= לבעלי בתים] שאינם כ"כ בני תורה, וביחוד בגליל שלי, וידעתי שילעגו עלי רבים... " וכך יצאו לו לכהן מ„דיני שבת“ – כל ה„אורח חיים“, ומרצון טוב בלי נדר – פעולה מעשית. נראה שכהן סבירא ליה כחז"ל שאמרו „מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה“... בכל מקרה: אם ידוע למישהו אודות חיבור כזה או טענות כלפי ר' יהונתן בקשר זה, הריני מבקשו להודיע על כך ברבים.

עוד כותב מר נובל (בהע' 1) שהתרגום היידי לקיצור של"ת, שיצא לאור בשם עץ חיים, נדפס לראשונה בפפד"מ שנת ת"פ (1720), ונתפרסם בתריסר מהדורות. כנראה שקביעות אלו לקוחות מבית עקד ספרים של פרידברג²¹, אך דברים שאמר פרידברג טעות הם בידו: העץ חיים נדפס לראשונה – בדיהרנפורט – בשנת תק"ג (1743). התרגום נעשה על-ידי ר' וולף גרשלש²² גבאי התלמוד-תורה בפראג (שמו אינו מנוקד, ונראה שיש לבטאו גרשלס). שקטעים מספרו (בלשון-הקודש) נדפסו בספר „שערי אפרים“, דיהרנפורט תצ"ט. שמו אינו מופיע בשער ה„קיצור של"ת“, אך מפורש הוא בהסכמות²³. מאחר ומהמהדורה השנייה השמיטו הסכמות אלו והדפיסו אחרות תחתיהן, והן ניתנו למו"לים ולא למתרגם, נמצא שממהדורה זו ואילך נשתקע שמו של המתרגם.

21. פרידברג לקח זאת מקטלוג הרחובות של ראסט, אך בעוד שראסט נהג כזהירות והציב סימואלה, עשה פרידברג מספק זה וודאי (כדרכו לרוב בבית עקד-ספרים שלו – להשמיט את סימני השאלה שרשמו קודמיו). למעשה, הוצאה זו היא חמושיד, ושנת ת"ס היא רק השערות – המוטעית – של ראסט. והיא אינה אלא מהדורה מאוחרת שנדפסה כנראה בתוך זמן ההסכמות של הוצאה קודמת, ולפיכך לא נרשמה בה שנת הדפוס, ולא באו בה שום הסכמות. כמריכו נשמטה ממנה הקדמת המתרגם (ראה מס' 5 בביבליוגרפיה שבנספח).

אגב, בדבריו אלו סותר פרידברג את דברי עצמו בספרו חולדות הדפוס בערים שבאירופה התיכונה ששם רושם הוא את הוצאה זו עצמה כמהדורת ת"צ – ואף גם זאת שיבוש הוא.

22. משפחה זו רשומה אצל סיני האק, משפחות קיק פראג, פרעשבורג, 1892.

23. שם קיצור של"ת כבר נודע ומפורסם איכותו ומהותו ועתה גם היה התורני מהור"ד ואלף גרשלש גבאי דחית מפראג בהעתקת הספר כולו מלהיק ללשון אשכנז ובוה תיקון המתורגמן ואיזון אונים לשמוע בלימודים. למען דעת כל עמי הארץ, וכה תאמר לבית יעקב אלו הנשים... דברי הכותב ברהיטא הטרוד ע"ה וע"ה הק' בענדיט וויזל חונה פה ברעטלא ואגפרי.

הנה ידעתי את האיש ואת שיחו שיחת חולין... כה תאמר לבית יעקב אמירה לשון רכה רך וטוב לדרשה. אשר איזו ותיקו... בזה ספר תולדות אדם. להבין משל ומליצה בקיצור של"ת ופעל ועשה אונים לתורה. למדו היטב בשפה ברורה. היה התורני מ' בנימין ואלף גרשלש מפראג... באתי על החתום היום יום ה', ט' למס' ב"י, תקיג לפ"ק, יואל במהר"ר יקותיאל ז"ל מגלונא חוונה בקיק אוסטריין חותם אגב אורחא ברעטלא.

המהדורה הראשונה של העץ חיים לא הגיעה לידי הביבליוגרפים, לפיכך עלתה לו לספר זה להיחשב כתרגום אנונימי ליידיש מספר קיצור שלי"ה בלה"ק.

אגב, מהעץ-חיים נדפסו הרבה יותר מתריסר מהדורות, ובספרית הרבי מליובאוויטש בלבד נמצאות 27 מהן! אחר שחדלו לקרוא ולהדפיס ספרים מסוג זה באשכנז, הפך העץ חיים פופולרי בפולין וברוסיא, ושנים ארוכות חזר ונדפס פעמים אין ספור בגליציה, פולין אוקראינא, ווילנא - ואף זה לא מכבר חזר הספר ונדפס במחנות שארית-הפליטה שבגרמניה - למעלה ממאתים שנה אחר המהדורה הראשונה!

הוספה

ואלו הן מהדורות העץ חיים המצויות בספריות ניו-יורק.

רשימת הקיצורים:

י = ייווא

יא"י = ספרית יודא, אַ יאַפע

ל = ספרית הרבי מליובאוויטש

ני"ב = הספריה הציבורית של ניו-יורק

ס = ספרית ביהמ"ד לרבנים

רי"א = ספרית ישיבת ר' יצחק אלחנן

ספירת הדפים: ברוב המהדורות כל דף הוא בן ארבע עמודות, חוץ

מהמס' 19, 31-32, 34-41.

1. עץ חיים. דאש איז דאש קעסטליכי ספר קיצור שני לוחות חברית אויף טייטש גשטעלט. יראה אונ' מוסר וואול במעלט. פון אלי דינים פון גנצין יאַר. פעלט ניט אויף איין האַר. הלכות חול. ושבת: וימים טובים. וימים נוראים. חנוכה. פורים. הלכות תשובה. תפלה. צדקה. ביקור חולים. גמילות חסדים. דעשט גלייכן הלכות תפילין, ציצית. מזוזות אונ' אליר הנט תפילות. אונ' תחינות. וואש צו איין איטליכר זאך געהער אונ' אנדרי גוטע וועזין. דאש ווערט איר שוין אין דעם ספר פינדן אונ' לעזין. דארום זייט ניט חס אויף אייער געלט. איר וועט אייך גוויש קויפן די איביגי וועלט. דאש גנצי ספר קיצור שני לוחות חברית איז אפ גשריבן. עש איז נישט אוישן גבליבן. פון אן פאנג

ספר

עץ חיים

דלם חזקתאס קעסטלי ספר

קיצור שני לוחות הברית

מורך טייטס געטעט • ירמה מול אוסר ווחון כאגוט • פון הויזיניס פון גלוקימרי פלעט
 נעט מויך מין חמר • הולכה דון • זעבלי • יואים טיפס • יואים טרמיס
 חטכה • טריס • הולכה תסכה • הפניה לרקח • ביקור חולים • גאיות
 חסדים • רעסט גייסן הולכה תשין • לילה • אמות • מול חויר העט
 העיות • מול החיות • וחס לו מין מיטילר • חך נהגער מול חנודי גטי
 ועיון • רחס ווערט מיר שין מין רעס ספר פיען מול לעיון • רחוק
 וייט נעט חס מויך מייגער געט • מיר ווערט מייך גויס קיען רוח מיני
 ועיון • רחס גליי ספר קער סי לוחות הכרית מוז נעט געריכן •
 עס מינישט מיטן גלויבן • פון מן קמע בוי טע
 עני • בן דוד ומן בלי
 ווערונט מונט
 גענט :

נרפס פה ד'הרן נארט

ברפוס המטובת של האלקיף התומני מוהרירי שטר
 בער במוהר'ה נטע כף זצ"ד • דווקום
 וחוסר ע"י חמת זקינו מוהר'ר שבתל משורר ספראג זצ"ל :

יהו ויפרא אמה עתה ביה' ה' ליפ'ק

דפוס ראשון

ביז צום ענד. בן דוד זאל באלד ווערן צו אונש גזענט. נדפס פה דיהרן פארט בדפוס המשובח של האלוף התורני מוהר"ר ישכר במוהר"ר נטע כץ זצ"ל. והוקם ע"י חמיו זקנו מוהר"ר שבתי משורר מפראג זצ"ל. לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה' לפ"ק [תק"ג, 1743], 4°, [2], 76 דף. (ל)

הסכמות, ניתנו למתרגם וואָלף גרשלס מפראג: (1) מר' בענדיט וויזל, רב בברעסלע, ללא תאריך. (2) מר' יואל בר' יקותיאל, רב באויסטערליץ, ט' לספירה תק"ג. (3) מר' שמואל, רב בשטריס, ג' ניסן תק"ג. מהקדמה: ... מאכט רש"י אין (אלה הדברים) דז משה רבינו האט די תורה בשיידן אין שבעים לשונות ... אז איין איטליכר זאל קאנין ווישן וואש אונזרי הייליגי תורה בטייט, אויך די זעלביגי לייט וואש זיינן אין ישובים פאר שפרייט ... דארום האב איך מיר אין מיינס זין גינומן אריין, די גמייני לייט איר נשמה מזכה צו זיין ... אוני האב דאש קעסטליכי ספר קיצור שני לוחות הברית גוט בדאכט: אוני אין טייטשי שפראך אריין גבראכט אוני האב דעם ספר איין נאמן גיגעבן עץ חיים איז טייטש א בוים פון לנג לעבן ..."

הגם שהמתרגם כותב שתרגם את הספר כולו, בכל זאת אין כאן אלא תרגום מקוצר. במקומות מסויימים שולח הוא את הקורא לראות את הנותר בקיצור של"ה העברי.

הוצאה זו היא הראשונה, שלא נודעה עד כה.

2. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס פה פיורדא בדפוס המשובח הר"ר חיים בן כהר"ר צבי הירש יצ"ו, לסדר ולפרט אתה עתה ברוך ה' [תק"י"ב, 1752], 4°, [1], 75 דף (ל, י, יא"י)

הסכמה מר' נפתלי הירש קאצענעלנבוין, רב במערגיטס (Mergerthiem), ר"ח סיון, תקי"א.

3. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס פה פיורדא בדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר צבי הירש יצ"ו לסדר ולפרט את"ה עתה ברוך ה' [תקי"ג, 1753], 4°, [1], 75 דף. (ס, רי"א)

עם ההסכמה ממס' 2.

4. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס בק"ק פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר חיים בן כהר"ר הירש יצ"ו [חש"ד], 4°, [1], 75 דף. (ל, ס)

נדפס לפני שנת תקי"ז, שהרי ההסכמה ניתנה בשנת תקי"א לתקופת שש שנים.

5. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס פה פפ"ד [פראנקפורט-מיין] בבית ובדפוס דויד יאקוב קרוניא [חש"ד], 4° [1], 75 דף. (ני"ב, יא"י)

נדפס קודם לשנת תקט"ז, שהרי אליבא דפרידברג (תולדות הדפוס בערים שבאירופה התיכונה, עמ' 69) נתקיים בית-דפוס זה רק עד שנה זו. אבל פרידברג רשמה, בטעות, ת"ף כמהדורה הראשונה.

6. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר חיים בן המנוח כהר"ר צבי הירש זצ"ל בשנת תקכ"ח [1768] לפ"ק. 4°, 70 דף. [הדף האחרון מסומן בטעות נ]. (ל, ני"ב - בקטלוג נרשם בטעות: 1765)

7. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] פיורדא בבית ובדפוס המשובח כהר"ר איצק בן המנוח כהר"ר ליב ב"ב [בוכבינדער] ז"ל דירתו ברחוב נקרא אלכסנדרס גאס בשנת תקמ"ב [1782] לפ"ק. 4°, 70 דף. (ל, ני"ב)

8. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] עם שינויים קלים. בדפוס המשובח כהר"ר איצק בן כהר"ר דוד צירען דארף ז"ל לפרט עץ חיים היא למחזיקים בה ותמכיה מאושר לפ"ק [תקמ"ה, 1785]. נדפס באותיות יפות כמו פראנקפורט דאדר [פיורדא], 4°, 52 דף. (ל, ס, יא"י) כקוריוז, כדאי לציין שבעמוד האחרון נדפס קישוט פיתוח-עץ. שבמרכז ניצבת אשה וצלב בידה.

9. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס בק"ק לבוב בדפוס של הרבני מוהר"ר חיים במוהר"ר אהרן סג"ל בשנת תקמ"ו לפ"ק [1786], 4°. (יא"י)

טופס פגום רק 46 דף, והשאר חסר.

10. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס בדפוס דפה ק"ק פאריצק תחת ממשלת אדונינו האדון הגדול החסיד יאסניע וויעלמאזני שטשענסני טשאצקי עלקסעניסטוואי פאריצק ובראסילוב ובעלץ וסערחאוויטש קאוואליער ארדערא ביאלעגא ארלא ירום הודו. בדפוס השייך לששה המשותפים ואחת מהם האשה החשובה הגבירה מרת חייה אלמנת ר' אלימלך זצ"ל בשנת ופריו ימתק לחיך הקורא בו לפ"ק [תק"ן, 1790], 4°, [56] דף. (ל)

11. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס פה ק"ק לבוב תחת

זה השער ליי צדיקים ינאו בו

ספר עץ חיים

ראש ציון ראש העסמליכי כפר קיצור שני לוחת הבריה

צוים פייס ניטכטאס ירחא ען אוסר חוץ באטי' פון אן דייקס פון גמלן יאך פטא נט אין חין חמר (הזכות חן וסבת יואים סובים ויאט נוי' חיק חוכה וסורים) ה' זכות חסודה תלמוד זכות ביקור היום נאיות חסדים רעס נאיתן (חלות תלוי' לית גנות) אן אן חלום חלות אן חסידות אס לז חין מוכיל נאך ניהער אן חסידו וסוי וכו' רט יעדים חיר טון חין דען סאך נישו' אן אפון רוקן זייס ניס חס און חיער נעמ' חיר וועט חיר חיר נויס קייטן זיי מיכנה נע'ס דאס נחלו סאך (ק' לר פני לוחת הבריה) חיו חפ נטי' פון פ' זיי ניס חוסי נכלו פ' פון חן חתנו בני נאס פ'ר' בן רוד זל' בחור וועלן מנו זענען *

הנהפך בדפוס דפה קק פארעקן

הנהפך בדפוס דפה קק פארעקן
 מ'שלת אריוניו הארון הגדול החסיד יאמניס ווייל מאני שם זענען ס' שאצקו על קציעניסיוני פארעקן ובראסיונו וסעלץ וסערחאוויטש קאוואליער אר' פרא ביאל גנא ארלא ירוה חרו' כרפום השייך לששה המשופים ואחת מהם האשח החשובה הנבירה סרה חייה אלמנה רי אליסלף ז'יל *

כשנת

ופרו ימרתך לחיד נהקורא בו לפ"ק :

סוף שמונתה לא סוף סוף שמונתה

לוחת הבריה

לוחת הבריה

לוחת הבריה

לוחת הבריה

ממשלת אדונינו האדיר הקיסר רומישר אונגארין פיהם גאליציאן עט לאדמערייאן קיניגליכה אפאסטלישי מייסטעט פראנץ השני יר"ח בדפוס של האשה הגבירה מרת יהודית אשת הרב הגאון המפורסם בדורו מוהר"ר צבי הירש יצ"ו [ראזאניש] באותיות אמשטרדם בשנת תקנ"ד לפ"ק [1794]. 4° [1]. 32 דף. חלק שני, [1]. 27 דף. (ל, יא"י)

המהדורה היחידה הנחלקת לשני חלקים עם שער מיוחד לחלק השני.

12. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 8] נדפס פה ק"ק פראנקפורט דאדר לפרט עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר לפ"ק [תקנ"ה, 1795]. תחת ממשלת... המלך... פרידריך וילהעלם השני... בבית ובדפוס בתו של האדון דאקטר ופראפעסר גרילא: במצות והוצאות הר"ר איצק במוהר"ר אהרן זעליג ז"ל זעצר ודרוקר מק"ק הנ"ל. 4°, 60 דף. (ני"ב)

הסכמה מר' נפתלי הירש קאצענעלענבוין, רב בפראנקפורט-אדער, ב' אייר, תקנ"ח.

13. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 1] בנאווי דוואהר תחת ממשלת אדוננו הדוכס לאדוויג גאטאקאווסקי סטאראסטא קאמפינאווסקי אי ווילקאוולסקי פאדקאמארזי ליטעווסקי קאוואליר ארדערא ארלא ביאלעגע יר"ח בשנת תקנ"ז [1797]. געדרוקט אין דער פראווליגירטי דרוקרייא פון הערן יאהאן אנטהאן קריגר, 4° [56] דף. (ל)

14. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס באותיות יפות כמו פראנקפורט דאדר בבית ובדפוס המשובח כהר"ר איצק בן כהר"ר דוד צ"ד [צירענדארף] ז"ל לפרט עץ חיים היא למחזיקים ב"ה ותומכיה מאושר [תק"ס, 1800, פיורדא], 4°, 52 דף. (ל)

בעמוד האחרון אותו חיתוך-עץ כבמס' 8.

15. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 1] בנאווי דוואהר שה"י מקדם תחת ממשלת הדוכס האדיר והחסיד סטאניסלוב פאניטאווסקי שאץ מיינשטער פון ליטווא אונד שעף פון דער קרוין גארדע. געדרוקט אין דער פראווליגירטי דרוקערייא פון הערן יאהאן אנטהאן קריגר בשנת תקס"ה לפ"ק [1805]. 4° [56] דף. (ל)

הספר ממוספר במס' 82 (על ספרים ממוספרים בדפוס נאווידוואהר, ראה: א' יערי, "הדפוס העברי בנאווידוואהר", קריית-ספר, י, עמ' 372).

16. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] נדפס פה ק"ק זאלקווי עם צענזור מהרוויזאנס אמט של קיר"ה נדפס אצל הרבני הראש הנגיד המפורסם מוהר"ר גרשון בן הרבני מוהר"ר זאב וואלף ז"ל ליטעריס בשנת תקס"ז לפ"ק [1807], 4°, 54 דף. (ל, ס, ני"ב, יא"י)

17. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 1] ... תחת ממשלת אדונינו הקיס' אוושע פריסוויטלווישי דערזאווישי ווליקי האסידאר אימפראטר אלכסנדר פאוולאוויטש סאמעיא דערזיט' אוושע ראסיסקי האסידאר אוושע מילעסטווישע יר"ה, ברשיון הצנזור דאקאדעמיע מריגע נדפס באוסטרהא בשנת תקע"ד [1814], 4°, 48 דף. (ל)

18. עץ חיים ... און דאש איז דער ספר קיצור שני לוחות הברית, מיר האבין עש מעתיק גיווען אויף עברי טייטש כדי עש זאלין פאר שטיין. גרויש און קליין. דרינען גיפינט זיך יראה און מוסר. און אלע דינים פון גאנץ יאר. הלכות חול ושב. וימים טובים. וימים נוראים. וחנוכה ופורים. און הלכות תשובה וצדקה ובקור חולים. גמילות חסדים. הלכות תפילין. ציצית ומזוזות. און אלי תפלות און תחינות וואש צו איטליכר זאך גיהער און אנדרי גוטי זאכין, ובזכות זה זאל קומען דער גואל צדק במהרה בימינו אמן. בדפוס של ר' משה מדפיס, בשנת תקצ"ו לפ"ק, בסדילקאב (בטקסט הרוסי שבשולי השער — 1836), 4°.

עותק פגום בן 78 דף. והנותר חסר מן הספר. הדפים ממוספרים רק עד מס' 10. אותיות-מרובעות ומנוקדות (אוסף חיים גיננגר). צנזור: רופ' איוואן וואשקעוויטש מאוניברסיטת ווילנא. 29 יולי 1835.

19. עץ חיים, הוא הנקרא קיצור שני לוחות הברית. דיזעס ספר האבין מיר מעתיק גיוועזין פון קיצור שני לוחות הברית אין דעם ווירד במעלד אללי דינים פון גאנצין יאהר, יראה און מוסר. אויך ווירד במעלד דרינן דיא דינים פון אללי ימים טובים און אללי תפילות וואס נייטיג איז צו זאגן ביא יעדרי זאך וואס צו קומט פיר דעם גמיינס עולם, אויך נשים ווערדן גוויס צו פרידן זיין, ובזכות זה וועלן מיר זוכה זיין לגאולה שלמה אמן, וכן יהי רצון, ברשיון הצענזור, ווארשא בדפוס הרב מוהר"ר דוד בהרב המפורסם מוהר"ר אריה ליב שקלאווער חתן הרב הגאון המפורסם מוהר"ר יוסף מייא זצ"ל שהי' מקדם בדיהרנפורט. בשנת תקצ"ז לפ"ק [1837], 4°, [1], 56 עמ'. בשולי השער טקסט בפולנית. (ל, י).

20. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 19, בהשמטת המשפט אודות

ספר

עין חיים

אין דאס איז דר ספר קצור שני עלואה הברוא: ספר האבין עש בעתק נייען און
 עכרי שייקש כבי עש (אין פאר שטיין גרוש און קרין דריין נישנים ויך
 ירעה און ספר : און אלי דיינס סת אנהייב יאר הלכות חלושכת נקיים סגים
 נקיים נוראים ומנוכה ופורים : און הלכות השוכה ופולח דרבת וביקור חולים
 נפילת חסדים : הלכות חסילן צדית וכוונות און אפי תפילות און חזנות נואש
 זא ושיקור נאך יתער און אנדרייטשי נאכן וכוונות נא ואל קאפן דער נואש
 דרך כפתרת קייטני טאן :

כדמוס שלר שות מראים כשנה הקצו למ"ק

כסדרילקאכ

Сеферъ "עין חיים"

и. с.

дерево живущее:

СУДЗИЛКОВА

в Типографіи Мошко Мадфиса
1836

הנשים.] ווארשא בדפוס של ה' נתן בהמנוח מו"ה צבי ז"ל שריפטגיסער בשנת תד"ר, 4°, 48 דף. בטקסט הפולני שבשולי השער: 1844. (ל, ס, י)

צנזורה: י. טוגענדהאלד, 4 יאנואר 1844.

21. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 18] נדפס בוויילנא בדפוס ר' מנחם מן בר' ברוך ז"ל ור' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל שנת ה'דר"ת לפ"ג [1844], 4°, 75 דף. (יא"י)

צנזורה: פראפעסאָר איוון וואַשקעוויטש, 31 מאָרט 1844.

22. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 20] ביזעפאף בדפוס הרבני הנגיד מוהר"ר דוד סעדי' וואקס נ"י, בשנת ה'ר"ת לפ"ק [בטקסט הפולני שבשולי השער - 1844], 4°, 48 דף. (ל, ס)

צנזורה: י. טוגענהאלד, 28 אויגוסט (9 סעפטעמבער) 1844.

23. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 20] ביזעפאף בדפוס הרבני הנגיד מהו' דוד ישע'י וואקס בשנת תר"ח לפ"ק [בטקסט הפולני שבשולי השער - 1848], 4°, 48 בל' צו 4 שפ. (ס, יא"י)

צנזורה: י. טוגענהאלד, 24 יוני (6 יולי), 1846.

24. עץ חיים. דאס איז איבר גיזעצט אויף טייטש דאס ספר קיצור של"ה און דעם ספר גיפונט מען יראה און מוסר. און אלי דינים פון א גאנץ יאר, פעלט נישט אויף איין האר, הלכות חול הלכות שבת וימים טובים הלכות ראש השנה ויום כפור. חנוכה. פורים. הלכות תשובה תפלה. צדקה. ביקור חולים. גמילות חסדים. הלכות תפילין ציצית ומזונות און אלערלייא בקשות און תחנות ווער עס וועט און דעם ספר אריין קוקין ווערט זיך בוודאי דער קוויקן דארום זייט ניט חס אויף אייער געלט דען ווער דאס הייליגע ספר לערינט און איז מקיים וואס עס דרינן שטייט דער קויפט זיך דיא אייביגע וועלט; הובא לבית הדפוס ע"י הרבני המופלג מוהר"ר משה צבי שרייבר נ"י. 45, 4° בל' צו 4 שפ' [תר"ט], Gekruckt bei M. F. Poremba, '1849 Lemberg, (אוסף צבי דאָוידאָוויטש).

25. עץ חיים והוא ספר קיצור שני לוחות הברית. [נוסח השער כבמס' 18]. ווילנא בדפוס ר' יוסף ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תר"י לפ"ק [בטקסט הרוסי שבשולי השער - 1849], 4°, 64 דף. (ל, י)

צנזורה: אי. פאָק, 22 מיי 1848.

26. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 20] ווארשא בשנת תרי"ב
 לפ"ק [בטקסט הפולני שבשולי השער – 1851], w drukarni,
 F. Lebensohn 4°, 48 דף. (ל, ס)

צנזורה: י. טוגענדהאלד, 17 (29) אקטאבער 1851.

27. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 18] ווילנא בדפוס ר' יוסף
 ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי"ג לפ"ק [בטקסט הרוסי שבשולי
 השער – 1853], 64 דף. (ל, י)

צנזורה: פ. קוקאליניק, 31 דעצעמבער 1852.

28. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 20] ווארשא בשנת תרי"ז
 לפ"ק [בטקסט הפולני שבשולי השער – 1856], w drukarni,
 F. Lebensohn 4°, 43 דף. (ל, ס, יא"י)

צנזורה: „סטאַרשי צענזאָר“ ח. טשערסקער, 1 (13) נאוועמבער 1856.

29. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 20] ביוזעפאף בדפוס הרבני
 הנגיד מו"ה דוד סעדי' וואקס נ"י בשנת תרי"ט לפ"ק [בטקסט הפולני
 שבשולי השער – 1859], 38 דף. (ל)

צנזורה: י. טוגענדהאלד, 14 (26) יאנואר 1859.

30. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 18] ווילנא בדפוס ר' יוסף
 ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרי"ט לפ"ק [בטקסט הרוסי שבשולי
 השער – 1859], 64 דף. (ל, י, יא"י)

צנזורה: א. מוכין, 16 אפריל, 1858.

31. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 18] ווילנא בדפוס ר' יוסף
 ראובן בר' מנחם מן ראם שנת תרכ"ד לפ"ק [בטקסט הרוסי שבשולי
 השער – 1863], 100 דף. (ס)

צנזורה: 27 יוני 1863.

32. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 18] ווילנא בדפוס ר' שמואל
 יוסף פין ור' אברהם צבי ראזענקראנץ שנת תרכ"ה לפ"ק [בטקסט
 הרוסי שבשולי השער – 1865], 90 דף. (ל, ס)

צנזורה: 24 אויגוסט 1865.

33. קיצור של"ה דאס היילוגי ספר האבין מור מעתיק גיוועזין

אויף עברי טייטש בכדי יעדער מענטש זאל קענען וויסן אלי דינים וגם הנהגות טובות דאס איז אות באות מעתיק גווארין פון דעם הייליגן של"ה בזכות זה ווער עס וועט האלטן וואס אין דעם הייליגן ספר שטייט וועט ער גיהאלפן ווערן מיט כל טוב אמן. נדפס ע"י ה"ה הנגיד וכו' מו"ה אברהם יהושע העשיל דראקר בהרב הצדיק מו"ה יהודא גרשון זצ"ל.

Kizer Shelu, Verleger A. Droker, Druck von S. L. Kugel, Lewin
et com. in Lemberg, 1867. [תרכ"ז]. 72 דף. (ני"ב)

34. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 18] בהוצאת בית מסחר הספרים של הר"י יהושע גרשון מונק בווארשא, נומ' 2258. ווארשא בדפוס ר' יוסף לעבענזאהן [תרל"ב, בטקסט הרוסי שבשולי השער - 1872], 8°, 160 עמ'. (ל, רי"א)

צנזורה: (13) פעווראל, 1872.

35. קיצור של"ה... [נוסח השער כבמס' 33] [תרל"ג] 1873, לעמבערג, Druck A. F. Madfes, 12°, 100 דף. (ס)

36. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 18] בהוצאות בית מסחר הספרים של הר"י יהושע גרשון מונק בווארשא, נומ' 2258. ווארשא בדפוס ר' יוסף לעבענזאהן [1873, תרל"ג], 8°, 160 עמ'. (ל)

צנזורה: 1 (13) פעברואר 1873.

37. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 18] בדפוס המשובח של השותפים הרבני הנגיד מוהר"ר יעקב בר' שלמה ז"ל הערשענהארן והרבני הנגיד מו"ה משה נ"י שניידמעסיר בלובלין בשנת תרמ"ב לפ"ק [בטקסט הרוסי שבשולי השער - 1882], 8°, 57 דף. (ל, ני"ב)

צנזורה: קיעוו, 22 יולי 1881.

38. עץ חיים... [נוסח השער כבמס' 18] ווילנא בדפוס פין, ראזענקראנץ ושריפטזעצער שנת תר"ן לפ"ק [בטקסט הרוסי שבשולי השער - 1889], 8°, 88 דף. (י)

צנזורה: 20 סעפטעמבער 1889.

בטקסט הרוסי נאמר כי זו חדפסה - ללא שינויים - ממהדורת ווילנא 1883.

39. עץ חיים ספר קיצור של"ה... [נוסח השער כבמס' 18] בדפוס והוצאות האלמנה מ' נחמה ת', אשת המנו' ר' יעקב ז"ל העשענהארן,

ור' שלמה שמעון נ"י שטרייזבערגער, לובלין שנת תרפ"ב לפ"ק [בטקסט הפולני שבשולי השער – 1925], 8°, 114 עמ' (י)

דפוס סטריאוטיפי ממס' 37. נראה שנדפס גם בשנת 1922.

40. עץ חיים ... [נוסח השער כבמס' 20. חמוש"ד]. 8°, [56] דף. (ס)

נראה כדפוס לעמברג משנות ה-30 או ה-60.

41. עץ חיים ... [דפוס-צילום ממס' 37, על-ידי שארית-הפליטה. חמוש"ד] 8°. (ל)

• • •

מס' 19 (חוץ ממס' 18) נדפסו באותיות צור"ר.

מס' 41-20 – אותיות מרובעות ומנוקדות.

הקדמת המתרגם לא נדפסה במס' 7-5, 9, 13, 15, 19-41.

במס' 31, 32, 34, 36, 37, 39 הוסיפו המו"לים את, אגרת הרמב"ן ביידיש.

הפסוקים לשמות אנשים, הנאמרים כסגולה שלא ישכח האדם את שמו בבואו לעולם האמת – הם רק לשמות גברים, חוץ ממס' 14 שבו פסוקים גם לשמות נשים.

רק במס' 19 הטקסט ניתן בשלימותו, וקיימת אחידות בסגנון ובכתיב (מלבד כמה שינויים זעירים). ממס' 20 ואילך נהגו המו"לים בחופשיות, כאוות נפשם. בראש ובראשונה החלו לעשות שינויים בלשון הספר, כדי להתאימה ללשון תקופתם, שהרי במשך מאה השנים שחלפו מאז המהדורה הראשונה, חלו תמורות רבות הן בלשון גופא והן בכתיב, והקוראים נתקשו כבר בהבנת הספר. כמובן שכל מו"ל שינה את השפה והכתיב בהתאם לנהוג במדינתו. אגב אורחא החלו גם לקצר את הטקסט, כל מו"ל לפי טעמו או לפי חישובי ההוצאות שעמדו לעיניו. כך שהמהדורות 20-41 אינן זהות, חלקן קוצרו ברב או במעט, וכמו כן אין בהן כתיב וניקוד אחידים.

גם הצנזורה הרוסית פשטה ידה במהדורות שממס' 20 ואילך, וזאת בשלש שיטות: (1) הוספת הערות תחת הטקסט, (2) שינוי הטקסט, (3) השמטת קטעים שלא נראו לה. למשל: במקום שהמחבר כותב שכשהציבור בוחר לו פרנס יתקן הפרנס תקנות עבור הקהל, הן במילי דעלמא והן במילי דשמיא, הוסיף הצנזור הערה בשולי הדף, ובלשון

עברית דוקא: „רק בידיעת וברשיון הרזאָנַד [=השלטונות]“. אותה הערה חוזרת גם במקום שנאמר כי פרנס שביזחו אדם, לא יענישהו הפרנס בעצמו, אלא ימסור דינו לקהל והם יקנסו את המבזה. במקום אחר, כשהמחבר כותב אודות „כתר תורה“, אומר המחבר שמלימוד התורה וקיום תרי"ג המצוות נעשה „כתר תורה“, וכתר זה עולה על כולנה; נבהל הצנזור: והיכן הוא כתרו של הקיסר ניקולאיז? ולפיכך הוסיף (במהדורה מס' 20) הערת-הבהרה: „דורך ערנשטי תפילה און מעשים טובים געפינט מען וואל געפאלן אין גאטס אויגן, ער האָט דער פון כביכול נחת רוח און דאס מיינט מען מיט דעם ווארט קרוין“ [=על-ידי תפילה בכוונה ומעשים טובים, מוצאים חן בעיני אלקים, ויש לו כביכול נחת רוח מכך, וזו הכוונה בביטוי „כתר“]. בהוצאות אחרות (מס' 26, 28, 30) חסרה ההערה בדבר ה„רזאָנַד“ ובטקסט עצמו נאמר שפרנס שביזחו אדם, עליו להתלונן בפני הממשלה. צנזורים אחרים (כגון אלו שבמס' 28, 29) נתעצלו כנראה להעיר הערות או לתקן את הטקסט, והעדיפו להשמיט לגמרי את הקטעים „המסוכנים“, הן אלו הדנים בתקנות והן אלו שעניינם ביזוי הפרנס ו„כתר תורה“.

מעניין שבספר המקורי, **קיצור שלי"ה בלה"ק**, לא שלח הצנזור ידו לגעת בקטעים אלו ואף לא העיר לידם מאומה. האם היה לצנזורה יחס שונה לקורא היידי מאשר לקורא העברי?

אגב אורחא הבה נתקן את רישומיו של פרידברג לארבע ההוצאות הראשונות של **קיצור שלי"ה**. אצלו רשומות הן כך: (1) פיורדא תנ"ג; (2) ועם הוספות: פיורדא תנ"ו; (3) אמשטרדם תס"א; (4) ועם שינויים: אמשטרדם תס"ז. אלקים יודע מה הוא קורא „הוספות“ ומה „שינויים“. לפועל נוספו במהדורת פיורדא תנ"ו הוספות מאת המחבר עצמו (מהדורא בתרא); באמשטרדם תס"א המשיכו המו"לים והוסיפו משלהם, ברשיון המחבר, ומהדורת אמשטרדם תס"ז אינה אלא הדפסה חוזרת על-פי זו של שנת תס"א. ללא כל שינויים והוספות.

ראוי לציין שבמהדורה השניה של **סדר תפלה דרך ישרה**, פפד"א תס"ג, שולבו הוספות מהמו"לים; כאמור בהקדמה שהו אז בפרנקפורט כמה שד"רים מארץ-ישראל, מבני חבורתו של ר' יהודה החסיד שעלה כשנתים לפני כן – הוא וכ־1500 איש עמו – עליה שעשתה רושם גדול בזמנו (ראה: ש' דובנוב, **דברי ימי עם עולם**, כרך שביעי, ת"א ת"ש, עמ' 115), אך כבר מקץ שנתים ימים נאלצו לשלוח שליחים לקבלת סיוע מיהודי חו"ל, שלוחים אלו הם שדברו על לב המו"לים ושכנעום להוסיף אותן הוספות (אגב, ההוספות הללו כתובות יידיש).

ספר „המגיד" ומחברו

א

ר' יעקב ב"ר יצחק מיאנוב', מחבר ה.צאינה וראינה על התורה וההפטרות הוא, כידוע, גם מחברו של ספר המגיד - תרגום ליידיש של הנביאים וכתובים. המחבר מנמק את פשרו של כינוי זה לספרו: כל זמן שלא תורגמו הנביאים וכתובים ליידיש, היו לפשוטי העם כספר החתום, ולשם לימודם נאלצו לקבוע חבורות, ומגיד בראשם, שהיה קורא לפניהם את המקור בלשון-הקודש ומבארו בלשון המובנת להם (כמו שנהגו בזמנינו לומר, עין יעקב' או חיי אדם' בפני פשוטי העם שבבתי המדרשות). שיטה זו חסרונה בצדה: לשם קיום השיעור היה על המשתתפים להתאסף במקום מסויים ובזמן קבוע; קורח שאחד מתאחר, שני נעדר - ולפעמים נבצר מן המגיד עצמו להגיע לשיעור. עתה, כשתורגמו ספרי הנ"ך ליידיש, שוב אין צורך בחבורות ובמגידים, וכל אחד יכול לישב בביתו וללמוד בתרגום בזמן הנוח לו ובכל שעה פנויה. כלומר: המגיד נמצא אצל האדם בביתו, ואין צורך לילך אליו - ומשום כך כינה את תרגומו בשם המגיד.

ונחלקו הביבליוגרפים בשאלה מתי נדפס המגיד לראשונה: יש אומרים בשנת של"ו (1576) ויש אומרים שפ"ג (1623). אלינו, על-כל-פנים, לא הגיעה מהדורה משנת של"ו, והמוקדמת ביותר שנתגלתה עד כה, היא זו הנדפסת בלובלין שפ"ג-שפ"ז.

מחלוקת נוספת היא לגבי שנת פטירתו של בעל המגיד: ש"פ

- (1) כמה וכמה עיירות בשם זה מצויות בפולין, והיו ידוע מאדו מהו הוא בעל ה.צאינה וראינה.
- (2) דעו ודעו מן שיו איין מסקנה מכט איז תסקנה דש מן דך ויל יעצו כיתות חייש צו הירו עשרים הארבעה, דא סומט פיל מאל ער פיר זייסן דעם שיעור.
- (3) ער קאן לערנען זעלבסט אין דער צייט אין זיין הויז ביים נאכט אודר ווען ער דער וויל האט, אז קאן איין זאך צווייא מאל לייגן רעכט, דרום האט מן געהייסן דאז ספר המגיד, כלומר מן בדרך קיו מגיד דער אים עשרים הארבע זאל זאגן.
- (4) ב"ד-יעקב: אלעזר שולמן. אליבא דצינברג וז גם דעתו של ע' היגר - אך אין הוא מביא מסוד לדבריו. יתכן והוא שמע זאת מפיו במסרבורג.
- (5) שטערק-לייצמן: פרידברג.
- (6) הסיבה למשך התרוץ של ההדפסה היא, העדר אחיזה מתמדת: אחיזה פזיר היו גדולות מדי ולא היה אפשר לסדר באותו עמוד את המסרא ורשי במסוד ובתרגום, ולשם כך נאלצו לעסא אחיזה חדשה, סקנת יזתי. במובן חסרו למדפיסים אחיזה רשי.

(1620),⁷ שפ"ה (1625)° או שפ"ח (1628)°. חוקרי ספרות יידיש מביאים את שלוש הדיעות ללא הכרעה ביניהן.

ותמיהני מדוע לא טרחו, לא הביבליוגרפים ולא החוקרים, לקרוא את ההתנצלות שבהוצאת לובלין שפ"ג. אמנם על הביבליוגרפים אין זו קושיה גדולה כל-כך, שהרי הם כבר קנו לעצמם שם כמי שאינם מסתכלים במה שמעבר לדף השער, ברם החוקרים שדרכם לפשפש ולדקדק בכל מקום אפשרי לשם מציאת איזשהו חידוש הקשור לספרות יידיש – איך הניחו מידם הזדמנות כזו לקרוא בהתנצלות הני"ל? ניתן, אולי, ללמד עליהם קצת זכות, שהרי ההתנצלות לא נדפסה במקומה הרגיל בראש הספר – אחר השער או סמוך להסכמות – אלא בסוף הכרך השלישי (כרך ה, כתובים). וכשהגיעו החוקרים למקום ההתנצלות, כבר היו יגעים מטורח העיון בשלושת הכרכים הגדולים, רפו ידיהם ונתרשלו לקרוא בהתנצלות.

ב

הבה נראה מה בפי בעל ההתנצלות יי על בעל הציאנה וראינה וספרו המגיד, וכן על מהדורת שפ"ג.

לדבריו נפטר המחבר כשהגיע לסיום תרגומו של ספר איוב. כבר מהודעה זו למדים אנו שהוא נפטר קודם לשנת שפ"ג, ומשלושת התאריכים הנקובים לעיל נותרה לפיכך רק ההשערה של ש"פ, והיא אפשרית בהחלט. עוד נמצאנו למדים שהתרגום לספרים זניאל, עזרא ונחמיה – שאחר ספר איוב – הנמצא בכל מהדורת המגיד, ודאי שלא נתחבר על-ידי בעל הציאנה וראינה.¹

ענין רב, וחידוש גדול, יש בדברי בעל ההתנצלות על התרגום עצמו:

לדבריו, הסתמך בעל הציאנה וראינה בתרגומו, בעיקר, על ספר

(7) שטערק-לייצמן.

(8) וואלף.

(9) אלעזר שולמן.

(10) מלבד פרוס' יודא א. יאסע המנוח, הכותב שלא ראה מעולם את מהדורת שפ"ג. ראה במאמרו די

אמסטערדאָמער נגד-איבערזעצונג מנישי מנחה סוף 1755 (1755), ייווא-בלעטער 14 עמ' 231.

(11) ר' מנחם נחום בן האלוף ר' משה מיזליש, קרובו של בעל הציאנה וראינה, אחד מהמרילים והמגיה

של מהדורת המגיד שפ"ג. לדברי פרידברג היה, צעיר בימים וזקן בתורה ובחכמה. אחר-כך יסד בעצמו

בית-דפוס בקראקא.

(12) בכמה הוצאות נדפסו תרי-עשר אחר, כתובים, ויתכן שגם אותם לא הספיק לתרגם.

זה השער לז"ח

ספר

המזמור

בנביאים אחרונים

והוא כי חשבתי טל כל העמים זרעם זכרים
 עתקים בעתקים ללא אשכנז פסטים וחדשים
 חתקים חרשם פל כל פסוקים פני עמי
 למען ישתכל עמי ה' רץ חקש ועד גדלם יעבנתם
 דעו ויבינו לקרית כל העשר זרעם אר לא היה
 כזר לעולמים רק א חעוד ואכיס חושכיה אר
 היה להם יד וגם נבגיד ועתה מלאה הרץ דעה
 ואין כרך לתי' ובעל היחבר נרש שמו בהקדמה
 הראשונה שלפנינו כביאים ראשונים גם כעסק
 בו מחאול וזולך ופי' רשם עם חרף חק
 כעסקים וגם נכני בו הקפטיולי וגם
 תלדו ארץ למען לא יחסר כל בו
 חעטל ע' עינין ספיקול קלבו
 פטר שחיל' ועם חק
 קדשניפה

ג'רשם פה תקן דובליך

תחת מחשבת ארזיכו הערך ונעמודש השלשי ידס
החז תלבוז חכ"י :

פ' ידר נבי בר אברהם קאנאום יח' וז' חתוקה

ספר

מנביאים ראשונים

עם פירוש אל המאור הגדול רמ"י ז"ל על עשרים וארבע ספרים • מנביאי הקדושים נאמרים • עם
 חרשים וכספים נחשבים • ועל לאון אשכנז נפתחים ונחשבים • זה ספר החסיד מהור"ר יעקב
 בן סר"ר יצחק ז"ל משפיע רבנו נחיה לזכר את הרכים • כדי שידע ויגיד לקרות בו סף וגמים •
 הנוכח שמה הקרי וכקב והאפיפיולי והתחום והזרם • איש על דגלו לתולדותם הוא תולדות אהרן בננס
 כחצר פ"ו כל תחום שפרים • ואחרי כי הקישו עלי ארבעים רבים מהם חזק קולתו אשר לדבר ב' תירוב •
 בהחלום תיוד לשפת זכך של תורה נבאים וכתובים • עטר נאסם אשר יקומו שאחריהם להגיד כלשון תנ"ך
 ונדקדוק הלשון • מאוב זאת התולדי נכבדת החל נעקרים • להדפיס ספרי מעידים בשלש כרכים •
 שלא נדפשו כאן מילופי פולשים • בעיון רב ונדקדוק גדול כבוד לך ודיון שחר ורצונות
 יקם זה שפוחים לב וערים • אשרי עין שאלתה חלה ושקיימים
 ובעת כי ללדת וידם • נוספת זה יום לבין ירושלים ציון
 עלונים • לפנות לתרש ולבשמת חנומיט נצא שלם
 פנימים • נשלח לנו אליהו להשיב
 לב חטת על כוב נרען
 בטר תמים :

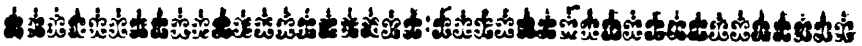

תכ"ג

Bedruckt zu Prag, in der Kaiserlichen Buchdruckerey
 CUM LICENTIA SUPERIORUM

בעיד המהוללה פראג

תחת פסלית רבנייה הקיסרת דמיחסת סגד מאריא טרערעווא
 שלם במריט אונטארן ויה"כ ערך הערמאנין באיסכרויך השם ידום
 ודעת ארבעה שלשה על כמות א"י ישוב זה ויחלו עוד יודעת את כבודתה
 שלמהה לארבות יפה יונים ע"י עולם אמן וכן היה ב"ה

ישמחו דקערים • דתילו דמחורים • אף קישש יקרא דקריס • אף דכוי נעמ תישריש אשד
 דבניהו • כי כל ישיב כח חכמים גדלתי • וכאזיג קשכות הקשתי • לדגיי ארפ מינו נעורים ללמוד כת'ך
 גבשכת קריא סקרא וכשזקוקן יאכר זה תפארתו • אך כנגדת רוסן מצאתי ראיתי • דרשתי וחקרתי • תשבע
 בדיקות בדתך גהרתי • שמודי שהלרס מצמצפס פחחילים ללמוד ולגות • דרכי ההלכות • ואלף נכנס למ'ן
 זידאני טאה מרס • לא ידעו סלל כתיבות עולם גשח דור ורודר העשוי סיכות כשה עד החידקן וסידרה הגבואי
 דהראשונים או אחרונים וממש נשכת הרבי הכקרא ולשון לוכידים וכבר זכר זאת גנאין דהסיד דכפונטס מו'ן
 שעפטיל הורוויץ כספרו ווי עמאריס (רפ' עמוד התידה) וז'ל חי ראשי בזכרי נהתכו בו טעי בעכרי ק'ק
 אטני טהרס ובצאתי טסה אנשים השוכים ודרכה הלטריו חכמים טרכ ודיחתי בבתי פרושות עלתה וראיתי
 שהקטני לוכדיס הכקרא מבראשית'עד לעיני כל ישראל ואח בעשרים יארבע יואה כ כל משניות וכשנעני'
 צדליאז מחחיל'ללכוד גפ' הוגדלו והצליחו וגם עינו פרי ואני בכתי על זה ל'ת עלתה לא יעני'כן בארצנו
 הלואי שיתשיט מנה זה בכל הפניות ישראל וכו' חי ראשי באס יתאכפי יאני גאוי ארץ ירה ויעשי יוקן
 וסדר הלמוד כסדר הור' להיות ליכוד כוכר ולחק עולכ ולא יעבור אין כפ' שהפך ה' בודני יצליח והככות יתה
 פגורדים בתורת אמת ביתר שאת ויתר עז והגאולה הקרב בוטן קריס עכ' ל' ויהי כראיתי את נזכ' דרוב באף
 הסיד וכשפעו דבריו כי נעמו כמוצא ילל לרב ושפתי.

והתועלת השני אשר שמעתי • וכפי חכס והביר האזנתי שר' כהן יודני כימי העינים לאהר ליכוד
 ההורה כקרא בלימוד תנ"ך • קודם לימוד רגבא • ואחר הטעם האס יוכ' שר' כהן יודני הסתגול בתורה
 גמצא ברסא רינקא נחקים בעצ' וראשונה • ואס ח"ו לא יצליח להיות חסיד • עם כ' זיתו כ'ן כ'תה יטבת
 ויבור יסיס ראשונים ותחי יראתו על פני • ויכול לכתוב כהרב עכרי ולשין עכרי כל סיד המערים יקיים
 לרוד דוריס :

והתועלת השלישי כי כימי עבתי חגים ופיעדים שהישע פני' לסחריה ונשים נפשם כחאויס כנגדות
 התאוה לקרא כקרא מה שארעו לראשנים להשיב לב אבות על גוים • הנני דראשית

אחרית ולמען לא יהיו פנוי' כי דבטלה כביא לידי שיעקים ויטת' או ישעשעו בתוכי כ' גבויס :

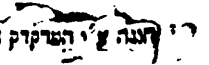
והתועלת הרביעי יש ערים סוחרים זמנים קביעים שאזורים כלליהם רק מותר לקרות ספר יומי ואיבי •
 ומפני זה רחוב מוטל להיות בבית כל איש ספרי מעדים מצוי בביתו לז'ען וקרא כדס רבידן
 כסדרן מידי שכת כשכתו ומידי יום כייטי יקבעו עתים לתורה • ואת כל החינו' המצויים נאז' המנתי' על
 המראה נפילתי ונשתמחתי • כי כבר כטעור דההלתי • לרפיס החפילה בלי הסרין אה עם ישראל קרבתי • ואני
 אל בני ברתי • לגמור מצות דחכמים אשר ההלתי • והצני בערתי • יאל דרפיס קרבתי • אה ספרי יתך כיופי
 וכאזר הררתי • דאה ע' רשי כצרו שמתי • וחתתו ישנולישין אישכ' יהיו בין הרבקים נהתי • כל חיד איכל
 אוסל לי לי אטרדונטא מרס לעיני הכני הרוד דראיתי • ואכרו ייטר מה לפינולתי • וקרא נקס מס' חופיות
 אהרן הצנתי • ומנה טאוד נקודות טעמס טייד ודי לכא טן הרין כניתי • ואף כהה דרפתקאות צרו
 עלי טיום היות • אס'ה במצולות יש כולס דשיכתי לייצא כפרי אט'ת לרדה
 נתכוונתי • וכש'לשה הלקים אתם הלקתי • וכרך מסוצע אוהכ דרפסתי • יבען ישאו אוהס כ' איש כחסידי
 חניפותי ולעשות רצון חכמים חצצתי על כן שאלתי ובקשתי • ובחתינה כפי ששהתי • ל גוהס סרר יר'ל יר'
 ירבה ולקח טראשית כבודי אשר הבאתי • ובעבוד זה הוכי ליכביה רועיט ישמנו וסכי ארס • ולחיוון נפאיש
 כיוועידי נהמות ציון וירושלים אמן :

לחזור עצה לישנח

שמואל הקטן ביהמניח טרה מנהם מענדל פלקלש

וצ'ל מקק פראג :

ר' רחמי' הרקוק העלה בת'ר אנשיל כן טוח' רבי'ט ליפסן וצ'ל צוקש סטרא :

ספר
המגיד
מכתובים

עם פירוש של המחבר הרב רש"י ז"ל : על כל ארבע ועשרים ספרים : ועם פירוש הגישי' גנדה
בשלה כרכים : וכעיון רב ודקדוק גדול : וקרי וכתיב כתיב לבן וכדיו שחור ובלתימות
חדשים : כאשר עיינכם המזינה בחיבורים : נזכרת כל החקיים והגית בו לילת ויתים : ילגו ס'
חכל מורות רעים : וזכנו לבנין ירושלים : ולבנין בית שלמים
ויסמך לנו אליהו להשיב לב אבות על בנים :

תחת פמשלת הארון הרוכס הארדד החסיד כטאניסלוב פאניטאווסקי שאץ
מינסטר פון ל טווא אנד שערף פין דער קרוין גארדע :

נרפס פה עיר נאווי דוואהר

אין דער פראוולגידיטי דרוקריי פון יאהן אנטאן קריגר

Gedruckt in Neuhof bey Warschau, in der Koeniglichen
und der Republique privilegirten Druckerey Jüdischer
Bücher von JOHANN ANTHON KRÜGER .

בשנת תקמ"ז לפ"ק

ספר

המגיד

עבראים ראשונים חלק ראשון

הוציא לאור וכתב ד"ר וואסלינג וסדרה סקסו מוסקו
תולדות אדרן :

פירוש אשכנזי המעשה ללשון מדברת תרגום בניש ובנקודות לחות
לכל נפש כקצן כגדול :

מלשון	ביטויים	לשון אשכנזי
מלשון	ביטויים	לשון אשכנזי
מלשון	ביטויים	לשון אשכנזי

גדלים באוסטריה כמו שנתפס סוף

בסלאוויא

Verlag. I. K. 1874

הוציא לאור וכתב ד"ר וואסלינג וסדרה סקסו מוסקו
תולדות אדרן :

שנתפרסם זמן קצר קודם לכן, אך מאחר ואותו ספר נוסד על מפרשים אחרים ולא על פירוש רש"י, לפיכך לא שוקע כלל פירוש רש"י בתוך התרגום. ולדברי בעל ההתנצלות שתי סיבות לדבר: ראשית, לר' יעקב ב"ר יצחק לא היו הספרים הנחוצים למלאכתו זו, והוא היה כאומן ללא כלי אומנותו. שנית, ברוב ענוותנותו שאף ר' יעקב להיות לעזר לאנשים פשוטים, ברמה נמוכה או רגילה (קצרי יד ויד כל אדם שוח וממוצע). עבורם חיבר את הצאינה וראינה ולהם ייעד את המגיד, ואילו לאנשי המעלה לא דאג: „הגדולים וחשובים לפניהם בל יתיצב". אך בעל ההתנצלות אינו בדעה זו, והוא סבור כי אין כדאי להשקיע סכומים כל-כך גדולים רק עבור אנשים פשוטים שבין כך ובין כך לא תצמח ישועתם מספר זה („להוציא הוצאה רבה לקטני הערך אשר שם תאבד כל חכמה, תסתר כל בינה"). לפיכך חוסכם בדעת המו"לים לשנות את מהות הספר, „שמנו עצה בנפשינו לעשות עיקר ויסוד להועיל ולעזור לגדולים", ולשם כך הדפיסו את נוסח הנ"ך, כצורתו כניתן מסיני הקרי והכתיב ושאר דקדוקים, וסביבו פירוש רש"י בצורה מושלמת מכל אשר היה בדפוס לפניו, שכן „הוגה מתוך רש"י קלף ישן נושן".

אשר לתרגום, ממשיך בעל ההתנצלות: חשבו לנכון שלא זו הדרך כפי אשר דרך בה בעל הצאינה וראינה, ולפיכך השאירו מתרגומו רק את שמו, המגיד, ואילו את גוף התרגום לנ"ך, תרגום המיוסד בעיקרו על פירוש רש"י, הזמינו אצל מתרגם אחר (אמרנו הננו ועלינו אל איזה איש חי רב פעלים להוציא לאור ביאור מעשה הספר ממש אות באות ע"פ פרש"י ז"ל"). במקום שאינו מבואר בפירוש רש"י יסתמכו על מפרשים אחרים כגון התרגום, רלב"ג, רד"ק, אבן-עזרא ועוד, ובסוף כל פירוש יצויין, בין חצאי לבנה, מקורו - כדי שהקורא לא יצטרך לסמוך על המתרגם בלבד. וימצא להם מתרגם שהיה לרוחם: את שאהבה נפשינו בקשנו יגענו ומצאנו לבאר חכל מהתחלת העשרים וארבע עד סוף ספר נחמיה". את ספר דברי-הימים לא תרגמו, היות ומצאו ברד"ק רמז לכך שרש"י לא פירש ספר זה, ואין כדאי לפניחם להוציא הוצאות על תרגום ללא פירוש רש"י. לכן הסתפקו בתרגום כמה מלים קשות, אחת הנה ואחת הנה'. בצורה כזו עשו את מהדורת שפ"ג שוח לכל נפש, מקטן ועד גדול.

(13) מאחר ותרגומו לא הגיע לידינו, אי-אפשר לברר לאיזה ספר כוונתו.

(14) פעמיים נדפס, המגיד בבית-דפוסו של שמיד אשר בווינה (בשנים תקנ"ד ותקנ"ח), ובו גם תרגום לדברי-הימים. כיום כותרת המגיד לספר זה אינה אלא אחיות עינים, וחיוכו זה הוא. תרגום בליך לתנ"ך ולא המגיד (ראה להלן במאמר שתי הדפסות של תרגום-בליך לתנ"ך, בבית דפוסו של שמיד בווינה).

המורס מכל האמור ב,התנצלות' ארוכה זו הוא, ששנים רבות חיינו בטעות בחושבינו שבמהדורות הרבות של המגיד שבידינו יש לנו תרגום יידי שתירגם בעל צאינה וראינה. אך מה,התנצלות' נמצאנו למדים שהתרגום שבמהדורת שפ"ג (שהוא הקדום ביותר שהגיע לידינו) מתייחס למתרגם אנונימי ואינו כלל מבעל ה,צאינה וראינה'. מאחר וכל ההוצאות שנדפסו מאז שנת שפ"ג, הן אלו הקרויות המגיד והן אותן המכונות מגישי מנחה - שהוא אותו המגיד בשינוי השם"י - נדפסו כולן על-פי מהדורת שפ"ג"י, יש לייחסן כולן לאותו מתרגם עלום-שם ולא לזוקפן לזכותו של ר' יעקב ב"ר יצחק בעל ה,צאינה וראינה'.

כך הוטעינו על-ידי כל אותם ביבליוגרפים וחוקרי ספרות-יידיש שלא טרחו לעיין ב,התנצלות'.

כל שנתר לנו לקוות הוא, שיום יבוא ויתגלה טופס מהמגיד הנדפס לפני שנת שפ"ג, ובו תרגומו המקורי של בעל ה,צאינה וראינה'.

אך לולי דמסתפינא הייתי אומר שיתכן ותרגומו לא נדפס מעולם; באשר לכרך השלישי (כרך, כתובים) הסברא מחייבת שכן הוא, שהרי ר' יעקב ב"ר יצחק נפטר קודם שעלה בידו לסיים את תרגומו של כרך זה (נותרו לפניו ארבעה ספרים בלתי מתורגמים, ואולי נוסף עליהם - כנ"ל בהע' 12 - גם ה,תרי עשר'), ולא יעלה על הדעת שהמחבר יתן לדפוס כרך בלתי גמור. שני כרכי ה,נביאים' - היות ולא הגיעו לידינו, וגם בדברי בעל ה,התנצלות' אין כל רמז שנדפסו אי-פעם, יתכן ואף הם נותרו בכתב-יד. בעל ה,התנצלות' הוא, כאמור, קרובו של ר' יעקב ב"ר יצחק, ומאחר והתעסק בהוצאה לאור, בהדפסה ובהגהה, אפשר שבעל ה,צאינה וראינה' נתן בידיו את כתב-היד, ואחר פטירתו נשאר כה"י בידיו והחליט שלא להדפיסו במתכונתו זו. זו השערת, אך בביבליוגרפיה אין לנו אלא הכלל האומר „לא ראינו אינה ראינה“.

עוד אעיר שממהדורת שפ"ג היה לעיני רק כרך ה,כתובים', ואפשר שניתן להסיק וללמוד חידושים נוספים גם משני הכרכים של ,נביאים'.

(15) ראה במאמרו של יאסע שבהע' 10.

(16) במשך 300 שנה נדפס המגיד במהדורות רבות למאד, ובדאי שיש בהן שינויים והשמטות לרוב. אך כולם הם מסוג השינויים שהמדפיסים מכניסים מדעת עצמם, כמנהגם, כל מדפיס לפי טעמו ולפי חישובי הכדאיות שעמדו לפניו. גם הצנזור לא טמן ידו בצלחת ושליחה במהדורות מסויימות. אך עצם התרגום הוא זה הנדפס בשנת שפ"ג. ברם כל הרוצה לחקור את התרגום לאשורו עליו להשתמש אך ורק בהוצאות הראשונות. הוזהר לחלוטין עם מהדורת שפ"ג.

עתה אתן לפני הקוראים אותו חלק שב,התנצלות' השייך לעניינינו:

התנצלות המגיה והודעתו איך ומה נעשתה הטוב"ה הגדולה הזאת ושלא הבריחוהו סיבות המונעות אין זה כי אם אצבע אלקים ... ובו תוכר מעלת הספר מי פעל ועשאו.

... ובהיות כי חשתי לכבוד המחבר הראשון שאירי החסיד מהר"ר יעקב ז"ל בעל צאנה וראנה, אשר שם שמו"ת בארץ'י וקרא את הספר בשם (ספר המגיד) באשר שלח ידו במלאכת הקדושה הזו לבאר מתחלת נביאים ראשונים עד סוף ספר איוב, ואחר כך נתבקש בישיבה של מעלה, ובאמת נודע כי כל ימיו השתדל לעזר ולהועיל, זכה וזיכה את הרבים, קטנים אפילו אשר לא ראו אור התורה מימיהם, כאשר עשה בפירושו על חמשה חומשי תורה'י ובאופן זה שלח ידו במלאכת מחשבת חשיבות הספר הלז והעמידו במקום שהיד שולטת, גנו אוצרות למטה'י, אמנם עיקר יסודו בנה על ספר אחד מקרוב בא, ואותו המחבר עשה דברי חכמים אחרים עיקר, ודברי מאור עינינו רש"י ז"ל עוקר, אשר הוא באמת מאור עינינו ועל שפתו יעלה כל עץ מאכל, לא יבול עליהו, והיה פרוי לנו למאכל ועליהו לתרופה. ולדעתי הסיבות שהביאו להאלוף מוהרר"י [מורנו חרב ר' יעקב] היה שנים כאחד טובים. האחד שלא היו בידו ספרים וכלי אומנות שונות כראוי לכל אומן, כאשר תראו: הב' כי מרוב ענוותנותו עשה אזנים לתורה באופן שיוכלו להבין קצרי יד ויד כל אדם שוה וממוצע. אמנם הגדולים וחשובים לפני'י בל יתיצב. ולא כן אנכי עמדי להוציא הוצאה רבה לקטני הערך אשר שם תאבד כל חכמה, תסתר כל בינה. לכן שמנו עצה בנפשינו לעשות עיקר ויסוד להועיל ולעזור לגדולים והעמדנו עיקר ויסוד בהדפסתינו פנים מפנים שונים. שני כתבי"ם הבאים כאחד. המקרא קודש קדשים לפני ולפנים כהויתו וכצורתו כניתן מסיני הקרי והכתיב ושאר דקדוקים¹⁷, ומחוץ יצפנו לשון זהב מדברת גדולות פירוש מאור עינינו רש"י ז"ל מוגה אשר עין לא ראתה בדפוס מעולם ביתר שאת ממה שהיו ראשונים גדולים וקטנים מלאים טעות. וכל זה הוגה מתוך רש"י קלף ישן נושן. (ומראה מקום) הפסוקים המובאות

(17) מליצה עלי-מי תהלים מו, ט.

(18) הוא חיבורו צאינה וראינה.

(19) כלומר, הוא איפשר גם לאנשים פשוטים להגיע לידי הבנה.

(20) למרות התסאירות זו — נמלו טעויות-דפוס גם בנוסח המקרא, כגון שתי התיבות, שור אחד

שנשמטו בנחמיה ה, יח.

בתוך דברי רש"י ז"ל, למען ירוץ בו כל מעיין ללמוד הסתום מהמפורש ע"ד שאמרו: דברי תורה עניים במקומם ועשירים במקום אחר²¹, ומעלה גדולה הוספנו (מספר תולדות אהרן)²² בצדי הספר צוהר עשינו לטובה לראות דרש כל פסוק בש"ס ובזהר ועקרים. והביאור אשר קרא המחבר הראשון ז"ל (ספר המגיד) אמרנו רק שמו יקרא עליו, שמו נאה לו²³, אשרי שזכה לשם, אמנם הביאור עצמו יהא באופן אחר, לא זו הדרך אשר בחרנו בו, אך אמרנו הננו ועלינו אל איזה איש חי רב פעלים להוציא לאור ביאור מעשה הספר ממש אות באות ע"פ פרש"י ז"ל²⁴ ומה שהשמיט רש"י ז"ל לקוצר השגתינו, בנפשו יביא לחמו ומזון וצידה ישביע נפשינו נפש רעבה מהמתרגם ז"ל או מהרד"ק והרלב"ג וא"ע [ואבן עזרא] ומשאר מפרשים, וישים בצדו, בין שני חצאי לבנה, שם בעליו, באופן שהקורא לא יסמוך בשום ענין על ביאור המגיד כי אם בראותו החכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינת המחבר²⁵, ובזה יהיו שוים נפשות המתלמדים ולא יהא כספר החתום וכפתקא דנפל משמיא לומר קבלו דעתי, ובאופן שלא יהי מזה היזק וחסרון לגדולים וקטנים יוכלו להלוך בה נגד החיים במסלה העולה מעלה מעלה. את שאהבה נפשינו בקשנו יגענו ומצאנו²⁶ לבאר הכל מתחלת העשרים וארבע עד סוף הספר נחמיה די בא"ר ודי עולה ומתיישב על הלב, לבות בני אדם, חיבור נכון, וכל דבר הקשה יבאו ושאלו את פי החיבור הקדוש כאשר ישאל איש בדבר אלקים, ותהי משכורתו שלמה אשר באו לחזות מחזה שד"י, ישמח צדיק כי חזה, וגילה רזא דנא. ומאותה הסיבה עצמה השמטנו ידינו מבא בדמים ולהוציא הוצאות רבות להדפיס ביאור המגיד על ספר דברי הימים בהיות כי מאור עיננו רש"י ז"ל אשר הוא לנו לאור עינים לא שלח ידו לבאר דברי הימים, כאשר האריך למענייתו הפשטני הגדול הרד"ק ז"ל בתת טעמו בהתנצלותו מה הגיע לו ומה ראה על ככה לבאר ספר דברי הימים, וזה סוף לשונו: ולפי שהספר הזה הוא ספור דברי הימים לא תרגילו ללמדו, ולא ראיתי לאחד מהמפרשים שהשתדלו בפירושו, אלא שמצאתי הנה בנרבונ"א פירושים בזה הספר, לא ידעתי שמות המחברים, וראיתי כי הלכו דרך הדרש ברוב, ושאל ממני משכיל אחי מגירונ"א מתלמידי א"א

(21) ירושלמי, ראש השנה, פרק ג'.

(22) לר' אהרן מפיארו, מרייבורג, שמי"ג (1583).

(23) יתכן ויש ברמז זה כדי לקיים את השערתו של מ' עריק כי בעל הוצאתה וראינה היה מגיד.

(24) ההדגשה שלי.

(25) מליצה על-פי איוב כה, יב.

(26) כלומר, נמצא להם מתרגם.

לפרשו, וראיתי לתת שאלתו ולא כתבתי פסוק אחר פסוק אלא פסוקים הצריכים ביאור. אי"כ נראה שפרשיי שלפנינו לא יצא מפיו בעולם²⁷ כאשר נרשום שמות בעלים הרבה, בכך השכנו ידינו מהדפיס שום ביאור אשכנזי כ"א קצת מלות חמורות²⁸. והי' ירצה פעלינו, אמן כי"ר [כן יחי רצון] וישלח לנו משיחנו, במהרה בימינו, וירא את ענינו, ואת עמלינו, ותמלא הארץ דיעה אז יראו עינינו, וישמח לבנו, ובישועתך תרום קרננו, כעתיר צעיר המשתדלים בהדפסה²⁹, לכבוד קונו פעל ועשה.

ג

בפרק הקודם כתבתי אודות שתי השאלות השנויות במחלוקת הביבליוגרפים: אימתו נדפס המגיד לראשונה ובאיזו שנה נפטר ר' יעקב ב"ר יצחק בעל הצאינה וראינה. הזכרתי שם שראיתי רק את הכרך השלישי ממהדורת לובלין שפי"ג ובו לא מצאתי פתרון לשאלות. לאחרונה נזדמנה לי האפשרות לראות את הכרך הראשון, נביאים ראשונים, ואכן – נמצאו לי שם התשובות לשתי השאלות מעבר לשער נמצאת הסכמה – ששוב לא חזרה ונדפסה בהוצאות הבאות – ובה קוראים אנו את הדברים הבאים:

הסכמות מהגאונים ראשי ישיבות יצ"ו.

להיות כי ראה ראינו גודל התועלת היוצא מתוך הספר שחיברו האלוף הנעלה מהר"ר יעקב בן חר"ר יצחק מ-ק"ק ינאווא בעל מחבר ספר צאינה וראינה ועכשו קרא שם הספר שחיבר בשם (ספר המגיד) ובו הוא מבאר ומפרש כל העשרים וארבע בלשון אשכנז ע"ד החיבור ודרש¹ ומבאר בו חידושים רבים כאשר עיני כל תחזינה מישרים. ושם נפשו בכפו להביא אותו לכית הדפוס להדפיסו כדי לזכות חרבים ועל זה הוציא הוצאות רבות לכן הסכמנו וגזרנו בתוקף גזירתנו ובגזירת נח"ש² ששום אדם בעולם לא ירים את ידו להדפיסו שנית הן במדינות מלכותינו תוך (ששה שנים) מיום שיחא נגמר הדפסתו אי"ה בדפוס

(27) דבר זה שהוא מדייקו בלשון הרדיק, הוכיחו חוקרים שלאחריו (כגון החיד"א, ר' יעקב עמדין ועוד), והביאו ראיות שונות שהפירושו לדברייהמים אינו מרשי.

(28) אם לא הסעתי עיני, הרי שמדובר בלא הרבה יותר מחמש-עשרה תיבות, ואף הן לא נתפרשו מחדש בהוצאה זו, אלא נלקחו מן המוכן בהוצאות קודמות – ניתן למוצאן במהדורות הנ"ל של ויניציאה רס"ז (1526) ורס"ח (1547), וכן בבאזל שצ"ט (1619).

(29) מכאן שבעל התנצלותי היה אחד מהמורלים.

(1) תרגום מילולי וכן על-פי דרוש.

(2) נידוי, חרם, שמתא.

לובלין או אפילו חוץ למדינות מלכותינו להביאו למדינות מלכותינו תוך זמן הנ"ל וציונו להצעיר כרזא בחיל בבי"ה ברבים ולחזהיר העולם, ובה כל העם על מקומו יבא בשלום.

כה דברינו יום ג' ה' אדר שני שפי"ג לפ"ק פה ק"ק לובלין.
 נאם שמואל אלעזרי בן מהר"ר יודא הלוי זלה"ה.
 נאם הקטן והצעיר יואל בן לא"א כמה"ר שמואל זלה"ה.
 נאם שמואל בן א"א הגאון מהר"ר משולם המכונה ר' ויבש זלה"ה.
 נאם שמשון בן מה"ר יצחק זלה"ה.
 נאם אהרן בנימין בן מהר"ר חיים זצ"ל מאראפטישיק.
 נאם הקטן מנחם נקרא מאנש חיות בן א"א הגאון הגדול מהר"ר יצחק חיות זצ"ל הע"ה.

ששת המסכימים היו הגדולים שבדורם: הראשון הוא המפורסם בכל תפוצות ישראל, מזה מאות בשנים עד זמנינו, בשמו, המהרש"א [= מורינו הרב ר' שמואל אליעזר]. כל אדם שלמד בנעוריו, אפילו בחדר ולא דווקא בישיבה, הכיר את, המהרש"א, שמו חדר גם ללשון הדיבור והפך למושג; וכך היה אומר אדם שניצב לפני בעיה קשה כלשהי: „יש לי מהרש"א קשה" (איך האב א שווערן - או: הארבן - מהרש"א), על בחור חריף ומוכשר ללימוד היו אומרים: „מוחו כמוח המהרש"א" (ס"האט א מהרש"א-קעפל"). השני במסכימים, מפורסם עד ימינו בקרב הלמדנים והרבנים בשם, הב"ח (על-שם ספרו בית-חדש). השלישי - רב בפרעמיסלא, הרביעי - ראש ישיבה בלעמברג, החמישי - רב בפוזנא, הששי - רב בוילנא (מצבתו נשתמרה בבית-העלמין בוילנא עד מלחמת העולם השנייה).

שה רבנים אלו, שמקומות מושבותיהם רחוקים זה מזה, כיצד זה פגשם המחבר, בלובלין, בצוותא חדא?

כידוע, נתקיימו בלובלין שלש פעמים בשנה ירידים גדולים (במשך ששה-עשר יום היריד). הירידים נועדו, מעיקרם, למשאי-ומתן, אך מאחר ונתקבץ אליהם קהל יהודים גדול מרחוק ומקרוב, וממדינות שונות, נוצלו הזדמנויות אלו גם לעניינים נוספים - עסקי הכלל ועסקי הפרט, וכן לכינוסי ועד-ארבע-ארצות. באו עגונות לבקש עקבות בעליהן,

(3) בבית-הכנסת.

(4) צ"ל: אליעזר.

(5) Morawczyk, משפחה שמוצאה ממערין, ואשר הוציאה מקרבה מספר רבנים ומחברים (במאות הט"ז

הח"ו).

(6) זכר צדיק לחיי העולם הבא.

שדכני-מדינה, הורים שבניהם הגיעו לפרקס, מחברים מאספי מנויים לספריהם („פרענומער אנטון“), ראשי-ישיבות ובחורי-ישיבה שרצו להכיר את ראשי הישיבות ולהחליט לאיזה מקום תורה ישימו פעמייהם. בנוסף לששת גדולי הרבנים שלפי תקנות הועד היו חייבים להצטרף אל הפרנסים בישיבות הועד, באו – לרגל ענייניהם – גם רבנים רבים אחרים, ובמצורף לראשי-הישיבות נתקבץ קהל רבנים גדול. זו היתה הזדמנות נאותה לאנשים שנזקקו ל„חיתר מאה רבנים“, וכן למחברים שרצו לקבל הסכמות לספרם; תחת הטלטול מעיר לעיר ומרב לרב (שבתנאי הימים ההם היה כרוך מסע שכזה בטורח וביסורים, וכמובן בהוצאות רבות) העדיפו לערוך נסיעה אחת אל חיריד בלובלין, ועל-אתר השיגו את מבוקשם.

אף ר' יעקב ב"ר יצחק מיאנווע, בעל ספר המגיד, ניצל את שעת הכושר של יריד לובלין, ושם נמצאו לו שלושת חברים שניזקק להם: הסכמות, מו"ל ובית-דפוס. תאריך ההסכמה הוא מיום ה' אדר ב' שפ"ג – תקופת היריד הראשון דלובלין. בטוח היה בעל המגיד שזו הזדמנות נאותה להשיג הסכמות לספרו, ואכן פגש שם בששת הרבנים הנ"ל שנתנו הסכמתם לספר המגיד. היות ופנקסי הועד מאותה תקופה לא נשתמרו אין אנו יכולים לדעת האם נתקיימה אותה שעה ישיבת הועד ולשם כך נועדו ששת הרבנים, או שמא כל אחד מהם הגיע בקשר לענייניו שלו.

על-כל-פנים למדים אנו מהסכמה זו שהצדק עם אותם הביבליוגרפים הסוברים שהמגיד נדפס לראשונה בשנת שפ"ג (1623), והשאלה הראשונה באה על פתרונה.

בכרך זה נמצאת גם ההכרעה למחלוקת הביבליוגרפים השניה – אימתי נפטר ר' יעקב ב"ר יצחק מיאנווע! מיד אחר ההסכמה, מעבר לשער, נדפסו שתי הקדמות מהמו"ל – האחת בלשון-הקודש והשניה בידיש. בהקדמה העברית נזכר כבר המחבר בברכת-החיים: „החסיד מהר"ר יעקב ז"ל המחבר ... ונתבקש בישיבה של מעלה, מיתתו תהא

7) והיו בכל יריד ויריד כמה מאות ראשי ישיבות וכמה אלפים בחורים וכמה רבנות נערים, וסוחרים יהודים ועמים להבדיל היו כחול הים, כי מסוף העולם ועד סופו היו באים על היריד, ומי שהיה לו בן או בת להתחתן נסע על היריד ... ונעשה כמה מאות חיתונים בכל יריד ויריד ... (ר' נתן נטע הנובר, יון מצולה).

8) יריד זה נקרא „יריד גראמניץ“ וכן „יריד אדר“.

9) יתכן שכשביטלה המלכות את ועד-ארבע-ארצות, השמידו היהודים בכוננה את הפנקסים מפחד עינא

בישא של השלטונות, שלא ימספשו בהם.

כפרה כקרבן עולה... " ברור, אס-כן, שהמחבר נפטר זמן קצר אחר ה' אדר ב' שפ"ג - סמוך לקבלת ההסכמה ובטרם החל לעסוק במעשה הדפוס. קשה שלא להשתומם כיצד זה איש מהביבליוגרפים לא נקב בתאריך הנכון הכמעט-מפורש מעבר לשער הספר. נראה שהביבליוגרפים דאז לא התעניינו בנמצא להלן מהשער...

בפרק הקודם הבאתי את דברי בעל ה"התנצלות" המספר כי תרגומו של ר' יעקב ב"ר יצחק לא היה לרוחם של המו"לים, ולפיכך הזמינו תרגום אחר לכל הנביאים וכתובים, תרגום שנעשה בשיטה שונה - והוא שנדפס בסופו של דבר בספרי המגיד. עובדה זו נשמרה בסוד עד תום הכרך השלישי והאחרון, ורק אז באו ה"התנצלות" על כך שרק שמו של החיבור, המגיד, הוא מבעל ה"צאינה וראינה", ואילו התרגום עצמו לא לו הוא - למרות שבשער הכרך הראשון מופיע ר' יעקב ב"ר יצחק כמחבר הספר. חושד אני במו"לים שכוונה סמויה היתה להם במעשיהם אלו: המדפיסים לא היו בטוחים האם ישא התרגום חן בעיני הקהל, אך מאחר ור' יעקב מיאנווע כבר קנה לו שם בצאינה וראינה שלו, יסברו להם האנשים שגם המגיד הוא יציר כפיו ויחבבוהו, ירכשו את שני הכרכים הראשונים, ורק בתום הדפסת הכרך השלישי יגלו את אוזנם שלא הוא המתרגם האמיתי. לפועל, כנראה, הצלחה גדולה לא היתה לו למגיד - ומהדורתו השניה נדפסה רק כעבור יובל שנים, בעוד שה"צאינה וראינה" זכה לכמה מהדורות כבר בשנים הראשונות לפרסומו. אך יתכן שתופעה זו נגרמה בעטיין של גזירות ת"ח שפרצו כעשרים שנה אחר הדפסת המגיד, ומעשה הדפוס לזובלין עמד בשפל המצב, ורק כחלוף כמה עשרות שנים נתאושש הציבור היהודי. ואמנם, במאות הי"ח והי"ט נדפס ספר המגיד במהדורות רבות.

תקוותי שברצות ה' עוד אשוב לנושא ספר המגיד, ובינתיים רואה אני לנכון לייעץ לחוקרים את ספר המגיד, שישתמשו רק בהוצאה הראשונה - לזובלין שפ"ג-שפ"ז - היות וכל המהדורות שלאחריה נדפסו בהשמטות ובשינויים.

מתעוררת עכשיו השאלה, כיצד הספיקו לערוך בזמן כה קצר תרגום חדש לנו"כ. על זאת ניתן להשיב שיתכן ונמצא להם תרגום מן

(10) ראה גם מה שכתבתי אודות המגיד מהדורת ווילמערשדארף, במאמרי, על הגהות דרבינו עובדיה',

המוכן, שהרי יכול להיות שגם מי שהוא אחר התעסק בתרגום נוי"כ ליידיש.

בהקדמת המו"ל הנזכרת לעיל, בנוסחה העברי, נמצא משפט בלתי ברור; אחר שמספר על פטירת המחבר ר' יעקב כותב הוא: "... ואני חדל ... אמרתי לזכור שם הספר הזה בשם טוב אשר פי ה' יקבנו (עיני כל ישראל) ולא יקרא שמו עוד (מגיד לבית יעקב) כי אם (עיני כל ישראל) ...". נראה לי שעם רצונם להעלים את הנעשה בהחלפת התרגומים, בכל-זאת רמזו על כך בהצנע: אין כבר צורך לקרוא לספר בשם המגיד שחיברו ר' יעקב - „מגיד לבית יעקב” - אלא ראוי הוא להקרא מעתה „עיני כל ישראל”, כלומר: המתרגם האמיתי ישראל שמו.

המורס מכל האמור: ר' יעקב ב"ר יצחק מיאנווע, מחבר הצאינה וראינה והמגיד, נפטר בשנת שפ"ג - כנראה באביב של אותה שנה. המגיד שלו נותר בכתובים ולא נדפס מעולם. ספר המגיד הנדפס מאז והנמצא בידינו - הוא למחבר אלמוני, ונדפס לראשונה בלובלין במשך השנים שפ"ג-שפ"ז (1623-1627).

השוואה

בניחן הדיוד שחה בין דרב דפדפס דהחסידיה: משה שזרא אביר-דפיקסל
 ובין הרבנו מה אהרן מרזס מאסטרהא ומען מה: אהרן רגיל שרדב מה.
 הרפס דעשרס וארכע עם רשי וזיטש לבח. ויצא הפסד
 מה משה רגיל יכול להרפס כל מן העזא כאת נפשו ככל מן טייטש אמסאם יטב
 אהרן רגיל שרדב מחל לו כגיל או רשאי מה אהרן רגיל גיכ לרפס עשרס וארכע עב
 ומייטש לכח ובלאפה ק כלאיטא מה אהרן רגיל לקיים הפסד ודיכ מה מ' שדא
 לסה אהרן רגיל שבועה כגיל עיכ מחל לו השבועה רגיל ומה אהרן רגיל רסכס מהו
 שלא יחוד מ'א אחיכ על הרב כמ'ש לתבוע הצאות עם שבועה רוככת כפסד יתקש
 מ'א העשרים וארכע הן שלא יפסי' פמיד הרב מהצאות מה אהרן כזנעשה ע'פ
 דאחר מעיל לחיקין חויל ילראי באט עה' חוס ר' ב' סין תקע'ט לפיק.

ה' הי' אברס אבלי כמאיל שמואל הלוח' מ'ו תק' מלטיטא
 ס' נתן כ' כמפח מה' קודא ל'ב ול'ה

שתי הדפסות של תרגום-בליץ לתנ"ך בבית דפוסו של שמיד בווינה

ד"ר י' צינברג בספרו „תולדות ספרות ישראל“, (כרך ה עמ' 76)
כותב על התרגומים השונים של התנ"ך ליידיש:

הנסיון לדחות את ה„צאינה וראינה“ ואת שאר תרגומי-הדרוש לא הצליח. הנוסח המסורתי שלו התאים יותר מתרגומיהם של בליץ וויצנחויזן לשיטת החינוך המיושנת שחיתה נהוגה באותם הזמנים... במאבק זה ניצח ה„צאינה וראינה“ [נדחק את רגליהם של שני התרגומים החדשים. תרגומו של וויצנחויזן זכה, למִפְעָר, להוצאה חוזרת (בשנת 1687). אך תרגומו של בליץ לא זכה אף לזאת...].

קביעה זו אינה נכונה, ותרגומו של בליץ חזר ונדפס פעמיים, אמנם לא באותו דור אלא רק כעבור למעלה ממאה שנה. הנוצרי אנטון שמיד, מדפיס ומו"ל ספרים עבריים בווינה, הוא שהדפיס פעמיים תרגום זה, לראשונה בשנת תקנ"ח (1798) ושנית בשנת תקע"ד (1814).

הדפסות אלו לא נעשו בפורמט הגדול שבו נדפס התרגום באמשטרדם, אלא בתבנית קטנה, כעין זו של „המגיד“, וכן בצירוף המקור העברי וגם פירוש רש"י. בשער אמנם נאמר „ספר המגיד“ סתם, ללא כל רמז שהתרגום הוא תרגומו של בליץ; אך למקרא ההקדמה נוכחים אנו לדעת שאין זה „המגיד“ אלא „בליץ“, ונראה שזה שגרם להם לביבליוגרפים, המסתפקים בדרך כלל בנתונים שבדף השער, שלא יבחינו בהוצאות אלו – מתוך הנחה שהמדובר בעוד מהדורות שגרתיות של „המגידים“, ולפיכך נותרו מהדורות אלו בלתי-רשומות בביבליוגרפיה (אגב, ה„מגידים“ לא זכו עדיין לרישום ביבליוגרפי יאות, לפיכך קשה לקבל מושג מדוייק עד כמה הגיעה מדת הפופולריות שלהם).

מעניין להתוודע אל המניעים שהמריצו את המו"ל להמיר את „המגיד“ בתרגומו של בליץ, כפי שהם באים לידי ביטוי בהקדמותיו לשתי המהדורות.

(1) תרגום בליץ, אמשטרדם שליז-שליט. תרגומי וויצנחויזן, שם.

(2) המשפט הנחזק בין אריחים לא תורגם במהדורה העברית. מקורו: „געשיכטע פון דער ליטערעטור צו יידי“, כרך 6 עמ' 161. – המתרגם.

וכך קוראים אנו ב„הקדמת המדפיס“, בידיש מגורמנת, למהדורת תקנ"ח²:

הסיבה למהדורה הנוכחית היא שנוכחנו בחסרונה לבני עמנו, וכי דבר נחוץ הוא, ברם אנו, בכל ספר היוצא מתחת ידינו, תמיד נותנים דעתנו לשכללו ולעשותו יותר ב-רשימוש מאשר היה עד כה, ואף בספר זה הרבינו את תועלתיותו... הלשון-אשכנז הישנה שהיתה נדפסת תמיד במגידים, לא זו בלבד שהיא כשלעצמה היתה בלשון מגומגום¹ ומבולבל, אלא אף נעשתה מבולבלת ובלתי ניתנת להבנה לחלוטין בעטיים של מיני מדרשים וכן פשטים שהורקו לאשכנזית: וכל הרוצה ללמוד את המקרא מתוכם לא ידע צאת ולבוא, ויודע אני כיצד היה זה לי עצמי. חשקתי מאד ללמוד פסוק, וגם על-ידי פירוש רש"י לא יכולתי להבין, הפשתי ישועתי בהלשון-אשכנז, אך לא הצלחתי, היה לי הדבר מן הנמנעות, וככל שנתייגעתי לא מצאתי שום ביאור, כל-כך מבולבל ומשולל הגיון הוא הטייטש' הנדפס במגידים. למצב זה ניתנה תשומת הלב כבר לפני קצ"ב שנה כאשר רואים אנו בהקדמה דלהן, מאת מחבר התנ"ך בלשון-אשכנז, הנדפס כאמשטרדם בשנת תל"ו לפ"ק. מחבר זה נתייגע במאד לבאר פשט הפסוק, כפי יכלתו וכפי כחו בלשון אשכנז. לפיכך הדפסנו במגידים אלו ביאור זה היותר משובח והיותר מדוייק, ובטוחים אנהנו שכל איש נבון והכס לבב יברך את מעשה ידינו, וגם כל איש אשר אין לו יד ושם בלשון הקודש, ימצא נחת בקראו בו בשבתות ובמועדים, שהרי מתוכו יודע לו הנאמר בפסוק, וכך לא יהא כולו ערום ועריה מתורת ה' הקדושה. והנותר בלשונו לאמר, ימצאהו המעיין בהקדמה דלהן כדי סיפוקו, ובעונג יקראנחו.

אחר הקדמה זו הדפיס, בקיצורים, את הקדמתו של בליץ.

כפי שאנו רואים, חוזר כאן אותו המניע של ה„אנטי-דרש“ שבו הצדיק בליץ את תרגומו הפשטני שלו, ובו ביקר את הצאינה וראינה' ושאר התרגומים המיוסדים על דרך הדרש.

כידוע לא הצליח בליץ בתרגומו, ודורות על דורות שאבו הנאה מהצאינה וראינה', והמגיד' שזכו לעשרות מהדורות, אך כנראה היו המו"לים סבורים שהזמנים משתנים ועמהם גם הלכי הרוח, ועל-כן שיערו שהגיע סוף-סוף הזמן להמיר את התרגומים המדרשיים של הצאינה וראינה', והמגיד' בתרגומו של בליץ שבדרך הפשט. ודאי, שהיתה כאן גם השפעה של הרוחות החדשות שהתחילו בימים ההם לנשב מתנועת ההשכלה שעלתה אז, שהרי המשכילים, כידוע, לא צידדו בדרש.

(2) הקדמה זו נדפסה גם במהדורת תקע"ד. כאן ניתנת היא בתרגום, אך התיבות המודגשות הן בלשון המקור, שאף בו הודגשו.

קשה לדעת האם זכתה מהדורה זו להצלחה. רק כעבור שש עשרה שנה, בשנת תקע"ד (1814), נגש שמיד להדפיס שנית הוצאה חוזרת של אותו תרגום.

במהדורה השניה חזר והדפיס את „הקדמת המדפיס בשנת תקנ"ח“, אך זאת הפעם לא הסתפק בה, והוסיף הקדמה שניה שבה כבר דנו בשאלה האם קיים צורך, בכלל, בתרגום יידיש לתנ"ך. בתקופת שש-עשרה שנה שבינתיים, התחזקה תנועת ההשכלה בגרמניה ובאוסטריה, ואחת ממטרותיהן העיקריות של המשכילים היתה לעקור את שפת היידיש מן השורש, היא אותה שפה שלא מצאו לה המשכילים כינויים אחרים מאשר „שפת עלגים“, „שפת בבל“, „תגעל בה נפש הקורא“. באותה תקופת-ביניים נדפסו, באותו דפוס, חמשה-עשר כרכים מתרגום התנ"ך של מנדלסון שעם הביאורי בשם „מנחה חדשה“. מטרתו של תרגום זה, הכתוב גרמנית צחה באותיות עבריות, היתה הפכית בדיוק ממטרתם של תרגומי התנ"ך הישנים; הם בקשו להביא את התנ"ך גם לציבור הפשוט שאינו שולט בלשון-הקודש, ואילו מנדלסון, בתרגומו, נתכוון לקרב את הלשון הגרמנית לציבור יודעי העברית שביכולתם ללמוד את התנ"ך במקורו. ואמנם, בהקדמתו לתרגום, הנקראת „אור לנתיבה“, יוצא מנדלסון בחריפות נגד תרגומו של בליץ לתנ"ך. הדפסת תרגומו של בליץ בתקופה זו היה בה משום התקוממות נגד המשכילים, ונוסף לכך היה כבר ספק בנחיצותו של התרגום לשימוש מקומי; בגרמניה ובאוסטריה יידיש כבר היתה בשקיעתה, והמהדורה היתה עלולה להשאר בלתי מכורה באין דורש לה.

ולכך נועדה ההקדמה השניה. תחילה מתנצל המו"ל על גשתו להדפסת תרגום יידי לתנ"ך; אין זו חסוֹשֶׁלֹם בגידה ב„השכלה“ מאחר ותרגום זה נועד ללקוחותיו מיהודי פולין-רוסיה, שאצלם קיימת דרישה ל„מגידים“, ואשר עבורם תרגומו של מנדלסון הוא „כספר החתום“.

בהקדמה זו קוראים אנו כדברים הללו:

(3) הידוע ברזיה בשם „הביאורי סתם“.

(4) ואילו הם דבריו: „אנכי ... לא ראיתי את התרגום המיוחס לר' אלי" (בחור, ח. ל.) מימי לא נתפשט במדינה זו כלל אבל ראיתי את העתקת ר' יקותיאל [בליץ, ח. ל.]... ואם אולי סוננתו היתה רצוי, ולכך הסכימו בעדו חכמי הדור ההוא אבל מעשיו בלתי רצויים כלל, כי לא ידע כתיב לשון הקדש, ולא הכין עומק מליצותיה, ומה שהשיג ממנה תרגם בלשון עלגים מקולקל ומשחת מאד, תגעל בה נפש הקורא הידוע לדבר צחות“.

„הדפסת המגידים האלה עם העתקה אשכנזית ישנה, אדע כי לא רצון יהי בעיני יקירי עם ישראל הנפוצים במדינות הקיסר יריה... יען מאז זרחה שמש החכמה עלי ארצם נפקחו עיני העברים לשים עיניהם על דרכיהם, להגות בחכמה ולחבר שפתם בלשון אשכנז צח ונקי גם מלתת חינוך טוב לצעיריהם... לא ירפו ידיהם, ללמדם לשון וספר... לנהלם בשבט הביאורים ומשענת התרגומים אשר ביארו ותרגמו אנשי השם חכמי לב כמו הרב החכם החוקר האלקי הרמב"ם נ"ע, ר' אהרן האללי, ר' יואל ברילל, אייכל, פרידלענדער, אבערניק, דעטמאלד, בן-זאב, וכדומה אנשים חכמים בעלי מדע ומביני לשון... ולכן לא תחשב לי בהדפסת המגידים האלה מחשבת און אשר רצוני לחקדיר זוהר מפעלות תמימי דעות הנזכרים, כי אנכי הייתי הראשון אשר העיר את לבבו לאסוף ולקבוץ התרגומים והביאורים מהחכמים הנזכרים... ולהעלותם... על מזבח הדפוס אשר לי בט"ו כרכים אשר בשם מנחה חדשה נקראו, וגם על חוני לא חסה עיני לפאר מעשה ידיהם... בהוד הדפוס ויופי חנייר, משוש המה לכל קוראיהם... ואיך אמאס יגיע כפי... הלילה לי מזאת... ונהפוך הוא, אני תפלה אשר יהפך אל עם ישראל שפה ברורה לקרוא כלם - ובפרט ילדי שעשועיהם - מתוך המנחה חדשה, למען ישכחו כלמת עלגי לשון, וחרפת ערלי שפתים לא יזכרו עוד... ואם יתהלל מתחלל כי ידפיס מגידים עם העתקה חדשה וקלה, הלא נקל לנבון לדעת כי ידיו לא יעשו תושי, כי אין רצון. רק לחקל העתקות הנזכרים ולערב מליצותיהם הצחות... במליצות הנשחתות והחבלולות הנמצאות בהעתקות הישנות, ומי שלח ידו במלאכה נמבזה כזאת ונקח מעון השחתת המליצות וקלקול הכוונות...? ולכן תחי העתקתו לא לעזר לאשר יעזרו עצמם במנחה חדשה, ולא לחועיל גם להבלתי מבינים צחות לשון אשכנז, סוף דבר חפץ טוב ושלם בידו לא יצליח.

אמנם הסיבה אשר הניעתני להדפסת המגידים האלה, היא למלאות רצון בני ישראל השוכנים בארצות פולין ורוסין, חקונים מאתי ספרים מספרים שונים, ונפשם שוקקה להשיג גם מגידים מדפוסי הנוה... עם העתקה נאותה... כי התרגום אשר בהמנחה חדשה כמו זר יחשב להם וכספר חתום הוא בעיניהם, יען אשר אין אתם יודע עד מה מצחות לשון אשכנז, כי לא יבינו לדבר כן; לזאת נדרשתי לשאלתם ונעתרתי להם והעירתי את לבבי לבור להם את העתקה הזאת, כי היא היותר צחה וטובה מכל העתקות הישנות, כאשר העיד עליי החכם המעתיק בהקדמתו. ובזאת אחשוב כי לא רק הסיבה אשר הניעתנו להדפיסה הראיתי, כי אם גם רצון בני ישראל השוכנים בפולין ורוסין מלאתי. עוד בזאת אדרש לכם בית ישראל בעצה היעוצה ממני... שתקנו לכם עם המגידים האלה גם את ספר המצוא על נביאים וכתובים אשר נדפס בדפוסי בשנת תק"ע למען דעת תוכן ענין כל ספר וספר, ומי כתבו וסבת שם הספר, ודרכי לשונו, וכמות הזמן יכילו ספורי הספר, והשתלשלות יחוסי המלכים, וסדר קבלת הנביאים, וחתרת כמה ספקות עצומות יכילו בדבריהם, הכל מפורש בשום שכל מאת החכם המשורר מהר"ל בן

זאב נִיעַ הַנּוֹדַע בִּיהוּדָה וּבִישְׂרָאֵל שְׁמוֹ עֵי חֲבוּרֵי חֲנַפְלָאִים אֲשֶׁר זָכַר
לֹא יִסּוּף מִזְרַעֲם.

וויצען דען 15 מערץ 1814.

אנטאן שמיד [קנייזרליכער] [קאניגליכער] פרינציפלעגערטער] אונד
ניעדער עסטרייכישע לאנדשאפטס דייטש אונד אריענטאלישער
בוכדרוקער. (= מדפיס קיסרי-מלכותי מורשה לתחום אוסטריה
התחתית. מדפיס בגרמנית ובלשונות המזרח).

אם אמנם מתכוונת החקדמה למה שבפיה, אזי ספק גדול הוא
האם השיגה מהדורה זו את מטרתה; אם תרגומו של מנדלסון היה
ליהודי פולין-רוסיה כספר החתום, חרי גם תרגומו של בליץ היה בלתי
מובן עבורם. אפילו בשעה שיצא לראשונה, כבר אז לא היתה לשונו
לשון הדיבור של יהודי פולין, ובמשך הזמן הלכה שפה זו ונעשתה
יותר ויותר בלתי מובנת.

כדאי היה לזהות את כותב החקדמות הללו. אין זה מסתבר
ששמיד עצמו הוא שכתבן, למרות שהוא זה שבא על החתום בהקדמה
השניה, ועם היות שאמנם ידע את הלשון העברית. בילדותו היה חניך
בבית דפוסו של פאָן-קורצברג בווינה – באותו זמן רכשה חברה זו את
בית הדפוס העברי המפורסם של פרופס באמשטרדם, וחפצו לייסד
מחלקה עברית שתעבוד באותיות ובמכשירי הדפוס של פרופס. ברס,
אותה עת לא היו בווינה בנמצא סדרי-דפוס יהודים, וליהודי חוץ לא
היתה אז זכות ישיבה בווינה. לפיכך החליט בית-הדפוס לבחור כמה
מהמוכשרים שבחניכיו, ולתתם אל האקדמיה המלכותית ללימודי
לשונות הקדם שבווינה, ושם למדו הנערים עברית. אחד התלמידים
הללו היה מי שנתפרסם לימים כמדפיס אנטון שמיד. כך שאפשר
והוא זה שכתב את החקדמה (לכד החקדמה העברית נדפס גם תרגומה
לגרמנית, באותיות עבריות, ויכול להיות שהיא נכתבה בגרמנית
מעיקרה, ותורגמה לעברית). ברס, תוכן החקדמה וסגנונה אינו מותיר
אצלי ספק, שהיא מעשה ידיו של „משכיל” יהודי, ולדעתי היה זה אחד
המגיחים שבמחלקה העברית בבית דפוסו של שמיד. מגיחים אלו לא
היו עובדים טכניים גרידא, אלא היו מעורבים בניחול העסקים של
המחלקה העברית וחיוו דעתם מה להדפיס, כיצד ומתי. במשך כל

5) צינברג (געשיכטע... ש. ש. עמ' 160 [קטע זה לא תורגם במחזורה העברית. – המתרגם]) מקבל
את לשונו של בליץ בתרגומו לזו שבהקדמתו.

6) ראה: מאיר לעסערס, דברים אחדים לתולדות מלאכת הדפוס ומדפיסי ספרים בלשון עבר בקרית
מלך רב וויצען הבירה... בנורוים, 2, וויז תרכ"ז, עמ' 22-21.

תקופת קיומו של בית-דפוסו, מינה שמיד למגיחים רק משכילים, וביניהם פוגשים אנו בדמויות שהיו הרוח תחיה של תנועת ההשכלה כבן-זאב, שמואל דטמולד, שמשון בלוך, שלום הכהן, מאיר לטריס ואחרים. הם, לדעתי, היו יוזמי הדפסת תרגום-בליץ, והם שכתבו את ההקדמה העברית.

באשר להדפסה הראשונה של תרגום בליץ אצל שמיד, בשנת תקנ"ח, הרי שאז שימשו בהגהה המשכילים מאיר אובורניק ושמואל דטמולד (הנזכרים בהקדמה השנייה). אחד מהם, אובורניק, חותם במקום מסויים בתואר, אינשפקטור לדפוס העברי של שמיד; שניהם אף עסקו בהוצאה לאור של ביאור התנ"ך, "מנחה חדשה" הנ"ל, ובכמה חלקים ממנו נדפס תרגומם שלהם עצמם. יתכן וגם שמואל רומנלי, המגיה העברי הראשון בבית דפוסו של שמיד, היה עדיין שם; באותה שנה, 1798, עזב הוא את וינה. כיהודי איטלקי לא היה לו, מן הסתם, ענין רב ביידיש, הגם שלא מן הנמנע ששפה זו היתה מוכרת לו (אליבא דשטיינשניידער שלט רומנלי בעשר לשונות).

כשיצאה המהדורה השנייה לאור, בשנת 1814, שימש בהגהה - בנוסף לשמואל דטמולד - המשכיל הידוע שמשון בלוך, וסביר ביותר לשער שהוא זה שכתב את ההקדמה העברית שבאותה הוצאה.

מהדורת שמיד כוללת רק את תרגום הנ"ך, ללא החומש. נוסח השער הוא:

ספר המגיד חלק ראשון כולל נביאים ראשונים עם פרשיי והעתקה אשכנזית כאשר יצאה כבר לעולמים בק"ק אמשטרדאם בשנת תל"ו לפ"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דבר ה', גם לקרות בו הנשים והעם, למען דעת גם המה את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמצה בקרב אחיהם. ונוסף בזה על כל הנדפסים עד הנה פי רבינו ישעיה על ספר שופטים ושמואל א' ושמואל ב' וקיצור פי רד"ק על ספר ישעיה וספר איוב, ונדפס בהשגחה גדולה ובכלל הידור

7) לכאורה תמוהה קצת שיטתו זו של שמיד, שהרי תוצרת הדפוס של המחלקה העברית היתה, ברובה, ספרים רבניים מסורתיים ורק מיעוטה חיבורים משכיליים, ואף גם זאת רק בזכותם של אותם מגיחים משכילים. לדעתו של ראובן פאהן הסיבה לכך נעוצה בהמנעותם של יהודים מחוגי האורטודוקסיה להתגורר בווינה שבה היתה קהילה יהודית קטנה ובלתי חרדית (ראה: ראובן פאהן, תקופת ההשכלה בווינה, חלק ראשון, וויז 1919). לדעתי מתבאר הדבר בכך שמגיה בבית-דפוס חייב לשלוט היטב בשפה. משכילי העת ההיא נודעים כמדקדקים גדולים, לעומת הרבנים שלא קנו להם שם כידועי הלשון העברית, ושפתם לא הצטיינה בדקדוקה.

8) על המגיהים בבית דפוסו של שמיד, ראה: מאיר לעטעריס, שם: ראובן פאהן, שם.

9) בסוף אותה שנה (1814) עזב בלוך את וינה.

ויופי אשר נתן אלקים לדפוסינו, וכל הקורא בו יראה וישמח לבו ויברך את מעשה ידנו.

ווין, געדרוקט ביא אנטאן שמיד, תקע"ד.

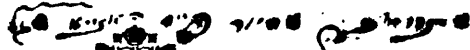
במקביל להוצאה זו הדפיסו מהדורה שניה של תרגום התנ"ך מגישי מנחה הנ"ל בשלימותו, כולל גם תרגום התורה. עובדה זו מוכחת מהסכמתו של ר' משה מינץ, הכותב:

...ונפשו אותה להוציא לאור ספרי תנ"ך הנעשה באמשרדס הנקראים מגישי מנחה. ואף גם זאת להדפיס שנית נביאים וכתובים בשלשה כרכים עם ספר המגיד בצלם ודמות העשוי בזולצבאך ולמען יבינו במקרא עם ה' אלה אשר נפוצו בארצות ואקלימים אשר לא למדו לשונם לדבר צחות לשון אשכנז אשר העתיקו כעת משכילי עם. און יחשוב לשלוח יד להוסיף או לגרוע בפני המגיד שם למען לא יהי לחם פירוש אשכנז הנ"ל כדברי ספר החתום...¹⁰.

כלומר, שללא הבט על כל הכוונות הטובות, הדפיסו גם את ה„מגישי מנחה“, מטעמים מסחריים. אך יתכן ופשט הדברים הוא, שיצאה מהדורה נוספת של תרגום-בליץ הכוללת גם את תרגום החומשי׳, אלא שמהדורה זו היא בגודל ⁸, כתבנית ה„מגישי מנחה“ הנדפסים באמשרדס¹¹. כך גם חייבים להבין את פשט הדברים „ספר המגיד בצלם ודמות העשוי בזולצבאך“, שכוונתם רק לתבנית ה„מגידים“ הללו שהיא ⁴.

טופס ממהדורה יקרת-מציאות זו של תרגום-בליץ (תקנ"ח-1798) נמצא בספריית הרבי מליובאוויטש.

- (10) ההסכמה נכתבה בשנת תקנ"ז (1797), בספריית הרבי מליובאוויטש נמצאת מהדורת „מגישי מנחה“ (שאינה תרגום-בליץ), כתבנית ⁸. הנדפסת אצל שמיד בשנת תקס"ג (1803). על מהדורות ה„מגישי מנחה“ ראה בפרטות אצל יודא ז'אפס, יודא בלעסער, 14, עמ' 229 (יש להוסיף את מהדורת טראקא חק"ס).
- (11) אם פירוש זה הוא נכון, יש בכך כדי לבאר מדוע לא נדפס החומש בתבנית ⁴ אלא במהדורה הנדפסת בגודל ⁸. בחומש השתמשו בדרך-כלל בכתב-הגבסת, וכשהוא אינו גדול — נוח לשאתו כתיק הסלית. אך בבית נוהגת היתה האם או הסבתא ביום השבת, אחר אכילת החמין האחר תנומת השבת, לישב אל השולחן ולקרוא כסול בנינו המסביל, לצדה ישבה והאזינה הבת הצעירה או הכלה, והיא עוקבת בעיניה אחר הכתוב בספר, ומתקנת מה רשם חיבה שהסבתא בעיניה הכותה לא טראה כאחת. לצורך זה נוח היה להשתמש בספר בתבנית הפרובעת, הגדולה יותר.
- (12) היו גם „מגישי מנחה“ שנדפסו בתבנית ⁴, אך המהדורות האמשרדסיית המפורצות יותר הן ה„מגישי מנחה“ שכתבנית ⁸.
- (13) בית הדפוס בחולצבך היה הראשון שהדפיס את „המגיד“ בתבנית ⁴, עד אז הדפיסוה רק בגודל פולני, ². כל המהדורות הבאות של „המגיד“ שנדפסו, בתי-דפוס שונים, כתבנית ⁴ — נקראו בתבנית זולצבאך.

ספר

המגיד

חלק שלישי
כולל כתובים

”

מיוש רש"י והשתקה אשננות באשר יצאה כבר לעולמים כקק אסמטראס בשנת
 תל"ז לע"ק לתועלת התלמידים ללמוד ולהבין את דברי ה', גם יקרות בו הנשים והעם,
 למען רעה גם הכח את כל הכתוב בספרי נביאים הקדושים, ולא יהיו לשמנת
 בקרב אחיהם. אטוף בזה על כל הערפסים שר רעה פ' רבינו ישעיהו
 על ספר שופטים ושכנאל א' ושמואל ב' וקיצור פ' רד"ק על ספר
 ישעיהו וספר איוב. וטיפס בחשונה גדלה ובכל הידור חופי אשר
 נתן אלהים לדמוט. וכל הקרא בו יצאח וישמח לבו
 ויבך את מעשה ידיו.

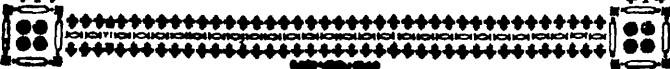

בשנת תקצ"ז לע"ק

ויין

נערותקט ביא [מנמ] שמיד ק' ק פרילערטעס העברישעס בטרודקשי.

Wien, gedruckt bei Anton Schmid & Co. in der Wollzeile No. 1790.

מקורו של ספר „משל ומליצה“*

במאמרו, צו דער געשיכטע פון דער יידישער פאלקסליטעראטור-
 (ייִוואַבלעטער, 3, עמ' 240), בדבריו על ה.סיפורי מעשיות- היידיים של
 סדילקוב, מתעכב ז' ריזן ארוכות על הפואימה „משל ומליצה“-
 הכתובה בסגנון מאקאמי, ומעלה אנב כך את החשערה שהורתו ולידתו
 של חיבור זה לא היתה בשפת יידיש, ואין הוא אלא עיבוד מעברית.
 ריזן מציב כמה השערות באשר למקור העברי, ברם לבסוף נשאר הוא
 ב„תיקו“.

ואמנם, החשערה כי לפואימה זו קדם מקור עברי, נכונה היא. כמר
 כן נכונה השערתו של י' צינברג שחטקסט העברי נוצר במחצית
 השניה של המאה ה-18. ברם אין הוא נובע מחוגי חלוצי תקופת
 ההשכלה, כהשערותו של צינברג, אלא מחוגים רבניים-מגידיים והסגנון
 המאקאמי הוא מקרי גרידא (ושמא' אומנות המגידות של המחבר היא
 שהשפיעה על כך, שמחמתה עיין מן הסתם תכופות בספרי מוסר
 ובספרות המשלים של ימי הביניים).

מחברה של הפואימה העברית הוא ר' אהרן ב"ר יהודה הלוי
 מברעזאן, שהיה המגיד דמתא באלעקסניץ (שבוואלין) ואחר-כך ישב
 בבראד ונמנה בין „חכמי הקלויז“ המפורסמים של עיר זו. הוא גם
 מחברם של ספרים נוספים: פירוש לפרקי-אבות, פירוש על ההגדה של
 פסח, ועוד. החיבור שממנו תורגם ה„משל ומליצה“ נקרא במקורו „זאת
 תורת האדם“, והוא נדפס לראשונה בשנת תקע"ט, על-ידי נכדו של
 המחבר, זמן רב אחר פטירת זקינו (חספר הוא חמ"ד, אך נראה שנדפס
 אישם בוואלין). ואין הוא אלא קונטרס קטן בן כ"ב דפים בתבנית 8°,
 וכתוב הוא כמעט כולו בסגנון מאקאמי (משלים בודדים, וכן שיר אחד,
 באו כבר מקודם ב„חסדי אבות“ שלו הנדפס בזאלקווא תקכ"ה או
 תקל"א). במקורה העברי נקראת הפואימה „משל ומליצה“ בשם „תורת
 אדם וקורותיו“, והיא מחזיקה דפים ספורים בסופו של אותו קונטרס
 „זאת תורת האדם“.

לשם השוואת התרגום אל המקור אביא כאן קטע עברי, ואת
 מקבילתו בתרגום היידי כפי אשר נעתקה במאמרו של ריזן.

* ראה עתה במאמרי „ספר זאת תורת האדם“, אהל הח"ל ה"ג עמ' 330.

אמר ידידי ער זאָגט ידידי דער זון אבימלך
 איך וועל מאכין בקאנט אלע לייט
 פון דעם לאַנד אַלש וואָש האָט זיך מיר
 גטראָפן אויף דעם וועג ווען איך בין פון דער
 היים אַנטלפן. איטלער מענטש זאָל זיך נעמן
 איין שטראָף. און זאָל אויף וואַכן אויש דעם
 נאַרישן שלאָף. נוא וויא איך בין פון מיין
 שטאָט גצרגן. פון אַזו איין שטאָט וואָש איז
 ווונדערליך אין אַלע אונגן. דרינגן איז איין טורם
 גרייכט. ביז צום הימל אויבן. וואָש איטליכר
 טוט אים לויבן:

וויא עס איז גקומן ניין חדשים פון מיין רייזן.
 האָט מיר השי"י איין וועג גטאָן ווייזן.
 וואָש טוט זיך צו שפּרייטן אויף צווייא ווייטן.
 איין וועג גייט אויף איין אָרט ווי אַלע לייט
 זיינען פון השי"י ווייט. אנשים ונשים. זיינן
 וויא די חיות און מחשים. גנבנען און רובין און
 אָן השי"י טוען זייא ניט גלייבן. טרינקן און
 עשן און אָן השי"י טוען זייא פּר בעסן. פּ אר
 אום רייניגן זייער לייב מיט פּרעמד ווייער
 וואָס זייער האַרץ גלוסט טוען זייא ניט פּאר
 מיידן. און איבן טראַכטן ניט אַז זייא וועלן
 מחן יסורים ליידין:

דיא אַנדערע וועג איז גווען אויף דער רעכטר
 ווייט. וואָש פּן גינט דארטן פּרומע לייט.
 וואָס טוען גאָט חמיד בעטן. און פון זיינע
 מצווח ניט אַפּ טרעטן. טאָג און נאַכט טוען
 זייא זיך אין די תורה במיהן. שלעכטן טוען
 זייא ניט טאָן. און טוען אימער טראַכטן. לייט
 צו לערנן פּאַר השי"י צו פּאַרכטן. טוען זיין
 ווערק לובין און באַרמין אויף אַלעם וואָס
 אויף זיי טוט קומן. דאָס בדיינקן האָט גטאָן
 לאַנג גווערן. אויף וועלכי זייט איך זאָל פּך

אמר ידידיה בן לאדוני אבי אל"י
 מלך. אמרתי להודיע לבני
 אדם אשר בכל עיר ופלך,
 מההרפתקאות דעדו עלי בהיותי
 בדרך. למען ידעו כל עמי הארץ
 ויתנו בלבם מורך.

ויהי בנסעי מבית מקום מנוחתי,
 מבית שמואל הרמתי, עיר
 גדולה לאלקים חיים, ומגדול עוז
 וראשו בשמים, קריה נאמנה,
 אלחנין יסדה ובנה.

והנה אחר תשעה ירחים, באתי
 אל פרשת דרכים, דרך אחד
 הולך וסובב על פני הישימון, ושם
 ששי תלמי ואחימן, אנשי מדות
 רעות, חמודי חמד וחפצי
 שעשועות, אוכלים למעדנים
 ושותים יין גנים, לבושי שנים,
 ואחרי עיניהם ולבם זנים, פניהם
 פני להבים, עזי פנים ככלבים,
 גוזלים וחומסים, ונשים מתחת
 בעליהם אונסים.

ודרך אחד הולך קדמת אשור,
 אשר יושביה אנשי חסד
 ויושר. בני אל חי מתלוננים בצל
 שדי, תורת אמת בפיהם ועבודת
 הבורא מודיעים לכל הבא לעבוד
 עבודת עבד ועבודת משא, לאל רם
 ונשא, ששים ושמחים לעשות רצון
 קונם, מעת תירושם רבו ודגנם.

והנה בעמדי על הדרך, עלה בלבי
 מורך ועיני משוטטות בכל
 פינה, כי לא ידעתי לאיזה דרך
 אפנה ובאיזה דרך אלך, אם בדרך

קערץ. איך קען ניט געבן מיר קיין ערט וו
 ערין איך וועל גיין און אין וועלכי שטעט. אוב
 אריף דעם ערט ווי די לייט ווינען פרום און
 גוט. אודר אין דער שטעט וו מען ביז טוט:

וויא איך טרא פיד עווי בריינקין. און מיין
 הערץ טוט זיך קרענקן. הייב איך און
 מייע אריין און זעה איין שטעט און איין
 טורים פון דעם סערום ערום איין פריער און
 איין הויכן טיער. בען האשר טוען ערום גיין
 גביעט זייער שיין איין גרושן שטורים פון פיל
 לייט. העס האטלן פון לענער ווייט זייער
 לוסטיג און פרייליך אטלער איז ביא זיך וויא
 איין מלך. פאר השיי העס קיינו מורא עווי
 ווי דא שטעט סרום און עמורה. איך בין
 גיקומן צו דער פריער. און ביא ערין אין
 טיער בענגט מיך איין עלטר פון. מיט איין
 פאנער העס ער ען גקלייט ען. מיט שווער
 און שפיר. הער ער נגארט פון קעפ ביז פיס.
 ער הער רייטן אריף איין ריט פערד וואס
 פאכט גרייב אין דער ערד. דער מענטש הער
 פיל מיט חניפות ושקרים צו רייכע און צו
 ערום. דער מענטש העס גרייט נוטל. ער איט
 גועזן איבער דער שטעט דער נוטל. איך בין
 פאר גרייש מורא שיעור צו נגנען. און בין
 צוויק גינגען דו פון נעמט מיך צו מיט נטע
 ריי. און ענפאנגט מיך מיט גרייש פרייד. און
 זאגט צו מיר דער בישטו זענר דער פון האנין
 קומשט עהער. זאג מיר פון ריין עלטרין איר
 נעמן. זאלשט זיך נאר ניט שעמן. און העס
 ערט העס דא קומשט פון דערט. איך ענפאר
 אים איך בין יידי. דער פרומן. איך בין צו זיך
 נאר נקומן. איך וועל לערן ריין גיזען און
 גרעכט. איך וועל זיין ריין קעכט. איך קום
 עהער פון איין טרישע משפחה. מיין פאטער איז
 גיזען איין בעל מלאכה. מיין שטעט הייט

המלך, מלכו של עולם, יודע כל
 נעלם, אם בדרך חרבים שבכל יום
 שחרים וערבים, רצים אל המחוי
 והכלכלה, ולאל יתברך אינם
 נותנים תהלה.

ויהי כי ארכו זמותי ומורשי לבכי,
 ותגדל צערי וכאבי ואשא
 עיני ואראה, עיר גדולה למראה,
 ארץ נחלי מים, וארץ רחבת ידים,
 פונה קדמה מזרחה צפונה וימה,
 בני לבנה כאלפים אמה, מוקפת
 חומה דלתים ובריה, לבינה עיג
 לבינה אריח עיג אריח, ובתוכו
 מגדל אדר והוד, ושיבתה טובה
 מאד, קרי עליזה עיר חומי, על
 תלה בנוי, ושמה מר-ח, ואנשי
 אנשי מעשה כסדום ועמורה.

ואקרב אל הקיר אשר סביב לעיר,
 עד בואי אל השער, בדאגה
 ובצער, והנה שם איש זקן בשנים,
 מלובש שריונים, ועליו כלי זיין,
 מלוטשים מתובל קין, חרב וחנית
 ערוכים, חץ וקשת דרוכים, רוכב
 על סוס אדום, וחברו מלאח מדם,
 כנען בידו מאזני מרמה, תרמית
 וערמה, ושמו כוש-ל, לכל ברכים
 מכשול, וכאשר אותו ראיתי,
 לאחורי נרתעתי, ויחי אלי בקרבנו,
 בפיו שלום ידבר ובקרבנו ישים
 ארבו, ויאמר אלי בן מי אתה
 העלם, הגד נא לי ואל תתעלם,
 ומה שמך הודיעני למען אדעך,
 ואומר אליו אני ידידי עבדך,
 באתי לשחר פניך, איש תם
 ממשפחת רם, ומקומו מיתק-ח

מתקה: דא טיירי. איין גרישי האנל שטאָט
 אָוו וויא אייערע. איך בין איך דד שטאָט אַרײַן
 גיקומן און קיינר האָט מיך ניט צו גנומען.
 קיינער פרעגט מיך ניט וויא איך קום אָהער
 און וואָס איז מיין בער. איך בין פון אייך צו
 פרייך איז גינען. ווייל איר האָט מיך מקרב
 גיזען. וויא דער פושל הערט מיין שטים.
 וערט ער גאַנץ פרום. און וואָגט קומט צו מיר
 אין מיין הויז. אַלץ אום רייניג האָב איך
 גוואָרטן אַרײַש. מיין שטוב איז יעצט גאַנץ
 רײַן קאַנט איר ביי מיר גאַסט זײַן. איך וועל
 אייך מאַכן איין מאָל צײַט. וויא דא רייכע
 לײַט. פון מיין ברייט וועט איר עשן. איך וועל
 אָן אייך קײַן מאָל ניט פאַר געסן. טרינקן
 וועט איר מיין וויין. איר וועט דוהיג זײַן. ליגן
 וועט איר און מיין בעט דאָש וואָג איך באמה
 ניט מיט געשפּעט.

שמה יקרה ואת האלקים אני ירא,
 ולגור בארץ באתי הנה אל אשר
 אמצא בעיניו חנינה, ועתה באתי
 אל המקום הזה ואין דורש ואין
 שואל מה זה ועל מה זה, ועתה
 אם נא מצאתי חן בעיניך, קרבני
 אליך, ואהי לך עבד. עולם,
 במצותיך אהי זריז ושלם ואשא
 קולי בבכי ויללה, ודמעתי על
 לחיי נגללה. וכשמוע כוש"ל דברי
 ההמה, וימלא המן חמה, ויאמר
 אלי בוא ברוך ה' למה בחוץ
 תעמוד, ואנכי פניתי הבית מבית
 תלמוד, ושם אעשה לך בית
 משתה מפתי תאכל ומכוס
 תשתה, ועל מטתי תשכב, ושם
 תמצא מנוח ...

ש' וינר (קהלת משה מס' 3348) רושם הוצאות מאוחרות של זאת
 תורת האדם" ומעיר כי יתכן והמהדורה הראשונה נדפסה באלקסניץ
 או בזאלקווא, ואשר ראסט רושם מהדורת תקע"ט חמ"ד. בלא שהוצאת
 תקע"ט היתה לנגד עיניו, יכול היה וינר לשער שאינה אלא הוצאה
 מאוחרת שקדמה לה מהדורה שנדפסה באלקסניץ או בזאלקווא.
 פרידברג ב.בית עקד ספרים" עושה את ספיקו של וינר לוודאי, ורושם
 מהדורת אלקסניץ תקכ"ט ושניה לה בזאלקווא תק"ס. ברם
 מההסכמות להוצאת תקע"ט מוכח שמהדורה זו היא הראשונה, ואין
 שום מקום לדיבורים על מהדורות קודמות באלקסניץ תקכ"ט
 ובזאלקווא תק"ס.

מחברו האמיתי של "תלאות המורים"

ז' רייזן חזר והדפיס מחדש קונטרס קטן שמצא בספרית האוניברסיטה בוויילטא. וכותב שספרון זה כתוב יידיש חרוזה, ושמו עברי: תלאות המורים. אך מהיותו חסר שער אין אנו יודעים את שם המחבר ואף לא את מקום הדפוס וזמנו. מאחר ואותו קונטרס נמצא כרוך עם עוד כמה ספרונים שנדפסו בסדילקוב (וואלין) בשנת 1836, סבור רייזן שגם קונטרס זה נדפס באותה שנה ובאותו מקום.

תוכנו של ספר זה, כפי ששמו תלאות המורים מורה עליו, הוא תיאור חווי היחס של המלמדים באותה תקופה. זאת אשר ז' רייזן כותב אודותיו:

... בספרון זה ענין תרבותי-הסטורי למכביר. אל לנו לשכוח שהוא נכתב בשעה שספרות החול היידיית אך זה עתה החלה לעשות את צעדיה הראשונים. באם אטינגר ואקסנפלד ועל דיק אין עדיין מה לדבר בתקופה זו כבר ניסו את כחם בשפת העם. מחברנו וודאי שלא ידע מזה. החיבור היחיד ביידיש שתוכנו חווי החיים נאמנס מסוג אחר (לנמר) ושקדם לתלאות המורים הוא המחזה העממי ג'י גענארטע וועלט-שנתגלה לאחרונה. כך שהפואמה העממית תלאות המורים נאם אפשר להגדיר כך את החרוזה המסורתית) איננה רק תעודה מעניינת נרדא מהווי החיים בתקופה הדלה מאד כתעודות מעין אלו. אלא היא יצירה בעלת ענין ספרותי מסויים. מבחינה לשונית חיבור זה הוא מאד מענין כאחת התעודות הקדומות של היידיש העממית באוקראינא וגליציא. בכתוב עממי. אף שאינו אחיד. השפה היא אוקראינית-גליצאית. צורות מעין ענף. רייניש. שטראסן דומיהן מעלות בדעתנו את ההשערה. שמה זו הדפסה שניה על פי דפוס ראשון בגליציא שבה עמדה ערש הספרות היידיית החדשה ... אפשר זה הפעם הראשונה ששומעים אנו בספרות היידיית החדשה את זעקת המחאה של חדלות היחידית לנגד הגבירים ... כאן שופך את לבו לפנינו אחד מפשוטי העם. ויתכן שהוא עצמו אינו אלא מלמד ...

זלמן רייזן לא עמד על כך שקונטרס זה אינו מקורי. ואין הוא אלא תרגום מעברית. שנכתב (ולא בחרוזים) ונדפס כבר כשלושים שנה

(1) אלמן רייזן: גייטיקע ספרים ז' דער געשיכטע פון דער יידישער דערשיינע ז' דער פרישער העלטע פון 1908 י"ד. סטראסן פון פריזאליציע ז' ערשיינע ז' ג. ווילטא. 1936. ש' 101-121.

מלפנים, בתחלת המאה הי"ט. בנוסח העברי נותן המחבר את שמו: יששכר דוב ליטויער במוהר"ר מרדכי מארץ אונגארן. בספר קודם של אותו מחבר, „אוהל יששכר“, שהדפיסו בפראג תקס"ה (1805), רושם הוא את שמו ביתר פירוט: יששכר בער במה: מרדכי מעיר ווילקאווישק בארץ ליטא, ובית מגורי באונגארן בעיר סענט פעטער סמוך לעיר מישקאָלץ. כלומר: אין הוא אלא ליטאי, מלמד שנתגלגל מליטא להונגריה! מקרה בלתי מצוי כלל וכלל. בעטיית הדלות ששררה בליטא נהגו מלמדים בנך ליטא לעקור לארצות שכנות, בדרך כלל לאוקראינה, אך גם לפולין ולגליציה. וכמה סופרים ממדינות אלו אמנם מזכירים בזכרונותיהם שלמדו אצל מלמדים ליטאיים; אך לעתים נדירות מאד נדדו המלמדים עד הונגריה. סביר שגם השם „ליטויער“ אינו שם חניכתו מביתו, אלא כינוי הוא שניתן לו בהונגריה, כהוראה על מוצאו.

במקור העברי של „תלאות המורים“ כותב המחבר שכל אשר הוא מספר אירע בדרך-כלל לו עצמו, ומעט מאשר קרה למלמדים אחרים. אך כולם מעשים שהיו במציאות. חבל רק שאין הוא כותב האם כל חוויותיו המסופרות כאן אירעו עמו בהונגריה, או שמא עוד קודם לכן בארץ מולדתו. דומני, חלק מהתיאורים אינם תואמים למדינת ליטא. למשל, הסצינה שבה להקת אמהות מתנפלת על המלמד בקולות ובקללות על שהלקה תלמיד אחד, וברצונן לתלוש זקנו ופאותיו. ואילו בליטא, אדרבה! ההורים הזהירו את המלמד לזרוק מרה בתלמידים, ותדירות אפילו בקשה האם מהמלמד לחלקות את בנה בעוון דבר שעשה בבית, דבר שהמלמד לא יָדַע ממנו כלל (ואילו לבה של האם עצמה לא נִתְּנָה לעשות כן לבנה). גם האמתלאות להתחמק מתשלום שכר הלימוד אינו עולה בקנה אחד עם יושרם של בני ליטא. יהודי ליטא היו משתדלים למסור את ילדיהם למלמדים הטובים ביותר, התאמצו וחסכו מפייהם כדי שיוכלו לעמוד בתשלום שכר הלימוד הגבוה ביותר. וכשבן ליטא היה אומר „הדבר עלה לי בשכר-לימוד רב“ („גוטע רבי-געלט“), היתה לכך משמעות: זה עלה אמנם ביוקר, אך היה כדאי; הלימוד שווה היה את התשלום הגבוה.

ב„תלאות המורים“ העברי באה הקדמה (שלא תורגמה לידיש), ובה מגלה לנו המחבר את מטרתו בהדפסת קונטרס זה: היות שחיבר ספר, פירוש לרש"י על התורה, ואין לו הוצאות הדפוס, לפיכך מדפיס הוא בינתיים קונטרס קטן זה, בתקווה שבהכנסות שיהיו לו ממנו יוכל לממן את ספרו על רש"י. לאור זאת קשה להסכים עם דבריו של ז'

רייזן הסבור שקונטרס זה הוא זעקת מחאה של דלת העם נגד הגבירים. כמו כן אי-אפשר להשוות מטרה זו למטרותיהם של הסופרים המאוחרים, אטינגר ואקסענפלד, וכל-שכן דיק. כוונותיהם של אלו היו שונות לחלוטין.

גם ב"תלאות המורים" העברי חסרה שנת הדפוס, ברם ניתן לפענחה בנקל; בשנת תקס"ט הדפיס מחברנו בלעמברג את פירושו לרש"י "דברי חכמים", כלומר, "תלאות המורים" נדפס קודם לתקס"ט. ספרו, אוהל יששכר" נדפס בשנת תקס"ח, כאמור לעיל, כך ש"תלאות המורים" נדפס בין תקס"ה לתקס"ט - כעשר שנים לפני, די גענארטע וועלט".²

אך השאלה מיהו המתרגם (ולדעת רייזן - המחבר) של "תלאות המורים" עדיין בעינה עומדת. רייזן מסתפק האם הוא בן אוקראינה או בן גליציה. צ' שארפשטיין, לעומתו, משוכנע שהוא גאליצאי, והראיה - התיבה "רייניש" המופיעה בנוסח היידיש. ובאם זו ראיה, יכולני להשתכנע באותה מדה כי הוא אוקראיני, שהרי מצויה שם התיבה "רובילס"! במקור העברי נזכר פעמיים, "שקלים" - פעם תרגמה המתרגם ל"רובילס" ופעם ל"רייניש". כך שאין אנו יכולים להוכיח מכך לכאן או לכאן.

פרופ' שארפשטיין הבטוח בגאליצאיותו של המחבר (ולדברינו - המתרגם), מפריד בכך את דעתו של רייזן הסבור כי "תלאות המורים" היידי נדפס בסדילקוב, שהרי - כותב הוא - למחברים הגאליצאיים נמצאו בתי דפוס למכביר במדינתם ולא נזקקו לשלוח את חיבוריהם להדפסה באוקראינה. דברים אלו אמנם נכונים הם, ברם בנדון "תלאות המורים" הצדק עם רייזן. הספר נמצא באוסף ספריי, ואין כל ספק שהוא אמנם מדפוס סדילקוב. המצוי בביבליוגרפיה של דפוס אוקראינה, יודע כי בשנים האחרונות שקודם לגזירת הדפוסים ברוסיה (בשנת תקצ"ז-1836) הדפיסו בסדילקוב מספר ספרי יידיש בסדרות; ללא שערים מיוחדים, אלא שער כללי לכל הסדרה. כגון, אלערלי מעשה-ביכלאך", "סיפורי מעשיות". ואכן, רובם היו מתורגמים מעברית,

(2) אליבא דמ. ע. [-מאק עריק] נדפס די גענארטע וועלט האנונימי בשנים 1815-1816. ראה: ביבליאגראפיער זאמלבוך, קיעוו, 1930, עמ' 510.

(3) פרוס' צבי שארפשטיין, החדר בחיי עמנו, ברוקלין, 1943, עמ' 265.

(4) לחלק מהעיתקים הדפיסו שערים מיוחדים, כדי שהקונים לא יאלצו לרכוש את הסדרה כולה.

אך לאו דוקא סיפורי מעשיות אלא אף חוברות חסטוריה ומוסר.
באחת מסדרות אלו נכלל גם „תלאות המורים“ בתרגומו היידי.

ונסיים בקוריוז: פרופ' שארפשטיין, אשר לא ידע כי „תלאות
המורים“ היידי תורגם מעברית, חזר ותרגם לעברית חלק נכבד מתוך
הטקסט היידי... .

(5 ראה הע' 3)

ספר

תלאות המורים

מורי ילדי העברים, המוצאות אותם כל ימי
צבאם, וכל התלאות הרשונות בכהנ פיה
אמת הוא, הרוב סהן קרו אורתי, והמעשים
המעטים קרו למורים אחרים, וסכרה הגרמתי
והתכליתית אשר סבכוני לחבר את המחברת הזאת.
הנן כתובות בהקדמת הספר הזה בעבר השני.
אנכי הכנתי ובניתי בית חבר הזה,

יששכר דוב ליטויער במהודור מרדכי
מארץ אונגריין.

תלאות המורים 2

יִהְיֶה הַיּוֹם אִזְ עַשׂ קוֹמֵט רֹאשׁ הַשָּׁנָה וְחָשׁ אֵיטְלֵכֶר טוֹט
 בְּעֵסֶן אוֹחַ גּוֹזֵנֵר אוֹנֵ לְעֵבֶן : דֵּר מְלַמֵּר טוֹט נֶאֱדַר
 בְּעֵסֶן מְעַן זְאֵל אִים קִינֵדֵר גְּעֵבֶן : אִזְ עַשׂ קוֹמֵט דְּעַם
 הֵיילִיגֵן יוֹם טוֹב סוֹכּוֹת וְחָשׁ אֵיטְלֵכֶר טוֹט זִיד אֶלֶשׁ
 גּוֹטֵשׁ אִיין קוֹפֵן : דֵּר מְלַמֵּר אֶבֶר מוֹטִיפּוֹן אִין בְּעַל
 הַבַּיִת צוֹס אַמְדֵּרֵן לִרְפֵן : עֵר טוֹט זִיד גִּיגֵן אוֹנֵ בּוֹקֵן :
 עֵר זְאֵל אִים רִי קִינֵדֵר אִין חֵדֵר אַרִיין שִׁיקֵן : גּוֹא דֵּר
 מְלַמֵּר קוֹמֵט צוֹ דְּעַם בְּעַל הַבַּיִת :

המורה

זְאָנֵט דֵּר מְלַמֵּר נֶאֱמַט אִיז מִיט אִייד מִיִּיגִי לִיבֵחַ מְעַנְשֵׁן :

הגביר

עֲנַפֵּרֵט דֵּר בְּעַל הַבַּיִת הַשֵּׁי זְאֵל אִייד בְּעַנְטֵשֵׁן :

המורה

זְאָנֵט דֵּר מְלַמֵּר אִיד הָאָב וְחָשׁ מִיט אִייד צוֹרִידֵן :

הגביר

עֲנַפֵּרֵט דֵּר בְּעַל הַבַּיִת אִייעֵר פֵּר לֶאָנֵגֵן וְעַל אִיד גִּיט
 פֵּר מִיידִין .

המורה

זְאָנֵט דֵּר מְלַמֵּר אִין בֵּין אִייד יוֹא וְזָאָהַל בְּקֶאָנֵט : גִּיבֵט
 מִיט אִייעֵר קִינֵדֵר אִין מִיִּיגִי הָאָנֵט :

הגביר

עֲנַפֵּרֵט דֵּר בְּעַל הַבַּיִת אִיד בֵּין פּוֹן אִייד צוֹ פֵּרִיחֵן : אִיִּי
 קֶאָן אִייד פֵּר אִיין פֵּרוֹזֵן יִרֵן :

מחברו של „דער יודישער פאר-פסח“

כיום, כמעט ונשכח הוא לחלוטין חיבור זה, ברם בשעתו, כשנתפרסם לפני כשמונים שנה, היו לו אלפי קוראים, חזרו והדפיסוהו כמה פעמים, והעריכוהו בין החיבורים החשובים ביותר של הספרות היידיית¹. כדאי להזכיר וללקט כמה עובדות הכרוכות בחיבור זה ובמחברו משה אהרן שאצקס.

דער יודישער פאר-פסח“ נדפס לראשונה בווארשא 1881, וזה נוסח השער:

דער יודישער פאר-פסח אדער מנהג ישראל א ספור נפלא פון דעם ארט לעבען פון אונזערע יודען, און ביותר אין דער ליטע, ווי אזוי עס פאסירט זיך אין דער צייט פון פורים ביז פסח, אינטערעסנע סצענעס ... קריטעש בעטראכט אלע מנהגים, און אלע פאראדקעס, בעשריבן איז דאס אללעס א ביסעל סאטירעש ... ממני המרמז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב.

[„קודם-הפסח“ היהודי, או: מנהג ישראל. סיפור נפלא מאורח חיייהם של אחינו בני ישראל, ובפרט במדינת ליטא, על המתרחש בתקופת הימים שבין פורים לפסח, חזיונות מלאי ענין ... סוקר בעין ביקורת כל המנהגים וכל הסדרים, הכל מתואר בקצת סאטירה ... ממני המרמז רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב].

את משמעותו של הכינוי, המרמזי ניתן לפענח בהסתמך על הנוסח הרוסי שבשולי השער, שבו נאמר כי חיבור זה הוא מאת מ. זליקוביץ. בנוסף לכך יודעים אנו כי המחבר הוא מדרומה של רוסיה („תושב מארץ הנגב“).

הגם שכל הפרטים נראים לנו ברורים, בכל זאת שררו זמן רב מבוכה וחוסר-וודאות באשר לבעלות על חיבור זה; עוד בשנת 1902 מייחס שינעאנו בחיבורו הצרפתי המפורסם בחקר ספרות יידיש, את

(1) „דער אידישער פאר-פסח“ שנדפס במהדורות רבות ונקרא בחבה במי אלפי קוראים... כדברי שפטי בן אמתי בנקרולוג שפרסם על שאצקס, הפסגה, שיקאגו, שנה 6 (1899), מס' 50. המהדורה האחרונה היא בהוצאת המארגן-ישראל, נ.י. 1901.

(2) יעקב דינעזאהן, די יידישע שראכע און אירע שרייבער, הויזפרינד (1888).

Leo Wiener, the history of the Yiddish Literature in the XIX Century, N. Y. 1899, p. 175:

“... 'the Jewish Ante-Passover' must be counted among the classics of the period under discussion”.

ה"ידישער פאר פסח" ללינצקי, וא' לנדוי נאלץ לתקנו ולהעיר כי בשער הספר מפורש שמו של מ' זליקוביץ', אלא שהכל מוכיחים כי מ' שאצקעס הוא המחבר האמיתי³. מאוחר יותר, כשנמנו וגמרו כי אמנם שאצקס הוא המחבר, עדיין לא הגיעו להסכמה כללית באשר למשמעות הכינוי „מ. זליקוביץ'". היו שסברו כי אין זה אלא פסיבדונים של שאצקס⁴, אף על פי ששאצקס היה בן ליטא ולא „תושב מארץ הנגב"⁵. אחרים, לעומתם, שהבחינו בסתירה זו, החליטו שמאך-דהוא בשם זליקוביץ' שרבב בעורמה את שמו לשער הספר⁶. ברם שתי ההשערות אינן נכונות: זליקוביץ' אינו פסיבדונים אלא אדם שהי' ונברא, ושמו על השער גם לא הי' פלאגיאט פשוט בעלמא. וכך נשתלשו המאורעות:

בתחילת שנות ה-80 כבר היה משה אהרן שאצקס סופר עברי מפורסם. חיבורו העיקרי, „ספר המפתח", עורר בשעתו רעש בין בחוגי המשכילים ובין בחוגי האורתודוקסיה, ובשל ספרו זה היו קוראים אותו „בעל-המפתח" בסתם – כמו שרב נקרא לעתים על-שם ספר נפוץ שחיבר. אך שאצקס נמנה על אותם משכילים שחיבבו גם את שפת יידיש, ועל-כן כתב את חיבורו היידי „דער ליטווישער פאר-פסח" („קודם הפסח דליטא"), שכפי שנראה מיד, זהו שמו המקורי של הספר, ולעתים מזומנות נהג להקריא את כתב-היד בפני חוג ידידיו הקרובים⁷. וכך נודע חיבורו זה בין משכילי קיוב כשעודנו בכתב-יד.

(3) ראה בדבריו של ח' גיניגער, יזוא-בלעטער, 13 (1938) עמ' 299.

(4) מ' פינעס, געשיכטע פון דער יידישער ליטעראטור, א, עמ' 233 [ובתרגום עברי של ש' צוקר: קורות ספרות יידיש, 1961, עמ' 166]; ד' רייזען, לעקסיקאן...: טויזנט יאר פינסק, ג.י. 1941, עמ' 353.

(5) ד' רייזען, בלעקסיקאן ובספר. טויזנט יאר פינסק, עמ' 351, מוכיחים כי שאצקס נולד בפינסק-קארלין, ושם אף התגורר שנים רבות. הלל מלאכובסקי, לעומתם, מביא כי מולדתו בעיריה ושעטל (כתבי הלל בן זאב מלאכובסקי, ג.י. תש"ז, עמ' 30). כך או כך, הריהו בן ליטא גמור. בשנות ה-70 (ולא בשנות ה-80 כסברת אחרים) עקר לקיוב: ראה במכתביו לא. ד. דובוורץ, בהתחיה, שיסאגא, שנה ראשונה גל' 1900, 2, ושם גל' 7 במכתבו של וייסברג.

(6) „... כי אמר איש אחד מתושבי אודיסה לקרוא שמו עליו ולהעביר שם ה' שאצקעס מנחלתו אולם צרמנו לא עמדה לו... ואם כי על שער הספר לא נזכר שם ה' שאצקעס בכיו כל קוראיו יודעים כי אך לו למר מאיש הם חייבים תודה והכרת טובה בעד ענג רוחם ועדן נפשם למקרא דברי הספר הזה..." (שפטי' בן אמתי דלעיל הע' 1).

(7) „... כי לא הי' דבר אשר לא הראה אותי המנוח בכתב... כי כן אהב להשמיע דבריו תמיד באזני כל איש הרוצה והיכול לשמוע, בטרם מסרם לדפוס, אם כי לא על מנת לקבל דעתם ורק לראות ולשמוע עד כמה יפעלו חידושי על לב השומע, ולכבו הי' סמוך ובטוח כי בליס ייסבו דבריו בעיני כל, כי האמין בעצמו עד מאוד כי כל היוצא מפיו הוא אמת לאמתו והוא לא הסתיר מחשבה זו בלבו כי כל ידיעיו ומכיריו מקרוב שמעו מפיו כדברים האלה תמיד, ומרגלא בפומי לאמר: „הדבר הזה ראוי להאמר מפני הגר"א מוילנא והשומעים עפ"י רוב הנייע ראשם לו, כנהוג, ועי"ז חזקה אמונתו כי כן הוא באמתי" (יי וייסברג, התחיה, 1900, גל' 7).

אף-על-פי-כן, נתינת שמו על הדפסת היצירה ביידיש לא היתה אז לפי כבודו של מחבר עברי גדול, ואילו הדפסה אנונימית היתה כרוכה כנראה בדררא דממונא.

כאן צץ ועלה אותו משה זליקוביץ' מתושבי אודיסה. שהיתה לו, כנראה, שאיפה להיחשב „בעל מחבר“, אבל לכתוב בעצמו ספר היה זה למעלה מיכולתו. מה עשה, החליט למצוא מחבר שימכור לו את חיבורו והוא יתן את שמו עליו, ולכן לא היה ברור: יהיה זה איזה ספר אשר יהיה, עברי או יידי – העיקר שיקנה לו את השם „מחבר“. וכבר בשנים קודמות הדפיס, כנראה באותה שיטה, ספר עברי אשר שמו בקרבו. ולזליקוביץ' זה נתן שאצקס, בנוכחות רעהו הטוב י"י וייסברג, את כתב-היד, בתנאי מפורש שזליקוביץ' רשאי להדפיסו תחת שמו שלו.

באשר לתנאי המשא-ומתן הזו ישנן שלש גירסאות. וייסברג כותב כי זליקוביץ' שילם „דבר מועט“ עבור זכות זו; גירסה אחרת, בשמו של אחד מידידיו של שאצקס, א"ד דובאוויץ', טוענת כי הקניה חיתה „בכסף מלא“; והשלישי, המציג עצמו „כרע כאח“ לשאצקס מספר כי לא מכר היה כאן אלא מתנה שנתן שאצקס לזליקוביץ'. כך או כך, מציאה נפלה בחיקו של זליקוביץ', שחרי הספר נדפס ונמכר באלפיו.

8) ילקוט הרועים ... מאתי רמ"ז ... אדעססא 1869. ויליאם צייטלין, בקריית ספר שלו רושם ספר זה בין החיבורים האנונימיים, וגם שמואל יונג, בקהלת משה אינו יודע לפענח פס"בדונים זה.

9) ... כי לא בערמה עשה אותו האיש בהעבירו שם שאצקס מן הסי' הגל [הוא ה"ידידיש פאר מסח'] ורק מעשה שהיה כך היה, ולמה זה אכחד שם האיש ההוא הוא זעליקאוויץ' (את שמו העצמי לא אזכור עוד). הוא האיש אשר הוציא על שמו את הסי', וילקוט הרועים ... והדבר ידוע כי לא הוא היה מחברו של הסי' ההוא, וזה האיש זעליקאוויץ' נקרה נקרה לקיוב ובמותב חלתא הירנא אני והוא והמנוח, ויציע לפני המנוח כי יקבל על עצמו להוציא את הספר הזה לא משמו כי לחרפה נחשב בעיניו לחתום שמו על ספר זשארגאני, וזעליקאוויץ' שלם לו בעד כת"י דבר מועט והמנוח מסר לו ספרו בעין יפה, והוא הביאו לאודיסה ושם נעשו בו תיקונים ע"י אחד הסופרים המובהקים, כי היו שם דברים שאינם ראויים לבא בדפוס, והוא שנה את השם, דער ליטווישער פאר מסח' ליידישער פאר מסח' ... (התחיה, 1900, גל' 7).

10) ... וכפי שסח' לא הרהי' מהראיד דובזעוויץ' נ"י היה אמנם את לב ה"ר משה זעליקאוויץ' (רמ"ז) שקנה את הסי' הזה בכסף מלא מיד ה"ר שאצקס, להכחיד כלה את שם המחבר האמיתי ואי לזאת החליק את השם, דער ליטווישער פאר מסח' בהשם, דער אידישער' לבל ירננו אחרי: מה ליישב הדרום ה זעליקאוויץ' לדעת מנהגי יישיבי ליטא ... (התחיה, 1900, גל' 11).

11) ... הנה כרע כאח התהלכתי עם ידידי ורעי הרהי' שאצקס ויל כעשרים שנה במינסק ובשבתנו יחד בקיוב ... וכמעט שלא היה מאמר אחד שכתב או שאצקס ויל שלא הראהו לי ולא ידעתי ממנו, גם המהברת הסטירית, דער אידישער פאר מסח' שחבר ה"ר שאצקס ויל בשפת זשארגאן קראתי אותה בכתבו אותה וראיתי בכל יום מה שהוסיף עליה, אבל נתנה במתנה ל"ר זעליקאוויץ' מאדעססא, כי בימים ההם ברשו עוד הסופרים העברים המפורסמים לחבר חבורים בשפת זשארגאן, וזעליקאוויץ' קרא שמו עלי בשקר ... (התחיה, 1900, גל' 26).

משאימתן זה התנהל כשנה או שנתיים קודם להדפסתו של „דער יודישער פאר-פסח“. זליקוביץ הביא את כתב-היד לאודיסה, העתיקו בכתובת ידו והחל להקריאו תכופות באזני רעיו ומכריו כאילו היתה זו יצירה מפרי עטו, ובכך הכשיר את הקרקע לצעדו הבא: כשידפיס את הספר כבר יהיה גלוי וידוע לכל שהוא בעליו של חיבור זה. עובר להדפסתו מסר זליקוביץ את החיבור ל„אחד הסופרים המובהקים“ באודיסה¹² שעשה בו תיקונים נחוצים, השמיט את הדברים הבלתי ראויים להדפסה ואף שינה את שמו מ„דער ליטווישער פאר פסח“ ל„דער יודישער פאר-פסח“, וזאת מהטעם הפשוט, שהרי עתה זליקוביץ הוא המחבר ומאין לו, לתושב אודיסה, הידיעות על חיי היהודים בליטא¹³? ברם לשון יהודי ליטא נותרה בעינה, ורק בכתוב חלו אי-אלו שינויים: למשל צינג תחת צונג, געריפן תחת גערופן, קיגל תחת קוגל וכד'. שינויים אלו לא נעשו בעקביות לאורך כל הספר, וניתן לשער שהם מעשי ידיו של „הבחור הזעיר“ או זליקוביץ עצמו שרבבם בשעת ההעתקה מכתב ידו של שאצקס.

ואכן, כשנדפס החיבור בשנת 1881, לא ידע הציבור הרחב שהוא פרי עטו של „בעל המפתח“¹⁴, ורק לאחר זמן החלה להתפשט – על-ידי החוגים שראו את כתב-היד המקורי בקיוב – השמועה אודות המחבר האמיתי. שאצקס עצמו, בהווכחו במדת ההצלחה שנחל חיבורו זה, כנראה התחרט על מעשה המכירה, ובפרט שגם סופרים בעלי שם כבר החלו להדפיס חיבורים ביידיש, וכשהוציא שלום-עליכם את הכרך הראשון של „פאלקס ביבליאָטעק“ (ב-1888) שבו הדפיס שאצקס את יצירתו, בילדער פון דער ליטא“ („תמונות מליטא“), הבליע שאצקס דרך-אגב רמז עב לבעלותו על „דער יודישער פאר-פסח“ וחתם: „ממני מחברו האמיתי של יידישן פאר-פסח“.

באותה שנה, 1888, הוציא ספקטור לאור את הכרך הראשון של „הויזפריינד“, ודינענזון, במאמרו „די יודישע שפראכע און איהרע שרייבער“, כותב שם ללא פקפוק כי „הסופר הידוע בעל המפתח“ ...

12 מיהו אחד הסופרים המובהקים שבדברי וייסברג? האם לינצקי הוא? או שמא זאמושטשין? באם כוונתו לראשון, יכולה עובדה זו להסביר מאין באה לו לשיינעצנו סברתו כי לינצקי הוא המחבר.
 13 ולנכזו העיר וייסברג בכתבתו הנל: „והוא שנה את השם „דער ליטווישער פאר פסח“ ל„יודישער פאר פסח“ ואמנם בתקנו זה הוא קלקל, כי המחבר תאר לפנינו את הליטווישען פאר פסח, את אשר ראה בעיניו, ומה משמעותו של השם „יודישער פאר פסח“, הכי יש „פאר פסח“ שאינו דער יודישער“.
 14 בקטלוגים של אותה תקופה לא רשמו מוכרי הספרים שום מחבר ל„יידישן פאר פסח“, ולעתים כתבו „פלאי“, דהיינו שאין אנו יודעים למי חיבור זה.

קנה את פרסומו גם בשפה המדוברת, בחיבורו המצויין, דער יודישער ערבן] פסח". בתגובה לכך יצא פלטיאל זאמושטשין במכתב גלוי ב„הצפירה“¹⁵, מכתב שכותרתו „למען כבוד עירי לא אחשה“.

לכאורה יוצא זאמושטשין להגן על כבודו של בן-עירו זליקוביץ' מפני העוול שגרם לו דינענזאן –

אשר הפשיט את כבוד סופר עירנו ויתנהו לאחר, את הספר הנפלא, דער יודישער פאר פסח" נתן לה' שאצקעס ... ואנכי היודע ועד, וגם כל שער עירי יודע כן, כי תושב עירנו, ה' רמ"ז, הוא הוא בעל הספר הזה, כי בעודנו הספר בכתובים קרא אותו ה' רמ"ז, באזני אני ובאזני אחוזת מרעי; ... והמכתב מכתב רמ"ז, זה כשמונה שנים, בשנת תר"מ, שנה אחת לפני צאתו לאור בשנת תרמ"א ... ילד שעשועים היה הספר הזה לפניו בעודנו בכתובים, וגם אחרי צאתו לאור נשאהו בחיקו כאשר ישא איש את בנו ... אמנם כי רמ"ז העניו מאד מכל המחברים בימינו אלה, לא קרא את שמו בשער ספרו ... אך עתה כי ה' דינענסאחן ... ינכר את הספר לאמר, כי לא תושב עירנו פעלחו, גם אנכי ... אגלה סוד ואקרא בקול גדול, כי זה שם בעל הספר וזה זכרו: ר' משה זעליקאוויטש, תושב עירנו ... קומו דרשו מעל ספר, דער יודישער פאר פסח" ותמצאו כתוב בשערי: „ממני המרמז ... רמזין ומגלה טמירין אזרח ותושב מארץ הנגב“, ועתה מי היא ארץ הנגב, הלא היא עיר אדעססא ולא עיר קיוב ירכתי צפון, מקום משכן כבוד ה' שאצקעס; ומה ירמזון האותיות הגדולות במלת, המרמז? הלא לפקוח עינינו ולקרא: המחבר ר' משה זעליקאוויטש, והוא גם מחבר ... ילקוט הרועים, וגם בספר ההוא ... אנחנו מוצאים ענות צדקו, כי לא קרא בשמו להודיע בעמים עלילותיו ... ויכתוב רק את הדברים האלה: אשר אספתי ... אני רמ"ז; ... כי האיש הזה ענו מאד, ועל כן נכון לבי בטוח כי גם עתה אחרי ראותו כי ילד שעשועיו גזול מלפניו ונתון לאיש אחר לא יאמר חשב ולא יצא לריב פן ... ינחילו לו כבוד ותחלה אשר לא יחפץ בם. אך אנכי, ילד אדעססא, לא אוכל להתאפק ואראת, כי יצא מעירנו כל הדרה ... הסופר ה' רמ"ז לנו הוא וגם ספרו, דער יודישער פאר פסח", וכבודו לנו הוא ולכל ישראל הדרים בעיר הזאת“.

ועתה מגיע הכותב לשיא, כשמבעד לדיבורים הרמים של ידידות מעושה מבצבצת ליצנותו של „חברה'מן“. זאמושטשין ממשיך וכותב:

אנכי לא אערב את הסופר רמ"ז, כי מלבו הוציא מליו ויכתב על הספר בדיו, מי יודע, אולי (כאשר שמענו דבת רבים) לא הרה והגה מלב

דברי הספר כי אם קנחו מאת ה' שאצקעס, בכל זאת לא יוכל ה' דינענסאחן לחטוא בשפתיו לאמר כי הספר הוא לה' שאצקעס, הלא כל העושר והכבוד אשר לאיש איש, לא ידיו יצרו כי אם קנין כספו הוא, ועתה אם ה' רמ"ז שלם במיטב כספו לה' שאצקעס, הלא לו לבדו הוא ואין לבעליו הראשונים חלק אתו... כי מרחם יצא עשו ראשונה והוא הבכור, ואך בעד ככר לחם וניד עדשים מכר את בכורתו ליעקב, ותקם הבכורה לו ולזרעו אחריו... ואף גם זאת, הטוב טוב הספר, דער יודישער פאר פסח מספר התורה אשר צוה ה': וכתב לו את ספר התורה, וחכמינו בארו היטב לנו, כי מצוה הוא על כל איש איש מישראל לכתוב לו ספר תורה ומן הוא-והלאה איש ישראל... איש יתן מכספו לסופר מחיר, אשר יכתב בעדו ספר התורה... מלא אחרי דבר ה': וכתב לו ספר התורה, יען כי שחר מכספו בעד הסופר ותחשב לו לצדקה; כן גם חכמת ה' רמ"ז, אשר שלם להסופר המחיר פעלו, לא תמחה, ולוא גם לא ידע ספר, יאמר בצדק ובמשפט, כי הוא כתב לו את ספר, דער יודישער פאר פסח ועם סופרים מהירים יכתב שמו ביום שידבר נכבדות בעירו אדעסא ובכבודו אתימר גם אני יליד אדעסא."

הנה כי כן נתברר תוכן הענין כבר בשנת 1888; ברם רק בשנת 1899, עם פטירתו של שאצקס, סופרו העובדות לאשורן בפה מלא.

לשלימות הענין נזכיר פלגיאט נוסף מחיבוריו של שאצקס: בכתב-העת, "הצופה לבית ישראל" שיצא לאור בלונדון, 1887, החלו להדפיס – בהמשכים – תרגום עברי מ"דער יידישן פאר פסח", אך ללא רמז לדבר כי המדובר בתרגום. הכותרת היא: "ארבעה שבועות בין פורים לפסח בליטא, סיפור מאת המו"ל". המוציא-לאור חיו מ. ד. גולדמן ר.ח. א. באש. העתון לא האריך ימים, והתרגום נותר בלתי מושלם.

דער יודישער פאר-פסח

אָדער

מנהג ישראל

א ספור נפלא פון דעם אָרם לעבען פון אינגערע יידען, און גיטער און דער ליטא, וויא אזויא עס פאסירט זיך אין דער צייט פון פורים ביז פסח, אינטרעסאנטע קצענטעס, און וואונדערליכע בעשיות, וואס זענען גאנץ נפלא ופלא, קרישעש געטראקט אלע סתמים, און אלע פארמאקעס, געשריבען אין דאס אלטעס אביסעל סאמירעט, אפס פיס א רעכעשע סלקא ד'דיראקא, מהיבא היחי ואלען טאקי דיא לעזער גיט דאסען פאר זייערע עשליכע גראשען, און אביסעל לאקען איהן.

סני

הערבין רשיון ופגלה פסירין אורה ותושב סארץ הנגב.

הסנתח כמנחם יהוא בן נמשי
בי בשענן ינהג (פ"ג ס' כ').

ווארשא

דורך פון אלעקסאנדער גינז, נאייע דעלנא שטראסע 57 א
ש"ה ד'רבי ראייתו ו'א'ר'פ'א'דו ל'ט'

„ДЕРЪ ИДИШЕ ФАРЪ ПЕСАХЪ.“

ЕВРЕЙСКОЕ ПРЕДЪ ПАСХИ,

состав.

М. Зеликовничомъ.

В А Р Ш А В А.

ВЪ ТИПОГРАФИИ АЛЕКСАНДРА ГИНСА.

Васослована № 57 (1044 D)

1881.

מאוצר הבדחנים

חוץ משירים שהיו הבדחנים משוררים בחתונות, היו להם גם מעין מחזות קומיים. למחזות אלו היה ביקוש מקרב הקהל, וכאשר מובע בשירתו של אותו בדחן:

מאָנכע האָבן ליב מאמרים צו הערן,
מאָנכע הייסן קאָמיש פּאַרשטעלן,
דער בדחן קען טאָן יעדן צו געפעלן.

[זח באמרים טעם מוצא
זה משחק שעשועים רוצה
ובדחן נבון את כולם יצא]

באמתחתם של בדחנים אלו היו מחזות מספר שנתחבבו על קהל הנוכחים. איזי כאַריק מספר (צייטשריפט, מינסק, 1926, כרך 1 עמ' 264) על הבדחן לייזר שיינמן מזעמבין שברוסיה הלבנה (בפי היהודים לא זעמבין אלא ז'עבין). שהפרטואר שלו כלל מחזה בשם „היהודי מארץ-ישראל“ („דער ארץ-ישראל-ייד“), חבל רק שאין הוא מוסר דבר על תוכנו של מחזה זה. באותו כתב-עת (עמ' 258) מספר ב' סלוצקי על בדחן אחר מבאָבער (אף היא ברוסיה הלבנה) שכלל ברפרטואר שלו מחזה בשם „הירושלמי“. כנראה שנושא זה היה חביב על הקהל, וכל בדחן נזקק שיהיה באמתחתו משהו באותו ענין.

באוסף ספריי נמצאת חוברת כתבי-יד הכוללת כחמשים שירי בדחנים, שאחד הבדחנים רשם לעצמו. ביניהם נרשם גם מחזה בשם „ליד פון דעם טעריק“ שנושאו זהה לזה שבמחזות „היהודי מארץ-ישראל“ ו„הירושלמי“. למרבה הצער לא נמסר בחוברת זו לא שם הבדחן ולא שם עירו, אך לשונו מוכיחה עליו שהוא מהאיזורים הרוסיים שבפולין. עובדה זו מלמדתנו שלא רק ברוסיה הלבנה, אלא גם בפולין נפוץ נושא זה. לשון יידיש נקראת כאן „זשרגאָן“, מזה, ומסימנים נוספים, נראה שמחזה זה הוא ממחציתה השנייה של המאה הי"ט.

בעוד ששירי בדחנים נדפסו לרוב, לא נדפס מאומה ממחזותיהם. לפיכך רואה אני לנכון להדפיס מחזה זה. לשונה היידיש של שירת הבדחן נשמרה כאן כצורתה, ואך הכתיב נשתנה לצורתו המודרנית.

ליד פון דעם טעריק – שירת התוגרי

הקדמה אל התוגרי

מן ההכרח להופיע עטוי סדין או צעיף אדום, ומצנפת אדומה על הראש. ומוכרח להיות „מקשן“! הקושיה הראשונה: „מה זאת בכאן? – יענה מאן-דהוא: „חתונה!“

תמשיך ותאמר: „חתונת, חתונה. טוב מאוד. איזהו החתן?“ השני מראה באצבע על החתן.

אז תמשיך בלשון זה: „חתן! גדיא טבא יהי, המקום ימלא ימין ושנותיך עם אתתא הבאה לביתך בטוב ובנעימים. איזהו המחותר?“ כנ"ל. „מחותן, גדיא טבא! גדיא טבא! ותזכו לראות נחת מבניכם, בנים ובני בנים עוסקים בתורה, אמון“

(המקשן): „פון וואָנען ביסטו?“ עשה עצמך כלא ידע, שהרי אתה משחק כבן ארץ-ישראל שאינו מבין ז'ארגון. וצריך שיהא אדם שישאל אותה השאלה בלשון-קודש: „מאין באתי“ ואתה תשיבנו: „מארץ הקדושה“.

(המקשן שואל שוב): „וואָס טוסטו דאָ?“ (ועושים שוב כמי שאין מבינים מה הוא סח. ויש לומר):

„הגידו לי בלשון הקודש מהו אומר“

וישאלוך: „מה לך פה?“

ואתה תשיב: „זקני ארצנו, יושבי על מדין שלחוני אליכם שוחרי אמונה ודורשי טוב להעיר לבבכם לרחם עלינו כי אנושה מכותינו, גדול שברינו מעקת הרעב אשר בארצנו. ואני שמתי לדרך פעמי, להרחיק נדוד, ולטלטל טלטלת גבר ולקבץ נדבות, להחיות נפשות בנינו ובנותינו, ועתה בני ישראל ביישנים, רחמנים, גומלי חסדים, תנו לי נדבה“

(המקשן): „הערט עץ, רבותים, מיר דאָכט זיך אַז דער מענטש איז אַ שווינדלער, אַ באַטריגער. ער איז אַ הילענדישער, נאָר ער האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַן ארץ-ישראל-צאָפּ און וויל בײַ אונדז אויסנאַרן געלט!“¹

(*) [מאחר ומחזה זה בנוי על הדו-לשוניות, נאלצנו להשאיר משפטים שלמים בלשון יידיש, חלקם מתפרשים מיד במהלך הדו-שית, וחלקם ניתן תרגומם העברי בהערות – המתרגם].

(1) שמעון רבוחי, דומני שאדם זה אינו אלא רמאי ונוכל, בן ארצנו הוא ואך מתחזה הוא לתיש ארץ-ישראלי כדי להוציא כספנו במרמה.

וצריך לומר לו שוב: „איני יודע מה אתה סת. הגידו לי בלשון הקודש מה הוא אומר“.

(ויאמר שוב ברנש כלשהו): „הוא אומר שאתה מארץ גאליציע, רק במרמה באתה אלינו לרמות אותנו להוציא כסף מאמתחותינו...“.

תמשיך ותאמר: „אוי לי על שברי, אני שמתי נפשי בכפי לעבור ארחות ימים בשביל אחינו הנתונים בצרה, והמה מחזיקים אותי לאיש בליעל...“.

(מקשו): „לאָ ער זאָגן פון וועלעכער שטאָט ער איז געבוירן און לאָ ער אויסרעכענען די קברים פון די צדיקים, וועלן מיר וויסן אָז עס איז אמת“². (וצריכים לחזור ולומר לך אותם הדברים בלה"ק, כנ"ל).

תמשיך ותאמר: „יליד צפת אני, מהלך יום אחד מצפת יש כפר ושמו מירון. ושם קבר של ר' שמעון בן יוחאי, ואצל הנהר יש מערה גדולה ושם קבר של הלל הזקן וקברי תלמידיו, ולפאת דרום שם קבר של שמאי הזקן ותלמידיו. בין צפת ומירון קבר של ר' טרפון ור' יוסי בן קיסמא. משם מהלך חצי יום לכפר גוש חלב, שם קבר של שמעי' ואבטליון. משם מהלך שעה אחת לכפר ענן, שם קבר של ר' חנניא בן עקשיא ור' אבא בן חלפתא. אין לי עוד להאריך. תנו לי נדבות, והשיית יגדל שמכם וירבה כבודכם לשם ולתהלה, ותהי עם סגולה, עד ביאת הגואל, אמן...“.

כאן פותח ה„טעריק“ ושר בלה"ק בניגון נכאים:

1. מארץ הקדושה יצאתי,
למדינת הים באתי.
והשלכתי את נפשי מנגד
לקבץ נדבות מיד אלופים ומיודעים,
להחיות רוח שפלים ולב נדכאים,
ואני בעיניהם כאיש בוגד בגד.
על קברי אבות כפי שטחתי,
לפני אדון כל שיח שפכתי
למצא חן בעיני נדיבים,
ברוח נדיבה לחזקני ולאמצני,
להשיב נפשות עניי ארצנו,
ולתמוך אותי בכספים ובזהובים.

(2) הבה ויאמר באיזו עיר הולדתו, וימנה את קברות הצדיקים, ואז נדע כי אמת בפיו.

- שמתי נפשי בכפי להביא תועלת,
ואני בעיניהם ללעג ולקלס.
2. כאשר לספינה ירדתי,
אימת מות חרדתי.
פתאום עמד רוח סערה,
גלים ומשברים גאו והמו,
ימי חיי ספו גם תמו.
כן אמרתי ברוח נשברה,
נפשי נבהלה עד מאד,
אמרתי לא אביט אדם עוד.
ורעיוני אחזו שער,
זלעפה ופלצות אחזוני,
גלי ים בל ישטפוני,
כי היס הולך וסוער.
שמתי נפשי בכפי ...
3. חתימות ידי נדיבי עמנו
יעידו כי איש ישר הנני
חנוני רעי חנוני,
כי יד ה' נגעה בנו,
ואין מושיע לנו,
זלעפות רעב אחזוני.
פלגי מים תרד עיני על שבריהם,
עוללים שאלו ללחם פורש אין להם.
לכן עוצו עצה ועשו פלילה,
להחיות את נפשותינו
למלא את משאלותינו,
וזאת לכם תהי' תהלה.
שמתי נפשי בכפי ...

(סוף החלק הראשון)

(עתה ממשיך המקשן ואומר): איך הער ד'ך נישט מיט דיין גאַנצן וויינען. דו ביסט אַ באַטריגער, אַ שווינדלער. ווייסטו וואָס, גוטער-ברודער, נאָ דיר אַ רוי"כ [=רובל כסף] און זאָג אויס דעם אמת, וועסט פאַרשפּאַרן צו בעטלען קאָפּנקעס]...".*

(3) איני שומע לך ולכל בכיותיך. נוכל אתה ורמאי. אך התדע אחא, הא לך ריבל ואמור את האמת, ובכך תחסוך מעצמך פשיטת-ידי לקיבוץ קוסיקית ...

(אתה ממשיך ועושה עצמך כאינך מבין, ומבקש שיבארו לך בלה"ק, כנ"ל). הקיצור, מסבירים לך בלה"ק. ואתה ממשיך ומחזיק בשלך: „אני מארץ הקדושה“. הוא מוציא שוב 2 רו"כ; אתה ממשיך לסרב, ואך אחת בפיד: „אני מארץ הקדושה“. עד שהוא נותן לך 3 רובל. עכשיו כבר אתה לוקח, ופורץ בצעקה, בקול רם ובלשון אשכנז: „איך האָב דיר אין דער ערד!“⁴

(המקשן שואל): „מה זה עלה בדעתך להיות לפרענקי? האם לא יכול היית להיעשות צייד-כלבים?“

(תשובה): „אילו היו לי כלבים רבים כמותך, אכן הייתי עושה זאת...“

(המקשן, אחר הפסקה קצרה, כדי שהציבור ימשיך לצחוק כדבעי): „בכל זאת, כיצד עלה בדעתך לתפוס בפרנסה מעין זו?“

(תשובה): „אם אמנם תאלצני לספר לך, האזן איפוא – ואני אשיר באזניך את תולדותיי וכל הקורות אותי מעודי עד היום הזה, עד שהגעתי לכך, כמה עסקים שהיו לי עד שנתפסתי לפרנסה זו. ואזי תודה בעצמך שאין בעולם עסק טוב מזה עבורי.“

(עתה פתח בשיר השני בזירגון ובעברית):

1

א

איך בין געקומען אין אַ שטאַט אַרײַן,
האַב איך געזאָגט אַ דרשה זײער פּײַן.
דער ראַש־הקהל האָט פאַר מיר געטראָבט
איך זאַל האָבן פּון וואַנען צו לעבן
און האָט מיך פאַר אַ פּליישהעקער
געמאַכט.
און מיר דעם יאַטקע־קלאַץ איבערגעגעבן
דערמיט האָב איך מיר גאַר דערקוויקט
וואָס עס האָט מיר אַזאַ פּרנסה צוגעשיקט.
אויף דעם יאַטקע־קלאַץ איז געווען מײַן
כאַשטאַנד,
דאָרט האָב איך די דרשה איבער געשמיסט,
מיט דעם טאַפּער האָב איך צעהאַקט די האַנט,

בבואי לעיר דרוש דרשתי,
ושם הדושים נחמדים חדשתי.
ראש הקהל חשב למעני
להרים ולהטיב מצב מעמדי,
לקוצב בשר שמני
ועץ הטבחים נתן בידי.
ותחי רוחי מאשר חנני,
כי זבד טוב זבדני.
על עץ הטבחים היה מעמדי,
הדרשה עליו שניתי ושלשתי,
ובגרזן פצעתי את ידי,

(4) משול אתה בעיני כמת ובטל מן העולם (מילולית: לדידי הנך בתוך האדמה).
(5) כמוכזן שנמקור מתנהל הדו־שיח בידיש.

דעדורך איז דאס מיר געווארן פאר מיטט.
נאר מיט מ'זן שכל דעם קליגן
האב איך אן אנדער פרנסה געקריגן.

לכן בזאת מאסתי.
אך בחכמתי כי נבונותי
למשמרת אחרת הכינותי

2

נאך דעם ביזן צארן
בין איך א חזן געווארן.
ווי איך פלעג מיך צום עמוד
אנידערשטעלן
און מע האט מיך נאר דערהערט,
בין איך ארעדן געפעלן.
מיך גרויס צו מאכן האבן זיי געקלערט,
מיט שמייכלריר האבן זיי מיר באשפנט
און האבן מיך פאר א ווארטאוניק
געקריינט.
ווינטער האב איך געמוזט די שטאט
ארומרינגען,
שרייען סטראנצע איז אגנע ב' אלע
טויערן,
דעם נייעם לא לנו האב איך געזונגען
און בין שיער געווארן געפרוירן.
נאר מיט מ'זן שכל זכר.

ב

כאשר הוכת ידי ונחליתי
שליח צבור נעשיתי.
כאשר לפני התבנה באתי
כולם את שמי הודו,
כי חן בעיני כל מצאתי,
ויתיעצו איך להרים כבודי.
בשפתי חלקות הרהיבוני
ולחזן [ולנוטרי] מתא כתרונני.
בלילי סתו ברחובות עברתי,
השמרו מאש שוועתי
ולא לנו החדש שרתי
ועיי קרח הנורא כמעט גוועתי.
אך בחכמתי וכו'.

3

נאך אלעם וואס אויף מיר איז געקומען
האבן מיר די שטאטליכט פאר א שוחט
אויסגענומען.
ווי איך האב געקוילעט די ערשטע בהמה
ב' זי,
האט די הענט געציטערט ב' מיר,
האט אויף מיר דער קצב געטון א געשריי:
נאר א שוואנץ-מלמד זענט איר'ן
ווי איך האב נאר דאס דערהערט,
האב איך מיך תיכף פאר א מלמד
ערקלערט.
אין די גרעסטע היזער און געוועלבער
האב איך געהאט תלמידים גאר א ווינדער,
איך האב געלערנט מיט קעלבער
און אפגעקוילעט יידישע קינדער.
נאר מיט מ'זן שכל זכר.

ג

אחרי כל אשר קרני
מנהיגי העיר לשו"ב ספחני.
ביום ראשון שחטתי בהמה
ובבדיקה הי' ידי נעים ונדים,
צעק עלי הקצב בחימה,
נאוה לך להיות מורה ילדים.
כאשר שמעתי כן עשיתי,
למורה ילדים היו הייתי.
בנעימים נפלו לי חבלים,
כי תלמידי היו מכובדים,
למדתי עם עגלים
ושחטתי את הילדים.
אך בחכמתי וכו'.

ד

כאשר ראיתי שפל מעמדי,
תפשתי קסת הסופר בידי.
בכתיבת התפילין שמחתי,
והמה בי התל התלו.
אבל מה בזאת הרווחתי?
להניח תפילין חדול חדלו.
בראותי כי אין לי מה
לעשות בעיר
לקחתי את המרחץ במחיר.
גם זאת הי' הבל כידוע,
כי הסקתי התנור כראוי,
עניים באו בחנם להזיע
ופרות הבשן לבית הטבילה
לא באו
אך בחכמתי וכו'.

4

ווי איך האב געזען אז איך האב מיך
נישט פון וואס צו ערנערן,
האב איך געמוזט א סופר ווערן.
מיט גרויס שמחה האב איך תפילין געשריבן
און זיי האבן געשפעט און געלאכט מיר
אקייגן,
וואס איז דען מיר דערפון געבליבן?
איז מין מזל האט מען אויפגעהערט
תפילין צו לייגן.
האב איך שוין נישט געהאט וואס
צו טון אין שטאט,
האב איך מיר געדונגען דאס באד.
דאס האט מיר אויך נישט געטראגן קיין נוצן,
ווייל הייצן האב איך געמוזט פון,
ארעמע-ליבט זענען געקומען אומזיסט שוויצן
און די וויבער האבן אויפגעהערט
טבילה צו גיין.
נאָר מיט מין שכל וכו'.

ה

נובראותי כי לא טוב העתיד,
נאָמר פני ירושלמי אעמיד.
מצנפת שני בראשי צנפתי,
ולבושי מעיל תפארת רחב.
דעתן של בריות בכל עיר גנבתני,
מעות ניתנו לי ויכבדוני כרב.
חיי נעימים, לא חסרתי כל,
ואיני צריך לעבוד ולעמול.
אמרו אתם עצמכם רבותי,
האין אני חכם ונבוך?
מי כאיש נוכל ורמאי,
לא יחסר עושר והון.
מה מאושר חלקי בחיים,
בלי עמל ויגיעה מזונותי באים.]

5

ווי איך האב געזען אז עס איז
קיין תכלית ניט,
בין איך געווארן אז ארץ-ישראל-ייד.
און האב מיך אין א רויט מיצל
פארשטעלט
און אנגעטון א כאלאט א ברייטן,
און נאָר אויס אומעדות געלט,
און מען גייט מיך מיט כבוד באלייטן.
איך לעב מיר אפ זייער גוט,
און ארבעטן דארף איך ניט.
נו, אדרבה, זאגט זשע איר אליין,
צי בין איך דען נישט א קליגער,
וועמען קען דאס בעסער גיין
ווי א פארשטעלטן באטריגער?
איך בין גליקלעך אויף דער וועלט,
אז מי קומט מיר אז מין געלט.

(סוף החלק השני)

(סוף החלק השני)

קוריוז ספרותי

ב„לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור“ (חיו"ל בנ. י. על-ידי אַלוועלטלעכן יידישן קולטור-קאָנגרעס) כרך 4 עמ' 10 קוראים אנו:

טאָדריס, יצחק. מוצאו מגליציה, חי בווינה, צירנוביץ, אחר-כך ברומניה, ליטא ופולין. בדחן ואיש-לצון, מחבר ספרי מעשיות הומוריסטיים בעלי תוכן רומנטי ומוסר-השכל. ביניהם: אַ וואל בחורל חלעבין („ער האָט אַ פנים ווי אַ רוח, אָן הויזן און אָן שיד׳“) [=חברח'מן, שכה אחיה! („פניו כפני שד, ללא מכנסים וללא נעלים״)] בשלשה חלקים. חלק א׳ב, ווארשא 1883, עמ' 47. חלק ג, שם, 1884, עמ' 24.

כשקראתי ערך זה, חקרתי ודרשתי אצל יודעי-דבר בספרות יידיש, שמא שמעו הם אי-פעם משהו אודות סופר זה, וכולם חודו ואמרו שמעולם לא שמעו על סופר בשם טאָדריס יצחק. ובאמת איש לא יכול היה לשמוע ממנו, מאחר וסופר זה הוא דבר שלא בא לעולם...

אס-כן איפוא, כיצד נשתרבו ערך זה ללקסיקון, ומדוע זה רשמו סופר שלא היה ולא נברא? מעשה שחיה כך היה:

בשנות ה-80 של המאה שעברה חי ביאסי שברומניה סופר יידי בשם ישראל אורנשטיין שפרסם כמה ספרים ביידיש ואחד בעברית. בשנת 1882 הדפיס אורנשטיין בלעמברג (בדפוס יעקב אהרנפרייז) סיפור בשם „אַ וואל יונגיל חלעבין. ער האָט אַ פנים ווי ר' סענדער, אָן הויזין אין אָן העמדער“ (כך הוא הכתיב בשער הספר).

גיבור הסיפור הוא צעיר בשם טודרוס שהלך שובב אחר שרירות לבו, נטפלו אליו נוכלים ערמומיים שהפשיטוהו ערום מכל אשר לו. לבסוף חזר בתשובה, עקר לאחת הקולוניות היהודיות שבדרומה של רוסיה והיה עובד אדמה.

בעברו השני של דף השער הדפיס המחבר מודעה שבה נאמר כי זכויות הדפסת הסיפור נמכרו למדפיס אהרנפרייז לצמיתות, ואין לאיש – כולל למחבר עצמו – הזכות לשוב ולהדפיס ספר זה ללא רשותו של אהרנפרייז.

אך בשנת 1884 נדפס בווארשא פלגיאט מאותו ספר, וכמובן בהשמטת שם המחבר. וכדי שלא יבחינו כי אין זה אלא סיפורו של

אורנשטיין, שינה הפליגאטור הווארשאי את נוסח השער, ואף החליף את הכתיב הלבובי בכתיב הווארשאי. עתה קיבל הספר פנים חדשות:

טאָדריס

אַנאָל כְּחֹרֵל חֲלַעֲבִין
 ער האָט אַ פֿנים ווי אַ רוח
 אָן הויזן אונד אָן שיד

נראה שלידי מחבר הערך הנ"ל בלקסיקון נתגלגל טופס מפלגיאט זה; אך אילו טרח לקרוא בגוף הסיפור היה נוכח לראות כי ה„טאָדריס“ שבשער אינו אלא אותו ה„וואָל בחוריל“ גיבור הספר. ברם נראה שהוא היה סבור כי כדי לכתוב ערך בלקסיקון די בקריאת עמוד השער, ולפיכך החליט כי ה„טאָדריס“ שבראש השער (במקום שנוהגים המדפיסים להציב את שם המחבר) הוא מחברו של הסיפור, וכך נוצר הסופר „טאָדריס“.

וכל שאר הפרטים שנוספו בערך הנ"ל – שמו הפרטי יצחק, מוצאו, מקומות מגוריו והידיעות האחרות – כמובן שכולן מצוצות מן האצבע, כמסת דמיונו הפרוע של הכותב שרצה, מן הסתם, ליפות את הערך ולתת לדבריו צביון המתאים לכתיבה בלקסיקון. ואם תמצוי לומר בפשיטות, הרי שאין זה אלא זיוף.

והמגוּחך ביותר הוא שבשעה שנכתב אותו ערך, הופיע כבר בלקסיקון זה עצמו ערך אודות ישראל אורנשטיין, וגם הסיפור הנ"ל נרשם בביבליוגרפיה. (אגב כך כדאי להעיר כי באותו מקום נאמר שאורנשטיין נולד בשנת 1931 ומת בשנת 1905, כלומר: פטירתו חלה 26 קודם ללידתו...).

מכך ניתן להסיק משהו על רמתו של לקסיקון זה, וכבר הערתי על מקצת פגמיו במאמרי „המשכיל הירש בער הורוויץ וגישתו לתלמוד“ (אהל רח"ל, א, עמ' 483).

אוזאול יונגיד חלעפין

ער האט אפנים וויא ר' סענדער
אן הויזן אין אן העמער.

ערשמער אונד צווישמער טהייד

אייגענטום, דרוק אונד סערלאג סאן ר'
יעקב עדרענפרייז בוכדונקער אין

לעמבערג

Lemberg 1862

Druck v Jacob Ehrenpreis,
NACHDRUK VERBOTEN

טאָררים

אָנאָל פֿאַרריל חֵלְעֵבִין

עַד הָאֵת אַפְגִּים וְיֵא אַרְוֶה
אַן הַיִּזֵּן אֲנִי אִין אֵן שְׁנֵת

פֿערמאָסט אִין דֵּיזֵא פֿורוּל

דֵּרִיטע טֵהִיל

וואַרשאַ

שְׁנַת תרמ"ד לַפִּי

ТОДРОСЪ РАЗКАЗЪ

Часть 3.

ВАРШАВА

1884

לביבליוגרפיה של א"מ דיק

א. „הבהלה“

בכרך ב' של „העבר“ (פטרורד 1918, עמ' 37-44) פרסם ש' גינזבורג את „הבהלה“ של דיק בנוסחה העברי, והעיר (בעמ' 36 הע' 10) כי, את ספרו זה תירגם דיק גם לשפה היהודית וחדפיס את התרגום... הבהלה בשפת עבר טרם נדפסה עד הנה, והננו מפרסמים בזה את הספר בראשונה מכתב-יד¹. כך כותב גם פ' קאהן (ניווא-בלעטער, א, עמ' 331). ברם טעות היא בידם; הנוסח העברי של „הבהלה“ נדפס כבר מזה רבות בשנים (קודם אפילו ל„עיר ההרס“ היידי) – וזאת ב„המליץ“ 1867 (בשלושה המשכים: גליונות 41, 42, 43) בכותרת: „הבהלה“ אשר היתה בעיר ההרס בשנת תקצ"ה – נעתק מכתבי איש אמי"ד ע"י אבן רש"ד. אלא שב„המליץ“ חסרה ההקדמה הקצרה. כמו-כן ישנם שינויי סגנון קלים, שניתן לייחסם לעט העורך².

ב. „האורח“

במאמרו א. מ. דיק וכתביו העבריים³ („העבר, שם, עמ' 142 הע' 6) כותב ש' ניגער: „... שדיק חבר את „האורח“ לבדו ולא יחד עם חברו לעט(ז) ח.ז. עליאשעוויטש (חזא"ל) כמו שכותב בלי שום ראיות והוכחות לזה מר סטאניסלאווסקי“. על סטניסלבסקי לא קשיא מידי, שהרי הוא פשוט העתיק מ„אוצר הספרים“ לבן-יעקב שכותב על „האורח“ שנתחבר מאת „הר' א"מ דיק ומרעהו חזא"ל“ (וכך העתיקו מ„אוצר הספרים“ פרידברג ב„בית עקד ספרים“ ופ' קאהן ב„ניווא-בלעטער“ שם). והא מנא. ליה לבן-יעקב? והאם הצדק עמו או עם ניגער?⁴

שאלת הבעלות על „האורח“ נתעוררה עוד בחיי דיק, והיו שסברו

1) אבן רש"ד (שלהשערתי הוא הלל נח שטיינשניידר, בעל „עיר וילנא“) מוסיף ומסמך (בגל' 43) קרייז מזמן הבהלה: „איש זקן ספר לי כדברים האלה: בעברי בשנת תקצ"ה, את [צ"ל: עת] הבהלה מעיר ד. לעיר ק. והעמוד העגלה על יד בית המלון אשר על גג הדרך ונרד ממנה לברא הביתה להשיב את נפשנו, ונשתומם לראות כי הבין [הבית?] ריק, אין בו איש, כ"א נער בן עשר שנים, בן המוכסן עומד לפניו, מתעטף בבגדו החדש הסרוח ומכנסים אין על בשרו, ונשאל את פניו: „איה איפה אבותיך? ומדוע זה יחסרו מכנסים על בשרך? ויען הנער בגילת לבב ואמר: „חן בשבוע העבר נתנו לי אשה והתמול נסעו אבותי לעיר ק. על חתונת אחי הצעיר ואשאר אני לבדי מה ערום ועריה כי אפלהי לו את המכנסים החדשים אשר תמרו לי על יום חתונתי ושמת לבבי“.

שחזא"ל הוא המתבר האמיתי ולא דיק. כדאי לצטט כאן כמה קטעים מהוויכוח שפרץ בנושא זה.

בכתב-העת „העברי“ (שנת 1878 גליון 4) כותב שמעון מינץ משוועדט (גרמניה):

...לפלא בעיני שלא ראיתי באחד ממכ"ע העברים שיכתבו לזכרון מיתת החכם חזא"ל ע"ה, שנפטר בתחלת קיץ העבר בשנת חמשים ושלוש לימי חייו והי' סופר מהיר ומשכיל. הוא כתב, האורח, והי' אחד ממשכילי ווילנא ואיש נכבד וטוב לכל אדם.

בתגובה להערה זו כתב ישראל-איסר גולדבלום מוולוז'ין (שם, גליון 10):

...מצאתי נכון להגיד לחסופר הנכבד ה' מינץ בשוועדט, כי את אשר מיחס את הס', האורח' להח' המנוח המדקדק הנעלה ר' ח"ז עלישעוויטץ ז"ל - שמועת שוא הטעתו ומחברו הוא ידידנו החכם המפורסם ה' אייזיק מאיר דיק המכונה אמ"ד בוילנא, שחדפסו ע"י אחר בק"ב בשנת תר"ו ולא קרא שמו עליו (כן שמעתי מפיו) ורמא"ג ז"ל מביא את, האורח' בשמו בהדביר ח"ב מכתב נ"ב [צ"ל: נ"הינ"ן]. כן ח' מאנדעלקערן מביא בשמו בספרו „דברי ימי רוסיא“ ח"ג בהערה. והכל יודעים כי הוא אביו והוא חברו...“.

על כך ענה מינץ (גליון 20 בכח"ע הנ"ל, שבינתיים נשתנה שמו ל„עברי אנכי“):

... כי לא שמועת שוא ולא חלום שוא הטעני כי ראיית אמת ראיתי, ובאזני שמעתי מפיו של המנוח רח"ז אליאשעוויטץ, שהאורח הוא מעשה ידיו, בחיותי לפני שש שנים בלאנדאן אז דברתי עמו פא"פ והראה לי את האורח והי' נדפס לו בצד שמאל שער בל' אנגלי, ובעיני ראיתי שהי' נדפס עליו באותיות גדולות שם, חיים זלמן אליאשעוויטץ, וכתבתי למכירי בענגלאנד לשאל על זאת, ונדע לי עתה בעדים נאמנים, שגם בבבליאטיק של השר משה מונטיפיורי נמצא ס', האורח' כזה אשר נדפס על השער האנגלי שם, חיים זלמן אליאשעוויטץ. ועתה ישפטו נא הקוראים בזה והמחבר ח' אמ"ד אשר כתב עליו שהוא ח' מחברו, ושמועת שוא רחוקה ממני, ושמיעה גם ראיי שניהם כאחד טובים להעיד עלי'...“.

ואס"כן חידוש שנו פה, ש„האורח“ כלל לא נדפס בצורה אנונימית,

(2) גם ש' ווינר (קהלת משה, מס' 527) מזכיר שער אנגלי, אך אין הוא מורש כלל במעורבותו של חזא"ל בחיבור הספר, הגם שחזא"ל ראה את דברי „אוצר הספרים“. בטופס שבידי אין שער אנגלי כלל.

ה א ו ר ת

13

ספר תולדות הימים החסידים אשר עברו עלינו

תושבי ווילנא ירא

מאז הגיעה לאונינו הבשורה

ממסע

סגד ז"ר משה מונטיפיורי שליט"א

דעתו

סגד לראי יהודית מונטיפיורי חמ"י

לעידו ווילנא, עד צאתם ממנה לדרכם צלחה.

פנח

על ידי אחד מילידי עירנו ....

פנח

הארץ משה ענו מאד מבל האדם אשר על פני האדמה
למק.

THE TRAVELLER.

An

Account of the festival days, celebrated by
Jews of

Wilna

about the news of the arrival of

Sir Moses Montefiore Baronet

and his consort

Lady Judith Montefiore.

By

.....

1846.

אודות השער האנגלי מעיר שטיינשניידר:

"Der Respect vor den Gefeierten Hatte den Jungen anon. Vf. in
Wilna veranlassen sollen, einen bessern engl. Titel zu bestellen."

גראה כי יחס הכבוד כלפי בעל החגיגה הניע את המחבר הצעיר עלום-השם שבוילנא, להעדיף
שער אנגלי."

(„המזכיר", שנה ג', ע' 82)

THE TRAVELLER.

An

Account of the festival days, celebrated by
Jews of

Wilna

about the news of the arrival of

Sir Moses Montefiore Baronet

and his consort

Lady Judith Montefiore.

By

Chajim Salomon Eliaschewics.

1846.

השער הפלאגיאטי מאוסף מונטיפיורי השמור באוניברסיטה קוליג' בלונדון, שלח לי בסובו ר'
אברהם הלוי שישא ש"י תודתי נתנה לו בזה.

ובשערו מפורש שאלישביץ הוא המחבר. חזר גולדבלום וטען שאין זו אלא גניבה ספרותית מצדו של אלישביץ! וחרי דבריו (שם, גל' 23):

... לרגלי נסיעתי מוואלאזין ארצה עסטרייך, שמתי דרכי דרך עיר ווילנא ואמרתי אסורה נא וחראה בשלום ידידי הרב החכם המחבר הנודע לשם ה' אמ"ד נ"י והראיתיו את דברי ב,העברי" אדות מחברו, האורח' ואת דברי הסופר ה' מינץ משוועדט אשר שב אל דבריו הראשונים אחר אשר הראיתי פאקטין אמיתים כי אמ"ד הוא מחברו, וידידי הנ"ל בראותו את דברי ה' מינץ, עמד מרעיד ומשתומם כי חז"ל ישיב לו רעה תחת טובה ולא ידע בוש, להדפיס ספרו מעשי ידו על שמו רק למען תת קטורה באף השר הצדיק מאנטיפיורי, בעוד אשר כל משכילי ווילנא יודעים ברור, כי אמ"ד מחברו – וספרתי זאת גם להחכם המצוין ר"ק שולמאן, ואמר לנו, כי יש אתו ספר, האורח' מנחה מאת מחברו אמ"ד, ועוד זוכר הוא איזה מאמריו אשר ספר לו המשורר מיכ"ל ז"ל אשר ראה בהאורח אצל הח' דיק בעודנו בכת"י, והתלונן מאד על המנוח חז"ל על אשר העיז לגזול ספר שלם ולחדפסו על שמו בעוד הכל יודעים מי הוא מחברו. אחר אשר ה' חז"ל חלך לעלמא דקשוט, אין את נפש הח' אמ"ד לדבר אדותו מאומה פן יחלל עי"ז כבוד ההשכלה, ואך להוציא מלב הקוראים יבא יענה כחשו ב,העברי".

הרי לנו „שני כתובים המכחישים זה את זה“ וקשה להחליט הצדק עם מי, מה גם שחז"ל עצמו כבר לא היה בין החיים בשעת הפולמוס. על כל פנים, כל אחד מהם טען „כולה שלי“, ואס-כן אין מקום לפשרתו של בן-יעקב על כתיבה משותפת.

אשר לתאריך הדפסתו של „האורח“, מקובלת היא שנת 1860. אך לא רק גולדבלום ברשימתו הנ"ל נוקב בתאריך תר"ו (1846), וכך גם ב„עיר ווילנא“ עמ' 161, אלא שדבר זה מפורש בשער הספר שבו פרט השנה: „והאיש משה ענו מאד מכל האדם אשר על פני האדמה“ העולה תר"ו. ותמה אני על הביבליוגרפים הרושמים את „האורח“ כחמו"ד, בה בשעה שהוא רק חמ"ד.

ג. „גרי הצדק“

פ' קאהן (ייווא-בלעטער, שם) מייחס לדיק חיבור נוסף, הוא „גרי הצדק“ העברי. ראייתו לדבר היא מזה שיש לנו עדות ש„גרי הצדק“ היידי הוא מעשה ידי דיק, כמו כן קיימים סימנים שהנוסח היידי תורגם מעברית, עולה מהאמור כי גם „גרי הצדק“ העברי הוא של דיק.

לדעתי יש לומר דאיפכא מסתברא: מאחר ו„גרי הצדק“ היידי תורגם מעברית, אסיכּן אין הנוסח היידי יצירה מקורית של דיק אלא תרגום מחיבור של זולתו, וראיה לדבר: ש' ווינר (קהלת משה מס' 2015) המצביע על קיומו של כתב־יד ישן של „גרי הצדק“ העברי במוזיאון האסיאתי שבלנינגרד, ובו שינויים קלים מהנוסח שבדפוס. כתב־יד ישן זה מוכיח שאין זה חיבור מקורי של דיק. על כל פנים, ראוי לבדוק את כתב־היד הנ"ל כדי שיובחר הענין לחלוטין.

ד. „דברי חכמים“, ספורי חכמי יון ...

בכותרת זו רושם ש' ווינר (קהלת משה מס' 2127) חיבור דו־לשוני שנדפס בוויילנא תרכ"ד, הנוסח העברי הוא מאת יהודה ליב בן זאב, ואילו על התרגום היידי כותב ווינר כי „המעתיק שמו לא נודע“.

ברם נראה לי כי סגנון התרגום מוכיח עליו שהוא מעשה ידי א"מ דיק, וכנראה שזהו ה„חכמי יון“ הנזכר ברשימותיהם של לנדא (,חיבורי דיק“, המליץ' 1868) ושל ח' לונסקי (,ספרי דיק בספרית שטראשון“, אונדזער טאג' 1923).

(*) בספריית יווא מצויים שני עותקים מספר זה (אחד מהם מתנת אברהם וינפלד, למכרזג), והכותרת המדויקת היא: „ספרי חכמי יון או דברי חכמים“ (וויילנא, דמוס ר' אברהם יצחק דווארזעק, תרכ"ד-1864, 112 עמ').

בשער השני נמסר תוכן הספר בזה הלשון (נעתק כאן בכתיב המודרני):

ספורי חכמי יון דאס איז אַזוי אַ ספר, וואָס עס איז אין אים אויפגעזאַמלט קורצע ספורים און קורצע שפּריכווערטער פון די וועלטבאַרימטע חכמים פון ארץ יוון (גריכלאַנד), וואָס אינדזערע קדמונים, ווי דער רמבם און דער בעל־עקדה האָבן שוין לאַנג באַנוצט אין זייערע הייליקע ספרים, ווי דאָ קומט אַלץ פאַר אין דער הקדמה. איבער הויפט איז דאָ פון זיי צו לערנען, ווי מען זאל זיך מרחיק זיין פון מידת הגאווה. און אַזוי פון יעדער תּאווה. און דאָס ניט געלט מאַכט דיזע וועלט. אויך איז דאָ צו זען, ווי דיזע חכמים פלעגן פאַרשמעהען אַלע טייערע זאַכן. זיך נור פאַר חכמים צו מאַכן. און ווי זיי האָבן פאַר דער חכמה זייער פיל געליטן. און האָבן אויף איר זייערע גיטער אויסגעביטן. קורץ דערפון זייערע מאַמרים לייכטן ווי בליצן, און היטן, דאָס מען זאל זיך ניט אויסגליצן אויף דעם דונקעלן וועג. אויף דער אומזיכערער שטעג. אויף וועלכע מיר מענטשן מוזן וואַנדערן. ביז מיר קומען צו אַינן עולם אייגעם אַנדערן. און פּרסט ווי מען זאל האָבן אין זיך יראה טוהרה. און מקיים זיין וואָס עס איז געשריבן אין דער תּורה.

נעתק על ידי המשכיל וכר מוהר"ר אברהם אבא קיב נ"י.

פּשטא, א"ס בן, שהתרגום הוא מאת דיק, שהרי אברהם אבא קיב ידוע כאחד משמותיו הבדויים של א"מ דיק (ראה: ז' רייזען, פּסעוודאָנימען אין דער יידישער ליטעראַטור, מהדורת יווא, 1939).

כתב-פלסתר על הקהילה היהודית באיסטנבול

ב"יווא-בלעטער" כרך 18 נתן ד"ר יהושע בלוך תצלום של כתב-פלסתר על יהודי פולין שבאיסטנבול, בשם "מוסר לבני עולה". כדאי לציין כי בכתב-העת "קול מבושר" (משנת 1872) נדפס תיאור של חיי היהודים יוצאי פולין בקונסטנטינופול (איסטנבול), ובאמת אין זו כתבה משם, אלא העתקה מ"מוסר לבני עולה" דנן, בשינויים קלים בשפה ובכתיב. הרשימה נדפסה בהמשכים, בגליונות 29 ו-30, וחתומה היא בתיבה מל"ע. אך אין זו חתימתו של הכותב אלא ראשי-התיבות של "מוסר לבני עולה".

ס פ ר

הלכות דרך ארץ

כלול ספרים מעולים המאירים עיני האדם ללכת מישרים
בכל תולדות חיינו: אספחים ולקחים מזהלמד מרדכי
דמב"ם • הוכח הלכות • וכספר ראשית חכמה בחינות
עולם ומשאריו כפרי חכמה •

דקדק ספר איז אין זיך פולל אלע ענינים פון דרך ארץ
וואס זיינען זייער נויטיג צום וויסן וויא זיך צום באניין
אין דער וועלט מיט סאך ציידענע כענסצין און מיט זיך
אלץ עס איז אויס געקליבן פון גברות און פון דעם רמב"ם
חובת הלבבות • בחינות עולם ראשית חכמה און פון נאך
אנדערע ספרים:

כאמא מאיר יצחק מדקדק • מקרית אליוען •

ווילנא

שנת תרל"א לפ"ק

ГИЛХОСЪ ДЕРЕХЪ АРЦЪ,
или Нравственное наставление.

В П Л Я Н А.
Въ типографіи Вдовы и Братства Ромма.
На Жмудскомъ переулке въ собственныхъ
домахъ № 327 и 328.
1871.

על „שבת“ העלופה בסוד

בין מנהגי החתונה היהודיים היה מנהג, שעם סיום סעודת החופה והתחלת המחולות, היו מכריזים בכל ריקוד וריקוד: „שבת, שבת“, ומשליכים בשעת מעשה „טאנצגעלט“ (מעוֹת-ריקודין) בתוך הצימבל [צלצלים] של ה„כלי זמרים“¹.

מנהג זה טעון כמה הבהרות; ראשית מה משמעותה של ההכרזה „שבת“ בעיצומן של חתונות הנערכות בימות החול? שנית, מדוע השליכו את המעות דווקא בצימבל? שלישית למי נועדו מעות אלו?

הגם שעוד בעבר הקרוב נהגו בו במנהג זה, סביר שלא נותרו עדי ראייה לקיומו, ואנו נאלצים להסתפק במעט שנותר אודותיו בכתובים, הן בספרות הרבנית והן בספרות החולין. לצערנו שוררת בעדויות סתירות לא רק באשר לטעמי המנהג, אלא אפילו בכל הקשור לאופן שבו נתבצע המנהג באורח מעשי. אנסה להבהיר את הנושא לפי מעט המקורות הידועים לי.

נתחיל מהכרזת „שבת“. מתברר שקיימים כמה פירושים להכרזה זו:

א) במלה זו אין מתכוונים כלל לשבת הרגילה, אלא לשב"ס² בסמ"ך, שהיא ראשי-התיבות של שמש, בדחן, סאָרווער (מלצר), ששלושתם חולקים במעות. פירוש זה מופיע ב„ספר המטעמים“³ ובזכרונותיו של א"ב גוטלוברי⁴.

היכולים אנו להסכים לפירוש זה? סבורני שלא, וזאת מכמה וכמה טעמים: ראשית, שמש מאי עבדתיה הכא? הרי הוא נמנה על הרח"ש⁵ נמצא שהשמש רוקד על שתי חתונות, ומקבל שכרו בכפליים: פעם אחת ברח"ש ופעם שניה בשב"ס, וזהו דבר אשר לא ייאמן. שנית, רובם של המרקדים בחתונות חיו הנשים והנערות, וקשה להאמין שחיה ברור לחן שהכא מיירי בשב"ס בסמ"ך, וכל-שכן שלא ידעו שאין אלו

[1] למחותו של כלי-נגינה זה ושימשו בלשון העברית, ראה: ר' מירקין, „היאך צימבל הצימבלר בצימבלתרי, תרביץ, נא (תשמ"ב) עמ' 681-684. — המתרגם].

(1) ראה: יצחק ריבקינד, „גאטיצ'ו, יידישע שפראך, כרך 19, עמ' 64-65.

(2) מובא אצל יצחק ריבקינד, „יידישע געלט“, ג.י. תש"ד, עמ' 257.

(3) שם, שם.

(4) ראשי-תיבות: רב, חזן, שמש.

אלא ראשית־יבות. ואם נועד אמנם הכסף לשלושת הנ"ל – סביר שההכרזה היתה צריכה להיעשות באופן ברור וללא ראשית־יבות כדי שציבור הרוקדים ידע במה המדובר, ושהכסף נועד לשלישיה זו, ולכן יש להרבות בהשלכת המעות. ועוד, והעיקר, הכליזמרים לא היו נודעים כבעלי שיא המוסריות, ובדירוג החברתי היה מעמדם על הגבול של אנשי העולם התחתון. ומדוע זה תפקיד השלישיה את הקופה בידיהם דוקא? לאור כל זאת נאלצים אנו לדחות פירוש זה; ברור שהכסף נועד לכליזמרים, וכמובן שזה אינו מהווה סיבה להכרזה בראשית־יבות. פירוש זה אינו אלא, פשעטלי, שעלה בדעתו של יהודי בעל-המצאה.

מאותה סיבה אין אנו יכולים לקבל את הפירוש ששבת־הוא ראשית־יבות של שכר בדחן תתן, פירוש המופיע ברשמות (סדרה שניה, כרך ג, עמ' 45):

אחר ברכת המזון וברכות נשואין היתה מצוה גדולה להיות מרקדים לפני הכלה... ואת כל אחד מהמחותנים והקרובים קרא הבדחן בלכבוד נאה לו ולשמו. בשעה שיצא הנקרא לרקודין נתנו כל הקרובים שבת־בעדו... להבדחן, וכה הכריז הבדחן: שבת, בעד פלוני שיצא לרקוד עם הכלה, שבת! שבת! ראשית־יבות: שכר בדחן תתן.

בספרו, דאס חסידישע יונגעלי (ווילנא, תרנ"ז, עמ' 103) כותב י"י לינצקי: "... אל הצימבל נפל, שבת' מכל עבר... ללא ספק משקל פונט נחושת... וממעות אלו קנו ללא הרף, משקה' ושוב, משקה'...". כלומר: מעות ה"טאנצגעלט" הרוו את גרונו של הקהל. ברם סבורני שאין זו אלא אחת מאותן החלצות הרבות שבהן מלא לינצקי את ספרו. במהדורה הראשונה (שנקראה, דאס פוילישע יונגעלי, אדעס, תרכ"ח, עמ' 80) לא נמצא משפט זה, ובמקומו קוראים אנו: "ללא ספק הוציא אחר־כך הצימבלר כפונט נחושת". אך אל לנו לשכוח כי במהדורה הראשונה היתה ידו של צדבובים, עורך הקול מבושר.

(ב) פירוש שלישי שומעים אנו משמואל ראפפורט. ואלו הם דבריו:

In zwischen nehmen sowohl bei den Männern wie bei den Frauen die Unterhaltung und der Tanz ihren flotten Fortgang. Die Klesmer rufen den Mädchen "Schabbes, Schabbes" zu. Ab und zu wirft ein Mädchen ein Goldstück in die Zimbel, und im lustigen Reigen wirbeln die Mädchen zum Takt der Musik im Kreise.⁵

5) Samuel Rappaport, "Aus dem religiösen Leben der Ostjuden", *Der Jude*, 1918, p. 222.

... Sie haben für manche Begriffe eigene Worte, die sog. "Klesmersprache". So ist z. B. in ihrer Sprache das Wort "Schabess" die Bezeichnung für Geld. Vergnügen sich z. B. die Mädchen allzulang bei einem Tanze, dann rufen die "Klesmer" während des Spieles laut "Schabbes, Schabbes" was so viel heist wie: Gebt etwas Geld her, so werden wir weiter spielen.⁶

דהיינו: לא „שבת“ ולא „שב"ס“, אין זו אלא מלה בשפתם של הכליזמרים שבה „שאָבעס“ פירושה „כסף“, „תן כסף ונמשיך לנגן“, מעין הפתגם הנרדף: „נותן בצימבל הולך בטענצל!“ (= „הנותן במצילות הולך במחולות“).

הנוכל לקבל פירוש זה? ודאי שלא! שהרי: ראשית יש לדעת מי קודם למי, המנהג או לשון הכליזמרים. שנית, נתפרסמו כבר רשימות רבות של לשון הכליזמרים, שנלקטו על-ידי מומחים מפייהם של כליזמרים ומפי ספרים, ובשום אחת מהן לא מופיעה המלה „שבת“ עם היותה מפורסמת כל-כך עקב שימושה בחתונות כה רבות ותפוצתה במקומות כה רבים. שלישית, שפת הכליזמרים, כמוה כשפת העולם התחתון, נועדה מעיקרה להוות לשון-סתרים שבה יוכלו בני החבורה לדבר בחופשיות ביניהם לבין עצמם, בלי חשש שהסובבים יבינו במה המדובר. ואס-כן, כיצד זה דוקא במקרה שהכליזמרים מעוניינים להיפך, שהציבור יבין את הדברים כמשמעותם: עולם הרבו, ובתדירות יותר, בהשלכה לצימבל – דוקא כאן ישתמשו בלשון-סתרים שאינה מובנת לקהל הרחב? היתכן כדבר הזה?

לפיכך סבור אני שיש לדחות אף את הפירוש הזה שגם הוא אינו אלא, פשעטלי.

ג) פירוש רביעי ניתן לנו מאת רב מקובלי, „הרב מאיר אבד"ק קאַרסטטשוב וואָדאַרקוב בן הרב נתן אבד"ק נעמרוב ובערשאַד“, שבספרו „מאיר עיני חכמים“ יש חלק מיוחד ל„סוד נשואין“ (שבו מבאר הוא, על-פי הקבלה, סודם של מנהגי חתונה) הנחלק לארבעה

(6) שם, עמ' 167.

(7) ראה: מרדכי זו. ברנשטיין, א. בינטל וזערטער פון קלעזמער-לשון, יידישע שפראך, כרך 19, עמ'

25-22.

(8) בהסכמה לספר מתבטאים אודותיו: „ולו עשר ידות בחכמת הקבלה“.

(9) ספר נדיר שנדפס בדפוס נדיר, בשדה-לבן. ידועים רק שלשה ספרים שנדפסו במקום זה, בשנים

תקס"ג-תקס"ד.

פרקים: א' סוד פאָר שפיל; ב' סוד חתן מאָל; ג' סוד באַדעקינש; ד' סוד הריקוד עם הכלה. בפרק האחרון כותב הוא: "... מה שנוהגין העולם שזורקין שבת בשביל אותו שחולך לרקוד עם הכלה...". ושוב: "ישראל קדישין במנהגם הקדושים שזורקין שבת בעד האיש חמרקד...". שם מאריך המחבר בענין זה בדרך חקבלה, אך אנו לא נעסוק בכך אלא נקח את הנוגע לנדון דידן, והם דבריו כי החכרזה „שבת“ נעשתה בשעת הריקוד עם הכלה, שהרי שבת נקראת כלה¹⁰.

בדומה לזה נמצא ב„התורה והחיים“ של גידמן (בתרגום מגרמנית):

... ובילי שבתות לובשים גם הנשים קורזיין (בגד פרווח) לפי שבת דומה לכלה. וכשחכלה נכנסת לחופה לובשין לה קורזיין... ומאחר דלובשין הכלה בקורזיין בשעת כניסתה לחופה לובשות נמי קורזיין בשעת כניסת שבת דהוא נמי כניסת כלה (חלק שלישי, עמ' 204).

הרי יש לנו כאן מנהג מימי הביניים שיסודו בכך ששבת נקראת כלה.

יש עוד פירושים על רמזי הקריאה „שבת“, והמעוניין יראה ב„ספר המטעמים“¹¹ וב„ספר מנהגי ישורון“¹².

בספר „עיריה שהיתה“, היא טורון שבקרפטים, מאת יוסף הגלילי (פיקל), ת.א. תשט"ז, עמ' 163, קוראים אנו: "... רקדו ריקודי מצוה עם הכלה ושוב הכריזו שבת, שבת, זו היא הסגולה נגד התערובת...". דברים אלו אינם מחוורים: האם רצונו לומר שהיה בכך רמז שגברים ונשים לא ירקדו יחדיו?

הנקבל את הפירושים הללו אין לנו שום דבר שיכול לסתור אותם, ובפרט שמנהגי ישראל צמחו בימי קדם בתקופה שלא הכליזמרים ולשונם מלאו תפקיד בחיי היהודי, אלא הקבלה (שממנה נובעים רבים ממנהגי ישראל) והשלחן-ערוך. החסרון שבפירושים אלו הוא שהם עצמם אינם מקובלים מדור לדור בצמוד למנהג: זה המנהג וזה טעמו. אין הם אלא סברות המחברים, אחד יכול להשתכנע מהם, ושני לא. נראה שמנהג זה הוא מאותם המנהגים שטעמם נשתכח במרוצת הדורות, ונותר רק המנהג עצמו.

(10) ובעצם לא-דווקא על-פי הקבלה. כבר בגמרא (בבא קמא לב, ב) נאמר: „בזא ונצא לטראת [שבת] כלה מלכתא“. בקבלת-שבת אנו אמרים: „לכה דודי לטראת כלה פני שבת נקבלה, ומסיימים: „בזא כלה, בזא כלה“.

(11) מאת ר' יצחק ליסעץ משעזליץ, קיים גם תרגום מצדד ליידיש.

(12) מאת ר' אברהם אליעזר הירשבוין, רב ליטאי ואח"כ רב בפיססבורג. נמצא גם בתרגום ליידיש.

(ד קיימת גירסה נוספת: לא, שבת' ואף לא, שב"ס' אלא, שאַבאַש'. בחוברת „דער קאַראַבעלניקל" („הרוכל") מאת מ'ב'ר'ד'י (וואראשא, תרס"א) ישנו פרק „פארצייטיקע חתונות" („חתונות בעבר") שבו אנו קוראים: „אל הצימבל נהגו לזרוק ה,שאַבאַש', הוא הכסף עבור הריקודים". אך לצערנו אין הוא מוסיף על כך שום ביאור. כמוהו גם דרויאנוב ברשמות', 1918 (בהערה לרשימתו של נח פרילוצקי „לשון הכליזמרים בפולניה") גורס, שאַבאַש', ולדעתו יש לשייך מלה זו לשון הכליזמרים. וכבר כתבנו שאי-אפשר לנו לקבל הצעה מעין זו¹.

ומיחו המכריז „שבת"? לצערנו סותרים המקורות שלפנינו זה את זה: לפי ראפפורט – הכליזמרים הם המכריזים, אליבא דרשמות' וגוטלובר – הבדחן, ולדעת לינצקי – הקהל סביב המרקדים, הוא שקורא „שבת".

כל זה מורה לנו שאין להסתמך על המקורות שבכתב בנוגע לעניינים אלו, והמשתמשים בהם חייבים לתהות תחילה היטב על קנקנם.

נותרה לנו השאלה, מדוע השליכו את הכסף לתוך הצימבל דוקא? על כך נאמר ב„דער קאַראַבעלניקל": „הוא [הצימבלר] היה ... מכה בצלצל והוא גם היה הקופאי, מאחר ואל הצימבל היו זורקים את ה,שאַבאַש' – הכסף עבור הריקודים – ושם היה המקום הבטוח ביותר מפני הגנבים ... אף אחד לבד מהצימבלר לא היה יכול להוציא משם

13 האותיות מן מודגשות, שכן שמו הוא מ. כ"ץ.

14 ראוי לציין כי בספר „מנהגי ישרודי הגורס „שבת", בכל זאת הוא מנקד בפתח"י: שבת. [אמר המתרגם: במאמרו „ה חתונה-נאמען, יידישע טעניז און א ווייבערשע פרנסה" (יידישע-שפראך, 22, עמ' 47) מביא ריבקינד מהירש ל"אן דאָר כספרו „אין גייער בריפען שטעללער" (ווילנא, תרל"ז-1875) את הביטוי „שאבאס" במשמעות הכסף הניתן לכליזמרים, ומצטט (בהע' 15) מהערה שהיתה כטיוטת מאמרו הנוכחי של ר"ח ליברמן, ונמחקה. ומאחר ונמצא לו עתה מקור זה, הקדום למה שהיה ידוע עד אז, רואה הוא לנכון לפרסם דברים אלו שלא נדפסו בשעתם. וכאן הרינו מביאים את דבריהם בתרגום. ... אם הגירסא, שאַבאַס' נכונה היא, ואם נכונים דברי של רפפורט שהיתה זו הכרוזת של הכליזמרים בשעה שהנערות הפריזו בריקודיהן יתר על המדה, הייתי מעדיף לומר כי מלה זו מקורה סלאווי. שאַבאַס' היא מלה ידועה ונפוצה ברוסיה, ומשמעותה: לחדול, לסיים, להניח את המלאכה. אם-כן, כשהנערות שהשליכו מעות-ריקודין המשיכו במחולותיהן עוד שעה ארוכה, היו הכליזמרים מכריזים, שאַבאַס', וכונתם: הפסיקו! סיימו ריקודיכן! הגיע זמנו של מחול חדש וזו, אם-כן, השעה להשליך שוב אל ה,צימבל. עד כאן דברי ליברמן.

ראים אנו את השערתו זו לא רק כחשובה, אלא גם כנכונה. שהרי פוגשים אנו באתה מלה גם אצל היהודים ההרריים בשעת נתינת מתנות ומעות לזוג הצעיר (דריאנוב, רשומות, א, עמ' 276, הע' 3) ובפרט בקרב יהודי פרס המשתמשים ב,שאַבאַס' במשמעות, שכן הכליזמרים' (כליזמרים, עמ' 23, הע' 26). ודאי שלשני האזורים הללו חדרה המלה מלשון רוסיה ולא (וברור שלא) מלשון הכליזמרים היהודיים.

את הכסף... פשוט, לענין והגיוני. בפרט כשאנו נזכרים בחתונות שבעיירות הקטנות שבהן לא היו אולמי-חתונות, והן היו נערכות בדירות מגורים שבהן שררו מהומה, צפיפות ודוחק בל ישוער – גניבת הקופה יכולה היתה להתבצע על נקלה, לפיכך שימש הצימבל ככספת. כך שאין זה בגדר „מנהג“, אלא הנחה מעשית שמקומה לא יכירנה בספרי המנהגים.

• • •

מענין לענין באותו ענין, ארשה לעצמי להביא כמה ציטוטים בענייני חתונות וריקודים:

ריקודים

ב„דער קאַראַבעלניקל“:

... המחולות היו מורכבים מריקודים שונים: שיינע-מינקע, ציפע-ליפע, שעמעלע, קוקאווקע, ברוגז-טאנץ, גזלן-טאנץ, קאזאצקע, בייגעלע וסתם ריקוד ... מלבד ריקודים בודדים היו כבר ריקודי-שבת אופנתיים, שנקראו כך היות והנערות נתמחו בהם ... רק בשבתות ... ושמותיהם אינם מצלצלים כיהודיים כלל וכלל: קאַנטער-טאנץ, גלאַנסע (לאַג-שע) ...

ב„צוויי גלייכע שידוכים“ מאת שבתי מצקעוויץ, ווילנא 1893:

... לכלה היה מקומה שלה, שבו נמצאו הנשים והנערות, ושם רקדו לפניו קאַנטער-טאנץ, שאותו ידעו רק הצועדות עם המודה, היות והוא היה מה„גבוהים“. ועוד: סעמעלע, ציגיינער-טאנץ, שיינע-מינקע – אלו היו כבר, ריקודי סבתא, אך הם ריקודים שאחר החופה. ואילו קודם החופה רקדו הנערות כמה ריקודים משלחן ואחר-כך הושיבו את הכלה ...

ב„עיררה שהיתה“:

... הרקדנים הזמינו „טענץ“ (ריקודים). מי „רסגיי“ ומי „צארדש“. מי „שוהל מודיאר“ ומי „וואלצער“. היו גם שהזמינו ריקוד „וואַנצטעפ“ אשר קשה לבטא את שמו. בלימצקע הבלנית רקדה עם גיטעלע „אַ ברויגעס טאַנץ“.

כליזמרים

ב„דער קאַראַבעלניקל“:

... את התפקיד החשוב ביותר מלא הכנר ... חמנןן בבטוןן ... היה

מביא את הבטנון הגדול, דודו של הכינור ... המתופפים, שאחד מהם נקרא „השטן“. בנוסף למלאכתם המוזיקאלית ... מילאו הם גם שליחות ... להביא לוחות ... שמהם חיו נעשים השלחנות לסעודת החתונה ... ומים ... ולגרש אורחים בלתי קרואים ... ובעיקר לעשות „ווארע“ – כלומר לפנות מקום נוח לריקודים ...

ב,מאיר עיני חכמים“:

... וקודם בוא החתן סמוך לעיר שהכלה שם, שולחת הכלה לנגד אנשים ונשים ובחורים ובתולות, כולם מלובשים בגדי שבת ויום טוב לקבל פניו ולהביאו לעיר בכבוד גדול, ובבואם בתוך העיר נוסעים ומסבבים עם החתן סביב השוק, ובדאי כל מנהגן של ישראל נתייסדו על פי סודות כמוסין ...

בספרו, דאס חסידישע יונגעל, ווילנא תרנ"ז, כותב י"י לינצקי כי כבר בכניסה לעיר קבלו את החתן, שנבלע בין הבחורים, ו„התחילו לערוך את שבע ההקפות סביב החנויות“. איני יכול לקבוע בבירור אם „שבע ההקפות“ נכתבו ל„תפארת המליצה“ או שמא אכן כך נהגו. במהדורה הראשונה (שנדפסה באודיסה תרכ"ח, בשם „דער פוילישער יונגעל“) כותב הוא בסתם: „התחילו לנסוע סביב החנויות“, ואינו מזכיר את „שבע ההקפות“.

לדברי גוטלובר „סובב הוא ג' פעמים סביב מרכז העיר וסביב החנויות“ (א' פרידקיין, אברהם-בער גאטלאָבער און זיין עפאָכע, עמ' 42).

ואף לי זכור מנהג זה מגלילותינו; כשהחתן היה בן עיר אחרת, נהגו לנסוע ולצאת לקראתו, אך לא ידוע לי שיסבבו עמו סביב השוק. אפשר ומנהג זה נתקיים רק באיזור מגוריו של המחבר הנ"ל (גליל קיוב, וואַלין-פּודוליה) או שמא נהג גם במקומותינו אלא שנשתכח ממני.

"דער קארעלניקל"

אָדער

פֿערשיידענע סתֿורה:

קורצע ארטיקלען, אינטערעסאנטע

פֿאַן מ'ברך

מוכר זוכת מילה
כאמ"ד ספרות
(בגד כ"ז, ח)

ווי לנא

דפוס י. פיראזשניקאוו.
ניו יארק

„ДЕРЪ КАРАБЕЛЬНИКЪ“

т. е. Коробейникъ.

Юмористическія статьи изъ еврейской жизни.
Сочинение Мевареха. (М. КАЦА).

СПИВНА. Типографія И. І. ПИРОЖИЧЕВА,

Завальная ул. д. № 1147,

1900.

ספר

מאיר עיני חכמים

חלק הנקרא בשם

אור חדש

שחיבר כבוד הרב הה"ג החסיד המפורסם בצניא קדישא איש אלפי קדושי יאמר לו על שאלת העוסק
 בכיר ק"ש מוה' **מאיר** וצללה"ה אב"ד רק"ק קארסטשוב ומאראקוב בן הרב הגאון הגדול
 המפורסם מוה' **נתן** וצללה"ה אב"ד רק"ק נעמיוב ונערשר בן הגאון הגדול המפורסם
 מוה' **יעקב נח** וצללה"ה בן הגאון הגדול הכפיריכ מופת הזר הצדיק מוה' **צבי**
הירש וצללה"ה אב"ד רק"ק זמינראד .

ביאור תלום הדלקת נרות חנוכה בעריכתן ונתינת הכתילות וסדר הדלקתן בשמן יוח ומקום עמידתן
 וזמן הדלקתן ומה שמחירו רז"ל טעמים יו"ט בהלל והודאה ופירוש חספיק לכל הדינים הנהגים
 בשמחה ימי חנוכה וביאור כל מה שחזר רז"ל בנתיב ומדרכים וזכר ומקוים נרמד ונטיס לכל משכיל כי
 יבין כמאז ארי ריה הדגש ומתוק לחיד בו נרשם נטיס תורתו נטימה הבס יאכיע לראש
 נפלאות מחורו אמן .

גם מופיע בו דרוש לפ' שקלים ולפ' וזר ודרושים לפרוים ודרושים להחנה ופזיון כמ' :

שדרה לבן

צבי הירש נה"ל המולג
 ש' מוה' זכרי'
 דפה ק"ק
 ש' ה' לבן

ברשיין אלוהאר קאדחניע
 טוילנא .
 ע"י האב"ד המופלג והערב

תחת תחילה חזינו הקיסר אחטט טריטוריאליע סטאטוטיאל **לפני** האמיראל וימפראטור
 אלכסנדר פאדולויטש סאטיע דפריטע' חסיע רחסיסקי: חוסט מילטעטייזיע יר"ם

בשנת מר ה'ש על ידו מאיר לפיק

מפר

וצוה הכהן

היה שם את בניו ואת בניו אחריו קדם התלקותו, היה הרב הגאון המפורסם הרב ורבי
 החכם הרב כל כבוד שמו מורה ארון שמואל, הנהן מן לאות רצונה מרינו ורבינו הגאון
 ששתי אר טרם בועזא דתורה אכפוליה רמורה כבוד שמו מוח
נפתלי הרב דכהן שתי אביד דקליו ח'ק אככורה ורפה שדה לבן, ודלך כשנכת
 אכתו הקדושים היה אביו וקטן רגאון כשהס'ה כפר כמכת רבנים והמה
 דברים עיבים רמונים את לבו כל אדם לאביו שכמסים, ורמזין לו בורא אכסו מרגס
 לפשו, וקרב א"פ לפנדה הש"ה ב"ה, וגם ריבר עור עני חיונים, האחר בקראו שכו א"פ
 רבה ויחם ראש פדוש מכפיק על הנדרים רבה, והחיבור הפשו נקרא את הר"ם אל אלהן
 גפ"ה, וכו' וקראים צבת דקום לקרא שמש, לעמוד את הש"ה כלל חסיד ונתק
 לקחת גרין בורה און

הובא לבסוף סדום פ"ה ר"ה ס"ה אהרן ולבא, האמר ח"ס הגביר המפורסם לרבי כבוד
 שמו משה נפתלי **רבי** ל"ה נבגודי הטקת המפורסם חס' חיים כש
 כעק אלס"ה והמט' היה הגיד וקצין ומפורסם חס'
שמואל ס"ה סדום, ונסת' אהרן קולו אומרים בגאומימית' און

פירושילוחק	מוסב	רשמה חרית הכיור	חיה
האמלול לחמלחטי	מאליס	דן רחמימלח	דן רחמימלח
מוסב	פלאמס	מאליס דערימס	אלכננדר פאזלויכ ש
פלאמסווסטע ד"ס		פלאמסווסטע ד"ס	מאליס
			האמלול מוסב
			ברשין הצענער
			דאקרימא מילא

שדה לבן

הנהן כנען ושמאלי גבולו ש' לרבי
 אהרן כנען ושמאלי גבולו ש' לרבי
 בשנת

מנין נובעת הפְּנִיָּה אל האשה בלשון „צי הערסטו“?

על במת ה„יידישע שפראך“ (כרך ז' עמ' 86-88; כרך ח' עמ' 27-28; 70-71) התנהל ויכוח מה מקורו של הנוהג אשר כשהבעל פונה ישירות לאשתו אינו קורא אותה בשמה אלא בביטוי „צי הערסטו“ („השומעת את“) ומה משמעותו. בויכוח זה נטלו חלק ד"ר מ' ווינרייך, יודל מאַרק, ד"ר א. א. ראָבאַק וד"ר צבי כהן.

ד"ר רובק סבור כי כינוי זה היה חדדי, מהאיש לאשתו ומהאשה לבעלה, אולם רק בליטא. ברם דבריו אלו אינם נכונים.

העני הלפמן, בספרו „די פערפיהרטע יוגענד“ (מהדורה שניה, ווארשא, 1893) מביאה פעמים מספר את הביטוי הנ"ל, תוך כדי הבהרה כי כך מדברים יהודים פאנאטיים עם נשותיהם. ומדבריה נמצאנו למדים כי פניה זו נהגה רק מהאיש לאשתו, וכן שבביטוי זה השתמשו לא רק בליטא – שהרי מוצאה של העני הלפמן הוא מדרומה של רוסיא'.

יצחק יואל לינצקי כותב: „האַבְּרַכּוֹן בן השלש-עשרה, זב-החוטם, מתגאה בתואר, מאנסביל' (גבר), ואילו זוגתו, זו התמירה, הנאה והצחה נזדלזלה בשם אשה'... ולאותו „גבר“ – שנה אחר חתונתו – עדיין היה הדיבור עם הפלונית' שלו, או ההבטה בת, באים ברוב עסק, וחלקיחה מידה לידו – אולי שלש שנים אחר נשואיהם. וכמעט כל חייהם היה קורא לה, האַרְכְּסְטוּ (= שומעת אתי) בלא שיפרש בשמה...“ („ניט טויט ניט לעבעדיג“, ווילנא, 1898, עמ' 32-33).

במקום אחר, אחרי שהוא מתאר איך שהאברך בן-פולין שומע איך ה„אשכנזי“ פונה אל רעייתו בכינויים „לְפִתִּי“, „נשמתִי“, כותב לינצקי: „מנקרת באזני קריאתו השדופה, ותמיד רווית המרה-שחורה, של אבי

(1) אגב אורחא רצוני להעיר כי ב„צוקונסט“, 1925, עמ' 75, כתב ש"ל ציטרון כי העני הלפמן שפרסמה נקבות, בקול מבשר' אינה אותה העני הלפמן שחיברה ספרי מעשיות ביידיש. נראה שזלמן ריזון בלעקסיקאן שלו אינו מחזיק בדעה זו, ודוקף את הנקבות שבקול מבשר' ואת ספרי המעשיות לזכותה של אותה קתורת. דומני כי הצדק עם ציטרון: ההבדל בין הסגנון שבקול מבשר' ובין זה שבמערסיהרטע יוגענד' מזדקר לעין כל.

אל אמי: „האַרכסטו“ (שם, עמ' 81). הרי לנו נוסח נוסף – „האַרכסטו“ – אף הוא ברוסיה הדרומית, וגם-כן חד-סטרי – מהאיש לאשתו.

ב„דיא ביאגראפיע פון ר' מיכל חסיד ווי ער דערצעהלט פון זיך אליין“ (= „הביוגרפיה של ר' מיכל חסיד, כפי שהוא עצמו מספרה“) שנדפסה ב„אדעססער קאַלענדאַר אויף דעם יאָהר תרנ"ד“ קוראים אנו (בעמ' 52): „... מזל-טוב. כבר התחתנת! ושם חדש כבר קורא לי: זוגתי קוראת לי, הער נאָר (שמע נא). ואני קוראה: זע נאָר (ראי נא). ולעתים מחליפים אנו בשמותינו: אני קורא לה, הער נאר והיא קוראתני, זע נאר... היות ובאותה תקופה יכולות היו לחלוף שנים, לבני הזוג היו כבר כמה וכמה ילדים, ועדיין בושים היו לשוחח, ובפרט לקרוא זה לזה בשם היה הבזיון הגדול ביותר...“.

יש בידינו, אס-כן, שלושה נוסחים שנהגו בדרום רוסיה, שנים מהם („צי הערסטו“ ו„האַרכסטו“) חד-סטריים, והשלישי („הער נאָר – זע נאָר“) דו-סטרי.

על הנהוג בפולין מספר צבי כהן כי שם השתמשו בנוסח „הער נאָר“, אך רק בכיוון אחד, מהבעל לאשתו.

אשר לליטא, הרי ששם הביטוי „צי הערסטו“. ד"ר מ' ויינרייך מצטט שני מקורות; האחד (יל"ג) שכך אמר האיש לאשתו, והשני (שמ"ר) שזו פנייתה של האשה לבעלה.

ברם מצוי מקור נוסף, ודווקא בעל חשיבות, והוא אי"מ דיק הכותב („די פרויען“, ווארשא 1872, עמ' 54): „גם היה מנהג במדינות אפריקה שלעבדים ולנשים אסור היה להוציא מפיחם את שם אדוניהם ובעליהם, והם נאלצו להשתמש תמורת זאת בתארי כבוד שונים לחלוטין, כגון, אתה, אביהם של ילדיי“ וכדומה. ובהערה מוסיף דיק: „כך גם היה המנהג אצלנו היהודים עוד בזמני שהאשה לא היתה קוראה לבעלה בשמו אלא, צי הערסטו“. בספר אחר של דיק פונה האשה מספר פעמים אל בעלה בביטוי „צי הערסטו“ („די ליידיגע ווינצונגען“, ווילנא, 1868), דהיינו, כלפי לייא: „צי הערסטו“ אינה אלא פניה מהאשה לבעלה ולא מהאיש לאשתו.

יכולים אנו לסבור כי יל"ג ושמ"ר אינם סותרים זה את זה, ברם דברי דיק עומדים בסתירה גמורה לדברי יל"ג. לעומת זאת מצינו שבמקום אחר באותו ספר כותב דיק: „... היא היתה צעירה מאד... וכך חיה עמו שנים מספר שבהן שוב לא ראו ולא הביטו זה בפניו של

זה, ולא קראו זה לזה בשם". ואס"כ, דברי דיק סתרי אהדדי. כך שיש עתה להבהיר אף סיבוך נוסף זה, וזאת על-ידי גילוי מקורות נאמנים נוספים.

נבחון עתה את הסברות שנאמרו בקשר למקורו ולהתהוותו של מנהג זה, הנראה מוזר בעינינו.

בין הכל עלו בידינו חמש השערות להגדרת המנהג: (1) הלצה (רובק); (2) ביטול-זלזול (לינצקי, וכנראה גם הלפמן); (3) אות עבדות (דיק); (4) חומרה (י' מארק וצ' כהן); (5) בישנות (אדעססער קאלענדאר").

ההגיון הפשוט אינו יכול לקבל את הסברה כי מהלצה של מי שהוא ייווצר מנהג רציני ונפוץ, ובטוחני שבין כל המון מנהגי ישראל שבידינו אין גם אחד שנוצר כתוצאה מהתלוצצותו של איש זה או אחר.

גם את השערות של לינצקי הטוען שביטוי זה הוא סימן זלזול לאשה, אין אנו יכולים לקבל, שהרי הנחה כזו אינה עולה בקנה אחד עם רוח ההלכה: על-פי הדין אסור לאדם לקרוא לרבו ולהוריו בשמם. דבר זה נפסק על-ידי הרמב"ם, נקבע להלכה בשלחן-ערוך, ורשיו נעוצים בתלמוד. לפיכך יהיה זה אבסורד לומר שאותו יהודי חרדי, „פאנאטי“ בלשונה של העני הלפמן, הנזהר מלקרוא להוריו ולרבו בשמם כאות כבוד לפניהם, ימנע מלקרוא לאשתו בשמה לאות ביטול וזלזול!

גם ההשערה שהנהגה זו נובעת מחומרה, קשה לשכל לקבלה; כדי לנהוג בחומרה כפולה ומשולשת כזו, צריכים להיות לפחות אחד מהל"ו צדיקים, והיא תיאמן רק על יחיד בדורו, אי-שם בעולם².

ההשערה בדבר „ביישנות“ היא אמנם הגיונית, ברם יכולה היא להתקיים רק כלפי התקופה שבה נישאו הילדים בגיל 13-14, ואף גם זאת – רק בשנים הראשונות שאחר חתונתם. ועוד: אין בסברה זו כדי להבהיר מדוע האיש אומר „הער נאר“ והאשה „זע נאר“³.

(2) ואדרבה לדברי צבי כהן הרי בסולין נהגו דוקא לקרוא לנשים בשמות של חיבה: שרה'לה, שרה'שי, שרה'ניו; רח'לה, ראַחטשע וכו', ולדבריו, בשעה שהאשה בנדתה, אסור על-פי דין לקרוא לה בכינויים אלו. אך איני מאמין כי הוא ראה הלכה כזו באיזה מקום שהוא, או ששמע שרב יפסוק דין כעין זה.

(3) אליבא דאמת חושדני שאין זו אלא הלצה משכילית נגד הביטוי „צי העיסטרי“. איש אינו חתום על „ביוגרפיה“ זו, ומן הסתם היא פרי עטו של העורך פ' אדלמן (מיהו אותו אדלמן? בטקסט הרוסי שבשולי השער נאמר כי שם זה הוא פסידוניים, ונראה שמאחוריו מסתתר אחד מסופרי אודסה, ושמה הוא לינצקי עצמו. כעבור כמה שנים, בשנת 1902, אמנם שימש לינצקי כעורך „הקאלענדאר תל“).

מאותה סיבה אין אנו יכולים לקבל את דבריו של דיק המנוגדים אף הם לרוח דיני ישראל; על-פי ההלכה אין האשה שפחה בשום פנים ואופן.

הבה אענה עתה אף אני חלקי בויכוח זה.

כידוע נובעים רבים ממנהגי ישראל מן המהרי"ל (ר' יעקב הלוי, קכ"ה-קפ"ז), וגם מנהג זה מקורו ממנו. בספרות הרבנית מובא שהמהרי"ל לא היה קורא לאשתו בשמה, וכך בספר המהרי"ל (הציטוט לפי מהדורת סביוניטה ש"טז): "... כשהי' מדבר על אשתו עם אחרים הי' אומר בלשון אשכנז מיין האו"ש ורוו"א [=גברת הבית, עקרת הבית] כדאיתא בפרק כל כתבי' אמר ר' יוסי מימי לא קראתי לאשתי אשתי ... אלא לאשתי ביתי, פרש"י שהיא עיקרו ... וכשהי' קורא אותה אמר בלשון אשכנז הור"ט איר ניי"ט [=האינך שומעת] כדרך העולם שהזוגים אין מזכירים שמותיהן כשקוראין זה את זה או זו את זה, וכשהי' מדבר לעצמה הי' מכבדה בדבריו כאלו מדבר אל רבים ...". כנראה שממנהגו זה של המהרי"ל נוצר אצל יהודי מזרח אירופה הביטוי "צי הערסטו", "האַרכסטו" ו"הער נאָר". כך שאין זה לא הצלה ולא זלזול, לא חומרה ולא ביישנות, וברור שלא אות עבדות. אדרבה: לפנינו ביטוי כבוד כלפי האשה, ומאחוריו מסורת בת מאות שנים.

אותו מהרי"ל יכול להתקבל גם כמקורם של אותם איזורים שבהם נוהג זה היה דו-סטרי. ואמנם כך הוא ב,הלכות דרך ארץ" שבספר תיו יהושע' (ווארשא, תרנ"ה): "אדם יתנהג שלא יקרא לאשתו בשמה וכן אשתו תתנהג שלא תקרא לבעלה בשמו כמבואר בספר מהרי"ל ... וכתבו דכן המנהג".

כך נמסר גם על מנהגו של הרבי ר' חיים אלעזר שפירא ממונקאטש זצ"ל: "מעולם לא קרא לזוגתו בשמה", וכמקור לכך צוין המהרי"ל⁵.

ולא רק האשכנזים, אלא אפילו הספרדים מביאים את המהרי"ל ומסתמכים עליו; ר' חיים בנבנשת⁶ פותח את חלק אבן-העזר שבספרו הידוע "כנסת הגדולה" (אזמיר, תצ"א) בדברי המהרי"ל הללו.

(4) שבת, ק"ה ע"ב.

(5) ראה: דרכי חיים ושלוה, אוצר כל המנהגים ... שנהג ... מרן ... חיים אלעזר שפירא אנדפסק מונקאטש ... עם הגהות והערות ... מונקאטש, ת"ש, עמ' שעב.

(6) משפחה עתיקה ומיחסת שמוצאה מספרד ומפורטוגל, ושהוציאה מקרבה אישים מפורסמים לרוב. ר' חיים בנבנשתי (שס"ג-ת"ג) — אחד מהרבנים היותר חשובים שבקושטא ואיזמיר.

בספר ידוע אחר, ה„שדי חמד“⁷, אחר הציטוט מדברי המהרי"ל, מוסיף המחבר⁸ ואומר: „ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תורגמה שאין קורין לא האיש את אשתו ולא האשה את בעלה בשמו...“ (קונטרס הכללים, מערכת כ', כלל ק"ד).

והמעניין שבדבר הוא, שבעל ה„שדי חמד“ סבור שלא האשכנזים, אלא דוקא הספרדים הם שקיבלו את מנהגו זה של המהרי"ל! כך הוא כותב במקום אחר: „... האשכנזים כי זה דרכם לקרות הזווגים זה לזה בשמותיהן... אבל למנהג בני הספרדים כדרך העולם שהביא... מהרי"ל... שהזווגים אין מזכירין שמותיהן כשקורין זה את זה ובדרך זו מתנהגים גם בימינו בינינו הספרדים בערי תורגמה כאשר ראיתי במקומות שהייתי בהן...“ (שם, אסיפת דינים, מערכת חתן וכלה וחופה אות ה). לצערנו אין המחבר מוסר מהו הביטוי שבו פונים בני הזוג הספרדים זה לזה.

ועדיין טעון בירור מה כוונתו של המהרי"ל בהתבטאותו „כדרך העולם“, האם זה מנהגו של „העולם“ היהודי דוקא או שמא כך היה המנהג בכל „העולם“.

בספר „מבקר עד ערב“ מאת משה זאב אלישינסקי (ת"א, תרצ"ז, עמ' 43) קוראים אנו:

„אבי ז"ל יצא חטר מגזע משפחה פשוטה, שכנוה בשעתה בשם שאבזייטשית, על שם הכפר שאבזיטש, הנמצא בקרן זזית בפלך מוהילוב... רוב בני המשפחה הזאת היו אנשים פשוטים, כרוב יושבי כפרים בימים החם, אך גם לומדים מעטים, נודעים לשם, נמצאו בה. אמי ז"ל היתה נצר משרשי משפחה רמה ומיוחסת גדולה, הנודעת בכל חבל ליטא בשם רש"ל... דכירנא כד הוינא טליא, הייתי תאב לדעת את שמותיהם של אבי ואמי, כי לא שמעתי אף פעם שמותיהם יוצאים מפיהם מפורש, אלא השתמשו בשעת שיחתם בשמות הגוף: „אתה“ ו„את“, ולשאלם הייתי מתבייש. גם זקני וזקנתי שדרו אתנו בכפיפה אחת לא היו קוראים אותם בשם אלא פנו אליהם בלשון „שמע“ ו„שמעי“, ושלא בפניהם היו מכנים אותם בשמות גוף שלישי: „הוא“ ו„היא“... לבסוף נודעו לי שמותיהם מפי דודי צבי, שהתחיל, לעתים קרובות, מתארח אצלנו... ומפיו נודע לי כי שם אבי „יוסף מאיר“ ושם אמי „אסיה“...“

(7) מעין אנציקלופדיה רבנית, נפוצה לרוב ושימושית ביותר בחוגי הרבנים.

(8) ר' חיים חזקיהו מדיני, הידוע על-פי ראשי-התיבות של שמו — ח"מ (תקצ"א-תרס"ה). משפחתו מוצאה מהעיר קדינא שבספרד, הוא עצמו יליד ארץ-ישראל, כיהן שנים רבות ברבנות בקרב היהודים ותשבי קרים הוותיקים (ומכונים „קרימצאקעס“), ולעת זקנתו חזר לארץ-ישראל ונפטר בחברון.

יש לשים לב לכך, שדוקא הזקנים, הסבא והסבתא, הם שקראו לבנם וכלתם בשם „צי הערסטו“, ויש לברר אם זו תוספת למנהג הנ"ל של קריאה זו בינו לביתה.

בספר זכרונותיו של מנשה הלפרן, „פארמעטן“ (סאן פאולא, ברזיל, 1952, פרק ששי) מספר המחבר על שידוכים ושדכנים בכפר מולדתו בסביבות פרוסקורוב שבאוקראינה, ומוסר שיחה בין שדכן לאשתו בנוסח זה: „צו הערסטו זוגתי? בלי עין הרע, ילדים רבים כל-כך נולדו בשנה זו, עד כי ראשי כבר סחרחר, מי למי...“.

וכהוספות: שמעתי מאחד מחשובי הרבנים בני-יורק, הרב ר' ניסן טלושקין ע"ה, כי בגליל באברויסק (שברוסיה הלבנה) נהגו בחוגי הרבנים לפנות אל האשה בכינוי „מאָמע“ (= „אמא“). ולדעת הרב טלושקין היה בביטוי זה, מלבד יחס כבוד, גם רמז לכך שתפקידה של האשה היהודית בחיי המשפחה הוא להיות אם בישראל.

מר חיים גיניגר העירני כי הארקאווי מביא במילונו התלת-לשוני את הביטוי „ציהערסטו“ במשמעות „אשה“, ובהערתו מציין הוא לדברי המהרי"ל.

בהערה למאמרי זה כתב אלי ר' שמואל אשכנזי איש ירושלים ת"ו: „... עד היום נהוג בירושלים במשפחות שמוצאן מהונגריה, שהבעל פונה לאשתו ב„מאמי“ והיא פונה אליו ב„טאטי“ וטעמו של דבר הוסבר לי כדי שלא יתרגלו הילדים לקרוא להוריהם בשמם...“

... ואעיד על ששמעתי בקטנותי (לפני ארבעים שנה ויותר) פעה"ק שהיו מלגלים בחרוז של לעג: הערסטי / צי מיינע צרות קערסטי...“

מהר"ל

הוא מוריניו החכם השלם כמהרר יעקב
 נב"מ משה הלוי ז"ל שחבר ותקן מנהגי קק אשכנז
 ולהורות נתן בלבם את הדרך אשר ילכו בה ואת
 המעשה אשר יעשו כראשית השנה ועד
 אחרית השנה

נרפס פה קרימונה

אשר תחת חמשלת אדונינו המלך פיליפו ירה תתגדל ותנשא
 מלכותו אמן: שכת"ש ל"פ לאלף השש"ש שמה
 ומיום למדש כ"ס:]

על ידי ויצניצו קונטי

חב"ד(י)ען זיך' ו'חב"דניצע'

בשנת תרל"ח-1877 נדפס בבית-דפוסו של קצנלנבויגן בוויילנא, ספר בשם „פראַקטיקע איז אַלערער, איין וואונדערליכע ערציילונג, און פאשירונג דאָס לעבינס באַשרייבונג דיא דאָרף לייטע אויס אונגאַרין, איין איבער זעצונג אויס דייטשיסע שפראַכע פאַן ה"ג"ג². ובעמ' 11-9 שבו, קוראים אנו:

שלמה ברח מבעד לפתח האחורי, ומתיס חטף בזיזות את הטלית והתפילין... והתעטף בהם כפי שהורחו שלמה, והמולת הכפריים כבר היתה קרובה. מתיס הסב פניו אל הקיר והתחבד (אונ האָט זיך געחאַבאָדעט)...

מה משמעותו של הפועל „געחאַבאָדעט"? במילונים היידיים לא נמצאת מלה מעין זו.

ביטוי זה נוצר בקרב חסידי חב"ד, ומשמעותו: להאריך בתפלה מתוך התבוננות. יסוד מוסד בחסידות חב"ד הוא התפילה באריכות ההתבוננות, כלומר לא כוונה בפירוש-המלות גרידא. כתבי חסידות-חב"ד כוללים שורת עניינים עמוקים לשם ההתבוננות בשעת התפילה, כגון: ענין הבריאה יש מאין, דעת עליון ודעת תחתון, אין עוד מלבדו, ועוד. עניינים אלו מתבארים בכתבי חב"ד בהרחבה ובאריכות ההסבר. ברם ההתבוננות בעניינים אלו חייבת שתהיה לא באופן מופשט אלא דוקא בצורה כזו שתביא לידי „בכך", מסקנה והשפעה מעשית בפועל-מש על הנהגת האדם, שמה „וידעת היום" יומשך ה„והשבות אל לבבך", חרטה על המעשים הלא-טובים, תיקון-המידות, ופעולה על ההתנהגות בחיי היום-יום. להתבוננות כגון זו בהכרח להקדים הכשרה לא קטנה: יש לעסוק זמן רב בלימוד ספרי חב"ד, לשמש אצל זקני החסידים ולקבל מהם הוראות ועצות, ומזמן לזמן יש להכנס אל הרבי עצמו לבקש עצות והדרכות אישיות (בליובאוויטש נקראת כניסה זו „יחידות רוחנית"). כשהחסיד מרגיש שהוא כבר ראוי לךָרָ, רק אז יכול הוא להתחיל להתפלל ב„התבוננות". כמובן שתפילה כזו אורכת זמן

(1) אצל ז' רייזן, וכן בלעקסיקאָן פֿון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור, כרך ב עמ' 28, בטעות: 1875.

(2) הירש (צבי ניסן) גולומב. מאחר ובאותן שנים עבד גולומב בבית הדפוס של ראָם, ואילו את ספרו מסר לדפוס אצל קצנלנבויגן, נראה שחשש לפרוש בשמו.

רב - כל אחד בהתאם להשגתו וחושיו - תוך כדי נגינת ניגון חב"די, ניגון-דביקות או ניגון-התעוררות, בהתאם לנטיית הנפש באותה שעה. בין חסידי חב"ד היו בעלי-השגה ובעלי חוש-העמקה, שהיו מתעמקים בהתבוננות במשך שעות ארוכות, ולא היו מרגישים כלל במתרחש סביבם. לתפילה מעין זו קוראים, "חאבאדזשען זיך". במובאה דלעיל נכתבה המלה בדל"ת, קשה, אך בדיבור מבטאים זאת בדל"ת רכה: "חאבאדיען זיך" או "חאבאדזשען זיך". ובשימוש חדיבור: פלוני או אלמוני, "חאבאדזשעט זיך"; שתי שכנות משוחחות בצחרי יום השבת, ואחת שואלת את רעותה: בביתכם עומדים כבר אחר הסעודה? לא - משיבה חברתה - בעלי, "חאבאדזשעט זיך" עדיין.

זו משמעותה המקורית של המלה. במשך הזמן נתקבלה משמעות נוספת המקבילה להשתחות: שניים נועדים ללכת יחדיו, האחד כבר סידר את כל ענייניו ועומד ליד הדלת מוכן ומזומן לצאת; רעהו עדיין מחפש כאן ושם ומסתובב אנה ואנה; הראשון מאבד את סבלנותו וקורא לעומתו: בוא כבר במהרה, "וואָס חאבאדזשעסטו"ן פֿסז!

על-פי האמור בשער הספר הנ"ל הרי זה סיפור מעשה מחיי הכפריים בהונגריה, והוא מתורגם מגרמנית. והיה לי הדבר לפלא, כיצד הגיע ביטוי זה למקומות אלו ואיך הוא, "חאבאדזשען זיך" אצל הסופר הכותב גרמנית? יגעתי ומצאתי את המקור הגרמני (והדבר לא בא לי בנקל, שכן בתרגום היידי לא נרמז מאומה אודות המקור, מחברו, מקומו או זמנו). והנה פֿס דברים אחרים: Mathis stellt sich an die Wand und machte chasidaische Gesticulationen.³

ואס-יכן דבר אין לזה עם, "חאבאדזשען זיך", והמתרגם הליטאי לא תרגם כראות. "חאבאדזשען זיך" ו, "זשעסטיקולאַציעס" (תנועות משונות והעוויות) אינם בני זוג; כשמעמיקים בענין עיוני אין עושים תנועות, וכשעוסקים בהעוויות אי-אפשר לעיין בה בשעה. הכותב הגרמני ודאי שנתכוון לחסידים הונגריים או גאליצאים (במקום אחר, שהמתרגם ליידיש השמיטו, נוקב המחבר בשם של חסידי ליסקאי) שביניהם היו זרמים שנהגו להתפלל במחירות, אך ב, "התפעלות" ניכרת, בקולות

3) L. Horowitz, "Die Tefilin", Sippurim, eine Sammlung jüdische Volksagen..., unter Mitwirkung von Jakob Pascheles, Prag, 1864, p. 75.

4) Mathis fing an dem Oberleib seines Körpers in pependikuläre Bewegung zu bringen, als wenn er in Lisska den Chasidßerkurs gemacht hätte. p. 71.

ובתנועות חיצוניות. מגמה זו הפוכה מה, חבדזשען זיך", ומטרתה גירוש המחשבות, מחשש „מחשבות זרות“.

כדאי להעיר כי באותה שנת תרל"ח (1878) נתפרסם תרגום נוסף מאותו סיפור, אף הוא בוויילנא (בדפוס מ"ץ), בשם „די פארשיכערטע קינד – איינע שיינע העכסטוואונדערליכע ערציילונג וואָס עס האָט זיך געטראַפֿן מיט אייניגע דאַרפלייטע אין אונגאַרן, איבער זעצט פון קריסטליך דייטש אין זאַרגאַן, ארויס גיגעבין זייער ריין, וויכטיג און קליין, כדי אַלע זאָלין קענען פאַרשטיין“. המתרגם, דובער בורשטיין, והמו"ל אברהם הירש שווינצאנער.

בתרגום זה (עמ' 17) קוראים אנו את הקטע הנ"ל בצורה זו:

מתיס נגש אל שלחנו, הוציא את הטלית והתפילין והניח על זרועו ועל ראשו כפי ששלמה ... לימדו. והתעטף בטלית ... עמד והמתין ... לפתע שמע קול שאון מתקרב. הסתובב אל הקיר והתנוועע בחוזקה כאדם המתפלל בכוונה גדולה.

קיים גם תרגום עברי מאת המשכיל הוויילנאי הידוע שמואל יוסף פין, בשם: „התפילין, ספור מקורות חיי אנשי הכפרים באונגארן – העתקה מלשון אשכנזית על ידי ש. י. פ. ווילנא, תרל"ד. וכך מתורגם אצלו (בעמ' 14) משפט זה:

וישם מאטהיס פניו אל הקיר ויתנוועע הנה והנה כמתפלל בכוונה גדולה.

גם שני תרגומים אלו אינם מדויקים; נענועים בתפלה אינם „חסידישע זשעסטיקולאָציעס“, שהרי גם המתנגדים מתנענעים בתפלתם, מי ברב ומי במעט, ואין הנענוע סימן לתפילתם של חסידים.

ב

„עובד“ ו„משכיל“; „עבודה“ ו„השכלה“

בין חסידי חב"ד היו „עובדים“ ו„משכילים“ (לא, חלילה, מבית מדרשו של מנדלסון). בשם „עובד“ היו מכנים את מי שהיה נוהג, בדרך קבע, בדרך „חאבאדזשען זיך“ הנ"ל. בשם זה בא לידי ביטוי נימה יתרה על „חאבאדזשען זיך“ והיתה בו רמיזה על תוצאות ה„חאבאדזשען זיך“ שראו

בהנהגתו בחיי יום יום. הוא מפשפש במעשיו, מתקן מדותיו, זחירות יתרה נדעת לו בעניני „סור מרע“, מחדר ומרבה בעניני „ועשה טוב“ וכו' וכו'. בשם „משכיל“ היו מכנים את מי שהתפלל תפלה פשוטה עם הצבור, אבל השקיע ראשו ורובו בלימוד תורת חב"ד, והיה מחבב את „השכלה“ שבה, שכאמור, הרי תורת חב"ד מקפת כמה וכמה ענינים עמוקים, שצריכים לימוד בהעמקת הדעת, וכל חיותו חיתה ב„השכלה“ שבה. מובן, שגם בדרך זו היו תוצאות בהתנהגות, אבל לא באותה מדה שב„חאבאדזשען זיך“. זכורני, שבשנות לימודי בשיבת ליובאוויטש חיתה חיבה יתרה נדעת מאת הרבי ר' שלום דובער שניאורסאהן נ"ע (הוא הוא מייסד ישיבת ליובאוויטש) ל„עובדים“. ומשאת נפשו חיתה שילוב „עבודה“ ו„השכלה“ שמשתייחן המשולבות יחדו תצא ההתנהגות בדרגה עילאה בחיי יום יום ב„בכל דרכיך דעהו“.

ג

„חבדניצע“

1) מהביטוי „חבדזשען זיך“ נוצר ביטוי נוסף: „חבדניצע“; לרוב בתי המדרש היה בצדס המערבי חדר שקראוהו „חדר שני“ או „חדר קטן“. כדי שאלו המתפללים באריכות („חבדזשען זיך“) לא יבלבלו את מתפללי המנין, וכן להיפך – שציבור המתפללים לא יפריע את „חבדזשען זיך“, היו האחרונים פונים להתפלל ב„חדר שני“. וכך קיבל חדר זה במשך הזמן את כינויו „חבדניצע“.

אגב, במחוז מולדתי נקרא חדר זה בשם „קהל שטיבל“ (= חדר הקהל). הה"א כמעט ולא נשמעה בדיבור, וכאילו אמרו „קול שטיבל“. ונראה שבכבר הימים שימש החדר לצורכי הקהילה. בילדותי השתמשו באותו חדר רק לפרקים, לצורך עריכת מנין שני לקריאת התורה (בשעה שהיו „חיובים“ מרובים לקבלת עליות) או שאחד המלמדים החזיק שם „חדר“. ברם השם „קהל-שטיבל“ לא סר ממנו.

6) על „עובד“ ו„משכיל“, ראה בבסאון חב"ד, תשט"ז, גליון ט.

7) הארקאוו, במילונ, מבאר את המלה „חבדניצע“: „בית הפלה של הבתה החבדית“ – כלומר, כל בית-כנסת של חסידיו חב"ד. לדעתי טעות היא בידו.

8) גליל בוריסוב שברוסיה הלבנה.

9) „אם יש בבית המדרש שני... יארצייט אם רשאין להלק... יארצ"ט אחד יחפול בבית-המדרש ויארצ"ט השני... בחדר שקורין (שטיבל) המחובר ובנוי לבית המדרש (שוית, מקור חיים) מאת ר' חיים סאגאלאוויץ, מויצ דפה ווילנא (בלוקיששק), ווילנא, תרנ"ח, שאלה ג).

... לבוש זה שימש לילד בו מהבית לביה"כ, לביה"מ, לקידוש-לבנה, לברית-מילה, לחתונה, או לאסיפה ב„קהל-שטיבל“. (א. מ. דיק, „דיא אידישע קליידער אומוועקסלונג“, ווילנא, תרל"א-1870, עמ' 5).

(2) בספרו של א. מ. דיק, „ר' שמאיע דער גוט יו"ט ביטער“ (ווארשא, 1860) ישנו פרק בשם „דיא פינף היטלען און די צוויי קאפעלושן“ („חמשת הכובעים ושתי המגבעות“) שבו מתאר דיק את חמשה סוגי הכובעים שחבשו היהודים קודם לגזירת-המלבושים; „הכובע השלישי“ – כותב דיק – „היה מעוגל אבל צר יותר, אחוריו מחותכים ונקרא חצי-לבנה, חבדניצה, לפי שחבשו אותו חסידים, אנשי-קלויז ובטלנים“ (עמ' 30. כאן בתרגומו של ד' סדן, „ר' שמעיה מברך המועדות“, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 26).

(3) וכמובן, כאשר הבעל „חב"דניק“, הרי זוגתו, חב"דניצע:

פֿראַקטיקע אין אלערער

צײַן וואונדערליכע, ערצײלונג, און אַאֲזירונג כאָס
לעבנים באַשרײבונג דיא דאָרף לײַטע אױס אונגאַרין.
צײַן אײַקער זעצונג אױס בײַטשײַקע שפּראַכע.
שײַן ה'ג.

ווילנא

שנת תרל"ח ל"פ

ПРАКТИКА ИЗЪ АЛЕРЕРЪ
Практика есть учитель.

В И Л Ъ Н А.
Въ Типографіи А. П. Каценеленбогена на
Нѣмецкаа ул. въ д. Ривкинда. № 879—9 1877 г.

מיהו ה"שבת-שענקער"?

ברשימת הדמויות הפועלות במחזהו של י"ל פרץ, אין פאָליש אויף דער קייט" (= בפליש על השלשלת") נמצאת זו שכינויה „שבת-שענקער". יהודה עלזעט כותב כי אין הוא יודע משמעותו של ביטוי זה. בתרגום הגרמני נאמר: „מוזג" - ותו לא. מסתבר שהמתרגם, שלא הבין את משמעותו של המושג, החליט פשוט להשמיט את המלה „שבת", ובכך נפטר מהבעיה. שמשון מלצר תרגם באופן מילולי, וכתב: „המוזג של שבת", ועדיין לא נמצאנו למדים משמעותה של דמות זו. ש' אניסקי, המתרגם לרוסית, לא תרגם כלל את רשימת הדמויות, אך במערכה השניה כשאחד מתלונן כי אותו אדם הוסיף על דמי החכירה והוציא מידינו את ה"שבת-שענק", תרגם אניסקי: У меня весь торг субботний что в корчмах идет, забраи он. (I. I. Перetz, «На покаянной цепи», Еврейский Мир, Февраль, 1909, стр. 15).

(= לקח הוא ממני את כל המסחר המתנהל בשבת בבית-המרוזח).

נוסף לכך שהתרגום אינו נכון, הוא גם בלתי מובן.

הבה ננסה להבהיר את משמעותו של ה"שבת-שענקער".

בספר, פרשת מרדכי קוראים אנו:

אזרח ל"שבת שענקען" ... חיות ובזמננו זה, ובפרט בגלילותינו עיקר עסק הפרנסה הוא מהחזקת רעגאחל ובתי מזיגה, לפיכך הרי לקלקל פרנסה זו עיי שיחסר המזג ביום השבת הוא דבר קשה מאד, ובפרט שאייאפשר לשכור את הרעגאחל ולהחזיק בפונדק בשום אופן אחר אא"כ גם ביום השבת יפתח כבשאר ימות החול. ובאשר שהוא הפסד מרובה, אפשר להשתמש בהיתר דקיי"ל גבי מכסי, דהיינו שישכרו

(1) דער וואונדער-אוצר פון דער יודישער שפראך, חלק ראשון: דאס דאָונען, וואַשא, תרע"ח, עמ' 93.

(2) Juzchok Libib Peretz, In Fesseln ... Übertragen von Siegfried Schmitz, R. Lewit Verlag, Wien und Berlin, 1920.

(3) ספר דו-לשוני, להיק יודיש (הקטע המצוטט בסנים נכתב רק בלשון יודיש, ותורגם כאן ללהיק). המחבר, ר' מרדכי הלוי איש הורוויץ, היה רב בהאלמין. הספר נדפס באונגוואר, תרכ"ז.

(4) המדובר בקאָפּאַטאַרוס שנשתייכה - קודם למלחמה העולמית הראשונה - להונגריה, ואח"כ לצ'כסלובקיה.

(5) ראה שלחן-ערוך חלק אי"ח סי' רמ"ד.

„שבת שענקער“ למשך שנה, ויתנו סך מסויים עבור יום השבת, ובין אם ימכרו בו ביום ובין אם לאו יקבל את שכרו, ונוסף לכך יקבל המוזג סך כלשהו תמורת המשקאות שנמכרו ביום השבת.

ובשו"ת, קרן לדודי, סי' ס"ח:

... בדבר בית המזיגה, ווירטסהויז" שמטעם הממשלה וחוק המדינה מחוייבים למזוג גם בש"ק, שאם לא ימזגו בש"ק יטלו מהם זכות המזיגה לגמרי, וכבר נתפשט המנהג למסור לנכרי המוזג על ש"ק...

וכך בשו"ת, מהר"ם [מורנו הר"ר מרדכי] בריסק, ח"א סי' ע"א':

... הנה היתר מזיגה בש"ק על ידי עכו"ם הנקרא שבת שענקער [הדגשה שלנו] נשתרבע על ידי שחי מחוק המדינה למזוג בכל העתים, ואם היו סוגרים את בית המזיגה בשבתות ויו"ט היו אובדים זכות המזיגה מכל וכל, ע"כ נתלבטו גאוני קמאי להתיר להם... בבית מזיגות שהיו מקדמת דנא שהיה עיקר מחיתם מזה, ואם הי' סגור בש"ק הי' אובד כל פרנסתו הי' ההכרח לכנוס בפירצה דחוקה.

מציטוטים אלו למדים אנו כי ה"שבת-שענקער" הוא הגוי שנשכר מהמוזג היהודי - לפי היתר הרבנים - במיוחד לשם מכירת המשקאות בבית-המרזח ביום השבת. ראשיתו של נוהג זה נעוץ באותם ימים שפרנסתם העיקרית של היהודים היתה מהחזקת בתי-מזיגה. המוזג היה זקוק לזכיון מהרשות, ועל-פי החוק היה חייב למכור גם ביום השבת - ובאם לאו ישלל ממנו הזכיון. כדי שיהודים כה רבים לא יינשלו מפרנסתם, התירו הרבנים שכירת גוי שישמש „מוזג-של-שבת“ - וזאת רק בתנאים והסדרים מסויימים כדי שלא תיווצר סתירה להלכות הפסוקות בדיני שבת. ברבות השנים בטל החוק שחייב את פתיחת בתי-המרזח גם בשבתות, אך ה"שבת שענקער" נשאר על מעמדו.

כל זאת היה בהונגריה, שמשם גם נובעות כל המובאות דלעיל. באשר לפולין, הרי שם מעולם לא נחקק חוק שחייב את המכירה גם ביום השבת. ברם גם בפולין היתה החזקת בתי-מזיגה פרנסה רווחת,

(6) מאת הרב אליעזר דוד גרינוולד, רב בסאטמר, ונדפס שם, תרפ"ט.

(7) המחבר היה רב בטאשנאד שנשתייכה להונגריה, ואחר מלח"ע עברה לרומניה. ונדפס שם, תרצ"ט.

(8) כדאי להעיר כי בשעת מלח"ע הראשונה נדרשו בעלי החנויות היהודיים, בערים הסמוכות לחו"ת,

לפתוח את עסקיהם גם ביום השבת. היהודים החרדיים נקטו בתחבולה: כשנכנס קונה לחנות ובקש לקנות דבר-מה, אמרו לו כי בדיוק זה אולי, ורק בעוד ימים ספורים יגיע אליהם. את הזמן העבירו באמירת פרשת-השבוע, פרקי-אבות, וכד'.

ולא מן הנמנע היה שנמצאו יחידים שהנהיגו בחנותם את שכירות ה„שבת-שענקער“ – לא מחמת החוק אלא לצורך הפרנסה. ולא כל-כך לשם ריווחי יום השבת אלא מחשש איבוד הלקוחות. שהרי לקוח שיקנה בשבת אצל המוזג המתחרה, ילך אליו גם בימות החול. לאדם כזה כיוון פרץ בדמות ה„שבת-שענקער“; העובדה שפרץ מכנהו „מוזג של-שבת“ לא באה לומר שהיהודי עמד בעצמו ומכר בבית-המרזח ביום השבת. דבר זה נעלה מכל ספק. וכוונתו אינה אלא ליהודי ששכר גוי שימכור בבית-המרזח בשבת. בדמות זו מציג פרץ את הטיפוס שהמשכילים יצרוהו וחיבבו להציגו בכתביהם: יהודי ירא ושלם ב„בין אדם למקום“ אך לקוי ב„בין אדם לחבירו“. על כל הענין של „שבת-שענקער“ הביט פרץ באספקלריה של המשכילים שלעגו, כידוע, להיתרים מסוגם של המכירת-חמץ, מכירת-בכור, היתר-עיסקא וכד'. גם ההיתר של „שבת-שענקער“ הוא מאותו סוג, ולכן התייחס אליו פרץ בשלילה. פרץ מתאר את דמותו של יהודי שידו בכל אך נפשו אינה יודעת שובעה: הוא מחזיק במונופול של בית-משרפות היישי, הוא בעל הזכות לממכר שמרים, חוכר טחנת הקמח ונחר-הדגים, סוחר-תבואה, בעל בית-מזיגה (ובכל הפרנסות הללו זכה באמצעות הוספה על מקח החכירה ונישול הבעלים הקודמים, שיתכן והגיעו בעטיו עד פת לחם). ופרץ מוסיף עוד: לא די בכך שהוא סתם „שענקער“ (בעל בית-המזיגה), אלא הוא גם „שבת-שענקער“ שבכדי שלא להפסיד את הרווחים מיום השבת מעמיד הוא תחתיו גוי שימכור באותו יום. ושמה עדיין לא די בכל הפרנסות הללו, מוסיף עליהן פרץ: „וכיוצא באלה עסקים“.

העולה מדברינו שקיימות שתי משמעויות לביטוי „שבת-שענקער“:
 (1) גוי שבמשך יום השבת עוסק בממכר בבית-המזיגה של יהודי; (2)
 היהודי, בעל בית-המזיגה, ששכר את הגוי לעבודת השבת.

. . .

אגב דעסקינן בשבת, נציין ביטוי נוסף: „שבת-בחורים“ (וכן):

---

(9) ממרום שכתו יכול היה פרץ המשכיל להתייחס בזלזול ל„שבת-שענקער“. ברם לפני הרב – שאף הוא ראה בכך תופעה שלילית, כפי שמוכה מהשאלות-ותשובות – עמד יהודי ירא-שמים המטופל במשפחה גדולה, ולו בעיה: או שתופר שכתו או שתקופה פרנסתו. הרב נאלץ להתייגע קשות ולהדיר שינה מעיניו כמה לילות, עד שלבסוף הצליח לערוך היתר שיאפשר ליהודי להחזיק בפרנסתו ועם זאת לא לעשות שכתו חול. אך לגיבורי של פרץ העמסם בפרנסות שונות, שום רב לא היה מתיר לשכור „שבת-שענקער“ – כפי שמפורש בשאלות-ותשובות שונות – אלא-אמכן הורה אדם זה היתר לעצמו. טענתו של פרץ (במערכה השניה) כי הרב עושה יד אחת עם הגביר ומספק לו היתרים לצרכיו – אינה אלא תעמולה משכילית.

„שבתות-בחורים“). ביטוי זה, שמקורו בהונגריה, מתייחס לנוהג ששרר בערים שבהן היתה ישיבה, וכלכלת הבחורים היתה מוטלת על בעלי-הבתים. את הבחורים היותר חשובים נהגו ה„גבירים“ שבעיר לקחת למשך שבוע או שבועות מספר, והם שנקראו „שבת-בחורים“. הפחות חשובים אכלו „טעג“ („ימים“): יום כאן ויום שם, ועל שום כך נקראו „טעג-בחורים“.

כשהיתה קהילה מקבלת רב חדש, היו מפרשים בכתב הרבנות כמה וכמה „שבת-בחורים“ מתחייבת הקהילה לכלכל, וכמה „טעג-בחורים“ – באם הרב יהיה מחזיק ישיבה¹⁰.

---

10) יקותיאל יהודה גרינוואלד, טויזנט יאר לעבן אין אונגארן, נ. י. 1945, עמ' 112; לפלגות ישראל באונגריא, דערווא, תרצ"ז, עמ' ה.

I ALBFINGER'S
Warszawa

מנוק המכתב
גובר בשאג
האורפינגער

ספר

פְּרַשְׁת מֵרַדְכִי

כולל

הלכות רבית • ומדעה רבה למקואות •
אוהרה רבה לשבת • והתנהגות עשיית
ין בהבשר בין בשלו בין בשל עכרים •

ועד

ניתוסק בו חידושי תורה אשר חנני החונן לאדם
דעת , וקראתו בשם

גְּדוּלַת מֵרַדְכִי

מאת הצני והקמן מרדכי הלוי איש הדרוזין
בלאמני רב הבהני העדיק מווי צבוי הלוי איש צוקלית , חבץ
התח שיטא עם הי סה קיק האלמין הגליל ,

Gedruckt in נדפס
Ungvár, bei באונגוואר
Karl Jäger. נבתי בשנת ושמנו מרדכי הלוי איש הדרוזין ליק

„ווייסע חברה“

ד"ר מ' וינרייך כותב כי הביטוי „ווייסע חברה“ (= „חבריא לבנים“) מילולית פירושו אנשים לבושי לבן, אך בפי „מתנגדים“ היה זה שם גנאי על „חסידיים“. למרות שהוא כותב זה כדבר פשוט אין זו אלא השערה, המתבססת כנראה על הידוע כי אדמו"רי החסידים נהגו בעבר ללבוש בגדי-לבן בשבתות ובחגים.

לדעתי אין אמת בהשערה זו; לבישת בגדי-לבן בשבתות ובימים טובים אינה מחידושיהם של החסידים, ובשעה שנוסדה תנועת החסידות היתה מאחורי מנהג זה מסורת בת כמאתים שנה. מקורו של המנהג הוא מהאריז"ל שלבש בשבת ארבעה בגדי-לבן, ובעקבותיו נהגו כן גדולי המקובלים שעסקו בלימודי קבלת האר"י והקפידו כל ימיחם על ההנהגות שעל-פי הקבלה – וביניהן לבישת בגדי-לבן ביום השבת. גם בשעת כתיבת קמיעות היה על הסופר לעטות בגדי-לבן, ברם לשם זה די היה לו בשנים, ולא ארבעה כביום השבת. ואס-כן הצדיקים שהחזיקו באותו מנהג לא היו אלא ממשיכי המסורת המקובלת מקדמת דנא.

בשנת תקל"ב, כשגזרה קהילת בראדי גזירות נגד החסידים, היה ביניהן איסור לבישת בגדי-לבן בשבתות, ומכל-מקום הוציאו מכלל הגזירה את „המפורסמים“ שנהגו בכך מימים ימימה. עוד יותר: אף בין מקורביו של הגר"א מווילנא היו מקובלים שלבשו בגדי-לבן בשבתות! ודי היה בעובדה זו כדי שהמתנגדים לא יהפכו מנהג זה לכינוי גנאי.

ככל שנתקלתי בביטוי „ווייסע חברה“ אגב קריאה, תמיד היה הוא נאמר ברוח טובה, ורק כנגד שובבים צעירים, קונדסים, אך לא כשם-

1) Max Weinrich, "Yidishkeit and Yiddish", Mordecai M Kaplan Jubilee Volume, N. Y. 1953, p. 493.

- 2) צריך שילבש האדם ד' בגדים לבנים בשבת ויהיה שלא יפחות מהם, כמו מלבוש העליון והתחתון והחלוקי... ספר הכונות להרב... יצחק לוריא, ויניציאה, שי"ס, דף ה.
- 3) וצריך ללבוש כתונת ומכנסים לבנים... חולדזח אדם, זאלקווא, ת"ס, פרק קע"א, דיני קמיעות.
- 4) ... גם אין מען גזר בחרמות... עם זאל קיינער ניש גיין בכגדי לבן כשבתות ימים טובים חלילה וחלילה, רק די עטלעכע מפורסמים הידועים לנו וואס זיינען גדולי עולם בש"ס ופוסקים ויראת שמים ועוסקים תמיד בתורה ומצות, ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול כאחד מן המגורים. ווארום ווער עס וועט גיין מהיום אין ווייסה קליידער חוץ מן המפורסמים הנ"ל, איז... (דובנאב, Chassidiana, עמ' 14).
- 5) ראה המעשה בר' ליב קראוער בספר, אבן שלמה ובספר, ציצית הכנף.

גנאי למבוגרים⁶. א"מ דיק, שהוא היחיד שמצינו אצלו את הביטוי „ווייסע חברה“ בייחס למבוגרים, מספר זאת במשמעות הפוכה ממש מדעתו של ד"ר וינרייך: אליבא דדיק היה „ווייסע חברה“ כינוי למשכילים שלבשו בגדי „דייטש“. ולעומת דבריו של וינרייך שהם השערה גרידא, הרי הדעת נותנת שדיק כותב את הזכור לו „הלכה למעשה“ מתקופתו שלו, בזמן שיחידים החלו להתנער קמעא קמעא מהלבוש היהודי המסורתי, והחליפוהו בבגדי „דייטש“.

ואביא כמה ציטוטים מדברי א"מ דיק:

... רק מספר זעום ... היו מלומדים ... השאר היו חרדים ... ששנאו במאד את המשכילים וכינום בשמות גנאי מאוסים, כנון: אפיקורסים, פושעי-ישראל, ברלינאים, או סתם, ווייסע חברינקעס" ... וכך אף העניי שבעניינים אף הוא מיאן לתת את בתו לפושע ישראל, ל„ווייסע חברעניק“ הנועל נעלים מבריקות וקורא בספרים גרמניים ... הרשליה שלנו שהיה מלומד, והלך בבגדים נקיים ביותר ממה גם הוא בין המשכילים, ואף הוא נתכנה „ווייסער חברעניק“ כיתר הצעירים המלומדים ...⁷

... הוא היה חרדי אמיתי, ובהתאם לכך היה שונאם של נימוסי ה„דייטש“ החדשים ... וחברה'מן הלבוש בקפידה כמוני [גיבור הסיפור] נקראתי בפיו „ווייסער חברעניק“ ...⁸

הערה

גירסא דינקותא אינה משתכחת. מורי מר הרשקוביץ' הזהירני פעם מפני מגע ומשא עם „ווייסע חברה“. „מיהם אותם, וייסע חברה“ שאלתי? – „פראי-אדם, בני-בליעל!“ היתה תשובתו. „ומדוע נקראים הם ווייסע חברה“? – „וכי איך אפשר לקרותם אחרת? הרי לא נוכל לכוונת ילדי ישראל בשם „שווארצע חברה“ (= „חבריא שחורים“). מפני ששווארצע חברה' הם המזיקים, שדים ורוחות, ואס-כן חבר פראים אלו הם, ווייסע חברה“.

כמובן שאיני זוכר את פרטי הדו-שיח לאשורם, אך הביאור הנ"ל זכור לי היטב, והדעת נותנת שהצדק עם מורי (מוצאו מאבעל שבליטא).
י. מ.

6 ראה: ידע עם, כרך ה, עמ' 15 ו-24.

7 די קרעמערקעס אָדער גאַלדע מינע דיא בראַדער עגונה, ווילנא, 1865, עמ' 5-4.

8 דער שבעים חַאָלצייט, ווילנא, 1877, עמ' 71.

ספרי לימוד החשבון בידיש

במאמרו, אריטמעטישע לערנביכער אין יידיש, 1699-1831" (ייווא-בלעטער, 19, אמ' 79-59) מונה ל' בערז בין השאר ספר לימוד חשבון, דר' לשוני - עברית ויידיש במקביל - ושמו, "ספר מלאכת מחשבת או מלאכת המספר" מאת ר' אליהו מזרחי.

ל' בערז כותב שם כי מספר זה היו לעיניו רק דף השער וה"הוספה". ואכן, עובדה זו גרמה לו לבא לידי טעות; הספר נדפס בעברית בלבד ללא כל טקסט יידי, ולפיכך אין לו לספר זה דבר עם ספרי לימוד-חשבון בידיש. רק ה"הוספה" - שאינה אלא קונטרס ללימוד משחק השחמט - כוללת טקסט יידי, והוא מפרי עטו של המדפיס אורי צבי רובינשטיין, ואין לו כל שייכות לר' אליהו מזרחי.

גם שם הספר לא ניתן אצל בערז במדויק. שמו הנכון הוא: "ספר מלאכת המספר או מלאכת מחשבת". באותו מאמר (עמ' 43 הע' 12) כותב בערז כי, במחצית השניה של המאה הי"ט נדפס בפולין ובליטא פעמים רבות ספר חשבון בשם המקובל, מלאכת מחשבת. כל המהדורות פותחות במלים: מיין ליבער פריינד, איך וועל דיר אָנחייבן לערנען ציפער [=רעי האהוב, אתחיל ללמוד מקְסָרִים]... .

לראשונה נדפס הספר לא במחצית השניה, אלא במחצית הראשונה של המאה הי"ט, בבארדיטשובי תקפ"ח (1828). בן-יעקב רושם בטעות תקפ"ג, ראה: אוצר הספרים עמ' 330; מבן-יעקב עברה הטעות לפרידברג, בית עקד ספרים, עמ' 371). הוצאה זו נדפסה בתבנית קווארטו (4°), באותיות מרובעות גדולות ומנוקדות, דבר שהיה בו מן החידוש באותה תקופה.

במהדורה זו אף ניתן שם המחבר (או "המעתיק", כלשונו) בהתימת ההקדמה העברית: "דברי המעתיק ליבין גאָלדין בערג מבאקארעשט כעת איתן מושבו במאהלוב". הוא אינו מגלה מנין תרגם את הספר,

(1) כך בשער. אך סימנים טיפוגרפיים שונים מוכיחים כי הספר לא נדפס בבארדיטשוב אלא בסדילקוב. תנאי הדפוס ברוסיה שבאותה תקופה היו כאלה שלעתים לא רצה המדפיס שידעו מי הדפיס את הספר והיכן, ולפיכך העלים את שמו משער הספר וכתב שם של עיר אחרת (לעתים קרובות אפילו עיר שבחוף-לארץ). על המניעים לכך כתבתי במקום אחר.

ויתכן אפילו שזהו חיבור מקורי שלו, והוא קורא עצמו „המעתיק“ רק מחמת שהוא תרגמו לידיש, כדבריו: „כדי שיבינו אנשים ונשים גדולים וקטנים אשר לא הי' זה לעולמים בשאר חכמת המספר“.

כל ההוצאות הרבות שהופיעו אחר-כך נדפסו כולן על-פי מהדורת בארדיטשוב, בשינויים קלים בכתיב ובלשון – מתאים למקום ההדפסה וזמנה.

מאחר ושם המחבר לא ניתן בשער הספר, אלא רק בהקדמה העברית שהמדפיסים השמיטוה כבר בהדפסות המוקדמות, עלה בגורלו של ספר זה להישאר אנונימי. הספר נתפרסם במהירות, והוא נדפס בבתי-דפוס שונים פעמים רבות מאד – עד בסמוך למלחמת העולם הראשונה².

ל' בערז מזכיר מהדורה שנדפסה בוויילנא 1864 (תרכ"ד) שמחברה ר' אליהו מזרחי. הוצאה זו היא מהדורתו של אייזיק מאיר דיק, ולמרות המפורש בשערה „דיזער ספר האָט מחבר גיווען באריכות גדול[ה] דער גרויסער גאון ר' אליהו מזרחי ז"ל. איצונד האָבין מיר אים מעתיק גיווען אין עברי טייך זייער קורץ און גוט...“ [= „ספר זה חיברו הגאון הגדול ר' אליהו מזרחי ז"ל באריכות גדולה, עתה העתקנוהו לעברי-טייטש העתקה קצרה ומשובחת...“] – הרי לאמיתו של דבר אין מהדורה זו אלא הדפסה נוספת מ,מלאכת מחשבת' של גולדינברג.

חידושו של דיק מתבטא רק בכך שהוא הוסיף חלק שני שתירגמו מ,צפנת פענח' (לר' יוסף שלפירז) שנדפס בוויילנא והוראדנא תקפ"ח (1828), וכדבריו בהקדמתו הקצרה לחלק השני (כאן בתרגום): „חלק שנתחדש עתה בעברי-טייטש, וכן שיפרתי את החלק הראשון מכל השיבושים שנפלו בהוצאות הקודמות, הן בכתב והן במספרים...“.

ההוצאות המאוחרות כבר אינן אחידות; אלו שנדפסו על-פי דיק כוללות את החלק השני (רבות מהן השמיטו את הקדמתו של דיק, וקיצרו את הטקסט) ואלו שנדפסו על-פי המהדורות הקודמות מחזיקות רק את החלק הראשון.

(2) בספריית ליובאוויטש נמצאת מהדורה משנת 1912.

בית המדרש הגדול
20 2000

מלאכת המספר

מלאכת מחשבת

מלאכת מחשבת

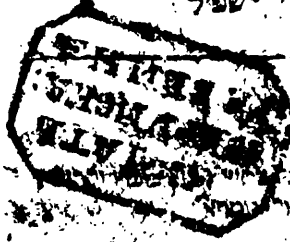
בזמנו גם הקרו הגאון רבן של כל בני העלה מחדד
א ל י ה מ ז ר ת י ו ל ד ה ת

כולל שלשה חלקים

- א דברי חשבון בשלמים וכשברים הנקרא (אריסטוק)
- ב דברי חשבון כמדידה ובתמונה הנקרא (אריסטוק אסטראמיון)
- ג הוצאות השלמים כמורכב וכמועקב בשלמים וכשברים הנקרא (קואדראט - אונד קוביק - ווארצל - צירגע)

ונלח אליו

גם אלימודים הכוללים והחדשים בדברי השתוק
הנקרא (שאך - שפיר)

ל ע מ ב

ת ק ס מ

ר ס ר
צ פ נ ת פ ע נ ח

בן גלה המחבר כל דרכי החשבון לכל מאלקתיהם הנדרשים כמדינה, לאיש איש כפי מלאכתו ומספרו,
אשר כמות לא היה עוד בבני עמנו, ומחבר כלשון חזקל למען ידון כל קורא בו.

ח ב ר ו

דרכיו המושגים ושלם במלאכה מחשבת מהר"ר יוסף כבוד"ר מנחם מענדל שלי"דו מהאגודי"שין,

ברפוס של השותפים דקק

ו ו י ל נ א ו ה ו ר א ד נ א

לפני ויקרא ליוסף צפנת פענח לפ"ק

Dzieło COFNATH PANEJACH, czyli Odkryciel skrytości nauki
Rachunkowej.

W I L N O.

w Drukarni Manesa i Zymela, na ulicy Niemieckiej, pod N. 56g.

1 8 2 7.

סל אנם מהשבת

ללמד

צני יהודים כללי החשבון ספרים ציור ולימוד המורה
 ולשמש צמחיה השום, הם ופעם ונחיותם • כולל
 ארבעה ראשי מיני החשבון נחמפרים שלמים ונמשכרות, הערך
 המשוש הא ושר וההופך שלמים גם נשגורים, ערך הממונה
 והמשולש מערכים הדנה, השגון עירוב הכסף צמינים, השגון מורה
 שום שום זכום צמקהא • ומלודף זו חרות רבות ותחנולום שונם
 להקל הכפלת הימיריום ולהשוו נחצעות ואיך למנוא סך צרופי
 השופיות שכל מינס וסינס • והכל נגשון קלר קל ושגון ירון זו סקורל
 צאם שגל :

חברו

היש לדיק חמים, מופלא שגני דיק פר א ג
 טופם לדודו וננאים סטריו, הרב סגלון המסודם צוסי
 משה זרח מיידרלין אלהים :

קאליס, כלה-געלט, מוהר ונדן

תוך כדי תרגום לידיש משפות אחרות, מזדמנים לעתים ביטויים המיוחדים להווי החיים שאינו יהודי, ביטוי שאין לו מקבילה יהודית מן המוכן. במקרה כזה עומדות לפני המתרגם שלש אפשרויות: א) לקבל את הביטוי הלא-יהודי כמות שהוא, ולהוסיף לו ביאור; ב) לא לתרגם בצורה מילולית, אלא לבאר את הכוונה במשפט שלם תמורת הביטוי הקצר; ג) ליצור ביטוי יידי חדש, או להתאים ביטוי ישן, בצורה שתהיה לעיני הקורא מקבילה לביטוי הלא יהודי.

בין היהודים מקובל, שכששידוך יוצא לפועל, מתחייב צד הכלה לתת לצד החתן סך כסף, וזו היא ה„נדוניה“ („נדן“ בלשון העם). לעומת זאת, אצל עמי המזרח, ובוודאי אצל המוסלמים, המנהג הוא הפוך: צד החתן משלם לאבי הכלה, דמי רכישת הכלה. תשלום זה נקרא (בטטרית ובשפות טורקיות אחרות) „קאליס“. בצורתו זו חדר הביטוי גם לשפה הרוסית, אך בבואנו לתרגמו לידיש נוצר סיבוך.

בין המעשיות של „אלף יום ויום“ (יום – ולא לילה) נמצא גם הסיפור הבא: מעשה באדם שהיתה טינה בלבו על הקאדי של בגדד, והחליט לבצע תעלול; הפיץ ברחבי העיר שמועה כי לפלוני הצָבֵעַ בת יפת-תואר עד למאד, אך אותו רשע שונא את בתו וממאן לתתה לאיש, וכל הבא אליו לבקש את ידה נענה כי הנערה בעלת-מום ומכוערת בתכלית הכיעור. והאמת היתה, אמנם, כי הצעירה היתה „חד בדרא“ לכיעור, ובשום אופן לא היה אפשר למצוא שידוך עבורה. השמועה עשתה לה כנפיים, והגיעה לאזני הקאדי שנפשו תאבה ליפות-תואר. שלח הקאדי אחר הצָבֵעַ, והודיעו כי חפץ הוא בבתו לו לאשה. הצבע השתומם מאד למשמע אזניו, והשיב כי הנערה מכוערת ביותר, ומה לשכזו אצל הקאדי. אך הקאדי, ששמע על מנהגו זה של האב, היה בטוח שאין הדברים נאמרים אלא למראית-עין, ומתוך רשעות לבו ושנאתו של האב לבתו, ולפיכך המשיך והתעקש שאין הוא רוצה לדעת ממאומה, ואך אחת חשקה נפשו, בנערה זו לאשה. הצָבֵעַ שנוכח לדעת כי הקאדי מדבר באמת ובתמים, החליט ואמר: אם כך הוא, דורש אני אלף דוקאטים „קאליס“ תמורת בתי.

בתרגום היידי, „טויזנט און איין טאָג“, שנדפס (באותיות צו"ר)

בווארשא 1839', אומר הצָנע לקאָדי: איך פאַרלאַנג פאַר מיין טאַכטער
 כלה-געלט' טויזנט דוקאַטן, כאַן משמש לו "כלה-געלט" ("מעות-כלה")
 כתחליף ל"קאָלים". אַך ביטוי זה כלל אינו קיים ביידיש. הספר "יידישע
 געלט" של ד"ר יצחק ריבקינד כולל את כל סוגי הגעלט, ולא מצינו
 בו "כלה-געלט". בארצות הנוצרים - ששם התגוררו היהודים דוברי
 היידיש - לא נהגו לשלם עבור הכלה, ולא היה קיים שום ביטוי לשוני
 לתשלום מעין זה. היידיש לא נזקקה לביטוי זה ואף אמנם לא נתקיים
 בה מטבע-לשון מקביל. ו"כלה-געלט" הוא חיבור שיער המתרגם לצורך
 שעה. לדעתי חידוש זה אינו מוצלח - שהרי הקוראת שלא שמעה
 מימיה על ה"קאָלים" לא תבין גם מהו ה"כלה-געלט". יתכן ומשום כך
 השמיטו במהדורות הבאות, הן בוילנא והן בווארשא, את הביטוי
 הסתום "כלה-געלט", והמירוהו ב"נדן-געלט", שאף הוא, לדעתי, אינו
 מוצלח ומביא לכלל טעות.

אך לא רק מתרגם אנונימי והמעתיקים שאחריו נתקשו במציאת
 פתרון הולם, אלא גם מומחים לאותו דבר טעו; בהקדמתו לתרגום
 התנ"ך כותב יהואש כי אין מטרתו לפרש את התנ"ך, אלא רק להגיש
 תרגום נאמן, ברור וקריא, בלשון שבה רוב עמנו מדבר וחושב. התורה
 מספרת על בואם של שכס ואביו אל יעקב ברצונם להשתדך בדינה
 בתו. אגב כך הם מבטיחים חרים וגבעות, ושכס אומר: "הרבו עלי מאד
 מוהר" (בראשית לד, יב). מהו ה"מוהר"? יהואש מתרגמו: "נדן".

המכילתא מפרשת: "אין מוהר אלא כתובה". במילון רוסי-עברי
 של יחזקאל קרן (ירושלים, תש"ך) מתורגמת המלה הרוסית קאָלים -
 "מוהר".

כשבקש המלך שאול להשתדך עם דוד, ציוה להודיעו כי "אין חפץ
 למלך במוהר" (שמואל א, יח, כה), ומתרגם יהואש: "דער מלך וויל ניט
 קיין נדן".

כפי שהובהר לעיל, הרי מוהר ונדן (נדוניה) ניתנים בכיוונים
 הפכיים: הנדוניה ניתנת מהכלה לחתן, ואילו המוהר (קאָלים) ניתן

(1) מהדורת ווארשא 1839 אינה המהדורה הראשונה: הביבליוגרפים רושמים את הוצאת אמשטרדם
 הקודמת לה, אך לצערי לא עלה בידי לראותה. יתכן ומהדורת ווארשא אינה אלא הוצאה נוספת על-פי
 מהדורת אמשטרדם, ואם-כן הביטוי "כלה-געלט" נתחדש כבר על-ידי המתרגם דאמשטרדם. ברם ידוע כי
 בשנות ה-30 וה-40 של המאה ה'י"ט נהגו המרילים שההדירו ספרי יידיש ישנים, לפנות אנשים שישנו ויחדשו
 את הלשון, מאחר והקוראים החלו להתאינו כי קשה עליהם הבנת הלשון הספרותית העתיקה. למיכך יתכן כי
 כלה-געלט' לא היה במהדורת אמשטרדם, ונוצר בהוצאת ווארשא המאוחרת.

לאבי הכלה. אך אליבא דיהואש ניתנים הנדוניה והקאליס, שניהם לאבי הכלה! אולם בלשון שבה רוב עמנו מדבר וחושב, ידוע לכל כי הנדן ניתן לחתן, ואס-כן זקוק ה„נדן“ של יהואש לביאור, והיכן היא, איפוא, הבהירות שיהואש שואף אליה? אדרבה! כשמדברים וחושבים בלשון עמנו, אפשר להבין מתרגומו של יהואש כי שאול מיאן לתת נדוניה לבתו!

גם המילונאי י. מ. ליפשיץ לא דייק באותו ענין; בחיבורו „ריסיש-יודישער ווערטער בוך“ (זשיטאָמיר, 1869) מביא הוא את המלה הרוסית БЕНО (וויענאָג. מקורה של המלה בסלאווית העתיקה, מהתקופה שבה החתן היה קונה את הכלה מאביה) ומתרגמה: „נדן“. במקרה זה עלול המילון במאד להטעות את המשתמשים בו, שהרי הם אינם יודעים את מקורה של המלה הרוסית, ויכולים לסבור ש„וויענא“ היא המקבילה הרוסית ל„נדן“.

הערת המערכת: „מוהר“, „וויענאָג“, „קאליס“ - חייבים להקרא בידיש „מוהר“. מאותה לשון שנטלה היידיש את המלה „כלה“, תלקח גם המלה „מוהר“. בפעם הראשונה שמשתמשים בתיבה זו בטקסט יש לבאר את משמעותה המדוייקת.

פּרעזידענד אונד אײן פּלאַן

פּערסאָנלישע היסמאריעס

אונטערזעצטע געזינדענען צום רשׁ צײַט פּערסאָנלישען און צום פּערזענלעכן :

עלשטע טײַל

נערוואַס אױף גאַנץ נעוויינלעך יודישע רײַשׁ. דאָס יודישׁ יאָר קענען פאַר שטײן .

דורך ר ישראל בארדענען סײַס בבאדיטשױב

וואַרשאַ

שנת תרמ"ה לפ"ק

ТЫСЯЧИ и ОДИНЪ ДЕНЬ
въ 1885 Часті Часті I.

въ Імѣ. М. Н. Ільгертъ ул. Мила 2
КАРШАВА 1885

הוספות
ל"אהל רחל"
חלק ראשון

אגרת אדמו"ר הזקן, להבין משל ומליצה"

(„תניא” דף קכא)

בשנת תרי”א יצא לאור בדפוס טשערנאוויץ ספר „חסד לאברהם” ... כאמור על השער הוא דרושים על התורה [מאת] האחד ... ר’ אברהם המלאך בנו של הרב ... דוב בער ממעזריטש והשני ... הכהן הגדול מהו אברהם קאליסקער אשר מנוחתו כבוד ... בטבריא תובב”א. במצות ובהוצאת אדמו”ר הרב הקדוש ... מהו ישראל מריזין ... נכד המלאך המחבר. על ידי איש יקר ... מהור”ר חיים הלוי מבארדיטשוב אשר טרח ויגע להביאו לבית הדפוס. ועוד נוסף עליהם ליקוטים ואמרות ... מכמה צדיקים מפורסמים ...

מעבר לשער: הסכמת אדמו”ר הרב הקדוש ... מהו ישראל מריזין. בדף שאחרי השער: הסכמת האחים, שני בני היצהר ... צדיקים מפורסמים ... מו”ה שלום יוסף ומו”ה אברהם יעקב (שני בניו של ר’ ישראל).

מהסכמתו של ר’ ישראל:

... כתבי קודש על התורה מאבי זקני המלאך זללה”ח, אשר היו לי למורשה ואחרי אשר נואשתי מהם, כי נכחדו מני, בעת משפחות גוים קראו עלי שטנה בקשתים ולא מצאתים, עד שקם איש שלומי ... מהו חיים הלוי מבארדיטשוב ... לחפש ... וימצאם אף הביאם לידי ... עוד איותה נפשו לספח אל כתבי א”ז [אבי זקני] הנ”ל כתבי קודש על התורה מהרה”צ ... הכהן הגדול מהו אברהם קליסקער ... אשר שני הספרים גם יחד קראתים בשם חסד לאברהם. ועוד כמה ליקוטים יקרים אשר הביא אתו ... מקדושים אשר בארץ, ועתה את נפשו להביאם לבית הדפוס דק”ק טשערנאוויץ ... אמרתי לפעלא טבא יישר חילך ... והסכמה על משך ששה שנים ... היום יום ד’ ה’ תשרי דהאי שתא קץ לישועה [תרי”א] לפ”ק. ישראל במהו שלום.

מהסכמת האחים הנ”ל בני ר’ ישראל:

... לאשר עברו איזה שבועות אחדים מנתינת ההסכמה עד התחלת

(1) נתפרסם אח”כ כאדמו”ר מסאדיגורא.

(2) בשנת תקצ”ח שעי” מלשינות של מוסרים יהודים הושיבה אותו ממשלת רוסיא בבית האסורים בעיר קיוב, והדברים ידועים.

ההדפסה וביני ביני נלקח ממנו ... אבינו ... כי לקח אותו האלקים, וירפו ידי הרבני מהו חיים הלוי המביא לבית הדפוס כי אמר הן לא יאמינו לי כי יאמרו לא נראה אליך הקדוש בהסכמתו. לואת לאחזוקי גברא קאתינן, ולאסחידו עליה כי הסכמתו אמת, כאשר אזנינו שמעה לה מאבינו הקדוש זצוק"ל ... ככל הכתוב בהסכמתו ... ובודאי ישמעו לדברי אבינו הקדוש זלה"ה למען תבא עליהם זאת הברכה אשר בדבר איש האלהים [תרי"ן] לפ"ק.

מדברי המביא לבית הדפוס הנ"ל (בדף כב/ו):

...כתיבי קודש אלה אשר היו למורשה לאדמו"ר ... מוהר"ר ישראל מריזען מזקנו הקדוש המחבר זלה"ה, ואחר כי נגנבו מאתו בעת המבוכה הארוכה, יגעתי ומצאתי בצלמם כדמותם אצל הרב הקדוש ... מוהר"ר אהרן מטשארנאביל מועתקים אות באות מכתבי קודש הרב המנוח ... מוהר"ר אברהם המלאך זלה"ה. וה' נתן את חני בעיני הרב מוהר"ר אהרן הנ"ל לתתם על ידי להביאם לבית מחותנו אדמו"ר מהר"י זלה"ה להסכים על ידי להביאם לבית הדפוס ...

חוץ מדרושי ר' אברהם המלאך ור' אברהם מקאליסק, ששמותיהם מפורטים על השער כנ"ל, נדפסו בספר זה גם דברים מאת: א) ר' מרדכי מטשערנאביל; ב) ר' דוד ממיקאלאייב; ג) מהרשב"א [כלומר, ר' שלום יוסף בן ר' אברהם המלאך]; ד) ר' פנחס מקארעץ; ה) ר' שמואל מקאמינקא; ו) ר' ברוך ממעזיבוז; ז) ולאחרונה: ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטשוב זלה"ה.

זה כמה שנים מלפנים, עוד בארץ מולדתי, כשהגיע ספר זה לידי בפעם הראשונה ועיינתי ב,ביאור עשר ספירות" זה של תלמיד הרל"י מבא"ד, תמהתי תמיהה גדולה, הרי, ביאור" זה אינו אלא אות באות אגרת הרב מליאדי המתחלת, להבין משל ומליצה דברי חכמים וחידותם בענין הספירות, שנכנסה לחלק, אגרת הקודש" של ספר ה,תניא" שנדפס בכל המהדורות המרובות של התניא, משנת תקע"ד ואילך עד ימינו אלה ממשו וכלום אפשר להעלות על הדעת, ששלושת המסכימים על ספר זה, הצדיקים המפורסמים, לא עיינו מימיהם בספר התניא ולא ידעו מאגרת זו?

תמיהה זו חיתה עמדי שנים רבות. עד שיום אחד, בווארשא העיר,

(3) נסתלק ביום ג' מרחשוון תרי"א.

(4) תמוה מאד, איך יכלו לכתוב בשנת תרי"א, נלקח ממנו . . אבינו" שנסתלק בשנת תרי"א, ולפי זה הרי קדמה הסכמתם להסכמת אביהם שניתנה בשנת תרי"א, ואולי אות א' בחיבת אשר צ"ל גיב גדולה.

נזדמן לי לרכוש ספר זה, דפוס לבוב תרכ"ד, ומצאתי שהמגיה בדפוס זה העיר על זה, ואעפ"י שבכותרת לביאור זה השאיר את הנוסח: „ביאור עשר ספירות מצדיק אחד תלמיד הצדיק אב"ד דק"ק בארדיטשוב" הנה בסיום ה„ביאור" השמיט את השורה: „ע"כ [עז. כאן] ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב" ובמקומה הדפיס שורה זו: „ע"כ העתקה מאגה"ק. והמסדר האשון ייחס זאת לתלמיד הגאון מבארדיטשוב טעה בזה. המגיה."

יש להעיר על הלשון של זהירות שנקט בה המגיה הזה. את הכותלת של דפוס טשערנוביץ: „ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק ... אב"דק בארדיטשוב", השאיר כמו שהיא, אלא השמיט את הסיום: „ע"כ ביאור העשר ספירות של תלמיד הרב הקדוש מבארדיטשוב", אלא במקום לכתוב דברים מפורשים, שכל המעיין בספר זה ידע ש„ביאור" זה אינו אלא של הרב מליאדי, שכבר נדפס בספרו ה„תניא" נקט לשון רשלני, שעושה רושם שהוא מהסס ונזהר מלכתוב דברים גלויים. מסופקני, אם אדם שאינו רגיל ב„תניא" יבין מלשונו במה דברים אמורים.

לפני שנים אחדות, בשנת תשל"ב, זיכתה אותנו ירושלים עה"ק ת"ו בהוצאה חדשה של ספר זה, בדפוס צילום. ענף הצילום של הדפוס נרחב מאד בזמן האחרון, אבל מביני מדע כבר התריעו על השרירות הגדולה בענף זה. כל דכפין חוטף מכל הבא לידו ומצלם. ספרים המצויים רק במהדורה אחת ניחא, אבל המצויים ביותר ממהדורה אחת דרושה הבחנה של בקי באיזה מהן לבחור לצילום, שכן הרי מצויות ביניהן כאלו שטעויות הדפוס מרובות בהן או שלקויות בהשמטות (הן מטעם הצנזורה והן מטעם המדפיסים ע"י רשלנות או חשבונות של חסכון) והבקי יבחר מהן רק את הטוב שביניהן לצילום. ויש להצטער, שירושלים ת"ו בחרה לצילום, לא את מהדורת לבוב תרכ"ד הנ"ל עם תיקונו של המגיה, אלא דוקא את מהדורת ווארשא תרמ"ג ונתנה לנו את תלמיד הרל"י מבא"ד כמחבר ה„ביאור".

ספר

חסד לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

האחד היה אברהם קדוש ה' • רמי לבר אליהן • רב רבנן • חכם הדין • אשר פי כל יקבנו בשם
 ר' אברהם המלאך ולמחה בנו של הרב הקדוש • ארי רבי עילאה • רשכבה"ג מתי' דרב בער
 ממעוררשש זיעי' והשני מימי סבא קרישא • ארי שבחבורה • בוצינא עילאה ויקראו ..
 הבין תנודל סחראברהם קאליסקער וניקיל אשר מנחתו כבוד ספון וספון
 באה"ק במבריא תוכיב

במצות ונהלמה למשיך סוכ סקדו והסכר • ארי פולס פתי' ישראל סריין אלנ"ש נכד האלמן סחכר...
 פי' שג יקר ורע ס' סחרי' ודיים רלזי מבארדי'טשוב
 לפון פדום

ועוד טקף עליהם ליקשים חסרות ונזרח סכסח חריקם פפורסנים כנשר כחוב איר' על שכו
 כרשש ספר

רפ"ס מזלית חוש ע"י ס' כני הגדל האמיתסס מואיר משלם הילער
 סאמסח מואיר שמעון ארי' זיל :

במשער נאויין

תורה חרשה סאחי תנא לפ"ק

הסכמה

הסכמת אדמו"ר הרב רבקהש המפורסם בכל קצווי ארץ : ראש טלח אריאל
 הפארת ישראל . עאדא דנרורא . אספקלריא האמרה . שלשלח החסין :
 אוד ישראל וקרשו סה' ישראל מריון :זוקלה"ה.ז"ע ועכ"י

ראו הביא לנו איש עברי מאל"ס . אח אהבה נכסי . הנה נחבי קדש . על החורה **מאבי זקני**
המלאך זללה"ה . אשר היו לי למורסה . ואהרי אשר נאסתי מהם . כי
 נהדו מי . בעת חשפוח נזים קראו עלי שניה . בקשרים ולא מלאחים . עד שקם
 איש שלומי הרבני החזיק היקר מוה' **חיים הלוי מבארדיטשוב** ניי . ואחר נגבר הלניו לחשב אבני חר
 אלה . וימנאם אף הביאם לדי למען **הזיות נכסי הכהנה** למו . לא זאת .
 כי עוד מברים חוהה נפשו לסבה אל כהבי איז הי"ל . נהבי קדם על החורה מהרה"ג הקדוש ההגן
 הגדול מוה' **אברם קליסקער** אשר תקע אהלו באה"ק **במבריא תוביב** וחלס חימו
 שמה בארץ **החיים נ"ע** . אשר שני **האפרים** נס
 יהו קדושים **נס חסד לאברם** . ועוד כמה ליקוטים יקרים אשר הביא אחו בלמתתחו
 מקדושים אשר **בארץ החנה** . ועמה **אה נפשו להביאם** לבית
 הפוס הקי **משערנאוויץ** . להפוסו אדרא . לנחם שלמים וכן רבים התחוקקיה לשמוע דבר ה' .
 כל עינות **זאת** אמרתי לבעלל עבא **ישר חייך** . ואחך עת והסכמה על חבך
ששה שנים . לכל יציג כל איש אח גבוך הן במדינה זו הן במדינה אחרת . במתבחס . או
 "גלא במתבחס" . ותובכתי באהבי **דניאל** ליה **ללא** ליקו באריו ח"ו . והשימע לי
 יבן בעת ושאלן . עד ביאת ימן . בטהי"ח היום יום ד' ה' ספר הא"י שהא **קץ לישועה** לפיק

ישראל במוה' **שלום**

משערנאוויץ

הסכמה

**הסכמת האחים היקרים : שני בני היצור האמירים לארץ ולדרים : גזע הרשישים .
 אחם החושיה ודעת קדושים : צדיקים ספורסמים לשם ולתהלה : מזה
 שלום יוסף נ"י וזה' אברדם יעקב נ"י**

אם כי היה אך לחומר להח דיע בהסכמה על מהני קדם **איז המלאך** זללה'ה . כי : מי יבא
 אחרי האג' . מאן מלכי רבין **אבינו הקדוש והטהור** זללה'ה את אשר נבר
 עשא כרשיונו והסכמתו . ומה לנו להוסיף עוד דברים אך לאשר עברו אזה
 שנועות אהדים תהיות ההסכמה עד התלאת ההכמה יבני בני ללקח ממנו תורה עיניו . אבינו אור עולם .
 כי לקח אורו האלהים . וירבו די קבני התיק וירח ה' מהו **חיים הרוי** הוציא לבת הפוס כי אחר הן
 לא יאמרו לי כי יאמרו לא ערא אלקי הקדוש בהסכמתו . לואת לאחוקי נברא קהליק .
 ולאסוד עליה כי הגממתו אחת . כלאר אומנו שמהה לה מאבינו הקדוש זוקיל אשר החוק על היי ככל הברוב
 בהסכמתו . כגם כי כל הדם יזול לאסור את שלו על הבריו . ומי הוא אשר יגע באחת נהלמיט הוא הספר הקדים
 יזה אשר הוא למורה לנו מדור חד . ולא נהבדו ישראל על האול היו . וזה' יאמנו להבני אבינו
 הקדוש זללה'ה למען תבא עליהם זאת הברכה אשר **כרבר איש האלתם** לניק .

שלום יוסף כמה' ישראל היים :

אברדם יעקב כמה' ישראל היים :

טשערנאוויץ

לקוטים

ז

בעומק הקליפה . הוא כחמיו חסריו הנחלים
לא המתין על איתערווא דלתתא . רק בחסדו
הגדול ססה הי על הפתיח הגיל . כיא הקביה
בכבודו ובקצצו נאל את אכותינו כן נאל אוננו
נאלת עולם כיב אים : סליק

וססח הי על הפתח .
פתח הרב ולהבין זאת עים מאמר חזיל .
שהקביה סנקש סמהנו ישראל . סתחו
לי גה דו יעל נחש וכו' . כלומר שיהי מעט
איתערווא דלתתא . וכשביל זה היה בריאת
האדם . אבל בספרים שראה הקביה את ישראל

נשלמו חידושי תורות . ואמרות מפורות : אשר נמצאו בליקוטים ספרג הקדוש ניע סוה' ברוך
כן זכנו לראית בהיכלו ליום שכולו אריך .

ב' הי ל'ך ר' א' ע' י

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחר תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד דק"ק בארדיטישוב זללהי

עפר ואמר רכמו שהאמר הוא סדות עצמיתו של
עץ הגשרף שהוא מורכב מר' יסודות אי"ע .
וגי' יסודות אמרי הלמו והלכו וכלו בעעש המתהווה
סריכבתו כנודע . ויסוד הר' שהוא בעץ שהוא
עפר שבו הוודר לססה ואין האש שולמת בו
הוא הנשאר קיים והוא האמר . והנה כל סהות
האריך ומשמו וממרו וצורתו באורך ורחב ועוביו
שהוא נראה לעין כל קדם שגשרף עיפר היא
מיסוד העפר שבו רק שאמרי כלודים בו . כי
העפר היא תופרי יותר סכולן רש לו אורך
ורחב ועוביו . משאיכ באמרי . והם מעט סודר
בעץ . וכל ארכו ורחבו הכל היה סן העפר .
והכל שנ אל העפר . שהוא האמר אודי שנסוד
סמנה אמרי . והנה . כמו שהאמר אין לו רסין
וערך אל סהות העץ הגדול וריחב ועוביו .
קדם שגשרף (ולא בקיסמו) ולא באיכותא .
אף שהוא הוא סדותו ועצמיתו ומגנו נהווה
כך עדים אמר א"א עליו השלום על סדותו סדת
אהבה המארה בו וסלובכש בנופו . דאף שהיא
היא סדת אהבה וחסד עליון שבאצילות האמרי
בנשמתו להיות מרכבה על ונה . אעפ"כ בירידתה
לספה להתלכש בנופו עיי השתלשלות העולמות
סכרדינה לסמדינה עיי צאצאום רבים אין רסין
וערך סהותו איר אהבה האמרי בו אל סהות
איר אהבה וחסד עליון שבאצילות אלא בערך
ורסין סהות העפר שגשעה אמר אל סהותו
ואיכותו כשהיה עץ נחמד לסמאה וסוב לסמאל
עדים יותר סזה להכביל באלף אלפי אלפים
הברלות . רק שדברה תורה כלשון בני אדם
במשל ומליצה . והנה כללות העים שנבשעת
האדם נודע לכל בדרך כלל . שהמדות נחלקות
בדרך כלל לז' סדות . וכל פרטי המדות באדם

באות

להבין משל ומליצה דבני חכמים מיהותם
בענין הספירות . וסודעת זאת בארך
ספר קדושי עליון ניע לקרב קצת אל השכל סה
דכתיב ובשפרי אחזה אלוה . שהכו נה היא
להבין קצת אלהותו יתברך . מנפשו המלוכשת
סכשר האדם . ועפ"י מאמר רז"ל עים כרכי
נפשי את הי וכו' סה הקביה בו כך הנשמה כוי
ועפ"י מאמר הוודר עים ויסח באפיו נשמת
סאן דנפח סתיבו נפח . ואפילו נפשו רעשייה
(שהיא) (ו) מיוזג ויני רעשייה סהמחין שלהם
שהם כחי חיות ונשמה דרויני שהן הן אהוריים
דכלים רוז נ דאצילות . שהם אלקות סמשי .
שבחונכם מאיר איר אים ביה המלוכש כחכמה
דאצילות . ואיורו ונרמיה חד באצילות . ועיכ
נח נבשמת האדם מאיר איר אים ביה מלוכש
וננו באור החכמה שבה להחיות את האדם .
וסמנה יוכל האדם להבין קצת בספירות עליונות
שכולן סמירות בנשמתו הכלולה סהן . אך צריך
להקדים סה ששמתי סמורי עיה עים ואנכי
עפר ואמר . שאמר אברהם על הארת נשמתו
המאירה בנופו סאור חסד עליון . והוא סדות
סדת אהבה רכה . שהוא אורב להקביה אהבה
רבה גדולה ועליונה כיכ עד שגשעה מרכבה
להקביה וסריא שבחיתת חסד ואהבה של סמיה
בספירות הוא סענין וסגו סהות סדות של איה
עיה ורק שהיא גדולה וספלה סמנה לסעלה
לסעלה עד אין קץ וסכלית כנודע סמדות עליונות
שאין להם סף וסכלית סמד עצמיתו כי איר
אים מאיר וסלובש כתופו סמשי ואיורו ונרמיה
חד . משאיכ בנשמת האדם המלוכשת בחסרו
שיי לסדותו קץ ונבל . אמר מים סריא ססדותו
הן סענין וסגו סדות עליונות . ולזה אמר ואנכי

דרך

תתן אמת ליעקב חסד לאברהם

ספר

חסד לאברהם

פי שנים בדרושים על התורה

זכרתי את בריתי יעקב ואף את בריתי יצחק ואף את בריתי

אברהם וקם לאברהם וקם לאברהם וקם לאברהם

האחד היה אברהם קדוש ה' . דמי לכר אלהיו . רב
 רבנין . וחכם הרזים . איש פי כל יקבנו בשם ה'
 אברהם המלאך וללהי בנו של הרב הקדוש . איה
 דבי עלאה . רשכבהי מהו דרב
 בעד ממעורמיש זייע . והשני מהו סבא קריטא איה
 שבחבויה בוצינא עלאה ויקרא
 הכהן הגדול מהו : אברהם קאליסקער זצוקל
 אשר מנחתו כבוד
 כמדיק במבריא תוכיב :

במצות והאלהא לתפיל ככנ סקווס והסוד . לה עילם
 ישראל מריון ז' ללחם נכר התלחך התמנר .
 פי ליש יקר
 וילח הי מהולד חיים הלוי
 מברדיטשיב כ"י אשר פנס וננע להניחו לנים הדסום :

ועוד נספ עליהם לקושים ואמיתו סהוח סבמה צדיקם
 ספורסום באשר כתוב איש על שמו ראש סבי :

ועתה דנס נמלית היוסי פי סכני מהולד אברהם
 יהושע העשירי כ"י סביג כהנן פייה יהודה
 גרשון זלליה :

Chesed Leabraham.

Verlag v. Abraham Drucker.

Druck v. M. F. Poremba in Lemberg 1864

לוואו גלאוואו לוואו סללא

ביאור עשר ספירות על דרך העבודה מצדיק אחד תלמיד הצדיק הקדוש הגאון אב"ד ר"ק בארדיטשוב וז"ל

הוא נראה לעין כל קדם שנשקף עיך
 היא מיסוד העפר שבו ית שמי"ד בלולים בו
 כי העפר היא חומר יוקם סבולן ויש לו ארך
 ורחב ועובי. משאיכ באב"ד והם מעט
 סויער בעץ. וכל ארכו ורחבו הכל היה מן
 העפר. והכל שב אל העפר. שהיא האפר
 אתי שנארר סמנה אמ"ד. והנה בנו שהאפר
 אין לו רשיון וערך אל מרת העץ הגדול באורך
 ורחב ועובי קדם ששקף (ולא בקומתו) ולא
 באיכותו. אי שיהא הוא מרתו ועצמיתו ומסנו
 נתתוה כך ע"מ. אמר איא עליו השלום על
 מרתו מרת אהבה המאירה בו ומלכשת בנופו.
 דאך שהיא הא מרת אהבה וחסד עליון שבאצילות
 האמיר בנשמתו לתת מרכבה עליונה. אע"כ
 בידירתה למטה להחליש בנופו ע"י השחלשות
 העולמות ספירנה למרנה ע"י צימזומים רבים
 אין רשיון ושרך מהותו אד האמיר
 בו אל מרת אד האהבה וחסד עליון שבאצילות
 אלא בערך ורשיון מרת העפר שנעשה אפר אל
 מהותו ואכיתו כשיהיה עץ נסוד למראה ושוב
 לאמבל ער"ם ויתר מוח להכדיל באח"א אלפי
 אלפים הברית. רק שרבה תודה כלשון בני
 אדם במשל ומליצה. והנה כללות הע"ם שנשכח
 האדם נד"ש לכל בדרך כלל. שהמרות נתלקת
 בדרך כלל לו מרות. וכל פרטי המרות באר"ג
 באוח סמנת סר מרת אלו. שהן שורש כל
 המרות ובלולתן. שהיא מרת החסד להשפיע
 בלי נבול. ומרת הגבורה לצמצם מההשפיע
 כי"כ. אי שלא להשפיע כלל. ומרה"ד לחס על מי
 שייך לשון רחוקות עליו. והוא מה סמיצת
 בין נכוחה. לחסד שהוא שפוע לכל גם לבי
 שאין שייך לשון רחוקות אלו כלל סגנו שאינו
 חסד כלל ותיט שריו בעקר כלל. ולפי שהא
 מרה סמיצת נקרא תשפיר"ת. כפי בגרי תשפיר"ת
 ער"ם בגר"ם צבועים בגוונים הרבי סעדיכ
 בדרך שהיא תשפיר"ת ותי. משאיכ בגר העובד
 בנות אחד לא שייך בו לשון תשפיר"ת. ואתי"ב
 כבואה ההשפעת לדי ספשה. דהיינו בשעת
 השפעה מספ. שייך להזייעק איד להשפיע
 בדרך שיוכל הסקל לקבל ההשפעה. כגון שרועה
 להשפיע

להבין משל ומליצה דברי חכמים ויחידתם בענין
 המסירות. ומדוע זאת בארץ מצי
 קדוש עליון צ"ע לקרב קצת אל השכל מה
 דחביב ומבשרי אזהה אלה. שהכוונה היא
 להבין קצת מלתו וחרבך. מנש המנוכשת
 מבשר האדם. וע"פ מאמר רז"ל ע"ג כרבי
 נפשי אז ח' ובי מה הקבי"ה בו כך הנשמה
 בו וע"פ מאמר הוהר ע"ג ופ"ח באצו נשכח
 חיים סאן דנש סזוכו נשח. ואצילו נשח
 דעשיה. [שהיא] (ו)סיוות ח"י"ג דעשיה ומתמוח
 שלהם שהם בחי חיות ונשמה דרז"ג שהן הן
 אצורים דכלים דרז"ג דאצילות. ש"ם אלקות
 מספ. שכוונת סאיר אוד אי"ם ב"ה מלכוש
 בהכמה דאצילות. ואיה ורמיה חד באצילות.
 וע"כ גם כנשכח תהארם סאיר אוד אי"ם ב"ה
 מלכוש וננו באוד התכמה שבה להחיות את
 האדם. ומסנה יוכל האדם להבין קצת
 כספירות עליונות שכולן סאירות בנשמתו
 הבלולה סתן. אך ערך הקר"ם מה ששפיע
 מסורי ע"ה ע"ג ואנכי עפר ואפר. שאפי
 מררה על המרת נשמתו המאירה בנופו סאיר
 חסד עליון. והוא מרתו מרת אהבה רכ"ג
 שהוא אהב להקבי"ה אהבה רכ"ג גדולה ועליונה
 כי"כ עד שנעשה מרכבה להקבי"ה וסרי"א שכיני"ג
 חסד ואהבה של מעלה בספירות הוא מענין
 וכנן מהות מרות של אי"א ע"ה ורק שהיא
 גדולה ופלא סמנה למעלה לגולה ער אין קץ
 ותכלית כנודע ספירות עליונות שאין להם סוף
 ותכלית מצד עצמיותו בו אוד אי"ם מאד
 ומלכוש כרזוכו מספ. ואיהו גרימיה תר. משאיכ
 כנשכת האדם המלכוש"ת בחי"ם שיש למרתו קץ
 ונבול. אבל פ"ם כר"א סמרתו הן מענין ומני
 מרות עליונות. ולהא אפר ואנכי עפר ואפר
 דכ"ו שהארם היא מרת עצמותו של עץ
 השקף שהוא שורב סר יסודת אי"מ"ע. וי
 יסודת אמ"ד חל"ג הלבנו וכלו כעשן סמרתוה
 סמרכבתו כנודע. חסד תר. שהוא בעץ שי"א
 עפר שבו הוהר למטה ואין האש שולטת בו
 הוא הנשאר קיים והוא האפר. והנה כל מרת
 תארץ ומסנו וחסדו וצורתו באורך ורחב ועובי

לכוב תרכיב

ביאור על שירת

לח

הנולד ממנה . מהנלוו אל העולם להיות כה
 ככה ולא בפועל . ולכן נקרא היוזג בלשון דעת
 ספני שהוא לשון התקשרות זה בחי' דעת
 התחתון המתמשש במדות ומתלבשת בהן כדי
 להתחיות ולקיימן . ויש בחינת דעית העליון
 שהוא בחינת התקשרות וחיבור מקור השכל
 המשיג צומק המושג בנקודה . וכברק המבריק
 על שכלו שמתמשש למעשים טובים . ומביא
 צומק המייטג לירי הכנה בהרחבת הביאור
 באורך ורוב שהוא בחינת כינה הנקרא החוכמת
 הגדר כמו שכתבתי במקומו :

בגדלת ה' כי נגדלתו אין חקר ויש בחי'
 גדלות ה' שעי' התכונות הנפש האלהיות כה
 תפול עליהם אימתה ופחד שריא יראה תמאה
 בחי' סלבוית י' רש בחי' גדלות . ששמנה באה
 יראה עילאה יראת הנושח ויש בחי' ששמנה
 באה האהבה רבה . ויש בחי' ששמנה באר בחי'
 האהבה וטמא . וכן במדות חיצוניות שהם חסר
 כגיל . ובכולם צריך להיות מלובשת בהם בחי'
 הדעת שהוא בחי' ההתקשרות הנפש . הקשורה
 ותקועה בהשגה זו שששנת איזה ענין בגדלות
 ה' . ששמנה נולדה כל איזה מדה מהמדות . כי
 בהיטח הדעת כרגע בהשגה זו נסתלקה המדה

ע"כ העתקה מאניהק . והמסדר הראשון יחס זאת לתלמיד הנאין מכאדרישגוב טעה בזה . המניה

פרשת ויצא

ויחרום לשון חולם דבשהנקודה הוא על
 תחיכה אזי הוא חולם וכשהנקודה
 היא תחת תחיכה אזי היא חרויק . וזהו מוצב
 ארצה וראשו מניע השמימה . פירוש שאיש
 הישראל כחזיק א"ע שהוא מוצב ארצה אזי הוא
 מניע השמימה

ויותר יעקב לבדו . ש"י שהותיד לבניו את
 לבדו כי כשיבא משיח כיב אז יהיה
 ה' נשגב לבדו .

אמרינן כנמרא כל תיח שאין זו דעת נבילה
 טובה ה' מני . והקשה ספני מה
 הנבילה טובה מסנו ואמר ראיתא כנמרא והיה
 אטונת עתך חוסן ישועות חכמת ודעת כל חד
 וחד מרמז על סדר שרנו ודעת זה מדרות וא"כ
 הפירוש כנמרא כל ת' ח שאין זו דעת שאין לו
 מדרה במקוה נבילה טובה מסנו ומסני מה
 הנבילה טובה מסנו כי איתא כנמרא שמיטאת
 היצא מנומו חוסר ממוטמת נבילה וכל שאין
 לו מדרה במקוה הוא מוטאה היצא מנומו לכן
 הנבילה טובה מסנו כי הנבילה מוטאה שלה
 קדה סן היצא מנומו .

ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד :

ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר

את תאריך הדפסת ספר „ביאור הגר"א מווילנא על שלחן ערוך אבן העזר“, קובעים הביבליוגרפים — שנת תקע"ט. כך בן-יעקב ב„אוצר הספרים“, כך ח.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים“, אלא שהוא מוסיף שמספר הדפים בו הם: (2, 88, 67, 86, 9)'.¹

בן-יעקב מוסיף בסוגרים דברים אלו:

„ודע כי מתחלה נדפס ה' אישות רק עם בית שמואל ובאורי הגר"א על ב' צדי הפנים, ואח"ז [=ואחר זה] שבו והדפיסו שנית הב"ש [=הבית שמואל] וחלקת מחוקק ה' אישות על צדי הפנים ובאורי הגר"א על שולי העמודים למטה, וכן נדפס עד תומו. וח"מ [=וחלקת מחוקק] ה' אישות נדפס ג"כ בכרך מיוחד להשלים הראשונים וכן נמצא בשני פנים“.

אלו הם דברים מבולבלים ובלתי נכונים. מסתבר אשר רק שמועה שמע ואזנו קלטה את הדברים שלא כהויותם. באמת, חוץ מטופסים שנדפסו בשנת תקע"ט מצויים עוד שני מיני טופסים, שהתחלת הדפסתם היתה עוד בשנת תקע"ב ונגמרו בשנת תקע"ט. הבו נבר, כיצד נשתלשלו הדברים בהדפסה עד שהגיעו לשלשה מיני טופסים משונים זה מזה?.

המטפל בהבאת ספר זה לדפוס היה נכדו של הגר"א, ר' יעקב משה (בנו של ר' אברהם בן הגר"א), שירש מאביו את כתב-היד של הגר"א. כשהביא את הספר לבית הדפוס לקח לו לדוגמא את שיטת ההדפסה של ביאור הגר"א לחלק יורה דעה, שאביו ר' אברהם, יחד עם הרי"ל, שני בני הגר"א, הדפיסו בשנת תקס"ו בהוראדנא והשמיטו את שני הפירושים, הש"ך והט"ז, אעפ"י שכבר קנו את מקומם, בדפוסים הקודמים, סביב השלחן ערוך, והדפיסו את השלחן ערוך עם ביאור הגר"א בלבד. מסתבר, משום שהניחו שתהיה פתיחות הכבוד להגר"א אם ידפיסו בצד פירושו גם פירושים אחרים, כאילו פירושו בלבד אינו

(1) טעות הבחור הזעזער, ששילשל לכאן את מספר הדפים של דפוס זאלקווא תקצ"ט הרשום קודם.
(2) המונח „מצויים“ כאן הוא, כמובן, אינו אלא יחסי.

מספיק. היו, אמנם, אז ערעורים על שיטה זו, בטענה, שפירוש הגר"א הוא קשה-הבנה וללומדי שלחן ערוך יש צורך בפירוש יותר קל, אבל ר' מנחם מענדל משקלאוו, תלמידו הגדול של הגר"א, שטיפל גם הוא בהדפסת חלק יורה דעה, טופח על פניהם ובלשון חריפה דוחה את טענתם, והרי דבריו בהקדמתו לחלק יורה דעה:

...ויסכר פי דוברי שקר הדוברי על צדיק עתק בגאווה ובוז המונעים מללמוד תורת ה' האמיתית[ת] ודבר קדשו אשר דבר ע"י עבדו אלי. ויש מהם שאומרים שהוא מלא עינים[ם] דוברי שקרים לא יכון לנגד עיני, שבאמת אין הם חפצים לעיין והשוחד אשר בלבם מסמא את העינים מלראות עין בעין ובאמת הן עיני ה' המשוטטים בכל הארץ והאור היוצא מן העין מזריח ליראי ה' כשמש וצדקה ומרפא לתחלואיו אשר חילה כל ימיו בהסיר מעקשות ומגלה עמוקות מני חשך..."

בני הגר"א, המביאים לבית הדפוס, לא השיגו על טענות המערערים והדפיסו את חלק יורה דעה עם ביאור הגר"א בלבד. ר' יעקב משה החליט ללכת בשיטה זו ולהשמיט גם בחלק אבן העזר את שני הפירושים הקודמים: "חלקת מחוקק" ו"בית שמואל", אעפ"י שכבר קנו את מקומם בדפוסים הקודמים, בשני צידי השלחן ערוך, ולהשאיר רק את "באר הגולה" (שנדפס על הגליונות), מסתבר, משום שהגר"א היה מצאצאיו של המחבר, ר' משה רבקש.

בשנת תקע"ב התחילו בהדפסה ולא הספיקו להדפיס אלא עד הלכות קדושין עד שהתחילה פלישת נאפוליאון לרוסיה ונתבטל הדפוס. ואעפ"י שאחרי בריחת הצרפתים מרוסיה לא ארכו הימים והדפוס הוקם מחדש, לא הזדרו ר' יעקב משה להמשיך את ההדפסה מחלכות קדושין ואילך, ובמשך כמה שנים היה בידי לומדי שו"ע אה"ע ביאור הגר"א רק עד הלכות קדושין. בין אלה שרכשו אותו היו שכרכום, כדי שלא יתבלו, וכך נולד מין טופסים אחד.

סוף סוף התחילו מגיעים לר' יעקב משה בקשות להמשיך את ההדפסה מהלכות קדושין ואילך, שכן חוץ מהחשק לעיין בדברי הגר"א, הרי כתב-היד מתיישן ויש חשש שיוס יבא ולא יהיה קריא עוד. יחד עם בקשות אלו התחילו מגיעים אליו גם תלונות על השמטת הפירושים הקודמים הנ"ל. מה שלא עשה השכל עשה הזמן. במשך

(3) כלומר: הוא משתמש במדה גדושה מאד בציונים, ועידי לעיין מה לעיין שם, שמכביד על הלומדים, הן מצד טורח החיפוש והן מצד העיוני, להבין למה נתכוון. זה מזכירני את הגאון הרגזובי ז"ל בארץ מולדתי שכספרו, צנסנת פענח' השתמש הרבה בוועייד והיו שאמרו עליו שהוא מלא עינים.

השנים, משנת תקס"ו, שנת הדפסת חלק יורה דעה הנ"ל, ואילך נתברר, הלכה למעשה, שצדקו אז המערערים הנ"ל על השמטת הפירושים הקודמים בחלק יורה דעה. הזמן הוכיח שפירוש הגר"א לבדו אינו מספיק, שכן הוא טוב רק ללומדים בדרגא עילאה, אבל לסתם לומדי שלחן ערוך הוא יותר מדי קשה וכספר החתום להם, והתוצאה משיטת ההשמטה היתה שהזניחו לגמרי את לימודו. בלשונם של המתלוננים: בפיהם ובשפתותיהם כבדוהו ולבם רחק ממנו". לכן הם פונים לר' יעקב משה בהצעה: מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב, אבל מהלכות קדושין ואילך יש להדפיס גם שני הפירושים הקודמים, ואדרבה; לימוד השלחן ערוך עם שני הפירושים מקודם יסייע להבין היטב גם את פירוש הגר"א ולראות את עליונותו ויוקרתו.

כאן, אמנם, עולה בעיה חדשה; כיצד לסדר את מקומם של שלשת הפירושים על הדף. בדפוסים הקודמים לא היתה זו בעיה, שכן היו רק שני פירושים והדפיסום משני צידי השלחן ערוך, אבל עכשו כשיהיו שלשה הרי יהיה מן ההכרח להוריד את אחד מהם לשולים, לחצי השער התחתון, והשאלה היא את מי מהם להוריד? מסתבר שלא עלתה על דעתם להוריד את ביאור הגר"א, שכן תהיה פחיתות כבודו, אבל את מי מהשנים להוריד? לכן הם מציעים להוריד את שניהם! לתת לביאור הגר"א לבדו את חצי השער העליון ולהדפיסו משני צדי השלחן ערוך ותחתיו שני הפירושים הקודמים. הלבישו סדר זה במליצת הנביא זכריה על המנורה שראה בחזונו: מנורת זהב וגולה על ראשה ושני זיתים אחד מימינה ואחד משמאלה. כלומר, וגולה על ראשה = ביאור הגר"א בראש העמוד, ושני זיתים תחתיו מימין ומשמאל = שני הפירושים הקודמים.

ולשלמות הספר הם מציעים להדפיס גם את מה שהשמיטו בדפוס תקע"ב, שני הפירושים (בלא פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין.

כנראה השתכנע ר' יעקב משה מדברים אלו, אלא שלא הספיק להתחיל בהדפסה עד שהגיע מכתב מהגאון ר' חיים מוואלאזין ז"ל בלשון זו: "אל תסיג גבול ראשונים, וחלקת מחוקק ובית שמואל יודפסו על מקומן שזכו מכבר". האויטוריטה של הגר"ח הכריעה.

4) אני מניח שהגר"ח לא נתעורר לכתוב זה מעצמו, אלא הוא תשובה לשאלת ר' יעקב משה שלא רצה להכריע בעצמו או שלא היתה לו האויטוריטה להכריע.

בשנת תקע"ט ניגשו סוף סוף להדפסה, בסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, שני הפירושים בראש הדף, משני צידי השלחן ערוך ותחתיהם ביאור הגר"א, החל מהלכות קדושין עד סימן קכ"ו (אמצע הלכות גיטין). מסימן קכ"ו העלו את ביאור הגר"א לראש הדף ותפס את מקומו של ה"חלקת מחוקק" בצד השלחן ערוך עד סוף הספר (סימן קע"ח). בס"ה 188 דף (ממוספרים: א-קפח).

נוסף לזה השלימו את מה שהחסירו בדפוס תקע"ב והדפיסו את שני הפירושים הקודמים (בהשמטת פנים השלחן ערוך) עד הלכות קדושין. בס"ה 33 דף (ממוספרים: כג-נה).

בהשלמה זו, בדף נ"ה עמוד א' הדפיסו דברים דלהלן:

א) דברי המגיה: חרוזים עם אקרוסטיכון-יעקב משה. ב) חרוזים עם אקרוסטיכון-יעקב. כ"ד הנטפל לעושי מצוה יעקב במהו יידיי ליפמן ז"ל. ג) לוח הטעות לדפוס תקע"ב עד הלכות קדושין. ד) אפריון נמטי להרב החרף והבקי כבוד מהור"ר יעקב משה בן הרב הגדול המפורסם בתורה וביראה מהור"ר אברהם בן רשכ"ה [=תקע"ט] לפ"ק, שהרשני להדפיס נופך משלי: בבבא בתרא דט"ו תו ד"ה פ"ה, דיחזקאל לא כתב ספרו משום שהי בחו"ל וקשה דהא ירמיה הלך למצרים ולא מצינו שחזר. ע"כ: בירמי מ"ד פ"ד פרש"י שירמי חזר ומשמע קצת שמצא כן בסדר עולם ועי באילה שלוחה ועי בסדר הדורות ועי בס' אהבת ציון שקבר ירמי בחצר המטרה ואין כאן מקום להאריך: כ"ד יעקב במהר"ל הנ"ל. נשלם ביום שנכפל בו כי טוב י"א בחודש הראשון טוב [=תקע"ט] לנצורי כאישון לפרט. דף נ"ה ע"ב נשאר חלק.

לכל הנ"ל הוסיפו שני דפים, שעליהם הדפיסו: שער, הסכמות והקדמות.

בנוסף השער, אחרי שמות שלשת הפירושים הדפיסו שורות אלו:

„לא כאלה הלכות פו"ר ואישות, אשר נדפס באור הגאון עם הש"ע למבראשונה ואח"כ חלקת מחוקק ובית שמואל; אפס מהלכות קדושין ואילך התחלנו להדפיס כסדרן, מזה אחד ומזה אחד ובאר הגולה סמוך לו, וגולה על ראשה ביאור הגאון זצוק"ל" ווילנא והוראדנא, ע"י

(5) בעל החלקת מחוקק הספיק לפרש רק עד סימן קכ"ז ושחלית.

(6) הוא הוא מחבר ההגהות „יגל יעקב" על ספר „צוהר התיבה" ווילנא והוראדנא, תק"ף.

(7) אע"פ שהדפיסו את באורי הגאון בחצי הדף התחתון השתמשו במליצת „גולה על

ראשה" מן הסתם לא במוכח המעשי אלא במוכח העיוני.

השותפים ה"ה ר' מנחם מן במו' ברוך ז"ל וה"ה ר' שמחה זימל בר' מנחם נחום ז"ל. בשנת חלק ש"ע א"ע [תקע"ט] לפ"ק.

מעבר לשער: רשיון הצנזורה בפולנית, מיום 25 במארס 1819; נוסח מכתבו של הגר"ח ז"ל הנ"ל; שתי הסכמות: אחת של הרב שאול בר' יוסף מיום א' ב' ניסן התקע"ט ושניה מאת הרב אברהם אבלי בלא"א הגדול מהורא"ש ז"ל מיום ועש"ק ער"ח ניסן תקע"ט.

מהסכמתו של ר' שאול: "...שיצא הכרוז משני בתי דינין דקהילתינו יע"א בשנת התק"ס"י, בכח ב"ד ע"פ תקחז"ל, שלא ירים איש את ידו להדפי' שום דבר בשם הגאון זצוק"ל אם לא מכ"י ממש של הגאון וע"י גברא שיתמחי להיות ראוי לאסוף ולסדר דברי הגאון כראוי".

כך נולד מין טופסים שני. הספר אמנם שלם אבל מוזר. איננו אחיד אלא מורכב משלשה חלקים שונים זה מזה: השער ודף שאחריו דפוס ווילנא והוראדנא, תקע"ט. גוף הספר עד הלכות קדושין, עם פירוש הגר"א בלבד, דפוס תקע"ב [בהוראדנא], אח"כ: שני הפירושים חלקת מחוקק ובית שמואל בלא פנים השלחן ערוך, דפוס תקע"ט ווילנא והוראדנא, אח"כ מהלכות קדושין עד גמירא, השלחן ערוך עם שלשת הפירושים לפי הסדר שהכריע הגר"ח ז"ל, דפוס ווילנא והוראדנא תקע"ט. מספר הדפים בטופסים אלו: [2], גיכד, כגינה, אקפח [בס"ה 245 דף].

לקונים חדשים, שלא רכשו בשעתם, בין תקע"ב לתקע"ט, את דפוס תקע"ב, הדפיסו מחדש את כל הספר מסימן א' עד גמירא הכל בסדר שהכריע הגר"ח. גם הדפיסו לו שער אחר, בהשמטת השורות המתחילות: לא כאלה וכו' שעל שער הנ"ל, ובהקדמת ר' יעקב משה השמיטו את המשפט שהבאתי לעיל, "הן מה שנדפס כבר עד הלכות קדושין אין להשיב" וכן את ההצעה הנ"ל לשלימות החיבור להדפיס את שני הפירושים עד הלכות קדושין, שלא היה צורך בזה, שכן כל הספר אחיד. מספר הדפים בטופסים אלו: ד' עמודים, ה"סא, אקפח דף. בס"ה [2] 255 דף.

כך נולד מין טופסים שלישי.

(8) קאצענעלנבויוגן, רב בוויילנא.

(9) מכונה פאסוואלער, ע"ש עיר מולדתו, פאסוואל.

(10) באמת כבר בשנת תקנ"ה, סמוך אחרי פטירת הגר"א ז"ל, יצא כרוז זה. ועוד הפעם

בשנת תקנ"ט (ראה הצילומים). מענין שעל כרוז תקנ"ה חתום גם ר' משה מייזלש, אעפ"י שבבית רבי' כחוב שנתקרב לרבינו נ"ע איזה שנים לפני מאסרו. משמע שעדיין לא היה הדבר ידוע. נראה שהשם "מייזל" כאן הוא טעות הדפוס. שכן ה" חותם תמיד, מייזלש" (ראה פאקסימיליא של חתימת ידו בספר, מגדל עז). כבר חבי"ד תש"מ עמוד תקטו-תק"ח).

הסכמת בי דינא רבא משני אבות בתי דינן דקק ווילנא יצ"ו

אחרי אשר ידוע ומפורסם ברכב בני עמנו אח אשר רבינו הגדול בישראל גדול שמו מסוף השולס
עד פסו יסיד כדורו וכמה דורות שלטניו זה שם קדשו הגאון שסקיד האחמי פוקרר
אלירן זללה"ס מקהילתו הניח אחריו ברכס בנגלה ובנסתר אין סיפור לערך חיבוריו ואין לרביץ
להסתמחיו רק מדלגה מדבר אחר שראינו קנט מחכיו נעזקו בידי שלא שמשו כל זכיתן
ואינם יודעים שיחורו וכ"ס בוחחו * לוחא ינא פאחנו בני כחוח דיינים כי דינא רבא בלירוף הת"ך והכבדי
מחנינו י"ע כסליו הקמ"ח * בהאלושים השמחים דק"ק יצ"ו יכריוו בכל בני כנסיות ונחי פדרשות
דקהילתו יצ"ו שלא ישמע ולא יחמץ שום אדם לדברי האור בשם הגאון הסגיד זללה"ס כע"ס
ששמע מפיו או יבוא בכ"י הסופח סב"י הגאון הג"ל עד שיחכרר בנורו גמור שהם פככני יד הגאון
עמנו שהניח אחריו ברכס ביד בניו וזע ברכ ה' הרבנים המופלגים החארסמים נר"ו * ויקויים ע"ס
כד"ר דק"ק יצ"ו בלירוף הת"ך דק"ק יצ"ו וכשיחא סל"א להעלוס סוס דבר בדשסד שיחכרר כנ"ל וכל
מי שידפס כלי בירר כנ"ל הורע חוקרו ולא להחמץ שהם דברי הגאון הג"ל * וכעת נמכרר לפנינו שבעת
חיבורים שרונים בניו להדפיסם בראשונה סמה סולח נך כלי שום סיג וסרכוב דברים * רואים הדברים
למי שחמץ * ע"כ אהנוו כד"ר והת"ך דש ק"ק יצ"ו הסכמיון להדפיסם ע"כ בניו יצ"ו * וחד"א על כל
אדם שהדפיסן מתך עשה שנים בכל סמונת ישראל * והכעס סניוריה סהם * פי' פכניו ורעיה *
פי' ירושלמי זרעים * פי' היקוני זוהר * פי' ככר ינירס * פי' ככרא דניעוהא * פי' סללוס *
פי' רעיו מהימנא * ומי יוכל לסגר גודל שכסס ועוס גדולסם ומודיעים אנהו סמיס דלמטה לא ניחן
פאחנו רשות להדפיס כ"א ספרים הג"ל * ומכלעדי סני' יצ"ו לא יקובל עד שיבוא פ"ה ב' כחוח דיינים
ות"ך וקויים כב"ש קהילתו יצ"ו * וכל בני דינין וראשי עסקידס יעמדו על משפחס ככל התדינות
וכל הקהילות ישראל ובסרש כפקוחוס הדסוסים שיכנישו על זה * שלא יחלה ק"ו בוקי סריקי ככבוד
גאון עוזינו אשר בנינו ובכוחו אהנו מחקייים * ומי שיכניב גבול בניו ליקוס בחרוד אשר קבלנו עלינו
בהר סיני ארור סניב גבול רעיה * והסות יבוא עליו ברכס טוב וזכות הגאון יגין עלינו וכל זרעו ועל כל
ישראל עד פולס * הכ"ד כי דינא רבא דק"ק ווילנא יצ"ו ככאים פה"ס יסס ג' אדר ראשון הקני"ס לפ"ק :

פאוח אל"י בלית מוקרר פרדי ונל"ה ספרא דני דינא רבא דקק ווילנא יצ"ו
ונלוח ישראל פלח מוכיר מדכדי ונל"ה
ונלוח זני הירש בנ' אהיר והלכטיש ונל"ה
ונלוח ניסן ניסן בנ"ה מ' בנחש פענדל יצ"ו
ונלוח קלחא זני נש' נש' יצ"ו

הסכמת מה"ך דקהילתו יצ"ו

לחדים אהרי אחת סני' על דכ"ה וסב"ל דביא וכ"י ענה וסאר לכותים כס דברים שיצ"ו ופי' הלוינו גאון ישראל
וקדוסי כנחין רבינו אל"י הדיד זללה"ס שראינו ככ"י מהת ריש פאחנ' ח' סכסחיקו בניו הרענים הזולגיים נר"ו יודברים
להלן למי שחמץ וכל ס"ס יהי נזחר פרוה סל"א יכבוד ח"י בלירוף מש"ס ט' וסל"א לכדשים סכסר סלו כסך עכס סני'
הדיוס להסחה ולכשוע יונעס כיוס סס ח' ס"ב אלול חק"ס
היוע עטרו כ"י קדשו סל הגאון היסיד
כאחמי קדשו וסלח מ"ו אלוהו זללה"ס מווילנא
פי"כ בלתי פ"ס יסס סל"ל * נלוח מ"ס כמכרר סני' ונל"ה

X הכנסת המאורות הגדולים ב' דינא רבא דרקיק הוראנא X

מהנבכר היום כגלות נגלות לבית ישראל דבר טעון בלא ונחים - אשר נראה לעיל מווקק שבנתיים - שדרכו היה פ' שנים - היה כבוד הגאון האמתי רשב"ה מו' א"ר מווילנא ז"ל

אשר זמן לפניו את השוב ואת החיים - כאשר נפתח האור - בכל מקום בחליו-חיכוני לריתו ודוכני לשיחתו - אשר חיבר על ש"ע אורח חיים - שם ראינו את החיסון ונקיחותו עוקר הרים וצמחיות קרניים - וכדומה קם ונתעורר חלמינו אשר יצא מים על יד א"ר - היה פבור הרב חרף מו' מנחם מענדל מק"ק שקלאב אשר זכה לו מקומו אשר יושב באל"ק קולתו והסתדרו כמה אנשי אחרים מתקלחיו להוילי וכן מבינים להגלות על משכני הדפוס אחד מחבריו כבוד ינאיין כ"ל אשר חיבר בל"ה על ש"ע יורה דעה אשר תראה הוא לעינים - אמנם הכוונה נכרי בהיא פתחה יצאו מן יב"ה אשר יושב נגלה לכוון מלאכתו כמיועד אשר לא ימכרו האותמים הנ"ל הספרים שלהם ויהיו עושי מליה יוקיין במתאם - פ"כ כחמו בגיורת נח"ע על כל זמ"ש מישראל לכל ירום א"ת א"ת ידו ולהקדים את היתור הנ"ל ולשאת במתכוונתו הן על הש"ע והן החיבר כב"ע - אשר עברה שנים מהיום דלמשה והשופע יתברך מן השמים - כנביאת רחם וצדקים - ועיניו חתוניה כנחשום לין וירושלם : הכ"ל לאחז כב"ל החיפ היושבים על מדין : היום יום ה' ר"ה שנת תקס"ו פ"ק הוראנא י"א :

נאם הק"י פשה בלתיא חרוב המאור' מו' נתן נטע וללחא אביר ריק"ק טוודוראק וק"ק ארעל •
ונאם יעקב כלא"ה מו' מו' ארעל סג"ל וצלח"ה :
ונאם אשר בלתיא כסתר' מדינו וצלח"ה :
וגר' רבינו בלתיא א"ת' יעקב וצלח"ה :
ונאם הק"י מנחם בריב ר' ה' נוח מ' יחזאל מכל סג"ל סטרו היינו וק"ק הוראנא :
ונאם רב"ע בלתיא פ"ז מ' ישראל וצלח"ה •

הקדמת הרב טעון המפרסם מו' היום כמלאוין בקשתו ויהי לי הושב סכמה ואשים בטריותי שישלח לי אך כעת לא ידעתי מה היה הולך בא ליד לכן כאשר יבא לידו יראה ארשים בטח המפר :

הקדמת הרב מוהר"ר מנחם מענדל פהרב מוה' ברוך בענרמ

ברוך ה' אלקי אבותינו אל"ה אשר לא עזב חסדו ואמתו את החיים ואת המתים וכמתי אלקים בדרך אמת אשר גם את כל הפרתקלי דעזו עלי ומלאינו עוני שהושלכתי אל ארץ אחרת גם שם ידו נתנתי ותחנניו ימינו ונתן לי מלך גלחן נכרה ונתן וחסד כעני עמו יי"ה ה' • ובספרם כאשר רניתי לחזור לביתי נכס אשר כל החללה אשר כל מלאכה אשר יצא חסדו ומחנניו ע"י אבותי יודי הרבני הנגיד המופלג מוה"ר אשר כ"ת רוח ודח ודחיו ידו ועולו מחנניו כבדו להביא לבית הדפוס דברי אמוני אל"ה ונלוו אליו גם הרבני המופלג הנגיד מוה"ר אהרן רייזיהם ה"ה הרבני פניני מוה' יהודה ל"ב והרבני הנגיד מו' סוד"ה ל"ב מ"ם : והרבני הנגיד מוה' מנחם מן מ"ם • והרבני הנגיד מו' מרדכי • וגם כבדו ש"ל אשר כבדו יצא נכס וסודו תדינם ליה ליה מכת אל השועל שילקטם דברי אמוני הנשוא על הי"ד : ותמרת למרל וסיובתא לאקי' א"ה פעל כל אפי' על ידיהם ונתגלגלה הוכוח כו' ובספרם ע"י הרבני הנגיד מוה"ר אשר הסג"ל נעשית חסד עמי יהיה משטרותו שלימה מה' אלהיו כוה וישלים פעלו כבדו ויראה ורע • ויירך ימים הוא ורעייו הנקובים הנ"ל ויכלו שנותיהם כטוב ונפשיותו כרוח עוה וקולט • ועתה אלהים יאסוס אלקיך הולמדים תורה ה' והחזיר אל לב דברו והצטוקקים ומחמרים דברי אמוני גבולו ז"ל ל' ימות שוה' במתא את דבריו עשו חושן לזקוד לאלל • מן הקרוי אשר למחלל ועליו אשר הפרוסה אשר שם על השולחן העגור כי ה' ס"ב למחלל ועברך לתך ומעויל להרודה לדרוך כספתי רנ"ל אבותינו יודי ים החלמוד כפלטול אחי וסכרי פי דוכני שקר הדובר' על לדיק שחק בגלוי וכוו והמונעים מלמולד מרת' ה' האמתיו ודבר קדשו אשר דבר ע"י עבדי אל"ה : גם מה' שאמר' הוא מל' שני דוכני שקרי' לל' יבוננג שני שגלחת הוליו:תפלים לעשי'הוא:ת' אשר כבנם מסחא את העינים תלראות מין בעיני ובגלות הן עיני ה' המסופטים ככל הארץ והארץ הכולה מן העין פוריה לרעה ה' כחם ודלקה ומרסא לתחליתו אשר חילה כל כה ימיו בהסיר תע'קות ותנה' עמקית • מי חושר • והיא העשר והפר שפל ונבזה הכס שילח ב' י' ועבד ארתי על רוע פעלתי לא עזב חסדו ואמתו פעפד' ויה' עבד כבדו אשר החלצתי והשניתי עלי' כהנא:ת' פרישית אם אחרת אמסר חסדי כ' כשרעות יהיה קב"ה ר' מה ואמן כמלאה אביתינו ורז"ל אלו סינו פלא בו ובספר לישא השל והיננה כמותי אשר נבד ע"י חסדו עד מה' ולולי חסדו כבד' היית עשר ואשר רק חסדו נבד ע"י וזכני להביא אחר תפלימו:ת' רב:ת' זה התק עמי מה"ד ש"ע ויבצתי בכל יעשות להסיר תעטיות' האל ממתי'רות הכתב והדפוס הגם שגדתי' חתולה ע"י רבב החוסלג בחורה וברלה מוה' ישראל המסדר את בלתי' סידר גם את ה"ד היה ידוע בנייתו רבות מכל מקום לא מסכתי על זה וראיתי כעלמי כל דבר ודבר ותקוסת אשר אין אי יודע שחכתי כתי עוליס גשין וכסס שוכני ה' להניח לאור זה שני חלקי ש"ע וגם שארי חיטוריו כן יוכני להניח לאור כל האל חלקים ש"ע ודוני תורתו על אה"ו הכולן אשר עדין לא יצאו לאור ואם התגל'תמלל בו ליהו דבר שש'תי כחכתו או בעיניו ידן אחי' לכלך וכותו ובספר' נולה אני מתקומי כמ"ס חו"ל מיום שנלניו כו' ומה אני שנס מתקו'ש' אתי חולמתי ולל אש ולא בינת אדם לי ולא היה לי לא טעם ולא ריח ומכ"ס בלחך אחרת וזכות אדע'י דל יסוד' לי ולכל ישראל נאב לתקומי האמתיו אל ארץ חתמה טובה ורחבה שהנתי' ה' ללבושתי וחד כבננגו שם ללצהבה אחרת איתו כלככ שלם ויחזיר לנו תחנניו על עכדו אחי' בלחם ובחידושים וכברתי כל ה' קיים התגל'ים כן ר'ש על כל ר'א:ת' וכן הדינ:ת' אשר נעלם מנונים • והכ"ל הרב מו' אהרם מענדל הכריז מו' ברוך בענרמ :

ספר
אשלי רבדני
מטור

יורה דעה

על שם הנוטו נבדו רבדים דנקי סהכא ה"ה הרב הגאון הגדול המוכתר בכתר פורח כתר פליח דלתיחא מוהר"ר
 יוסף קארן ז"ל אשר עשה השולחן הטובור ופסה פרושה מה"ה הרב הגאון הגדול ג"י ע"ה ה"ה מוהר"ר
 משה איסרלש והשואב מים מכלי העולה נליח עולות ונונית מחיות מרחשונים
 ומאונים לרוות נמלח כשלכותו הטהור וז"ה כען שטל על פלגי מים להרעות ממי ילף דברי אליהם חיים
 פלגותא דאשדו אשר שטרו לנתינו הקדושים מארש ארז פטין החאפס י"ס החלפוד מה"ה הרב הגאון הגדול ג"י ע"ה ה"ה
 מוהר"ר משה רבקה ועיקר ארצוהי זנק בלחץ ותן העקר מחפשטים ענפים הכתם"י ללרעב רוחות השמים
 רשע פ"י ל"ח סמ"א ותחת"י ממלג כל חיוס כרל ועטוי סמ"א ומזון נכולי"י כיב כעיסוקי שפעחחא ליב"א דלכתת
 סמ"י פמיה סמ"י רק הגלינים נרלח בלחץ בליוני פכתבו ולגונו הבהור אשר השליד לטו דרביה בקרב לחץ ממלח כל
 סלחן פרו ארז ה"ה נכדו הרב הגאון הגדול ג"י ע"ה פ"ה רבן של כל בני כנולפ זקן יושב בחמדי חלדים והודו ולורו
 כסב כל העולם כולו ובישנו מ"שנותיו חנה וחמקתו אשר בחוץ מרוב הפפורטס בקלווי לחץ ויס רחוקים
 מוהר"ר אד"י זנוק"ד מווילנא אשר הושתק מנ"י הסבורה פשם ולגוט הוכב אשר כתב הגאון החסיד
 ז"ל כעלמו

H. J. Perles, Leipzig

תחת פמסלה לזונוי הקיסר פוטס פריסוסימליודי דערזלזווישע וזלקי כלסודל אמפיירלסר ארלב סנדר
 פ א ו ר א ו י ט ש כלמיי דערויש פוטס רלסיסקי ללסודל פוטס פילמסנאוויש"י

הכבא לבית הדתים על ידי בניו היה הרב גדול בתורה וביראה וספורטס מוהרד יודא ליב
 והשני היה הרב גדול חכם וכולל חרף ובקי מוהרד אברהם ג"י בני הגאון ז"ל
 במצות המלכות החדש כיב הרב הגאון הגדול והולל חרף ונקי מוהרד אברהם ג"י בני הגאון ז"ל
 כדבר מו"ר ברוך בצנורס הקלו"ו . וזמתי"י כיב כדננ כחולס כרלם הגייד מוהר"ר
 ישראל אשר כמות ור"ה וז"ה כדנני כחולס כרלם כגייד מו"ר חיים כמות יודא וז"ה כדנני כחולס
 הלצון מו"ר אריה ליב כמות"י פריהם כפרייל וז"ה כדנני כקנן
 פ"י מנחם מן כמות"י ברוך וז"ה כדנני כקנן מו"ר מרדכי כמות"י יתק וז"ה כדנני כקנן מוהר"ר
 יודא ליב כמות"י ל"י כדננ פ"ה י"ו :

כרשין
 כלמסודל אשר
 פולקווערש דיק
 וילנא :

נרפס
 נדלות כחיותים ליב כחוקק
 מ"י יחוקקאל כחול"י חנה
 על : כמיי כ"ס כחוקק מו"ר
 שפחה זל כמיי חנה נחם
 ז"ל : וזאכ"י מו"ר שפחה זל
 על מ"י חוקקל כול :

נרפס פה קק

הוראדנא

מאת הקסז ל"פ

אפי' רב רבי

גבשולי זקני סביב

פולחן ערוך אבן העזר

הלקת המעשה ללוח המאן סוד' משה וז' אשה אב' ד' ס' דק' בייס דלשו' .

הלקת מחזק

ישו ג' ד' ל'

בית סוד' ל' אשר בנה ח' המאן סוד' שמואל וז' ל' שיה אב' ד' ור' דק' פורד' .

בית שמואל

ישו ב' ד'

ובאר בשו' אשר פחד המאן סוד' משה רבקס סוילט' והגלגל נתן עלו ללוח מן הסקד' .

באר הגולה

דוא שט'

דבת מנורת זהב כולה

מקנה לאין ולחיים במארה אור אשר האיד נר ישראל המאן חסד האמתי

רשכבה ארזינו סרנו ורבינו מרוד אליהן זוקק סוילט' .

ביאור המאן

ולו טהר לקוח

ענה חל אשר ליה לפניס ניסר טלס וניסר המעט

חכמים יבט מדעה כי לא כוונס אשר היו בימי חכמי תנ"ך וז' היום הללו אשר אנו מתגוררים
בארצותם כי היו שוכדי סכנים ומלוח ודוקים בכל החושבות לא ידשו לח' ה' ולא דבר קדשו
לא הכיר' . אכל העמים שבמניע' אח' ה' ס' ידלוחס ונחניס כבוד לתורתו טקיס חספס ולדק בל' טחפס
וחסד עם ה' ידלוחס החוסים סחח כנפיהם וחלילה לנו לכתוב לו לרבר שום גנאי' מליהם : וז' ס' שטפד
בספריס נר' לו שט' ס' לו לשום העולם וכדומה סכוונה על שט' ס' ס' וז' ס' חכמי המאן :

ווילנא והוראדנא

לי' ספריס לי' ר' מרסם מן ס' סוד' יז' :
לי' ר' שטחה וימל ס' מרסם נחום יז' :

למ' דקק שע איע' בנים

דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך“

דפוסי רוסיא של ספר „מקדש מלך“ עדיין לא נרשמו כראוי. בך יעקב כותב: סדילקאב תקע"ט-תקפ"א, וראיתי על ספר בראשית לבד: קאפוסט, תק"ע. פרידברג כותב: "קאפוסט, תק"ע (168) דף ז.א. בראשית לבד], סדילקוב, תקע"ט-תקפ"א" וזה הכל. הנכון הוא שבקאפוסט נדפסו חלק בראשית וחלק שמות ובסדילקאב הדפיסו חלקים ג, ד, ה, ולחלקים בראשית-שמות הדפיסו רק שערים חדשים לדפוס קאפוסט, והריני לרושםם בזה לפי הטופסים באוסף ליובאוויטש.

1. **מקדש מלך.** חלק ראשון על ספר בראשית שהוא פי' על ספר הזהר הקדוש שחיבר החכם השלם הדיין המצויין המקובל האלדי כמוהר"ר שלום בוזאגלו זלה"ה ממה שלמד מרבתי חכמי המערב זלה"ה כנזכר בהקדמתו: וממה שאסף וליקט מספר מקדש ה' [שלא נדפס] להרב הגדול הרמ"ז זלה"ה... דבר בשם אומרו ובתוספת מרובה ממה שחידש... יסודותיו... בהקדמות שנרשמו בו מפי... האר"י זלה"ה... אשר יצק מים ע"י אליהו ותלמידו המובהק מהרח"ו זלה"ה... נדפס פה ק"ק קאפוסט, בדפוס של הני תרי שותפי הרבני הנגיד מוה' ישראל במוה' יצחק יפה ושותפו הרבני הנגיד... כמוהר"ר מרדכי במוהר"ר שמואל הלוי הורוויץ. ברשיון הצנזור אשר באקדעמיע דווילנא. כי **מקדש מלך** היא [תק"ע] לפ"ק. **כי כן מקדש ה'** [בפנים שם הוי' בשלימות] לפ"ק ישראל הוא טוב [תק"ע] לפ"ק [4]. קס"ד דף 4°.

על השער ציור טס שבראשו כתר ובאמצעו אות *A* [אלכסנדר הראשון, קיסר רוסיא אז]. מעבר לשער: הסכמת והקדמת המחבר ובסופה דגל המדפיס מרדכי הלוי (מס' 187 בספר „דגלי המדפיסים העבריים“ של א. יערי). דף [ב/2]: לוח השמות הכלולים בשם הוי' הבאים בזה הספר. להבנת הקורא. דף [ג]: הקדמה. דף [ד] אזהרה לנכנס לטייל בפרדס. דף א-קסד — גוף הספר.

בדף [ב' ע"ב]: הסכמות מרבני וגאוני מדינתנו על הדפסת ספר מקדש מלך יבואו בחלקים האחרים שיודפסו אי"ה. [לא באו...].

יש להעיר שמי שבידו חלק בראשית של דפוס קאפוסט זה, עליו לדעת שחסר בו הקטע האחרון המתחיל: „נשאלתי מיושבי בית

המדרש... ולגלגו עלי... ומי שלא ראה דפוס קודם אינו יודע כלל על החסרון. אפשר אולי לא לבא בטרוניא על המדפיסים שהשמיטו קטע זה, שכן היה צורך בשביל זה להוסיף דף אחד לספר, שכרוך בהוצאה יתרה, שכנראה, לא חיתה כדאית בעיניהם בשביל קטע קטן זה, אבל הרי יכלו להדפיסו, בתור השמטה מחלק ראשון, מעבר לשער של חלק שמות שנשאר שם מקום פנוי מספיק לקטע זה, כמו שעשו להשמטה בפי משפטים שהדפיסוה במקום פנוי שנשאר בסוף ספר ויקרא. ואם כן אין זה אלא רשלנות של מדפיסים.

2. **מקדש מלך** על ספר שמות חלק שני שהוא פירוש על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו'. כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית, שונה רק הקישוט, שעל שער זה הוא כד עם פרחים. [ו] קנת, [ו] דף. 4°.

מעבר לשער: ולהתוודע ולהגלות מעלת הספר הזה שלא בלבד על מי שטעם מגווית האר"י זלה"ה ומדובשו יומתקו דבריו כי אם גם על המתחילים ללמוד בספר הזוהר הקדוש לחנך לעצמו לשונו... מגיה הגירסות בחילוף ויתיר וחסר.

חובא לידינו ספר מוגה מכתובת יד הקודש... הרב חיים וויטל... כתב ידו ממש שכתב והגיה ד' ספרים אלו מספר שמות ואילך. ולהודיע למעיין איזו הם דבריו ואיזהו מה שנלע"ד [שנראה לעניות דעת] בכל מקום שימצא נכתב בצדו הוא דברי הרב חיים וויטל ואם הדברים סתומים הם דברינו ולפעמים כשדברי הרב חיים וויטל סתומים אנו מבארים אותם בקיצור...

גם אלה לחכמים... כי לא כגוים... (הנוסח הידוע).

בקאפוסט לא נדפס יותר. מסתבר, משום שבשנה זו — תק"ע — נתבטלה שותפות המדפיסים הנ"ל, והשותף ר' מרדכי הורוויץ הלוי עבר לשקלאוו והקים שם דפוס משלו, נתבטלה גם ההדפסה השיתופית של ספר „מקדש מלך” זה.

3. **מקדש מלך** [צבע אדום] חלק ראשון על ספר בראשית, שהוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו' (הנוסח הנ"ל שעל שער דפוס קאפוסט)... בשנת מקדש מלך עיר מלוכה [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלקסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [4] קסד דף. 4°.

גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער ושלושה עמודים אחריו (ההקדמות) נדפסו מחדש בסדילקאב.

אעפ"י שהשער נדפס בסדילקאב הדפיסו על השער דגל המדפיס ר' ישראל יפה מקאפוסט (מס' 183 בספרו של א. יערי, דגלי המדפיסים העבריים) אבל את דגל המדפיס השני, ר' מרדכי הורוויץ, שאחרי ההקדמה בדפוס קאפוסט, השמיטו, משמע מזה שהמדפיס מסדילקאב קנה את הטופסים מר' ישראל יפה.

בשנת תקע"ט כבר הגיע בית דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט לשפל המצב מאד, משום שנתרושש על ידי הדפסת הש"ס, שהתחיל בו בשנת תקע"ו ונסתבך בהתחרות עם הדפסת הש"ס של המדפיס שפירא בסלאוויטא, שהש"ס שלו היה מקובל על הציבור, מצד יופי הדפוס והנייר המשובח וההגהה המדוייקת, ולא היו לו עוד סיכויים להשלים בעצמו בדפוסו את שאר החלקים של ספר "מקדש מלך" ולכן אין תימא שמכר את הטופסים של שני החלקים הראשונים להמדפיס בסדילקאב.

(אגב אורחא יש לתקן את דברי הרב רפאל נתן נטע רבינוביץ הכותב שר' ישראל יפה האריך את הדפסת התלמוד בקאפוסט כשלוש עשרה שנה, משנת תקע"ו עד שנת תקפ"ח (מאמר על הדפסת התלמוד" מהדורת א.מ. הברמן, עמ. קלא). הש"ס באמת נשלם בשנת תקפ"ח אבל לא ע"י המדפיס ר' ישראל יפה. משנת תקפ"א ואילך (מסדר נזיקין ואילך) נעלם שמו של ר' ישראל יפה משערי המסכתות ובמקומו הופיע המדפיס ר' יהודה יפה וכמולי"ם-השותפים אליהו בר' שאול עדעלסאן ושבתי בר' שמעון (זה שפתח אחר כך דפוס משלו) רק דגלו (מס' 182 בספרו של יערי הנ"ל) נשאר עוד על שערי איזה מסכתות. יש לרשום את שנת תקפ"א כשנת סגירת דפוסו של ר' ישראל יפה בקאפוסט, הוא עוד הדפיס בשנה זו שנים-שלשה ספרים ולא יסף, ואנשי חב"ד התחילו בשנה זו להדפיס את ספריהם בדפוסו של יהודה יפה. (נחזור לעניננו).

4. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר שמות [צבע אדום] חלק שני, והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש... כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת מקדש מלך עיר מלוכה [תקע"ט] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאולאוויטש... [1], קנת, [1] 49.4°.

מעבר לשער: להתוודע ולהגלות כו' וכו'; חובא לידינו כו' וכו'; גם אלה לחכמים כו' וכו'.

גם חלק זה גוף הספר הוא דפוס קאפוסט תק"ע הנ"ל רק השער נדפס בסדילקאב.

5. **מקדש מלך**. חלק שני על ספר שמות... חמוש"ד. אותה המהדורה מס' 4 הנ"ל אלא עם שער חמוש"ד. להתוודע ולהגלות נדפס על השער גופו ו"הובא לידינו" מעבר לשער.

6. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר ויקרא חלק שלישי, והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו', כל הנוסח הנ"ל שעל שער חלק בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תק"פ] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר... אלכסנדר פאוולאוויטש. [1]. ק"ד דף 4°. בלא שם המדפיס.

בצד השמאלי של השער — חידושים על מסכת בבא קמא. בדף קגו/ — אמר המסדר כדי שלא להניח הנייר חלק ראיתי להדפיס כאן מה שחידשתי במסכת ע"ז [עבודה זרה] בדף ה'. בדף קדו/ — וכדי שלא להניח הנייר חלק הדפסתי כאן מה שבלונדון נתוכחתי עם נוצרי חכם בתכונה ויש לו קצת ידיעה בכללי העיבור שכתב הרמב"ם ז"ל. בדף קדז/ — השמטות שייך לפרשת משפטים.

7. **מקדש מלך** על ספר ויקרא חלק שלישי... חמוש"ד. אותה המהדורה מס' 6 אלא עם שער חמוש"ד.

8. **מקדש מלך** [צבע אדום] על ספר במדבר [צבע אדום] חלק רביעי, ועל ספר דברים חלק חמישי והוא פי' על ספר הזוהר הקדוש כו' וכו', כל הנוסח הנ"ל שעל שער ספר בראשית. בשנת **מקדש מלך עיר מלוכה** [תקפ"א] לפ"ק. **בסדילקאב** [צבע אדום] תחת ממשלת אדונינו הקיסר.... אלכסנדר פאוולאוויטש... בלא שם המדפיס. [1] קטו דף. 4°.

בצד השמאלי של השער: חידושי בבא קמא; ולהתוודע ולהגלות" וכו'. בסיום ספר במדבר (דף עזא/): חידושים על מסכת בבא קמא. דף עח"קטו — ספר דברים. עמ. אחרון — חידושים על מסכת בבא קמא.

מתעוררת כאן השאלה; מה ראה המדפיס הסדילקובי להדפיס לחלק מן הטופסים של ספרי שמות ויקרא שערים חמושדיים? דפוס סדילקוב אמנם מפורסמים בין הביבליוגרפים כמרובים בשערי חמדיים וחמושדיים וגם רגילים ללמד זכות על נוהג זה, שהוא לשם התחמקות מן הצנזורה הקשה שהיתה לדפוס סדילקאב, שרובא דרובא הם מלאים השמטות כרמון בקודת הצנזורה, אבל בנידון דידן הרי בצידם של החמודיים הדפיסו גם טופסים עם שערים מלאים

במקום ושנת הדפוס ומה התועלת בשערים החמושידיים? לפי השערתי היו טופסים עם שערים אלה מיועדים ביחוד כדי להבריחם לגאליציא, שעל ידי מלשינות המשכילים גזרה אז מלכות אוסטריא שלא להדפיס ספרי קבלה וחסידות והטילה גם איסור להכניסם מחוץ למדינה, וכדי להקל על ההברחה הדפיסו למספר טופסים שערים חמושידיים בהעלמת מקום ושנת הדפוס (ואפשר שמשום זה העלימו את שם המדפיס גם על השערים המלאים) וממה ששערים אלו הם רק על חלק שמות וויקרא אין סתירה לזה, שהרי אני רושם רק מאוסף ליובאוויטש ואפשר שבאוספים אחרים יש שערים כאלה גם לשאר החלקים. אין זו אלא השערה.

יש להעיר עוד על דבר תמוה. בחלק ויקרא, בתחתית צד שמאל של השער (הן השער החמושידי והן השער המלא) נדפסו שורות אלו:

„נשמט בדף ג' בשורה ט"ו אחר תיבת בנינה חסר א' שורה והדפסונה כאן כמ"ש בשם רב ז"ל בפ' פקודי דף רנ"ד ע"ב וכן ז"ן הם נו"ן פשוטה וכו'". ובאמת אין שורה זו חסרה כלל בשני הטופסים, וצ"ע.

בפנקסי משנת תשי"ח רשום, שמצאתי בספרית הסמינר ע"ש שכטר בניו-יורק טופס של ספר „מקדש מלך" חלק בראשית חסר השער, שהוא דפוס רוסיא ודאי אבל שונה ממהדורת קאפוסט תק"ע הנ"ל (ובמילא גם ממהדורת סדילקאב תקע"ט, שהיינו הך כנ"ל) ולפי סימנים אחדים (שלא רשמתי בפנקסי) נתרשמתי אז שהוא דפוס סדילקאב ומאוחר מקאפוסט תק"ע. כדי לברר הדבר צילמתי עמודים אחדים ממנו ורשמתי בפנקסי את מספר הדפים שבו אבל את הבירור דחיתי עד אשר מר יערי (שהמשיך אז ברשימותיו על הדפוסים העבריים ברוסיא) יגיע לדפוסי סדילקאב ואז אברר גם מה טיבו של טופס זה. מר יערי ע"ה התחיל במצוה (וחבל שלא זכה לגומרה) לסדר רשימות ביבליוגראפיות של הדפוסים העבריים ברוסיא, שהיו מוזנחים מאד בספריות הגדולות ואצל הביבליוגרפים והיו אצלם כעין בנים חורגים לגבי דפוסי אמשטרדם ואשכנז ועוד, ואעפ"י שמר יערי הלך בשיטת מן הקל אל הכבד ובין דפוסי רוסיא הרי דפוסי סדילקאב הם היותר קשים לרישום ביבליוגרפי ונחשתי שבדאי יניחם לאחורונה והיו המאסף לרשימותיו, מ"מ היה ודאי לי שסוף סוף יגיע גם אליהם. עכשו שדפוסי סדילקאב לא זכו לרשימה ואיני צופה שבזמן הקרוב תזכה לזה שאיני רואה באופק מי שיקבל על עצמו משימה זו, שדורשת לא לבד ביבליוגרף מקצועי אלא גם מי שהתמחה ימים הרבה בדפוסי רוסיא (אם יפלו בידי חובבים בלבד יצאו רק קלקולים נוספים על

ספר
מקדש מלך
 חלק ראשון על ספר בראשית

הוא י' כל ספר הקדוש שדבר במשם השלם הדין המצויין המקובל האלוי כמסודר שלום
 נדאגו אלבים ממש אלמד מרצויו חכוד כמערב זלביה נחרי בהקדחתו : ומתה שאסף וליקט
 בספר מקדש ה' לטוב כגחול דרמין זלביה : חיש על דגלו דבר נפס לאחרי ובחוססת תרונם
 ממש שידעם במלפנים יקדים טלו לחור כסד יאמרו חיו ככרדי קדש כחה : דראשו תגיע השמיחה :
 מברכת מדיים זו : .סבקרמחה שרמחו בו חשי נטוחה דראן ז' זלביה : חיש אלבים קדש
 כאל ספר יקט חיש על ידי אליכו וחלעדו השנסק תסרדיו זלביה כי תחיו תן התקדש כחה
 ילאש : כאל תמין מכה ה' ילאו ותקדש חל בשחיס נלחח לח דברי דר ש' ז' זלביה
 שמו נלכו כי חלי כיה שבעים בו דברי ח רכ חסר זכ שכיה שריש נחיש ותקדש מעט חס
 אל תקדש ה' יעלה לתקדש מלך ויבא אל תקדש אל : אשרי עין רחם ותעדכו כי זכ חרש כול
 על ריה געולתים וחקן שטעה והאשרי :

כחה   דרש מל   ער סלח   ליק

בסד ילקאב

החז   שכלה חרמה בקדש לעוסע פרישועלית העמחוינישע וילקי סלסילד' לחמחלכר
 אלקסטר פאולדאין'ש' סלחיע דערדעט ראש'טיקי סלסידר פווסט
 פילטעט יוושע ד'ים :

ספר מקדש מלך

שמות

חקק שני

עד ספר

הוא פי של ספר הוודד הקדוש שדבר האנס האנס היין האויין האקבל האלדי כעסידר שלום כואנגלו
 אלהים מתה שלמד מרשחו תגמי האערכ אליהה כמכר כהקדחתו ומתה
 שאסף ולקט מספר מקדש סי לארכינחול דרביין אלהיה איש על דגלו דבר בשם לומח ומעוספת מרובה
 מענה שדלם ממאזרים יקיים טלו לומר ככד יסוחחו פהרדי קטש האום ורואש
 תגיע השמימה מכמות מוזכר כי בהקדחתו שרשעו סי : תפי געוחת דאריי אליסה :
 איש חלבו קדוש הוא אשר יק חיס עיי אליבו ותלמיח האעסקא מעוריתו
 אליהה כי מניחו מן המקדש אתה זלמים : הוא מעין
 תבית די זולא ומסקה של השמים בלומח את דברי
 דרשביי אלהים שמו נאה לו כי ודאי ביה שמוענים כי דית חספר זה שניה שרויה בתוכה וממקדש מעט זכה אל
 מקדש סי עולה למקדש חלק ויסח אל מקדש אל : אשרי עין ראתה ומדעה כי זה מדע הוא לא כים
 לשלמים ואתן שמונה וקאשרה :

לפ"ק

עיד מלכה

מקדש מלך

בשנת

בסדר ילקאב

התחלה אנטום הקיסר ללוסע ערוויגליידי דערוואכטע וילקי האיסדור אינופרינער אלכסנדר
 פאריאזימאש סאמע דערוינגע לוסע ראסיסץ האיסדר ללוסע מילעסטוועע יריס :

ספר מקדש מלך

חלק שני על ספר שמות

הוא ע"י של ספר הספר הקדוש שדברי החכם השלם הייך האמין האשכול האלף כמו' שלום סחבל ול"הה יתה אלתו חרבותו הכתי היצטר ול"הה כחבר בהקדמות. וזוהי סאסף וליקט חסבר תקדש ה' להרב הגדול ר' ר' ב"ר ולי"הה איש על דגל דבר כסס אוננו והטוסמת מרובה ממה שדדש כמלמדים יקרים סלו אמור כבוד יסודתו כדברי קדש הנה וראש מגיש השמימה נכבדות מחדש-ט: בהקדמות סרשמו ט הטי גבורות הארי ול"הה איש אלהים קדוש הוא אש יקט מיס ע"י אליהו וחלמינו המוסק מברדיו ול"הה כי יתמד תן המקדש המה זולאים: הוא חסיין מביח ה' יולל ומסקה נהל השתי' כנחל אח דברי הרשב"י ול"הה שמו נאה לו כי ודאי בית אשמיים ט ר"ח מספר זה שבינה שריח סרס ומקדש חשט. יוכה אל מקדש ה' ישלה לתקדש מלך וימל אל חקדשי אל. אשוי סין נחמם וזרשט כי זה תדס הוא ל"הה לפעולתס וזין ששטה ופלקרה ?

קדחתודע ולהגלות היצי-האסר הזה שלח בלבד של חי שנסס מנחית. הארי' ולה"ם ותחכש יומתק דבר כי אס גס של המתחילים ללמוד כספר הוזה' הקדוש לתנך לפעול לשוט שאח מליד סימס פווחת כדוש יבין ט אשדח לרזן הקורא ט כי ט מגיש הגרסות החלוק ויחד חסבר וכזוהי אליו קדשה החאה ולכבו יבין לסקן אשדח כחגלי נדח ולאחח כסכסרו ויה' כליד תן המסכלים אשד יתהיו כשהג כרקט ומגדיף. הרביס וט' :

ספר מקדש מדן

על ספר ויקרא חלק שד"שי

הוא פי' על ספר הוהר הקדוש שדבר החכם האלם הריון המליין המקובל האלף כתיב כלום נוזאגט זל"ה תמה אלתר תרטחיו וכוני המטרב ולה"ה כנסר בהקדמתו ומהה שאסף וליקט מספר מקדש ה' לרכב הגדול דר"מ"ן זל"היה איש על דגל דבר כסס אומר וכתוספת מרובה ממה שדדש במאמרים יקדים כולו אומר כטור יסודותיו יהודי קדש המה וראש מניש השתייה ככבודו מוזכר בו . בהקדמות שדדשו בו מלי גבורה האר"י זל"ה איש אלהסקדוש הוא אשר ילק תיש פי' אליהו וחלמירו המוכהק מהרמ"ו ו לה"ה כי מימיו מן המקדש המה יולאים : הוא מעין מביש ה' יולא ומכהק נהל השמי' בלמא אה דברי הרשב"י זל"הה שמו נאה לו כי ודלז בית אכשמשים בו ד"ת מספר זה שכינה שד"ה בתיבו ומקדש השם יוסה אל מקדש ה' יעלה למקדש מלך ויבא אל המקדש אל : אשר שיקראתה ומדשו כי זה השם הוא לל ה"ה לעולמים ואין שמשנה ומאשרכו:

ולדתוודע ולהגלות משלת השער הזה אלא בלבד של מי ששם' מנויח האר"י זל"היה ומחנכו יומהק דבר כי אס גם של המחזילים לנעוד בספר הוהר הקדוש למכך לעטעו לשעט שהוא מאיר עינים שורות כדוע יכין ס אשוריו לרין הקורא בו כי ס מביה הגרסות החלף ויחד ומסר וכדומה אליו יראה החוזה ולבט יכין לטק אשוריו במעגלי דק ולחזו כססניו ויחי' סאחד תן האכילים אשר יוהרו סאור בקדש ומלדק. הדסים וכו'.

כפר מקדש מלך

על ספר במדבר חלק רביע ועל ספר דברים חלק חמישי

והוא פירש על ספר הוהר הקדוש שחיבר הכנסת השלם הרבין המלומד המטובל האלף כמו
 שלט בואגלו זליהה ממה שלמד מרבותיו חבתי המערב ולה"ה כבוד בהקדמתו וזמנה
 שאסף וליקט מספר מקדש ה' להרב הגדול ר' ר' זליהה אש של דגלו דבר בסס
 אומרו ובתוספת מרובה ממה שחילש במאמרים יקרים כולו אומר כבוד יסודותיו בהרי
 קדש המה זרואו תביע השמימה לכבוד מדובר בו בהקדמות קדושות בו מפירגנות
 הארץ ולה"ה אש אלהים קדוש הוא אשר ילך מים ע"י אליהו ותלמידו המוסק מהר"ז
 ולה"ה כי מיהו מן הקדש האהב ואלהים הוא משיין מבית ה' וזוהי ותחברתו כל המה
 בזאת אה דברי הרשב"י ולה"ה שמו נאה לו כי ודאי בית שמשנים בן ד"ס מספר זה
 שכינה שריה בחוטו ותמקדש מעט יוכה אל מקדש ה' יעלה לתקדש מלך ויבא אל תקדש
 אל אשר עין רחמה ותדענו כי זה חלש הוא לא היה לעולם וזהו מעשה ותאמר

ויהי חזק ולהגלות מפלת הספר הזה שלא כלכל על מי טעם מנוחת הארץ
 ולה"ה ומדובשו ותתקן דברו כי אם גם על בתחילתו ללמוד בספר
 הוהר הקדוש לאחד לעצמו לשנון שהוא מליר טינים עוונות ביטע יבג בו אשריו לרוד
 הקורא בו לכו מגיה הגרסות החילוף ויתד והאר וכדומה אליו וראה הוהר ולכנו יבן
 לטקן אשריו במעגלי דק וללחח בסכאיו ויהי כאלה מן המעגלים אשר תהינו סוהר
 הרקיע ותלדקי והרכים וכו' :

בראשית ז עב

פי' הניח

כי אין לו שיבות אלא עם קלוקל ברינו ולכן קשר על זה
 ובענין קטרונו זה ראיתי בספר קריית ארבע שהרמ"ק
 ורד"ו ז"ל בעיטתו הראשונה נתקפו בו . פי' הרמ"ק ז"ל
 ה"סא אחר שפני האמת דוד לא העא הי"ך ה"יד עזות
 ויחזק וז"ל ראוי לרקק אומרו דחיל מה פניו יראה א'
 לבאן . אלא בני ספק היתה מגורשת . אמנם דוד לא ירש
 העין ולכן דחיל שמא א"א ונא טליה ולא דקדק . ודומה
 תבש על מחשבתו של דוד שדימה לאכול בשר הויר ועלה
 בידו בשר כבש שאז"ל צריך כפרה בפי' וה' יסגה לה .
 חה תבש דומה דלפי מחשבתו של דוד העא והיינו דחיל
 דאמר עכ"ל . ודבריו ז"ל תמוהים בעיני מר"ן ח"ך מל"ו
 לבי לשלוח פיו בתשיח ה' ולומר שלא דקדק בתח"ל ודימיה
 לרצה לאכול בשר חויר ח"ו : ועוד קושיות בתקומה
 עומדת : שהרי ה' עד אמוני' שלא היה העא בשולס'
 ואך דומה העיד שך . ואי"ת שדומה עשה בזה אי"כ
 מי הכריזו לרמ"ק ז"ל להתחיר הדבר על דוד באומרו
 שלא דקדק מתחילה הלא יומר נכון לומר מה שפיר"ת
 צפרק הבה אהא דאמריק מוטב לארס שיבוא על ספק
 אי"א ולא ילבין פני הבירו ומייתי לה תדוד טפאזיתופל
 ומפ"ר"ת דדלתי מגורשת היתה דינאלי למלחמת בית דוד
 היו סתובין בע ברותו מתש ולא כשירש"י שהיה על
 תנאי : ומאמינו תסייע לר"ת שאמר דאשער בגש
 ללחמיה : ומכא שיעור"ת מתש והא דקריקולב ספק א"א
 היינו לסברת ההמון שלא ידעו בזה לפי שהיו מגרשים
 בצינעא שלא יקפצו של נשתיבס למשולין : ואז"ל זה

היה זרק להרמ"ק ז"ל לומר שדומה בשר לה כסברת
 ההמון ודוד נתיירא מחלול ה' לפי סברת ההמון :
 ורד"ו ז"ל כהנ' חז"ל יש להקשות הלא אין מקשר
 למעל' רק כשארס העא אז העין עינו
 עולה למעל' ונקשרב כי מהעין נבדה ומאחר שהשיח
 העיר שאל' העא כלל' א"כ מל"ן נתיירא המקשרב ובא"ז
 נח בא : אבל דע כי זה הוא במקשרב הנבדה מהעין
 אבל דומה כשמתק בזה : כי הוא ראה דוד בא על ב"ש
 ולא ידע אס היתה ראויה לו . כי אה"כ בא נו חידוש
 זה . והאל מה' ית' הלא דוד קלקל ברותו ודל"ו לרדת
 לבניהם . ואיך אינו דואה המקשרב העשה ומהשן :
 והשיב השי"ת כי לא העא עכ"ל . והוא חרף . אבל
 עדיין קשה מה עלה על דעת דומה לבג"ל אף לא יש
 מקשרב . חה מופת מותך שאין כאן העא . שאם היה
 בודאי שהיה נבדה מתנו המקשרב . והנה בעיני לא
 קשיא קושיות כי זכו עכב העין להקור ולחפש
 למלוא הדבה על בני ארס . כמו שזכר ארז
 שצבנו השי"ת כי אין כמותו מל"ו לבו לקשרב
 עליו . ונעמו שהוא יודע שה' ית' מתקב בכות
 ברותיו אפילו לפניס תהשורה . והוא יתברך
 בראו בעכב להשך שיתחוק למעא עילה . ולכא
 פש לילה . ולא שר אלא שדומה בהשס יתברך
 יורבו מהיכן דן לזכות את הכוזב . גס
 הוא ית' חפז בזה להעזק עם ברותיו ולא
 תלקה

מסופם חסר השער מספרית הסמינר

פי הרמ"א

בראשית ז עב

חורים ומתנוללים שרשי כשמי' האדוקי' האושרים
 ביערה : וזה ומעשה ידיו מגיד הרקיע , מעשה ידיו
 כ"ס הנשמות שללס מח"ג : שהם ב' הדים , ועוד
 שבשם כ"ן שה"ס ח"ן שלה שהן כן הנשמות סודו ה'
 יהות כמדע מכוונת פ' דשמש , ולעומת כן אמר
 מאיר קיימא דברית כהני' כלה , דהיינו שהם
 יורשי' ביסודם ומסננים אותם והביאו רחיה מפסוק
 ומעשה ידיו כוננו , אלפי פנינו אנו מבקשים ממנו
 ית' שהוא יסכן הפועל שלנו עושים במקום שרשיט שהם
 הידות הרמות בשם כ"ן שה"ס המ"ן שלנו : ומתלה
 כוננו עלינו בהזמנה רחל למטה במקומה האמיתי עשייה
 הרוחני' והח"כ כוננו סכן ה"ו פי' שמתלה עשייה
 במקום הגריאה ומתיה ה' על ו' כמו פתח גליל שנועות
 אנו מתנוגים את רחל במקומה ולמחר ביום עולה למקום
 חינה ואוסלקא ה' על ו' :

רב התנוטה וכו' דמשק וחבל את מעשה ידיו : פי
 בעלי ברית הכלה כל כחם בהבל למודם וצריכים
 להתרחק מדבור רם שאם ח"ו אינו נטע בפיו לא די שלא
 תופיע תורתו ולימודו : אלא הדברה יקלקל במקו' שאמר
 לחקן , והנה במדרש הגעלם דבר הדידים הקט' דהו"ל
 לתועל איה נפשא ע"ש ולזה תירץ דלא יהיב בר נש וכו'
 סוד הדבר שנינו כפי' יצירה ברית הלשון וברית המעור
 מסוכני' בחלמט , פירש ידוע שיש ב' מיני זוגיט' דהתי
 פעלם שהיא זוג הפהומי' וביה , וה"ס זוג הכ"ד והח"כ
 בכח נמשך האור דרך הפנימיות חורד עד הסוד
 החתומי' , ולכן החקש פיו בר"ת גורם זוג העליון דקול
 ודור , אבל המנבל פיו כובס בלוחו זוג עליון ומחליט
 כחאל עליו סכן הוא מלא גי' לה"ן : ועוד שחב"ט עמו
 לינו האורר וטובע במחון וגורם בהתעורר הקב' הגריאה

להחזוב אליו וליקונוו תחחון ומקבלת סח פטיחו וזלמת
 כי ברית המעור חלטי בלשון וכו' פי"ה גי' מלהח"ג
 אל חקן את פיך כי פיך ברשות עמך הוא אל תחנהו
 לאחרים שישלשו עליו וימשך לך מהלמח' אר"י אשרך
 ברית קדישא שאין לך חבר חשתי בלרם שכולנו כשר ואין
 בו פלס אלא הנרית : ועוד שהאסרה העולה ונאשר
 בשור מעולה : ואין לך חבר שכתשעוררתו יתשאל כל כשר
 הגוף אלא זה והנה שון זה מנביד מחד הקב' בטמאה
 יען היא מקבלת אור מסוד הדעת שכינה זו אינה
 בחי' טינים דאלו אחר אסתורם , וכען זה יש לה מה שחסרה
 ותאבה מחד אליו : ולכן אשפי' שיש בידו תורה המעלה
 ואינו ליסוד טקבאל דקדושה שהוא ג"ע על כל זה משכין
 לי' לניהגם שהיא יסוד הקב' האמאה , ומתונה עליה
 דומה אלינו' האלים ודממים שחכם מבחי' הקטני' הנגזר
 שה"ס נאלמתי דומי' ששני אוחיות י"ה הדמות : ולכן
 החשתי מטוב שאין זוג לקטן בחי' הקטנות , ומי שחזק
 ואינו מנבל פיו לא ירח מדומה , כמו מי שיש בידו מוח
 עטה גי' קל"א לא ירח חן סמאל שנולה קל"א , ונלע"ד
 שכרי' שבנימין דקדושה הוא מקבל שפע מזוג דקדושה ,
 דוגמתו דומה מתחוק מטיפות קרי וערה , ומי שחזק
 כולו חן דמחון הפועל בהלום ואין לדומה שליט' עליו
 כי לא הגבירו בעיפתי , והנה ר' יוחנן אמר שדומה היה
 שר של מצרים ערות הארץ שהיא ערד ליון יסוד דקדושה
 ואח"כ כוריצתו למדרגה התחתונה שנקבש בטמאה :
 ולכן יש לו שיבות עם בעלי האותם , אבל שאר טיפיים
 הם ביר תלמי' הפועל חלבה אחרים ואין דומה מוריד' לניהגם
 אלא זולתו , ולכן לא קשרב על חוד כמה שה' עיקר
 ההשג' היא היעית ל"ריה בקרב בני עמון כמסקל' רבמ"א
 ב

ספר הין צדק ותיקון המדות¹

הדפוס העברי הראשון בוויילנא הוקם בשנת תקנ"ט. זה לא היה אמנם דפוס חדש אלא הובא לוויילנא מהוראדנא, ששם היה דפוס ממלכתי, שעל שערי הספרים שנדפסו בו היו כותבים: בדפוס המלך סטאניסלאו אגוסטוס מלך פולין דוכס גדול דליטא, וכשכבשה מלכות רוסיא את הוראדנא ומלכות פולין בטלה מסרה מלכות רוסיא דפוס זה לבישוף הוויילנאי קאסאקאווסקי. הלח העבירו לאפרכיא שלו לוויילנא והפכו מדפוס ממלכתי לדפוס בישופי, ולמנחלו מינה כומר בשם יאזאפאט מירסקי, שאת שמו היו כותבים על שערי הספרים שנדפסו בדפוס זה בוויילנא (כדלהלן). מכיוון שעם העברת הדפוס מהוראדנא לוויילנא העבירו עמו גם את האותיות העבריות שהיו בו, החלו מולי"ם יהודים מביאים לו ספרים עבריים להדפסה. לימים נעשו מולי"ם אלו גם שותפים לדפוס זה.

אחד הספרים הראשונים שנדפסו בדפוס זה הוא ספר „הין צדק ותיקון המדות“, שהוא ספר „שמונה פרקים“ להרמב"ם וסביב לו ביאור מאת הרב ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין מ"מ ומ"צ דק"ק לידאי. משום הוצאות הדפוס הדפיס רק חלק אחד, המכיל ביאור על המבוא של ר"ש אבן תבון ורק על חמשה משמונת הפרקים של הרמב"ם. בדף שאחרי השער הדפיס: „...קונטרס אחד מחבורי הנקרא איפה צדק המיוסד על אדני הפוסקים הראשונים... ופה מעט אשר הבאתי... לזאת קראתי עשירית האיפה.“ מסתבר, שהוסיף דף זה, אעפ"י שאין לו שום שייכות ל„שמונה פרקים“, כדי להראות שידיו רב לו גם בעניני הלכה.

והרי הפרטים הטיפוגרפיים שעל השער: „בדפוס יגמ"פ יאזאפאט מירסקי קאנאניק ווילענסקי פראבאשץ קאבליצקי אסעסאר קאנסעסטר ווילענסקי[נ]עגא. פה ק"ק ווילנא הבירה עיר גובר[נ]סקיא דליטא. במצות ובהוצאות ע"י הרבני המופלא מו' גרשון במו' יחיאל זלח"ה לוריא ושותפו מוהר"ר משה במו' מנחם מענדל זצ"ל. לסדר (?)

(1) יש אומרים שזהו הספר הראשון שנדפס בוויילנא.

(2) לפי הכרטיסיה של ספריית הסמינר על שם שכטר בניו-יורק הוא הספר הראשון שנדפס בוויילנא. איני יודע על סמך מה.

(3) עיר מחוז בפלך ווילנא.

ולפרט מורנא רבינו משה המיימוני [תקנ"ט] זצ"ל".

מעבר לשער: מודעת זאת שכתבי הסכמות הגאונים לשבח ולפאר פאר החבור ואת חרמי גדריהם על משך שמונה שנה והקדמות הרב המחבר ומליצתו הלא הם כתובים בספר אבני צדק [לא נדפס, ח.ל.]. אחרי מודעה זו: מפתח פסוקי תנ"ך ומאמרים הבאים בספר הין צדק. מספר הדפים [1], א"ה, זיח [=18]. 4°.

הריני בזה להעיר שיש טופסים מספר זה שהם בני 19 דף, שכן נוסף להם דף אחד אחרי השער. בטופסים אלו השער הוא אחר לגמרי משער הנ"ל. משם הספר הושמטו התיבות, ותיקון המדות" והוחלפו בתיבות „באר המדות". נוסח השער מקוצר בהרבה (השער הנ"ל הוא מלא וגדוש עד אפס מקום, כיד המליצה הטובה על המחבר, וכמעט שאין בו פינה פנויה אחת). גם הושמטו בשער זה: 1) מקום רבנותו של המחבר. 2) מקום הדפוס. 3) שם המדפיס. 4) שמות המו"לים הנ"ל, והתאריך הנ"ל הוחלף בתאריך, בקב המדות" (גם הוא אמנם — תקנ"ט). מעבר לשער הושמטו: מפתח הפסוקים והמאמרים והמודעה על ההסכמות ובמקומם נדפסה הערה בשם „עשירית האיפה".

„מה שהשיב המחבר לשואליו נידון לימוד הרי"ף והכללים הצריכים לידע אשר עיקרי יסודי הפוסקים בנויים עליהם... כי אין לחכמת התלמוד מופת ברור כמו ההנדסה והתשבורת אבל נצטוונו לשמוע כפי דעת תורה ודעת שכל וליישר הסוגיות עם הסכמת השכל. ועל סדר השתלשלות התנאים והאמוראים כבר נתחברו סופרים וספרים כמו ספר [סדר] הדורות והיוחסין והכריתות, ואשר שגורים בפי ולקטתי מפי סופרים וספרים עם קצת נופך משלי אציג לך כללים נכבדים בלימוד הרי"ף...". 4°.

מכיוון שצד השני של השער לא הספיק להכיל כללים אלו הוכרחו להוסיף דף אחד אחרי השער.

הריני להעיר עוד, שלפי מסגרת השער הזה ולפי תמונת האותיות בו ובדף הנוסף שאחוריו, לא נדפסו שני דפים אלו בוויילנא אלא לדעתי — בווארשא, בדפוסו של דומברובסקי, ומכיוון שהוא פתח את דפוסו בשנת תקס"ג [1802]. אם כן לא נדפסו שני דפים הללו לפני תקס"ג [1802] והתאריך „בקב המדות" שעל שער זה אינו אלא זיוף ומוקדם

4) יש להעיר, שכללים אלו, בשינוי הסדר ובקצת הוספה וקצת השמטה הדפים המחבר גם בספרו „אגרת הצופה", שהדפיס בשנת תקס"ז בביאליסטאק.
5) ראה צילום השערים של ספר „עמודי שמים" במאמר הקצר על ספר זה. להלן ע' 517,

ובאמת נדפסו בשנת תקס"ג וצרפום לטופסים שנדפסו בוילנא תקנ"ט. מסתבר, שמכיוון שהמחבר שהה בשנה זו בווארשא, לרגלי הדפסת ספרו „עמודי שמים“ (כנראה מתודתו למארחיו שם בהקדמה לספרו זה) השתמש בהזדמנות זו והדפיס שם גם את שני הדפים הללו (והוסיף על השער שהוא גם מחבר ספר „עמודי שמים“, מה שאין על שער הנ"ל דפוס ווילנא), ומכיוון שווארשא היתה אז תחת ממשלת פרוסיא הדפיסם חמ"ד וגם הקדים את התאריך לתקנ"ט כדי שלא יהיו לו קשיים להכניסם לרוסיא לצרפם לטופסים שנדפסו בוילנא תקנ"ט. לא ברור אמנם אם הסירו את השערים דפוס ווילנא והחליפום באלו מדפוס ווארשא או שמלכתחילה נשאר טופסים חסרי-שערים. בין כך ובין כך אולי אפשר להסיק מזה שהפצת ספר זה התנהלה בכבודות ולא היו לו מהלכים רבים, שכן משנת תקנ"ט עד תקס"ג נשאר עדיין טופסים שלא יצאו לשוק במספר כזה שהיה כדאי להוציא הוצאות עליהם בהדפסת שני דפים.

כאמור, הרי ספר זה הוא ביאור על הפרקים א—ה של „שמונה פרקים“ וכך גם רושמו, כנכון, מר צדנר, אבל מר ש. ווינר רושמו („קהלת משה“ מס' 3108) שהוא ביאור רק על הפרקים א' וב'. נראה שנגרר אחרי בן-יעקב ב„אוצר הספרים“ ולא בדק בעצמו את הספר, ומה מאד אני תמה עליו, הרי כפי שהכל רואים מרשימתו „קהלת משה“, וכפי שהכרתיו אישית בלנינגראד⁶ היה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יו"ד ופכים קטנים ולא היתה דרכו לסמוך על קודמיו בלא בדיקה, ומה ראה בספר זה לסטות מדרכו ולסמוך על בן-יעקב? ונכשל. אילולא דמסתפינא הייתי אומר שאין כאן אלא פליטת הקולמוס של מר ווינר אגב עיון בשעת כתיבה בספרו של בן-יעקב, או אולי אינו אלא טעות דפוס של הבחור הזעזער שנתחלפה לו אות ה' בכתב ידו של ווינר באות ב'.

בכל הרשימות שראיתי רשום ספר זה רק עפ"י השער הווילנאי, משמע שהשער הווארשאי הוא מאד נדיר.

6 בראשית שנת תרפ"ה הזמין אותי הרבי מליובאוויטש, הריי"צ זצ"ל, ללנינגראד לשמש כמזכירו. השתקעתי אז בלנינגראד ונפגשתי עם מר ווינר ע"ה. משהכיר בי שאני חובב ספר (מום משפחתי אצלי) התחיל מקרבני והייתי מבאי ביתו. היה משדל אותי ללמוד ביבליוגרפיא ולעסוק בה, שכן, לדעתו, היא קשורה בחיבת הספר, ורק חובב ספרים אמיתי, לדעתו, יכול להיות ביבליוגרף ראוי לשמו. במשך עבודתו על רשימת „קהלת משה“, מאות א' עד י', היה הממונה עליו בספריית המוזיאום האסיאטי והמשגיח על עבודת הרשימה – פרופ' חבולסון, וכשמת נתמנה במקומו פרופ' קוקובצוב (מאות כ') ולא היו נוחים זה לזה, ולכן התפטר מעבודתו והיגר לצרפת ונפטר שם בשנת תרפ"ט בן ס"ט שנה. יהי זכרו ברוך!

א חלי יכנו דרכי לשמור חוקיך גב לבי צפנתי טילא אחמא לך

אנא אלהי אברהם	הקרה נא הסד לעגך אברהם
אחא רב סעדוקר	צא לישע בן אמתך בן אליעזר
ת אלהיך ננצו החעלוסות והסורות	נמני כנתיבי ישראל החסרות
חוקי באור ויוף ובנועם ירדוה	וערבה לארצי פתחי ספרי דר
ספר היז צדק ותימן הכדוח	
סופר על יד רבינו משה בר פיימן וצוקל	
<p>חלק א' : מספר המשקולת : המוכלל כמות סניעות : המידי היותו והמלי ותיקרי ונרדרי אמרו חס' או כתיבא זכילאח' זו יסו כללתי יהא רעווא דמשמייסכ'מו דהוציאו לאור ע'ס יח על דתור'</p>	
ברוך מי שנים מנצח קטור לכרים וזה עתה • ביאור והיז צדק	
ביאור	היז צדק
<p>הזכר החיים מליה להמנוכל כחמדני' ולשבת מ'ח אשר עזר כ'ה חבי הזכרה כפרק שמונה טיקריס וכו'ו השערפ והנה ממורה כי לא שרש (כח) יתח להם בילורי תיקר אשר בירדתי ב' גנסס יעמך למיך המשפין כעמט עלי נפש טיפס'</p>	<p>צמי סגיונו' נבלי שרשר' כאלני סלאחי נובלי מחמרי לרובא למור והרזס עלי וזלי מנשטי החוסס' ד'כמי יסודי אשיבה החבורים מקמי כלבי למלא חמני חקידר אחמיה ועקריס יקריס' קדס יעמתי כי יגדל השקמה עם אז לא' טעמתי כי אהבס כסופס'</p>
<p>אדרס השבח והתהלה והודיה כלי לטייה • לעשר נעלו רעות ריחיים בישתנו כעפס נחז בני אלו סולק רביח' • ששמה טריש סטוחיה שרוע סול כבוד ית' על קדס ישרי רביע בני גרר 'כפרתי ית' • סעקס סתון סתנול דעמתי לרפקי רבנו ית' וישוע סכסני רבנות סוודת סבוכי קרועי דר ישול רבכות וזיל ספך כי יתם סכל רבם אחי סודי נודי כבדיר נח' יכביכוי עם סתקרת וזה ספיר יעמתי רישתה נוד סוד נודי כזה ערת סכככירי נגה ורול אש'ס וסודס לרופיש' • אברהם בארס</p>	
סוהרר אל ס'ס'ס' דטיק לידא יצו	
PRINTED AT THE	
נדפס ברפוס ינח"פ יזוספאלס טירסקי קאלניק וילנא	
קאלניק	
מחקיק ווילנא חבירה פיר נובסרקית דלסק	
כמצות ובחוצאות ע"י סרכני המזבל' מ' נרשון כע' ויזאל ולס' סלדורי	
ואחסי סוירי משה' כע' מנחם סענדל וז'ל	
• לסדר ולפירע סרנא רבינו מ' ע'ה סמיימני וז'ל	

Made in Poland

ס פ ר

ה ין צ ד ק

ה' אהי לך התעלמות והסודות נחני בנתיבי החמדות
יערב נא מנחתו בנועם ידודת ספרי הדל זה שמוחברי

באר המדות

חלק א' מספר המשקולות נמי הגיונות ונתיבי המלוא צו
כלולות ימכפי הכעיון וחי המדות צו סלולות מעדתי עריצות לצאל
דחובות אכר חפר ומלא נור הכורה וקר החכמה מרינא ורצנא
ר בינו משרה בן מיימון זל"ה

ואחריו השבח והתהלה וההדאה צלי לכיימה לאשר נועלו
דעות היגורים צהשגתו כטפה אחת מני אלף מחלקי
המימה משתאה מחיים משתחויה מרחוק מול כבודו ית' על קבלת
הסוד העבר כפי גורת חכמתו ית' מבקש מחנן מחסל לפחד
להסקת רלונו ולאחוז צסכסני ההנהגה היולדת משביצי רקיעו יולתי
וקובי ממי אשאל החכמה והמדע? וזלת ממך כי חכם מכל חכם אחת
דצבי טודד צמדבר טורא וסביציו אש מתלקחת ולוח סערה וסלוחי
ההשגחה גרד מזה וגרד מזה לכה כעצבירה כצוה וחול אישים
ומררם למרושים אברהם באדמ"ן מוהרא"ל בע'המח ספר

עמודי שמים

לפני בקב המדות לפ"ק

ספר „ירושת משה“

באוסף ליובאוויטש יש ספר בגודל קווארטא, פירושים על התורה בשם „ירושת משה“, שלא מצאתי זכרו בשום רשימת ספרים. נדפס באותיות רש"י בשני טורים לעמוד, אבל הוא חסר השער ומאמצע פרשת מקץ ואילך. בס"ה יש בו מ' דפים (ממוספרים א-מ).

טופס זה הגיע לאוסף ליובאוויטש מאוספו הפרטי של הביבליוגרף המומחה הידוע, ר' שמואל וינר ע"ה, (מחבר הקטלוג הידוע „קהלת משה“). בשנת תרפ"ו, כשמושבי היה בלנינגראד, כמזכירו של הרבי מליובאוויטש הריי"צ נ"ע, טרם עזב מר וינר את לנינגראד והיגר לצרפת שאלתי אותו מה טיבו של ספר זה, השיב לי בהתפעלות גדולה, שטופס זה שבידו הוא יחיד בעולם, ואשר נדפס בהוראדנא בשנת תקע"ב, אבל לא נשלם בדפוס משום שבאמצע ההדפסה התחילה פלישת נפוליאון לרוסיה והדפוס בהוראדנא נתבטל וכל הטופסים הלכו לאיבוד. הייתי אז חובב ספרים אבל עדיין לא חובב ביבליוגרפיה ולא עלתה על דעתי לשאול אותו מנין לו ידיעות אלו? אם יש לו הוכחות או רק מפי השמועה או אולי רק השערה בלבד (ואז אפשר גם לא להסכים עמו). איני זוכר עכשו (למעלה מחמישים שנה!) אם אמר לי אז גם שם המחבר.

על דף א' של ספר זה, וכן על דף ג' יש חותמת הצנזורה של גזירת הספרים של שנת תקצ"א, ומכיוון שהנוהג היה שחותמת זו היו מחתימין לא על גוף הספר אלא על השער, אם כן משמע שגם אז היה בלא שער.

מצורף צילום עמוד אחד (דף כה/2), כדי שאם הספר נמצא בידי מי שהוא מבין הקוראים יוכל לזהותו על פי צילום זה ולהודיע על זה.

(1) כבר כתבתי באחד ממאמרי שנהגו המדפיסים להדפיס את השער רק אחרי גמר הדפסת הספר גופו.

ירושת

פרשה

ויצא

משה

ל' עכ"ל :

אגב לאחי לידן הגמרא הכ"ל דמיעד קטן אכחז
 צעו' ה' קושיא גדולה שיש לי בגמרא הכ"ל
 זה כמה שנים וכבר הצעתי אות' לפני כמה לומדים
 תופלגנים ואין פותר אותה לי . ונחזור אה דברי
 הגמרא בקיבור אחר שמואל מומר לארס אשה צח"מ
 שמה יקדמנו אחר ופריך והא אמר דב יהוד' אחר
 שמואל דכל יום יום צח קבל יוצאה וכו' אלא שמה
 יקדמנו אחר צרחמים שחמות היא ופריך ההופסות
 חומא לי אחאי לא משני הא צווג ראשון הא צויווג
 שני כדמשני צפרק שני דסנהדרין ונפרק קמא דטובה
 עכ"ל . ולפע"ד לא קשה כלל כיון דשמואל פתמה
 קאמר מומר לארס וכו' וריבא צא לאשמענין מהיכי
 דתיי לחק הכי וליחן אה דבריו לשיעורין דצויווג
 שני דוקא קאמר מומר לארס צח"מ אבל צויווג ראשון
 אצ"ד לארס הי'לו לשמואל לחק זה החילוק צעמנו אבל
 צממכה טובה וצממכה פנהדרין שלא ארינא קא מקשה
 ההם רק אדרשה קא מקשה מפני מה אמרו שהיווג
 חולה צוכות ורבע ולקב' פסיר קא משני הא צויווג
 שני חולה צוכות ורבע והא צויווג ראשון : אך אי קשה
 הא קשה לי למה ליה להגמרא לדחוק ולחרץ דמה שטרא
 צריך לפחוד שלא יקדמו אחר היינו שלא חמת
 אבל כפשוטו שהאחר יבא' ממחה צרחמים זה אינו
 צאפשר ממחה שכבר הכריו המכריו ארבעים יום
 קידם וכהיה מעש' דרצא שמי' לההוא גברא וכו'
 ע"כ הא יש לחרץ ולומר שגם האחי' שאנה מכה צרחמי'
 ונקיים מה שצבז ההופסות צממכה טובה וכו' שם
 גד"ה קידם יצירה הולד גראם לרבי קודם יצירה
 הוכר צין אם לא נולד' הנקיבה עדיין צין אם נולד'
 עכ"ל . והנרא' דהוכחחם מהלישנא שקאמר צהכרו
 צח פלוני לפלוני וקב' מפני מה משני ולא קאמר
 צטוה או צח פלוני לנן פלגני או פלוני' לפלוני ומקא
 משני צלישנא שמשח דעעם הדבר משום דצוכר קא מירי
 ואחי ומנא שחוכר כבר עתה ציד המקריו לכן לא
 צריך ליחן לו סימן אבל הנקיב' אינו עתה ציד
 צשמה הכרוה אלא או שכבר נחילד' צעולם או שעדיין לא
 נחילד' ללל לכן צריך ליחן צח סימן ולומר צח פלוני
 ודוק : ולפי הקדמה דברי האוספו' הללו יכול
 הגמרא לשנו' צמע"ק שצרחמים יועיל גם לזה
 שפסאכ' והיינו צנוון כוח שהאשה אסר היא רינע
 לארסם יכול איני לחיש עליה שהוכר שלה עדיין לא
 נולד ומנא' שעדיין אינה מוכרות ויכול כל איש ואיש
 לפעול ע"י רחמים שחפול צנורלו וקפ שכבר נכרו

לו אשה אחרת משום הא לא איר' דישא אה שניהם
 האשה שהוכרו לו קודם יצירתו וגם האש' האזח שצמי
 החלמוד הי' צאפשר לישא ארבע נשים . ואין לומר
 אף שעדיין לא נכרות עכ"ל הי' עליה ידיע' לעיני אחי
 שנולדה והיו כמה שנכרות זה אינו דהא ידוע דהידיעם
 שידעין למעלה לא היו הכרה וחילוק גדול צין
 הכרום לידיע' ואין צריך להאריך צוה כי ידוע דבר
 זה לכל מעיני . ורבינו הרמ"ם ו"ל לבר האריך
 צדבר זה כפי הצורך וכל הרוצה להעמיק יעיין שם
 ואל תמהה האריך אפסר להיות שהיא כבר הניע לפירק'
 להכשא והוכר המיעד לה עדיין אינו כלל צעולם צא
 ולמד מתיחא אצינו שהיא הי' נן ל' שנים כשנולד'
 דצקה ומזה חדע שיש למצוא גם כן צהיפוס שהש"ש
 חתי' כבר צח צנוה שני' והוכר המיעד לה לא יקי' עדיין
 צעולם וגם יש למצוא עוד גוון אחר והיינו שכבר מח
 הוכר שלה צצחרתי ונשאר' מוסקרה לכל מי שיואל
 חן צעיני הסס צ"ח שיתנו לו זאח האשה נוסף ועל
 האש' שכבר נכרוה קודם ליתר' ולכן חלה' הדבר
 צרחמים משני כך הויר שמואל לארס צח"מ כדי
 שלא יקדמנה אחר לישא אות' והקושיא הוה הי' קשה
 לי זה כמה שנים צצריך עיון גדול וכעת שחריתי עוד
 הפעם על . הענינא הווא' לראח אס הי' צאפשר
 להרצ' יכל לי מ' לתא צדעמי צעו"ה לחרץ צצירון יסם
 אף נעים מאוד והיינו שלפי' הקושיא שהקשיתי לא
 הי' צריך הגמרא לימר מעשה דרצא עס ההוא גברא
 וכו' רק צקיבור אלא שמה יקדמו אחר צרחמים וכו'
 לא מירי . והנרא' לפע"ד שהגמרא ידן מזה
 שנוכל לחרץ צאחד מנונות הללו שהיא חפשיה אך
 שהי' קשה . להארצן דלס' ו מפני מה כשמשח דצח
 מההוא גברא שהחפלו חודמיו לי פליחא אחר לי' לא
 הנעי רחמי הכי אי חויי לך לא אולא פינד ואי לא
 כפרת נה גם על דצח יש להקשות . הקושיא שהקשתי
 דילמא חפשיה היא דהיינו אחד משני אופנים או
 שעדיין לא נולד' המיעד לה ועדיין לא . נכרוה כלל
 או שכבר מח הוכר ומנא' שצנלה הסכר' ולכן חלו
 הדבר צרחמי שצ"כה צח מחפסלו נוסף על האשה
 שכבר נכרות לי' וכמה שכחתי לעיל צצריכות ומסני
 מה אמר רבא לו שלא אסר עישה ומסני זה ק' לו
 להחירצן הוכח' דא"ל לחרץ דברי שמואל צנונות הללו
 ודוק . אך על זה קשה ערצ' ערצ' איר' מנא
 לי' לרצא ג' ע' . לדחיה הנונות הללו . לכן לחרץ
 זאח נקדים מה שיש עוד להקשות צדברי רצח ומפני זה
 שוכרה אני לטעמין קמעטי' דרצא אות צאות וי"ל שם

ספר כללי התחלת החכמה

הביבליוגרף ר' שמואל ווינר ע"ה רושם:

„קונטרס כללי התחלת החכמה ... חכמת האמת ... מיוסד עפ"י פירוש הגר"א והרמ"ח לוצאטו ... בכתבי האריז"ל וזהר הקדוש ... ונלוה לו עוד קונטרס כללים וכינויים ... כל זה חבר רב מפורסם ושמו פלאי, ונעתק מעצם כ"ק ... ווארשא, תרנ"ג.“
(„קהלת משה“, מס' 5276)

על שער הספר רושם: „אשר מרוב צדקתו וענותנותו לא רצה להזכיר שמו“.

אני הקטן הולך רכיל מגלה סוד, אשר רב מפורסם זה, ששמו פלאי, הוא הרב ר' אריה ליב ליפקין מעיר וועקשנה במדינת ליטא, אשר הדפיס גם ספרים שקרא שמו עליהם.

בעתון „המליץ“ שנה ארבעים ושתיים (1902), גליון 270, אנו קוראים:

„הגאון החסיד ... מרן אריה ליב ליפקין אבד"ק וועקשנה [פלך קאוונא] ומלפנים אבד"ק קראטינגען [פלך קאוונא] גוע ויאסף אל עמי ג' כ"ז תשרי בוועקשנה ... היה ... גאון גדול בחריפות ובקיאיות בכל מקצועות התורה בהלכה ואגדה בנגלה ובנסתר וידיו רב לו בחכמת התכונה כנודע מספריו בדפוס ובכתובים ... היה מגזע היחס, בן אחיו של הגאון החסיד ... מרן ישראל סלאנטר זצ"ל ... מחונך על ברכי זקנו הגאון ר' זאב וואלף אבד"ק גאלדינגען [פלך קורלאנד] וטעלז [פלך קאוונא] בע"מ [=בעל מחבר] כמה ספרים ומשם יצא שמו לעילוי נפלא ... הוא הדפיס ספר „אור היום" מברר ... שיטת בין השמשות ... מחלוקת הגאונים רבינו תם בעל התוספות והגר"א ז"ל. גם הדפיס ספר „דברי ידידות" על „שיר השירים" גם ספר „שבילי המאורות" על „ברייתא דשמואל הקטן". הדפיס גם ספר „כללי התחלת החכמה" (החדגשה שלי, ח.ל.) והוא מבוא לחכמת הנסתר למתחילים בה ושם תראה בקיאיותו בחכמה זו ... והדפיס את הספר הזה בהעלם שמו ...

- 1) ב'ר' אריה ליב ליפקין, אביו של הרב ר' ישראל סלאנטר.
- 2) ידועים לי רק „הגהות בן אריה" שנדפסו בש"ס הגדול דפוס ראם בוילנא, וכן במשנה תורה של הרמב"ם ובארבעה טורים דפוס ווילנא.
- 3) ווילנא, תרס"א.
- 4) ווילנא, תרנ"ז.
- 5) פיעטרקוב, תרס"ד; ווילנא, תרפ"ה (בשם: „ברייתא דשמואל ירחינאה").

בכתובים הניח חיבורים על חומש ודרוש ואגדות חז"ל וחלכה ושיטות
הש"ס ופלפולים ובנסתר..."

מחבוריו שהניח בכתובים הדפיס חתנו, ר' יקותיאל זלמן
לעווטאס בשנת תרס"ו בירושלים ת"ו, ספר „חדושי אגדות מהרא"ל".
בהקדמתו כותב חתנו בין השאר: „...היה מצוין בחכמת האמת ויצא
לאור ספר „כללי התחלת חכ"א [=חכמת האמת]” (ההדגשה שלי, ח.ל.).
בהעלם שמו ונתקבל בעולם, וכן בקש מהמדפיסים להדפיס ספריו
בעילום שמו רק לא יכלו למלאות חפצו זה מכמה טעמים, הרי שם
מחבר ספר זה ברור.

כדאי להעיר, שהרב המספיד⁶, שהספיד את המחבר, הזכיר בהספדו
רק שמות שלשה ספרים שחיבר הנספד, משום שלא ידע שהוא גם
מחבר ספר זה „כללי התחלת החכמה”.

ולבסוף יש להעיר אשר על שער ספר זה תיבת „כללי” נדפסה עם
גרשיים אחרי כל אות, כזו: כ"ל"ל"י, ותמיהני על מר ווינר שהיה דייקן
גדול ומקפיד על קוצו של יו"ד, שהשמיט ברשימתו גרשיים הללו. אין
ברור לי מה טיבם של גרשיים הללו (אולי יש כאן רמז לשם המחבר
„כתבי ליב, ליפקין”).

---

(6) הרב ר' ישראל בנימין-בענדט פייוולזאהן בספר „צורר החיים” לובליו, תרע"ד.

מלון הארמית החיה בעברית

רכשתי את „מלון הארמית החיה בעברית שבכתב ובדיבור בצרוף הסברים ומראי מקומות מן הספרות לדורותיה“. מאת ברוך קרוא חבר יועץ של האקדמיה ללשון העברית. יצא לאור בהוצאת „יזרעאל“, תל-אביב, תשכ"ז. אגב דפדוף בו ראיתי שיש להעיר עליו קצת הערות, והרי הן:

אתכא דריש גלותא.

מתרגם המחבר: על כסאו של ראש הגולה, ומציין: ברכות מ"ב ע"ב.

שם פירוש תכא דריש גלותא הוא שלחנו של ראש הגולה. וכן בזמירות, בני היכלא" בסעודה שלישית של שבת: „יהון הכא בהאי תכא" הפירוש הוא „בשלחן זה“.

דלית ליה דרתא ותרעא לדרתיה עביד.

מתרגם המחבר: שאין לו דירה ועושה דלת לדירתו.

דרתא אינה דירה אלא חצר, כך מתרגם אונקלוס מילת „חצר" בכל המקרא, וכך מפורש ברש"י שם בגמרא על מאמר זה (במסכתא יומא).

וכוליה.

מתרגם המחבר: וכל חיתר, על פי רוב בראשי תיבות וכו', וכותב, שכך נהוג במובאה מן התנ"ך בספרות התלמודית והרבנית, כשאין הכתוב מובא בשלימותו, כגון „בראשית ברא וכו'“.

באמת זה נהוג רק במובאה ממאמרי חז"ל או מספרים, אבל מן התנ"ך אין נהוג לכתוב וכו' אלא וגו'.

זעיר אנפין.

כותב המחבר, שהיא אחת הספירות בקבלה.

באמת לא אחת הספירות בקבלה אלא שם ששת הספירות,

מספירת החסד עד ספירת היסוד, במובאה הוא מביא מ,אתקינ
 סעודתא" של סעודת ליל שבת: דא היא סעודתא דחקל תפוחין קדישין
 וזעיר אנפין. את הנקודה אחרי אנפין יש להקדימה אחרי תיבת
 קדישין, ובכלל מוטב היה לצטט מ,אתקינ סעודתא" של סעודה
 שלישית.

חקל תפוחין.

מתרגם המחבר: שדח תפוחים וכותב, שהוא כינוי לגן העדן בקבלה.
 ומצטט מ,אתקינ סעודתא" לסעודת ליל שבת, למיעל גוי פתחין דבחקל
 תפוחין" ומתרגם: להכנס לפתחי שדח התפוחים.

חקל תפוחין" הוא כינוי לספירת המלכות.

כד דמך.

מתרגם המחבר: כאשר ישן ומביא מ,בראשית רבא" ס"ב/ג: כד דמך
 ר' אבהו.

באמת שם ב,בראשית רבא" הפירוש הוא כשנפטר, או כשמת, ר'
 אבהו.

למרנן ורבנן.

מתרגם המחבר: לכבוד הרבנים... עפ"י הפתיחה לקידוש ליל שבת.

באמת עפ"י תפלת "יקום פורקן".

קדיש יתום.

המחבר כותב: קדיש שאומר יתום לזכר אביו (בלי "תתקבל") הוא
 חצי קדיש".

אין זה נכון. קדיש יתום אינו חצי קדיש, אלא כל הקדיש בלא
 תתקבל וחצי קדיש הוא רק עד "דאמירן בעלמא" ואינו קדיש יתום
 אלא של החזן.

שרגא בצפרא מאי אחני.

מצטט המחבר ממסכת חולין דף ס' ע"ב.

שם הנוסחא: שרגא בטיהרא.

תנו רבנן.

מתרגם המחבר: לימדו רבותינו, והוא פתיחה למשא ומתן של הלכת ומצטט ממסכת ברכות י"ג ע"א ומוסיף שהוא שם ספרו של [הרב] שניאור זלמן מלאדי בחסידות.

שם ספרו של הרב מלאדי בחסידות אינו אלא „תניא“ לא „תנו רבנן“.

יש להעיר על ההגה"ה חלקויה, והרי ב„מלון“ הדיוק הוא דבר מאד חשוב, ובפרט במראי-מקומות אם הם משובשים הרי המשתמש במלון לשוא יחפש אחריהם ואינם עבורו אלא הטרדה בחנם.

ספר עמודי שמים

ספר „עמודי שמים“, לר' אברהם בר' אליעזר ליפמן ליכטשטיין נדפס בוורשא, לפי רשימת קאולי (Cowely, קטלוג ספרית אוקספורד) בשנת 1802 ולפי רשימת צדנר (קטלוג המוזיאון הבריטי בלונדון) — בשנת 1803. ביבליוגרף נמהר יכול להסיק מזה שמצויות שתי הוצאות של ספר זה, אחת משנת 1802 ושניה משנת 1803, ולא היא. אין כאן אלא הוצאה אחת שנדפסה בשנת תקס"ג והיא היא — 1802, משום שנדפסה בין החודשים תשרי-טבת תקס"ג, שהן לערך אוקטובר-דצמבר 1802.

רצוני להעיר, שלספר זה שני מיני שערים, משונים זה מזה בפרטים טיפוגרפיים. מצויים טופסים שהפרטים הטיפוגרפיים על השער נדפסו לא בעברית או בפולנית, כנהוג בימים ההם במדינת פולין, אלא דוקא בגרמנית: (ראה הצילום) מסתבר, משום שבחלוקה השלישית של מדינת פולין, בשנת תקנ"ו, נפלה ווארשא בחלקה של מדינת פרוסיה, ומלך פרוסיה משל עליה עד שנת תקס"ז ולכן הדפיסו את הפרטים בגרמנית. מצויים אמנם טופסים שעל שעריהם הושמט שם המדפיס, ומקום הדפוס — ווארשא, ושנת הדפוס — תקס"ג ניתנו רק בעברית. מסתבר, משום שטופסים אלו נועדו למדינת רוסיה ולא היה טעם להדפיס פרטים אלה בגרמנית.

אני משער, שלספרית אוקספורד הגיע טופס עם שער שנועד לווארשא שעליו מפורש תאריך 1802, ולספרית בריטיש מוזיאום הגיע טופס שנועד לרוסיה, שעל שערו רק תאריך עברי — תקס"ג, וצדנר תירגמו, כנהוג, 1803 ותו לא מידי.

על שערי הספרים הרבים שחיבר מחבר זה ניתן שמו בשלשה אופנים: (1) ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן. (2) ר' אברהם במוהרא"ל. (3) סתם ר' אברהם. מר. ה.ד. פרידברג ב„בית עקד ספרים“ פיענח את הר"ת במוהרא"ל — ר' אריה ליב ויצאו לו שני מחברים, אחד ר' אברהם בר' אליעזר ליפמן (והוא הנכון) ושני — ר' אברהם בר' אריה ליב. ובמפתח המחברים ייחס לשניהם י"ג פריטים, ומהם רק שנים למחבר הנכון, וכל השאר, י"א פריטים, ייחס לר' אברהם בר' אריה ליב (וכל ר' אברהם סתם צירף לר' אברהם בר' אריה ליב).

מגוחך, שאת הספר „כנפי נשרים“ ייחס לשניהם: את ההוצאה

הראשונה (שנדפסה יחד עם החומש ביוזעפאף, תקפ"ט) ייחס לר' אברהם בר אליעזר ליפמן ואת ההוצאה השניה (ווארשא, תרמ"א בלא החומש) לר' אברהם בר' אריה ליב.

הערים הרבות שהמחבר כיהן בהם ברבנות, החל בליטא וסיים בפולין עושה רושם שהיה נודד בטבעו ולא איתדר ליה בחדא מתא להשתקע באחת הערים ברבנות קבועה לשנים רבות.

(1) לפי שערי הספרים הן: הלוואקי; וואלקאוויסק; זאדין; לידא; פראשניץ ולאסק.

תקון טעויות בסיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט"

ימים רבים הייתי מצטער על סיפור אחד בספר „שבחי הבעש"ט", שהיה ברי לי שהוא מאוד משובש אבל לא יכולתי לנחש כיצד להעמידו על תיקונו. והרי הסיפור כמו שהוא בספר „שבחי הבעש"ט" (בדפוס ברדיטשוב שלפני – דף יח/2).

שמעתי מחמי ז"ל כשר' נחמן' גנוחי גונח בתפילה משרת הלב השומע ודומה לו כאילו נחתך לשנים. אמר הבעש"ט, עד מקום שנסע ר' נחמן יודעים מה היא התפלה ובמקו' שלא הי' ר' נחמן אין יודעים מה היא התפלה:

שמעתי פ"א [=פעם אחת] הלך ר' נחמן ז"ל דרך ק"ק זאלראוועי עם סחורה בעת תפילת שחרית ועמד עם העגלה שלו נגד בהמ"ד ולקח הטו"ת [הטלית והתפילין] ונכנס לבית המדרש ועטף הטו"ת ועמד לפה"ת [לפני התיבה] להתפלל בלי רשות וירע להם איך העיז האיש האורח לעמוד לפה"ת בלי רשות וכששמעו הדבורים היוצאים מפיו היו מתוקים מדבש ונופת צופים היו נהני' ושותקים אעפ"כ הרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר נתמלאו כול' כעס וחימה והיה בדתם למושכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאוים מאד לשמוע דבוריו ותפלותיו לא יכלו לעשות שום דבר והיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר תפלתו. כשגמר כל תפל[ו]תיו פצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשות ולשנות הנוסחה אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר היו גדולי הדור ענה ואמר ומי יאמר שהם בגי"ע [בגן עדן] וכששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והיה שם בעל המחבר ספר תולדות יעקב יוסף והיה זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי' מ"מ [מגיד מישרים] במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר תלמיד של רבי זלמן ואמר הניחו את האיש שהוא תמיד עם הש'. ואגב דאתן לידן נשמע מהא מילתא:

שמעתי מהרב שהיה אומר בזה"ל [בזו הלשון] מרגלא בפומי' דהצדיק יעקב יוסף ז"ל נקל לו לומר עשרה חילוקים מלהתפלל ש"ע [שמונה עשרה] אחת. ושמעתי מר' זוסי' מאנאפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווא עמדתי בבהמ"ד במקום אחד להתפלל והי'

(1) הכוונה לר' נחמן מקוסוב.
(2) טעות הדפוס וצ"ל זאלקווא.

התפלה זכה וברורה כערך תפלות הבעש"ט ולא ידעתי מאיזה סיבה ואמרו כי במקום הזה היה המקום של בעהמ"ח ספר תולדות יעקב יוסף:

סיפור זה הוא מלא תמיהות!

א. „מאי עבדתי“ של ר' יעקב יוסף בזאלקווא? הרי רבנותו האחרונה היתה בפולנאה ושם מנוחתו כבוד (ונוסח מצבתו שם אפילו נדפסה). שמא תאמר: היה שם באקראי, הרי מהסיפור יוצא שהיה לו שם מקום קבוע בבהמ"ד וגם מינה שם את תלמידו למ"מ במקומו?

ב. ר' יעקב יוסף הרי חי רב אב"ד לא מ"מ, ובימי רבנותו בפולנאה חי המ"מ שם ר' אריה ליב המוכיח, בעהמ"ח ספר „קול אריה", וכיצד נתן גדולתו לתלמיד אחד שיחי מ"מ במקומו, בזאלקווא?

ג. כלום אפשר שבבית מדרשו של ר' יעקב יוסף יקומו המתפללים, ובראשם תלמידו ר' זלמן, נגד הנוסח „הודו קודם ברוך שאמר“?

ד. כיצד העיז ר' אלכסנדר, תלמידו של ר' זלמן, לצאת נגד רבו?

ה. מדוע לא הגיב ר' יעקב יוסף בעצמו והניח הדבר לתלמידו ותלמיד תלמידו?

יום אחד, זה מקרוב, נתמזל מזלי, ונזדמן לי כתב-יד של ספר „שבחי הבעש"ט“, שנכתב, כמובן, טרם הובא הספר לדפוס, וראשית דבר הצצתי בו בסיפור זה ואורו עיני. והרי הסיפור כמו שהוא בכתב-יד זה:

„פ"א הלך ר' נחמן ז"ל בסחורה דרך ק"ק זאלקווא והי' עת תפלת שחרית ועמד בעגלה שלו אצל בהמ"ד ולקח טלית ותפילין ונכנס לבהמ"ד ולבש הטלית והניח תפילין ועמד לפני התיבה והתחיל להתפלל ותמהו וירע לבם על הדבר זה איך העיז איש אורה לבוא ולעמוד לפני התיבה בלי רשות אך מחמת ששמעו דבורים היוצאים ממנו היו מתוקים מדבש ונופת צופים הי' נהנים ושותקים אעפ"כ חרה להם ולאחר קדיש דרבנן התחיל הודו קודם ברוך שאמר ונתמלאו כעס וחי' בדעתם למשכו מן התיבה אך מחמת שהיו מתאוים לשמוע דבוריו לא יכלו לעשות שום דבר רק שהיו שקלי וטרי' בדבר עד שגמר את תפלתו וכיון שגמר תפלתו קפצו עליו כל אנשי בהמ"ד ואמרו אליו איך מלאו לבו לעמוד לפני התיבה בלי רשיון ולא עוד ששנה את הנוסח אשר לא התפללו אבותינו ואבות אבותינו אשר הי' גדולי הדור. ענה ואמר מי יאמר שהם בגי'ע, וכיון ששמעו תשובתו נתמלאו יותר חימה עליו. והי' שם בעל המחבר

ספר ת"ש זקן מאד ונתן גדולתו לתלמיד אחד שיהי מ"מ במקומו ושמו ר' זלמן וקפץ עליו ר' זלמן יותר מכולם ובא ר' אלכסנדר ת"ש ואמר לר' זלמן הניחו את האיש הזה שהוא תמים עם השם. ואגב, דאתא לידן נימא ב"י מילתא ששמעתי מהרב דק"ק פולינאי שהי' אומר בזה הלשון מרגלא בפומי דהצדיק ת"ש ז"ל ניקל לי לומר עשרה חלוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת. ושמעתי מר' זוסי מאניפאלי כשנסע מאחיו ר' אלימלך דרך זאלקווי עמדתי בבח"מ במקום אחד להתפלל והי' התפילה זכה וברורה כערך תפילת הבעש"ט ולא ידעתי מאיזה הסיבה ואמרו לי כי המקום הלז הי' מקומו של בעהמ"ח ת"ש".
עד כאן הסיפור בכתב היד.

מכתב"יד זה אנו למדים שנתחלפו לו היוצרות לבעל המדפיס ספר „שבחי בעש"ט":

א. לא במחבר ספר „תולדות יעקב יוסף" היה מעשה, אלא במחבר ספר ת"ש.

ב. ר' זלמן לא הי' תלמידו של בעהמ"ח ספר „תולדות יעקב יוסף" אלא של בעהמ"ח ספר ת"ש, והוא הוא ש"נתן לו את גדולתו שיהי מ"מ במקומו".

ג. לא תלמידו של ר' זלמן הי' ר' אלכסנדר אלא להיפך — היה רבו.

ד. לא על מקומו הקבוע של ר' יעקב יוסף התפלל ר' זוסיא אלא על מקומו של מחבר ת"ש.

ה. האימרה: נקל לו לומר עשרה חלוקים מלהתפלל שמונה עשרה אחת לא על עצמו אמרה ר' יעקב יוסף אלא אמר שהיתה מרגלא בפומי של מחבר ת"ש.

ספר ת"ש אינו אלא ספר „תבואות שור" שמחברו הוא ר' אלכסנדר שור, שהדפיסו לראשונה בשנת תצ"ג בזאלקווא.

וחכל אתי שפיר.

הדפוס העברי באוסטרהא

הוספות ותיקונים לרשימת א. יערי („עלי ספר“, א״ב׳)

א. הוספות

1. דברי שלמה (באור פסוקי תנ״ך ופיוטים. מהרש״ל), אוסטרהא, תקנ״ד. 23 דף. 8°.

(עפ״י רשימת הספרים העבריים שנדפסו בארץ רוסיה ומלכות פולין הנועדים לבא לשער המצבה, פטרבורג, 1894, עמ׳ 15. מחבר רשימה זו הוא הביבליוגרף הידוע ר׳ שמואל וינר). את מספר הדפים רשמתי עפ״י רשימת וונדרבר ב„ליטעראטורבלאט“ שנה ח׳, עמ׳ 336. פרופ. ג. שלום מסופק אמנם בקיומו של ספר זה וכותב („קרית ספר“ כ״א, עמ׳ 293) שוונדרבר הוא היחידי שראה ספר זה, אבל קיומו הרי נתאשר ברשימת התערוכה הנ״ל. ראה לעיל ע׳ 17 צילום השער.

2. משניות, עם פירוש ... רבינו עובדי מברטנורה: ותוספות יום טוב: ותוספות חדשים מהחסיד השלם הרב ... כמהור״ר שמשון זצ״ל-הה מאלטונא ומשאר הגאונים עם כל חלופי גרסאות ונוסחאות ... ואלה מוסיף על הראשונים מסיני ועוקר הרים ... מוהר״ר ישעיה בערלין נר״ו ... ויקרא לו שם ראשון לציון. גם אלה לחכמים נוכח בנוסח הידוע. גדרוקט אין אוסטראג אין וואלינישען גיבערנעמאט מיט בעוויליגונג איינר העכשט פערארדענטן קייזערליכן צענזור אין ריגע בשנת תק״ס לפ״ק. ע״י המדפיס ... מוהר״ר שמואל במוהר״ר ישכר בער סג״ל מדפיס באוסטרהא. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... פאוויל פעטראוויץ. סדר זרעים: [3], 132 דף. 4°. אותיות מרובעות ואותיות רש״י.

התיבות: משניות, תוספות חדשים וראשון לציון, נדפסו בצבע אדום. על השער ציור עציץ, ובתוכו אילן נושא פירות. משני צידיו כתובת: עץ חיים היא למחזיקים בה. מעבר לשער הסכמות: הרב זאב וואלף החונה בק״ק דובנא רבתי, יום ג׳, ג׳ אלול, תקנ״ט; הרב בצלאל ב״ר מאיר מרגליות החונה בק״ק אוסטרהא והגליל, יום א׳, ח׳ אלול תקנ״ט. ניתנו למדפיס ר׳ שמואל למשך שמונה שנים.

בקולופון, שמות הפועלים: מסדרים: ישראל ארי לייב ב״ר צבי הירש יצ״ו; מנחם מן ב״ר פסח יצ״ו; ראובן ב״ר ברוך כ״ץ צ״ל; הבחור יעקב שמואל ב״ר יצחק צ״ל. עוסקים במכבש הדפוס: מנחם מן ב״ר יעקב

אהל רחיל

מאוסטרחה: משה צבי חירש ציל מאוסטרחה: יהואל ביר ארז
ליב הלוי ציל.

על טופס משניות זה שבידי כתבתי במאמרי רפואי קארע' (וב
אהל רחיל- חלק ראשון ע' 110 הערה 110). בתור השערה שהיה שייך פעם
לחמדיס באוסטרחה. השערה זו נתאמתה לי עכשיו. מכיון שמצאתי בו
בכמה עמודים שיש בהם תיבת אכרס- רשום כתיב-יד על תגליון: ציל
עכומז- ובעמודים שתיבת אכרס- מצויה כמה פעמים רשום: ציל בכל
הדף עכומז- ז-א שהמדיס הכין לדפוס מהדורה חדשה. ומשום שגמר
שלא להשתמש יותר בתיבת אכרס- אלא ב-עכומז- נראה מאמרי: על
ספר אהבת יחונתך אהל רחיל- חלק ראשון עמ' 112. רשם המדיס
(וואלי הצנזור עצמו) על תגליון הוראה למסדרים. שיסדרו עפ"י טופס
זה.

אעפ"י שעל השער כתוב: לאלה מוסיף ... ראשון לציון... לא
מצאתי ראשון לציון- בחלק זה. אפשר שלא הדפיסוהו על הדף. כנהוג
אלא כולו בחלק האחרון. בסוף המשניות. ולא יכולתי לע"ע למצוא את
החלק האחרון.

סדר קדשים: תקס"א. 163 דף. 4. אותיות מרובעות ואותיות רש"י.

נוסח השער כנ"ל. בהשמטת הפיסקא: לאלה מוסיף... ובחוספת
רשיון הצנזור באמצע השער. בנוסח שאינו מצוי בדפוס רוסיא:

CORREGANTUR & IMPRIMATUR RIGA
DEN 12 OCTOBER 1800 LEOELCON LESER

בעברית היה צנזור זה הותם: אלהן בריל מן.

צנזורה לספרים עבריים ברוסיא תהינן לראשונה הקיסר פאוויל.
בשנת 1791. וקבע את מושנח בעיר ריגא. אלהן זה. יהודי גרמני. מחבורת
הרמב"ם. היה הצנזור היהודי הראשון לספרים עבריים ברוסיא.
בעקבות תלונות המדיסים היהודים על קשיי התקשרות עם הצנזורת.
משום ריחוקה של ריגא ממקומות הדפוס. שהיו אז רובם בעיירות
קטנות באוקראינא. העבירו בשנת 1800 את מקומה לוויילנא. ומאז
התחילו לכתוב על שערי הספרים: ברשיון הצנזורה אשר באקאדעמיא
דוויילנא.

ג. אשלי רברבי [שלחן ערוך יורה דעה עם פירושים] לפני תקס"ב.

בחתנצלות המניה. ר. משה צבי חירש ביר אברהם הלוי מווישנאוויץ
וכעת מתגורר פ"ק אוסטרחה. שבספר אשלי רברבי. אוסטרחה. תקס"ב
(מס' 10 ברשימת יערי) כתוב: ... וכבר מילתי אמורה בהתנצלותי בסוף
ספר יד (יורה דעה) שנדפס פה בדפוס הרבני ... מי שמואל סניל מדיס
דפה. וכעת זיכני ה' להגיה שוב שנית גם זה ספר יד שנדפס ג"כ בדפוס
של ה"ח מהר"ש הנ"ל. עם חוספה לטובה פי מספיק ספר פרי מגדים ...
וגדול כבוד האחרון מן הראשון... הרי שקיימת מהדורה של ספר זה.
בלי ספר פרי מגדים. עוד מלפני תקס"ב.

4. קיצור שני לוחות הברית. עם מהדורה בתרא. העתק הנחנת טובות וישרות ... עם הנחות וחידושי דינים מספרים חדשים וגם ישינים מה שלא נמצא בספר ... שני לוחות הברית הנל. אשר איזן תיקן וליקט האלוף התורני כמחורר יחיאל מיכל בן הר"ר אברהם סג"ל עפשטיין אשכנזי. ונתה נדפס מחדש עם תוספות לקוטי בתר לקוטי ... בדפוס הנאה ומשובח ... על ידי המדפיס הרבני ... מחורר אהרן בחמנוה מחורר יונה זצ"ל. באוסטרחה תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאולוויטש ... בשנת שני לוחות הברית [=תקס"ד] לפ"ק. 66 דף 4. פגינציא משובשת. אותיות מרובעות ואותיות רשי לסירוגין.

מעבר לשער. הסכמת הרב ר בצלאל כהרן ר מאיר מרגליות החונה פ"ק אוסטרחה ותגליל. מיום כ ה"י סיון תקס"ב. למשך שמונה שנים. על שמו של ר אהרן ב"ר יונה. נראה שנפלה טעות בפרט. כי יום ב' ה"י סיון אינו מתאים לתקס"ב אלא לתקס"ד.
הערות על רשימת ספר. קיצור שלי"ה בבית עקדיספרים. ראה במאמרי ר יחיאל מיכל עפשטיין ולעיל עם 144.

5. משניות. חלק ראשון: זרעים, מועד, נשים. עם פירוש קב ונקי אשר יאמר עליו כי הוא זה המועט המחויב [צ"ל: המחזיק] את המרובה ... ולחקל על הקורא הדפסנוהו בכרך קטן ... להיותו אתו בביתו ובצאתו. ובאותיות ונייר ודיו חיותר נאים ... באוסטרחה. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלעקסנדר פאולוויטש ... על ידי המדפיס הרבני מחורר שמואל במחורר ישכר בער חלוי בשנת תקס"ה לפ"ק. [ו] 67 דף. 16°.

הסכמות: ר לוי יצחק במחוררס אבדיק כרדיטשוב. יום ד אדר"ה אדר ראשון תקס"ה: ר בצלאל כהרן ר מאיר מרגליות אב"ד ור"ם דפ"ק אוסטרחה ותגליל. יום ט"ו חשוון תקס"ה: ר מנחם מענדל אב"ד ור"ם דפ"ק ראוני. יום ג' ר אדר ראשון תקס"ה. ניתנו למשך עשר שנים לחמדפיס ר שמואל יספק אם מספר הדפים שרשמתי נכון. ואין חספר תחת ידי כעת.

6. שבט פוסק. אחובי רבותי מאנן און פרויאן: טוט דש שיני ווערק שואין: דען דש חשוב און ווערדיג (ספר) האבן מיר אין טייטש טון שטעלן: מיר תאפן דש עש נאט און די וועלט זייער וואול נפעלן ... קומט צו לויפן: און דש ספר נחמד צו קויפן: און טוט אייער געלט ניט דראן שייאן ... גם אלה לחכמים [וכר כנוסה הידוע]. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... נדפס באוסטרחה בשנת

תקעה לפי-ק. 66 דף 4. אותיות צור. בלא המקור העברי. המתברר ר' אליהו הכהן מאזמיר.

[השווה: יערי. 183]

מעבר לשער רק הסכמה אחת של ר' בצלאל סרגליות מאוסטרהא.
יום ה' פ' חקת כ"ה סיון דעת הכמה [הקס"ז] תאריך זה. כמובן. איננו יכולים לקבל. ואם נאמר שנשמטה כאן אות ל' של. לדעת- יצא לנו תקע"ז. וגם זה סותר לתקעה של השער. זאת ועוד אחרת. בטופס שרשם יערי שתי הסכמות. ובטופס זה רק הסכמה אחת בלבד. על כרחינו אנו מוכרחים לומר שלפנינו מהדורת יויף. אחרי תקעה. ואולי מזויף גם מקום הדפוס. כרגיל בדפוסים רוסיא.
על תרגום יידי חדש לספר זה. ראה מה שכתבתי במאמרי: תרגום יידי חדש לשלשה ספרי מוסר- (אהל רחל- חלק ראשון עמ' 148).

7. שדר הושענות. עם פירוש צח על לשון אשכנז ובכתב אשורית אשר הועתק מסידור שער השמים. גם אלה לחכמים [וכו' כנוסח חידוץ]. תחת ממשלת אדונינו חקיסר ... אלעקסנדר פאולאוויטש ... (דפס באוסטרהא לפרט הושענא את שארית ישראל [=תקעה] [40] דף 16. הפנים והתרגום באותיות מרובעות ומנוקדות).

מעבר לשער: הסכמת חכ"ד רייני צדק דפה ק"ק אוסטרהא מיום ב' ט' אלול תקע"ו. התומים: הקטון אריה ליב ב"ד היים סנ"ל: הקטון אברהם ב"ד יצחק זלחה: טעם יהודה ליב במוחרר מתחילו זלחה- דף אחרון: אתה תראת לשמחת תורה.
הנוחג הוא לחוציא את התאריך מאותיות הגדולות של הפרט. יוצא מן הכלל ספר זה. שהתאריך יוצא בו דוקא מהאותיות הקטנות. ולא נדמנו לי לראות אחר דוגמתו.

8. תחלים. דבר חדש אשר לא היתון לעולמים ספר תחלים עם פירוש מספיק בלשון אשכנז ובכתב עברית ולשון לעז עם נקודות ... גם עם פ"י קיצור אלשיך בשלמות וגם כמה מעלות ... גם אלה לחכמים [וכו'. כנוסח חידוץ]. גדרוקט אין אוסטריג אין וואלינשן ניבערנמט מיט באווילינג איינר העכשט פערדענטתון קייזערליכן צענזור אין ווילנא. גדרוקט בייא ר' אהרן מדפיס באוסטרהא. תחת ממשלת אדונינו חקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... תקע"ו לפי-ק. (280) דף 8.

הפנים והעיט באותיות מרובעות מנוקדות. וקיצור אלשיך באותיות רשי. התיבות: תחלים. באוסטרהא. נדפסו בצבע אדום.
על השער ציור יידי כהן. ותחתיו: ברופס"י. א. יערי בגלגל המדפיסים. מייחס דגל זה לדפוס סדילקאב.
מעבר לשער מדועה רבה: איך שהיה הרבני הגניז מוח' אהרן כהמנר

מוח יונה יצו קנה מיד ה-ה הרבני מר עקיבא במוחר יונה סגל
 הסכמה הנ"לון בכתובה ומסירה ובקני א"ס (=ובקנין נמור אנב סודר)
 ועפי עדות כשרים. והוסיף ר אחרן הנ"ל פירוש קיצור אלשיך. החסכמה
 נופא לא נדפסה כאן.

9. מחזור מן ראש השנה ויום הכפורים ושלש רגלים. כמנהג פולין
 פיהם ומעחרין וליטא ורייסין. נשתנה למעליותא: בתוספות מרובה:
 סידורי דקראי מקראי קודש במועדס ועוד נוסף דברים רבים ...
 במקום אשר המדפיסים הקודמים הציבו ציונים לחפש הנה והנה
 ובחשנות לפעמים סדרי הפיוטים לשבת ולחול ... תחת ממשלת
 אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... גם אלה לחכמים [וכו].
 כנוסח הידוע]. באוסטרחה. בשנת תקפ"א לפ"ק. בטופס שלפני חסר
 הסוף. מאמצע יוצר ליום שני של חג השבועות. 8°.

התיבות מחזור. ראש השנה. יום הכפורים. שלש רגלים. באוסטרחה
 - נדפסו בצבע אדום. מעבר לשער רשיון הצנוורה בפולנית מיום 10
 נרדזיען 1821.

10. סדר קינות לתשעה באב. גם הוספנו מגילת איכה וגם הוצגנתון]
 על אותיות גדולות ונייר יפה ובדיו שחור ... וגם הונחו בכל תוקף עוז
 ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר אלכסנדר פאולאוויטש ... מודעה
 רבה כי לא כגוים [וכו. כנוסח הידוע]. באוסטרחה. בשנת תקפ"א
 לפ"ק. [גז] דף. 8°.

ציור ידי כחן בלא תיבת פרופס ומס' 100 ב.דגלי המדפיסים של
 יערי. והוא מיחסו לדפוס אליעזר פייוול.

11. סדר תקון ליל שבועות והושענא רבה. על פי הסדר מספר שני
 לוחות חברית וכוונת השמות מהאר"י זל"ה עם כל המעלות שהיה
 בתיקון שנדפס באמסטרדם ... והוקפנו אקדמות לחג השבועות ...
 תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ...
 באוסטרחה. מודעה רבה כי לא כגוים [וכו. כנוסח הידוע]. בשנת הוגית
 בו יוספ ולילה לפ"ק (=תקפ"ג. [141] דף. 8° ציור הנ"ל: ידי כחן על
 השער בלא תיבת פרופס.

12. המשה חומשי תורה. עם פי רשי ותרנום אונקלוס ועם בעל
 הטורים. ע"י השותפים תא הרבני הנגיד מוח אברהם קלאהרפיין
 והשני הרבני מוח דוד בחמנוח מוח יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת
 אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... בשנת תקפ"ד
 לפ"ק. באוסטרחה. שער מצוייר.

חלק חמישי: ספר דברים. 102 דף: איכה וקהלת: 20 דף. 8°.

הפנים ותרנום אונקלוס: אותיות מרובעות ומנוקדות. והפירושים באותיות רש"י.

13. תהלים. אשר נדפס מהודר בכל מיני יופי מנוקה מכל סיג ודופי מנוקה בשלש עשרה נפח ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... אלכסנדר פאולאוויטש ... מודעה רבה כי לא כגויים (וכו. כנוסח חידות). באוסטרהא. בשנת תקפ"ד לפ"ק. 8°.

בידי רק צילום השער. את גוף הספר לא יכלתי לע"ע למצוא.

14. המשה הומשי תורה. חלק שני: שמות. עם פי' רש"י ותרנום אונקלוס ועם בעל הטורים. בדפוס קלאהר פיין בשנת תקפ"ו לפ"ק. באוסטרהא. 140 דף. 8°.

הפנים ותרנום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות. והפירושים באותיות רש"י.

15. המשה הומשי תורה. חלק שלישי: ספר ויקרא. עם פי' רש"י ותרנום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים: האי הרבני ... מו"ח אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מו"ח דוד כחמנוה מו"ח יצחק מרדכי ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאולאוויטש. בשנת תקפ"ו לפ"ק. באוסטרהא. 100 דף. 8°.

הפנים ותרנום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצוירת. אחרי הפטרת בחוקתי לפני שיר השירים - ציור העיגול של ר' אהרן מדפיס. בהשמטת שמו מתוכו.

16. סדר תיקון ליל שבועות וגם ליל הושענא רבה. על פי הסדר מספר שני לוחות חברית וכוונת השמות מהאר"י זלה"ה עם כל המעלות שהיה בתיקון שנדפס באמסטרדם ומעלות יתרות נודעת לנו שהוספנו אקדמות לחג השבועות ... תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאולאוויטש. על ידי השותפים: האחד הרבני מוהר"ר אברהם קלאהר פיין: והשני הרבני מו"ח דוד כחמנוה מו"ח יצחק מרדכי זצ"ל. באוסטרהא. בשנת תקפ"ז לפ"ק. 136 דף. 8°.

התיבות: ליל שבועות. הושענא רבה. באוסטרהא. בצבע אדום.

17. המשה הומשי תורה. חלק שלישי: ספר ויקרא. עם פירוש רש"י ותרנום אונקלוס ועם בעל הטורים. ע"י השותפים: האי הרבני ... מו"ח

אברהם קלאחר פ"ן: והשני הרבני מוח' דוד בחמנוח מו"ה יצחק מרדכי זצ"ל. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאולאוויטש. בשנת תקצ"ב לפ"ק באוסטריה. 100 דף. 8°.

הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות ומנוקדות. והפירושים באותיות רש"י. השער עם מסגרת מצויירת.

10. המשה הומשי תורה, חלק המשי: ספר דברים. עם פירוש רש"י ותרגום אונקלוס ועם בעל הטורים ... באוסטריה. [תקצ"ב. 1832. 122] דף. 8°. פניניציח משובשת. השער עם מסגרת קישוט. הפנים ותרגום אונקלוס באותיות מרובעות מנוקדות. והפירושים באותיות רש"י.

11. שלחן ערוך מטור אורח חיים. תקצ"ו. שני שערים: שער ראשון: שלחן ערוך מטור אורח חיים עם באר היטב ואשל אברהם ותתח נתוספו שני חבורים חדשים האחד ... שערי תשובה והשני ... יד אפרים אשר נדפסו פעם ראשון בדובנא בשנת שער תשובה ותתח נדפסו פעם שנית ע"י הרבני ... אליעזר פייבל איזין בארג בשנת תקצ"ו לפ"ק באוסטריה.

תיבות: אורח חיים. באוסטריה. נדפסו בצבע אדום. השער מקושט במסגרת קישוט.

מעבר לשער: רשיון הצנזר לעזו בורובסקי מיום 30 אפריל 1934. ברוסית.

שער שני: שלחן ערוך מטור אורח חיים. חברו הגאון ... יוסף קארו עם חדושי דינים שהשמיט והוציאם הגאון מהור"ד משה אסרלש ... ועם באר הגולה [מאת הרב משה רבקה] ועם באר היטב ממהור"ד יהודה אשכנזי ד"ן דק"ק טיקטין ועם חדושי דינים מתוך ספר אבן העזר [מאת הרב עוזר ב"ר מאיר אבד"ק קלימנטוב] ועם ילקוט חדש מסורת ופוסקים ... שחיבר הרב ... אברהם אופנהיים נ"ו וקרא את שמו אשל אברהם. ואלה מוסיף על הראשונים ... שני חבורים ... האחד ... שערי תשובה. מאת ר' חיים מרדכי מרגליות החונה פה ק"ק דובנא רבתי. והשני ... יד אפרים. מאת הרב אפרים זלמן מרגליות מבראד [שערי תשובה - ילקוט מיותר ממאתים שו"ת ושאר ספרים. יד אפרים - הנחות וביאורים בשו"ע וס"א ומגן אברהם]. באוסטריה. בשנת תקצ"ו לפ"ק. [8]. 122 דף. 8°.

הסכמות: ר' יעקב אב"ד ור"ם דק"ק ליסא. יוס' א' ב' מרחשוון. תק"פ: ר' משה סופר אב"ד ור"ם דק"ק פרעשבורג. יוס' ה' ב' אלול. תקע"ט: ר' ארי' ליב לבית קצנאלפונג אב"ד ור"ם דק"ק בריסק דליטא. יוס' א' ט"ו אלול תקע"ט: ר' אברהם יהושע העשיל אב"ד דק"ק אפטא.

יום ו' לחדש טבת תק"פ. פ"ק מעזבה; ר' דוב בער בן חנאון מוד
שניאור זלמן נ"ע מק"ק ליובאוויטש. אור ליום ח' כ"ה תשרי תק"פ.

מהסכמתו של ה"ח"תם שופ"ר:

... מרוב נבהם הביטו ושמו פניהם אלי כתוב להיות מסכימי קום
... ולא נעלם ממני כי אני איני כדאי שישלחו אלי הטאונים הללו אך
מלתי כבר אמורה במקום אחר כי לבי לחוקסי ישראל רבותינו
הקדושים שבזמנינו קרוב למאה שנים אשר נהנו סלסול בעצמם
והדפיסו ספרן של צדיקים מבלי נטילת הסכמה ולא נמלכו בקטנים
מחם. ועי' בער"ה נשתלחה מארה בהדפסת ספרי מינים ונתפשטו
בישראל, ואילו לא הי' אדם קונה ספר בלי הסכמה חיינו ניצולים מח
וכיצא בו, והטאונים הללו עבדו עובדא בנפשייהו ונמלכו בקטן כמוני
ומהם יראו וכן יעשו כל חוברי חבר...".

ההסכמות הללו כבר נדפסו בדפוס הראשון, דובנא, תק"פ.
מודעא רבה, מאת הרב חיים מרדכי מרגליות חופ"ק דובנא, יום ו'
עש"ק ט"ב חשוון שנת שער תשובה (תק"פ).
מעבר לשער השני: שטר מכירת ר' אליעזר שלמה מרגליות, בנו
ויורשו של המחבר ר' חיים מרדכי, מכר את זכותו, חן בגוף הספר וחן
בהסכמות, לר' אברהם בר"צ נאולי מטשפתת המדפיסים בראדוויל) יום
ו' ח' חשוון תקצ"ד בסלאוויטא.

... חלק שני (מהלכות עירובין עד גמירא), רק שער אחד מקושט
במסגרת שער ראשון של חלק ראשון ומנוסח כשער שני של חלק ראשון
עד ... באמסטרדם, ואלה מוסיף על הראשוני שני חבורי יקרים ספר
שערי תשובה וספר יד אפרים, ומשפט ספרי אלו ומעשיהם בקודש
הלא הם נתוני' בהקדמת חלק ראשון והקדמה לחלק שני חיל קרי ב'י.
ע"י המדפיס מוחר"ר ... [כנ"ל בחלק ראשון], [2] שכה, [1] דף 8°.

בדף שאחרי השער - הקדמת ר' אפרים זלמן מרגליות, דף אחרון
הוא, לוח קביעות המועדים (שנות תקפ"ר-תרל"ו), בשולי השער
ברוסית:

Оперы Кабары - т.4. Москва 2-го октября 1836 года.
1836

מפתח שמות הספרים

קינות לתשעה באב 10	אשלי רברבי 3
קיצור של"ח 4	דברי שלמה 1
שבט מוסר 6	הושענות 7
שלחן ערוך א"ח 10	המשה חומשי תורה 12, 14, 15, 17, 18
תהלים 8, 13	מהזור 9
תיקון ליל שבעות 11, 16	משניות 2, 5

ב. הערות ותיקונים (לפי המספרים של מר יערי)

1. אהבת יחונתן. תק"ן. נוסף על מה שכתבתי במאמרי: על ספר אהבת יחונתך. בחלק ראשון ע' 248. יש להדגיש שבין שמות הרבנים המסכימים נזכר ר' נחום מטשרנוביל בברכת המתים: לצוק-לי, וחוא נפטר בשנת תקנ"ח.

2. אור עולם. בחסכמת דייני אוסטריה יש לתקן: במקום ר' ישראל צ"ל ר' יואל, ובמפתח החסכמות יש למחוק את שמו של ר' ישראל זח.

3. מגיד דבריו ליעקב. נדפס בשנת מגיד דבריו ליעקב חוקיו ומשפטיו לישראל [=תקנ"ד].

בטופס שבידי. שמות המדפיסים ניתנו בנוסח זה: בדפוס המשותפים ה"ח הרבני המופלג מו' אברהם בהמנוח מו' / יצחק אייזק ז"ל חתן החסיד מו' שלמה / מלויצק והשני ה"ח הרבני הראש מו' אליהו / בהסנוח מו' יעקב ז"ל סג"ל מק"ק קארעץ / אפשר שינויי שערים כאן ואפשר שמכיוון שהחלק התחתון של השער היה חסר בטופס של יערי ניסח מדעתו עפ"י השערה.

4. משנת הכמים. בקולופון של סדר קדשים יש שינויי טופסים ברשימת הפועלים. בטופס אחד, המסדרים הם: מנחם ב"ר יצחק יעקב סג"ל מקארעץ: הנחור משה אהרן ב"ר זלמן מאוסטריה. במכבש הדפוס: פסח ב"ר ברוך מאוסטריה: ניסית[ן] ב"ר יוסף. בטופס שני המסדרים הם: יצחק ב"ר ישכר בער סג"ל מקארעץ: אייזק[ן] ב"ר זלמן מאוסטריה. במלאכת הדפוס: ניסין ב"ר יוסף: במלאכת הקודש: משה ב"ר צבי הירש מאוסטריה.

15. אשלי רבני. תקס"ב. יערי כותב שבהסכמת ר' בצלאל מרגליות נפלה טעות בפרט. ובמקום תקס"ד צ"ל תקס"ב. בטופס שלפני אין שום טעות דפוס: הפרט הוא: בו יחשבה לצדקה [=תקס"ב]. תמיחני שבמספר הדפים לא מנה יערי את פירוש פרי מגדים שנדפס אחרי כל הלכה והלכה (וכן גם במס' 36 דלהלן).

25. תיקוני חזר. תקס"ח. בשנת תקס"ט נדפס ספר זה במעזירטש גדול. ועל השער כתוב: ... ע"פ כח ורשות מהסכמות הרבנים ... כפי שנדפס ק"ק אוסטריה בשנת תקס"ג וכעת בתוך המשך של החסכמות

הנ"ל נדפס פעם שנית אצל ר' אהרן מדפיס פה ק"ק מעזירטש גדול...". מעבר לשער הסכמת ר' בצלאל מאוסטרהא משנת תקס"ד. הרי לפנינו שלשה תאריכים: תקס"ג, תקס"ד ותקס"ה. כיצד לתווך אותם עם „נדפס פעם שנית“ של תקס"ט? מוכרחים אנו לומר כי תקס"ג הוא טעות הדפוס וצ"ל תקס"ה (והרי בלא"ה א"א לגרוס תקס"ג, שהרי עדיין לא עבר זמנה של ההסכמה לשש שנים למדפיס ר' שמואל בשנת תקנ"ח – מס' 10 של יערי). תקס"ד גם הוא טעות הדפוס וצ"ל תקס"ט. נשאר נכון רק תאריך תקס"ה, ותקס"ט שני לו.

27. **טורי זהב**, תקס"ו. יערי כותב שבטופס שלפניו חסר הסוף. באמת היה בידו טופס שלם שרשמו כמצורף למס' 32, והוא הוא אותו מס' 27 זה, שהמדפיסים הוציאוהו לשוק לחד וגם במצורף למס' 32. יש להעיר שבחסכמתו של ר' לוי יצחק מבא"ד מצויים שינויי טופסים. יש טופסים בנוסח זה: עלה במחשבתו ... מוהר"ר אהרן בהמנוח מהור"ר יונה מדפיס דפה ק"ק אוסטרהא ... לקבעו בדפוס על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שנית...". ומצויים טופסים עם נוסח זה: „...לקבעו בדפוס פעם שנית על כן באתי לגזור בגזירת נחש על משיגי גבול להדפיסו פעם שלישית...". אין ברור אם אחד מהם מוטעה והשני מתוקן ואיזה מהם המוטעה ואיזה המתוקן.

32. **אפי רברבי**, תקס"ו. יש להעיר שיש טופסים בהם הדפים קנ"ו קנ"ז (שמות נשים) מסודרים בסידור אחר ובאותיות אחרות.

45. **סליחות**, תקע"ד. אין מקומו כאן, כי לא נדפס בשנת תקע"ד. מכיוון שנדפס תחת ממשלת הקיסר ניקאלאי פאוולאוויטש שעלה על כסא מלכותו בשנת תקפ"ה, וראה לעיל ברשימת יערי מס' 18.

46. **עץ חיים**, תקע"ד. כבר רשמתי מהדורה זו ברשימה ארוכה של מהדורות ספר זה שפרסמתי ב„ייוואבלעטער“ כרך 36, עמ' 315, מס' 17. ועכשיו לעיל ע' 357.

49. **נחלת צבי**. מר יערי כותב: „...נדפס בשנת זה השער ליי צדיקים יבואו בו [ויש סימנים על כל המלים, ונראה שיש להביא בחשבון רק המלה „השער“, ויעלה תקע"ח] ... פ' בבע"ס [פרידברג בבית עקד ספרים] רושם: „תקעד, ואיני יודע על יסוד מה“. עינו של מר יערי הטעתו וצדק מר פרידברג. הסימנים אינם על המלים אלא על האותיות (ראה צילום השער) זה השער ליי צדיקים יבאו בו [=תקע"ד]. ראה הצילום לקמן ע' 479.

ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ' 417-431.

64. מעבר יבק, תקע"ח. יש להעיר שתיבות „מעבר יבק" על השער נדפסו בצבע אדום, ויש טופסים בשינויים קלים על השער.

68. הגדה של פסח, תקע"ט. יש להוסיף שעל „חד גדיא" נדפס פירוש „מטה אהרן". בעמוד האחרון יש שינויי טופסים: בטופס הסמינר ע"ש שכטר בני-ירוק נדפס אחרי „חד גדיא" קולופון עם שמות הפועלים. בטופס ליובאוויטש נשמט הקולופון ובמקומו נדפס פירוש הגר"א ל„חד גדיא".

69. מהר"ם שיף, תקע"ט. בידי שלשה טופסים משונים זה מזה בשעריהם ובהסכמות.

(א) זה שרשם מר יערי. על רשימתו יש להוסיף שלש הערות: (1) התיבות „מהר"ם שיף" ו„באוסטריה" על השער נדפסו בצבע אדום. (2) מעבר לשער רשיון הצנזורה בדרך לא רגילה. חתומים שני צנזורים: הראשון כותב, בפולנית, שספר זה, בשם חידושי הלכות, הוא פירוש על איזה מסכתות התלמוד, ביצה כתובה גיטין בבא מציעא וחולין שחיבר רב מפורסם מאיר שיף מפרנקפורט דמיין, ונדפס בשנת 1811 בעיר פאריצק, ואין בו שום דבר נגד חוקי הצנזורה, וחותם: י. מארקושעוויץ. והשני כותב, גם הוא בפולנית, שעל סמך עדותו של הקודם הוא מתיר להדפיס ספר זה וחותם: צ. גאלאנסקי. יום 5 לוטי 1819. ז.א. שסמך על הראשון ולא בדק את הספר מחדש. אחר זה – הנוסח הידוע: גם אלה לחכמים וכו', ואחר זה שתי הסכמות, ובדף נוסף, עוד שבע הסכמות. (3) בסוף מסכת גיטין קולופון: „על ידי ... המסדר אותיות אברהם שלמה במוחר"ר נחום זצ"ל מק"ק אוסטריה", וציור ידי כהן עם תיבת „פרופס" (מס' 191 ב„דגלי המדפיסים" של יערי, והוא מייחסו שם לדפוס סדילקאב).

(ב) טופס שני. שלשת התיבות הנ"ל בצבע אדום הן בטופס זה בצבע שחור. נוסח השער מסודר בסידור אחר. תיבת „פאריצק" שבסיום הנוסח נדפסה בשיבוש: „פראציק", העיגול עם שמו של המדפיס אהרן בר' יונה נשמט ובמקומו ציור דגל המדפיס של דפוס סדילקאב. מעבר לשער נשמט רשיון שני הצנזורים הנ"ל, ונוסח גם אלה לחכמים, ונשארו רק שתי ההסכמות בסידור אחר מטופס הנ"ל. שבע ההסכמות שבדף שאחרי השער נסדרו בסידור אחר וכן הדף שאחרי ההסכמות (הקדמת נכד המחבר ודברי המגיה) בסידור אחר. בגוף הספר אין שום שינויים.

ג) טופס שלישי. שער מסודר בסידור אחר עד תיבת: פאריצק. בעיר האדון הגראף החסיד טאדעש טאשצקי ... בדפוס ... האברך ... שלמה בן הגביר ... חנינא יצ"ו. תחת ממשלת אדונינו הקיסר ... ניקאלאי פאוולאוויטש ... ותשלם המלאכה יום שהוכפל בו כי טוב: יו"ד לחודש ניסן החכמה תחיה בעליה [תק"מ] הפרט, כמובן, מזויף. על השער ציור מצבה ובראשה פרח. מעבר לשער נשאר חלק. ההסכמות נדפסו בדף שאחרי השער בסדר אחר ובסידור אחר ומהן נשמטה הסכמתו של הרב ר' אפרים זלמן מרגליות. העדויות על מכירת הזכות על ההדפסה שבשני הטופסים הנ"ל אינן בטופס זה.

יש להעיר עוד שמספר הדפים ברשימת יערי הוא משובש. הוא לקח בחשבון רק את הפגינציה השניה. הנכון הוא: [3] צז, לט-צד, כג, כד דף.

מנוסח העדות על מכירת זכות הדפסת הספר: "... איך שמכרנו את הזכות מהדפסת ספר מהר"ם שיף עם היפוי כח והסכמות הגאונים משלושה מדינות על הדפסתו מחדש ... לכבוד הרב מו"ה ליבוש אב"ד דק"ק לקאטש בסך שלשים אדומים לסלק בעד הסך הנ"ל ספרים החרפים לזבני במקח השוה וגם אוף לאג מאה שטיק יהיה לנו מאת הרב הנ"ל בכל מקום אשר ידפיס...". אין ברור לי פירושו של המונח היידי „אויף לאג". ב„גרויסער ווערטערבוך פון דער יידישער שפראך" באנד 1, נויארק, תשכ"ב, עמ' 454, בערך „אויפלייגער" מפרש מונח זה „זעצער", כלומר מסדר בדפוס. ומצטט מהסכמתו של ר' חיים ראפאפארט מאוסטרהא על ספר „מדרש רבות" אוסטרהא 1839 (בשנה זו כבר לא היה קיים הדפוס באוסטרהא, שנסגר בגזירת הדפוסים העבריים ברוסיה בשנת 1836, ומן הסתם טעות הדפוס כאן וצ"ל 1834 והכוונה למס' 117 ברשימת יערי), שאוסר על המדפיסים להדפיס שנית את הספר בלא רשות המו"ל „וגם על הקונים ועל המסייעים ועל האויפלייגערס חל האיסור". מסופקני בנכונותו של הפירוש הזה.

במונח זה „אויפלאג" השתמש גם ר' שניאור זלמן, הרב מליאדי. כך כשהדפיס את הש"ס הסלאוויטאי המפורסם, בדפוסו של ר' משה שפירא, ע"י שני שלוחיו, אחיו ומחותנו, כתב במכתבו לר' משה בלשון זו: „על אודות שכר אויף לאקג] המגיע לו חלק ששית מסך כל השט"ן ... במטותא מיני' להתפשר על מזומנים עם אחי אחי ... ועם מחוי כאשר שמתי דברי בפיהם בכדי שיהי למעכת"ה חרוחה לשכר פועלים ועוד...". (פאקסימילי מכ"ק של מכתב זה נדפסה ב„התמים" חוברת

ה. ועוד הפעם ימים אלו ממש בספר „אגרות קודש“ שיצא לאור בעריכתו המצויינת של הרב שד"ב שי' לויך).

אגב אורחא יש להעיר, שמר ד.צ. הילמן בספרו „אגרות בעל-התניא ובני דורו“ הדפיס מכתב זה עפ"י הפאקסימיליא של „התמים“ ואת מונח זה פירש פירוש מוטעה. אגב – בהערה 7 הוא כותב שבפאקסימיליא תיבה אחת לא ברורה – תיבה זו היא „כעת“.

בהסכמות לספר מהר"ם שיף זה ישנה ערבוביא בנוגע להגבלת זמן זכותן. אחת ניתנה למשך שמונה שנים, שלש לעשר ושלש לחמש עשרה שנה. מענין כיצד היו נוהגים אז במקרה של הלכה למעשה. אם, למשל, מדפיס מתחרה סמך על ההסכמה לשמונה שנים והתחיל בהדפסת מהדורה חדשה, ומקבל ההסכמות, בהסתמכו על ההסכמות של ט"ו שנה, מוחה בידו בטענת השגת גבול, עם מי כאן הצדק? מכיון שהרבנים לא קבעו מלכתחילה זמן אחיד לכל ההסכמות יש לחקור על איזה בסיס קבעו המסכימים ספר וזמנו.

71) פרי מגדים, תק"פ. יש להעיר שהספר כבר נדפס בשנת תקע"ט בסדילקאב. באוסטרהא תק"פ נדפס רק שער חדש לטפסים של סדילקאב. ר' מנחם מענדל ב"ר יעקב קאפל, שקיבל בשנת תקע"ט את ההסכמה להדפסת ספר זה, מכרה כעבור שבוע, לחותנו ר' יצחק ב"ר אשר ושותפו ר' אברהם ב"ר משה (שני חלקים בהסכמה לחותנו ושליש אחד בה לשותפו), שניהם תושבי סדילקאב ועוסקים במולות, והם הדפיסו את הספר באותה השנה, תקע"ט, בעירם סדילקאב (לפי הקישוט שעל השער – בדפוס ביליטש). מסתבר שלאחר זמן מכרו את הטופסים להמדפיס ר' אהרן מאוסטרהא, והלה הסיר מהם את השערים של סדילקאב תקע"ט, והחליפם בשער משלו, אוסטרהא, תק"פ, ודגלו עליהם (דגל זה חסר ב„דגלי המדפיסים“ של א. יערי).

74) צילותא דאברהם (ראה צילום השער). ראה מה שכתבתי על אודות ספר זה בחלק הראשון עמ. 459.

82) סדר ברכת המזון, תקפ"ה. לרשימת יערי יש להוסיף שבסוף העמוד האחרון נדפסה הסכמת ר' אפרים מסדילקאב בכותרת זו: „תורף הסכמה שניתנה על ההגדה בציורים“. „בא לפני מוהר"ר אהרן בר"י [=ב"ר יונה] מדפיס באוסטרהא ואמר שרצונו להדפיס אגדה של פסח עם פירושים אלשיך וגבורות ה' ועם ציורים השייכים לכל מעשה בכדי שיראו התינוקות וישאלו... ואמר לפני שטרח בנו המופלא

כמוהר"ר יצחק מרדכי זה זמן כביר עד שהוציא הדבר מכח אל הפועל במלאכת הציור...". הסכמה זו היא העתקה בשינויים מההסכמה על הגש"פ תקע"ט (מס' 68 הנ"ל) בהוספת הכותרת הנ"ל בהדגשת ענין הציורים ובהכנסת בנו של המדפיס לענין הציורים (במס' 68 הנ"ל הנוסח הוא שהמדפיס בעצמו טרח בענין הציורים ואין זכר לבנו). אין ברור אם ר' אפרים בעצמו שינה והוסיף בהסכמתו, או שהמדפיס לא היסס לשנות את ההסכמה למטרתו.

הסכמה זו תאריכה במס' 68 הוא יום ג', י"ג תשרי, ובמס' 82 – יום ג', י"ז תשרי. הנכון הוא י"ג תשרי, כי י"ז תשרי אינו חל לעולם ביום ג'. הפרט בשתיהן הוא: **בלב טוב כפול** ולא זכיתי לפענח את פירושו. מספר הדפים הוא לא 32 אלא 30.

102) **רזיאל המלאך**, זה ספרא דאדם קדמאה שנתן אל רזיאל המלאך... משמע שלא המלאך נתן את הספר לאדם קדמאה אלא להיפך אדם קדמאה נתן את הספר למלאך רזיאל... מסתבר שיד הבחור הזעזער באמצע.

104) **ישועות משיחו**, תקפ"ח. המחבר הוא דון יצחק אברבנאל. את כתב-היד של ספר זה מצא הרב זונצהיים מפאריז בספריית נאפוליאון ומסרו להאחים מרדכי ליב ואפרים ביסלכיש, שעסקו במולות והם מסרוהו להמדפיס ר' זכריה, שהדפיסו בהעלמת מקום הדפוס, עם שתי הסכמות שניתנו ע"ש ר' מרדכי ליב (ראה הפקסימיליות המצורפות) ושתי הקדמות, הראשונה של ר' מרדכי ליב והשנייה של ר' אפרים. יערי כותב שר' אפרים ביסלכיש כותב בהקדמתו שאחיו ר' מרדכי ליב נפטר בטרם הספיק להדפיס את הספר. אילו קרא יערי את ההקדמה קריאה של ממש היה מוצא להיפך, שר' אפרים מברך את אחיו ר' מרדכי ליב בברכת החיים: יאריך ימים, ומאחל לו הצלחות. ברכתו גם נתקיימה ור' מרדכי ליב האריך עוד ימים הרבה, למעלה מעשרים שנה, והספיק להדפיס עוד כמה כת"י. האח שנפטר הוא אח שני, בשם בנימין, שלא היתה לו כל שייכות להדפסת הספר. ר' מרדכי ליב ביסלכיש זה היה מוכר ספרים ומו"ל, וחובב ואספן כתבי יד ישנים, שכמה מהם הדפיס במשך שנות תקפ"ח-תרי"י. בהקדמתו לספר, מאמר יקוו המים" לר"ש אבן תבון, שהדפיס בשנת תקצ"ז, הוא כותב קצת מתולדותיו ומההרפתקאות שעברו עליו ומחיפושיו אחרי כת"י ישנים. הספר הראשון שהדפיס מכת"י היה ספר, ישועות משיחו" זה, שהרב זונצהיים מפאריז מצא את כתה"י באוצר הספרים של הקיסר נאפוליאון ומסרו

לידיו להביאו לדפוס. הספר האחרון שהדפיס הוא ספר „הפליט“. בהקדמתו לספר זה הוא כותב שהזקין וכחו כשל, ואין ביכלתו יותר לעסוק בעניני פרנסה, ורצונו למכור את כתה"י שאסף למי שידע את ערכם, ומכיוון שהוא מבין שלא יגיעו עוד לדפוס החליט להדפיס לכל הפחות רשימה מהם, שישאר זכרם בעולם, ופנה לד"ר צונץ, המומחה לדבר, בבקשה להעריך רשימה מהם. הלח קיבל את ההצעה וערך את הרשימה (70 כת"י ועשרה אינקונבלים), והחוקר שניאור זקש הוסיף עליה הערות חשובות והוא הדפיסה, בשם „הפליט“, בברלין סמוך לפטירתו בשנת תר"י (לפי נ. י. גלבר ב„תולדות יהודי ברודי“ נפטר ר' מרדכי ליב בשנת 1851).

יערי כותב עוד, שהספר נדפס בשנת תקפ"ח, ותקפ"ו היא רק שנת כתיבת הקדמתו של ר' אפרים. באמת גם ההקדמה נכתבה בשנת תקפ"ח, ולכן כתב ר' אפרים לא כראוי „בשנת תקפ"ו“, אלא „שנת בתקפ"ו“, כלומר, גם אות ב' באה בחשבון = תקפ"ח.

בהדפסת ספר זה יש כמה תמיחות הדורשות פתרון. על עצם העובדה שהעלימו את מקום הדפוס ואפילו הוסיפו הטעיה מכוונת „נדפס בקארלסרוא“ אין לתמוה, שכן מצד תוכנו אי-אפשר היה בשנים ההן להדפיסו ברוסיה. מרשימתו של יערי אמנם אין לעמוד על טיבו של ספר זה, ונדמה שהוא פירושים על אגדות חז"ל, אך באמת הוא ספר פולמוס נגד ספרי וויכוח של מומרים-נוצרים (מתפקרים בלשון המחבר), שבשנים קודמות היו מכריחים את רבני ישראל להתיצב לוויכוח עמהם, וגם כתבו ספרים שבהם רצו להוכיח דוקא מאגדות התלמוד ומדרשי חז"ל שהמשיח כבר בא והוא הוא משיחם. והרי דברי המחבר בהקדמתו לספר זה: „...ויעשו להם האנשים הפושעים בלשונינו ספרי מינים וחבורי פקורי כאשר עשה המופקר הגדול שמו בישראל לפנים לודקו' יש"ו ראש הפוקרים... על כן אמרתי אקומה נא אחבר במאמר הזה... להסיר תלוונות זרע מרעים בניס אכזרים בפירוש הגדות והמדרשים הקשים... בענין משיחנו... מסיר שפתי שקר הם המדברים על ה' ועל משיחו...“ והרי דברי הרב המסכים, ר' אברהם די קולוניא מפאריש: „...אין ערוך אליו... לסתום פיהם של מינים... נלחם נגד טופלי שקר לנתוש ולנתוף את כל טענותיהם...“ בתנאי הצנזורה בימים ההם ברוסיה, ובפרט בימי שלטונו של הקיסר העריץ

(1) טעות הדפוס וצ"ל „לורק“. הוא המומר יהושע הלורקי שהיהודים היו קוראים לו „מגדף“, ראשי-תיבות של שמו בנצרות: „מאיסטרו גירונימו די-סעי“. באריכות עליו ראה בספר „שבת יהודה“.

ניקאלאי הראשון, אי אפשר היה להדפיס ספר זה אלא במחותרת, וליתר בטחון הוסיפו על השער גם הטעיה מכוונת שנדפס בקארלסרוא, וגם תאריך מתוחכם קצת², בכדי להכביד על המפקחים על הדפוס שהיו משתמשים במומרים ובמלשינים עמי הארץ, שלא יוכלו לזהות את מקום הדפוס ואת המדפיסים האמיתיים.

מהאי טעמא גופא אין לתמוה על מה שנהגו כאן שלא כרגיל בשמו של ר' זכריה. מאז ומקדם נהוג בישראל כשמזכירים שמו של אדם פרטי נותנים בו סימנים: אם שם אביו – פלוני בן פלוני, או שם עירו, וכאן סתם ר' זכריה (את שם אביו ושם עירו הוסיף יערי מדעתו, על פי הסכמה על ספר „שבט מוסר“, מס' 53 ברשימתו). גם זה הוא בכדי להכביד על המפקחים לזהותו. שהרי כמה ר' זכריה איכא בשוקא.

מה שמתמיה כאן באמת הוא ענין שינויי טופסים בספר זה. בטופס שרשם יערי מספר הדפים הוא [7], 50. על השער כתוב שכתה"י נמצא בידי האחים ר' מרדכי ליב ור' אפרים ביסלכיש מבראד והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה. מעבר לשער שתי הסכמות מרבני פאריש, שתיחן על שמו של ר' מרדכי ליב למשך עשר שנים, ושלושה דפים שאחרי השער מכילים שתי הקדמות של שני האחים הללו. מצויים אמנם טופסים שמספר הדפים בהם הוא [4], 50, משום שהוסרו מהם שלשת הדפים עם הקדמות שני האחים. הוסר גם השער והוחלף בשער אחר, בהשמטת הדברים הנ"ל שכתה"י היה בידי שני האחים והם מסרוהו לר' זכריה להדפסה, ובכדי למלאות את השער האריכו בשבחי המחבר. גם ההטעיה „נדפס בקארלסרוא“ נשמטה. כן נשמט התאריך המתוחכם, שמכל מקום לא כל כך קשה לפענחו, ובמקומו נדפס תאריך הטעיה: „ביאת משיח צדקך“ באותיות גדולות, שאי-אפשר לפענחו. בשתי ההסכמות שמעבר לשער שניתנו לר' מרדכי ליב נשמט בטופסים אלו שמו של ר' מרדכי ליב, והוכנס במקומו שמו של ר' זכריה. בדרך זו, הרי בטופסים אלו לא יזכר ולא יפקד שם של שני האחים המולי"ם הנ"ל. מה ראו על ככה? הלא דבר הואו תיקו.

כפלים לפליאה; כיצד הרשה ר' זכריה לעצמו להוציא מן ההסכמות את שמו של זה שניתנו לו – ר' מרדכי ליב – ולהכניס בהן במקומו את שמו שלו עצמו? אפילו אם נניח שר' מרדכי ליב מכר לו את זכותו בהסכמות, הרי ברוסיא של הימים ההם, שהסכמות היו כסחורה עוברת לסוחר, והיו כאלה שמלכתחילה היו מקבלים

(2) חמשה ממאה: ושמונה מעשרה: ושמונה לאחדים יהיו בידך לפי. ראה הצילום.

הסכמות שלא בכוונה לעסוק במו"לות אלא לשם סחורה בלבד, מכל מקום כשהדפיס הקונה את ההסכמה יחד עם הספר, לא העיז להוציא ממנה את שם מקבלה המוכר ולהכניס את שמו במקומו, אלא הדפיס את ההסכמה כמו שניתנה, והוסיף הודעה שאף על פי שההסכמה ניתנה על שם פלוני בן פלוני הרי פלוני זה מכרה לו. אבל בטופסים אלו העיז ר' זכריה להשמיט מההסכמות את שמו של מי שניתנו לו ולהכניס את שמו, ועושה רושם כאילו לכתחילה ניתנו ההסכמות על שמו. גם זה תיקו.

ועוד בה שלישיה; בטופס שרשם יערי אין שום קישוט על השער, אפילו לא מסגרת כל שהיא, ואילו בטופסים אלו, חוץ מפרח קטן באמצע יש מסגרת-קישוט מרובעת מסביב לשער. מסגרת-קישוט זו היא מסגרת של דפוס ביליטש בסדילקאב, והרי תמיהה נוספת, אם ר' זכריה היה לו דפוס משלו באוסטריה והדפיס ספר זה באוסטריה, מה לו ולסדילקאב? גם זה תיקו.

כשאני לעצמי הריני מסופק בעצם קיומו של דפוס ר' זכריה באוסטריה, והרי נימוקי; את שמו של ר' זכריה כמדפיס אנו מוצאים ברשימת יערי רק פעמיים: פעם ראשונה בשנת תקע"ה - ספר שבת מוסר - ופעם שנית בשנת תקפ"ח - ספר ישועות משיחו זה, וזה הכל. הגע עצמך; אדם טורח טרחא גדולה, מוציא הוצאות גדולות, מקים דפוס עברי, מדפיס ספר אחד, שובת ארבע עשרה שנה, מדפיס ספר שני ונעלם, אין דבר זה מתקבל על הדעת כלל. ח.ד. פרידברג אמנם קורא בשמות ששה ספרים שנדפסו בשנות תקע"ה-תקפ"ח בהעלמת מקום הדפוס ומיחסם (שרירותית - כדרכו) לדפוסו של ר' זכריה באוסטריה ומוסיף, שבוודאי הדפיס עוד כמה ספרים בהעלמת מקום הדפוס. יוצא לפי זה שדפוסו של ר' זכריה היה דפוס מחתרתי מובהק שלא הדפיס בגלוי שום ספר. גם זה אין מתקבל על הדעת. הדפוסים חרבים בערים הקטנות ברוסיה של אז כולם היו דפוסים גלויים בעלי רשיונות, אם מן הרשות המרכזית, אם מן ה"פריץ" שהעיר, מקום הדפוס, היתה אחוזתו הפרטית. היו גם משלמים מסים ונושאים ונותנים עם הצנזורה לקבלת רשיונות להדפסת ספרים חדשים, ולכן היתה להם גם האפשרות, מפעם לפעם, בין הדפסות גלויות ברשיון, להדפיס בחשאי גם ספר שמטעם זה או אחר לא יכלו או לא רצו להדפיסו בגלוי ולקרוא את שמם עליו בפרהסיא. אבל שיתקיים דפוס מחתרתי מובהק בעיירה קטנה במשך ארבע עשרה שנה ולא יתגלה על ידי הרשות קשה לקבל על הדעת. לכן דעתי נוטה שר' זכריה זה לא היה כלל מדפיס, בעל

בית-דפוס משלו, אלא רק מו"ל, ובתור שכזה היה יכול להדפיס בכל דפוס שהוא, ואת ספר „ישועות משיחו“ הדפיס לא באוסטרהא אלא בסדילקאב. סמך לדעתי זו, שר' זכריה עסק במו"לות, אנו מוצאים ברשימת יערי גופא. במס' 87 הוא רושם סידור תפלה שנדפס בשנת תקפ"ה (כשלש שנים לפני „ישועות משיחו“) בדפוס ר' פייוול אייזנברג: „ועל ידי ר' זכריה...“. אם ר' זכריה היה בעצמו מדפיס למה היה לו להדפיס אצל ר' פייוול? לע"ע אני מציע זה בדרך השערה, וצ"ע.

111) **מדרש רבות**, תקצ"ד. בידי צילום שער חלק שני מסודר בסדר אחר ובתאריך תקצ"ה. צילום זה עשיתי זה כמה שנים, ובינתים אבד אצלי גוף הספר, ואיני זוכר אם היו שינויים גם בגוף הספר או רק השער חדש.

123) **קיצור מעבר יבק**, תקצ"ה. את מספר הדפים יערי רושם: [1]. 4
61, [3]. ואילו בטופס שלפני מספרם הוא: 61, [3].

124) **סדר שליחות** ... בשער העברי כתוב: ע"י הרבני וכו' מוהר"ר אברהם מרדכי מסלאוויטא. מלשון זו נראה שהיה רק מו"ל, אבל בחלק הרוסי של השער כתוב בדפוס אברהם מרדכי, משמע שהיה מדפיס. ברוסית - שם משפחתו - משולח.

125) **שלחן ערוך אורח חיים**, תקצ"ו. יערי כותב שראה רק חלק א'. לפי מספר הדפים שרושם הרי ודאי שראה דוקא את חלק ב'. מסתבר שהוא פליטת הקולמוס של יערי, או טעות הדפוס, וצ"ל ח"ב. רשימת ספר זה לקויה פה, ראה לעיל ברשימת ההוספות מס' 19.

127) **תנא דבי אליהו**, תקצ"ח. תמיהני על הכנסת ספר זה לרשימה זו. הרי מפורש על השער שנדפס ביוזעפאף, אלא בתבנית אותיות אוסטרהא. אם באנו לרשום את כל ה„כמ"שיים ואת כל ה„באותיות“ אין אנו מספיקים, דיינו לרשום את הזיופים.

כפר

ישועות משיח

אשר חיבה העד הנפש הגשד הגדול נאון הגאונים הרב דון יצחק
אבוֹבטל ז"ל אשר כל דבריו מתוקים מדבש ונפת
צופים ובפרט בספר הזה הפליא לעשות להרים ממשול מעל
עמינו בני ישראל הנחונים בגולה וסובלים צרות וצוקות וסקווים
לביאת משיחנו במרדה כימינו והיוק את האמונה אלינו בני ישראל
שלא נייאש מרגאולה וביאת משיחנו ולא נאשר אכדת תקותינו
ויכשה עצמותנו חלילה; ומתקן ומסכיד כמה וכמה אנדות
ומדרשו המדבר מענין משיחנו וסיתרים זה את זה: וכבר חבר
הרב המחבר מענין זה ספר מעייני הישועה פירוש על דניאל:
ועכשיו מסיף והולך כמרגליו הרזון ושכתב זה הספר אין להעריך
ולספ' וכל מי שיעיין בפנים הספר יראה ויבין כעסיו ואמריו
המתוק: ה' אלהיו יקל פעלינו צדותינו וישלח לנו משיחנו
במרדה כימינו אמן:

כשנת כאת משיח צדקת רפיק

ס ס ה

ישועות משיח

להשד ישראל נחל שש * הליך טרף הנחיש בירושל ומנחתו : מכל צד קדם : שו ישרוק
 מחקר הקדומו קדום לבו * ופי יאמר עומק דן מי פגונשו : אשר יוד לבאר דבר
 השורש ומנעוליס * וסרבה מלמרו נקשריל רח"ל * בלשור יקר נחמד סף נעים * ה"ה האנס הגולל :
 השלם נגל מופ שלמות * מאלום החום השורש יבו טעם הלחמי :
 מדע וקרא שמו בישראל

הן יצחק אברבנאל זצוקל

נמצא ספר נדבך השפר הדיך הלו : בניין האחים הנעמשים : ה"ה השפרו מוה' מרדכי
 ארי' ק"ב כ"י : ומשורר מוה' אהרין ג"י : צד להטות השפר מוה' משה
 צילום ו"ל מברואל * אשר רדבך לבס לפסו על יד עושה מלכות ה' * הושים
 ה"ה זכרי' י"י : להנזיל המלכות לארץ עולם : להריח שמו שמו דקה ודמיון : לרמאות
 קבוצו על היסודים המלוליס * פ"ר עם ותקסמה יתם פ' לציילם משח נוקב : קו לב : נמברר
 ביקום למן :

נדפס

בקארלסרוא

שנת תשע"א סמטה : וששונ משערה : ומסנה למחיס יהו ביוז לפ"ק
 אשתד * מחסב ספרים כוונתו מ"ה ז"ל * וס

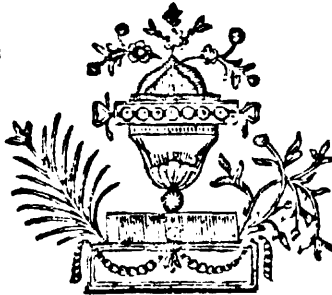

ספר יחזקאל = ח"ה בית הלווי והורדת הבית

והוא חובר נפילא ותתפי על מסכת קנים להבין ולהורדת רבדים כחומים ונעלמים אלה גריון לא היה כנעלמים להקל על התקין סדרו רבנו האשים פנים והאל או שלום ללול רבדים רצוניים המדינים ולקני ענבים נחילן צביתם ונקח או נקרא במה הלווי וכו' ויבאר הרבם הפליטות למכונתם בעקרי המשניות ירמיהו וירושלמי בדונתם הם עתה ויונסיה להרשים קונסרם בנצח לשים פירות ומסנות להרשים במסכת קנים אשר קדם הגריון אבותיו להגידו בשאלת הקדמונים אשר נחמה בעליל שדברו סומים הבית בעת האל עתה מכונתם וכן לקיים מצוותם סמכה מסכת החומים ונעלמים :

ענין השני נקרא : תורת הבית וכו' ויבאר תורדים זה מה שנים : בהלכות וספרותם הקדמונים : בליבטא קלאה ולבנותם אשר את חזק וזכר הרב מהר"ר בשרה אלקוני בחצות המפידים מהר"ר שכוואל ועילת המו ועלה זה אביר ורמ דקיק : קפיטאק : הגרפיה יעאטו

הקיסר אהסע פרמיטאלשי
האסדרא אימפראטור
פאוליאיימיש
אוסט האסדק האסדרא
ידה :
שנים בקיקטאליון ברושק
ענת הרפנדתי כרדס על
בהלכות האמי

תחת מסלוח ארנשו
הערדיטשע וולק
אלעכסנדר
סאטע הערדיטש
אויסע מילטשויטשע
בפי אשר נרשם סכבר זה עשר
הענינהו ראימת החלום
פי ארז הרשיק :

באוטר הא

גם אלה החכמים בינו החננים כי לא כמים שהיו בים חמלי השמים וכל הניח האדה אשר אנו מתגוררים בארצותם כי תהא רדי עיבוד כוכבים ומלות ידבקם בכל התענית לא ידעו את יי האה דבר קדשו רא הבדו אבל הנמים לשכונתו את יי האה ויחננו ככח לחדתו עיטוב מלפפ וצדקה בארצותם וחסר עם ההודים החסידים תחת כנפיהם חלילה לו לדבר או לנשע שום גאון עליהם וזהו שזכר בספרם טו איצטרו או אומיה העולם הירמיהו הטרנה על אדם עכ"ס שהיו ביםי המטנה

לפק

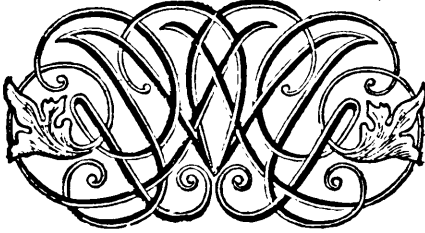
הקעו

כשנת

מלאכת מהשנה

חלק שני

בזה הספר תמצא לחרי שער : המגדים חכמה ואופי : וזו מנולד חכמה גדולת : פנפוח כדק כסית כשולח : וזו נאפסו חסדק יעלה עם מעלות מעלות : ומלאכת מסבבם כדק נקרא : ולף מי כמעולב גם קב ככאב לא רחם : מן הספר כדק ללוו כדק בלש : למשוח המשבח ולכירות : אכזה כמדום והתעורר : אשר לא כדק כדק דורות מלקיט מרובם ספרים אשר נקראו בשמותם ספר חכמה כהספר של רבי **משה אייזיק שטאט** ומספר מרש וטובט ומספר חכמה כהספר של כנולת מכו"ר **אלי מורחי** מוכריר וכזה סיפחים נבאכח כמדריס מספר חלום שמירר כנולת מוכריר **יוסף קאנדיע** וכזה שערים מספר **ערממאטיקום** כדקם כנחנס ובלגנס כל פנרס ומה' שערים אשר כוסף כרנני כממבר מל"י כ"כ **האברך המופלא** ומפולת החרף מורחיר ארדו במורחיר **משה גרשין** כפימצשוב בעל רמחבר **ספי מענה אליהו** : וגם ז"ח כוסף ידי כרנני כממבר לחת טעם לטבח על כל חננו ומשבני אשר לא כוס עז לעלמים כזאל כממבר כהספר :

הדפוס פ"ס קק בערלין
 נאמק תקלימ
 [אוסטריה, תקס"ו]

מלאכת מהשנה

הספר זה לא יאורי שער : המגדים חכמה ואופי : וזו מנולד חכמה גדולת : מטיב ספר כדק כסית כשולח : וזו נאפסו חסדק יעלה עם מעלות מעלות : ומלאכת מסבבם כדק נקרא : ולף מי כמעולב גם קב ככאב לא רחם : מן הספר כדק ללוו כדק בלש : למשוח המשבח ולכירות : אכזה כמדום והתעורר : אשר לא כדק כדק דורות מלקיט מרובם ספרים אשר נקראו בשמותם ספר חכמה כהספר של רבי **משה אייזיק שטאט** ומספר מרש וטובט ומספר חכמה כהספר של כנולת מכו"ר **אלי מורחי** מוכריר וכזה סיפחים נבאכח כמדריס מספר חלום שמירר כנולת מוכריר **יוסף קאנדיע** וכזה שערים מספר **ערממאטיקום** כדקם כנחנס ובלגנס כל פנרס ומה' שערים אשר כוסף כרנני כממבר מל"י כ"כ **האברך המופלא** ומפולת החרף מורחיר ארדו במורחיר **משה גרשין** כפימצשוב בעל רמחבר **ספי מענה אליהו** : וגם ז"ח כוסף ידי כרנני כממבר לחת טעם לטבח על כל חננו ומשבני אשר לא כוס עז לעלמים כזאל כממבר כהספר :

הדפוס באוסטריה

החברת המנולדת חכמה ואופי : וזו מנולד חכמה גדולת : מטיב ספר כדק כסית כשולח : וזו נאפסו חסדק יעלה עם מעלות מעלות : ומלאכת מסבבם כדק נקרא : ולף מי כמעולב גם קב ככאב לא רחם : מן הספר כדק ללוו כדק בלש : למשוח המשבח ולכירות : אכזה כמדום והתעורר : אשר לא כדק כדק דורות מלקיט מרובם ספרים אשר נקראו בשמותם ספר חכמה כהספר של רבי **משה אייזיק שטאט** ומספר מרש וטובט ומספר חכמה כהספר של כנולת מכו"ר **אלי מורחי** מוכריר וכזה סיפחים נבאכח כמדריס מספר חלום שמירר כנולת מוכריר **יוסף קאנדיע** וכזה שערים מספר **ערממאטיקום** כדקם כנחנס ובלגנס כל פנרס ומה' שערים אשר כוסף כרנני כממבר מל"י כ"כ **האברך המופלא** ומפולת החרף מורחיר ארדו במורחיר **משה גרשין** כפימצשוב בעל רמחבר **ספי מענה אליהו** : וגם ז"ח כוסף ידי כרנני כממבר לחת טעם לטבח על כל חננו ומשבני אשר לא כוס עז לעלמים כזאל כממבר כהספר :

ספר משנת חכמים

על פיח סודי הגנה שחיבר הרב סמאר
 כנתי האתני כחד נע כראשונים
 אשר ירד ונלל כתיב לדידים יום החלמוד
 הסוסקים תבאר כל החירס פוקר כרס
 פוחןנסכרה וכל דבריו כטולטף ומספתי
 חטש כל דברי ראשונים פחתורים חי לנו
 ב ול חתנו שלא נהפסק כל יתנו דבריים
 כס יב כי אס כקור' כ' חסנו לילוח וית' חכס
 ע ד חכניח חכמה גדלה עד לשתי כאשר
 הכי דו עליו גלוי פון וחמתי כדור
 ככס כחוייהם אשר פון לא היה לטולמים ;
 ה'כ החפורסס המתח חכ' משולם פיינוש
 כלוי איש כוכוויצק' קרעפניק'סונגה כפיק
 רב וסקידה רבה כחלת' קודס לחמש' כדמים
 פ"י פורניים ובקליים כקרב ככב' כאשר
 ירסס עין כמסקין ;

גדפס באיט'דיה
 בשנת תירח למשיב לפין

ספר
 מינות הכמים

הדרור לחס ראו דבר חדש זה לא ה' לעילום * פירוש נפלא הנפלא ונפלא הפלא ענה
 כגדל חושי על ספר ספרי חשבא אשר כהם הניום ליליו יודים : גברים יקדים
 טנים ועולמים * שוקדים ורנים להשיג אחריות נפלים הנזכר השני מראים * פירוש
 גנוסר מתוך תוספת עופים וכל העופים : אשר כל חץ העופים : חומר לו יאסא לכרך
 ברכת כהנים : להגוף אור'ו פירש כא"ר לפני הדורשים וכד' קדים חך כבודם כבוד
 חכמים : לטוף דעס יורד וטובק עד ההים וככני ימים : לולל כמים אדירים בעתך
 קהלים * וחשלה מרביחם שפירחם דלית לה שמים * ביחור רחב אשר הסתק והחוב כעין
 וענף : ושקודה רבה כדברי תרסי חשיות הקהלים : כונק וס חר ע"ח לנתי על ישר תוסד
 חקים וקיימים * כחד מן קתני יחד באהלת כאשר כחה בלויים גדולים ומפורסמים : אשר
 כנני בים הספיימים * כהנו עדיכן עליו וכו' לו בחתומים : וחלן דחני ערות'ו לא תחבש
 כניאומים * כי כלל כל דבריו כחש ונחלי דחמים : וכשקיס ישון סלט מחלה לכה עממים
 יסנו ומכרו חובר חביבים חתומים * הכים ורני יחרי * **מישלם** וחולס כעונדו
 עבדה כל'ני תחני קיבד וקניחון חור ונחלו"ח טע כל ראשי כמים * ילא
 חומיטין שלו בקני חרן וכל החומים * נשכ ולתכילה כפי ימים רבים וכן שלימים * כסחן
 חורק ואשר סחולו דלית רמורה סמים * חסידה ומריש'ה חים לדיק חמים גלון ישרה"ל ח"ק
 וכך כמתו כבוד שמו חוכר' **מישלם** פי"ב"ט כג"ל כנ"ל שם הספר **מינות**
 חשיתים ונ"כ

בדפים הכיך לה"ס כחרום החורני והרבני כונני והקלן כע"פלא מוכר **אדרן**
 כנאורו ככ"ר מוסר' י'נה מנמים דפ"ס

נדפס באוכטרהא

זה ספרא דאדם קדמאה שנתן לו רזיאל המלאך

השקנה לה צדיקים יבא בו יללות במסילה • העולה • בית אל • לרבך ככבוד אל : לכל
 בית ישראל • היא כנולה • מעלה • לראות כני בני • חכמים ונבונים :
 ולהצלחה ולכרכה • ולכבות אש המערכה • שלא ישלום
 בכיתו • וכל שר ופגע רע לא יגור במגרתו :
 למי שרכש הקדוש הנכבד והגורא
 אתו נגזו וטמאן אצל כספו וזהב
 באצרותיו • ובחילתו :
 ובעת צרתו יהיה לו
 חשיעה מרדה :
 זה יעיד ויגידו
 כל בני
 תורה :

ידעה לכל המופתים שיש ה' חרות מן רבנים שלא ידעו את ספר הלו פנך עשר שנים ולא רבים לרשעים
 על הספר מחמת שרואי כספר הלו אדלפס בלשטריכ בהקדמה כנס היה לזכ הסתתה מרבנים : וחכמ החל
 אמר אין כדאי ונתן לרשעים החרות כספר הקדוש הזה כפינים :

פרישיליוש דערזאוניש ויליקי
 פאולאוישט סאטע רשדמש
 סלעסאוישע יום הרדו :

זה מסלח אדונט הקיסר אוסע
 הסידיא אימפראטור אלעקסנדר
 אוסע ראסיסקי האסידר אוסע

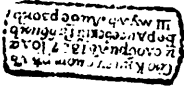
על ידי הרופים הורנו הו. : מודר'ר ארון בהמנה מודר'ר יונה וצללה

נדפס

באוטרהא

כמו שנדפס פקדים רף על רף מספר

באמשטרדם

נשלם בשנת זה כפר הולדה אדם לפיק

הדפוס העברי באוטרהא

כפר

פנים יפות

על התורה

הוא חלק שלישי מספר.

הפלאה

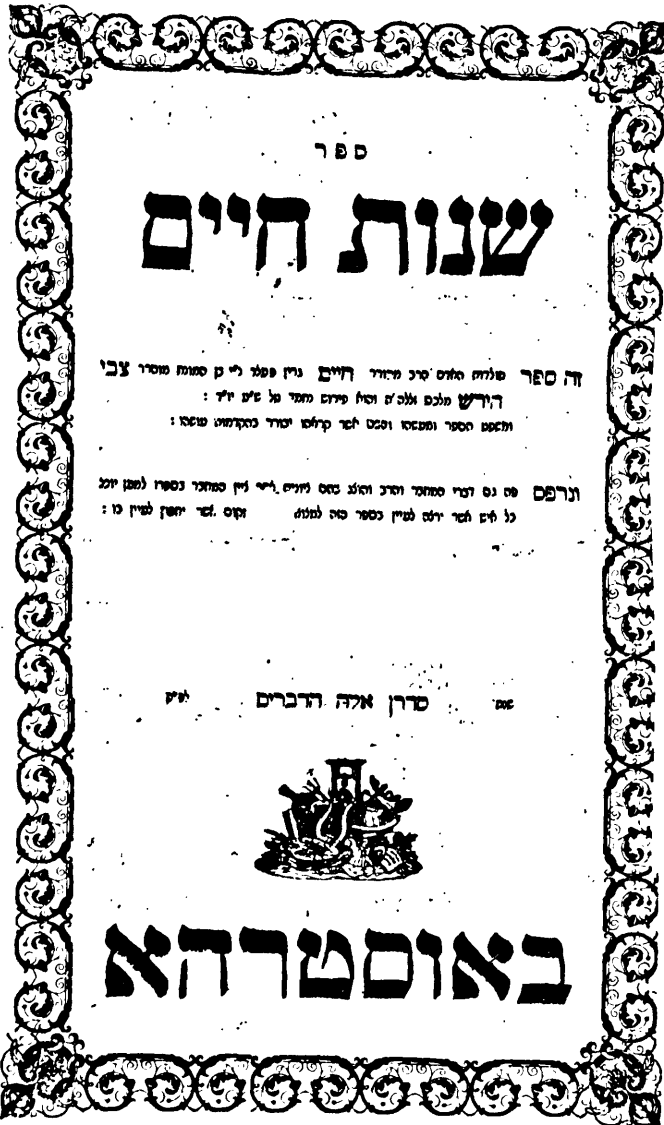
הוא חלקו מוציא על המשה הישיב תורה משה ועד נפלא : להודים התה אדה : כואד מכ תים על ררך
 פדים נובעו' ספון הוצא מקודש דקשים רוב הגאון אסתי החסד הספוקים ככל קעו ארץ פאר
 מקודשים : סתק וחבונתו משמח אלהים ואנשים : מאור הגולה סינא ורכנא **פנתם הלוי** אש התינוק זיל תשר
 סנוז ששים : כן הרב הגאון סודר' צבי הורש הלוי ז"ל : כן הרב הגאון סודר' מאד
 הלוי ז"ל כן הרב הגאון סודר' ז"ל **שמואל שמעלקא הלוי** ז"ל
 הסעלה בקודש גאון עולם סרור הדים אשר שם נודע
 וכמה אסתי : ספונים יקים כשם וכשם אצוי : הגאון אסתי החסד הקדוש ספודר' **שמואל**
שמעלקא הלוי ז"ל האבדק ניקל יעירג יע"א הסאר לרין ורורם : ככפר **פנים יפות**
 הלוח נוכחים : והתה סוחתו כבוד נקלה קדושה וספוארה
 רס"ן הספודרה אשר שפם שם את ישראל שלם ושלשים שנה כפוכר בכפר והתמר לחסו תורה אשר חובר בני הגאון
 האבדק ס פת הדר המצרכים ס הירי **צבי הורש הלוי** ז"ל אשר אחיו תיקת אנו אלהים אבן קם תחת אכתי
 ויישב על כסא אביו שלש עשרה שנה
 ובהיותו סודר בחבריו הקדושים וסודרה היסבת לא
 וקבוקק לו השנה לסדר והדבור על התורה סאכתי הגאון החסד ז"ל כמאר : כקדמת הכפר הגיל : ואצוי אשר עלה
 לשמש בנו של קדושם דר"ר **סאנים** נ"י : מקק דבונא והוא חובר סנוז זקן ש' : והעיד ה' את הורב הכניס השילג
 והאר בכפר חלציו להרם כ הסאר
 הקדוש היה לובת את הרבים : ועדל פאר הספר סה סוכוסה יפ"ו יכא
 בארוכה בהקדמת סרב הגאון הספודים ככל קעו ארץ הסאר לרין ולרדים עלה ק"ה כש"ה סה **אפרים זלמן**
מרגליות סברור בנהמ"ה שיה" בית **אפרים** על יורה דקחול קר בני

עם ירות ססוק סקד' סו כסאל' **שם אפרים** סאר כגלן כגול סקד' ונק י"ס פ"ס ססתי יצאל ס"ס ססר
אפרים זלמן מרגליות סבראר

לטרט

סרנא ורכנא פנתם הלוי זל"ה

[אוסטרהא]

ספר

שבחי ר"י

איין וואונדערליכע שעהנע ערצעהלונג פון ר'
 יצחק לוריא ע"ה רבי אורות און די ניסים ונס
 האט בהערט און הימל איך וועט איר פונדען
 שיינע נישכטעס וואס און אדום גינומין מסמ'
 חפדים : איך ווינדערליכע מעשיות פון דעם
 בית יוסף זצ"ל א"ת איר ליבע לייט שפארט
 קיין בעלד רען די מעשה וואר שון לאנג ניש
 און דער וועלט :

זאוסטרהא

תנא רבי אליהו

מה שלמד אליהו הנביא עם רב ענן חלמידו ל"ט חלקו לשי חלקי'
חלק ראשון נקרא סדר אליהו רבא וסלק שני נקרא סדר אליהו ווטא
חלק נכתובות דף ק"ז [כונא בפתיחה ספר זה] ודבריו בקדושים כס
ים בנהלי אש ילכינו הלכות דבש וסלב תחת לשונו לשון זכב לשון
אשרי מי שחלמודו בידו אשרי מי שדברי הספר הקדוש הכבד כזכ
ל"ט בשימו : ונתחוקם כשרדים המפלים ליכנות פאורו כדפס:וכו עוד
כפעם בדפוס נאה ומסודר

באוסטרהא

בשנת . הקצ"ח לפ"ק

תרגום יידי בלתי ידוע של ספר "אלף לילות ולילה"

סיפורי אלף לילות ולילה היו ידועים שנים רבות רק בארצות המזרח. לארצות המערב הגיעו רק בתחילת המאה הי"ח, כשהתחילו לתרגם לשפות אירופיות. לראשונה הופיע התרגום הצרפתי, וממנו תורגמו לגרמנית ולרוסית ועוד, עד שבמאה הי"ט נתפרסמו בכל העולם בתרגומים לכל השפות. אשר לתרגום יידי רושמים הביבליוגרפיים את התרגום הראשון — פרנקפורט דאדר, תקנ"ו [1796]. בנוסח השער של תרגום זה אנו קוראים: "...צו ערשט ווער זיא אין (אראבישי) שפראכע דא פאן זיא דען נאמן האט (אראבישי ערצעהלונג). דער נאך ווארד זיא אין פראנצעזישען אונד אין האללענדישען אונד האך דייטשען אונד יעצט אין יודיש דייטש איבר זעצט...".

נעלם מהביבליוגרפים שהתרגום היידי קדם לתרגומים שאחרי הצרפתי, והדפסתו החלה מיד בסמוך להשלמת התרגום הצרפתי. כבר בשנת תע"ח [1718] — אחרי שבשנת 1717 הופיע החלק האחרון של התרגום הראשון, הצרפתי — החלה הדפסת התרגום היידי, אלא כנראה, לא אסתייעא מילתא, ומטעמים בלתי ידועים לי הופיעו רק 21 לילות.

המתרגם העלים את שמו. מסגנונו בהקדמתו ובפתיחה, נראה שהיה בר אוריין וגם קרוב לספרות חילונית. ספר חדש זה, בצרפתית, אך זה הופיע, וכבר הגיע לידו והתחיל בתרגומו, וע"כ אולי היה המתרגם תושב מדינת צרפת. בתרגומו נתקלים אנו במלים צרפתיות, כגון: אמברא, מאדאם, ועוד, אך אין להביא ראיה מזה. ואפשר הוא אגב שיגרא של הלשון הצרפתית שממנה תירגם. את מחיר הספר קבע במטבע שילינג. מתרגם זה היה גם פלאגיאטור, שכן בנוסח השער, ובהקדמתו, אין אפילו רמיזה קלה לכך שאין הספר הזה מקור, אלא תרגום. אדרבא; מלשונו בהקדמתו מתרשם הקורא שלפניו ספר יידי — מקורי. הרי הוא כותב בין החרוזים: "...פון מיר אויז גטראכט, אונ וואול אונ היפש גמאכט...". אף גם לא השתמש בשם הספר המקורי,

1) באוסף פירקוביץ בלנינגרד ישנם שרידי כתי של "סיפורי אלף לילה ולילה" בערבית באותיות עבריות, שזמנם, לדעת החוקרים, מהמאה העשירית או האחת-עשרה.

„1001 נאכט“, אלא נתן לו שם עברי. אודה ולא אבוש, שכשהגיע הספר לידי לראשונה, וראיתי את שמו, והצצתי בנוסח השער וההקדמה והפתיחה, הנחתי שלפני תגלית חשובה: נוסח יהודי של סיפורי אלף לילות ולילה“, חיקוי לנוסח הערבי. נתאכזבתי אחר כך, כשהצצתי בסיפורים וראיתי שאינם אלא תרגום סיפורי הנוסח הערבי הידוע. וזה נוסח השער:

ב"ה נדפס בק"ק וואנזבעק «מראות הצבאות» דז בוך ווערט (שפיגל) פון דער וועלט. «פון אונז ביליך אלזו גימעלט: «דריין זיך איין יעטוועדר שפיגלן קאן: «יונג. אלט. רייך. ארם. פרויא אונ מן: «פון שס"ה מעשיות איז עז איין גריכט: «דרויז קומט דר וועלט איין גרוס ליכט: «פון אלי חכמות מוסר אונ גרעכטיקייט: «אין יראת שמים צו פר ברענגן די צייט: «אך הקב"ה זיין גבורות צו פר שטיהן: «ווערט מן אין דיין בוך פיל ערזעהן: «בשנת דא שפיגלט אייך [תע"ח] לפ"ק בדפוס הר"ר ישראל ברי אברהם ז"ל פ"ב דף. 8. אותיות צור"ר.

התוכן: מעבר לשער – דף ב: הקדמה; דף ג–ו: הקדמה שניה; דף ז–מו: אינגג [פתיחה] צו דיא מעשיות (בראשי העמודים מעשה); דף מז–פב: היסטוריא פון דעם ערשטן טאג – היסטוריא פון דעם זיבנטן טאג.

ספר זה רשום ברשימת שטראאלן של ספרי המוזיאום הבריטי, אך לא הרושם עצמו ולא הביבליוגרפים וחוקרי יידיש שאחריו העלו על דעתם, כי מאחורי שם זה מסתתר תרגום יידי של סיפורי אלף לילות ולילה.

ב

לסיפורים קודמת פתיחה, שתוכנה הוא סיפור שמתוך לסיפורי 1001 לילות, ואינו נמנה עמהם, אלא משמש להם מסגרת:

מעשה בשאהריאר מלך פרס, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג. מאז נהג לשאת בכל יום אשה חדשה, ולהוציאה להורג כשהאיר היום

(2) ראוייה לציון מידת ההעזה שלו, שהעז לשבח כך מקחו, „סיפורי אלף לילה ולילה“.
 (3) נדמה לי שזהו הספר היחיד שהלמ"ק ניתן בו בידיש.
 (4) לפי ח.ד. פרידברג העביר מדפיס זה, בשנת תע"ח, את בית דפוסו מעיר קיטן לעיר יעסניץ (תולדות הדפוס העברי באירופה, עמ' 76), אבל מספר זה אנו רואים שבין קיטן ליעסניץ התעכב בוואנזבעק והדפיס שם (ואולי גם עוד ספרים).

מראות הצבאות

רז בוך ווערט (שפיגל) סון דר וועלט.
 : סון חוגו בילך וואו גמאלט
 : דרינג זיך חיינ יעטווערר טפינגן קמן
 : יונג י הלט י רייך י מרק י ערויח מול אן
 : און שס"ה מעשיות מי עו מיין גריכט
 : ררוז קוואט דר וועלט מיין גרוואט ליכט
 : סין חליחלאוה אוכר מונ גרעכטיקייט
 : מין יראת שמים לו סר ברענגן די לייט
 : דך הקב ה זיין גבורות לו חר סטיהן
 : ווערט אן מין דיין בוך פיל ערוזנהן
 בסוף דא שפיגלט אייך לסי

ברפוס הר"ד ישראל
 בר אביהם ז"ל

שער "מראות הצבאות", וואנזבעק, תע"ח

למחרת ליל חופתו. שרי המדינה לא מצאו שום עצה לזה. לימים, הציעה בתו של אחד השרים — שאהאראזאדה שמה — לאביה, ששיאנה למלך, ובטוחה היא שתוכל לבטל את הגזירה וישאירנה בחיים. אביה גער בה, אבל ללא הועיל, והיא נישאת למלך. בלילה הראשון התחילה לספר סיפור מרתק, ולא הספיקה לגמרו עד שהאיר היום. המלך שהשתוקק לשמוע סוף הסיפור, דחה את הוצאתה להורג ליום המחרת. בלילה השני סיימה את הסיפור דאמתול, אבל מיד התחילה בסיפור חדש, מרתק יותר מהראשון, ולא הספיקה לסיימו, וכך מדי לילה, מסיפור לסיפור, עד 1001 לילות. בינתיים הרתה וילדה והמלך השאירה בחיים ונתבטלה הגזירה.

סיפור זה, בנוסח זה, מצוי במהדורות הרבות של סיפורי 1001 לילות, כולל המהדורה היידית הנ"ל, פרנקפורט דאדר תקנ"ו, וידוע הוא לכל⁵.

המתרגם האנונימי שלנו תירגם רק את סיפורי 1001 לילות, ואת סיפור הפתיחה הזו לא תירגם, אלא הדפיס פתיחה משלו, וגם בה סיפור-מסגרת, אבל בנוסח אחר לגמרי; לא שאהריאר מלך פרס, אלא בענדרארי הגדול מלך הודו, והמלך אינו הורג יום את נשיו, אלא שאינו רוצה כלל לשאת אשה. מספרת הסיפורים לא שאהאראזאדה שמה אלא מילילא שמה. את הסיפורים אינה מספרת בלילות אלא בצהרים, ולא בחדר השינה של המלך אלא בגינת הביתן שלו, ובנוכחות שרי המלך, ואינה מפסקת באמצע אלא מסיימת, ולא במשך 1001 לילות אלא במשך שש"ה ימים. זהו סיפור ארוך, בן 80 עמודים, מלא הרפתקאות מסובכות, סכנות והצלחות ומאורעות שונים — ביניהם גם משעשעים — ולא חסרה גם קצת פורנוגרפיה:

מעשה בבענדרארי הגדול מלך הודו, שאשתו בגדה בו והוציאה להורג, ואעפ"י שעדיין לא היו לו בנים לא רצה לשאת אשה חדשה, משום שהחליט שנשים נאמנות לבעליהן אין בעולם. גדולי המלוכה שהיו מודאגים מאד מכך שלא ישאר יורש לזרע המלוכה, וכסא

(5) כסיפור עצמאי נדפס סיפור זה בשם: „איין שיינה היסטאריע פון איין קיניג אויש דעם לאנד פערטייער". מווש"ד, [23] עמ 8°. אותיות צר"ר. מכיוון שהוא מנותק מסיפורי 1001 לילות הוכרח המו"ל האלמוני לסיימו בנוסח אחר, והרי נוסח הסיום בסיפור זה: „...אזו ערצילט זיא (שעכהעראזאדע) פיל פייני גישיכטי אונ דער (סולטאן) הערס זיא צו אונ עש גיפעלט אים זייער וואול ער זאגט איך מעכט גערן אויש הערין דיא גישיכטין אונ עש דווארט זייער לאנג ביז עש איז פר גאנגין דער צארין פון דעם (סולטאן) אלזא לאזט ער זיא לעבן אונ זיא זעהין קינדר אונ קינדש קינדר. ענדי די גשיכטי."

המלוכה יעבור לזרים, דברו על לבו שלטובת המדינה חייב הוא לשאת אשה ולהשאיר יורש. כשהתמידו בהפצרותיהם ימים רבים, נעתר להם סוף סוף, אבל בתנאי שאם יטיל איזה חשד על האשה שיקח, אפילו קל שבקלים, יוציא להורג אותה ואת כל משפחתה ואת כל השרים שיעצו לו לשאת אשה: את הסכמתם לתנאי זה יצטרכו לתת לו בכתב ובחתימות ידיהם. שום אשה לא רצתה להסתכן בתנאי זה. לימים הציעה בתו של אחד השרים — מילילא שמה — לאביה, שישיאינה למלך והיא בטוחה בעצמה שלא ימצא בה שום עילה לחשוד בה, אפילו חשד כל שהוא. אביה גער בה, כיצד היא מעיזה להסתכן בעצמה ולסכן את משפחתה ואת השרים שיחתמו על התנאי, אך כשהתעקשה הכניסה אביה אל המלך, והיא הציעה למלך נסיון לשנה, כלומר: שלא ישאנה מיד, אלא יכניסנה לארמונו למשך שנה, ויום יום תספר לו סיפורים, שמהם יווכח המלך, שהחלטתו כי אין בעולם נשים נאמנות, אינה נכונה, ואגב, במשך השנה, יוכל לשים עין על התנהגותה, ובתום השנה יוכל לדון עפ"י התנהגותה, ויחליט, או שישאנה בלא שום תנאי או שיגרשנה מארמונו וחסל. המלך הסכים להצעתה, הכניסה לארמונו, ויום יום היו מתכנסים, המלך ושריו, אחרי סעודת הצהריים, בגן המלך, והיא היתה באה ומספרת להם סיפורים, עד שהיו חוזרים לבתיהם. כך הספיקה לספר במשך השנה שס"ה מעשיות, ובתום השנה נישאה למלך בלא תנאי, והם חיו חיים טובים והשאירו יורש לכסא המלוכה. שס"ה מעשיות אלו הוא הולך ומדפיס עתה.

לפי זה סיפורי 1001 לילות הם פלאגיאט, אבל סיפור הפתיחה הוא מקורי והוא כולו שלו, אם לא שנניח שגם סיפור זה לקח מאיזה מקור אחר, והוא רק הרחיבו בהוספת נופך משלו. והדבר צריך בירור.

מובן מאליו שלפי פתיחה זו לא יכול היה להשתמש בתרגומו בשם המקורי „1001 לילות“, ולכן החליפו בשם עברי, „מראות הצובאות“, כנהוג בימים ההם שהיו נותנים שמות עבריים גם לספרי יידיש, וכרגיל, שמות עבריים לספרים, רוב רובם אינם מרמזים על תוכנם.

ג.

חוץ מהפתיחה הנ"ל הקדים המתרגם גם שתי הקדמות. בראשונה שבהן הוא כותב, שבעבר היה אדם עשיר וישר הולך. כשהעשירות פרחו ממנו ונשאר עם היושר בלבד, התחיל חושב מחשבות במה

להתפרנס, שלא יצטרך לבריות, והחליט שיעשה ספר ויתפרנס ממכירתו, והרי הוא מוסר עכשו ספר זה לדפוס בתקווה שיקנו אותו, ובבטחון שהקונים יהנו מקריאתו, שכן ימצאו בו הרבה דברים שלא ראו ולא שמעו מעודם: דברי מוסר, דברי חכמה, נמוסי מדינות, סיפורי מלחמות ומאורעות העולם, ואגב הנאת קריאה יקיימו גם מצות גמילות חסדים עמו. הספר גם יביא תועלת להולכי בטל, שיקראו אותו ולא יבלו זמנם לבטלה, שהבטלה, כידוע, מביאה לידי שעמוס. מכיון שאין בידו די אמצעים להדפיסו, החליט להדפיסו לאט לאט, במשך שנה, ב' בויגן" לשבוע, שיעלה לקונים שילינג או שנים, ובהוצאה שבועית קלה שכזו יקבלו בכל שבוע חומר קריאה מרתק. בתום השנה יכרום ויהיה בידם ספר שלם. בלי התאמצות מצדו בהדפסה ומצדם בקנייתו. מסתבר, שמצא, כי ב' בויגן יכולים להכיל שבעה סיפורים, סיפור ליום לשבעה ימי השבוע, ובמשך נ"ב שבועות השנה יסיפק בדיוק להדפיס את שס"ה הסיפורים לשס"ה ימות השנה. אפשר אפילו להניח שמשום זה הפך את הלילות לימים, דחק והכניס את 1001 לילות לשס"ה ימים, כדי שיצא סיפור ליום. יותר קרוב, אמנם, להניח, שחליפין אלו, בצירוף השם „מראות הצובאות“, הם רק להסתיר את הפלאגיאט.

בהקדמה ראשונה זו הוא גם נותן טעם, מה ראה לקרוא לשס"ה סיפורים אלה בשם „מראות הצובאות“. ראשית, משום שרוב הסיפורים הם על נשים ושם זה מרמז על מה שכתוב בס' שמות (לח, ח) בשבחן של הנשים במדבר, שהביאו את המראות שלהן למשכן וזכו שיתקבלו לעבודת המשכן, בשכר שסירבו למסור את תכשיטיהן למעשה העגלי. שנית: שם זה מרמז שסיפורים הללו הם „א שפיגל פאר דער וועלט“, כלומר: הם משקפים, כמו בראי, את החיים בעולם על כל מעלותיהם ומגרעותיהם. כשם שבמראה אדם מסתכל ורואה לכלוך בפניו ומנקה אותם, כך אדם קורא בסיפורים אלו ורואה לכלוך בהנהגתו ומסירו. וכשם שהמראה עיקר שימושה הוא להתקשט ולחתיפות, כך סיפורים הללו משפיעים על הקורא להתיפות לפני הקדוש ברוך הוא ולשפר את מעשיו. ובמלה אחת, שם „מראות הצובאות“ מרמז שסיפורים אלה הם „ספר מוסר“.

מטעמים שונים — הוא מוסיף — לא יגלה את שמו עד תום השנה, כשישלים הדפסת כל הספר.

(7) כתובות ניט, צ"ב.

(8) מדרש רבה במדבר, כ"א, י"א.

ד

קשש מתרגם אנונימי זה שיצאו עוררין על „ספר מוסר“ זה, והקדים רפואה למכה, הקדמה שניה ובה תשובות על ערעורים אפשריים.

א. מדוע רוב הסיפורים הם על נשים?

משום שראה שמצב הנשים בזמנו מאד בשפל. כשהם מתחתנים אין הבריות מדקדקים על ה„קרן“ — המשודכת גופא — אם טובה היא אם לא, מיוחסת אם לא ובלבד שתכניס נדוניה הגונה. בעלים אינם מתיחסים לנשותיהם בכבוד הראוי. מפי העם רגילים לשמוע אימרה: „עש איז דאך ניקש אלז איין נערישה פרויא“ (כלומר: הרי אין זו אלא אשה פתיה). ודאי יש נשים שאינן מהוגנות, שמביאות רעה לא רק לעצמן אלא גם לבעליהן ולצאציהן. עליהן הכתוב אומר: שקר החן והבל היופיי, כלומר: החן הוא ראשי תיבות: הדלקה, חלה, נדה, חלוא חן שלש המצות שנמסרו לנשים, ונשים אשר החן אצלן שקר, שמתיחסות אליהן ברשלנות ומטפלות רק ביופין, יופין הוא הבל בלבד. אבל הקוראים סיפורים אלו רואים שיש בעולם נשים מהוגנות, חכמות וחשובות, ואדרבא, יש בעולם יותר גברים פתאים מנשים פתיות, ובה ירום בעיניהם קרן הנשים. שבחי נשים מצינו גם במקרא, כגון: מצא אשה מצא טוב (משלי יח, כב) שהכוונה למי שלא רדף אחר הממון — הנדוניה, ומצינו גם נשים שהביאו גאולה לעולם, כגון: אסתר, יעל ויהודית. גם בגמרא מצינו שחרבה טובה באה מנשים, וכי תלמידי חכמים התייחסו בכבוד לנשותיהם, ולכן אין תימא בכך שהוא מגיש לקוראים סיפורים על נשים. ולא עוד, מוסיף הוא, שאעפ"י שרוב הסיפורים הם לטובת הנשים, יביאו תועלת גם לגברים. כמובן, לא לתלמידי חכמים, שהם מוצאים הכל בתורה, אלא לפשוטי עם ובפרט להולכי בטל, שכנ"ל הבטלה מביאה לידי שעמום. שעמום אין פירושו שגעון, אלא מעשים לא טובים ומגוונים, שכן מכיוון שהם בטלים ממלאכה, הם מתפרנסים מרמאות וגניבה ועוסקים בדברים המביאים

(9) משלי, לא, ל.

(10) ברון דוד גינצבורג, במאמרו על כתב היד של „סיפורי 1001 לילות“ בערבית שהיה בידו, מדגיש שבסיפורים אלו עובר כחוט השני קו יחס של כבוד לנשים.

Записки Восточного Отделения Русского Археологического Общества. Том 5. С.-Петербург, 1891. — [כתבי המחלקה האזרחית של החברה הארכיאולוגית הרוסית, כרך 5. סט. פטרבורג, 1891].

(11) ראה, אגב, על השפעות רבניות בספרים אלה:

Perles, Rabbinische Agada's in 1001 Nacht (MGWJ, XXII), 1914 J.

לידי חילול השם, ובסיפורים אלו יראו שאנשים אינם הולכי בטל, אלא עוסקים במלאכות ובעבודות שונות, מתפרנסים בכבוד וחיים חיי כבוד. הסיפורים יביאו תועלת גם לבנים ובנות צעירים שילמדו לשמוע בקול הורים ומורים ולדבר בתרבות עם מבוגרים, ועל אלה מהם, שמזלם גרם שהם מוכרחים להיות משרתים בבתי זרים, ישפיעו הסיפורים שלא להתחצף ולהיות נאמנים לאדוניהם, ועל ידי זה יתנהגו עמהם בחסד וברכות, ויעזרו להם להשתדך בשידוכים טובים.

ב. אין בספר זה אלא מעשיות ומשלים ולא דברי מוסר, אך כשמתבוננים בהם מוצאים שהם גופם מוסר. גם בתורה מוצאים אנו מעשיות ומשלים, ואינם אלא מוסר. כך, למשל, שלמה המלך כתב ספר משלי, שהוא כולו משלים, שאינם אלא מוסר. אשה טובה אינה אלא התורה; אשה רעה אינה אלא עבודה זרה; חכם אינו אלא צדיק; כסיל אינו אלא רשע. גם בגמרא מצינו: איוב לא היה ולא נברא אלא משל היה¹², והרי כל מעשה איוב אינו אלא מוסר, שאדם שהיה הון ועושר בביתו, והתענג על כל טוב, ופתאום אבד הונו בענין רע, יסרב לשטן שרוצה לבלבלו ולא יתרעם על הקדוש ברוך הוא ולא יבעט ביסורים, אלא כשם שמברך על הטובה יברך על הרעה¹³.

ג. הרבה סיפורים בספר הם בעניני אהבות שבין בני מלכים, ומה מוסר יש בהם? והתשובה — בעבודת הקדוש ברוך הוא יש העובדים מיראה, כלומר מפחד עונשין. יש שמפחד מעונשין בעולם הבא, ויש שמפחד מעונשין גם בעולם הזה, שלא תבא מאירה בממונו או יסורים בגופו. כנגדם יש העובדים מאהבה, אהבת הקב"ה ואהבת התורה. הקורא בסיפורי אהבות של בני מלכים ימצא, שיש ביניהם אהבות לא־אמיתיות ויש אהבות אמת, ויזכור שגם באהבת הקב"ה יש אהבה לא־אמיתית, כגון שלומד תורה שלא לשם שמים, אלא לשם התפארות וגאווה, ויש אהבה אמיתית, כמו שכתוב בתורה: ואהבת... בכל לבבך — בלב שלם; בכל נפשך — אפילו נוטל את נפשך; בכל מאודך — בכל ממונד, זוהי אהבה אמיתית. גם בשיר השירים שהיא קודש קדשים¹⁴, כותב שלמה המלך על אהבה אמיתית בין איש לאשה, ואינו מתכוון אלא לאהבת הקב"ה וכנסת ישראל.

בסיום הקדמה שניה זו הוא כותב, שהוא מתחיל, בדרך שכתב

(12) בכא בתרא, טו.

(13) ברכות מ"ח, ע"ב.

(14) ידים, פרק ג', משנה ה'.

בהקדמה ראשונה – ב' „בויגן“ לשבוע, הדפסת שס"ה הסיפורים הנ"ל, שהם סיפור אחד ליום, לשס"ה ימות השנה, והוא מבטיח שבסוף כל סיפור יפרש גם איזה מוסר או חכמה אפשר ללמוד ממנו, מסתבר שאף כי לדעתו הסיפורים הם גופם מוסר, לא סמך על הקוראים בזה שיבינו בעצמם.

שבעת הסיפורים שבספר, מכיוון שהם לשבוע הראשון, היה צורך להקדים להם את שתי ההקדמות ואת הפתיחה הנ"ל, ולכן לא הספיקו ב' בויגן והיה הכרח להדפיס פ"ב דף. את הבטחתו הנ"ל בהקדמה, שאחרי כל סיפור יוסיף לכתוב את המוסר היוצא ממנו, קיים בחמשה סיפורים, לסיפור הששי והשביעי דחה, מן הסתם, את הוספת המוסר לשבוע השני, אבל אעפ"י שבעמוד האחרון הוא כותב: „הישטוריא פולגט פון אכטן טאג פון דעם פרינצן דער שווארצן אינזלין: זיינר פר צויברונג אונ ערעטונג“, ומשמע שהיה מוכן להמשיך את ההדפסה בשבוע השני, לא מצאתי בשום רשימה זכר לזה, משמע שלא הצליח, ויותר משבוע אחד לא הופיע.

צוואה של חסיד חב"די ר' שמואל דובער מבאריסאוו ז"ל

בספר „בית רבי“ כותב עליו: „הוי בר דעה גדול בד"ח ופיו מפיק מרגליות ונמצא ממנו כתבים רבים דרושי עצמו. היה נוסע לרבינו נ"ע (בעל „צמח-צדק“) ואח"כ לבנו ארמור מהר"ש נ"ע. ומ"כ בבאריסאוו.“

חביא לדפוס חיים ליברמן

והחי יתן אל לבו כו'. ע"כ הרי אני בוכה ומבכה במר נפשי ובדמעות שליש שיאריך השי"ת ימי ושנותי בשנות חיו"ש עד מאה ועשרים שנה. מאות ועשיריות מורה על בחי' יחוד שנמשך מבחי' אח"פ כי על מאה וכן על עשרים כתוב שנה בל' יחיד כמ"ש ויהיו חיי שרה מאה שנה ועשרים שנה כו' שנמשך ומאיר בחי' כתר שזהו בחי' מאה בבחי' חו"ב שזהו בחי' עשרים והכל ע"י בחי' מילוי דשם ס"ג בגימט' ל"ז בחי' הבל כמנין ויהיו. יח"ר שאזכה ביני וביני לשוב לפני ית' בתשו"ש מקרב ולב עמוק בחי' הבל הפנימי קלא פנימאה דלא אשתמע כדי לתקן מה שפגמתי בנפשי ורוחי ונשמתי ברה"ר טורי דפרודא ולהעלותם לרה"י יחידו ש"ע). את בני יחידי אני מזהיר ומבקש שהשנה ראשונה עד י"ב חדשים במילואם ילמוד מדי יום ביומו משניות פ"א שחרית אחר תפ"ש, ופ"א ערבית קודם השכיבה וקודם ק"ש שעהמ"ט דוקא. וכי משנה אותיות נשמה וב' תיבות אלו משנה נשמה הוא ג"כ אותיות משה נו"ן שע"ז אמר בזוח"ק ע"פ ולא ידע איש את קבורתו קבורתא דילי' איהו משנה פי' שהשורש שלו בחי' מ"ה שבו המאיר ובא בגילוי גמור באות שי"ן בבחי' קוין ג' ראשים או ד' ראשים קבור ונעלם בבחי' שער הנו"ן שע"ז מורה אות הנו"ן ואתפשטא דמשה בחי' מ"ה שבו שזהו ג"כ שער הנו"ן ישנו בהעלם בכאו"א מישראל מצד שרש שרשה הראשון של הנשמה ובגילוי יכול ג"כ להיות נמשך ומאיר ע"י לימוד המשנה כידוע ומובן כ"ז מס' מגיד משרים ג"כ בזה ועי"ז יוכל להיות תיקון להנשמה. וביום היאצ"ט ילמוד כמה פרקים ובאותו יום יתן משקה על המנין וזכרו ג"כ אותי ואת שמי ואת זכרי לחיים, לחיים ארוכים אמיתיים ונצחיים וגם מדי יום ביומו משנה הראשונה כולה יאמר הקפיטל תמניא אפי בבוקר בבוקר תיכף אחר התפלה

קודם לימוד המשניות לבד הקאפיטליך תהלים שמצד החיוב לומר על הסדר בקביעות יום יום קודם.

ועתה תפלה אני לאל חיי על ימים הבאים לקראתינו לשלום שיאריך ה' ימי ושנותי ואשאר בחיי חיות ואהי' בריא בבריאות ... ויערה ה' עלי רוח ממרום לחזק את מוחי ולבי לתורתו ועבודתו למען לא אבוש ולא אכלס לעולם ועד. ואני הצעיר לימים כעת אני עומד על פרק הח"ן דהיינו שבער"ה הבע"ל אי"ה אהי' בן נ"ח שנה מיום הולדי ולע"ע רחוק אני מענין ובחי' ח"ן לא מיני' ולא מקצתי' כי על בחי' ח"ן כתיב ונח מצא חן (תיבת נח היא אותיות ח"ן כי נח הוא יסו"א ע"פ הקבלה וע"ד החסידות הוא נייחא נייחא דנפשא ורוחא ונייחא דנשמתא שמעורר גם לבחי' נשמתא דנשמתא בחי' ניצוץ האלקי המאיר בבחי' יחידה שמשם באים ומאירים בחי' יגמה"ר להיות נושא עון ועובר על פשע, ולכן נח גם חן במ"ק בגימט' י"ג ומי יתן (תיבת מי גימט' נו"ן הנמשך מבחי' אנכי מי שאנכי שהוא בחי' נשמתא לנשמתא הנ"ל שאזכה לסיים עד ימי חיי אף עבודה תמה וישרה של עבודת הבינוני בכדי שאוכל לשוב לפניו ית' שעה א' כו' על ח"ן שלי ר"ל.

והחי יתן אל לבו, אם כי מקרא אינו יוצא מדי פשוטו, אך לפי פי הפשוט בלבד לא חי' לו לכתוב הלשון יתן אל לבו כ"א ישיב אל לבו, כי הלשון ניתנה לא שייך כ"א בדבר גשמי הניתן מיד ליד אבל לא ברוחניות הלב. אכן באמת יש בזה עוד ענין עמוק הוא שמחוייב כאו"א מישראל לשית ולשום אל לבו פנימה תוך תוכניות נקודת תעלומות לבבו ענין מהות עצם כח וחיות אור האלקי הנטוע ומושרש בקרבו משרש שרשה הראשון של הנשמה כמו שהיא חבוקה ודבוקה בך ביד הנותן בעצמו כבי', ואזי ממילא כמים הפא"פ כן גם ותחי זה הקב"ה הנק' חי ולא בחיים שממנו ית' נמשך חיי החיים להופיע חיים למעלה מעלה עד אין קץ ולמטה מטה עד אין תכלית הוא ית' יתן בדרך מתנה מלמעלה בחי' פנימי' ועצמי' חי ולא בחיים שזהו בחי' ניצוץ האלקי שבנשמה הנק' בשם נקודת יהדות שיומשך ויאיר בגילוי גמור אל לבו לב האדם העליון וגם אל לבו האדם התחתון בכל חלקי נרנח"י שבנפשו שישוב לפניו ית' בתשו"ש כדבעי וכמ"ש והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה כו' ולפיכך אשרי איש מפחד תמיד על ושוב יום אחד כו', ועל למען אשר יצוה כו' ואזי גם אני הדיוט בתוך כלל כ"י מחוייב אני לעורר את לבבי על יום הפקודה רח"ל ולצוות בדעת צלולה כך וכך כו' וכו' ובעניני ... רוחניות כפי מה שמבואר הכל באר היטב בהצוואה הגדולה וכו' ותפלתי שגורה בפי על אריכות ימים ושנים

ובתו' ועבודה שבלב ואוכל לשוב לפניו ית' כדבעי יברכני ה' ויאר ד' פניו עלי ויחנני במתנת חנם לחיים ארוכים חיים טובים ושלוש... אור ליום ב', בעשתי עשר חודש בשמיני בו שנת הוא ישוב ירחמנו נאום שמואל דובער בלא"א המנוח מ' צבי הירש זלה"ה

היום הזה התבוננתי היטב היטב וקרעתי הצוואה דשנת אמת וצדק ובנייר הזה שהוא אצלי כעת העיקרית שכחתי בעמוד א' לרשום כו' וכו' החברה של חש"א תוך ימי שלשים רח"ל יעשו מדי שבת בשבתו הסעודה שלישית בתוך ביתי ויזמרו בני היכלא יחדיו בניגון הידוע ועוד שלשה ניגונים מאותם הנגונים השייכים לד"ח דא"ח ישוררו ג"כ עד תפלת ערבית. וכוונתי כך היא שאותם המתפללים במנין שלי במנין המנויים בשבת ההיא לדגלו מחוייבים הם לעשות כנ"ל, ואותם מהם מדגל אחר רק שהוא יודע בעצמו ויודע בנפשו שהוא ה' רעב וצמא לשמוע ממני לעת ההוא ה"ה ד"ח מחוייב ג"כ להיות בהמנין הזה לעת הנ"ל מדי שבת בשבתו ואני תפלה לאל חי על ימים הבאים אי"ה יחי לי לאורך ימים ושנים בחיים ארוכים וחיים טובים ושלוש.

אור ליום הששי לסדר ועושה חסד לאלפים בעשתי עשר חודש בטוב בו הוא ישוב ירחמנו פ"ק באריסאוו. נאום

והחי יתן אל לבו כו' (פי' יתן ולא כתיב יאמר או ישיב כו' כי החי הוא הניצוץ אלקי הנק' בשם נקודה שלמעלה מעלה אף מבחי' פנימי' נקודת תעלומות הלב, וגם למע' מעלה אף מבחי' הארת עצם היחידה הנק' בשם נשמה דקה והיא חבוקה ודבוקה בך ממש, ובחי' הזאת כמו שהיא במהותה אינה מאירה כ"א לבתר חי' ימי' ושנותיו של אדם בעלמא דקשות ודוקא בעוה"ז שלאחר התחי' וד"ל. ע"כ מחוייב כאו"א מישראל אף שפל ערך כמוני להתבונן בענין הזה בדר"כ ולהבין היטב לאשורו שעל בחי' הזאת כתי' אני ה' לא שניתי כו', וגשמי' שבגשמי' אף חי' צוני' דחי' צוני' עם רוחני' שברוחני' אף פנימי' דפנימיות הכל בשוה נגד בחי' הנ"ל, וכשם שכל אלו פרטי המדרי' הנ"ל אינם תופסים מקום כלל וכלל, כמו"כ אינם מעלימים ומסתירים כלל וכלל, וע"ד דוגמא דדוגמא מעין עוה"ב שאחר התחי'. ולזאת מצד השלילה ע"ד שם המושאל לא שייך לאמר על בחי' הנ"ל כ"א נתינה כדבר הניתן מיד ליד וא"כ ממילא מובן כי לעת ההתעוררות שנתעורר רוח האדם בקרבו להתבונן מעט על עלמא דקשות כנ"ל אז לבד שמחוייב החי שיתן אל לבו חיים אמיתי' ונצחי' שזהו ענין התשו' כמא' ושוב יום א' כו' כמו"כ מחוייב החי שיתן אל לבו ג"כ חיים גשמי' היינו לצוות לביתו

כו' וד"ל. ודי בזה, שלא לדרשה קאתינא וכל הדרשות לא יועילו בעלמא דקשוט כידוע ומובן). ומצאתי עלי חובה כעת לצוות לביתי בכל ענין ואופן היותר מועיל היום עפ"י גוף ועצם שורת חדין בגמ' ופוסקים באופן שלא יזוז מזה אפי' זיז כלשהוא ח"ו וח"ו, ועם כי באמת יש לי צוואות מוכנות מכבר כבר, אך עתה הזמן גרמא מבית ומבחוץ לשנות בענינים אחרים מן מה שכתוב היום וכן יקום דוקא רק שאותם הענינים שאינם נזכרים חכא בצוואה זו יקום כמו שכתוב התם ותכל בלי ישונה ח"ו וח"ו, וסידור סדר הצוואה ... כך היינו שנמצא אצלי כעת כו' וכו'. לבני ש"י נותן אני ומוריש אני בפירוש אדעתא דחכי שיחי' שייך רק לו לבדו עד אריכות ימי חיי או ליורשי אחרי' בלבד, אבל לא לכתובת אשתו ולא לשום בע"ח שלו ושלה. (ואם כי יש לפקפק בזה הרבה בדיני בריא ושכ"מ ובעניני וחלשונות של לשון מתנה ושל לשון ירושה אבל אחרי כל הפקפוקים והפלפולים דעתי דעת הנותן והמוריש בפירוש דוקא כפי שכתבתי ולא באופן אחר ח"ו וח"ו. ויש לי עוד טעם כמוס בזה המכריע את כף המאזנים של ענין הפקפוק והפלפול שיש בזה וד"ל).

ובענין הספרים והחפצים והמטלטלין הכל יהי' שריר וקיים כפי שכתוב בצוואה הגדולה הכתובה מכבר כו' וכו'. ובני יחידי ש"י מחוייב להשגיח עלי' בכל מילי דמיטב השייך לכיבוד אם שלא תהי' לבוז ח"ו וח"ו לבד גוף ועצם מצוות כיבוד אם השייך עלי' בפ"ע כ"א גם למען בקשתי ואזהרתי, וד"ל.

לחברה חסד של אמת יתנו חמשה ר' כסף ועוד יתנו להם סך שני רוכ"ס על קידוש של חד' שבתות מן החודש שלשים רח"ל ועל קידוש במקום סעודה יקחו משלהם כנהוג ובעת מעשה יזכרו את שמי ואת זכרי לחיים ולחיים אמיתיים ונצחיים כו' וכו'.

ועתה אני תפלה לאל חיי שיחנני השיית בחיים ארוכים וחיים טובים שאזכה לשוב בתשו"ש עד מילוי ימי שנותינו בהם שבעים כו'. ועד מילוי הסדר המסודר מתנא דידן במס' אבות כו', ואם כח יאמר לא חפצתי אזכה למתנת חנם שאוכל לומר בפח מלא ובלב שלם מתוך תוך נפש ולב ... הנני הנני כו'.

ועל כל הנ"ל לראי' ולאות מהימנא באתי עה"ח אור ליום החמישי בעשתי עשר חודש בעשרים בו ויאמר השלום לפ"ק פק"ק באריסאוו. שמואל דובער בלא"א המנוח מו"ה צבי הירש זלה"ה.

צוואה הקדושה

מאת גפתלי בן יעהב אבינו ע"ה

שצוה לכניו קורם פמירתו הדבק בדד וכיראתו
 ושני חזיונות נמלאים אשר הוה על יהודה וישראל
 הביטו וראו בני ישראל אשר וכינו כימים האלה
 בזמן הוה כי נמצא מרגניהא טבא העלים
 הקדושים האלה בכ"י על קקף ישן נושן בבית עקד
 הספרים הגדוע בכל העולם בשם נאמינאל ביבליו-
 מיקא בעיר ס א ר ו ז הכירה והגיעו הגה מן רב
 מוסלא ומפגנ דשם אשר העתיקם אוה באוה מן
 תכ"י דשם.

ודגה אם כי מעט הכמות ושכר ההדפסה אך מצער
 היא אף ליקרת ערכה יראתי להדפיס חרבה
 ע"פ מצוה קצוב

סך 20 קר.

הובא לביה"ד ע"י ה"ה מר"ה עזיאל פירשמינבערג
 ג"י מר"ה מר"ה יהודה ארי בודערמאן ג"י שוחטו
 בזה בדרססה ראשונת לבר.

Zewuuh Hakdosche

Verlag und Eigenthum des
 Essl Fürstenberg & Leib Biederman
 aus KORZENIEC, bei WARSCHAU.

Gedruckt bei

A. Eusinowski in Tarnow 1882.

דער דילעכסטע דראק ביי א. רושינאווסקי

צוואת ר' יהודה אבן תבון
וצוואת הרמב"ם, ומשלי חכמים

יצאו לאור ראשונה

מאת אוצרות כ"י הכארלעיאנא

Berlin, 1853.

Printed for H. Edelman.

צוואה

של הנאון והסד כוה"ד שופטל

וצל בן הנאון דב"ר בון ד' סעודת

בעל שני קה"ת דב"ת

1836

1836

עם צוואת סדר הנאון המנוח

רבי נפתלי צבי

דעטש דק"ק סינק

ע"ר גרשון אליז במ"ר

Печатать позволено. Вильно
12 Маіа 1838 года.

Цензоръ А. Боровскій.

МИНСКЪ

Въ Типографіи Г. Блонштейна.

1856.

ספר

צוואה

מדרב הגאון המפורסם רבי נפתלי

הבהן זצ"ל

טס חסידיו ונדל רחמנותו כנר מדע מחנכתו הקדושים
וסוסו ציד כולו מחנולר במים הספר כשעת
טערתו מלאי סלוח :

אשר

בוספט בהגות מהרב המסיד איס אלקי רב ארימלק

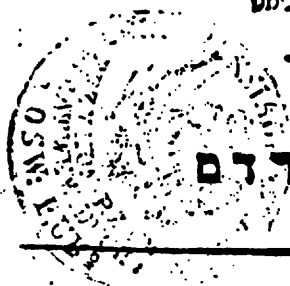
וגם

זיל למטן ילמדו ליראה את השס כל סימים

והשיית חכט לראות כביאס השיטנו

במכרה כיטט

למן :

אמשטרדם

[יאהאנסיסבורג]

ס פ ר
צוואה

בהרם הגאון האבטו הנסר הנדול רבן של כל בני העדה
החסיד המפורס

ישיבת לוי בן יצחק

אב"ד הק"ק איסטרלאו ובק"ק אשנן והגליל ובק"ק טראנקסיעס הישיין

בעל הספר ספר ברבתי ה'

האדוין

בדפוס יהוצאט

ירדום מאור לנר

בהרם הגאון הקדוש סאיובוצא זצלה"ה

תרע"א

СЕФЕРЪ ЦАВОЕ

№ Т. 6. №

ЗАВЪЩАНІЕ

РАДНИЪ

Изданіе и Типографія, Ерухема Лайнера.

1911.

ספר

צוואת ריב"ש

והנהגות ישרות

אשר נמלא בלתי תפוסה ספידה ופרישא ליש אלקים
 עהוריר ישעיה סניד וריע דקיק יאנאכ הלל
 המה לואח והנהגות ישרות בפורס ונחפלה ונשאר
 מדות אשר נשמע עשה קדוש ליש אלקי צוניא קדישא
 וכו' עהוריר ישראל נעשיט זללהים ונחפסו עליהם
 הנהגות ישרות מליש אלקי צורק עהוריר רוב בער
 מיה דקיק מפזריטש וגם כונח הרמילה במקום
 מקום מארי זיל ;

כתיב

תקני

ועתה כונח צמיון כז

זיווג

זיווג זכרים ונקבות
מקצועות שונים

הזיווג הוא כלי עזר חשוב במיוחד
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר

הזיווג הוא כלי עזר חשוב במיוחד
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר

הזיווג הוא כלי עזר חשוב במיוחד

הזיווג הוא כלי עזר חשוב במיוחד
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר
למקצועות שונים ובעיקר

צוואה

מכתובת יד קודש הרב המפורסם זונינא קדישא חסידא
 ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו איש חלקים
 קדוש מו"ה אהרן זנוק"ל מקארלין

זכותו יגן עלינו

גם זמר נאה מרחב הקדוש המפורסם מו"ה אהרן
 זנוק"ל אשר היה משורר ברוח קדשו בשבת קודש

ועש"ו קינור לטובה בעקבות הקדש אהובות ובכבוד ישרות
 ענתו של הרב בעקטל הכ"ל ה"ה הרב המפורסם זונינא קדישא
 ופרישא נ"י ע"ה פ"ה אור ישראל וקדושו קש"ה קו"ה
 אשר זנוק"ל מקארלין

זכותו יגן עלינו

נוסף על כל אלה חוכמת אל חוכרת - נדפס יחד הגהנות
 והדפוס שהני חלחא עמודי עולם מהר"ב המניד איש האלה
 המפורסם מו"ה אלימלך ז"ל - ומרחב החכם המסובל
 כמות"ר יוסף גיקטוליא ולה"ה - ומרחב המאור הגאון
 הגדול מופת הדור כו"י כמות"ר דוד הלוי ול"ה - מניד
 משרים רק"ק סטעפין

ב"ח

צוואה

של רבינו הקדוש אבינו רועינו עמוד התוך אשר כל בית
 ישראל נשען עליו איש אלקי

מרן חיים אלעזר שפירא הכים וצללה"ה

הגאבדקי מונקאטש והגלילות יע"א

נולד ה' סבת תר"ל, ועלה לשמים שיאו
 זם ב' לחודש סיון תרצ"ו, זיע"א ועכ"א.

מונקאטש תרצ"ו

צוואות

מיר ברב החזור כנהל חסיד אחיות
 מעורסם בכל תפילות ישראל סוה"ר
 ויאל כנה"ר אברהם שר"י אשר כנה
 אחריו ברכה לבניו כולו הנא מעורסם וכחיס
 ומדות ישרות ונעימים לשמעם לכה"ה לילך בדרך
 הישר ולעבוד השם לא יזוז מדבריו ויפ"י דבר
 קל כי כולם ככרחים ואין כי מיתריות לכן
 אח"י כיוו כספ"י ורב ככדי לקנות
 כפר כנו כי כה"ה קטן הכת"ת
 קבל הוא רב האלימות כאשר ירטה
 ברזחם בו :

לפי יערי הוא דפוס שקלאב.
 ולפי ווינער הוא דפוס דוכראוונא.

צוואת הגאונים

צוואת רבינו הרב הגאון המפורסם רשכבה"ג מוה'
עקיבא אייגנר זצ"ל וצוואת רבינו הגאון אבתי
עמדת הגולה וכו' מוה' יעקב זצ"ל אב"ד דק"ק ליסא
וגלוזה אליהם תולדות הגאון חכם צבי זצ"ל מכ"י
קדשו של בנו הגאון ר' יעקב עמדין זצ"ל

נדפס פ"ו ר' שלמה קאסירלאוסקי נ"י

ווארשא

שנת ה'תר"ה לפ"ק

ברפוס הרבני מדר"ד נתן ישריפמניסער נ"י

ЦЕВОАСЬ ГАГОНИМЪ

т. е. Тестаментъ Раввиновъ

ВАРШАВА 1875 .

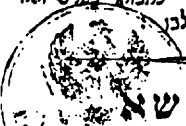
въ Типографіи Н. Шрифтгиссер а.

на улицѣ Калевки № 2242

צוואה

תמצא בתרמילו של אותו צדיק

הרב גדולתהסוד האמת גבר מדיק תמים
 בתעטיו וכל הגושריו היו לשם שמים
 בו יבין כל היגור הכללי בריאחו ויזכור יום שבו
 לעמדו ויאל נקי מהעוה"ל בלי שום פנים ושון ויזכה
 להיום ומשכבים חליו בחשובה שלימה וימלאו מטהו
 נכונה בחור עולם כגדלים ויבחו אנה קדוש וסוד
 כאשר כלתה עשו של חוחו מדיק הרב הסוד
 המפורסם מאי זכר משה אברהם אלהיה
 ג"ע ות"ן דיק לאוד"י כמבואר בפנים והדי
 ימן אל לבן

ווארשא

בדפוס של הרבני סודו צבי יעקב סדמטין סודור
 אליהו י"ל באב"ת

לפרט החכמה הזי מחברת : כי ידעו למען
 אשר יטה את בניו אחריו ושמו דין
 כי לפיק :

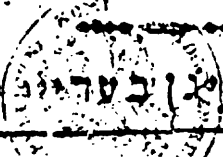
CAWUE

w Warszawie 1845 r.
 w Drukarni H. E. Bomberg.

צוואה

צוואה וארוכה. אשר הניח אחריו ברכה. איש שלם
קדוש ברוח מולד בשמים בתמימים בהלכה
היה ובתענית טובה ויורה. ה'ה' המצורפים השמיד
זקנו' המנו' מכו' ארכ צדק ויסקינד נחמו'
צוואה זקנו' מקי' כורסל: נעל המחנך ספר יסוד
צוואה הצורה. והוא ציה אל ככה. לפעולתה של
בנה הדפוס. ולהנעה כפי חושלתה וצרכה. בהחלטה
צדק החפלה חיים כרוכה. לקושלת אנוני לצנ בני אל
קיי. להיות למגד טינים חתיד לבית טובדי השם בירא'
לשמה. בכך של חחוי למנינים. צוור כסף צוור זהב
צוואה ד' אונצות וכוונות זה יגא וינאלכם ב'ג יגלי'

נדפס פה ווארשא

בית דפוס יב ערד גלובל צ'פיק

WARSZAWIE

w Drukarni M. Nesselowej

צוואתו היה

הייליגע צוואה

מן רבב הצדיק סג"ל איש אלהי קדוש הוא
 בפטרסם קל מצוה ארץ בקשת
 פהרד אלכסנדר ויסקינד ז"ל
 בעל המתבר ספר יסוד ושירש העבודה ;

היה הייליגע צוואה זמן שון בקת קאל געדרוקט
 נאארען. יעסצום האב שיק עם סעתיס גיזען אויף
 דעם לשון תבסון קוד אלע זאלען קערשפין דא
 הייליגן רייד און איר זאלט ניין עוברי השם גי'דעט
 וסקסחה ובזכות זה יבא הטאל בב"א ;

איינענברום אונד פערלאט

א. ל. קאצינעלינבויען.

ווילנא

בדפוס ר אברהם צבו קאצינעלינבויען נ"י

שנת תרמ"א

ЦАВОЕ. ЗАВѢЩАНІЕ.

Соб. в Изд. Н. И. Кандицкинограда.

Вильна въ типографіи А. Г. Кандицкинограда.
 Німецкая я. л. № 379—9. 1891 г.

צוואה

של

הרב הגדול חיים הצדיק המפורסם

מה משה יהושע זעליג

בפיה

מנחם מענדיל הכהן

ראבי"ד דק"ק דא"ע. שא"ה

נפטר בירושלים ע"ק.

בית בני קדיש

חסד ה' יעשה בטבת י"ג תר"ס. א"ק.

נדפס ע"י ה"שיתופים ה' טוביה הכהן אשתי

ור"י יוסף בעקקער בקענינסבערג.

צוואה

של אדוארדו עטרות ראשנו המנוח
מוהר אשר הכהן זללה'ה
בן מוהר מאיר ברעכער זללה'ה

נפטר אור ליום כ"ט תשרי תש"א
תנצב"ה

צוואה

הרב הנאון והצדיק המפורסם

ר' פנחס מיכאל זצ"ל האבד"ק אנטיפאליא.

עם

הקדמה וביאור מאת הלמידו המובהק

הרב המאה"צ

ר' חיים אריעזר ניצבערג שליט"א.

והרוע"ה רבים

העתקנו את הציאה בלשון המדוברת.

פינסק

ביום ס. ס. נלאאבקרסאן.

בשנת תרמ"א

ЦАВОАСЪ

т. е. МОРАЛЬНОЕ ЗАВѢЩАНІЕ

Раввина П. М. изъ м. Антополя,

съ предположеніемъ и разъясненіемъ отъ ученика его Раввина Х. А. Ницбергъ.

Типо-Лит. М. М. ГЛОУБЕРМАНА, Пинскъ.

1911

שׁוֹן מַעֲלוֹת יְחִיאֵל

וְהוּא צוּוָאָה אֲשֶׁר צוּה הָרַב מְהוֹרֵר
 יְחִיאֵל אֲרִי' הַמְּכֹנֶה מִיְכַל לִיב
 בִּיר מַתְתִּיָּהוּ הַכֹּהֵן מוֹנֵק זַע"ל
 לְיוֹצְאֵי חֲלָצִיּוֹ

הוֹצִיא לְאוֹר

נְכֹדוֹ מְאִיר בֶּן הָרַב מְהוֹרֵר אֱלִידוֹ זֵל הַכֹּהֵן
 לְזִכְרוֹן לְבָנָיו אַחֲרָיו
 י"ט מְנַחֵם אֵב אַעֲתִיד לְסָק

צוואה הקדושה

של הרה"ק זצלה"ה זי"ע

מ פ א ר צ י ו ע

בהרה"ק זצלה"ה זי"ע מביא לא

נכד הרה"ק היהודי הקדוש זצלה"ה זי"ע

עוֹלָם
ר' לייב גאלדבערג
מקיבארטי.

ווילנא

בראם ר' אברהם צבי ראזעקראנץ ור' מ'ס שריפטווער.

שנת תרנ"ז לשי"ת

Духовное завѣщаніе.

Л. Голдберга изъ кибарты.

В Л И Т В А.

Типографія Розенкранца и Шрифцетпера.

Литскій пер. домъ № 259/12.

1896.

צוואה

פ א ת

מענדל מאנדלשטאם

לבנו הראקטאר מעד.

נ. מאנדלשטאם

ווילנא

בדפוס האלמנה והאחים ראם

שנת תרמ"ג לפ"ק

ЦАВОО.

Предсмертное Увещеваніе

М. Мандельштамомъ

своего сына Доктора Медицины.

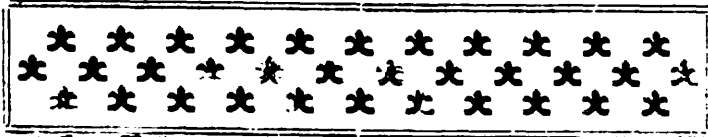
В И Л Ъ Н А.

Типографія Вдовы и братьевъ Роммъ.

Жмудскій переулочъ дома №№ 327 и 328.

1883.

בקהל

צוואת

רבנו הנאמן הצדיק יסע

משה יודא גרינוואלד ז"ע יעשכיל.

אב"ד דת"א פה"י

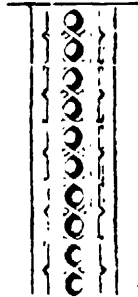
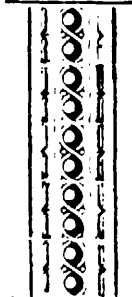
באטמאר י"ח

In baza declaratiei parohiei
orth. izr. de dato 18.II. 1920.

Cenzurat:

Virgil J. Balibanu

דפוס כרמית של ד"ר הרבנו הנגיד

משה יעקב וידער סי. ט. ווארשל

שנת תר"ס לפ"ק

(אדרום פערבאטען)

ב"ה

קונטרס

זכרון אב

זהו צוואות, הרב הגאון, ענותן כהלל, חכם לב,
 כקשית מויה יקותיאל יהודה גינזמאלד וצ"ל
 אבדיק יארע י"א, בן לאותו צדיק הגאון הקדוש
 ראש גולת אריאל מן משה בן עמרם
 בעל ערוגת הבשם ז"ע.

ואלה הדברים אשר חרט בעטיו ובעתיו מרם עלתו
 השמימה, למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו
 ושמרו דרך ה', ולרוב הפצרת בעיב וידיים הובא
 לדפוס על הוצאותם לזכות בו את הרבים, ושכח היתר
 על הציאה מוקטר ומונש לדבר מצוה רבה.

נדפס בשנת אורח ואמתך לפ"ק.

ברפוס של הגניד מרה משה שמחה נעללים נ"י.

Druck von M. GELLIS, UZHOROD.

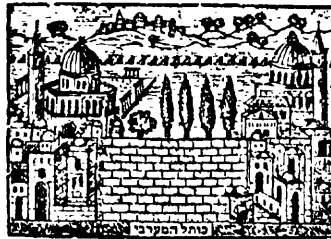
קונטרס

זכר עולם

והוא מכתב

מאת האשה הצנועה העסקנית כמצות מרת
רבקה ליפא בת הרב הנאון כו' כו' מו"ה משה
 מישל לוריא וצ"ל אשה הרב הג'
 מו"ה סאיר אניקשמער נ"י .

אשר כתבה לכניה ולאחיה ולכל בני משפחתה שיתוו בכל
 מקום שהם להיות להם ליזכר עולם עד ביאת גואל צדק כב"א

נדפס

פערה"ק **ירושלם** חובב"א

שנת תרמ"ב לפ"ק

שילית

צוואה

של אדונינו מורינו ורבינו, עמרת ראשינו ותפארתינו, היה הרב
הגאון המפורסם בנשיק בקש"ת

מוה"ד **שלמה צוקער** זצוק"ל
(ח"י סנה) אבדק"ק האלאם י"א

בנחמנוס'ס באר שלמה צ"ח, וקונטרס זכר צדיק לברכה.

(ונכתוזים ספר באר שלמה ג"ח, חשק שלמה עה"ת, חמדת שלמה
מועדים, אבן שלמה עקרק"ח, משנה שלמה ענוס' מכות, תפארת שלמה
פ"ת, עמרת שלמה עה"ל חנוכה, תפארת יוסף ע"ס יסוד יוסף, וסא"ס).

מתן לחיו הרב הגאון הגדול המפורסם מו"ה חיים צוקער שלי"ע
סה"י אבדק"ק האלאם וכעת ראבדק"ק בערעגסאז י"א.

מונחל מקום אצוהיו ה"ה הרב הגאון המובהק לדיק ונסגב המפורסם בקס"ת
מרה אליעזר צוקער זלוק"ל (בנחמנוס'ס מגדנות אליעזר, מתוק מדבס,
פ"ת דמוסק אליעזר) בן הרבני הנגיד המופלג בתורה תחסיד המפורסם
מרה שלום דוב המכונה ר' בערקי צוקער ז"ל מריסא, וחמנא דני נסילה
כ"ק מרן הגה"ק סר התורה מלוה"ג מופה"ד בעל פ"ת קול אריה
זלוקללה"ה סה"ה אבדק"ק בערעגסאז ואחי"כ בק"ק ה' מאד וסמני"כ.

נולד ביום כ' תמוז תרנ"ה, ועלה לשמים יום עשיק
לסדר ויחי י"ז טבת בשנת שבת"א בק"ק בערעגסאז,
ונגנו ביום א' לס' שמות אחיצ באוהל אבותיו ז"ע.

ברפוס המשובח של מרה אברהם יצחק קליין נ"י בקליינווארדיין.

חלק ראשון בן
 צוואת ברי הנעשה על ידי
 יעקב אברהם בלאאמון מי יהודא
 לזכר הנקרא ר' אברהם שיקליפר
 בנאוההרדק בבן חמישים ושימונה שנה
 אנכי היום המצווה בדין צוואת ברי כתוב
 וחתום בחתימות ידי בספר הזה לברית
 עולם בני ובין כל באי אחרי לדור דור :

נעשה ונזכר

יום שלישי תשעה בחודש החמושי

שנת

וכל תסור מכל הדברים אשר אני מצוה

לפק

פה קק נאוההרדק

מעשה ר' בירך

ב.אהל רחל" כרך א' פרסמתי י"ב פרקים של מעשה ר' בירך, בכדי שיהיה דבר שלם הריני מפרסם בזה פרק נוסף שנשמט מכרך ראשון. פרק זה נכתב, כנראה, בהשפעת קריאה בספר, מחברת התופת והעדן.

הביא לדפוס חיים ליברמן

יג.

אגרת דארמן

האגרת נק' אגרת דארמן מפני שנמצא באותו אכסניא על השלחן ואינו נודע מי הניחו והי' למופת, אך בהמשך הזמן חקרו ודרשו ונתוודע הדבר שזה מתחבולת המגיד ימ"ש.

וז"ל האגרת:

שליו הייתי בבית המדרש במקום קביעות, וכאשר באו חיל הצרפתי במדינתנו היא מדינת פולין ושללו את בתינו וברחו אנשי עירנו, ואני ישבתי בבח"מ ולא זזתי ממקום קדשינו ובאו שם אנשי חיל והכוני ופצעוני וגרשוני מבה"מ, וקרעו בעו"ה ס"ת ושארי ספרי קודש, ואותי לקחו בחיים והכוני עוד להראות להם הדרך והוליוכוני ברעב וצמא, ובאתי למדינת וועסטפאלין ובאתי לבית קעלמעני(?) ומצאתי שם הבית רק (ריק?), אין שם איש וחיל הצרפתי נכנסו למרתף ומצאו שם יין ושכר, וחפשו בקרקע המרתף ומצאו תיבה עם ספרים הרבה ופתחו וקראו, והיו ספרי רפואות, ובתוכם הי' ספר אחד מקושר בדפי נחושת ישן ופתחתיו וראיתי בתוכו והנה הוא כ"י כתיבה תמה בלה"ק, ובקשתי מהם בבקשות הרבה ונתנו לי ולא הי' לי פנאי לעיין בו מצד הדרך, עד שנעזרתי בע"ה שבא עליהם בהלה וברחו במהרה, וב"ה שחזרתי לביתי, וכאשר הי' לי עת מנוחה בע"ה פתחתי הספר וראיתי בו שכתוב שהוא מימי התנאים מימות ר' עקיבא, וכתוב בו ענינים נפלאים בתורתנו הק' וצירופי' וסודות קדושי', והי' ביום ו' פ' בהר תקע"ד, וישבתי בשדה אחר המרחץ לבדי ועיינתי בו, ונפלה עלי פתאום בהלה ותרדמה וכאשר נרדמתי נדמה לי שנפתחו לי שערי שמים ורוח בא ונשאתי למקום גבוה עד מאד והבטתי למטה לארץ לראות תחתי

כל העולם הזה, וראיתי אותם במראה ברורה, את כל בני העולם כל אחד בצורתו, ושמעתי את כל דבריהם באותה שעה, וראיתי את כל מעשיהם ועל רבים מבני העולם יש צל בכל א' על ראשו, ועל הרבה בנ"א אין צל כלל, ועל רבי' מבנ"א יש צל כחה ומסך, וראיתי בכל האויר מהעולם יש בריות משונות מאד ממולאי' כל העולם, יש בראשי' הרבה, ידים ורגלי' הרבה, ועל עיניהם יש מכסה הולכים כעורים, והם רבי' כ"כ עד שנגד אדם אחד יש אלפי' ורבבות גדולים וקטנים, וכל בריות, משונות ג"כ, כחיות, ונחשים, וחתולים, וכלבים, פעם הולכי' בין אנשים, ופעם פורחי' באויר, וראיתי ג"כ בריות נאים נפלאי' מאירים כספירים בגווני יפים ונחמד למראה, ומשוררים בקול נעים, וראיתי בכל כנפיהם של כל אנשים ונשים שעולים למעלה כצורת אותיות גדולים גדול עד הרקיע, ואפשר לקרא האותיות כל מה שדיבר האדם, וראיתי על כל בתי כנסיות ובתי מדרשות שוכבי' על אוירם בריות משונות וחיות רעות בצורת זאבים ודובים, ונחשים ועקרבים בגוון שחור, ואדום, ובעת התפלה נרתעו ונבהלו מאד ונסוגו אחור בקול יללה, ונשאר על בה"כ [בתי הכנסת] ובהמ"ד [ובתי המדרש] אויר זך בגווני' נפלאי' למעלה כעמוד, ושמחתי לראו, אך לא הי' שוים רוחב של העמוד מכל הבה"כ ובמ"ד של כל העולם, שיש בית הכנסת קטן ועמודיו רוחב מאד, ומאיר בבחירות גדול ויש בהכ"נ גדול ואינו כ"כ בהיר וזך, וראיתי כמה בתי כנסיות שעומדים עדיין מעט חיות רעות על אוירם מסתכלים בכל הצדדים בעולם באווירם, וראיתי שעל הרבה בתי כנסיות עלו כל הבריות בשמחה רבה מאד והעמוד נחשך ונכחה, וראיתי כשיורדים מן האויר של בהכ"נ ובה"מ, יש יורדים תחלה ממערב ויש יורדים מצפון ושאר צדדים, אך רובם לבושי לבנים, וכובע לבן על ראשיהם משוררים ג"כ קול נעי' ויפה עוד שאני זוכר עדיין דברי שירה, שאין לשער ונתחזקתי משירה וזמרה אבל לא יכולתי להרים ראשי מרוב האור המבחיק זמיד בא ענן גדול, ורוח גדול, ונשאתני למקום גבוה מאד, וראיתי יריעה גדולה מאוד מאוד ועליו מצוייר צורות הרבה מאנשים למעלה ונשים למטה, ועל כל אחד נכתב על ראשו שמו ושם אביו ואמו, וכל מה שאירע לו בחייו ומה יהי' בסופו, ומיד אני נתעוררתי מתרדמתי ופתחתי עיני, וחנה אני שוכב בשדה והשמש בא והנה זמן מעריב, ושמחתי מאד, שחתפלתי מנחה אחר חצות היום, וקמתי מהשדה והרגשתי בעצמי חיזוק גדול בראשי ולבי, ובאתי לביתי ולא דברתי זה לשום אדם. למחר במוצש"ק ישבתי לבדי בחזרי אחר הבדלה ועיינתי בספר הקדוש הזה, ולא קראתי בפי רק חשבתי בלבי מה שראיתי כתוב בו. והנה כאשר חיכה הזייגער י"ב נפלה עלי תרדמה

בישיבתי ונדמה אלי שבאתי למקום עמוק וחשוך מאד, ושמעתי קול יללות הרבה עד אין מספר, ובכל עת בא אור גדול, והאור בא מעט ונכבה, ובאותה העת שהאיר ראיתי אנשים מכובלים בכבלי ברזל מלובן מאד, ובריות משונות ומזיקות, עד שאין לספור בפני הכל וראיתי כלים ריקים מלא אש וגחלים, ועל הכלים כתוב שמות האנשים מה שייד לאיש ולאשה פלונית שהם עדיין חיים בעולם, והרבה מהם אני יודע עתה ג"כ, והמקום עמוק מאד וגדול עד שלא ראיתי בו קץ, ונבהלתי מאד, ומיד שמעתי קול צער ויללה מלמעלה על העמוק, ונשאתי עיני וראיתי שהאנשים ונשים וזקנות ונערים ובתולות לובשים לבנים ובוכים בקול מר ואומרים הוי על בנינו, ויש אומרים הוי על נכדינו, ויש אומרים על אחינו ועל אחיותינו, ומי יתן לנו אבר כיונה להודיע להם שכל המוכן להם יסורים ועינויים אין לשער ולהבין, וכאשר עמדתי מרעיד, וראיתי שהובאה אנשים ונשים להעומק ערום מכל, בוכים בפצעים בקול מר, והמביאים אותם הי בצורת נוראות אין לשער, ובגדי משי וזהב מונחים על החיות רעות מכופלי, ומיד שמעתי קול כרוז וצעקו החיות והבריות שבתוך העמק הרפו את האנשים הרשעים האלה, כי עתה עת תפלה לישראל, ומיד נשתכך הרעש, ונפתח שער גדול, ויצא אור גדול מהשער וריח מתוק עד מאד, ומיד שמעתי קול כרוז תנו כבוד לתפלת פלוני ופלוני, וזכר מהם ארבעים וחמשה והם מפוזרים בכל העולם, בפולין ובאשכנז ובשאר מדינות, וזכר שמותם ושם אביהם, ואח"כ שמעתי כרוז אתם צדיקים חביבים אל תדחקו את הקץ עד עת בא דברי, ואח"כ שמעתי כרוז אחר האנשים שאין להם חלק לעולם הבא, וזכר שמותם ושם אביהם ועירם, וחשב ביניהם, חכמי לומדי ורבני דיני ומלמדי, ומוכיחי, ואח"כ הכריז אלו האנשים עושים זאת העבירה במקום פלוני, וזכר שמותם ושם אביהם וקלל אותם באותיות א"ב. ואח"כ בא איש אחד לבוש לבנים וטיחר את מקום הכרוז, וקודם הטהרח חי מקום הזה חשוך וכל העומדים שם רחקו מזה המקום עד אשר נטהר, ואח"כ הכריז אלו הם האנשים שהם מזומנים לחי עוה"ב וזכר שמותם ושם עירם ושם אביהם, וכמה בעלי מלאכות חשב א' ממדינת אשכנז שהוא עושה קאמעדיות, ושמעתי כרוז תנו כבוד לצדיקים שבג"ע. וזכר ביניהם הרבה גדולים שבזמנינו אשר ידענו אותם שנפטרו בשנים הללו בכל המדינות, ואח"כ הכריז אלו האנשים ונשים שנכשלי בעוה"ז, ואחר מיתתם יכלו בשדי הקלע, ואח"כ שמעתי תנו כבוד לבתולה פלונית במקום פלוני שמפתים אותה אנשי בליעל והיא לא שמעה בקולם, ושמעתי קול שאחד בוכה על עניותו ולומד בדוחק גדול, והי בכי

גדולה ברקיע, ואגב נזכרו כעוד הרבה תלמידי ח' שלומדי בדוחק, והי קיטרוג גדול על אנשי עירם, ושמעתי קול כרוז על איש אחד אוי לו שאלמלא הי' לומד תורה הי' מגיע למדריגת נאמן, ושמעתי כרוז תנו כבוד לאנשי פב"פ ... בין העיר ואין לומדים ממעשיהם. שמעתי פב"פ זכר הרבה גדולים וקטנים ימותו ביום פלוני ובעד עון פלוני באותו יום בחודש פ' והי' ירחם עליהם, וזכר שמותם ומקומם ובית אביהם, וכל אחד מיתה אחרת ר"ל, וזכר על הרבה שימותו בניהם ח"ו ביום פלוני על עון פ' וחשב כ"ה עבירות והשומרים ... ויחנו ויחיו בניו סימן כ"ה יהיה זרעך, ושמעתי כרוז פב"פ אלמלא לא עשו עון פלוני היו עולים עד אין חקר, ושמעתי כרוז תנו כבוד לפלוני שפירש מחבריו הרשעים שהלכו לעשות עון פלוני, ושמעתי כרוז על עני אחד שכותב ס"ת ושבתו עושה חול ואין אוכל בשר כלל ובוכה על צערו, ומריב עם אשתו שהביאתו לזאת, והיא מנחמת אותו, והי' בכי' על צערן ושמחה על צדקת אשתו, ושמעתי כרוז תנו כבוד לפב"פ שהולך לבית עולמו, ושמעתי כרוז א' פלוני ופלוני עוד בעיר פלוני לומד לפני עץ דולק חכמת האמת כי אין לו נר, והפליגו בשבחו ... ראיתי ובא אלי איש אחד שאמר לי שדברים הרבה אסור לגלותם ודברים הרבה ציווני לגלותם ע"י אנשים ידועים ולא ע"י עצמי, ומיד נתעוררתי משנתי וקראתי מיד בספר הקדוש הזה ומצאתי בו שהאיש חקורא בו צריך הנהגות כאלו וכאלו ואין לגלותם ע"י עצמו לאחרים רק הוא יהי' בחצנע ומלאכת המודיע יהי' ע"י אנשים אחרים ואין להם לגלותם ע"י מי קבלו הדברים האלה, ובקשתי שיודפס ויכתוב הדברים האלה לכל עיר ועיר ויתפשט זה הדבר בין ישראל, ועוד אגלה אי"ה בעת מועד דברים הרבה לתועלת כל העולם למתים ולחיים לזקנים ונערים כ"א בשמו שראיתי במראה, והשם יאיר עינינו בתורתנו וידבק לבנו במצוותינו, ד' המפליא, והשומע יטיב לו וכו', ומהודענא שאל יהרס אדם בפיו להלעיג על דברים האלה, כי אם ישמע ח"ו וילעיג על זה יש ב"ד שיחי' עונשו מר מאד אחר מיתתו, ע"י קליפת שמלה ומשרקה כידוע ליי"ח, ואף גם זאת שיבא לו רושם גדול ביום ידוע או לעצמו או לבנו וממונו או אשתו ח"ו. הדברים האלו אמתיים ויודע לכל בריות ... ויסודתם במקום קדוש.

סליק האגרת מהמודיע.

ל"מעשה ר' בירך" (פרק ה')

(כרך א' עמ. 561)

פרק ה' זה, שהוא מכתבו של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות ז"ל נדפס ע"פ העתקה משובשת. מכיון שהרב ר' יהושע שי' מונרשיץ המציא לי צילום גוף מכתבו של הגראז"ם ז"ל (מאוסף הספרייה הלאומית בירושלים עיה"ק ת"ו) הריני מוצא לנכון להדפיסו פה עוד הפעם כתיקונו.

ה.

שילת

הועתק אות באות מגוף הכתב שכתב הגאון מו"ה אפרים זלמן מרגליות מבראד שיחי' ביום ח' ב' חשוון תקע"ז.

אליכם אישים אקרא, חכמי חרשים, עם אל ועם קדושי, זה דרכם להרים מכשול, מדרך העם ופינות הד"ת לחקים, יחלצו חושים, עיניהם חלא לאמונה איפה הם רועים, ורעו כבשים עדרי צאן קדשים, תחת"י גערתם בפריץ חיות, יעבור בנוס וישלחו הנחשים, ה"ח הרבנים המופלאים והמופלגים, ראשים רוזנים קצינים נגידיים וגבירים מנחיגים ומנחלים קהל עדת ישורון דק"ק מינסק יע"א, ונלוה עמם כבוד הרבנים המופלגים החריפים הבקיאים חדיינים המצויינים ושאר חכמי סגל עדתם ויחידי סגולה יקירי העיר, ועל צבא' חופף כבוד חרב הגאון המפורסם מו"ה יהודא ליב נ"י לנצח.

אחד"ש כולכם, כתבכם בא אלי, וזאת אומרת כי הגיע עדיכם איש א' ושמו ר' ברוך, ומרעיש הארץ לומר כי הי' כסאתו מוטלת בין גדולי רומי העיר פה ק"ק יצ"ו, והכל עונים אתריו מקודש, קדוש וברוך, ראיתי מחוייב עצמי בדבר להציע לרבים משפט האיש ומעשחו במעון

הלו, וכל שיח טרם יצמח איפוא, זאת אעשה להתנצל לפני כל חכמי תעודה, ועיני העדה, כי לא תמצא בקן ידי לפרט הכל כי איני בחזקת הגוף לעת עתה, וידי כבדי עלי טמונים בצלחתי, נלאתי להשיב פני פחת, אפס לכבודם נתעוררתי, ובדברים נתחזקתי, ולא אחוש על הנקיון, וכשרון החגיון, כ"א על מכוון הענין, ואימא לאיזה גופא דעובדא, יודע כל שער עמינו כי מנעורי אדם הקינינן? ואנכי תרגלתי לאפרים להיות חומה בצורה לכל בעלי בינה, ואשר עבר עליו ריח תורה, אף חובב עמים חיבה יתירה, וכן נהגנו עם האיש ההוא אני ואחי החריפים והבקיאים והגבירים שיחיו כאשר בא פה העירה, אף כי הודע אצלינו כי הוצק יסודו בין אנשים שאינם בעלי צורה, כי יסודו מעיר חאראסן¹¹ והיה מתגלגל והולך מדחי אל דחי נע ונד בארץ אשכנז ופולין ומדינת אוקראינע, לא היתה קריה אשר שגבה ממנו, והרבה לו נשים אשר בהרבה כרכי גרשם והוכרח לשלחם חפשים, אפס אחרי כי הראה עצמו כאלו נפשו חשקה בתורה, אמינא תונבא בעלמא נקטיי¹², ואף כי לא הוחזק אצלינו, כי לבבו שלם ביראת ה' טהורה ראינו לחפות עליו להיות חבוי בצל ידינו וקרבונוהו בימין, והיה אצלינו אמון, למען הגדיל תפארת התורה בעיני בעל המון, באשר בלבו טינא, הי אצלו טמונה והראה פנים כאלו לבו לאל אמונה, והיה מתהפך בתחבולות, לקחת לו אשה מבנות עירנו, חוטר מגזע גדול דורנו, ולעשות לו פרנסה היה מתהפך במילי שיעור להגיד, ולהתקרב אצל נגידים לילמוד עם בחורים, וצחקו עליו צעירים, ולא עלתה בידו, והיה מפשפש במעשיו להיות שר המשקים, ושכר לו בית הכוסות והיה מוזג יין ולא הצליח, ונפסק הקילות, והפסיד וקלקל לעצמו ולאחרים, והיה מחזיר להיות דיון, להתערב על ריבים ומשפטים לא טובים, ועיילנהו למערתא דדייני דחצצתאיי וקבלוחו, ובכל זאת השקט לא יוכל, וכל יצר מחשבות לבו רק רע, תוך ומרמה, ובבזוי שלח יד, גלל כן תעבוהו כל מתי סודו, מעשיו רחוקוהו, כתרואו מנוחה, רדפוהו עד חרמה, ובכל זאת לא שב וידו לא ניח, ורשם בכתב אשר שמע ממשל משלים, אשר גיבב משיעורי אוילים, הבל חבלים תליסר גווילים, וברוב נכלותו וערמימותו אשר הרבה והפציר בעתר אסף חתימות, לקחת מאשר ידפיס מהבליו ושטותיו, וקרוצי גושיו, ורוח נשאו לקי לבוב וברכנו ברוך שפטרנו, אפס האשה הנעצבת נפשה ירעה לה, אשר ידעה זדון לבו

(11) עיר מלך באוקראינא.

(12) יומא ס"ג, א.

(13) בבא בתרא, קל"ג, ב. ראה גם מועד קטן י, א.

השאת מפלציו ולא נהג עמה מנהג גליל ויהודה, וע"י רגשת אוהבים וקרובים נידון בגירושיין ושילוחין ויגרשוהו וילך, והיה משוט בארץ ומתהלך, וזה מספר ירחים קול המונה של עיר נשמע, כי הרב מיעלעסאוועט¹ שקרא שמו ברוך, טובא מגרר גריר ומסרך סריך במדינת רוסיא, ורוח רעה מבעתתו, להיות מתחבא ביערים, סובב והולך בכפרים, יושב במארב חצרים, ושכן חררים, אוהב המון גסי הרוח וקלי הדעת, וטלית עליו כמרדעת, הולך פוחח, ובגדיו קרועים, וכליו רעים, ועל בני אדם הדומים לבהמה, מטיל עליהם אימה, בידו להרע ולהטיב, ולהציל מן השעות הרעות, ולהיות פועל ישועות, ע"י קמיעות וחשבעות, מי שכפאו שד יוציאו חנם בדברים, וליכא בחדיהו מעות, יוצא מבין האנשים ונכנס לבין הנשים, אשר ישמעו לקול מלחשים, הן יאמינו כי ברוך הוא, ובפיו יברך, ופוקד עקרות, וממציא מזור ותרף לבנים כחשים, והמבינים בעם קראו שמו מן כי לא ידעו מה הוא, והעולים משם לכאן חילו פני לכתוב לשם טבעו, ואשר טמן בחובו, כי חילו יספרו לנשים, ומודעי להוי ופרשי. אמרתי אל לבי לא נאווה גומר שפת יתר, אחרי כי בשגעון ינהג במקומו ושעתו, מי פתי יסור למשמעתו, ואף כי מדלת העם ובני גילו מחזיקים בכנף מעילו, איש מבין יחקירוהו, וכחשו בפניו יענה, ואם אל עיר יאסף בקהל רב תגלה חרפתו, ושם תהא קבורתו. אולם זה ימים מספר חזות קשה הוגד לי מפי תושב קהלתכם, ה"ה הרבני הנגיד מו"ה אליעזר, כי האיש ברוך, בשם ובכינוי הרב מיאלעסעוועט, נשאח לבו הזדונה לבוא אל קהלתכם העדינה, ואהני לרמאי ברמאותי ולזייפנא בזייפנותא כי מקרבי לבי ברוך קצת נגידים העומדים על הפקודים, עצי שטים עומדים, ונלוה עמם המוניי מדלי דלות ועניים מרודי, והי' לו מגישי מנחה, מזון וארוחה, מאמינים לו לכרות ברית חדשה, קוראים ומכינים לעצמם מחנה קדושה, ומקול מצהלות אבירים, וכתבי איש מרודים ארץ רעשה ויתגעשו המכונות והעמודים וריעים אהובים אנשי השם, אשר מעולם היו אחדים, נעשו רחוקים מפוזרים ומפורדים, ואין העיר מופנה משני צדדים בסבת האיש הבליעל, ורודף קדים, ובשרי נעשה חדודים חידודי נעוותי משמוע ועצמי חרה יבש הי' נקודים, אעפ"כ אמרתי אחריש אתאפק, וזממי לא אפיק, עד אשר אראה מה יהי בעירו, ואולי המתלווים עמו יודעים בו, כי עתה צדיק וחרחיק עצמו מן הכיעור, ואחרי שאיני יודע בטיב, לא אהי מתעבר על ריב, אולם אמר לי לבי כי למיחש מבעי, אי שתקי כדשתקי חברייא נפיק מיני' חורבא,

אחרי כי הוחזק כפרן ושכיח ב' שקרות טובא, קרוב הדבר כי ירחק נדוד, וילבש שקרים ויתכסה שקרים, וילך למקום שאין מכירים בשמו ובמעשיו ובמקומו, ובשנותו את טעמו יגור בחרמו ויצודד נפשות בפח יקוש וקטב מרירי כזית הנטופה, רבים חללים יפיל, ועל מי להביא עגלה ערופה, לזאת ערכתי מילין ליודעי ומכרי ידיד עליון הגאון המפורסם מופת הדור מ' חיים אב"ד דק' וואלאזין בקיצור מופלג ולא בהחלט, כ"א כתנאי ה' דברינו, אם עודנו מחזיק בטומאתו ולא תם חלאתו, ולא פסקה זוהמתו, מיני' ובי' אבא לשדי עלי' גודא רבא, ואף אם ע"י בני רשף יגביה עוף וישב תושב, לא עוד אורה, נידון כשעיר המשתלה, והן היום בבוא דבריכם הייתי משתומם על המראה כי מעשה שטן הצליח לאיש הרוח, בא למדוד נפט נתן ריחו והסריח סרחון, ומעט לחלוחות תורה שבו העלה היום שרטון, ונכנסים אחריו לחדר ולקיתון, כאלו יצא מוניטין, כי בא במדות, ואליו נגלו המון נסתרות, אתמחי גברא, ואתמחי קמיע, והוא ת"ח שיש בו דיעה, ורבים שתו מיד הבליעל צירצור של יין, נסכו מסך כוס רעל, ודמי כמאן דמבסמי עד דלא ידעי בין ארור לברוך, ויאמרו אל האטד לכי ומלכי עלינו, נפלא בעינינו על עם ה' אלה אשר יעמדו לברוך ולהבריך ולהרכיב ולנטוע כאשירה מסכה צרה בפטפוט דברים כשלומית, וכמלח סדומית המסמא את העינים דמה בן פרץ לעוור עיני חכמים כי ברוחו פי שנים, יש בו משום קדושה, ועוד נמי לדרשה, את זה הזיתי ואספרה קצות דרכיו, ויתר תועבותיו אשר עשה בגלגולי דרכים וגבולים לא יכילם ספר וסיפור. אחיי ורעיי אל נא תרעו לתת יד לפושעים, הרחיקו ממנו, אתם ריעי האמינו-ותאמינו כי ערום הוא ומושלל לגמרי מידיעה בנסתרות ואף בנגלות הוא ריק ואין בו מים רק ליחלוחית כדי גמיעה. זאת עשו תהי' על קנקנו ותמצאו אותו עביט של מי רגלים ואף כי יענה עזות וברגלים ינתר, כי ידין יורה ויתיר, למד לשונו דבר שקר ואין יודע כלל בחילכתא וברייאתא, ובשולחן ערוך אינו יודע מהיכן משרי ברוך' ואשר יודע במקרא מועט והלכות גנוב הוא אצלו מאשר כחש ושם בכליו דימה בנפשו להטעות הספוני' בכשפיו וכזביו וכתביו. אחיי ורעיי הלא תדעו אם היה דרכו בקדושה לא היינו מזניחין ומזחיחין אותו, אבל ידענו דלא חזי לאיצטרופי אפילו לחולין שנעשו על טהרות הקודש, ובפרט כעת אשר חפץ בהתגלות לבו, יצא מכלל ברוך. וכי תאמרו מה נרדף לו אהו' ידידי שימו לבבכם כי ח"ו יבואו לידי תקלה וחמירתא סכנתא כי יהיה חבר לאיש משחית רבים בחלק שפתיו,

זוטות

הוספות, השמטות, הערות ותיקונים

לשלשת כרכי „אהל רחל“

1910

1911

ספר „מדרש רבות” דפוס מינקאוויץ

בשנת תקנ”ט נדפס במינקאוויץ ספר „מדרש רבא” עם כל המפרשים בשני כרכים גדולים ודפוס נאה (בהסכמתו מפליג הרב דמינקאוויץ בשבתו של הדפוס וכותב: „... בדפוס נאה ומשובח ובאותיות נאים ומהודרים אשר כמעט אינם נמצאים בכל העברים”). ראה הצילומים לעיל ע’ 204-5.

בידי שני טופסים ממהדורה זו אבל בשערים שונים זה מזה (בספר גופו לא מצאתי שינויים). ז.א. שהשער נדפס פעם שנית. ומאליהן מתעוררות שתי שאלות: מה טעם להדפסה שניה של השער ואיזה מהם הוא המוקדם ואיזה המאוחר?

נדמה לי שניחשתי ומצאתי פתרון לשתי שאלות אלו.

מעבר לשער נדפסו חמש הסכמות: א) ר’ לוי יצחק מברדיטשוב. ב) הרב מדובנא. ג) הרב משדה-לבן. ד) הרב ר’ דוד לעיקס (מעיר באר בגליל פודוליא) (נראה שהוא הוא ששמו מצוי בספר „שבתי הבעש”ט” כאחד מהחבריא של הבעש”ט. הבעש”ט הרי נסתלק זה כארבעים שנה מלפנים, וכמובן היה ר’ דוד זה כבר בא בימים, ולכן בין התוארים בהסכמתו גם תואר זקן שקנה חכמה). ה) הרב דמינקאוויץ.

הסכמות, כידוע, נועדו כדי לנעול דלת בפני מדפיסים מתחרים, שלא ידפיסו גם הם ספר זה גופא, ומקבל ההסכמה, ש„הזיל זהב מכיסו” להדפסת הספר יפסיד את ממונו, ולכן היו המסכימים מטילים איסור הסגת גבולו של מקבל ההסכמה למשך זמן שלפי המשוער יזדבן כל המלאי שהדפיס. משך זמן זה, כמובן, נקבע עפ”י השערה ולא היה שוה בכל הספרים, אלא ספר ספר וזמנו. המדפיסים והמוליים שעסקו במקצוע זה, שהיו נחירין להם שבילי שוק הספרים היו משערים בקירוב מספר השנים שיעברו עד שיזדבן כל המלאי של ספר זה או אחר. כך, למשל, ספר שידעו שירבו עליו קופצים (דוגמת ה„בעסט סעלער” בימינו) או ספר קטן שמחירו נמוך היה מספיק שלש או חמש שנים. ספר גדול הכמות, שמחירו יהיה גבוה, שלא יהיה בהישג יד של כל אדם או ספר שאינו שוה לכל נפש שקוניהם לא יהיו מרובים היה צורך להטיל איסור לזמן ארוך, עשר, חמש עשרה ועשרים עד

שיזדבנו כולם (בהסכמות הרבנים על הש"ס המפורסם דפוס סלאוויטא הטילו איסור הסגת גבול למשך עשרים וחמש שנה (אגב: בזמן המחלוקת הגדולה בין סלאוויטא קאפוסט על הדפסת הש"ס מחדש כתב ר' יהושע צייטליש ע"ה אשר כ"ה שנה דאז היה יותר מדאי)).

אשר למדרש רבות שלנו, שני כרכים גדולים, שמן הסתם היה מחירו גבוה, הטילו המסכימים איסור הסגת גבול לזמן ארוך של שמונה עשרה שנה, אבל רק ארבעה מהם, החמישי – ר' לוי יצחק – לתמהוני, לא הזכיר בכלל זמן בהסכמתו, והרי הוא כותב: "... הנני גוזר גזירה על כל יושבי ארץ שלא ישיג גבול רעהו ובל ירום איש להדפיס ספר מדרש רבא הנ"ל וכל העובר על דברינו אלה ליטרקא חווי דרבנן וכו'..." הרי נדמה כאיסור עולם! דבר שאי-אפשר כלל. מכיון שלא יכולתי לפתור חידה זו הכנסתי אותה לפינקס „לכשאפנה" שלי והחלטתי שיש לבדוק מספר גדול של הסכמות אולי תמצא לכח"פ עוד הסכמה אחת עם איסור עולם של הסגת גבול מדפיס ספר.

יום אחד הודיעני מו"ס ידוע בנו"י, שיש בידו למכירה ספר מדרש רבא בשני כרכים דפוס מינקאוויץ. השבתי לו שאיני מעונין בו, משום שישנו אצלי משכבר הימים אבל מ"מ רצוני לראותו ובקשתיו שלא ימכרנו טרם אשים עיני עליו. כשנכנסתי לחנותו והראהו לי ראיתי מיד שהוא עם שער משונה משער טופס שלי, אבל לא נפלאתי מזה, שכן המצוי אצל דפוסי רוסיא הישנים יודע שמצויים ביניהם הרבה כאלה, ומהם אפילו שכבר רשמם ח. ד. פרידברג בבעק"ס שלו, אבל כשהפכתי את דף השער והצצתי בההסכמות הופתעתי מאד, שכן ראיתי בהסכמת ר' לוי יצחק שגם היא אינה מחוסרת זמן ואין בה כלל איסור עולם אלא רק משך שמונה עשרה שנה, כמו בארבעת ההסכמות האחרות, ומיד אמרתי להמו"ס שרצוני לרכוש טופס שני ואקח גם את זה. המו"ס שראה שרק אחרי דפדוף קצר החלטתי לרכוש טופס זה אע"פ שהספר כבר ישנו בידי החליט בלבו שמן הסתם יש דברים בגו ולא אעמוד על המקח ופשט לי את העור.

כשעיינתי בדבר אח"כ באתי לידי מסקנא זו: רל"י מעולם לא גזר איסור עולם להסגת גבול של מדפיסי ספרים ואין כאן אלא ידו של הבחור הזעזער באמצע, שהשמיט, מרשלנות, מהסכמתו של רל"י את הזמן שקבע, בס"ה ארבע תיבות, „במשך שמונה עשרה שנה" ועשה אותה מחוסרת זמן וכשהרגישו בדבר, כבר לאחר שמספר טופסים יצאו לשוק, היה הכרח להדפיס שער חדש עם הסכמת רל"י כתיקונה.

וכך מצאו שתי שאלות הנ"ל את פתרונן. היה הכרח להדפיס שער חדש ואנו יודעים איזה המוקדם ואיזה המאוחר.

ומדי דברי, מענין לציין, שהמדפיס השתמש בהזדמנות זו של הדפסת שער חדש והוסיף תוארים לשלשה מסכימים: לר' לוי הוסיף תואר „מופת הדור” ולהרב מדובנא וכן להרב משדה-לבן הוסיף תואר „שלשלת היוחסין”. תוארים אלו לא היו בשער הקודם, ואילו היתה הוספה של תואר אחד בלבד היה אפשר לתלות גם זה ברשלנות הבחור הזעזער, אבל אין מתקבל על הדעת שרשלנותו תפגע בשלשה מקומות ודוקא בתוארים, ומסתבר שאין כאן תיקון אלא הוספת המדפיס, שנמלך והוסיף.

ב.

קונטרס משרת ענבים

כלל מקובל בביבליוגרפיה הוא אשר „לא ראינו אינה ראייה”, אבל יש ביבליוגרפים, שחיבה יתרה נודעת להם „יחיד בעולם”, וכשמזדמן לידם ספר שלא ידעו ולא שמעו עליו מקודם, הם מחפשים בנרות ברשימות וקטלוגים שונים, וכשאינם מוצאים שם את שמו הם מכריזים על מציאה של „יחיד בעולם”, ועפ"י רוב נמצא אח"כ שני ולפעמים גם שלישי וכו'.

הגיעה לידי חוברת י' של „עלי ספר” ובה כותבת שרה פרנקל על „קונטרס משרת ענבים” שהוא „העותק היחידי הידוע בעולם”. אני יכול לבשרה שקונטרס זה מצוי בידי זה קרוב לחמשים שנה. בין שנות תרצ"ג-ת"ש, כשישבתי בווארשא, הגיעו אלי שמועות שבביאליסטאק ובהוראדנא חיים עדיין מו"ס קשישים, שאפשר עוד להשיג אצלם ספרים נדירים, ובפרט דפוסי רוסיא הראשונים, שאחרי מלחמת העולם הראשונה ואחרי המהפכה הקומוניסטית שם נהיו נדירים ביותר. כשנזדמנה לי פעם נסיעה לוויילנא (איני זוכר בדיוק באיזה שנה) ומסלת-הברזל לוויילנא עוברת דרך ביאליסטאק ודרך הוראדנא, החלטתי לסור לשתייהן ליום אחד. אחרתי אמנם את המועד, המו"ס הזקנים הלכו בינתיים לעולמם, ויורשיהם וממלאי מקומם, שלא היו בקיאים כ"כ בספרים ישנים עברו לספרים חדשים, ספרי רומ"ל וספרות יידיש שנפוצה ביותר בשנים ההן בפולין, ואת שיירי קודמיהם הורידו למרתף והעלו על העליה (כלומר, בין התקרה לגג). מכיוון שלא

כ"ל

קונטרס משרת ענבים א

וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש או אשה כי יפליא לנדר נדר נזיר להזיר בניין ושכר יזיר כו' וכל משרת ענבים לא יטעה * ופירש רש"י ז"ל מ"ן וכבר יזיר כהרגומי מהמר הדת ועתיקא כו' *
ולבאורה יש לעיין למה לא פירש רש"י ז"ל כמו דרשין במסכת עירובין דכ"ז ובספר שלוקחין המל' מסכחמין כו' יעווי"ס :

ובאמת ברמב"ם ז"ל בפ"ה סלכס ח' כתב ושכר זה הוא מסערובוס היין * ונראה משמעות דעתו לפירושו המד :

אמנם נראה לי ברור ליישב דכנה יש ללקדק בפסחים בסוגיא דמשרת דקאמר * ס"ט"ב משרת ליתן טעם כעיקר שאם טרה ענבים במים ויש בהן טעם יין חייב וכן בלשון ר"ע במשנה ובברייתא נזיר ששרה פהו ביין כו' * דהמשעות לשון זה מורה דקאי על הנזיר דוקא ששרה ענבים כו' ובלשון דר"ע הוא בביאור דהנזיר טרה פהו ביין * ודבר זה בודאי טעמא רבא אית ביי :

והנראה לאיתא במסכת נדרים דנ"ב ע"ב מהניחין הגודר מן ענבים מותר ביין מן הוחים מותר בשמן אחר קונה זהים וענבים אלו שאני טועם אכור בהן זכונא בהן * בעי רמי בר חמא אלו דוקא או שאני טועם דוקא כו' פירש הא דקאמר דאכיר ביולא מהן הוא משום דאמר אלו או משום דקאמר איני טועם דמשמע אפילו עשימא כו' * ח"ט דג דגיש שאני טועם אכור בהן כו' ומותר בטריט טרופה ונזיר * ופירש רש"י ז"ל נזיר ביולא מהן אלמא דשאני טועם ללו דוקא :

אמר רבא וכבר ילא מהן * ופירש רש"י ז"ל אמר רבא חרין הא דקחני מותר נזיר בכבר ילא מהן קודם שגדר ולכתי מותר אבל ביולא מהן אחר שגדר לעולם דאכור וכן כתב הר"ן ז"ל וז"ל לעולם שאני טועם דוקא ואכור ביולא מהן לאחר מהן וכי חנו דשרי בשכבר ילא קודם נדרו וכן פירש הר"ם ז"ל :

מבר דברי רבותינו נראה בעליל דאף באומר איני טועם דאכור ביולא מהן דאפי' טעמא אכור על עצמו סינו ביולא מהן אחר שגדר דהעיקר נאסר עליו אבל מה ביולא מהן קודם שגדר דאז עדיין לא נאסר עליו העיקר על כל

יכלו לעזוב את החנות ולרדת עמדי למרתף ולעלות לעליה, הצעתי שארד בעצמי לשם ואבחר מה שארצה. הם הסכימו לזה, אבל מכיוון שלא ידעו מי ומה אנכי, והייתי רק עובר-דרך לשעה, חששו, שמא אצא ותיק ספרים בידי ולא ירגישו בי, לכן התדברתי עמם שייסגרו אותי במרתף על מסגר עד לשעה פלונית שיבאו לשחררני. וכך הוח. כשיצאתי משם הייתי כולי עטוף מעטה עבה של אבק (לאו דוקא אבק ספרים אלא בעיקר אבק מרתף ותקרה, שכנהוג במקומות ההם לא נוקו עשרות בשנים) אבל מצאתי עצמי נשכר, מצאתי שם מספר הגון של ספרים נדירים (וביניהם קונטרס „משרת ענבים“ זה) התדברתי עמם שישלחו לי את הספרים בחבילות דואר והלכתי לדרכי. כשחזרתי לווארשא וקבלתי את חבילות הספרים הכנסתים בפקס „לכשאפנה“ שלי. (מכיוון שהייתי מזכירו הפרטי של הרבי מליובאוויטש, הרייצ׳ נ״ע, לא הייתי פנוי הרבה לעסוק בספרים, לכן הכינותי לי פנקס בשם זה, שבו הייתי רושם כל ספר שהגיע למראה עיני רק בדפדוף קל אבל נחשתי שכשאעיין בו כדבעי אמצא מה להעיר עליו) בינתים פרצה מלחמת העולם השנייה ושני ימים קודם יוהכ״פ ת״ש ברחתי מווארשא והתגוררתי בריגא עד שהרבי נ״ע ניצל מווארשא והגיע לריגא ונסעתי עמו לארה״ב. מכיוון שעבודת המזכירות בנוי גדלה פי כמה לא התפניתי שנים רבות לעיין בספרים אלו עד שסוף סוף הגיע זמנם והכנסתי חלק מהם באהל רחל״ ודנתי עליהם ארוכות וקצרות וחלק (וביניהם קונטרס משרת ענבים זה) עדיין מחכה לתורו. במשך כל השנים שעברו מאז רכשתיו אני מכין עצמי להכריז עליו כעל „יחיד בעולם“... ולא נתפניתי לזה עד שאחרתי את המועד וקדמוני... חבל! חבל!

ג.

ספר „שבחי הבעש״ט“

אחד התרגומים של ספר זה ליידיש הוא תרגומו של ר' אליעזר פאוור, שהדפיסו בשנת תקע״ז בהעלמת מקום הדפוס ושם המדפיס (ראה צילום השער לעיל עמוד 8). הביבליוגרף המנוח מר יערי ע״ה קבע שהוא דפוס זאלקווא, ואחריו נגריים כל רושמי רשימות שרושמים תרגום זה. אף על פי שמר יערי קבע זה בפשיטות, אפילו בלא סימן שאלה, אין זו אלא השערה שלו בלבד, מסתבר, משום שר״א פאוור היה סופר הקהל בזאלקווא. אבל הקישוטים במהדורה זו הם אופייניים

לדפוס הרובישוב, ומכיוון שבשנים ההן היתה גזירת המלכות, שאסור להדפיס ספרי חסידות בגאליציא, מסתבר, שלא רצה להסתכן להדפיסו במחותרת בזאלקווא והעדיף להדפיסו בהרובישוב שבפולין.

היו אמנם מדפיסים שהדפיסו ספר זה גם בזאלקווא, אבל כדי לסנוור עיני המפקח על הדפוס מטעם הרשות התחכמו והשמיטו מהשער תיבת „הבעש"ט" והשאירו רק תיבת „שבחי" (ראה הצילומים ב„אהל רחל" ב' עמ. 16).

ד.

למאמר הדפוס העברי באוסטריה

(כרך שני עמ' 445, שלישי עמ' 523)

ספר „עין יעקב" רושם אברהם יערי: חלק ראשון: תקס"ב; חלק שני: תקס"ג; חלק שלישי: תקס"ד. („עלי ספר" א' עמ. 117) וכך הוא גם בטופס ליובאוויטש. ברשותי טופס חלק שלישי עם שער-תקס"ג. טופס זה הוא משונה מטופסים עם שער תקס"ד. גם בזה שחסרים בו עשרה דפים. כלומר, לא חסרים בכריכה אלא חסרים בדפוס שלא נדפסו מלכתחילה. כנראה, עבד הבחור הזעזער את עבודתו כד ניים ושכב, ואירעה לו תקלה, שכשהגיע לדף קל"א (באמצע פרק שני במסכת סנהדרין) אחרי שסדר בראש הדף חמש שורות – פרשי על מאמר „לא נתגלו טעמי תורה" והי' צריך להתחיל בסידור המהרש"א על מאמר זה גופא, עבר לאמצע פרק רביעי והתחיל בסידור המהרש"א על מאמר „נכנס יין יצא סוד" והלאה עד גמר הספר. בינתיים יצאו מן הסתם כמה טופסים לשוק, וכשעמדו על הדבר הדפיסו את עשרת הדפים הללו (והעמידו עליהם את הפגינציא המהלכת), קלא-קמ, והוסיפוס לטופסים שנשאר (אגב – הדפיסו גם שער חדש – תקס"ד) ויצאה פגינציא כפולה, שני פעמים קלא-קמ, ולכן שינו מדף קמ"ד ואילך לקנ"ד ואילך. ובסוף דף ק"מ הראשון הדפיסו שורות אלו: „א"ה זאת לדעת שאלו החמשה שיטות שבראש דף הסמוך [כלומר, דף קל"א השני] היינו מן תיבת וקרא עד תיבת במשמע, נדפסו כאן בטעות כי כבר נדפסו לעיל במקומן) [כלומר, בדף קלא הראשון] ומדף קמ"ד ואילך שינו לקנ"ד ואילך. ומי שבידו טופס רק עם שער תקס"ג ידע שחסרים לו עשרה דפים.

בתנת אור
כולל ומוסיף על ספר
עין יעקב
חלק שלישי עם חדושי קהלם שלמה

ספר זה הוא לכל אנשי ארצנו וישראלים ויהודים בכל ששן ספרים עם פרשי' וכל וחוסי' ויהודים
הבט צרפת. חדושי דרמב"ן ודרמב"א ודר"ן ודרש"א ז"ל
הן כל אלה בעלות איש צדיק תמים החכם רבי יעקב בר שלמה' חביב תלמידי
היה. ספר זה כל אלה סידדתי כאשר מצאנו נמר יפה מלא גם מלא על כלים ספרות מאד מאד
ספר זה פרטם כראוי :

האמר' ליד נדב' הארז הממרח בטוב הדושי אגוד' על כל שיטות התלמוד סף מה שהסלי' המאב'
עין יעקב אשר איש חקר ותיקו' הנאון כמסד'ר בעל' אלה' ר"מ ואב"ד דק"ק אוסטרהא אשר
נחב טרופו ופלטו חידש פלא' על כל שיטת הס"ס' ומוסיף על המאורות נהאיר על הארץ
שאר עינים המאיר לרח' ולאריר' בנימי' דלגרת' הס' הרב סעמט' כמסד'ר יאשירו פינטו
אלה' בן סר"ר יוסף פינטו ד"ק לאורו יג' חור' כל קורא ותמינ' עיניו דברים נעימים :

כל אלה שכתב' על עמק המדח הוא יס כעין מלש' מלש' על ידי הרב המאיר הכולל סהכס הכולל ר"י ט"ה פ"ס
כמסד'ר יוסף מאיר פרענקל בן ס"ס ב' מסד'ר יוסף אלה' בעל קיקיון ריוגל :

ועתה
בדפוס מתדס בתוספות מרובה על העיקר מסד'ר בית יהודא מכרכ ס"ס כמסד'ר
יהודא סמדינא ס"ה מאמרים מהש"ס מה פהשמי' בעל המחבר ספר עין יעקב כל
מאתר במקות עם פרשי' ומוספות ופירושו הנקרו' הכונס ומהר"א ז"ל
ואלה מוסיף על סדאש' דר"ף על חר' שני וחל' שליש' וחדושי קהל' שלמ' אשר הבר
סרכ' מסד'ר זלמן דין דק"ק נלגלג יע"א בן מוסד'ר יעקב בן מוסד'ר א'כל דין מסוזא ז"ל :

גם חלל נשכחים יבינו הדפוס כי לא כוים סדיו בימי נכחי בע"ה זיל הוים האלה אשר אנו חמנדיים בחלותם כי
היה סיו ערבי טכני' וחלות ודניקים נבל פוקעות לא ידעו את חילת דבר קדשו לא הכירו חבל העינים שזכרנו
לפי' כי הם חילים וכתיים כבוד למותו טמים סדו והפסד כללנוס' ומכר פס היודים ופיליה לנו לנר או לנחוב שום
מלא פליה' נבל מקום ערבי נמרים נר' נר' לא לומת הפולם ובזמב ככונס על ארון טעים סדי' בימי הפסק

באוסטרהא

תחלת דרויט סקיס' אוימע פרימויטליווס' דערזאווישע ויליקי האב"ד
איתניד'אמר אלכסנדר פאוולויטש פאמיע דיערזיטן אוסי
ר'אססי' האב"ד'ר אויסע מילטאווי' יר'ה :

בשנת הקס"ד ש"ק

כתנות אור אור בולל ומסיף על ספר עין יעקב

חלק שלישי עם הרושי קהלת שלום

ספר מאסף לכל אנרות ומדרשים המשוים בכל ששה סדרים עם פרשי' ויל והוספות רבותינו
חכמי צרפת וחידושי הרמב"ן והרשב"א והר"ן והרשב"א ויל
הוא כל אלה פעולות איש צדיק חמים והחכם דבי יעקב בר שלמהן ה' הביב תנצב"ה

עין יעקב עניו כל אנרות סידורו כאשר נדפסו בספר יפה מראה גם מירוש על המנוח מקורות מספר הסדר
חד לא ערסם הראשונים

ואולי יאיר נתיב האורה המחפש בעומק חרושי אגד' על כל שיטות התלמוד אף מה שהשמיט המחבר
עין יעקב אשר אינו חקר ומיקוה'ם הנאון כמוסר'ר שמואל ז"ה ד' מ' ואב"ד דק"ק אוסטרבה אשר
ברוב הריפתו ופלטו חידש פלאים על כל שיטת הש"ס זהוסיף על סמאורות להאיר על הסדר
נחיר עינים סמאיר לארץ ולאדירי'ם במילי דאגדתא'ה סרב סמאיר כמוסר'ר יאשיהו פינטון
ז"לס"ם בן סר"ר יוסף פינטו ז"ע לאורו לק אור כל קרע ומחנה עיניו דברים נעימים :

כל אלה חוכרו אל עמק הסודות הא יס המל'מלכו ש' עולם על עשרת במאור הנדול החכם המול נ' פ"ה פ"ס
באשר ר' יצחק מאיר פרענקל בן ס"ה כזוהר ר' יונה ז"ל על קיקון ריונה :

עתה נדפס מחדש נלוספות מרובה על סעיקר הספר בית יהודא מברנ'ס כמוסר'ר
יהודא ממורנא ס"ה מלמרים מה"ס מה שהשמיט בעל המחבר ספר עין יעקב כל
מאמר במקומו עם פירש"י והוספות ופירושו הנקרו סנונה ומרס"א ז"ל
ואלה מוסיף על הראשוני דר"ף על חל'שני וחל'שני ורושי קהלת שב' חל' חל' חל'
סרבני מוהר"ר זלמן דיין דק"ק גלוגט יע"א בן מוהר"ר יעקב בן מוהר"ר איכל דייקשנא ז"ל :

גם אלה לפניהם עינו מדפסם כי לא כתיבם שהיו בימי פלחי הכינים ז"ל הניים הלא אשר אינו מתורדים בארצות כי
כמה היו עובדי כוכבים ומלות ודביקם בכל הפושטות לא ידעו מה כ'אוח דבר קדשי לא סכוראבל זמנים שנתחייבו
לפ"י כס יראים ותי"ים כבוד לחרות עושים כבוד והכפס נהגותם ויחד עם היסודים וחיליה לנו לרגר זו נכיוב בום
גמ' פליכס וכל חקום סנובר בספרים גר נכרי לו חומות כפלים וברוחם הכוננה על אותן גמ' גמ' דמיל הפתחה

נדפס באוסטרהא

החת ממשלת אדוניו הקיסר אוסע פריסויוטיוויש דמראורטע ויליך האסידאר
אויספיראטר אלכסנדר באולוויטש סמטיע דערנאש אויב
דאסיפקי האסידאר אוסע מילסטאווי יר'ס

בשנת תקס"ג לפ"ק

כהן גדול פרק שני סנהדרין

קרא

וקרא בו מקום הראוי לקרות בו :
 לא וסגלו מעזי חורה כגון להם נאמרים לניסח מעשה
 ואכילה חזיר וכיוצא בזה : לשתי מוחות הא דאני
 מתן מהדיום דאלו היה הדיוט מני ליה כהדלומתן כפי
 תרתי : משנה אחת בלשון :
 מהרשא לא נהגלו טעמינו : דאברהם טעמו פסס צ'
 מזהו אלו יזרח מכל שאר מעות כהורה לפי
 טעמו כל אחר מהכ' מעות אלו היו בעצמה ג"כ מזה
 טעמו לא ידעה לו פסס מעני שלא יזכר מזרימה הטעם
 הוא בעצמה מענה שלא יזכר עם אף כפי
 הרבה טעם וכן כלא ידעה לו נשים טעמי ולא
 יסור לכו האו בעצמו מזה שאילו ה' וכילי מסירם וכו'
 אסור שאלה כדלמריקן לעיל ואמר שאתר עלמה אר'
 ארבה ולא אסור ומאי ויהי לעט זקנה עלמה נומר על פי
 מה שמינו בסוף קנין קנין ע"ה כל זמן שזקנין דעתן
 פסורה שאתר ודעם זקנים יקח אכל זקני חורה כל זמן
 שזקנין דעתן מחוייבין לה' שאתר בישי' הכמה וכו' ז'
 ח"ה שזן עלמה על חתמה כוח ומי חסכ לב כתיב
 כחורה אר' פ"כ נשי סמו לבט מחכמה כחורה זקנו
 ונעשה כוקי ע"ה שטעמין וכן כלא ידעה לו פ"סס שסגן
 על חתמה שיכול להרכוש מיסים עמקום אחר ולא יזכר
 פרישה וכתיב ותחיל המרכבה ממזרים דאף מרכבה שלא
 סיחה כלאסור ממזרים וק"ל :

לג אמר מר ישראל ואי תימא מר עוקבא בתחלת
 שם ניתנה תורה לישראל בכתב עברי ולשון
 הקד' תורה וינתן להם כימי בכתב אשורית
 ולשון ארמי בירדן לשון עברא כתב אשדית ולשון
 הקדש ותניחיה להדיוט' יתא עברית ולשון ארמי'
 מאן הדיוטות אשר רב חסרא כותאי סאי כתב
 עברית אשר רב חסרא כתב ליבונאח : תניא רבי
 יוסי אושר ראי היה עזרא שתנתן תורה על ידו
 לישראל אלמלא לא קדמו ששה במשה הוא ארמי'
 ופשה עלה אל האלחים בעזרא הוא אישר היא
 עזרא עלה סבכל : מה עליה האסור כאן תורה
 דאף עלייה האסורה להלן תורה כמשה ארמי' ואותי
 ציה ה' בעת ההיא ללמד אתכם חקים ומשפטים
 בעזרא הוא אישר כפי הכין עזרא לכבו לררש את
 תורה אל תלהו ולעשר וללמד לישראל חוק ושבט'
 ואע"פ שלא נתת התורה על ידו נשתנה ג'י הכת'
 שני' וכתב הנשיא לכתוב ארמי' ומתורגם ארמית
 ובתיב לא כהלין כתבא למיקרי וישראל ההודעא
 דלמלא (מלמד שכאיתו הר' גית) : וכתב את
 משנה ותורה הואת כתב דראי לחשונות לפת
 פתח
 ית
 דברים
 ד
 פתח
 פתח
 פתח
 פתח
 פתח
 פתח

כתב עברי של בני עבר כהנר ליבונאל אחיהו גדולם
 כעין אהן סאכהין דקמיעוה ומזוהי : זכה
 הנשואין כהב שטתנה והאי קרא בעזרא כתיב יסיו מחבין
 ביתו י ככב משנה ששטכ על ידי מלאך כמכב מלא חקל
 ופרסין דימי דעילא ככב ארמי ולשון ארמי ואומר לא כהלין
 ככב למקרי דכין שחטלו לא היו ימלין לקרות ככב שכתב
 כמלאך דימי בלגז' וסיו סס יסידים הרבה סמט מיה
 כהנה להס אחוה ככב בלחזו היום : את משנה ההורה
 רמז לוו משה רבינו שכתב סבימיו פתח להשמוס מואשורי'
 (מן עברת לאשריה) : פתח להס דימי דעילא וכל עזרא
 וכתב בו את המורה ככתב אשורית : ככתב ע"כ דימי
 משה ולמה לא כהלין ככתב למיקרי דכין שחטלו דימי
 רלאון וכו' את כהורה : נכד להס לרוסן לשן חרפין
 אויב שזכחו : סוכו לנרנן לעניר מנצח סלכס לרשוליס
 ואריה סיי קא מהנבא : נס היום מניד משנה מה שכתב
 את משנה כהורה סולת' : אשיב לך אחויר לך מה שכתב
 חת

וכי
 כח
 סכ
 סכ
 סכ
 סכ

אחד דיני ממונות פרק רביעי סנהדרין :

עד שיכלו שתי בתי ישראל אלו הן ראש
 גולה שבכל ונשיא שבאי שנא' יהיה למקדש
 לאבן נגף ולצור כשאל לשני בתי ישראל אמר ר' יוחנן
 לחם בני קיצם אחם מפלים לי בעיני אש' לו ר' יוחנן
 חייא ר' אל ריע בעיניו יין ניתן בשבעים (אוחיות)
 וסדר ניתן בשבעים (אוחיות): כנס יין יצא פוד אמ'
 רב חסד' אש' מר עוקב' ואמרי לה אמ' רב חסדא
 דרש מרי בר מר סיד' וישקוד ה' על הרעה ויביא'
 עלינו כי צדיק ה' אלהינו מסו' דצדיק ה' וישקוד
 ה' על הרעה ויביא עלינו אלא צדקה עשה
 הקב"ה עם ישראל שהקדים גלות צדקה ועוד'
 גלות ויבניה קיימת דכתיב בגלות יבניה' וחרש חללים
 והמסגר אלף חרש בין שפוחין בכל נעשו י' די'
 כחרשין . כסגר כיון שסגורין בהלכה שוב אין
 פוחין וכסהו חו' אלף . עולא אמר שהקדים שני
 שנים רגושינחם אמר רב אחא בר יעקב ש"ס
 מרתה דמרי עלמא חרש סאח והמשיך ותרתיין
 הו' :

שנאמר כה אמר ה' הושב בעיר הוואח
 יטה בחרב ברעב ובדבר והוצא אל הבטחים
 והיתה לו נפשו לשלל וחי' רבי יוחנן אמר גלות
 סמפרה על הכל שנאמר כה אמר ה' כתבו את
 האיש הזה עירוי גבר לא יצלה בימיו כי לא יצלה
 פורעו איש יושב על כסא רוד ומושל עוד ביהודה
 ובחר דגלה בחיב' וכו' יבניה אמד בנו שאלתיא'
 בנו אמר שעיררתו אמו בגו' האמרי' שאלתיאל
 ששתלו אל שלא בדרך הנשחית וסמרי' אין האשה
 מתעברת מעומד והיא נהעברת מעומד דבר אחר
 שאלתיאל שנשאל על אלתו אל' ורובל שנורע
 כבבל ופה שמו נחמיה בן חכליה שמו :
 שלשה דברים תרועעו ודבר: לא יילת סם הלמה
 נבי יבניה תיך יהודה כתיב : והיא נחמיה
 מעומד שמים בית האמריני' ואין מקום לשכח ושללו
 סם אש' וכאניה דיקרא רבה אמרין לה : על אלתו
 לאחיר לו נוריה ששכעט אלא יהיה לו בן והמירו לו פמליא
 על מעלה ושקועה כתיבה כההו' פרה' דכתבו את האיש
 סוז כסדר ירמיה :

והיה מושיעם אל ישראל : למקדש של ישראל : ולכן נגף
 שמנעם את הרגלים : ולצור מכשל סלע מבלמה
 יהיה לאוי בני ישראל : כשנפי' אוחיות בנימטריא :
 וישקוד וימחר כמו כי שוקר אינו ומתרגמין מוחי' סהקדי'
 ומיאר גלות לנקיה שכיח' אחרונה בעוד גלות יבניה
 קיימה שעדיין לא המו לזוכן שגלו לכב' עם יבניה שכבי
 חלמים בתורה ולמדו' לבני גולה בלחרונה : פוחין כחורה
 כחרשין קרי ביה החרש : כיון שפוגרין דבר הלכה המלמדי'
 מהן : אין לה פוחין אחרים . פולא אחר נדקה של שקידה
 סיים שהקדים מרבין של מקדש סמי גימ' נחמטריא דוושנה'
 דהיינו חמניא מלה והמשיך ומרבי' . והם גלו לסוף שמונה'
 מלוח ומחשים שגנוסו לארץ דכסיב ויהי בשמונים שנת'
 וארבע מאות שנה וגומר וימי ביה ראשון ארבע מאות :
 ועשר הרי שמונה מאות והששים נא מהם ארבעים שנה
 שבהמה במדבר הרי שמונה מאות ולאמלא היו ממנהיגין
 עד ויבנהם היה מהקיים בהם כי אבד חלודין מהר'
 והשמד חסדון דכסיב כהוא טרסה' . מהרה דמרי'
 עלמא ס' רבוא בנימטריא דוושנהם וקרי ליה רבד'
 האבדון מהר והקדמה דמתי שנים לרקה יהיה .
 תוספיה נכנס יין ילא סוד כיינו דלמתיין נסר' הדל'
 המהינכ בנינו הרי זה צו מרעה שבעים
 וקנים שהסוד ממנכר כל הין ואין כמו כיון לחלוא'
 (א' וזה לרעה שאלו החמשה שיטות שכתב' דף הפסוק
 הייטמן מבינה וקרא עד סייבה נחמשה' . נדפסו כלן
 בעטופ' כי ככר נדכסו (על במקומן) .

מדרש'א גלות מכפרת ג' דברים ס' והיינו עדה'ה
 הלוט מיתה כשלה דברים כיושב בעיר
 והאלו כיוזא מטי' דהיינו גלות ולרעה ר' יודא אין הגלות
 מקמר רק על גיריה המיתה משלש דברים שזכר כמו שכתב
 והיתה לו נפשו ונומר דהיינו חיה נפש גבר אלן לא שיחורו
 סם לגולה ורבי יוחנן הסיף למד גלות מכפר על הכל
 דהיינו שיחורו בניו לתמשלם כמו שכתב כהו' האיש הזה
 עירוי ונומר כתבו דהיינו הנזירה וכחר דניה' כתיב וכל
 יבניה אסיר ונומר כדברי היםים כיוס' מלכות בית דוד
 כתיב האוי קרא והמסר דמשמע' ליה דבת דגלה כתיב
 עשמותיאן דדרש אסיר על סם בית האמריני' ושאלתיאל
 ט' אין יש לדקדק מה שייך דרשה דהוכחל אצבע כבכל
 ומה שמו ס' שהרי הוא היה בן שאלתיאל כדכתיב בספר
 נחמיה ועל כן נראה דמייח' האוי קרא דהוכחל לראיה
 אהך דרשה דשאלתיאל שאל זכה ויבניה להלוי ריע עד
 שגלה לככל שגל בן קרא שאלתיאל את צנו לזוככל שאלנו'
 שגלה ויבניה חביו לככל לא היה נורע בגיריה כמנו את
 כאיש וגומר ואמר ומה שמו נחמיה בן חכליה כרמוכחי
 קריו דהוכחל קיינו נחמיה וא"כ ע"כ סם דרובל ושאלתיאל
 להך דרשה וק"ל :

וקרא

אהר דיני כמזנות פרק רביעי כנהדרין קלא

וקרא בו מקום הראוי לקרות בו :

לא נגאלו עמי חורה עון למת ואסרה וכישה עטמח ואכילת חזיר וכיוצא בהן : נשאי חורוהו הא דשאלו מלך מהדיום דלאו היה הדיוט פני ליה כהדל ומלך כפי מרמי : משנה שמיך במשמע :

מהרש"א נכנס וין יתא סו"ד הוא מחולק בסוד פיבור האודע וע"מ מ"פ כ"ד דר"ה רבי חייה חזייה

לפיכך דהוה קאים בנמרץ דכ"ט שקל קלא פרק כה אמר בו זיל אכסי אל רבי לרבי חייה זיל לעין טב וקדשיה ושלא לי שיטל דוד מלך ישראל חי וקיים והבונה בסוד

העיבור שהיה לו מטמם ביה דוך כמ"ט במדרשה שבו שהבנה אחר ט"ו יום אהמלאה ההחיה נחמר כן היה

מלמח קיה דוד אחר שהיו מורעו פ"ו מלכיה נחמר המלכו' צימי נדקיהו ולא נשאר לרק משתה קנה ר"ג בככל ונשאל

בא"י וכמו שהבנה האל"ף ומתפרס ט"ז עס שהתפרס לעמרי ואחר כך מתפרשה בלורכה כן אחר שהכלה מתשטם

מכוס ביה דוד לעמרי דלף ר"ג בככל ונשאל בא"י יכנו טוב עיחדה מליטור וזה כין שיטתו הלבנה הוא סימן לרבי

שהיה נשאי שיכל נשאלו לא רנה הוא לומר כן זיל איכסי רק עני רבי חייה גם לא רנה הוא נקדשה ביום ל' כאלו

היא מתקנה אזה פירמרת לגשול' דלחריה שכל עור שאינו מחכסה הוא סימן טוב על באצילת שימחך ועל כן

אמר לרבי חייה דלקדשיה' אלו ע"פ ארמו הכיפוי אל"ג זיל איכסי וזוהו אמר ליה רבי' ואלה לי שימח' דוד מלך ישראל

כו' ר"ל דלף שכיפוי של הלבנה הוא סימן רע לנשאות שיכנה הנהפנה אחר הוא שיטתו שכל דוד מלך ישראל

חי וקיים שאמר שיכלה בארזים ופחדם מלכיהו וזמח קרן דוד וע"כ אמר זיל לעין טוב וקדשיה ע"פ סי' טב ו"ש הכה

אין כן דוד נא ער שיכלו ב' כתי' אבוס ר"ג ונשאל דלחרי שיכלה מתשטמו לעמרי כמו הלבנה אחר פ"ו יום שהתפרס

לעמרי אלו יתחדש מלכותו כמו שהתחדש הלבנה והיה רבי מיוז על זה שיכלה נשאלו רבי חייה לא ירע בעיניך ע"י אכנס וין יתא מסס דבר סוד העיבור שיחדש טוב מלכות ביה דוד גדולת משפחה הכיילים ככ"י : כין שסותחין בו' לפני בשטם שהם בעלי אומות כמו שהרס יונחן אומאיו ומרשיא' לא נחך ג"ש הכתוב בכל גבורים עושי מלחמה לחין דרך בעלי אומות' והיום עושי מלחמה

בדורו של נדקיהו לא היו פס ה"ח בכנר גלו פס וכינה ותיין כהדיוטין פ' המגרש וק"ל : ונוטתם בו' משמע ליה דמלת ונוטתם מיהר דקרא למדרש מיהיה ניעמטריא ו"ל שיקרי'

ב' טאק קודם שנהמלאה סאחכ שזיה מהקיים כהם אכד מאכדון ונ' והמר ש"מ מ"הר דמרי עמלא המ"ב ב' ר"ל

עכ"פ דלא היו פחות ממנין זה והשמעין זה כה"כ נענין הגאלכ שאם יתמהמה חכה לו ואל חתייה משנה בלריכות

בגלות אף שמה כחוייה הם מורים שבתך על קירוב הישועה כמ"ט כי קרונה יופתי לכל והאמר וארוכך

מהרה הנחם אל הממה על כל כי מיו יודע בכמה מהרה דמרי עמלא שיטו אף טנה ומנינו בו מהרה כהא"ג טנה

ומלך רב אחא ב"י דבריו אלו הדרשה דוטטתם שבי' ישראל ראוים להכריח' לעמרי לטמן המ"ב לוי לאו שהקדים

הק"י ב' גים בנדקסו ואכד מאכדון לעי כראוי ליאכד לעמרי ואמר אכד אי לאו כך דרשה הייתי יכול לומר דלכד

האכדון ללו לעמרי משמע אלא רכזמן השופטים גמי שתי סחה יד עמון ופושטים וכמה ה' ח'ם' נקסיים כהם אכד

האכדון דהשחא מהרה דמרי עמלא אל' הוי נ"ב וע"כ באורך נדרש הווגאטם ופיין כחידושו פרק המגרש ודו"ט

בשם החמור הגדול מהמר' ר"ל חנידורו ז"ל כההמחבר בעל קייקו דיונה וזל ה"ה ויסקר ה' על הארעה

זגו' אלא דקה עשה הקב"ה וכו' ועמ"ז יכן ליוס פסוקים במלכא וקרבני אלוים למשעט והייתי פד מחבר ונ' ר"ל

ה' נא שייתי ואחס בני יעקב לא כליהם נ' גמי פשוטו אין לו חמור לפסוק הקודם והאחריו וע"פ הקדמה ז' יפוש

זזה הוא שאמר וקרבני אלוים למשעט והייתי פד מחבר שהקדמתי בגלות וכלם מהאחריו ואין שינה הקב"ה

כבקרנח המשעט' וז"ש אל' ה' לא שייתי כי המשעט של ההקרנח היה כשליגולתם בני יעקב לא כליהם שאל"כ

הגו' רבנן אדם יחידיו הנב"ה כפני מה שלא ירו המינים ואמרים הנב"ה רשויות בשמים' ד"א ספני הצדיקים וכו' הרשע' שלא ירו צדיקים

אמרים אנו בני צדיקו' שעים' אמרים אנו בני רשע' ד"א ספני המשפחה' שלא ירו משפחות

סתגרות או בוו וכה עכשיו שנברא יתרי סתגרות אם נבראו שנים על אחת כמה וכמה' ד"א ספני הגולגול' וספני החכמים ומה עכשיו שנבר' יחידיו

גולגול' וחכמים אם נבראו שנים עכ"ל :

אנו בני לייק אבינו לדיק נברא לייק' אנו לדיקים ואין אנו לריבין להחרחם מן העבירה כי לא נשכל כס' אנו בני רשע ואין לט זקוקין במשכבה' ונלמדנו כי לא יעטי' אל נבראו שנים יתברו : על לוח חכמה גדול מאד' בני כגולגול' וקמפנים שיאמרו קרקע' זה גלגל אבינו כו' אלא

ה.

מודעה מוזרה בחומש דפוס ראם בוויילנא

בידי חומש במדבר, עם תרגום אונקלוס ופרשיי ז"ל ועם בעל הטורים. דפוס ראם בוויילנא תרכ"ג. ומעבר לשער נדפסו שורות הללו:

„לא נעלם מעיני כל, כי כל המפרשים ובפרט רש"י ז"ל אשר הרכיבו דבריהם בפירושיהם על התורה בעניני אישות ועריות וכדומה, וביותר המפרשים אשר שאבו את דבריהם ממקור התלמוד, היתה מגמת פניהם לפרש דוחק הפסוקים לאנשים גדולים ברי לב ובעלי מדות טובות וישרות, אבל רחוקה היתה מחשבתם ללמד הביאורים האלה לילדים צעירי ימים אשר אין להם לב לדעת ולחשוב בענינים האלה, וכל המלמדים בחוץ למדינתנו גם עתה בבואם לביאורים האלה דולגים ופוסחים עליהם, ויותר מאלף שנים למדו בני ישראל תורת משה מפירושים האלה, ובכל ארצות אייראפא לומדים עד היום הזה, ושום נזק לא היה מהם ובני ישראל טהורים בדרך ארץ, אבל טובה גדולה עשתה הממשלה הרוממה בפה להביא לדפוס מהדורא אשר נתעתדה רק בעד נערי ישראל – לכן מודיעים אנחנו זה, כי המהדורא הזאת הוא [היא] רק בעד אנשים גדולים בשנים ומגודלים בדרך ארץ. ואנשים כאלה לא ימצאו פה שום נזק. רק סברות חכמינו הקדושים בענינים האלה.“

בידי רק חומש במדבר ומסתבר שמודעא זו היא משום פרשת סוטה ופרשת פנחס שבחומש זה, ומן הסתם היא גם בשארי חומשים ובפרט בחומש ויקרא, אבל תמוה עצם הדבר מה פתאום מודעה זה אם היתה פקודת הצנזור או יזמת המשכילים או הדיקול של אספת הרבנים דשנת תר"ג? מי שמצוי אצל מהדורות חומשים מהתקופה ההיא צריך לברר באיזה מהדורות מצויה מודעה זו, מתי נדפסה לראשונה, ומתי הפסיקו להדפיסה.

ו.

ר' יעקב עמדין על ספר „קיצור של"ה" ועל מחברו

(למאמר „ר' יחיאל מיכל עפשטיין „לוחם לשפת יידיש" כרך ב, 201. כרך

ג, 340)

„מצאתי לאחד מן המלקטים שרובן של בעלי בתים במדינה זו מתנהגים אחריו בלי פקפוק, ולא יחוש לשאול לחכם בדבר הנזכר בו,

הוא ס' קיצור של"ה בהלכות פסח בדין החלה כתב שאם נשכח מליקח חלה מעיסה א' ואינו יודע איזה היא וכו' יטול חלה מא' על הכל בלא ברכה. עד כאן. ונכשל בטעיות גדולות, כי ברור הוא לכל בר בי רב דחד יומא שאין יכול להפריש מא' על הכל בנתערבה א' שלא ניטלה חלתה באחרות המתוקנות, דלמא אתי לאפרושי מן הפטור על החיוב ועל כן אין לו תקנה אלא שיטול מכל א' וא'. אם לא בשיש לו פרנסה ממקום אחר, שאז יוכל להפריש מעיסה החייבת על כולן, וכל זה בברכה בלי ספק, שהרי יש כאן חלה ודאית, והרי זו טעות כפולה, ועוד בו שיבושים באותה ההגה"ה. מכאן תוכחה ואזהרה למורה מתוך ספרי ליקוטים כאלה, שמחבריהם לא הגיעו להוראה. (והיודע מה שיש בלבם יבין הסבה הקרובה שלא יסכימו להלכה אפי' בדברים פשוטים. פתיים אהבו פתי. עיין בחתימת הקדמת בעל הס' הנ"ל, ומפני שדנתיו בשוגג לפי שזיכה להמון עם בדברי תוכחותיו ובקרבו ישים ארבו ושם בסתר ולא הכשיל בו את הרבים, אף אני אחפה עליו ואכסהו ולא אפרסמהו) ולא ידעו במה יכשלו בחשכה יתהלכו. והדולים מים מתוקים מבורות הפוסקים בכל אשר יפנו ישכילו... "שו"ת שאילת יעבץ", אלטונא, תצ"ט, שאלה קל"ד.

הרגיל בלשונו החריפה של ר' יעקב עמדין כלפי כל מי שהיה קצת חשוד אצלו בשצי"ת יתמה על הלשון המתונה, והמאופקת ולימוד הזכות על מחבר, "קיצור של"ה". משמע שהיה מפקפק בעצמו, שמא הוא רק חושד בכשרים.

.ז

ר' אפרים זלמן מרגליות על "הג"ה דר"ע"

באהל רחל" (כרך א 310) נסתפקתי אם הסכמתו של הגאון ר' אפרים זלמן מרגליות על תומשים עם פירוש, באר מים חיים" היתה על כל מה שנדפס בחומשים אלו, אפילו על לקוטים מ"הג"ה דר"ע", שנכנסו לפרש"י על הפטרות, או שנתכוון רק לפירוש, באר מים חיים" בלבד.

על זה העיר לי הנכבד מר שניאור זלמן ליימאן, שבספרו "שם אפרים" על פרש"י על נ"ד, בספר שופטים (כ, מה) כותב ראז"מ בלשון

באמת יש להסיר הג"ה מן הספרים וכן שאר הג"ה שנדפסו בדפוס תנ"ך קטן עם הג"ה דר"ע, שיש שם דברים רבים בדויין מלב, משמועות ושיחות בעלי שמועות ושרי לי מרי למי שערבב שמועות אלו בתוך דברי רש"י ואי איישר חילי אבטליני לבלתי היות שם ערוב חול בקודש.

אם כן ודאי שהסכמתו היתה רק על פירוש, באר מים חיים" בלבד, ותודתי נתונה בזה למר ליימאן שהעירני על זה.

ח.

ספר „הלכות תלמוד-תורה” לר' שניאור זלמן, הרב מליאדי

כידוע, נדפס לראשונה „הלכות תלמוד-תורה” בשנת תקנ"ד בשקלאוו, ובו ארבעה פרקים, ל"ה דף. והנה שלח לי הרב הנכבד מוהר"ר כתריאל דוד קאפלין מלונדון מאוסף הספרים שלו, צילום טופס מאד משונה, שהוא רק בן ט"ז דף, שכן לא נדפס בו אלא שלשה פרקים בלבד, ובפרק השלישי לא נדפס הקטע האחרון המתחיל „אסור לת"ח”, והספר מסתיים באמצע עמוד הראשון של דף ט"ז, ועל הנייר החלק שנשאר על העמוד הדפיסו שמות פועלי הדפוס, כנהוג בשנים ההן, כשנשאר מקום פנוי בדף אחרון של הספר. אבל מצורף לו דף ט"ז שני, בהשמטת שמות פועלי הדפוס ובמקומם השלמת פרק שלישי והתחלת פרק רביעי, כמו בטופסים הרגילים ואח"כ ההמשך מדף י"ז ואילך עד גמירא, דף ל"ה, שבסופו שמות פועלי הדפוס.

השאלה עומדת כאן מאלי' מה טיבו של טופס זה בן ט"ז הדפים? אם אדמו"ר הזקן בעצמו מסר לכתחילה לדפוס רק שלשה פרקים ובלא הקטע האחרון של פרק שלישי ורק לאחר זמן נמלך והשלים את הפרק השלישי והוסיף פרק רביעי או אולי נשמטו מידי המדפיסים דפי כתב היד של הפרק הרביעי וכסבורים היו ששלשת הפרקים הם כל הספר שנשלם בדף ט"ז, וכשמצאו, לאחר זמן קצר, את הדפים של הפרק הרביעי הסירו את דף ט"ז זה והדפיסו דף ט"ז אחר כהוגן והשלימו דפים יז-לה, שבסופו הכניסו את שמות הפועלים שהכניסו בתחילה לדף ט"ז?

כמובן, אי-אפשר עכשו לדעת לפתור שאלה זו. אפשר רק לנחש עפ"י סברא מעשה שהיה כיצד היה. אילו היה אדמו"ר הזקן מוסר

הלכות תלמוד תורה

ח בר קטון הכמות ורכ האיכות על
 הלכות תלמוד תורה מסובר
 ומלוקט מגמרא מן הירושלמי ומכל גדולי
 הפוסקים ראשונים וחסידים ומנופה בשנה
 עשרה נפה באל הישיב דבר דבר על אופניו
 בכדי שכל אחד ירווה למאוננו וידע כל הדברים
 על כודי ועל מכונו ומסודר בשון נח ונקל
 לכל מעיין וכדי לזכות הדברים הובא לבית
 הדפוס :

דפוס פה קק

שקלאו

החז ממלת הארוך הגדול יעכעראל
 מאיאר קאוואל-ער קעמען
 גאוור לוויץ זאריץ יר"ה :

בדפוס על ק"ה הרבני הראש הקטין
 מוהלר אריה לייב בהמנוס
 מוהלר שניאור בייבוש
 ול"ה :

בשנת רתפ"ד לפ"ק

הלכות בלמוד תורה טו

וְשֵׁנִי שִׁכְמוֹת שׁוֹכֵל (רִשְׁוֹנֵי פִּי וְדַבְרָה בְּתָרָא)
 לְמַד מִתּוֹכָם דְּבְרֵי תוֹרָה וְיִרְאַת שָׁמַיִם וְדַרְךְ אֶרֶץ אֲבֵל לֵא
 אֶרֶץ הַצֵּם וּבְלִבְד שֵׁלָא (רִעַב וְרִיבָא) יִהְיוּ כַּפְרֵי מִיָּכִים
 וְהֵם סְפֵרֵי הַפְּלוֹסוֹפִים מֵאַמוֹת הָעוֹלָם שֶׁהֵיוּ מִיָּכִים וְכּוֹפְרִים
 הַגָּמָה וְנִכְבָּוָה שֶׁאֵשֶׁר לְקִרְוֹתָ וְלַעֲיִין בְּהֵם כֻּלָּל אֶפְיֵלו
 אֶקְרָא וְאֶפְיֵלו לְלַמּוּד מִתּוֹכָם אִיזֵה מוֹסְרוֹ וְיִשׁ וְלִכְנָם
 וְדַבְרֵיהֶם הוֹבֵאוּ בְּסִפְרֵי יִשְׂרָאֵל צְרִיךְ לִיזְכֹּר מֵהֵם וְעֲלֵיהֶם
 מְרוּ סְכָמִים (מַשְׁנֵה רִפְּסֵלָק) שֶׁהַקּוֹרֵא בְּסִפְרֵים הַחִיצוֹנִים
 סָיֵן לוֹ פֶּלֶק לְעוֹלָם הַבָּא : וְלֵא (רִיבִי שְׁדִמָּה)

עֲפָקוּ בְּהֵם מִקְּמֵה סְכָמֵי דוֹרוֹת שְׁלַפְנֵינוּ

שֵׁלָא כְּרִי לְהַשִּׁיב עֲלֵיהֶם וְלַחֲזֹק

דְּתִינוּ וְהַשְׁעָה

הֵיתָה

צְרִיכָה לְכַךְ

לְתַשׁוּבַת הַמִּינִי'מֵאַמוֹת הָעוֹלָם

שֶׁהֵיוּ בְּרוֹרוֹתֵיהֶם מִתּוֹכָהֶם עִם יִשְׂרָאֵל

מֵה שֶׁאֵין לָן בְּרוֹרוֹת אֵלּוּ :

י' הַמְּסֹדֵר : בְּמֵלֶכְהָ מֵהוֹדֵר : הוֹעֲלֵד יְרוּסֵם פִּישַׁל בְּהַ

אֶכְתִּירֵאל יִצְרָק מִקִּיק שְׁקֵלָאוּ :

י' הַפּוֹעֵל הַצּוֹפֵן בְּמֵלֶכְתָּ הַקּוֹדֵשׁ בְּאַמוֹנָה הַדְּרוֹקֵר יִנְהַק

חִיטִיק בְּמוֹ דוֹר יִצְרָק מִקִּיק שְׁקֵלָאוּ :

י' הַפּוֹעֵל הַצּוֹפֵן בְּמֵלֶכְתָּ הַקּוֹדֵשׁ בְּאַמוֹנָה הַדְּרוֹקֵר מִנְשֵׁם

מִן בְּמוֹ מֵאֵשׁ זֵלֵל מִשְׁקֵלָאוּ :

הלכות תלמוד תורה פ"ב

לגאון סמכות שיוכל (לטעם ל"ו) ללמד בתורה (ללמוד
 עליונים ונתיבות תורה ויראת שמים ודרך הדין) אבל לא להאריך
 וללמד (ד"ק ר"ב) עלת יהיו מפרו מנינים שיש ספר
 הקלסו פ"ט מחמתו היצולם שהיו מנינים ונקלים בהנשט
 ונליוהם סאמר לקרות ולעין בהם יכלו חפילו סאקרוח ונאפילג
 ללמוד עליונים חיה ומסד ויראת שמים ולכן גם כהנדרים
 כוללרם יספדו יספדו ליהחמהש בעלזוס חמלו מחמוס
 (ע"כ ד"פ ט"ק) סאקורו כספד' הס נוכח' חין לא סאק לענו' ספ
 לא (ר"ב ד"מ) עסקו בהם מקנת עמנו ודורות סלפלו חלל
 קרי לסיני ג"ס ולסוק דתכוד והעדה היתה לרבי' ללכ
 (השונה הלכות ונחמה ונחמה סלפלו חמלו מחמוס) מחממוס
 וד"ק ר"ב פ"ט סאקרוח ונחמה סלפלו חמלו מחמוס) מחממוס
אסור (נכוס כ"ד) לת' סלפלו חמלו מחמוס) מחממוס
 סאקרוח ונחמה סלפלו חמלו מחמוס) מחממוס
 ללפכס לכ"ה חו למרין סף מתוד סלפלו ונחמה סלפלו
 סמוק ונחמה סלפלו חמלו מחמוס) מחממוס
 ונחמה סלפלו חמלו מחמוס) מחממוס
 חמלו מחמוס) מחממוס
 חמלו מחמוס) מחממוס

פרק רביעי

א (ר"ב פ"ט חמלו חמלו) עלת כתי' נחמה סלפלו
 כתי' חמלו ונחמה כהנלה וכלל הלכות כתי' כהנלה ונחמה
 ללחמן כתי' עליונה וכלל חו דוד כתי' חמלו חמלו חמלו חמלו
 ונחמה ונחמה ונחמה ונחמה ונחמה ונחמה ונחמה ונחמה
 חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו
 חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו
 חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו חמלו

לדפוס לכתחילה רק שלשה פרקים ולאחר זמן נמלך והשלים את פרק השלישי והוסיף פרק רביעי היה בלי ספק עובר כמה זמן על זה, ובניתים הרי היה הספר, בן שלשת הפרקים, הולך לשוק, והיו בלי ספק נשארים אצלנו כמה טופסים מדפוס זה, וגם הדבר היה בודאי ידוע ברבים, (ובפרט בין חסידי חב"ד) שמקודם היה הספר בן שלשה פרקים והפרק הרביעי ניתוסף לאחר זמן (כדוגמת מהדו"ק ומהדו"ב של אגרת התשובה) ומכיוון שאין אצלנו שום שמועה על זה מסתבר שהיתה כאן רק אשמת המדפיסים.

ט.

על דפוס הראשון של ספר ה"תניא"

על השאלה מדוע שלח הרב מליאדי, ר' שניאור זלמן נ"ע, להדפסה ראשונה, את ספר ה"תניא" לסלאוויטא הרחוקה ולא לשקלאוו הקרובה כדי הישט יד לליאזנא, כתבתי ב,אהל רחל" (כרך א' 176; כרך ב' 35, לעיל 29) שתי השערות, אחת מהן, שהוא משום שפל המצב של הדפוס בשקלאוו בשנים ההן, שהיה בבחינת "לא תואר ולא הדר" ודפוס סלאוויטא היה מפורסם ביפיו בכל המדינה.

סתם מקשן אחד הפריך טעם זה, משום, שהרי בשנת תק"ס מסר לראשונה לדפוס שקלאוו את, "לוח ברכות הנהנין" מבלי הבט על שפל המצב של הדפוס שם.

אילו לא היה סתם מקשן, אלא מקשן כהלכה, ולא היה אף להקשות אלא בודק מראש (זהו אחד מסימני "סתם מקשן" שהוא אף להקשות) היה מוצא, שקושיא מעיקרא ליתא, שכן בשנת תק"ס כבר היה בשקלאוו דפוס חדש (שהוקם בשנת תקנ"ח) שהיה די יפה, ולכן הדפיס בו את, "לוח ברכות הנהנין" בשנת תק"ס ואת ה"סידור" בשנת תקס"ג, ואפילו את ה"תניא" דפוס שני בשנת תקס"ו לא שלח לסלאוויטא אלא הדפיסו בדפוס זה בשקלאוו, שהיה די יפה אמנם לא כיפפותו של דפוס סלאוויטא אבל די יפה (כמו שאנו רואים).

לדידי, כשאני לעצמי, אין צורך כלל בטעמים הללו. יש לי טעם פשוט בעל-ביתי (א בעל-הביתשער) לענין דפוס הקונטרסים בשקלאוו וה"תניא" בסלאוויטא.

הדפוס בסלאוויטא היה ידוע בשנים ההן כהיותר משוכלל בכל

המדינת. בוודאי היה כדאי להדפיס שם את הכל, אלא שהמרחק בין ליאדי וליאזנא לסלאוויטא היה מאד גדול ולהדפיס שם היה צורך למנות שליח מיוחד להולכה את כתב-היד שרוצים להדפיס. (הזדמנות לשלוח ע"י נוסע מרוסיה הלבנה לוואהלין היתה נדירה מאד) שלפי מצב התחבורה בשנים ההן היה כרוך בהוצאות גדולות. ראשית – השליח שהיה מטולטל בעגלות רתומות לסוסים כמה וכמה ימים מהכא להתם ובחזרה מהתם להכא, סובל מעינוי הדרך, בחורף או בקיץ ובאכסניות שונות ומשונות, היה נוטל שכרו משלם. צא והוסף שכר העגלות, האכסניות וכו' וכו' היה בס"ה עולה לסכום גדול שהיה צורך להוסיף על הוצאות ההדפסה להטיל הכל על מחיר הספר הנדפס, שעל קונטרסים קטנים כעין „הלכות ת"ת" ו„לוח ברה"י" היה דבר שאי-אפשר, שהרי הוצאות השליח היה שוה בין לספר גדול בין לקונטרס קטן, ובלית ברירה הדפיס את „הלכות ת"ת" בשקלאוו, אע"פ שהדפוס היה בשפל המצב. (בשקלאוו לא היה צורך למנות שליח להולכה, שכן שקלאוו היתה אז מעין מטרופולין של רוסיה הלבנה והיו שיירות מצויות תמיד לשקלאוו הן בענייני מסחר והן בענייני הכלל והפרט והיתה אפשרות תמיד לשלוח כת"י להדפסה ע"י נוסע פרטי (ללא שום הוצאות).

אשר לדפוס ראשון של ספר ה„תניא" הרי היתה כאן הזדמנות נפלאה לשלוח את כתב היד לסלאוויטא בלא שום הוצאות יתרות, שכן בלאו הכי היה צורך למנות שליח מיוחד להוליך את כתב היד לשני הרבנים המסכימים שישבו בקירוב מקום לסלאוויטא, ואגב אורחא מסר את כתב היד, יחד עם ההסכמות לבית הדפוס בסלאוויטא, אבל כשניגש אח"כ בשנת תק"ס להדפיס את „לוח ברה"י" ובשנת תקס"ג את הסידור ובשנת תקס"ו את ה„תניא" פעם שנית שאילו שלחם לסלאוויטא היו עולים בהוצאות גדולות, שהיו צריכים להטיל על מחיר הספרים, העדיף להדפיסם בשקלאוו, ובפרט שבינתים נפתח שם דפוס חדש שהיה משופר מקודמו, ואע"פ שלא היה יפה כל כך כמו הסלאוויטאי לא היה כדאי בשביל זה להוציא הוצאות גדולות ולהטילן על הקונים.

ומהאי טעמא, גם אדמו"ר האמצעי, ר' דובער נ"ע, שבימיו המצב הכלכלי של היהודים ברוסיה הלבנה היה בשפל מאד, ובהקדמות לספריו ובמכתביו לאנ"ש הוא מתאונן על „צוק העתים", „דוחק הפרנסה", „העניות", „וידל ישראל מאד", (ראה גם חזונו של אדמו"ר הזקן נ"ע, במכתבו לר"מ מייזלש, בזמן מלחמת נאפוליאון, שאם ינצח

אלכסנדר ירבה העוני בישראל) הנה בכדי למעט בחוצאות החדפסה של ספריו, בכדי שמחירם יהיה בהישג יד של אנ"ש, לא שלחם להדפסה לסלאוויטא אלא הסתפק בדפוסים הלא יפים בקאפוסט ושקלאוו. ולא עוד אלא שכשניגש להדפיס את ספרו „תורת חיים“, שהוא ספר גדול על חח"ת, ובהכרח יהיו הוצאות הדפסתו גדולות ובמילא גם מחירו גבוה, פנה לאנ"ש בהצעה להחתים בין אנ"ש, בכל עיר ועיירה, פרנומרנטים על ספר זה, והוא לא ידפיסו כולו בבת אחת אלא קונטרסים קונטרסים במשך כשתי שנים, והפרנומרנטים יקבלו כל קונטרס בשעתו, כשיצא מבית הדפוס וישלמו בעדו ח' קט' נכל רובל הוא מאה קט"ן שלא יכבד עליהם, ואחר שתי שנים יהיה בידם הספר שלם, מבלי להתאמץ לשלם עבורו כל הסכום בבת אחת.

רק בשנות נשיאותו של הרבי הצ"צ נ"ע, כשגזרה מלכות רוסיא, בשנת תקצ"ז, לסגור את כל הדפוסים העבריים במדינה (חוץ מווילנא, שלא היתה עדיין אז אפשרות להדפיס בה ספר חסידי) הנה מעז יצא מתוק, שבליט ברירה הדפיסו ספרי אדמו"ר האמצעי בחוץ לארץ, כגון בקניגסברג או ברומיניא, שהיו שם דפוסים יפים, ולאחר כעשר שנים, משנת תר"ז ואילך, גם בזיטאמיר, בדפוס האחים שפירא נכדי חרב משה שפירא המדפיס מסלאוויטא, שהוא הוא אותו הדפוס של סלאוויטא.

יוד

הרבי הרש"ב נ"ע מליובאוויטש על ספר „אור לישרים“

בשנת תר"ס נדפס בווארשא ספר „אור לישרים“, שהכיל מכתבי התנגדות של רבנים חשובים לרעיון הציוני, וביניהם גם מכתבו של הרבי רש"ב נ"ע (נדפס זה לא כבר פעם שני ב„אגרות קודש“ של הרש"ב סי' פ"ז). בעתון „המליץ“, שעורכו היה ציוני, יצא רב אחד בהתקפה נגד מכתבו של הרבי הרש"ב אבל הרש"ב לא הגיב על התקפתו ולאחד ממקורביו שפנה אליו בהצעה לכתוב תשובה ל„המליץ“ השיב במכתבו מיום יו"ד ניסן תר"ס, וז"ל:

....מכתבי הנדפס בספר אור לישרים הוא המכ' שנתפרסם מכבר ובקשו מאתי רשיון להדפיסו בתוך יתר המכתבים שיש להם והרשיתי להם (ויש איזה טעותים בהנדפס) ומה שהמליץ פער פיו אין ליתן לב

ע"ז, כי בעת שכתבתי את המכתב ידעתי ש... ויצעקו מרה, ואני הסכמתי ע"ז באשר ראיתי גודל הנחיצות בזה שנוגע ליסוד וקיום הדת אשר המהרסים חותרים חתירה תחתי, השי"ת יפר עצתם. ומקודם כתבתי לרבנים ג' [גדולים] שיצאו במחאה גלוי נגדם, ובראותי שאינם שמים על לבם הוכרחתי לצאת במכתבי, ואינני מתחרט כלל ע"ז. כי ת"ל פעל הרבה למטרת כוונתינו, ומכל דברי המנגדים ומהחרפות שלהם אינני מתפעל כלל וכלל ותקותי חזקה שהשי"ת יסכר את פיהם.

המוציאים לאור את הס' אור לישרים כוונתם לטובה, ואם כי אפשר הי' צ"ל מסודר באופן אחר אבל כוונתם הוא לטוב וא"צ לכתוב מאומה למכ"ע המליץ אודותי ושבקי לרואי כו', והשי"ת ירום קרן אחבי וקרן התורה והיראה ויחזק לבנינו ולבב כל אחבי לעבדו ית' ולהיות חזק באמונתו ית' ויביא לנו מ"צ בב"א.

יא.

הרבי הרש"ב נ"ע מליובאוויטש על הדפסת ספר „הזהר“ עם המפרשים על הדף

באחד ממכתביו, כותב הרבי הרש"ב זי"ע בין השאר:

„ובדבר ספר הזהר ומפרשיו, הנה ריבוי המפרשים על הדף מבלבלים את הענין באמת, וזה רק כמו צאצקע טובה ונאה אבל לאמיתית הענין אין זה טוב אל חלימוד, כי כאשר הכל על מקום אחד רואים ומביטים בכל הפירושים ואין יודעים אפילו א', וגם שעי"ז יהי' הזהר שלא על הדף...“

יב.

הרבי הרש"ב נ"ע מליובאוויטש על מחירי כתי"ק חב"ד

אין נותנים המעות בעד המחבר כ"א בעד הספר

במכתב הרבי נ"ע אל הרב סלונים ע"ה באה"ק ת"ו (הנדפס באגרות קודש סי' לט) הוא כותב, בין השאר, בענין זה, והרי לשונו:

... את הבוך אשר שלח ע"י כבוד אביו הר' שי' קבלתי, ולפי הנראה שלם עבורו סך רב ביותר ממאה ר"כ, ונפלאתי מאד על כבודו אם על הדרך הזה יקנה כל הון דעלמא לא יספיק לו, וגם לא יאסוף את הדברי העיקרי. הבוך הזה הוא כ"י כותב פשוט (ולא כ"י הרי"ל והוא באו"א [=באופן אחר] לגמרי) והי' אצל כ"ק אאזמור'ר זצוקלה"ה נ"ע זי"ע והגי' בתו[?]. באיזה מקומות, ואצלי נמצא הלקו"ת כ"ק אאזמור'ר זצוקלה"ה נ"ע זי"ע, וההגהות נכתבו על דפי הבוך הזה. אמנם הכי בשביל זה צריכי' לשלם סך רב כזה. אין נותנים המעות עבור המחבר, כ"א בעד הספר והכל צ"ל במדה וגבול, והבוך הנ"ל אשר רוב הדרושים הם נדפסים וגם שאינם נדפסים נמצאים חמה בכתובים, ורק מפני שיש בו איזה תיבות מכי"ק והי' אצלו צריכים לקנותו, והרבה לשלם עבורו ערך 15 ר"כ ולכל היותר 20 אם הנפש חפצה ביותר, אך לשלם סך רב כזה לא אבין, וכבודו יודע כמה יקר אצלי כ"ק אשר הוא חיות נפשי ממש, ומ"מ צריך להיות בהגבלה. הראיתי לכי' אביו שי' בוך שקניתי עתה זה איזה שבועות ששים 60 בוגין כ"ק אאזמור'ר זצוקלה"ה נ"ע זי"ע, ושלמתי עבורו 45 ר"כ ואתן להמוכר אי"ה עוד 5 ר"כ, ויותר לא בקש כלל, וכאשר באה"ק נמצא הרבה מהדברי' האלה וכבודו חפץ בהם בנפשו, הנני מייעצו שיהי' במתון ויחקור הרבה אם כן הוא כאשר ידמה וישלם את המקח אשר בערך לשלם ואז יאסוף אי"ה דברי' טובי', ויוכל לבוא למטרת כוונתו..."

יג.

ספר אגרות-קודש

מאת כ"ק אדמו"ר מהרי"צ נ"ע מליובאוויטש

כרך ו

לעורך ספרי האגרות, הרב שלום דובער שי' לוין, מן הסתם שיטה משלו בענין זהותם של מקבלי האגרות. עפ"י רוב הוא מפרסם את שמותיהם עם תואריהם, כמו שנכתבו באגרות, ולפעמים אפילו מוסיף הערה, כדי להרחיב את הידיעות על זהותם. אבל יש והוא מעונין בהעלמת שמותיהם והוא מדפיס רק את גוף המכתבים בלא זהותם של המקבלים.

בכרך ו' זה, האגרות מס' א'עטר ומס' א'תרפ הן בין אלו שאין

עליהם שמות מקבליהם. מכיוון שלפי תוכנם הרי אפשר שהקוראים יטעו וידמו שנשלחו לשני בני-אדם משום זה הוסיף העורך בהערה שאגרת איתרפ היא המשך לאגרת איעתר.

הערה זו תביא במבוכה את הקוראים. אם באגרת איעתר הדברים מובנים ומפורשים, שהיא תוכחת מגולה, שהרבי נ"ע מוכיח בשבט פיו ובלשון רכה לפי ערך את פלוני הנעלם על אשר הוא מגלה פנים במאמרי חז"ל שלא כהלכה, הרי באגרת איתרפ הדברים סתומים ומעורפלים, הרבי מוכיח בשבט ברזל ובלשון חריפה מאד את אותו פלוני הנעלם (שרק כשבוע לפני כן הוכיחו על שהוא מגלה פנים במאמרי חז"ל שלא כהלכה) על ששקע יותר מדי במדת הכעס (על מי ועל מה הוא כועס אין הקורא יודע ממכתב זה) וחיכן כאן ההמשכיות בין שתי האגרות, מה ענין שמיטה אצל הר סיני?

מכיוון אשר, אני הקטן יש לי קצת מעורבות בשתי אגרות הללו, ברצוני וביכלתי להבהיר קצת פרשה זו לקוראים.

והרי הדברים כמו שאירעו.

בעתונות יידיש בימים ההם היה הנוהג שחיו להם כתבים אשר פעם בשבוע היו מפרסמים מאמרים עם פירושים מודרניים משלהם בפרשת השבוע ומאמרי חז"ל. אחד מהם היה מי שאליו נכתבו שתי האגרות הללו.

כאשר הלח קבל אגרת איעתר, שהיתה חתומה בחתימתי, כמזכיר בשם כ"ק אדמו"ר נ"ע (במשך כ"ה שנה, תרפ"ה-תש"י, חתמתי כך על אלפי מכתבים) התקצף מאד, וחמתו עלתה להשחית. ומכיוון שמרוב גאוותו וחשיבותם של מאמריו בעיני עצמו, לא עלתה על דעתו ולא יכול לחשלים עם מחשבה, שהרבי נ"ע יתנגד להם, ולכן החליט, שהרבי נ"ע אינו יודע כלל ממכתב זה, אלא אני המזכיר כתבתי מדעתי ומעצמי, ולכן החזיר לי את המכתב ועל שוליו כתב בכתב-ידו שורות השמצות הללו:

„להמזכיר ח. ליבערמן:

הנני משיב לו את נבלתו זו, יען כי ריח רע נודף חימנת. לא בשם האדמו"ר שליט"א דבר, אין ארור מתדבק בברוך, רעיונות שוא ודברי פלסתר אלה לא יעלו על דעת אדם גדול וקדוש שכמותו. על דעת עצמו כתב מה שכתב, ומבין השורות ניכרים חוסר-הבנה ואי-ידיעה. „הכל

לפי המבייש" הורו לנו חכמינו ז"ל, ואם זבובי מות יהינו להבאיש שמן רוקח, מבריחים אותם והשמן בעינו ישאר".

אחרי שהשמיץ, השפיל וביטל אותי כעפרא דארעא נחה דעתו, ונרגע, מכיוון שאין מכתב זה אלא חוצפא שהחציף שפל אנוש כמוני לכתוב לו, הרי אין לו צורך להגיב עליו ויוכל להמשיך בכתובתו כדרכו.

בראשונה עלה במחשבה לפני, שלא להראות להרבי נ"ע את מכתבו זה, כדי שלא לצער, שמכתבו נשאר בלא תגובה, אבל נמלכתי אח"כ שאין הדבר נכון, מכיוון שלא יקבל שום תגובה על מכתבו יניח שלמגנא כתב והלה לא הגיב כלל על מכתבו, לכן מסרתי לו את המכתב ומיד ישב וכתב את אגרת א'תרפ, ובזה שתי אגרות הללו ברורים ומובנים.

אני מקוה שקוראי כרך ו' יכירו לי טובה על שהבהרתי להם פרשת שני אגרות הללו.

י.ד.

למאמר „ר' נחמן מברצלב" (פרק „לשון הקודש של חסידים" לעיל עמ. 328 כרך שני עמ. 186)

בפרק זה הבאתי ציטטה מ„צוואת ר' יואל" (ראה תצלום השער של צוואה זו כרך ב עמ. 123. כרך ג' עמ. 575) כדוגמא ללשון הקודש בלתי מדוקדקת, שבה כתבו בשנים החן. העיר לי על זה במכתב מר ד.צ. הילמן (מחבר ספר „אגרות בעל התניא") כדברים האלה: „...ולא היא. דרך הראשונים לנקוט את המלים המסיימות ב"ות בלשון זכר, כגון טעות לעולם חוזר; הגלות המר, וכן שלימות, מלקות וכיו"ב...". דברים אלו דברי טעות הם. „טעות לעולם חוזר" אינו שייך כלל לעניינינו. הטעות בעצמו הרי אינו יכול כלל לחזור, אין חוזר אלא המוטעה שהוטעה, שאע"פ שכבר קבל קנין, ואם לא הוטעה אינו יכול לחזור בו, הרי מכיוון שנודע לו שהוטעה ברשותו לחזור, וכן המטעה הוא שתוזר ומתקן ומפצה את המוטעה, ואין לזה שום שייכות ל„דרך הראשונים בלשון הקודש". אשר לסיומי ות של מלים, שכאילו השתמשו בהם בלשון זכר, הרי אנו מוצאים מלים למאות שמסיימים ב"ות והשתמשו בהם בלשון נקבה. והרי כמה דוגמאות: מקראות גדולות; מאכלות אסורות; אמרות טהורות; חכמות חיצוניות; הנהגות ישרות; חיות

רעות (גם טורפות, גם בייתיות); ברכות מאליפות; מצות אפויות; הלכות גדולות וכדומה למאות אם באנו לפורטס אין אנו מספיקים והיכן כאן „דרך הראשונים“ להשתמש למלים כאלה בלשון זכר דוקא? אתמהה! זאת ועוד אחרת! חוץ ממלים המסתיימות ב-ות יש מלים למאות המסתיימות באותיות אחרות וגם בהם שוררת בלבול וערבוביא גדולה בהשתמשות בלשון יחיד ולשון רבים, בלשון זכר ולשון נקבה, ויש אפילו שבמשפט אחד גופא, אפילו קצר ביותר משתמשים בשתי הלשונות יחדו, והרי דוגמאות:

...אם א"א לעסוק בסיבה זו שטה מעליו ועבור ואחוז אחד הסבות האחרים" שלשה שיבושים במשפט אחד זה (מעליו; אחד; האחרים)!. „נעמי הבינה זאת הדבר שמרות המואביה..“ ועוד הפעם „ותוכל הדבר להיות נגמר“ ועוד הפעם „שזאת הדבר הוא רק משום שנעמי היא צדקת“ תָּזַרָה עקשנית על שיבושׁ. ועוד הפעם „היה קשה עלינו זאת הדבר“ כל ה„זאת“ הללו הם למחבר אחד, שהיה מגיד דמתא בעיר קרעמניץ שבוואהלין וחתנו של רב בעל-מחבר ספרים גדולים ובלי ספק היה נהירא לי הפסוק בחומש: „זה הדבר אשר צוה ה' ואפילו הכי לא היה יכול להפרד מ„זאת הדבר“ ושנה ושלש בה. והרי עוד דוגמא של לשון מבולבלת: „...ושם היה בתוך הים אי גדולה ורחבה מאד על כמה אלפים אמה ורבצה שמה חיות ועופות ... וחשך עליו יכסה ... ולא היה שם הארץ מוציאה ... הארץ ההוא רחבת ידים...“ הרי כאן ערבוב יחיד ורבים, לשון זכר ולשון נקבה. ואם נעלעל בספרים נמצא כהנה וכנהנה למכביר, וכאן הבן שואל מה טעם ל„זאת הדבר“? מה ראו על ככה שלא לדייק בלשון ולהכניס בה ערבוביא? כלום אפשר לקרוא לנוהג שכזה בשם „דרך ראשונים“?

לענ"ד שתי תשובות בדבר. ראשית, משום שידיעתם בדקדוק הלשון, בשנים ההן, היתה קלושה, משום שלא למדו אותו בחדרים, אלא פסוק בלבד בלא כללי הלשון וגם בזה היו גלילות שהיו ממעטים בלימוד פסוק אפילו בלא דקדוק (כבר דשו בזה רבים ולא אעמוד על זה כאן). ושנית, והוא עיקר גדול, משום שהורגלו מילדותם ועד זקנה ושיבה בלשון יידיש, וכל חכמתם ותורתם, הלכה, לפול, דרוש, מוסר וחסידות וכו' וכו' היו מונחים במוחם, במחשבה ובדבור רק ביידיש, ובשעת כתיבה תירגמו הכל ממחשבתם ביידיש, ומשום שיגרא ורגילות של שנים העבירו בתרגומם את כללי לשון יידיש ללשון הקודש ולא הרגישו בזה, שנדמה להם שכך הוא גם בלשון הקודש, והרי דוגמאות: „זאת הדבר“ (דלעיל) הוא תרגום מילולי מיידיש „די זאך“ וביידיש „די“

היא לשון נקבה ולכן תירגמו „זאת הדבר“; „הגלות המר“ (של מר הילמן דלעיל) בידידיש זהו „דער ביטערער גלות“ שהוא לשון זכר ומכאן „הגלות המר“; וכן „טעות לעולם חוזר“ אפשר שגם זה הועבר מידידיש „דער טעות“ – לשון זכר. וכן ב„צוואת ר' יואל“ דלעיל „לעשות שידוך עם בני באיש ירא וכשר“ בידידיש זהו „טאן א שידוך מיט מיין זון מיט א ערליכן יידן“; בזה העבודה אשמע לך והשני ... לא ... „מיט דער ארבעט וועל איך דיר פאלגן, מיט דער צווייטער ניט“, אם תסחרו על המיס“, אויב אזר וועט האנדלען אפן וואסער“, האנדלען אפן וואסער פירושו להשיט רפסודות או עצים על הנהר דווינא עד לריגא. ראשי החל לסבוב „די קאפ האט זיך מיר אנגעוויבן דרייען“, וכחנה אפשר למצא ביטויים רבים שאינם אלא תרגום מילולי מידידיש ולכן אינם בסדר בלשון הקודש.

ועיין מאמרו של אדמו"ר הזקן (בספר „בונה ירושלים“ דף לב/ב) המתחיל „ענין לה"ק שנשתבש ... וכמו גם תבעש"ט והאריז"ל לא היו יכולים כל לה"ק ע"פ דקדוק בשלימות...“

טו.

למאמר „צי הערסטו“

(לעיל עמ. 436, כרך ב' עמ. 349)

במאמרי שם העליתי, שהמנהג שהבעל אינו קורא לאשתו בשמה הוא ענין של כבוד עבודה ומקורו ממהרי"ל. מר ד.צ. הילמן הפריך אותי במכתבו אלי וכותב שהכבוד של המהרי"ל היה בזה שפנה אל אשתו בלשון רבים, „הערט איר“ וזה רק משום שנשאה אלמנה. אין דבריו נכונים: הכבוד לאשה הוא רק בזה שאין קורין אותה בשמה (ואין נפק"מ באיזה לשון אם „הערסטו“ או „הארקסטו“ או איזה לשון אחרת). ומשום שנשאה אלמנה הוסיף לה כבוד משני על כבודה והיה פונה אליה בלשון רבים, „הערט איר“. ולכן בכל הספרים שכותבים שיש לנהוג במנהג זה ושמצירים שמות מקומות ואישים שנהגו כך, אין מזכירים כלל את „לשון רבים“ אלא רק את זה שאין קורין בשמה.

מר הילמן כותב, דרך אגב, על דבר מבדה, ששמע מכן גליציא אחד שבקטנותו חשב, ששם אמו הענאָר, כי כך היה שומע את אביו קורא לה (בהשמטת הרי"ש במבטא מקומי)!

טז.

למאמר „ביאור הגר"א על שלחן ערוך אה"ע"

(אהל רחל כרך ב' עמ. 390; לעיל עמ. 477)

כתבתי שאף על פי שהדפיסו עם השו"ע רק את „ביאור הגר"א" בלבד והשמיטו את שאר המפרשים, השאירו מ"מ את „באר הגולה" משום שהגר"א הי' מצאצאיו. העירני על זה מר דוד צבי הילמן, שאין טעם זה נכון, אלא השאירו את „באר הגולה" משום שביאורו מוסב על דברי „באר הגולה". וכשהגר"א כותב בביאורו „שם" הוא מתכוון ל„באר הגולה".

יז.

למאמר „בעל חיי אדם והגר"א מווילנא"

במאמר „בעל חיי אדם והגר"א מווילנא" (אהל רחל א. 472) כתבתי על דברי בעל חיי אדם בהקדמתו לספרו „בינת אדם" „...כדאמר ר' יוחנן לריש לקיש דמיני ומיני רווח שמעתתא", שהרכיב כאן שני מאמרים שונים. על זה העירני מר ד.צ. הילמן הנ"ל, שלדעתו החסירו כאן בדפוס נקודה קודם תיבת „דמיני" ומתיבת דמיני ואילך לא קאי על ר' יוחנן וריש לקיש אלא בעל חיי אדם חוזר על עצמו והגר"א.

יח.

למאמר על הכרזת „שבת" בעת ריקודי חתונה

לעיל עמ. 426-432. כרך ב' 337 דנתי מה טעם להכרזת „שבת" בשעת ריקודי חתונה, והבאתי פירושים שונים. עליהם יש להוסיף את פירושו של ר' נחמן מברצלב שאמר:

מה שנותנין כל אחד מעות שקורין שבת בשביל המרקדין, על שם מלאכי צבאות יודון יודון היינו הם מרקדין ו„נות בית" תחלק שלל הם נותנין מעות שבת בשביל המרקדין. והחתונה היא בחי' סיני כמ"ש ביום חתונתו זה מעמד הר סיני גי' סלם וכי' והנה מלאכי אלקים עולים

ויורדים בו היינו ריקודין עולה ויורד כי כן דרך ריקודין שעולה את גופו ויורד את גופו ומה שקורין זאת המעות שבת כי ר"ת ונות, בית תחלל שלל" אותיות שבת.

שיחות הר"ג, לבוב, 1901, דף מא.

י.ט.

למאמר „מחברו האמיתי של תלאות המורים”

(לעיל עמ. 395)

כתבתי שם, שהמקור העברי של ספר זה נדפס בין שנת תקס"ח לתקס"ט. עיי"ש נימוקי. עכשו נמלכתי שאין זה מוכרח, שכן בשנת תקפ"ו הדפיס המחבר עוד ספר בשם „דעת חכמים” שהוא על פרש"י במקומות שלא פירש בעל „שפתי חכמים”, ואם כן הרי לפי אותו נימוק גופא הנ"ל אפשר שהדפיס את, תלאות המורים” בין תקס"ט לתקפ"ו, והדבר נשאר בספק עד שתמצא ראייה מפורשת לכאן או לכאן.

כ.

צופן בספר „אוצר הכבוד”

בשנת תקס"ח נדפס מכתב-יד בנאווידוואר ספר „אוצר הכבוד” לר' טודרוס הלוי (בן דורו של הרמב"ן נ"ע. ראה, אהל רח"ל" א. מאמר „שושן סודות”) ושורה אחרונה של ספר זה הוא צופן בלא פיענוח. (ראה צילום לעיל עמ' 217). מסתבר, שהמדפיס לא ידע לפענחו, ומכיוון שכסבור היה שהוא של המחבר בעצמו הדפיסו כמו שהוא וסמך על המעיינים בספר שיפענחוהו בעצמם.

בדקתי בכמה וכמה רשימות ספרים ולא מצאתי ביניהן מי שיזכיר צופן זה, ואפילו הביבליוגרף הידוע ר"ש ווינער, שהיה דייקן גדול ומקפיד על קוצו של יוד, לא הזכיר ברשימתו „קהלת משה” ברשימת ספר זה את הצופן. לכן לקחתי על עצמי את הטורח לפיענחו והריני נותנו בזה לקוראי ספרי זה. והרי הצופן:

נִזְרָא זָג אֶרֶא נֶאֱב בַּהּ בְּבֵא גִוְרֵהֲא זֶר בְּאֵב בְּנִזְרָא דֵאֲגִ

והרי פירושו:

העתק על ידי ליב בן רבי גומפיל עמריך בשנת תקל.

מסתבר, שמשום איזה טעמים משלו לא רצה בפירסום שמו כמעתיק כתב היד והעלימו בצופן זה שהמציא, ובגורלי עלה להיות הולך רכיל מגלה סוד.

אני מניח לצעירים הרוצים להתמחות בידיעת ספרים, שינחשו בעצמם כיצד מגלים סוד צופן זה.

כא.

ספר „תורת העמים“

ב„אהל רחל“ א' עמ. 233 הארכתי ברשימת ספר „תורת העמים“ של מר משה יעקב שווערדשארף, והפרכתי את דברי הסופר מר וואהלמן ע"ה, שבשנת תרס"ב נזדמן עם המחבר והלה הראה לו הוצאה ראשונה של ספר זה ובה מפורש שמו ושם עירו. הבאתי שם גם, שפרידברג רושם הוצאה קאלאמעא תר"ן (עי"ש עמ. 234), אבל המחבר בעצמו כותב שהדפיסו לראשונה בשנת תר"ס, ואני מניח שזו ההוצאה שפרידברג רשם בטעות - תר"ן.

נוסף לזה הגיעה לידי חוברת קטנה, בת ח' עמודים, שנדפסה בלא שער בשם „פאר התפלה“, ובה 36 סעיפים הנהגות וסדרים לאלו שיקבלו עליהם דת זו בשם „יראת ה'“. בחוברת זו באמת יש שם המחבר ומקום מגורו קאלאמעא, ונדפסה בשנת 1902 בלבוב, ואני מניח שחוברת זו היא שראה מר וואלמאן בידי המחבר בשנת תרס"ב.

כב.

קצת הסבר לצילומי דפוס פטרבורג

(לעיל עמ. 252-280)

בימי שלטונו של ניקאלאי הראשון קיסר רוסיה יזמה מלכות רוסיה להקים בשביל ילדי ישראל, בתי-ספר חדשים חילוניים, תחליף

ברית שלום

הוא מפי'

תורת העמים

לחקן עולם במלכות שדי ~~להכניס את~~
 ולהרכות שלום בין הלאומים ולהכניס את
 העמים בברית האמונה הנקראת "יראת יה"
 למען ישמרו את המצות אשר צוה יי לכל
 העמים ויהיו נקראים בשם "יראי יה" :

נדפסו של אבינדרור מייכער קאלאמפא.

שנת תר"ם לפ"ק

- (1) בישע ימין עליון חברתי ספר „תורת העמים“ להכניס את העמים בברית האמונה הנקראת „יראת יה“, והמחזיקים בה יהיו נקראים בשם „יראי יה“, ושם יסדתי תפלות קצרות בעבורכם הכאים בברית האמונה ההיא, למען תזכרו את שם הבורא בכל יום ויום :
- (2) ואנשים אחדים אמרו לי, כי טוב בעיניהם התפלות אשר יסדתי בעבורכם בקצרה בספר תורת העמים, אך בכל זאת, אמרו לי, כי טוב למעמים גם להאריך קצת, כי בתפלת התמיד נכון דהוסיף איזה תהלה או תפלה אשר יאמרוה רק בעת אשר יתפללו אנודת אנשים, למען תהי התפלה באנודה חשובה יותר בעיני האנשים מהתפלה ביחידות, וכן בהיכלי התפלות הגדולים, אשר שם נמצא הכלי זמר ארגאן או שאר כלי נגינות, נכון להוסיף בעבורם איזה שירות ותשבחות אשר ישירו בדוית נגינת המנגן בכלי השיר :
- (3) אך בספר תורת העמים פרשה ה' כתבתי לכם, כי באספת חכמים וראשי אמונתכם יתקנו לכם המה ברכות ותפלות, ושם בספרה ו' כאשר יסדתי לכם את התפלות, כתבתי לכם כי הנני מתקנן בעבורכם לעת עתה עד אשר תהי אספת ראשיכם, לכן גם ההוספות האלה הבאות במכתבי זה, הנני מתקנן לכם רק עד אשר תהי האספה אודות הענינים האלה.
- (4) שם בארשה ו' מן פסוק י' עד פסוק י"ח היא תפלת התמיד, ושם פסוק י"ז היא תפלה על רוחות בני אדם, ובהתפללכם באנודה, תוסיפו שם את שירת המלאכים אשר בספר הנביא ישעיה פרשה ו' פסוק ג', ובעבור זה תתאמצו אחרי מיתח האב או האם להתפלל באנודה ימים אחדים את תפלת התמיד, לכל הפחות בשבעת הימים אחרי מיתחם, ואחרי זה בכל שנה ושנה ביום מיתחם :
- (5) וככה תתפללו באנודה את התפלה ההיא, „אנא יי אלהי הרוחות לכל בשר, חוסה נא עד כל רוחות בני אדם, בצל כנפיך

באר התפלה

ב

תסתירם, והמציא להם מנוחה נכונה, שמרם מכל רע תמלם כל טוב
עד עולם, וישירו למניך את שירת המלאכים ככתוב, קדוש קדוש
קדוש יי צבאות מלוא כל הארץ כבודו, אמן:

(6) אלה הם המזמורים מספר תהלים אשר נאה לומרם
בהתאסף העם בהיכל התפלה, מזמור ס"ז אשר שם שר המשורר
ברוח קדשו, כי כל העמים יודו לאלהים ויראו אותו כל אפסי ארץ,
כי הוא שופט עמים מישור, ומזמור ק', הריעו ליי כל הארץ,
ומזמור קי"ב, אשרי איש ירא יי, ומזמור קי"ז, הללו את יי כל
גוים, ומזמור קל"ח, ושם כתוב, ידוך יי כל מלכי ארץ, ומזמור
קמ"ה, ושם כתוב, טוב יי לכל ורחמיו על כל מעשיו, קדוש יי
לכל קוראיו, ומזמור קמ"ח, ושם כתוב, מלכי ארץ וכל לאומים
שרים ובל שופטי ארץ, עד סוף סטוק י"ג:

(7) ובהתקבץ העם להתפלל, תתפללו מקודם את תפלת
התמיד בעבוד האנשים המטהרים דילך לביחם או לעבודתם
ואחרי התפלה אם תאבו גם לנגן שירי תשבחות. תוכלו לשיר
מזמור או מזמורים אחרים מאלה המזמורים אשר הזכרתם, ס"ה ק',
קי"ב, קי"ז, קל"ח, קמ"ה קמ"ח, או עוד מזמורי תהלים כרצונכם ואם
תאבו תשירו גם לפני התפלה רק את מזמור ק' או גם קי"ז ולא
יותר, למען לא תאריכו הרבה לפני התפלה מפני האנשים אשר
העת לא תרשה אותם להתעכב הרבה:

(8) בימי חגיכם אשר יתקנו לכם ראשיכם לזכרון חסדי
הבורא אשר יעשה עם בריותיו תמיד, כאשר הערותי אתכם במכתבי
להאספה הדתית לסאריז בפרשה ב', תוכלו לשיר גם את המזמור
ק"ד, כי שם הזכיר המשורר את חסדי יי בבריאת העולם, ובהשגתו
דהגהיג את כל ברוב רחמיו, ולהוציא לחם מן הארץ, ולהביא את
כל צרכי בני אדם:

פאר התפלה

(9) כי יולד לכם ילד, תוכלו לקוראו באיזה שם אשר יוטב בעיניכם, ואם תאבו לעשות גם עבודת הודאה להבורא וברכה להילד בעת אשר תכנו לו את השם, תברכו לאמר, ברוך אתה יי אשר בראת את העולם ויצרת את האדם, אנא יי ברוך את הילד הזה, ויקרא שמו סלוני, שמרהו מכל רע, וגמלהו כל טוב לאורך ימים, ותן ברכו בינה להבין ולהשכיל רוממותך וגבורותך, אמן; את הברכה הזאת תברכו לבן בלשון זכר ולבת בלשון נקבה:

(10) ואם תברכו את ברכת "קריאת השם" בבית התפלה, אם תביאו גם את הילד לבית התפלה, תאמרו בהברכה הזאת, ברוך את הילד הזה, ואם לא יהיה הילד בבית התפלה, תאמרו, ברוך את הילד הנולד ראש סלוני וראשתו סרונית, ואם אבי הילד יברך, יאמר, ברוך את הילד הנולד לי וראשתי, ואם תאבו גם לשיר תשירי. את המזמור ח', ושם כתוב, "מפי עוללים ויונקים יסרת עו", ושם ידבר המשורר מרוממות האדם כי המשידהו הבורא על כל הנחמאים:

(11) בחובילכם את המת למקום מנוחתו, אם תאבו ללוותו בנגיני התפלה תאמרו את המזמור צ"א, "ישב בסתר עליון בצל שדי חלונך":

(12) לחנוכת היכל התפלה תשירו מזמור כ"ד, ושם כתוב, שאן שערים ראשיכם והגשאן פתחי עולם ויבא מלך הכבוד, "י. עוזג ובור", ומזמור ק' ושם כתוב, "בואו שערינו בתודה בחצרותיו בתהלה":

(13) תפלה על המושל, "ברוך יי הנותן תשועה למלכים וממשלה לנסיכים, מלכותו מלכות כל עולמים, הוא יברך וישמור ויחונן ויעזור וירומם את אדוננו המושל (הקיסר או המלך) או הנסיך) סלוני ואת כל משפחתו הרוממה, הבורא ברחמי הרבים

פאר התפלה

ד

יחיים וישמרים, ומכר צרה ויגון ונוק יצילם, ובכל אשר יפגו יצליחם
לאורך ימים, אמן :

(14) וביום הולדת המושל וביום עלותו עד כמא ממשלתו,
בימים האלה בכל שנה ושנה בהתאסף העם בבית התפלה לברך
את המושל, תאמרו את התפלה הזאת, ותשירו את המזמור ע"ב
אלהים משפטיך למלך תן, וביום חתונת המושל עם אשתו הנבירה,
ביום שהוא בכל שנה ושנה, תאמרו את התפלה הזאת, ותשירו את
המזמור ס"ה המיוסד על חתונת המלך, וביום אשר יעשה הבורא
נסים ונפלאות עם המושל להצילו מכה אויב ואורב, ביום ההוא
בכל שנה ושנה תאמרו את התפלה הזאת, ותשירו את המזמור כ"א
י בעזך ישמח מלך ובישועתך מה יגל מאד :

(15) בעת מלחמה אם יבא המושל או שר הצבא אל בית
התפלה להתפלל ליי כי יושיעהו וינצתהו במלחמה, תשירו לכבודו
את המזמור כ', יענך יי ביום צרה, ובשוב המושל או שר הצבא
בשלום אחרי נצחו בהמלחמה, ויבא לבית התפלה להודות ליי
בעבור חסדיו, תשירו לכבודו את המזמור ל"ד ושם כתוב, חונה מלאך
יי סביב ליראיו ויחלצם, סודה יי נפש עבדיו, ויהי רצון מלפני הבורא
להרבות שלום בעולם, כאשר הבטיחנו על ידי נביאיו כי לא ישא
עוד גוי אר נוי תרב ולא ילמדו עוד מלחמה :

(16) אם יחלה איש וילכו אוהביו לבית התפלה להתפלל
בעבורו, יאמרו, ברוך אתה יי רופא חולים, אנא רפא נא ברחמיך
הרבים לחולה פלוני, ועשה עמו חסד והבריאהו וחזקהו ואמצאהו
והאריך את ימיו ושנותיו בנעימים בתוך שאר כל בני אדם, אמן.
ואם יאכו גם לזמר בעבורו בתהלים, יזמרו מזמור ו', ושם כתוב
רפאני יי כי נבהלו עצמי :

ה פאר התפלה

(17) וכאשר יקום החולה ממטתו וישוב לאיתנו, או אם היה האיש בסכנת המות, בתבערם אש או בשטף מים או במסוגלת חומה וכדומה, והבורא ברוב רחמיו הצילו מרדת שחת, אם יבא לבית התפלה להודות לאל בעבור חסדיו המרובים אשר עשה אתו, יברך לאמר, ברוך אתה יי הטוב והמטיב, אודך על גודל חסדיך אשר עשית עמדי, אנא גמלני תמיד חסדים טובים, אמן. ואחרי זה אם יאבו גם לשיר לכבודו, ישירו את השיר של תודה, הוא סומור ל' ארוסטך יי כי דלתני, שועתי אליך ותרמאני :

(18) בדבר הנשואין, די כי תתנהגו כפי תקנת הממשלה בכל מדינה ומדינה, ואם תאבו לעשות גם עבודת הודאה להבורא וברכה להחתן והכלה בעת יתארשו, בזה יתקנו לכם חכמים תקנות טובות ונאות כרצונם, ואני לא אחערב בעניני התקנות, ואכתוב לכם בזה רק לדוגמא :

(19) באספה נשואין, יעמוד החתן בין הנאספים, והכלה תתיצב לימינו, והמסדר הארושין ישאל את החתן אם בכל לבנו הוא רוצה לארש אותה, וישיב החתן כן, וישאל גם את הכלה אם בכל לבנה תרצה להתארש אליו, ותשיב הכלה כן, ואז יאמר להחתן והכלה, תקעו כפיים זה לזה לשם ארושין ויי יעיד ביניכם, ואז יתקעו את כפיהם הימניות זה לזה, ואז ישאל אותם, הלשם ארושין תקעו כפיים?, וישיבו שניהם כן, ואז יאמר להם, הנה יי עד ביניכם, וגם אתם הנאספים עדים כי האיש הזה ארש את האשה הזאת, ויענו הנאספים, דהצלחה, ואז ירמו את ידיהם זה מזה :

(20) ואחרי כן יברך המסדר הארושין או איש אחר את ברכת הארושין בנשיאת כפיו כנגד ראשי החתן והכלה לאמר, ברוך יי אשר ברא את העולם ויצר את האדם ועשה לו עזר כנגדו, הוא

פאר התמלה

יחבר את זונתכם לטובה ולבנין עדי עד, ככתוב מצא אשה מצא טוב, וברככם יי בכם טוב וישמרכם מכל רע, יאר יי פניו אליכם ויחוננכם בזרע חיים וקיימים. בנים ובנות טובים וצדיקים וחכמים, ומצליחים ומאריכי ימים, ישא יי פניו אליכם וישם לכם שלום לאורך ימים, אמן” :

(21) ואם תהי הארושין? בהיכל התמלה ויאבו גם לשיר לכבודם, ישירו את המזמור קכ”ח עד סוף פסוק ד’, ושם כתוב “אשתך כנפן פוריה” בניך כשתילי זתים”, ואם יאבו לשיר עוד, ישירו גם את המזמור י”ט, ושם כתוב, והוא כחתן יוצא מחוסתו, ומדמה את השמש בצאתו בתוקף אורו להאיר לארץ, אל החתן היוצא בשמחה מחוסתו, ואם יאבה איש חכם בעל מתק שפתים להטיף אמרים לכבוד חתונתם ביום שמחת לבם, יכול לדרוש בעבורם בטוב טעם ודעת טרם הסדרת הארושין :

(22) והגושא אשה יוקרנה ויכבדה ויאהבנה כנפשו, כמאמר אדם האדם הראשון על חוה אשתו לאמר (בראשית ב’ פסוק כ”ג) “עצם מעצמי ובשר מבשרי” : (23) לכן אל יבגוד האיש באשתו במנעו מלתן לה די ססוקה והצטיבותיה, או ברברו אליה דבורים רעים למען חכעיסתה רק ופרנסה ויתן לה כסף די לכל צרכיה כפי יכולתו בסבר פנים יפות. וישמור את עצמו מלצערה לא במעשה ולא בדבור, רק ושמחה ויחיתה במלים נעומים וידידות, ויהרוש שלומה וטובתה תמיד ; (24) ואם אולי רעה אשתו בעיניו ואינו רוצה לשבת אתה, אל יבגוד בה בהתרחקו מאתה ויניחנה לשבת בדרך נלמודה, רק יגרשנה למען תוכל הנשא לאחר : (25) והבגוד באשתו הוא מרשיע וחוטא המאה גדולה כשופך את דמעות אשתו על קובה יי, כהוכחת הנביא מלאכי לאמר (מלאכי ב’ בפסוק י”ג י”ד) “וזאת שנית תעשו כמות דמעה את טובה יי בני ואנקה מאין עוד סנות אל המנחה ולקחת יצון מידכם, ואמרתם על סת על כי יי העיד בינך ובין אשת נעורך אשר אתה בנדת בה והיא חברתך ואשת ביתך” : (26) והמגרש את אשתו על ידי דבר קטן, הוא שוטה נאה ורשע, כי התורה הקדושה צותה לאמר (בראשית ב’

פאה התמלה

ז

637

סמוק ק"ד) "על כן יעזוב איש את אביו ואם אמו ודבק באשתו והיה לבשר אחד" זאת תורנו נודל ערך חשבת האשה בעיני אישה: (27) כי כאשר איש רע ובליעל הולך רכיל לשלח מדנים בין איש לאשתו, הוא יחרפו את הרשע שהוא ויגרשהו מאתם בבזו וקלון, אבל אם תתעורר המריבה בינו ובין אשתו מפני אביו ואמו אם ישב אתם יחדיו, ואתם לא יוכל לחרפם או לגרשם, כי חייב לכבדם בכבד זאת אל יגרש את אשתו מפניהם, דק "יעזוב אותם ודבק באשתו": (28) ואם אולי ימצא באשתו איזה ענינים אשר הם קצת למרות לבבו, אל יגרשנה במהרה, כי רק בכלי חסין אם לא ימצא חן בעיניו יטול להשליכו, אבל באכר מאבריו אם יכאב לו, הלא לא במהרה יקצצו, זולת אם יגדל הכאב מאד עד כי לא יוכל לשאת ולסבוק, והרופאים יאמרו לו כי אין עוד תרופה לאכר ההוא, רק אז בעצב יקצצו, כן גם באשתו צותה התורה לאמר "והיו לבשר אחד", לכן לא במהרה בעבור דבר נקל יגרשה: (29) ורק אם אולי ימצא בה ענינים רעים המטרים מאד את חיי רוחו, ויצבה לגרשה ככתוב (דברים כ"ד סמוק א') "והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו", נחבונן נא על המלות "מצא", "בה", "ערות דבר" אשר כתבה שם התורה לנתינת טעם על אשר אכרח האשה את החן מעיני אישה, ויכול לגרשה בעבור זה: (30) משמעות מלת "מצא" היא, כי מצא דבר חדש אשר לא ידע טרם הנישואין, אבל המומים אשר ידע מקודם ונתרצה לקחתה, ועתה אם יגרשנה בגללם, הוא לא במשפט צדק יגרשנה, כי לא ברמיה צדוהו, כי ידע ונתרצה: (31) וממלת "בה" נלמד, כי החסרונות הנה בעצמה, אבל מפני חסרונות חזוניות אשר אינן בעצם אשתו, כגון אם מצא אחרת נאה וחכמה יותר ממנה, או כי אביה או אחיה הבטיחוהו לתת לו מוהר ומתן כי ישאנה, ועתה אינם רוצים ליתן לו, או כי גמצאים במשפחתה אנשים רעים ונקלים ונבזים אשר יבוש בהם, וכדומה, אל יגרשנה בעבור זה, כי לא בצדק ויושר יגרשנה, כי "בה" לא מצא דבר רע: (32) ומלת "ערות דבר" בעברית הוא תואר לחסרון גדול, אבל מפני דבר קטן אל יגרשנה: (33) ואם אולי יקרה לאחד מכם כי יהיה סוכר לגרש

קצת חסבר לעילומי דמוס סטרבורג

פאר התפלה

ח

את אשתו, יעשה כפי תקנת הממשלה בארצו, והבורא יתכרך שמו ישם שלום בין כל איש ואשתו, ויברך אותם בכל טוב לאורך ימים, אמן : (34) התסלות אשר תקנתי בספר „תורת העמים“ פרשה ו' עם ההוספות האלה, כתבתי רק בעבורכם שאר העמים הבאים עתה בברית אמונת „יראת יה“ עד אשר תהי אספת ראשיכם, ואז אם יתקנו לכם ראשיכם תקנות בענינים אלה, הנני מבטל את תקנותי מפני תקנותיהם, ולכן גם בעבור היהודים לא תקנתי, כי אנחנו היהודים כבר תקנו לנו רבנינו הקדמונים תקנות טובות בענינים אלה אשר אנחנו מהזיקים בהם : (35) אם יאבה השופט להשביע את האיש, אין צורך להזכיר את שם „י“ או להחזיק איזה חסץ קדוש בשבועתו, כי די אם יאמר הנשבע לאמר „בשבועה כי כן היה“, וחשב לו זאת לשבועה, אך אם אודי יאבה השופט להשביעו רק בנקיטת חסץ קדוש, יוכל להשביעו בנקיטת ספר „תורת משה“ כתובה או נדפסה, כי תורת משה היא הקדושה, והיא תורת כל בני אדם, וספרי „תודת העמים“ הוא רק ילקוט מצותיה אשר נצטוו לכד העמים, כאשר כתבתי במכתבי להאספה הדתית לפאריז פרשה א' פסוק ט' עד פסוק י"ב : (36) את הספר „תורת העמים“ בשפת עבר כתבתי בימי החורף שנת חמשת אלפים תרנ"ט למנין אשר היהודים מונים, ואז בימי הקיץ הדסתי את העתקתו האשכנזית, ובשנת חמשת אלפים תר"ס הדסתי בשפת אשכנז את מכתבי להאספה הדתית לפאריז, אך לאשר כי בשנה הזאת אשר הנני כותב את מכתבי זה, שנת חמשת אלפים תר"ס א החעוררו אנשים חכמים לעבוד ברבר הזה להפיץ את הדעה הקדושה הזאת בין העמים, לכן אחשוב את השנה הזאת לשנה הראשונה לאמונת „יראת יה“ : דברי האוהב את כל בני אדם ורוצה להשלימם באמונת אחרות הבורא, ודורש שלומם וטובתם כל הימים.

המחבר ספר „תורת העמים“

Verlag : M. J. SCHWERDSCHARF in Kolomea.

Druckerei Ch. Rohatyn in Lemberg 1902.

ל"חדר" חדתי, ואעפ"י, שכמובן, היו לה לממשלה בזה כוונות משלה העמידה פנים כאילו אין כוונתה אלא לטובת יהודי רוסיא. מכיוון שרוח יהודי רוסיא היה נהיר לה הבינה שתהיה התנגדות מצידם ויסרבו לשלוח את בניהם לבתי-ספר הללו, אחרי שמשנות דור ודור הם מחנכים את בניהם ב"חדר" הישן חדתי ומסורתי, החליטה לפנות לרבנים בבקשת "הכשר" לבתי-ספר אלה, בהנחה שהכשר כזה יהיה פתיחת דלת לממשלה להקים בתי-ספר כאלה והיהודים לא יוכלו לסרב להם. למטרה זו הזמינה הממשלה, בשנת תר"ג, אספת רבנים בפטרבורג והציעה לפניהם החלטה זו והרבנים הסכימו (כמובן, בליט ברירה). מכיוון שאי-אפשר לבתי-ספר בלא ספרי לימוד החלו בהכנתם, שארכה כחמש שנים, ורק בשנת תר"ז החלה פתיחת בתי הספר הללו (הדברים ידועים ואין מן הצורך להאריך בזה).

מכיוון שהטילה איסור לימוד גמרא ושולחן ערוך בבתי ספר אלה היה הכרח בתחליף. לזה הכינו "קיצור יד החזקה להרמב"ם" עם תרגום אשכנזי, והוספת הערות רבות, שהרבה מהן הן בעניני בין ישראל לעמים, וספר "קיצור חיי אדם". ללימוד עברית - ספר "קיצור דקדוק לשון עברית" וכן ספר ללימוד לשון רוסיא. עוד הכינו ספר "שני פרקים" שבו פרק אחד ללימוד הלכות פטריוטיזם ואהבת הקיסר ופרק שני על היחס בין ישראל ואוה"ע של זמננו. ספרים אלו הדפיסה הממשלה בדפוס האקדמיא למדעים (חוץ מ"קיצור חיי אדם" שמסרה לדפוס ראם בוולנא).

כג.

"אקס-ליבריס" וחתימת ידו של בעל השל"ה ז"ל

י דרך עשוני ויכוננוני הבינני ואדעה עדות
 ש לום רב לאוהבי תורת
 ע בדך אני הבינני ואדעה עדות
 י בושו זדים כי שקר עותוני אני אשיח בפקוד
 ה בינני ואצרה תורת
 ו אשא כפי אל מצותיך אשר אהבתי ואשיחה בחקי

נאם הקונה ספרים מהונו, לכבוד קונו,
 ישעי' בן לא"מ מהר"ר אברהם סג"ל נר"ו הורוויץ סג"ל (ז)

כך רשום מעבר לשער של טור יורה דעה עם פירוש „בית יוסף“, דפוס ויניציאה שכ"ד.

יש מסורת שכך נהג בעל השל"ה ז"ל לרשום על ספריו (ראה אגרות קודש ח"ה אגרת איתכו) אם יש מי שהוא שיכול לאמת מסורת זו כדאי שיטריח ויודיע על זה.

כד.

למאמר „תרגום יידי בלתי ידוע של 1001 לילות

(„אהל רחל" ב' 486. ג' 553)

אודה ולא אבוש, ששנים רבות היה מאמר זה מונח בקופסא אצלי, מכיוון שהיססתי לפרסמו, שמא ילגלגו עלי וינועו ראש: זקן שכמותו ועוסק בדברים בטלים, סיפורי מעשיות של נשים זקנות.

לימים, הגיעה לידי חוברת קטנה, סיפור-מעשה בשם:

„איין שיינה מעשה פון איין גרושן סוחר וואש ער איז גווען פיל מאל אין אנגשט און נוט אוף דעם ים און איז גווען אין דיא הענט פון ווילדע מענטשן אין איז ניצול גווארן פון דיא אלי זאכן און איז גקומן צוא זיין הויז לשלום מיט פיל עשירות.“ (ראה צילום לעיל עמ. 169).

סיפור-מעשה זה נדפס בשנת תרכ"ב בזיטאמיר, בדפוס המפורסם של נכדי הרב ר' משה שפירא מסלאוויטא. דפוס זה הוא אותו דפוס סלאוויטא המפורסם של הרב ר' משה שפירא מסלאוויטא ובניו אחריו, שהשלטונות סגרוהו בשנת תקצ"ה כשאחד מלשין הלשין על המדפיסים האחים בני ר' משה, שהרגו את הנפש בבית דפוסם. העמידו אותם למשפט ודנום למלקות וגלות לסיביר וסגירת בית דפוסם. אחר כך, בראשית שנת תקצ"ז, גזרה מלכות הרשעה לסגור בכלל את כל הדפוסים העברים ברוסיא ולהשאיר מהם רק שנים, אחד בליטא ואחד באוקראינא. זה שבליטא נשאר על מכונו דפוס ראם בוילנא וזה שבאוקראינא הוקם מחדש דפוסו של ר' משה שפירא בסלאוויטא, על ידי נכדיו של ר' משה, אחרי מו"מ ממושך, של עשר שנים, עם השלטונות. בשנת תר"ז והעבירוהו מסלאוויטא לזיטאמיר (הדברים ידועים ואין צורך להאריך בפרטי הדברים).

בסלאוויטא לא הדפיסו בכלל סיפורי מעשיות לפשוטי-עם, אלא

רק ספרים חשובים, כגון: מהדורות ש"ס, פוסקים, מפרשים, שו"ת וספרי חסידות וכו' ולפשוטי עם הדפיסו מהדורות אחדות של מגידים, צאינה וראינה, ספרי תפלות עם תרגום יידיש וכו', ובין מאות אלפי ספרים שעברו דרך ידי במשך שנים רבות ומאות רשימות ספרים וקטלוגים שהיו לנגד עיני לא נזדמן לי לראות אפילו סיפור מעשה אחד שנדפס בסלאוויטא. רק בזיטאמיר החלו בזה. מסתבר, משום שבשנים ההן התחילו המשכילים להפיץ סיפורי מעשיות להמון העם שהיו חדורים רוח ההשכלה ולגלוג מחיי יהודים חרדים ולכן החליט המדפיס להוציא עבורם ספרי מעשיות החדורים רוח תורה ויראת שמים.

כדאי, אגב אורחא, להעיר, שדפוס זה, בין כשהיה בסלאוויטא ובין כשהיה בזיטאמיר היה שנאווי מאד על המשכילים ובכתביהם היו יורים עליו חיצו רעל ובחשאי גם מלשינים עליו לשלטונות, שאינם מקבלים להדפיס ספרי השכלה ומרבים להדפיס ספרי חסידות, שמחשיכים, חלילה, את עיניהם של ישראל כו' וכו' כדרכם.

כשהגיע לידי סיפור-מעשה הנ"ל והתחלתי לדפדף בו, ראיתי, לתמהוני הגדול, שאין כאן אלא אחד מסיפורי אלף לילות ולילה. לא האמנתי למראה עיני! הרב שפירא, זה המדפיס האולטרא חסידי וסיפורי 1001 לילות! היתכן? אבל כשהצצתי בסיום מעשה זה נחה דעתי. מספר המעשה מסיים את ספורו, שמספור זה יש לאדם להסיק מסקנא, אשר על אף מאורעות שונים הרבה שאירעו לו בחייו עליו לשמור על בטחונו בהשי"ת. על פי סיום זה הסקתי, שהמדפיס כסבור היה גם הוא, כמו המתרגם במאמרי הנ"ל, שמסיפורי 1001 לילות אפשר לקחת מוסר השכל, ואז אמרתי לנפשי אם בארזים וגו' מה יעשה אזוב קיר כמוני? אלך ואפרסם את מאמרי הנ"ל, וכך עשיתי, וכבר עברו כשלוש שנים ולא נזדמן לי לראות מי שינוע ראש כנגדי.

כה.

סדר סליחות מכל השנה

מנהג פוזנן והוראדנא

כדאי לציון, שבסליחות לעשי"ת, בכל המנהגים השונים, הכותרות לסליחות לעשי"ת הן: ליום ראשון של עשי"ת, ליום שני של עשי"ת וכו' וכו' עד יום ששי ועד בכלל, חוץ מסליחות מנהג פוזנן והוראדנא, שהכותרת ליום חמישי של עשי"ת היא רק שתי תיבות: „ליום הגזירה“. כך בכל המהדורות של מנהג זה.

ב,בית עקד ספרים" של ח.ד. פרידברג רשומה גם סליחות מנהג פוזנן בלבד בלא הוראדנא, אבל לא נזדמן לי לראות טופס ממהדורה זו ואיני יודע מה הכותרת בה ליום חמישי של עשי"ת.

כו.

מכתב הרב ר' יצחק מאיר מגור,
בעל „חידושי הרי"מ"
בנדון קניית ספרים שנדפסו בעוולה

ב"ה, א' כ"ח אדר, תרכ"אל ווארשא.

כבוד אחי הרבני המופל' מו' משה ראבונטשיק נ"י.

זה יכול להודיע להקונים אשר המשניות אחרים הנדפסים שלא מדעתי ולא נתתי כלל זכותי לאחרים, רק הגביר ארגעלבראנד שלח אלי ע"י איש א' אשר אינו שומע לרבנים והסכמות רוצה להדפיס שאתן לו מכתב כדי למנוע אותו, והוא כשירצה להדפיס יעכב לא פחות משנה נתינת מודעות, ואח"כ יתעכב ההדפסה וגם יתפשר עמי, ואח"כ לא קיים ושלח מודעות ולא נתפשר עמי, ואין מהראוי להשיג גבולי במשך זמן של הסכמת הגאון אבד"ק בריסק זצ"ל, וטוב שיקנו הנדפסים ביושר מהנדפסים בעולה.

דברי דו"ש הק' יצחק מאיר בחרב מור"י ז"ל.

כז.

מפנקסו של רב

בפנקס ישן שבידי, כתבייד רב העיירה סעלץ (הסמוכה לבריסק דליטא) שהיה רושם בו חידושי תורה בערבוביא עם עניני העיר והבע"ב מצאתי דבר מענין דלהלן:

„הריני מקבל על עצמי באלה ובשבועת התורה ע"ד המקום והב"ד [=והבית-דין] דפה לתקן את הקלקולים שבאו לידי מחמת שהלכתי אחר תאוות לבי הן במאכל ומשקה הן בהתחברות עם אנשים שאינם מהוגנים הן בעשיית משא ומתן ומסחור בלתי יישוב הדעת ושאלת הסכמה מקרובי זוגתי, בכך היום יום דלמטה קבלתי עלי בשבועת התורה וכנ"ל שלא יבא לפי מאכל ומשקה יותר מהראוי לאיש שפל המצב ומעמד כערכי ופשיטא שלא להתחבר כנ"ל וגם בעשיית מו"מ כנ"ל. ולהיות לזכרון ולראי' באתי עהח"ת [= על החתום] היום יום ב' טז אלול תקפואו לפ"ק פה סעלץ.

נא' דוד צבי הירש באאה' יוסף חיים נ"י"

כח.

קו לדמותה של הצנזורה לספרי יהודים ברוסיא הקסרית

לא היו ימים קשים לספר היהודי ברוסיא הקסרית כבימי שלטונו של הקיסר ניקאלאי הראשון. הצנזורה משלה אז בכיפה. מכיוון שלא היו חוקים פרטים אלא חוק כללי והפרטים היו נתונים לשיקול הדעת של הצנזורים היתה אפשרות שיהיו ביניהם מקילים ומחמירים. כרגיל היו היהודים בין המחמירים ביותר, מכיוון שנתמנו מבין המשכילים היהודים שהיו בכלל עוינים לספרי דת ותורה.

בשנת תק"פ נתמנה בווארשא צנזור לספרי יהודים יעקב טווענדהאלד (ראה להלן עמ' 648 בהערה על ספר פוקח עורים), מראשוני המשכילים היהודים בפולין, שהנהיג שיטה משלו בעבודת הצנזורה. בכלל היו נוהגים בשיטת ההשמטה, כלומר, כל תיבה וביטוי או אפילו סקסט שלם שנפל עליהם צל של חשד, שמא טמונה בהם איזה כוונה

אסורה, היו פשוט משמיטים וחסל, אבל היה מי שהעדיף לא להשמיט אלא לתקן ולהחליף נוסחאות חשודות בנוסחאות אחרות, כשרות למהדרין... טוגענדהאלד הכניס שיטה חדשה, לא להשמיט, לא לתקן ולהחליף אלא להשאיר את הנוסחאות כמו שהן אבל לגלות בהן פנים שלא כהלכה, כלומר „הכשיר“, את הנוסח החשוד על-ידי פירוש משלו, שלא כפירוש הפשוט ומקובל בין המשתמשים בספרים אלו, שהיה מדפיס בשולי העמודים (כמובן, שלפשוטי-עם ונשים היה נוהג זה שייך רק בספרי יידיש). מסופקני אמנם אם האמין בעצמו שבני תורה ויודעי לשון הקודש יקבלו את פירושו, אבל כלפי חוץ היה הכל כשר וישר.

והרי דוגמא לפירושו על שולי העמודים של „הגדה של פסח“:

מלת עם. לשון. קאים רק על הלשונות והעמים הקדמונים אשר לא האמינו בבורא עולם.

היינו העמים הקדמונים שלא האמינו בבורא עולם.

היינו עבדים לקנינים הזמנים.

חירות הנפש מן הבלי העולם הזה.

קאי על הדורות שחלפו ועברו כבר אבל בדורות הללו, בפרט בארצות איראפא חוסים אנחנו בצילם תחת צל מלכי רחמים.

הפסוקים הללו מתנ"ך קאים ונמשכים על הכשדיים אשר חרבו בית ראשון ולא ידעו את הבורא ולא האמינו בו. ע"כ ד' פעלים אלו נאמרו בלשון עבר. לפי זה ג"כ הפעלים האחרים בלשון צווי ועתיד פירושם ג"כ בלשון עבר. וכדומה לזה נמצא פעלים רבים בלשון הכתוב.

הפסוקים האלו מתהלים קאי רק על העמים הקדמונים בימי דוד אשר לא האמינו בבורא עולם ובישועתו. קאי על האומות שהיו בזמן המשורר.

„אשר בחר בנו מכל עם ורוממנו מכל לשון“:

בין ישראל לעמים:

השתא עבדי:

לשנה הבאה בני חורין:

שבכל דור ודור עומדים עלינו לכלותינו:

שפוך חמתך:

כל גוים סבבוני:

(*) למשפט זה גם הוסיף חיבה אחת „הי“ — שבכל דור ודור היו עומדים עלינו לכלותינו [תיבה זו אמנם הוסיפו כרוכב ההגדות שנדפסו בשנים ההן במדינת רוסיא].

ומבלעדיך אין לנו מלך: פ"י מלך על כל העולם, מלך מלכי המלכים הקב"היים.
 יחיד במלוכה: ר"ל הקב"ה לבדו מלך על כל העולם.

ב.

והרי עוד דוגמא של הצנזורה בימי שלטונו של הקיסר אלכסנדר השני, יורשו של הקיסר ניקאלאי הראשון:

בשנת תרכ"ט נדפס בוויילנא „סדר סליחות כמנהג ליטא רייסיין וזאמיט" שהצנזורה בה הלכה בשיטת טוגענדהאלד לחוסיף הערות ופירושים. מסתבר משום שב„סליחות" הרי חוץ מביטויים או חרוזים הרי יש כמה וכמה סליחות שלמות שהן קובלנא על עול הגלות ועל אומות העולם שמציקות לישראל וגוזרות עליהם גזרות חדשות לבקרים ובקשות גאולה ונקמה. אם אפשר להשמיט או לתקן ביטוי או חרוז בודד הרי אי אפשר להשמיט או לתקן סליחות שלמות, שכן יהיה צורך להשמיט מחצית הספר. מה עשה הצנזור הדפיס מעבר לשער הערה כללית ארוכה, ששימשה לו בפנים הסליחות, שלא יצטרך לכפול הדברים, ויהיה די להעיר לעיין בהערה כללית הלזו שמעבר לשער. ועל ביטויים יחידים העיר בפנים הסליחות בראשן.

והרי הערה כללית זו:

גם, אלה לחכמים ונבונים יבינו מדעתם, כי לא כגוים שהיו בימי חכמי הפייטנים ומחברי סליחות חללו, הגוים אשר אנחנו ב"י מתגוררים כעת בארצם, וכתושבים וכאזרחי הארץ אנחנו בנייהם. כי הגוים בימי חיבור הסליחות רק יושבי אדמת ספרד וצרפת ואשכנז אכזרים היו נגדנו ולא ירחמו, ולא נתנו לנו שבת ומחיה בארצם, גזרו עלינו גזירות ושמדות וכמה רבבות מאתנו נהרגו על קידוש השם על לא חמס בכפם (כאשר עדיין כעת מעט מזעיר מצויים בתוך אזיאי ואפריקא) אשר לזאת כתבו שטנה על האומות, אבל האומות אשר בזמנינו ובפרט דיירי מדינות רוסלאנד אוהבים היו תמיד את הצדק מתנהגין בחכמה ומוסר. טובות גדולות עשו עם אבותינו ועושין עוד עמנו, ותחת צל כנפיהם אנחנו חוסים מכל שטנה ועלילה זוממי רעה עלינו, וחלילה לנו לדבר או לכתוב ואף לחשוב שום גנאי עליהם, ורובן ככולן נתיסדו הפיוטים חללו על

(*) בהגדה אחת דפוס ווילנא, שנדפסה בשנים ההן, הוסיפו כאן חיבה אחת „עולם", אין לנו מלך עולם אלא אתה, כלומר, במדינת רוסיא יש עוד מלך, הקיסר ניקאלאי, אבל מלך על כל העולם הוא רק הקב"ה.

בקשת מחילה וסליחה וכפרה על עוונותינו ובהמעט שנזכר בו תיבת גוי נכרי וכדומה הכוונה על אותן שהיו על אדמת ספרד וצרפת ואשכנז, כי שם השיגו אבותינו כל הצרות וכל הגירושים וכל הבזיון, ושמה נוסדו הסליחות, ולא אחת נעשה על אדמה של האומות אשר אנחנו גרים עתה ביניהם" ע"כ.

הערה כללית ארוכה זו שימשה לו לסליחות סימן א. ב. ד. ו. יח. מב. מז. שבראש כולן הוסיף שורה זו: הכל קאי על הזמנים שאחרי החורבן וכפי הגהה דלמעלה (כלומר: הערה הנ"ל).

אשר לביטויים בודדים שהיו חשודים בעיניו הדפיס בשולי העמודים את פירושו עליהם, כגון:

אלו רשעי ישראל.

שיני רשעים בחצץ תגרוס (סימן יב):

כי בצרפת אשר שם נעשה התפלה הזאת מהמחבר נתנו היהודים מס לא למלך לבד רק לשרים ולכומרים כולם.

נלאיתי נשוא עול מדהבה (שם):

וברוח זה גם לשאר הביטויים החשודים.

ג.

ומדי דברי: איני יכול להתאפק מלתת לפני הקוראים שינוי מאד מענין שעשתה הצנזורה ב"סדר סליחות" שנדפס בדפוס שמיד בווינא.

סליחה המתחלת, איך נפתח פה לפניך" (ליום ראשון) היא עפ"י א"ב בראשי החרוזים, ולאותיות פ' וצ' משמש החרוז הזה: „פורכי עמך אשר למת שוחחים, צפר וערב למה מצליחים", וצנזורים קודמים כבר החליפו ביטוי „למת" בביטוי „לבל" (כך ברוב הסליחות, יש אמנם נוסחאות אחרות). הצנזורה בווינא לא הסתפקה בשינוי זה אלא השמיטה את כל החרוז הזה, ובכדי שלא ישאר מקום פנוי והא"ב יהיה נפגם בחסרון אותיות פ' וצ' הכניסו חרוז חדש, כמתכונת חרוז שהשמיטו, נשמר החרוז ונשמר מקומו בהא"ב אבל תוכנו הוא להיפך מן הקצה אל הקצה מחרוז הנשמט. אם החרוז הנשמט אינו אלא קובלנא על הגויים שמציקים לישראל ומ"מ הם מצליחים, בחינת שאלת מדוע דרך רשעים צלחה, הרי החרוז הממלא מקומו אינו אלא מדבר בשבחה של ישראל!

והרי החרוז החדש:

**פדה עמך אשר לך לבד שוחחים,
צפר וערב מסרו נפשם ורוחם.**

מסופקני אם החרוז החדש הוא מעשה ידיה של הצנזורה, יותר מתקבל שהוא מעשה ידיו של אחד המשכילים שעבדו בדפוס של שמיד, שהיו מומחים בלשון הקודש (ראה לעיל במאמר: „שתי הדפסות של תרגום בליץ“ עמ. 383-389). מסופקני גם כן אם הצליח במעשה זה. יהודי פשוט וקצת חלש באותיות הקטנות, כשהיה אומר סליחות לתומו אפשר שלא הרגיש כאן בזרות שבדבר, אבל יהודי בן תורה ומבין דבר הרי ודאי שהרגיש מיד שחרוז זה אין מקומו כאן בין החרוזים לאותיות ע' וק' ומי שהוא דחק והכניסו לכאן ובדאי שחשד לכל לראש בצנזורה.

כט.

ספר פוקח עורים

ספר „פוקח עורים“ כתבו אדמו"ר האמצעי, ר' דובער נ"ע, בידיש, משום – כפי שכותב בהקדמתו – שנועד לפשוטי-עם שאינם מבינים בלשון הקודש ומשום הכי אין ביכולתם לקרא בספרי מוסר בלה"ק (הוא מוסיף אמנם שהספר יביא תועלת גם למבינים בלה"ק שיעיינו בו) ונדפס בכמה וכמה מהדורות מיוחדות גם נספח לספרים שונים וגם נכנס לסידורי תפלה בשם „קרובן מנחה“ נוסח חב"ד עם תרגום יידיש שנועדו לפשוטי עם ונשים.

החסיד המפורסם בין חסידי חב"ד, ר' שמואל דובער ע"ה מבאריסאוו, ממקושרי אדמו"ר בעל צ"צ נ"ע (ראה עליו בספר „בית רבי“ ברשימת המקושרים לאדמו"ר בעל צ"צ) תירגם אותו ללשון הקודש, אבל שנים רבות נשאר התרגום בכתב-יד עד שבשנת תרצ"ז הביאוהו חסידי חב"ד לדפוס בחוברת „התמים“, בטאון חבד"י, שהוציאו אז לאור באטוואצק הסמוכה לווארשא.

אז, בשנת תרצ"ז, כשהופיע התרגום לאור, תמהתי שתי תמיהות. האחת: בסוף הספר הוסיף המתרגם קטע קטן, שאיננו כלל במקור היידי, ומנין לו זה? הרי אין בתרגום אלא מה שבמתורגם! מתרגם

המוסיף שתיים-שלוש תיבות בגוף המקור, בכדי לתקן או ליפות את לשון המקור, ניחא, אבל אם מוסיף קטע שלם מחוץ למקור הוא חייב להודיע שזוהי הוספה משלו. השניה: מדוע שלשת העורכים לא הגיבו כלל על הוספה זו ועברו עליה בשתיקה גמורה.

מכיון שהייתי אז מזכירו של הרבי מליובאוויטש, הריי"צ נ"ע זי"ע היה זמני לעיין בספרים מאד מצומצם, ולכן כשהיה מזדמן לידי ספר שאגב דפדוף ראיתי שדורש עיון ובירור הייתי מכניסו לפנקס „לכשאפנה" שלי. לחכות לתורו לבירור ועיון, וככה עשיתי גם לתרגום לה"ק של „פוקח עורים“.

בתרצ"ט פרצה מלחמת העולם השניה ושני ימים קודם יוהכ"פ ברחתי מווארשא והתגוררתי בריגא עד שהרבי נ"ע גם הוא הגיע להתם ועברתי יחד עמו לנויורק. מכיוון שעבודת המזכיר בנויורק גדלה פי כמה וכמה עברו שנים רבות עד שהגיע תורו של תרגום פוקח עורים זה לבירור מה טיבה של הוספה הנ"ל ומאין לוקחה זאת.

לכל לראש החלטתי לעיין במהדורות השונות של המקור היידי. במקרה הגיעה לידי לראשונה מהדורה מאוחרת שנדפסה בפולין אחרי מלחמת העולם הראשונה ולתמהוני הגדולה מצאתי בה אותה ההוספה גופא שבתרגום הרש"ד ע"ה שהנחתי שהוסיף מדעתו, והרי מדפיס זה ודאי שלא ראה את תרגומו של הרש"ד ע"ה. ובודאי יש איזה מקור שממנו לקחה ובודאי מקור זה שימש גם לרש"ד לתרגומו.

החילותי בחיפוש אחר מקור זה. למטרה זו בדקתי את כל מהדורות פוקח עורים שהיו בהישג ידי, ולתמהוני מצאתי שאין כולן שוות, מהן עם ההוספה ומהן בלעדה. וכך הלכתי מן המאוחר אל המוקדם עד שהגעתי למהדורת ווארשא תרי"ט וקודם לה ווארשא תרי"ז שהם עם ההוספה. במוקדם להם עד מהדורת שקלאב (כגון לבוב תרי"ט; ווארשא תרי"ה וק"ב) אין זכר להוספה זו. וכך נתברר לי שווארשא תרי"ז-תרי"ט הם הדפוסים הראשונים של הוספה זו ושימשו מקור לכל הדפוסים שאחריהם ולתרגומו של הרש"ד ע"ה.

ובזה גם נפתרה לי תמיהתי על אי השוויון בין הדפוסים. אלה שהדפיסו עפ"י הדפוסים שקדמו לווארשא תרי"ט לא ידעו כלל שיש כאן הוספה ואלה שהדפיסו ע"פ ווארשא תרי"ט לא ידעו כלל שזוהי הוספה אלא סיוס גוף הספר. מסתבר שהרש"ד ע"ה תירגם מטופס של ווארשא תרי"ט או שנדפס על פיו וכסבור היה גם הוא שזהו סיוס גוף הספר.

ועדיין לא יצאתי ידי חובתי. עלי להודיע לקוראים דבר שמן הסתם לא רבים מהם יודעים, שבווארשא תרי"ט יש עוד הוספה שני קטעים ודוקא בלשון הקודש (ראה הצילום לעיל עמ' 13). הוספה זו נדפסה רק פעם אחת בווארשא תרי"ט ולא נדפסה עוד הפעם בשום דפוס אחר והרש"ד ע"ה לא הזכירה כלל. דבר זה, אמנם, מסתבר בנקל. כל הדפוסים בידידיש הרי נועדו לשאינם מבינים בלה"ק ולמה להם להדפיס פתאום הוספה בלה"ק? והרש"ד ע"ה הלא תירגם מידידיש והוספה זו הרי מעיקרא בלה"ק ולא היה לו ענין בה.

וכאן הבן שואל שתי שאלות, אחת חמורה מחברתה. ראשית - שלשת ההוספות הללו מנין הם? האם המדפיס הווארשאי היה ברה"כ שהיה ביכלתו להרשות לעצמו להצמיד דברים משלו לדברי אדמור"ר האמצעי? ואם זוהי משל אחרים הראויים לזה היה חייב לקרא בשמם. שנית: שני הקטעים בלשון הקודש מה מקומם כאן הרי הספר נועד לשאינם מבינים בלשון הקודש ומה פתאום הוא מסיים בלשון הקודש מה תועלת להם בהוספה זו?

כשאני לעצמי, נדמה לי שיש לי פתרון לשתי תמיהות הללו. לדעתי, מוסיף ההוספות אינו אלא הצנזור הווארשאי הידוע בשנים ההן. יעקב טוגענדהאלד (אחיו של הצנזור הווילנאי וואלף טוגענדהאלד). אחד מראשוני המשכילים בין יהודי פולין ומחבר ספרי השכלה. בשנת תק"פ נתמנה צנזור לספרים עבריים בווארשא ובשנת תרי"ב נתמנה מנהל בית-המדרש לרבנים שהקימה הממשלה בווארשא. כידוע, היו המשכילים בימים ההם מגנים ומנגחים בספריהם וכתביהם את הרבנים ולומדי תורה דוקא, שהם מדקדקים עד כחוט השערה רק במצות שבין אדם למקום אבל מזלזלים מאד במצות שבין אדם לחבירו, עוסקים במו"מ שלא באמונה וברמאות, פושטים עור עניים כו' וכו' כיד השכלה הטובה עליהם. גינוי שני, שהיה חביב עליהם. היה שבין בני תורה מרובים הולכי בטל ועצלנים, שאינם עובדים לפרנסתם ומעדיפים להתפרנס מכספי הקהל. שני גינויים אלו הם הם ההוספות שהוסיף. מסתבר שכשהמדפיס הגיש לו את הספר לקבל רשיון להדפסה חדשה השתמש בהזדמנות זו והוסיף את ההוספות ודוקא בלשון הקודש, אעפ"י שהציטטה מספר „קב הישר“ היה יכול להביא בידידיש, שהרי ספר „קב הישר“ מצוי בכמה וכמה מהדורות בידידיש. אלא משום שנתכוון בעיקר דוקא לבני תורה (חוץ מזה הרי לשון יידיש היתה מאד בזויה בעיני המשכילים ובכתביהם היו כותבים אשר „נפש היפה תקוץ בה“ והיו משתעשעים בלשון

הגרמנית). כנלע"ד. ואם שגיתי ה' הטוב יכפר בעדי, ואיני אומר קבלו דעתי. ואם יבא מי שהוא מאני"ש ובידו פתרון המתקבל יותר על הדעת תבא עליו ברכת כל אלו שספרי אדמו"ר האמצעי יקרים לו.

ומדי דברי: עלי להודיע אשר מי שהוא הוסיף עוד הוספה, בידיש, לספר זה שמצאתיה באיזה מהדורות מאוחרות שנדפסו לפני מלחמת העולם הראשונה, והרי לשונה:

אונזערע חכמים לערנען אונז אז מען זאל טאן איין מצוה מיט שמחה אונז ניט מיט קיין טרויערקייט דען עש זיינען פיל הינדערנעש אונז שוועריקייטן פאר האנדין וואש מאכין דעם מענטשין שווער זיינע גלידער ער זאל קיין מצוה ניט טאן דרום האט יהודה בן תימא גיזאגט מען גיהער זיך צוא שטארקין וויא איין לייב אוועק צוא שטויסין דעם יצר הרע בכדי ער זאל טאן דיא מצוה מיט זריזות".

יש לברר מי הוא שמצא עצמו ראוי לצרף את דבריו לדברי אדמו"ר האמצעי זי"ע ומתי נדפסה הוספה זו לראשונה.

ומדי דברי: הגיעו אלי (לא מאני"ש, אלא מאלו שמינו עצמם נוטרי לשון יידיש) תלונות על שינוי כתיב ולשון במהדורות החדשות של הספר.

מה שיש להסיק מהנ"ל הוא על היחס ללשון יידיש. ודאי ששום אדם לא היה מעיז לשנות כתיב ולשון ולהוסיף הוספות בספרי אדמו"ר האמצעי בלשון הקודש. ורק בספרו זה, בידיש, הותרה הרצועה.

בשנת ת"ש נדפסה בנויורק מהדורה חדשה של „פוקח עורים" הנ"ל עם תרגומו של ר' שמואל דוב ע"ה, אבל בהוספת חלק שני (י"ב פרקים בלא תרגום ש"ה) היה עד כה בכתב-יד" ובהוספת רשימה בראשה, שבה כתוב שחלק שני זה נכתב בשנת תקע"ט ולא נדפס משום שאז כבר היה בדפוס ספר „דרך חיים" חלק השלישי של ספר „שער התשובה והתפלה".

גם על מהדורה זו רשמתי בפנקסי הנ"ל שתי תמיהות: האחת, מה שלא זכיתי להבין, הרי כל עיקרו של ספר זה הוא בשביל פשוטי עם שאינם נזקקין ללשון הקודש ומאי נפי"מ אם נדפס ספר „דרך חיים" או לא הרי ספר זה הוא בלשון הקודש. השנית, מדוע המו"ל, אגודת חסידי חב"ד, לא העירו כלום על זה. לצערי, איני יכול לנחש פתרון לתמיהות אלו, ואולי איזה טעות הדפוס כאן, והדבר צ"ע.

לא.

נוסח שבועת-אמונים למגוייסיים היהודים בראשית שנות גזירת הרעקרוטין

אחרי חלוקת מדינת פולין, כשיהודיה נכנסו תחת שלטון מלכי רוסיה הקסרית, היו שנים רבות פטורים מחובת עבודת הצבא בפועל אלא יוצאים ידי חובתם זו במס שהוטל עליהם תמורתה. הנוהג היה שבזמן הגיוס לצבא, שהיה כרגיל אחת לשנה (בשנת מלחמה או הכנות למלחמה – פעמים) היה הקהל היהודי בכל עיר (חובת גברא לשרת בצבא לא היה אז בכלל ברוסיה) מחוייב להעמיד לרשות הצבא כך וכך אנשים לכל אלף יהודים הנרשמים בעיר, אבל כיהודים לא היו רשאים לשרת בפועל בצבא אלא יוצאים ידי חובתם במס, חמש מאות ר"כ עבור כל אחד. עד שקם הקיסר ניקאלאי הראשון ובשנת תקפ"ז גזר גזירה (גזירת הרעקרוטין בלשון התקופה) אשר גם היהודים כלא יהודים מחוייבים לשרת בצבא בגופם, וכמובן, לבטל את מס הצבא.

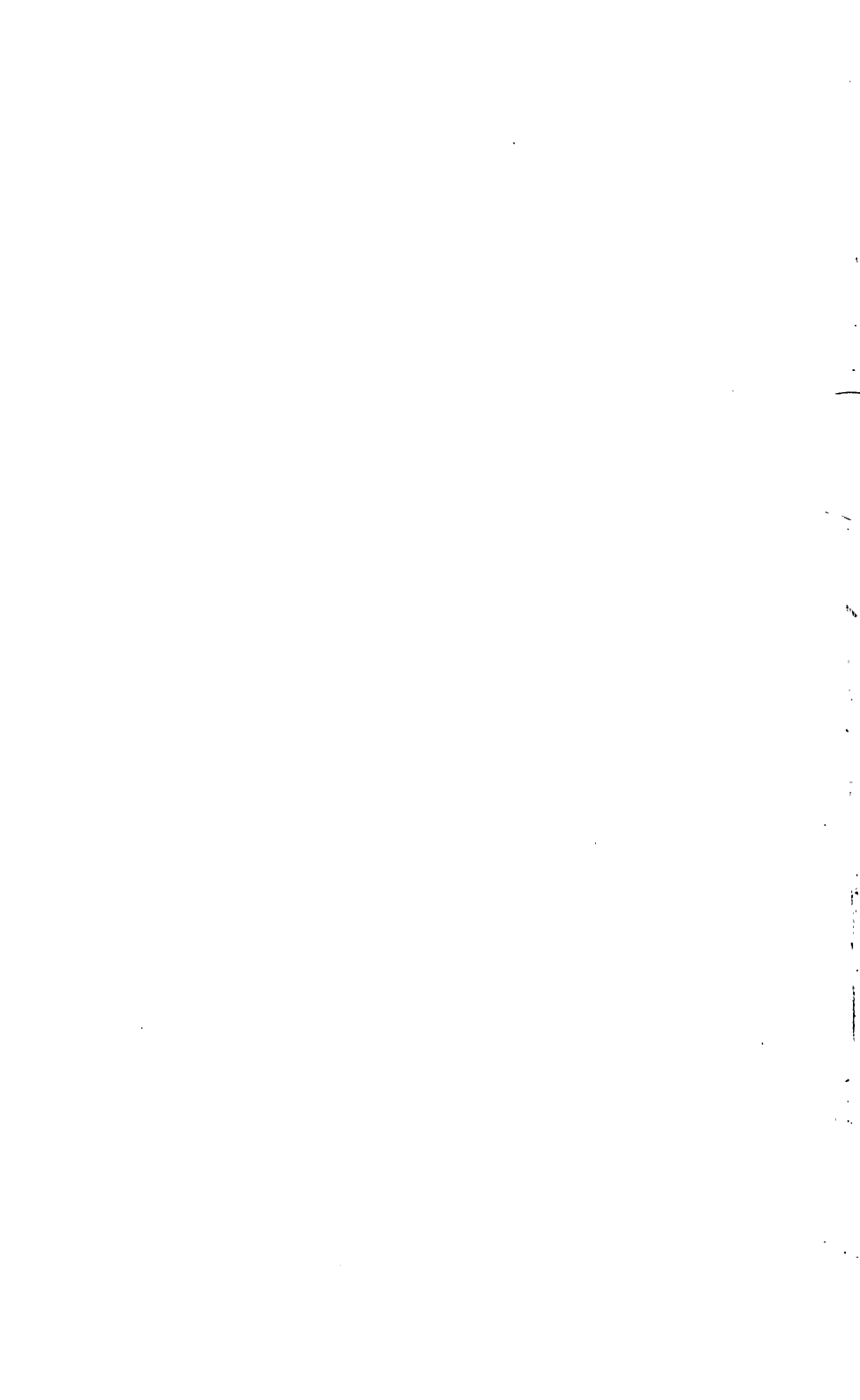
כנהוג היו משביעים שבועת-אמונים את הטיירוניס הנכנסים לשרת בצבא, שיהיו נאמנים לכל לראש לקיסר, למדינה ולצבא. אבל נוסח השבועה הרגיל ללא יהודים לא התאים ליהודים. השלטון הניח ששבועה היא אמנם דבר חמור ליהודים ולא יעיזו להפר שבועה, אבל רק אם תהיה לפי דתם היהודית, בלאו הכי לא תחשב אצלם לשבועה ובקל יפרו אותה. חוץ מזה חששו שמא היהודים ישבעו אחת בפה ואחת בלב, בשפתם ישבעו ובלבם יבטלו או שמראש ימסרו מודעה שמבטלים את השבועה שישבעו לכן תקנו עבורם נוסח מיוחד אשר השבועה תהיה על דעת המשביעים ובמעמד ומצב כזה שישאיר רושם על המושבעים. ולכן תיקנו שהשבועה תהיה לא בבית הצבא אלא בבית הכנסת ואשר הרב המשביע יצרף אליו ביי"ד של שלשה ובנוכחות מנין עשרה. נוסף על זה לתת את נוסח השבועה בכתב חתום, חוץ מהנשבע עצמו, גם הרב המשביע, הביי"ד ומנין העשרה.

הריני מצרף בזה צילום תעודה רשמית מעיר פינסק, שהרב השביע שם בשנת תקפ"ט טירון יהודי מעיר קארלין (פינסק וקארלין הן שתי ערים דבוקות זו בזו) שהמציא לי הרב יהושע שי מונדשיין אלא שהטירון היה אנאלפאבעטי וחתם רק בשלשה עגולים 000 והשאר חתמו בעברית.

צילומי שערים

ספר

אליה רבה

חבר ועד יסוד התאחדות המורים מודרי

אליה שפירא תל שדה אבד רוסיה

בשנת תרס"ג : בן התאחדות מודרי

הוא זה שדה אבד רוסיה פדום

בן התאחדות המורים

מודרי שנת תרס"ג

שדה אבד רוסיה

בקק פרא :

מחיר 3 כ"ג

מקום כי לא מיום
היום ול תולדות האלה
באמצעות כי הם היו
דרכים ככל העובדות
רבי קרוב לא הברית
זה ה' הם יראים ותחנך
מקום הנקרא ברוסיה
היה שדה אבד רוסיה
בשנת תרס"ג

רוז אגנץ

בן אלה לילכתם יכמו
שדה בים הכפר
אשר וגו' מנהגים
קשרי טובים ומלות
לא ידע את ה' אשר
אכל הקטם שבמגני
כבוד ליהודי קרשים
המור קט היהודי החכם
לדבר או לכתוב שם
במפרים כי לא נבי
קשרי שדה בים הכפר

לדודי יקרה כל מה אשר יהיה לי המאכל...
מקום שבו אלו הם כל מה אשר יהיה לי המאכל...
הוא כל מה אשר יהיה לי המאכל...

[רוסיה, קודם גזירת תקצו]

ספר

קצוות הקשת

חלק שני

והח

בארץ נבחר חק: ארץ אומות; ואתל רחיל
נתת רמזים כי ישרא' ערפת ה' מודר

שן במבט מודר

יחס הכה ועתה : צמם

הכס והה ברחמי על

שערות ישרא ברחמי

המלכס מרחמי

ספרות

ספר

קצוות הקשת

חלק ראשון

והח

בארץ נבחר חק: ארץ אומות; ואתל רחיל
נתת רמזים כי ישרא' ערפת ה' מודר

שן במבט מודר

יחס הכה ועתה : צמם

הכס והה ברחמי על

שערות ישרא ברחמי

המלכס מרחמי

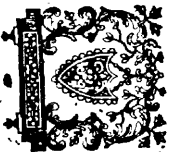
ספרות

לפי דברי רש"י ורמב"ם
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות

לפי דברי רש"י ורמב"ם
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות

לפי דברי רש"י ורמב"ם
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות

לפי דברי רש"י ורמב"ם
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות
הוא שיש להבין
הפסוקים הללו
באופן שיהיה
המשמעות

ספר

קצות החשן

[רוסיא]

לדפוס יצא על ידי הוצאת ספרים "קצות החשן" בע"מ, תל אביב, תרס"ח.
מחיר: כ"ח ע"ג.

הוצאת ספרים "קצות החשן" בע"מ, תל אביב.
מחיר: כ"ח ע"ג.

לפי שנים אחדות נהגו להדפיס
בשפות שונות כי ידועה
העובדה כי אין זה ידוע
בשום מקום כי ידועה
העובדה כי אין זה ידוע
בשום מקום כי ידועה
העובדה כי אין זה ידוע
בשום מקום כי ידועה

לפי שנים אחדות נהגו להדפיס
בשפות שונות כי ידועה
העובדה כי אין זה ידוע
בשום מקום כי ידועה
העובדה כי אין זה ידוע
בשום מקום כי ידועה
העובדה כי אין זה ידוע
בשום מקום כי ידועה

[רוסיא]

לדפוס יצא על ידי הוצאת ספרים "קצות החשן" בע"מ, תל אביב, תרס"ח.
מחיר: כ"ח ע"ג.

ספר

בינה לעתים

חלק ראשון

החלק הראשון במספר זה. בחלקים הבאים יבואו חלקי הספר. בחלקים הבאים יבואו חלקי הספר. בחלקים הבאים יבואו חלקי הספר.

עזריה פינו אללה
אשר חבר בפרד נחול הרכה

בניס סבו נמי חמי הלים ול
בליזים כי המה הו עני
לו וישו זה ה' ולא דבר קרב
ה' הם ירשים ויהיה סגור
והב' עם הוידים הרכים חת
סוס נחל פלדום ונ'ג
השולם וכוונת
הב'

אלה לנאום יבנו ענינם כי לו
היום הילה חב' לו מהגורדים
קדם ונולטם והנקים ככל האצות
לו יד חלל העמים שבתים לו
עדרו וקדם חסס וזהו כל צדקם
הנפלים אלה לו להסיר, ה' לכונן
בספרים לו לו סדר לו חתום
היום סק' סק' סק' סק' סק'

דרכים פעם ראשון. בניצאה דבידה בענינה

[רוסיא, קודם גזירת תקצו]

ספר

בית ישראל

א. פנקס בית ישראל מ.ו.ס.ל.א.

מאת: כבוד הרב הגדול הספרים בעלה: ובעלה כבוד קדושה חסדו ופניו רב
דבא מרובת רחמינו אלה ישראל יקדש את אלו קדש כבוד מודד
צבי הרש מודיעין

תחזוקה טיפול
תלמידי בית ישראל

ק"ק

ישמח לב צדיק

בשנת

אילוני ישראל

קונטרס

כה

בית דין תיר אסורים

יכיל בקרבנו כתבי קודש הרבנים הגאונים ארזי הלכטן אדירי התורה
אשר יצא

להפוך בזכותא דאברהם

ולזכותו עפי התורה. לאסורים סכח קוח. ולפקח עינים עורים.
להתודע ולהגלות שדברי המעירים והאסורים בדבר היבנות דקהל
יראים ארסה.

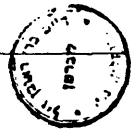
ד ע י ר ק ר א ל י

מעשיהם רוח ותוהו וכל דבריהם פורחים באויר. והוראתו ותורתו
של רבינו הגאון הצדיק בנשיק סח

אברהם אביש האראוויץ

שליטא אביד דקהלתינו הוא בקדושה ושעפי התוהק הוא דרב
אביד ומרא דאתרא דקהלתינו

יצא לאור ע"י קהל יראים תרס"ה. דקיק קראלי יצ"א.

שנת תרצ"ה
דמש יצקב ווידער. סעטיני
CENZURAT

בשמים ראש

כולל

שמונה דרשות בדלקה ובאגדה

להר"י אישכנזי

המבין שאר מקורוהם בדביל החורה והחוראה בקק ממאניסלוי

בדרכ הוא נאמן תחיק מרה אשר אנשל אישכנזי ול אכד הקק ממאניסלוי נק יגבסר לחרב
 תחיק יסוד עולם בתצנא קדישא. מרה משה רוד אישכנזי ולהה אכד הקק
 מאליטשאודא (אונגארן) תנשא תוכיסא.

הלא הוא זה הקנטרים האחד תנאל מלהם החרב המתחשבת בעירנו.

וחזק תנרסם מעד על הכל תנרסם....

כעת בשעת חידים חרדיק הארדענסטק של הרב המחבר המלך הוא:

Kabb. Isaac Aschkenazy, Frankfurt a. M. Grünstr. 19. *Obermann*

הדפוסים לכל המצויים.
 שלא האכר לסירח הלכות
 זו י"ה ח"ל כי אם שסוד
 השמירן את כל המצוה האמת:
 למד מרדח הלכות ואגרות
 (סודי קפ)

חמד לאברהם

ספר נדון

מחדש קדש יסודו עין לא שופתו עד אשר אלה
אברהם היה בעדו

של האלף תורני כבוד שלם אמן בן ודר אברהם בך ול
סקק נדיבאה

מגדש פולס פקס פנהו · תרנט פנסתו כליס לפר חסניה : פון סגל סוכה :

לדי פום למון דמי לגדש ס"ח הסמה פרכי וגלוי פון על ספר חמד לאברהם אל
ליהיכו עד סנה חק"ל ל"ק רב תחת טעם ככחום לחט נירום בלגרוט וק לל ידע
לחילת לכל פי סדנה · ונמוס פנו כח"י אל יכנסו ל"ע כשור פקנ וס' :

ידע שמה חמד חל נרוב כילוד כאלו נדום פון ככל אודימא

תח פתלה חייכו הקיס פוסט ריסיכלווי דרפוליסע וולק האבדלר פיספולסר
אלכסנדר פאולויטש סמוע דרזינס פוסט ראססיי כסנר פוסט
פילנסט ווסע ד"כ :

כשנת חתן אסת ליעקב חמד לאברהם לפק

[רוסיא, קדם גזירת תקצו]

יגדיל תורה

מאסף תורני מוקדש לחדושי
תורה ופולפולים בהלכה למעשה

שנת ראשונה.

חוברת א'

עורך ומעריב על ידי יחזקאל אברמסקי
עורך סלוצק יידי

מדינת תש"ז שנת תרפ"ח ה' סלוצק יידי

БОБРУЙСК,
Типо-лит. Коммунарства

ס פ ר

ליקוטי הלכות

הנקרא בשם לקה טוב

ריבא הנה ללקוט אורח : למה נקראו אלו אורח אמריהו הם הפנים בין עמנו בית ישראל שינוקפו אל בית
 רבן מלוקט ממסכתות הגורמים עם פתי וחוכמות ומכרשיל ולמה נוספות למדו הכל ולסוף וליקט
 אחרים : ולפי חסדך לגער סבה מאחרים : כלהו פניכם תחזיבו אחרים .

ועתה דפס חסדך בכל מלי סידורים בלוחיות גדולה גינים מלידים : ובהאספה מרובה והלכות יקרים ממה
 אהי נדפס מקדש בהרובטוב :

בי לקה טוב נחד לסט לפיק

לפיק

ישן בימן צורך להודיע לחינוק דיני ארבעה שומרים בשביל כמה הלכות
 לכן הקדמתי משנת ארבעה שומרים עם פירוש לחיות שגורה בפי
 החינוק :

מורה

כל מוטריס לטוח בהלל הקדוש ר' חזיר בעל כנס על אהר מקר המרוב כיה מבע חמדת הלכות. ונחוק הכנס קדמוני
 עי סרב דמותו למלך טרז סארי ה' אצל וברכי וברכ מוסרתי אצל הבגדיו הקדושים כאלו שמועיל מזל לטלח
 ולבראשיתיו. אמוס כל עיקר כדיוס איש אלל דווקא סהג מרויס ומדווחים לבני א"י חיה לו שיהא בתיבקים סקדושי
 בבחי כתיבום לנס רמבסין חבל סדלקה טרוח לנס רמבסין טוטר רק בא"י. ואסור לנאיה לנדק אסיה ולו יפיקו רטן מבי

קום טמן יאיר נכס מלל הרניי סטר לכבוד נשמת הרנא ר' מאיר בעל הגם. ולא כ' יאיר ג'ם אהרא רמאיר עני
 (למלח חתן) יאיר נכס מלל הרניי סטר וכו' (למקד ללן) יאיר נכס מלל הרניי סטר וכו':

ואמר ג'ם אהרא וכו'

ואמר ג'ם אהרא וכו'

ובכן יוד רצון מלפניה יי אלהי ואלהי
 אבותי שהפנתה את רחבה שני
 (פכפ) מדרה וחדר ודר של קימא ולא
 יהיה קה שים נוק וצער ולא תהא מקשה
 לילד רק צא תולד מדה ותשלח לה
 רפואה לרמח אבריה ושמה נדתי
 ותשמע הפלתי בשם ששמעת לתפלח
 עבדך רבי מאיר בעל הגם תעשית עם
 נסים ונפלאות בן העשה ולפכפ ותשלח
 לה רפואה שלמה מן השמים לה ולשאו
 תולי עמך ישראל אמן סלה :

ובכן יוד רצון מלפניה יי אלהי ואלהי
 אבותי שהצליח את דרכי
 ותשמע תפלותי בשם ששמעת לתפלת
 עבדך רבי מאיר בעל הגם תעשית עם
 נסים ונפלאות בן העשה עמי (פכפ)
 נסים ונפלאות וחצליח את דרכי
 אמן סלה :

(למלח) יאיר נכס מלל הרניי סטר וכו' :

ואמר ג'ם אהרא וכו'.

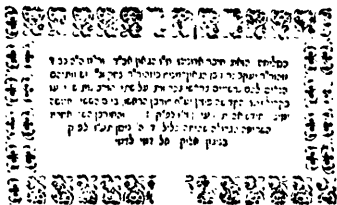
(למלח ו' למלח) יאיר נכס מלל הרניי סטר וכו'
 ואמר ג'ם אהרא וכו'.

ובכן יוד רצון מלפניה יי אלהי ואלהי
 אבותי שהשמע תפלותי ויחזור ל
 הנגבה. האברה בשם ששמעת לתפלת
 עבדך רבי מאיר בעל הגם בן העשה ל
 נס ויחזור לי הנגבה. האברה אמן סלה :

ובכן יוד רצון מלפניה יי אלהי ואלהי
 אבותי שהשלח רפואה שלימה
 (לפכפ) ותשמע תפלותי בשם ששמעת
 לתפלת עבדך רבי מאיר בעל הגם
 תעשית עמי נסים ונפלאות בן העשה עם
 (פכפ) ותשלח לו רפואה שלימה במדרה
 מן השמים לו וקבל תולי ישראל אמן סלה :

צילומי שערים

לול' יצא את חתיד לו שרד כבעט נטורי גללו . כאן סופט אסורט . חל' יזהרנו בקום
 עליו אדם סלד או חים בלשע . וארה' איהם לטאן שבר' גשית עכטו כיטג חקרף
 הצלנו : כרד אב על גנים וכו

וּמִזֶּה לָנוּ . לִזְכֹּרֶן בּוֹחֶזן תְּרוּעָה וְשִׁבְרוֹם . חֲמוּשָׁה
 יָמִים בַּחֲדָשׁ אֲב שְׁנַת עֲתוּלֶפֶק עֵת צַרְהִיבִין
 הַמַּצְרִים . הַשִּׁיגוּ בַלְחֹד פִּינֵי קֶלֶב . זֶה מִן נְשָׁרִים .
 גִּשְׁפֹּד כַּמִּים לְבֵיט טוֹכַח פְּנִי־אֱלֹהִים בַּלְבוֹת נְשָׁכָרִים :
 עַל אֲהָרֹה לְבֵיט וְהַשְׁבֵּ עֵינֵי . יוֹסֵב כִּי וּמִסְפָּד מִד
 לְהַחֲת אַתְרוּנִים קִבְעֵט . לְקַדְשֵׁ צִוִּים וּלְקִרְא עֲצֵרָה
 כַּמַּעַט מִקְדָּשֵׁי . קִבְצוּ זָקֵנִים אֲסֵפוּ . עוֹד לִי וְיִזְנָקִי
 שְׂדִים כִּי עוֹד לִי כִּים שְׁבָרֵינִי :

ק וְדִשְׁרָא לֵי קְרוֹי סְבָנִים אִיטָה לְמִשְׁסָה וּלְבוֹחִים
 הַיְנָתִנִּים . דְּמִים בְּרָמִים נְגַעוּ וְנָהַרְט . בְּמִתְרַת
 אַבְרָחָם שְׁנִים וּמִשׁוֹנִים . אֲנָשִׁים וְנָשִׁים צַדִּיקִים וְחַדְקָמָה
 עֵד לֵיט : א

פרי הארץ

מכבוד ארצו מן השנה ישראל חסדא ופרישת בזינא קרישא עמרא רחמא
 הריב סדרר **מושה** זיקיל אשר סקס ישיבוי היה כהניק **מבריא** חיב
 וימה רברי פישו בכל שבת ושבח לסמאופטים בול על תחבמה וקצון וריב
 חיבול סודר וחסור כמ אלעוב חסמ וליה סו ר האקא קרישא חיבא
 וסמט רנו לידע וסן הסמט הוה ארו עניט וכרי שרו שמעתי סברין
 בקלימא כקשה רהנה אורה באהלך עולמס וכפי רדל נגלגל רברי אשר בוס
 הלכה ארון הקי ונעלה האור לשרש החילט לירימס רברוי הק אשר טבלח
 ארו יארו כל הארץ וצירפנו ליה מה שמאנו דק של ריב הקרוש הספידס
 כי אריה סריב הקרוש הספידס רשכנה: כי חוב כער סמקוימס ויה סה
 בראשית עי סויה הסקה כי אידי רחבי סרימס. ומה ריבמס הקי יקן עלט
 וימד לו ונלה לו משה צדיקט כבירה ביסט אבן.

סער

בקאפוסט

מה ודי פרי הארץ לטון ולהארה לטון

— 1912 —

ספר
תשביץ

שחבר סוד רבני שמשון ב"ר צדוק ז"ל. תולדות רבני בגדל ארץ ישראל וקדושת
 כדורים פרוטסטנט ז"ל. עם בנקות סדר רבני פריץ סבס ז"ל. מבטל
 דרוספות ז"ל. אחט רטף אהבט. סרפוח תירס חולקס ומשעט. באלים ב"ר חלק עלע.
 אר יעבט פחט הארס ודו בנס. ועם מוכניט שורס לעטת חט יעבט ביראל. פולשט אהבט ועד
 לחריה שבט ולטס עליסם טוד דברים פחזרים ומשנים פחוקים. גטמים ועשוקים. רתום גיחטוריליות.
 סרפולוח להמטח. פקבל פרת החונק, מדרים זקל. ערס אסור בגדל לחמשסיים. כחטול
 עם בגוליס להגלן פ"ר. דיריא זלל. וסכס לא גרסם ב"ר מעט א"י בקרילוח. אד יחור פחלוחיס
 ומסס שבט. וסרפולוח סוד עם סוד תן בולוח. זאלס בלוחיטן חיק קיימן. זלונס חטיים אסיל לא
 בידר. וסם עלט בנס ג"ס סריכט. ללח פחז וקטולל בע"כ להרפיש שבט צרית. ברשום מלח וסרפוח
 בידר שור זיר לכן. וסרפוחט סב"כ לזיריקת. בטהרלעט רב ופון זרין. עם כחטם אסוד.
 פקוד דמיו. אשר סכעל בטרדכי וסגויו. סמ"ק וסגויו.
 הגהות מיימתי וסגויו. כל בואטרדהם. בייבוריה
 וברכיוסקל קאר ספרים קדושים. פוד אוד יאל סעב עק.
 אחריו סגויו. אוד וססס מוט סגלח טוטה נלש ביר בקרול
 פחזיט סריט.

ברפום מלח וסגויו

כ"ר אוד חסס חלל
 חקדס

קדימנא

באז ולטרחם פחטם א"י ע"כס לל"ט

[רוסיא, קדום גזירת תקצו]

תקנת מילש קדילות

א קרן מלאכה להנמי שמש על הגרם
 זו חקת ת לנשים ונתחלה יאילו ללדים
 קשים ונאם שמונה ית קם עשים
 רם ולי שמים ערו כפודל
ב בקרס
 ולנו ונחלן שרן ויא כרדים סכר ו
 פוח וז פוסקן יא קמס אסר לשים
 לנתחלה סק ונל עד ראש חק הדן יא
 דאו סמסן חלבי שרן חקסן סגן ויא
 שרן ק סמסן קר הדן ו דואו סמסן
 סכר ו וזק זו סכן קמס חנש חל' רק
 קטר ערף דוא חלן ום כרסמסר
 שרן
ג נשים נקס ארסס זו שרן על חרש
 קר חל יל' שרן סס שרן ית קמס וכלי
 קר חנלש נרס חקסן שרן קר חלש
 חרן קם כללי קר כפודל דאו חרף ק
 סס קר חרש יא קר חרש יא קר חרש יא
ד נשים ונתחלה שרן ללדים קשים
 שרן רוא שרן דאו חרף סמסן דוא
 חלבי קטר דן
 ום כפודל שרן קמס ערף סס כפול
 כמסן אסר לשים ונתחלה
ה סמסן קלוד שרן ו אנשי פסר אסר לשים
 ונתחלה חן שרן סמסן וכל כיום
 חקמסן שרן קר שרן שרן חרף שרן
 שרן דוא קלוד סמסן שרן
ו פוסקן ום חרש סמסן קמסן אסר לשים
 ונתחלה שרן ללדה כיום חקמסן ום
 חלוד שרן סמסן אסר לשים
ז אכרס חקמסן חלוד ום חרש
 דואו אסר לשים ונתחלה קר שרן
 כפודל שרן חרף כפודל שרן חקמסן
 שרן סמסן

א קרן מלאכה להנמי שמש על הגרם
 זו חקת ת לנשים ונתחלה יאילו ללדים
 קשים ונאם שמונה ית קם עשים
 רם ולי שמים ערו כפודל
ב בקרס
 ולנו ונחלן שרן ויא כרדים סכר ו
 פוח וז פוסקן יא קמס אסר לשים
 לנתחלה סק ונל עד ראש חק הדן יא
 דאו סמסן חלבי שרן חקסן סגן ויא
 שרן ק סמסן קר הדן ו דואו סמסן
 סכר ו וזק זו סכן קמס חנש חל' רק
 קטר ערף דוא חלן ום כרסמסר
 שרן
ג נשים נקס ארסס זו שרן על חרש
 קר חל יל' שרן סס שרן ית קמס וכלי
 קר חנלש נרס חקסן שרן קר חלש
 חרן קם כללי קר כפודל דאו חרף ק
 סס קר חרש יא קר חרש יא קר חרש יא
ד נשים ונתחלה שרן ללדים קשים
 שרן רוא שרן דאו חרף סמסן דוא
 חלבי קטר דן
 ום כפודל שרן קמס ערף סס כפול
 כמסן אסר לשים ונתחלה
ה סמסן קלוד שרן ו אנשי פסר אסר לשים
 ונתחלה חן שרן סמסן וכל כיום
 חקמסן שרן קר שרן שרן חרף שרן
 שרן דוא קלוד סמסן שרן
ו פוסקן ום חרש סמסן קמסן אסר לשים
 ונתחלה שרן ללדה כיום חקמסן ום
 חלוד שרן סמסן אסר לשים
ז אכרס חקמסן חלוד ום חרש
 דואו אסר לשים ונתחלה קר שרן
 כפודל שרן חרף כפודל שרן חקמסן
 שרן סמסן

העבר

רשימת

ספרים מכוקשים

לפי חוקי המכירה המבדלים.

Verzeichniss

hebräischer Bücher,

welche zu kaufen gesucht werden

A. Asher & Co. in Berlin

1859.

[Annoted. Beilage zur Hebr. Bibliographie, redig. v. H. Schuchb. N. 11.]

הא לכם זרע לצדקה פסקים

האלות השונות סגיות וחסדות והם סלית נקיה ובס הדינים
יבם מפתקם ומכרם יבום אביו הדינים הניח מלוח
ידורה מין זה היה המצא מלוח **מאיר**
מפיהה וזה "וביער" אלה מדי נניח חלצה
מין כעלון ערך אשר קבצים ומדום
היבם מלוח לקח סב :

הנה הכתוב זרע האמת כל לא מסע זה כנס פנים : ונמצא לח
כל ואלה ספר חזון ספרים , ועסק יבם נמצא כלל זה מן הספרים :
וזה לא יבם יבם קיבץ זין זרעו לראשנים וכל כחם חלוצ כיד אלה מ' מעלה
וזה הקנים : ובס לא יבם זה זרעו ספרים חלוצ יבם לבי להדיסי מזה
מקמיס וביבום : לאלה חקם לוח העלמות לבית קדש כלל עברים ופנים :
ועליו חסר חרוב לא דמסי רק בלוצב מלוח סתם חומנים ונדנם בכל מיס ספרו ויבם
כאלו ספרים כמיס : ו"ב"מכרו עבו חש עבו לברוח בכמיס : כי לימים בנין מן
זרעו הכנים ואלה על חוקי יבם : סחק יחלל לנס חתקם אחר הספרים :
יצר רגנית חש : חקם חלל חלס סנים : וסכו לעלית לנין נחמס
במיס חן :

השם מלוחם למד לרשם חקם חקם חקם

במיוחד

כנס ונדנם חשילל אל כפרו חקם חקם חקם

[רוסיא, קודם גזירת הקצו]

ספר רפואות

ספר שורת הרץ

גן שיעור הרב הנאמן הנהל רבני נאום ישיבת ווילנא
הנאום הקודם ספר רפואות הנמשך כעת שיהיה לנאום
על הרב ר' יצחק הלפרין ז"ל

כפר פוקח עורים עם ספר תעלה ארוכה מ"ד האבן מחבר ניוועזן רפואות הנמשך עם רפואות הנוף כ"ד :

פוקח עורים חב"ר הרב הירש וכן כנגלה ונפתר כבוד קדושת
שמו מדובר דרב בער ברכה הנאמן הסדר קדושת מרדכי שני אור
ז' ל"ג נבנים אשר שמם נדעו על ידי קשרים הקדושים כנגלה
ובנסתר : אצונד האט ער א"ך השגחה נעלמן או"ך דא מענטשן
וואס ווילן תשובה טאן ווי אור דא זאלן זיך נודע זיין : אין האט דאס
ספר מחבר ניוועזן או"ך דרמש כ"ד איערד מענטש זאל עם סר שטיין .

הנה ספר זה פתח את
לבו של הרבנים בלשון
הנאום כפי המנהג לא ירא
לכל הנאום כמנהגו של פ"ס
הנאום והנה נלשמה הסדר זה
ועליו לא ידעו כל האנשים
היו נודעו לא ידעו וסודו סוד
זה סוד :

הנה ספר זה פתח את
לבו של הרבנים בלשון
הנאום כפי המנהג לא ירא
לכל הנאום כמנהגו של פ"ס
הנאום והנה נלשמה הסדר זה
ועליו לא ידעו כל האנשים
היו נודעו לא ידעו וסודו סוד
זה סוד :

[רוסיא. קודם גזירת תקצו]

לדעתו ידע שיש להי' די רבנים לכל קודם אלה להשת' נכל לרשות
ספר זה הן כמנהג הן כמנהג יסודו יסודו יסודו לא ידעו זה

וספר תעלה ארוכה
כולל רפואות לכל מחלה ונעז מרומא מוסתה :
דא בשרייטעג טון דיער פעלע רפואות צו אילעליא קראנקייטן
פון איין גרויסן ברידעמן דאקטור, ובמדת זה ונא לצות נאא
במרתה ביטעו אמן . צלה :

ספר שבת טוב

כשת
רופא הויה עמו ישראל
אסטוראם

Kleiner WÖRTERSCHATZ der Englischen Sprache.

דא אַללערנאָטעוועניגסטען ענגלישען וואָרטער-
בייך מיט דער אויסשפראַכע אונד איבערזעטצונג
פיר דא רוססיש-יידישען אויסוואַנדערער נאָך
אַמעריקא.

Herausgegeben von dem Deutschen Central-Comité für die
russisch-jüdischen Flüchtlinge.

BERLIN 1882.

הערט צו איר אלי מאנן אונ ווייבר : אונ, אלי
וואס מין אלמעכטיגן נאם זעגן גידואן . אונ
אלי, וואס יעני וועלט ווילן בוואן : קומט
איר אדער דאס מעכטיג אונ שייך הוד גילובט
בוך אן צו זעהן . אונ דאס בוך און איין צוואנצית
ספרים אום נשפרייט . דרינג נפינט מען דא
נאנצי יודש קייט . ווער עם ווערט דאס בוך
דארף אום ליינג דען ווערט זוך גוים זיין האבן
דער פרויאן אבר פאר אדם ערשטין וועל א"ך
אייד וויסן לאזן . דען אום ליינג הונט נישט
אן . גויארט אן האלטן אונ אן טאן . אויך איז
דרונג צו נפונן אלי דינים וויא דעה מענטשן .
זאל זוך האלטן : פון זיינעם גבירט אן ביער-
נאר ווערט אלט . אונ אלי דינים אונ אלו חנהגות
אין זיין נישטאלטעוים הבא ווערט איר גוים
דער מיט פאר דינען גרום עדה . אונ גרום
האכטום וועט אויך נימר אנמרתן אונ מיט נישט
עקטר ווערט אידה אויך שייך פון הינג אמן :

מסר *שפת הים* *ומוצר ים* *מסר*

למסר

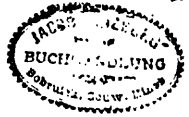
ביאור עק הנחה לפכה פתחו ל שיער זקק אבא בם אוהה ייה

על חסדו אשר נדב עליהם המנוחה ארץ חגרים כוללנו אמרי אשר בעמ'ם שבעים נפקתו ועמם כסם שפיעים לעיני ולעבודתו ולכבודו קרבו ומה ע' שיער קדושה כפייה ועוד כמה עמולו עונות כפלות וארץ פתחו וכן לכפר ב' ליחם חגרים נעשו ויוב הכרם להגיד פ' זה משבח מלח מלכת יורדת: ובעה נל ספיעים ו'ל עיני לא כפייה עו רעונוש ועוד דברי חז"ל בגמ' או בגמ' כספי כהנים כס אלונו ע: אשר קם והתעורר ס'יה ל'כר בטלן הרקן כחול ל'ש: יק' ל'יה ומתרכס כדורו חוב' א'כ ונאלף ח'יה דוב בער ל'עמולו כ'ו על קדושה י'כן ועד לכאלו המורכס בע' יחמה אלס עממה על גבולס ומכונים חגוש י' ו'י ואלו עיניו במצורו כהתחננים י'בר ד'ט חגור והם כמח קם נו ס'כר חמשל כדורן כגולו כשורטס חסרס א'ליקום געציל ס'יה וס'ין וס'ק' ד'לוס'ק ומכבר ס'יה ל'ס'ים וס'ין בק' ד'אצ'ק' במדונה סולין קטן וסולו

וכבר ח'כ' וס'טמוס כפייה כד'ג' י'ועור סוסף ס'כ' ס'יל ס'כ' ס'ולו ס'י' נחמד א'כר י'ק'ל'ת כשמו מ'יצ' י'ם חגורו לח'ק' ועוד נוסף ס'כ' חג'לי'ס כפי'ו לו נעשי'ס ועבר ס'פיע'ס כ'ו ס'יגורו כ'ר'ל' נ'ק'ל'ק' ד'רע'כול'ס כע'ת

וכדיום סוסף ס'כ' ס'אמר עור כמה סוסמח על סידורו מ'י' וגם כמח מ'י'דוים חסרס כמ'כ'ן סמ'לן ס'חבר' ש'מ'ר'ד' ור'אפ'מ'ור'ט' כע'כ'ית ס'כ'ר נ'בול כ'ד'ו'ן . וגם כמח ד'יעס א'כר מ'יד' ע'כ'ו כ'ר'ד כ'מ'לן וס'ק'ל' :

וכמח כע'ק'ים נחמ'ים על ח'ס' ס'כ'ח'ים א'כר ס'ול'ת ס'כ'ר ח'כ'ר'ל' ס'י'ל' מ'ת'מ'ח'ת' ונ'מ'ת'ס' ו'ס' כ'פ'י' מ'י'ל'מ'ו מ'ת'ע'מ'ן ל'מ'ש ל'מ'ן ס'ל'ס' :

בכרעסקולווא

לפרט זמא תוראל אח היו היילה

תק"ו

[רוסיה]

ווערטער פוך

צו לעהרנען דיא אראבישע שפראכע

קיטאב טאלים לאראט איל אראביע

וואס מען שפויבט אין פאלאסטניע (ארץ ישראל) קניפמען (נצורים), סרא. באנדאד (בבל) כאראקא. אליגד. מיניס.

לייבס צו לערנען פאר קליין און גראס.

(ערשטער סהייל קייטס פאר אילע נעסחונע ווערטער.)

הערשטע עפען אין ישראל זילבערמאן.

אדעססא

נעדרוקט ביים 'א' וועלני קראטי מעריאולאק, הייז נר' 8

СЛОВАРЬ

для изученія Арабскаго языка, состав. И. Зильберманъ.

Одесса.

Том II. А. Зелеро (6. Г. Зелеро). Брауншвейг, 1882, № 2.

1882.

תחת השם הזה נקראו כל אלה שיש להם שם זה
 והוא המורה היחיד והיחיד
 פאול אויטש מחבר דברי חיים: רוסיה
 בחברת אולם מלמדות עליו :

בשנת 1871 תמיש נחקה לפק
 [רוסיה, קודם גזירת תקצו]

ספר

ברית אברהם

ספר זה נקרא על שם אברהם אבינו
 אברהם אבינו וכו' וכו' וכו' וכו'
 ספר זה נקרא על שם אברהם אבינו
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'

ברית אברהם

תחת השם הזה נקראו כל אלה שיש להם שם זה
 והוא המורה היחיד והיחיד
 פאול אויטש מחבר דברי חיים: רוסיה
 בחברת אולם מלמדות עליו :

בשנת 1871 תמיש נחקה לפק
 [רוסיה, קודם גזירת תקצו]

ספר זה נקרא על שם אברהם אבינו
 אברהם אבינו וכו' וכו' וכו' וכו'
 ספר זה נקרא על שם אברהם אבינו
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'

[רוסיה, קודם גזירת תקצו]

ספר

דרכי ישראל

מדרכי המאורג נאמן ומפת החד מדריש
 כניקול שפארנ אינד ותיקוהדך דגרות
 מזכות לתקן דפנס ברית קדוש : וכל
 דבר שבקדושה מלמד להועיל ומדריכך
 בדרך תלך מקומועד שכבו :

אין רום ספר זה יודע שינוי בעד התקנות
 עונשילי אז סגס בקרית קדוש : אכן זו עלי ואכן קדוש אי אכן
 המדרש אי דבר קדושה וקצת די דתקנות סגסל און ויזא וסלסדי א
 קולטיו וזו רום הילתין וירשין ויבדש ואל דרך ארץ פירן אין רום
 ערשין ארשין ויבדש ויבדש ויזא ויזא קדוש ארשין וירשין ויבדש
 אכן ויזא אן אף ערשין ויבדש ויזא ויזא קדוש ארשין וירשין ויבדש

כל אלה המעשים יקראו וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
 וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'

[רוסיה, קודם גזירת תקצו]

קונסום ספלה ספס

1914

הנהלת החברה, בן יעקב ושות' פתחו את החברה הזאת
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

מבט קצור

החברה הזאת תהיה בעלת מטרה אחת וזו היא
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

החברה הזאת תהיה בעלת מטרה אחת וזו היא
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

מבט קצור על החברה

הנהלת החברה, בן יעקב ושות' פתחו את החברה הזאת
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

נראה יקרה
 ביום חמישי יום
 יום חמישי יום

הנהלת החברה, בן יעקב ושות' פתחו את החברה הזאת
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

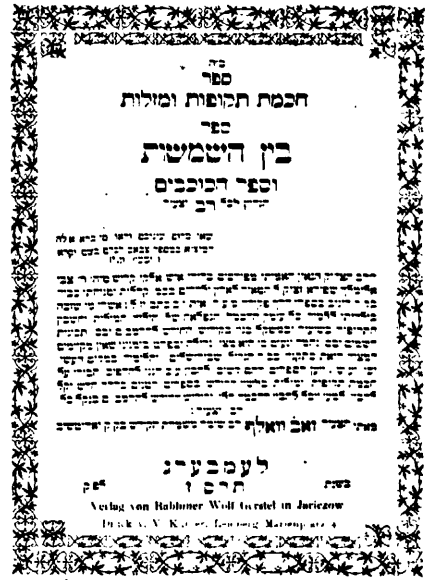
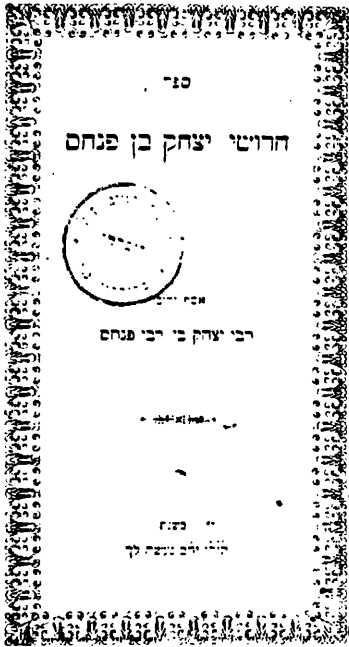
כפר דרומים

הנהלת החברה, בן יעקב ושות' פתחו את החברה הזאת
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

הנהלת החברה, בן יעקב ושות' פתחו את החברה הזאת
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

הנהלת החברה, בן יעקב ושות' פתחו את החברה הזאת
 להחזיק ולנהל את כל המלאכה הזאת וכל המלאכה הזאת
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה
 אשר תהיה להם ענינה וכל המלאכה הזאת אשר תהיה להם ענינה

[רוסיא]

סדר קראשית
סדר תורה

הנה תמים לילת כראשית לביש אל התבה האחת
דרך נוספת כל חריג מצות ועסקת ורסוק.
לפי שך וסדר מנוסחים וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר
השנה חרונה ומשכילה ולא שנת שנת כגננים שנים
שנת על י

מרכי וויסמאן חיות (פירא)

בשנת סדר ונתת לירושלם עם שנת וסדר וסדר וסדר וסדר
בשנת משל וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר
ששם וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר

הנה וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר
הנה וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר
הנה וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר
הנה וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר
הנה וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר וסדר

קודקד ה'ארת' - ששם ששם - תסוק לעולם - וסדר

Chasan Bereuchith
MARCUS WEISSMANN.
1868.

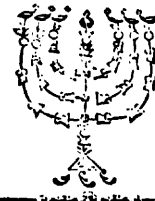
Printed and Sold by the Author, Vienna

בעה

חנוכה כתבית

גנ

מילי דביהתא

S. R. S.

התפלה על הפרנסה

אשר

בכרכת כהנים

מאת העורך

לפי דברי רש"י על ענין
הזהר זה קץ גורמה בענינה
סאה הלכות נשנה שבת.

לפי דברי רש"י על ענין
הזהר זה קץ גורמה בענינה
סאה הלכות נשנה שבת.

מאת העורך

התפלה על הפרנסה

BRODY, 1879.
Brody v. B. Weber's Willam.

1879

יחבבה

כר יחיו ויחזקאל

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

1879

הוא יחיו ויחזקאל

עמרתה החולה

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

ספר שלחן ארבע

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

הוא יחיו ויחזקאל

ספר שם ישראל

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

הוא יחיו ויחזקאל

הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...
הוא יחיו ויחזקאל...

תם ומועד

נשלם כריח

אל תגביה אלפי יודי לידך דברי בשמי אשר
לא צלחתי לדבר ואשר ידבר בשם חלקי שמיים
ועתה תגביה ותוא

תם ומועד

נשלם כריח

אל תגביה אלפי יודי לידך דברי בשמי אשר
לא צלחתי לדבר ואשר ידבר בשם חלקי שמיים
ועתה תגביה ותוא

השועת עבראל

הדואלכית דפוס עיי מנהרד
חיים מנוע אלשך
מלוכלך :

לסוף כלל ישראל הועתק מכתב לישן של
אישלע ולטין שורסם סקבול תנא
בחוטא דמיה כרשתא וכו' וכו' וכו'
דפוסם יליה וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
לסוף את פי הסקורניק בענין זה
כן שפס יליה כאשר ענינם הייתה כשרים
הדואלכית של אינקוריאטור

Com unicentle Sereniffime

ספס
כסיוודיא

על הסקורניק דורס וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
מנהרד וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
מנהרד וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'

קונסולטא

דוק חיד וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'

הערך

העצמי פאנענטע

אין פן איזערע זיכרטיס עדרוסלאוו וכו' וכו' וכו'
ליענרובא פו גאנץ זינא

פן

גשעפולע דע קארע איז זיךל סאנען זיך

קולד נאך

רום

גרוסע קולד חיד וכו' וכו' וכו' וכו' וכו'
דוקאדיע סט 670 יטע עולויבס אהלי

פירשטער קאפיס נארוואלי פרידריך איז דעס חיד וכו' וכו'
כאטשטאן פו גאנץ זינא

פון זען זיך
 סעפא
 פון זען זענען זיך
ר. ס. א.

פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך

לעסנבערג

No. 1
 Verlag von W. Moakes
 Druck Des U. W. Seitz
 Lemburg 1888

מעשה

פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך

ויסאסיר

פון זען זענען זיך

MAOR
 T. A. P. P. P.
HEFEN
 No. Thompson St. Boston
 1874

שלה הקדוש

פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך

פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך

פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך

מ. פ. מ. 111

פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך
 פון זען זענען זיך

CALLYER BROTHERS,
 Publishers & Stationers
 347 N. W. 4th St.
SAPWASA

מקצה קרן פולקס הקאסיס

רבי ר' מענדיל

פריזינאב ויז

זהו זה שר' ר' מענדיל פריזינאב ויז
 רב פולקס הקאסיס
 פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס

MASS
 114 000 0 000
 1000 10 0

מקצה קרן פולקס הקאסיס

רבי ר' לוב שרהם

Lubitsky

התקיימו קשיחות פה רעם הימנות זרע
 וזמן קצת רעם הימנות זרע הימנות זרע
 הימנות זרע הימנות זרע הימנות זרע
 הימנות זרע הימנות זרע הימנות זרע

רעם הימנות זרע הימנות זרע הימנות זרע

רעם הימנות זרע הימנות זרע הימנות זרע

MASS
 114 000 0 000
 1000 10 0

מקצה קרן פולקס הקאסיס

רבי ר' הכהן הקדוש

מאשהל

זהו זה שר' ר' הכהן הקדוש
 רב פולקס הקאסיס
 פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס

MASS
 114 000 0 000
 1000 10 0

מקצה קרן פולקס הקאסיס

סיפורים נוראים

זהו זה שר' ר' סיפורים נוראים
 רב פולקס הקאסיס
 פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס

MASS
 114 000 0 000
 1000 10 0

מקצה קרן פולקס הקאסיס

רבי ר' אהרן אהרן

זהו זה שר' ר' אהרן אהרן
 רב פולקס הקאסיס
 פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס
 רב פולקס הקאסיס

MASS
 114 000 0 000
 1000 10 0

צו די אידען אין פוילען.

די העלדישע ארמיעס פון די טויטע מיטגלידער און רעגירונג, נייטשלאנד און קסטערייד-אונגארן זיינען ארוין אין פוילען.

דער מעכטיגער מאַרש פון אונזערע אַרמיעס, האט געבוואונגען די דעסאָמפּישע היטע רעגירונג צו אָנטהילפֿן.

אונזערע פֿאהנען ברענגען אייך רעכט אין פֿרייהייט: גלייכע פֿונדעררעכט, פֿרייהייט פֿארן גליקען, פֿרייהייט צו אַרבייטען אינטעסטערס אין אלל צווייגען פֿון קאָאָאָמיטען און קולטורעלען קלעבן אין אייער גייסט.

צו לאַנג האט איהר זיך געשלאָנג אינטער דעם אייזערנעם מאַסקאוויטשען יאָך.

זיי פֿויער קימען פֿיר צו אייך. די באַרזאַרישע פֿרעמדע רעגירונג איז אים!

די גלייכע רעכט פֿאַר אידען זאל ווערן געבויט איהר פֿעסטע פֿונדאמענטען.

לאַזט אידען נישט, זיי אָ סך פֿרייהייט, אָנצוגיין דורך היטעריגע פֿערשערעכטען!

צו האט נישט אידען אין 1905 דער צאָר צוגעזאָגט זיי גלייכע רעכט פֿאַר אידען, און צו האט ער נישט דאָרויף געגעבן דעם העכסטען מאָרדעסט?

זיי האט מען אידען אָנגעצאָהלט דעם דאָזיגען חוב, וואס מען האט איהר זיך געטען פֿאַר דער גאנצער העלט?

געדענקט דאס ארויסטרייבען, האט מען מיינט סאָרגאָליך די אַרדישע מאַסען פֿון זייערע אייגענעסע פֿוקוסח!

געדענקט קשיניטען, האַמעל, ביאָליסטאָק, סערלעק, און פֿיל הונדערטער אַנדערע בלוטיגע פֿאַרזאָרען!

געדענקט דעם בייליס-טראַצעס, און די אַרבייט פֿון די באַרזאַרישע רעגירונג צו פֿערזייען דעם פֿערקליכען ליגען פֿון בלוט-געברויך ביי די אידען!

חזרי האט דער צאָר געהאלטען זיין סאָנאַרישע וואָרט, וואס ער האט געגעבן, זייענדיג און די קלעב!

זי איז איצט היידער אין די קלעב! — אָט, דאס איז די סבה פֿון זיינע פֿערשערעכטען. אייער הייליגער חוב איז איצט, צוזאמען צו נעמען אלע קרעפטען, מיטצוזאָרבייטען ביי די בעפֿרייאַנג.

אלע פֿאַלקסקרעפטען: אייער יונגער דור, אייער קהלות, אייערע חבורות, סחטן זיך שטעלען זיי ארוין מאָן, מיטצוזעלפען צו די הייליגע זאך.

פֿיר ערזאַרען, אז איהר וועט בעזויזען, דורך פֿאַקטען, אייער פֿערשטאנד און אייער איבערנעבענדיגייט.

העדיגט זיך, מיט דעם פֿרעסטען געטון, צו די קאָאָאָנאָלען פֿון איהר טייליטע און די פֿערטער, האט זיינען קאָחנט צו אייך.

אלע פֿאַרען ליפֿטעונגען העלען באלד און גוט בעזאַחלט.

באָהנט דעם וועג צו בעזויזען אין גאנצען דעם פֿונט, און צו ברענגען דעם סחטן פֿון פֿרייהייט און גרעכטיגקייט!

זיי אָפֿערע לייטונג פֿון זיי פֿערבינדעטע דייטשע

און קסטערייד-אונגאָרישע אַרמיעס.

מפתח הספרים

כרכים א-ג

אוהל יעקב 180.
אוהל יששכר II 263. III 369, 397.
אולם יעקב 235.
אונגליקליכע כלה 502.
אונזער בוך 163.
אונזער טאג II 329. III 424.
אוצר ה' 102.
אוצר הכבוד 95, 96. III 631.
אוצר נחמד (מהדו"ק) 242.
אוצר נחמד 93, 94.
אוצר הספרים 12, 95, 120, 134, 158,
338, 389, 368, 325, 324, 58 II.
401, 418, 87 III. 419, 456, 477,
489, 507.
אוצר השירה והפיוט 395, 433.
אוצרות חיים 386.
אור הגנוז III 318.
אור הגנוז לצדיקים 7, 8, 9. II 35. III
28.
אור החיים 156, 157.
אור החכמה 222.
אור היום II 426. III 512.
אור הישר 494.
אור לישרים III 623, 624.
אור לישרים (שטיינבערג) 217.
אור המאיר 139.
אור עולם 489. II 445. III 531.
אור עולם עם דרכי עולם 489.
האורח II 329-324. III 423-418.
אירח מישור 335.
אירחות חיים 177, 345.
אירחים אין דוראציסאק 490.

א

א"ב (דער גרויסער נייער ...) 251.
אבו השהם 474.
אכז שלמה 500, 520. II 366. III 454.
אכניה ברזל II 169. III 316.
אבקת רוכל 169.
אברהם-בער גטטלאבער און זיין עפאכע
II 344. III 432.
אברך 259.
אגודת שמואל 311, 313, 314, 315.
אגרא דפרקא 248.
אגרות בעל התניא 50, 55, 471. II 449,
535. III 627.
אגרות קודש II 449. III 535, 626-623,
639.
אגרת אל רועי ישראל 355.
אגרת הגרי"א 500.
אגרת בעלי חיים 461.
אגרת הצופה II 417. III 506.
אגרת הקודש 59, 60-62.
אגרת ר' יחנן בן זכאי 259.
אגרת תימן 407.
אדם וחווה 223.
אדעסער קאלענדאר II 347, 348. III
437, 438.
אדרת אליהו 136.
אהבת יהונתן 298-295. II 445. III 531.
אהבת ישראל 489.
אהבת ציון II 392.
אהל רחל 136, 149.
אהלי יהודה 128. II 71. III 101.
אוהב ישראל 251. II 58.

- אורים גדולים 6.
 אותיות דר' עקיבא 63, 65, 147, 148.
 אותיות מחכימות — ראה אלפא ביחא.
 אוהרה בדבר השליואוועצין של פסח 237.
 אוהרה גדולה לאפרושי מאיסורא 252.
 אוהרה נחוצה מגדולי הדור (נגד אגודת ישראל) 240.
 די אידישע קליידער אומוועקסלונג II 358. III 446.
 דער אידישער גייסט 242.
 אידישער קעמפער 233. II 290, 306.
 אילה שלוחה II 392.
 אין סאליש אויף דער קייט II 361. III 448.
 אישים 13.
 איתן האזרחי (שורח) 311.
 אל העדרים 81, 277.
 אל העדרים השני 276, 277.
 אלדד הדני 189.
 אלה דברי הברית 392.
 אלה המצות 192, 194-196.
 אלה המצות (ביליצער) 287.
 אלה שמות (קונטרס) II 3, 168. III 3, 315.
 אלו האיסורים ... 230.
 אלומי יעקב 236 (ראה: תורת העמים).
 אליכם אישים אקרא 90.
 אַלערליי מעשה ביכלער II 267. III 397.
 אלף לילות ולילה — ראה סיפורי אלף לילות ולילה.
 אלפא ביתא — אותיות מחכימות 334.
 אמבנה דספרי 5.
 אמונה הקדומה (ראה: תורת העמים) 234.
 אמרי אש 262.
 אמרי בינה (ר' יששכר בער) 393.
 אמרי בינה (שווארץ) 257, 477, 478.
 אמרי יהודה 236.
 אמרי ישרה 241.
 אמרי נועם 434.
 אמת ליעקב 241.
 אמתחת בנימין 68.
 אנטיקלעריקאלע סאַלקס מעשיות 498.
 אניה בלב ים 65.
 אספת חכמים 264.
 אסתר 490, 492.
 אפי רברבי II 446. III 532.
 אפס דמים II 65. III 88.
 ארבע מאות שקל כסף 127, 128, 144. II 70. III 100.
 הארוך משיך 459.
 ארח לחיים 288.
 אַרכיוו פֿאַר דער געשיכטע ... טעאָטער II 7. III 4.
 ארץ צבי 475.
 ארשת 107, 432.
 האשכול 93.
 אשכבתיה דרבי 288.
 אשלי רברבי II 438, 445. III 524, 531.
 אשת חיל 492, 501.
 אתקיננו סעודתא 408, 409.
ב
 באר הגולה 305. II 282, 283. III 630.
 באר יעקב 246, 247.
 באר יצחק 227, 228.
 באר לחי רואי 263.
 באר מים חיים 310.
 באר משה (מהדוריק) 246.
 בבא מעשה II 10. III 7.
 דאָס בוך סוּן איוב II 297.
 בונה ירושלים III 629.
 הבוקר אור 72, 448. II 165, 304. III 313.
 בטאון חביד 51. II 358. III 446.

- בני בנימין 82
 בני לוי 279
 בצרון 38, 40
 ברודי (בראד) 488 II 304
 ברוך מרדכי 477
 דער ברטנורה 493
 ברייתא דשמואל הקטן II 426 III 512
 ברית יצחק 188
 ברית כהנת עולם 224
 ברית מנוחה 146, 147
 ברך אברהם 208
 ברכי יוסף 95
 ברכת הבית 225
 ברכת הזבח 197
 בתים לכריחים 172
- ג
- גבעת סנחם 244
 גבעת שאול II 280-290
 גדולת ר' וואָלף מטשארנאוסטרע II 19
 III 18
 גדולת יוסף 209, 476 II 3, 5, 7-9 III
 2, 4-6
 גדולת משה 160
 גוילים 157
 גירסא דינקותא מהדו"ק 248
 גירסא דינקותא מהדו"ח 248
 דער גלגול פון א האז 499
 א גלגול פון א ציג 498
 גלעד 391
 גן המלך 132, 134, 143, 146
 גנוי נסתרות II 27 III 28
 דיא געהיימניס פון ענגלאַנד 493 (ראה
 מלכה והדסה)
 די גענאָרטע וועלט II 267 III 397
 געשיכטע דער איזראַעליטישע
 געמיינדע 516
 געשיכטע דער יודען 13
 געשיכטע פון חסידים II 199
- ביאור הגר"א מווילנא על שו"ע אה"ע II
 389-400 III 477-488, 630
 ביבליאָאָגישער זאַמלבוך II 267 III
 397
 ביכערוועלט II 7 III 5
 בימים ההם III 5
 בינה לעתים 342, 348, 351
 בינת אדם 427 III 630
 בית אברהם 492
 בית אפרים 296, 552
 בית אשר 245
 בית דוד 513
 בית ועד לחכמים 222
 בית חדש (שו"ת ב"ח) II 240
 בית חדש החדשות (שו"ת) 119
 בית יהודה 136
 בית יוסף חדש 79-81
 בית יעקב 35
 בית הלוי 432
 בית מדות 29
 בית עקד ספרים 59, 93, 114, 223, 277
 330, 338, 351, 381, 403, 407, 477
 II 23, 40, 212, 259, 324, 368, 389
 401, 431, 439, 446 III 19, 34, 350
 394, 418, 456, 477, 489, 517, 525
 532, 641
 בית רבי 16, 18, 53, 67 II 40, 67, 393
 III 34, 90, 481, 563, 646
 בית שמואל 181 II 390-392 III 478
 480
 בית תלמוד (מחברת) 245
 בכורים (ווין) II 253 III 387
 דער בלומענגאַרטן II 314-319
 בלעטער געשיכטע ... ייד. ליטעראַטור
 435
 במישור 490
 במסנה הדורות 39
 בן המלך והנייד 300
 בן סורת יוסף II 47 III 54

- דברים נחומים 546.
 דברים ערבים 238.
 דברת שלמה II 58 III 59.
 דגול מרבבה 474.
 דגל מחנה אפרים 394.
 דגלי המדפיסים העבריים 150, 151, 169,
 360, 388, 394, 405 II 403, 440,
 441, 447, 449 III 489, 526, 527,
 533, 535.
 דזשענטלמענס מעגעזין II 298.
 דיואן של ר' יהודה הלוי 401.
 דיני חלה 496.
 דמשק אליעזר 264.
 דער דונער און דער בליץ 494.
 דעת חכמים III 631.
 דעת קדושים 165, 435.
 הדטום העברי בקושטא 334.
 הדפוס הראשון בירושלים 490.
 דרך אמת 228.
 דרך חיים II 35 III 28, 649.
 דרך חיים (ר' חיים ליפשיץ) 474.
 דרך חיים (ר' חיים מאפטא) 204, 206.
 דרך הטוב 228.
 דרך ים 261.
 דרך הישר לעוה"ב 186 II 202, 203,
 206, 207 III 341, 343, 344, 345.
 דרך מצותיך II 48 III 54.
 דרך עולם הנצחי 513.
 דרך פקודיך 249.
 דרכי חיים 270.
 דרכי חיים ושלום II 350 III 439.
 דרכי הישר והטוב 264.
 דרכי עולם 489, 490, 503.
- ה**
- הגדה של פסח II 447 III 533.
 הגדה של פסח ע"פ באר שמואל 242.
 הגדה של פסח ע"פ ביזת מצרים 180.
 הגדה של פסח ע"פ כתב סופר 235.
- געשיכטע פון דער ייד. ליטעראטור II
 274 III 401.
 געשיכטע פון דער ליטעראטור ביי יידן
 16, 93, 399, 435 II 1, 3, 17, 66, 71,
 248, 302 III 387.
 געשיכטע פון ר' מנחם שווארצוואלדער
 493.
 גרויסער ווערטערבוך ... II 448 III
 534.
 דער גרויסער רויבער אלי מיט זעכס
 פינגער 494.
 גרונעלע די רעבעצין 494, 501.
 גרי הצדק 503 II 329 III 423, 424.
 גרם המעלות II 335.
- ד**
- דביר II 73, 325 III 502, 419.
 דבר יום ביומו 157.
 דברי אמת 288.
 דברי חיים 234.
 דברי חכמים 136.
 דברי חכמים (ליטויער) II 266 III 397.
 דברי חכמים (דיק) II 329 III 424.
 דברי ידידות II 426 III 512.
 דברי ימי ישראל 40, 483 II 281, 294.
 דברי ימי עולם II 226.
 דברי ימי עם עולם II 161, 226 III 310,
 364.
 דברי ימי רוסיא II 325 III 419.
 דברי ירמיהו 221.
 דברי מנחם 230.
 דברי קדש 243, 245.
 דברי רב משולם (שו"ת) 120, 121, 140.
 ראה גם רב משולס.
 דברי שאול 433.
 דברי שלמה II 437 III 523.
 דברי שמואל 371.
 דברי תורה (מהדו"ח) 433.
 דברים אחדים 363.

ווערטער בוך (הרקאָווי) II 352, 358. III
441, 446.

ז

זאת תורת האדם, 232, 330-335. II 257,
259. III 391, 394.

זהב משקלה 256.

זהורי זוהר 417.

זוהר 181, 182, 188, 199, 422, 344. III
624.

זוהר הרקיע 123, 124.

זכר צדיק 180.

זכרו תורת משה (ע"ת ע"ט) 422.

זכרון II 374.

זכרון יהודה 261, 268.

זכרון יוסף (שו"ת) 19.

זכרון יעקב 551.

זכרון עקיבא 518.

זכרון הצדיקים 199, 200.

זכרונות ר' דוב בוליחוב 433.

זכרונות (נאטלאבער). II 337. III 426.

זמיר עריצים 203. II 17, 36, 45, 46, 48.

III 14, 34.

זמר לשבת 237.

זקוקין דגורא 473.

זקן אהרן 232.

זרע ברוך 361.

זרע יעקב 338-341.

ח

חכצלת השרון 360, 361.

חדושי אגדות מהרא"ל II 427. III 513.

חדושי דינים מהל' פסח מירושלים 128.

חדושי הלכות (מהדו"ב) 474.

חדושי ר' זאב הלוי 136.

חדושי הרי"מ III 641.

חדושי מהרש"א II 19. III 18.

חדושי מר שמואל 181.

חדושי תורה 241.

הגדה של פסח ע"פ מעשה נסים 235.

הגדה של פסח ע"פ תשבי מבושר 172.

הגהות בן אריה II 426. III 512.

הגהות ירושלמי 169.

הגהות דר"ע 310-329. II 242.

הדרת קודש II 234, 235.

הויז פריינד II 273, 277. III 403.

די הייליגע צוואה 246.

היז צדק II 416-420. III 505-509.

היסטוריי של הספרות העברית החדשה

II 45, 186. III 52, 328.

הליכות עולם (רח"כ) 122.

הליכות עולם (ר' אברהם) 268.

הלכה פסוקה 67.

הלכות דרך ארץ (פאפרש) 494, 495.

הלכות דרך ארץ (א. מ. דיק) 495.

הלכות עולם 136.

הלכות רב אלמס 202.

הלכות תלמוד תורה III 616-622.

הנהגות אדם 225, 495.

הספד מר 275.

די העברעאישע דרוקערייען אין

זולצבאך (גרמניח) 327.

העתקות תורף האיטורים . . . (ע"ד

וויינבערגער) 240.

ך

א וואל יונגיל חלעבין II 320. III 414.

וואנדער אוצר פון דער ייד. שפראך II

361. III 448.

וואסחאד 12.

וזאת ליהודה 474.

ויאמר יעקב 251.

ויאמר יעקב (שו"ת) II בהקדמה.

ויכתב מרדכי 245, 246.

וילקט יוסף 280.

ויצבר יוסף 265.

ספר הוכוח 183, 203.

ועד חכמים 226, 227, 233.

חק לישראל 128, 139, 144.
 חק על אדות יהודים 219.
 חקור דבר 262.
 חקרי לב 83-85.
 חשבון חברה ... משגב לדרך 86.
 חשבון שנתי 83.
 חפר החשק 147, 511.
 חתם סופר II 444 III 530.
 חתן המלך 492.

ט

טאדריס II 321 III 415.
 טוב ירושלים 270.
 טויזנט און איין טאג II 371, 372 III 461.
 טויזנט יאר לעבן אין אונגארן II 364.
 טויזנט יאר פינסק II 274 III 400.
 טויט שרעקעניס ביאא דעם ערשטן סדר 496.
 טור 96 III 396.
 טורי זהב II 446, 532.
 טל אורות 68.

יגדיל תורה 496.
 יגיעות שמואל 512.
 יגל יעקב II 392 III 480.
 יד אפרים II 443, 444 III 529, 530.
 יד החזקה 484 II 295, 296, 298, 301.
 יד יוסף ורביד הזהב 269.
 יד לקורא 484 II 296.
 ידע עם 95, 385 II 366 III 455.
 י' יהונתן אייבשיץ 521.
 ספר היובל לפרוים מרכס 127, 313, 455.
 II 70 III 100.
 יובל-בוך פראַפּ פּאַראַיין דרוקער אַרב.
 אין ווילנע II 70 III 100.
 דאס יודישע פאלקסבלאט II 319.
 יודישער טעלעגראף II 513.

החדר בחיי עמנו II 267 III 397.
 חדשים גם ישנים 93.
 חובות הלבבות 373, 455, 458, 459, 481.
 II 199.
 חובות הלבבות (ר' בירך) 342-351.
 חובת נשים 495, 496.
 חוט המשולש 263.
 חוט השני (שו"ת) 55, 56.
 חומת אנך 6.
 חוקר ומקובל 74, 75.
 חות יאיר (שו"ת) II 333.
 דער חזן און דער בעל שם 490.
 חיי אדם 471 II 231 III 365, 630.
 חיי מוהר"ן 69, 70-73 II 161, 162, 164.
 166, 173, 176 III 310, 311, 313, 324, 323, 320, 314.
 החיים 489 II 374.
 החיים (ירחון) 240, 270.
 חכמה עם נחלה 289.
 חכמי יזן II 329 III 424.
 חכמת אדם 471, 472.
 חכמת שלמה 173.
 חלקת מחוקק II 390, 392.
 חלקת מחוקק (אלשיך) 361.
 חלקת מחוקק (ווארטמאן) 490.
 חמדת ימים 400, 516.
 חמדת צבי 478.
 חמשה מאמרות 517.
 חזן טוב II 47 III 54.
 חסד לאברהם (אזולאי) 200 II 170 III 317.
 חסד לאברהם (מלאך) II 379 III 467.
 חסדי אבות II 257.
 החסידות II 171.
 החסידות וההשכלה II 34, 101, 315.
 חסידים הראשונים 267.
 דאָס חסידישע יונגעל II 338, 343 III 432, 427.
 חסרונות השי"ט 218.

- יסוד יוסף 55, 224, 236.
 יסוד התשובה 55, 57.
 יעוררענציקלאָפּעדיא 16, 72, 171. II
 166, 174. III 314, 322.
 יעקב ישראל ישרון 222.
 יערות דבש II 212. III 350.
 יפה ענף 474.
 ספר יצירה 102, 103, 104, 352, 353,
 400. II 47. III 54.
 ספר היראה (רבינו יונה) 154.
 ספר יראה 2.
 ירושת משה II 424. III 510.
 ישועות משיחו II 450-455. III 536-540.
 הישר 107.
- כ**
- כבוד הלבנון 262.
 הכוונות (האריז'ל) II 365. III 454.
 הכוזרי 12.
 הכוכב 256.
 כוכבי אר II 162, 168. III 311, 315.
 ככב יעקב 181.
 כליזמרים III 430.
 כללי התחלת החכמה II 426, 427. III
 512, 513.
 כללי התחלת חכ"א II 427.
 כנסת הגדולה II 350. III 439.
 כנסת ישראל (שו"ח) 361.
 כנפי יזנה 67, 139.
 כנפי נשרים II 431. III 517.
 הכרמל 93, 99.
 כתב סופר (גיטין) 225.
 כתבי הלל בן זאב II 274. III 401.
 כתבי המחלקה ... הארכיאולוגית
 הרוסית II 494. III 560.
 כתבי רמ"ח לוצאטו 497.
 כתבי קודש 233. ראה: מלחמת מצוה
 החדש.
 כתונת פסים 3, 35.
- יודע ספר 361.
 יון מצולה 516. II 240. III 380.
 יורה חטאים 160.
 יחי ראובן 245.
 יידישע בילדונגס פאליטיק אין פוילן II
 101. III 72.
 יידישע געלט 399. II 337, 372. III 426,
 462.
 יידישע כתבים II 19, 187. III 18.
 יידישע ליטעראטור אנהויב 19טן י"ה II
 1. III 1.
 יידישע פאָלקס-ביבליאָטעק 72. II 165,
 277. III 313.
 יידישע שפראך II 337, 339, 346. III
 426, 428, 430, 436.
 די יידישע שפראַכע ... שרייבער II
 273. III 400.
 יידישעם פאָלקס-בלאָט II 334.
 יידישער פאָר פסח II 273-279. III 400-
 405.
 יוֹאָ בלעטער II 3, 45, 49, 53, 72, 73,
 201, 232, 257, 274, 324, 329, 331,
 368, 446. III 2, 52, 56, 59, 102,
 340, 366, 389, 391, 401, 418, 423,
 425, 456.
 ייטב לב 478, 479.
 יין לבנון II 179. III 317.
 ילקוט ראובני 481.
 ילקוט הרועים II 275, 278. III 402,
 404.
 ילקוט שמעוני 5, 18, 336.
 ים החכמה 146.
 ים של שלמה (ב"ק) 361.
 ימי חייד הימים 238.
 ימי מהרניץ 70, 72, 73. II 68, 69, 162,
 165, 167, 172, 179. III 91, 310, 311,
 313, 314, 317, 319.
 יסוד האמונה ושרש ... 284.
 יסוד ושרש העבודה II 199.

לקוטי סופר 289.
לקוטי צבי 283.
לקוטי שושנה 63, 64.
לקוטי שושנים (ר"ש מאוסטרופול) 406.
55 III .48 II

לקוטי תורה נוי"כ (האר"י) 133.
לקוטי תורה והש"ס 267.
לקורות הגזירות על ישראל 69, 70 II
310 III .161

מ

מאה שערים 7.
מאור עינים 306 II 284.
מאורי אש 269.
מאורי גליציה 552.
מאיר נתיב 66.
מאיר נתיבים (שו"ת) 459 II .44 III .52
מאיר עיני חכמים II 340, 343 III .428
432.

מאיר עיני סופרים 285.
מאמר יין המשומר 229.
מאמר יקוו המים II 450 III 536.
מאמר מאה קשיטה 259.
מאמר על הדססת התלמוד 377 II 403.
491 III

מאמר צבאות ה' 147.
מאמר קדישין 224.
מאסף (חקמ"ח) 356.
מארגן זשורנאל II 273 III 400.
המבוא (על נוי"כ) II 252 III 386.
מבקר עד ערב II 351 III 440.
מגדל דוד 243.
מגדל עז II 393 III 481.
המגיד (נוי"כ) II 59, 231-256 III 88.
389-365

מגיד דבריו ליעקב II 445 III 531.
מגיד משרים 6 III 563.
מגיני ארץ II 58 III 59.

כתר נהורא (ראה: אור לישרים).
כתר שם טוב 7, 8.
כתר תורה 183.

ל

לב טוב 158.
לב עברי 81.
לבושי מכלול (שו"ת) 231 II 336.
לבושי שרד 460.
לבנימין אמר 285.
לוח ברכות הנהנין 139 III .621, 622.
לוח היוחסין למשפחת לאנדא 488.
לוח ירושלים 51.
ליטעראטורבלאט II 437 III 523.
ליטעראטורבלאט דעם אריענט 145.
ליידיגע ווינצונגען II 374, 348 III 437.
לימודי אצילות 260.
ספר הליקוטים 222.
לישרים תהלה 76.
דער לעבעדיגער מת 496.

לעקסיקאן (ו. ר.) II 2, 163, 314, 317,
318, 436, 354, 356 III 2, 312, 401,
436, 443, 445.
לעקסיקאן ... י"ד. ליטעראטור 71, 486.
II 299, 320, 354, 356 III 414, 443,
445.

הלפיד 245.
לפלגות ישראל באונגריא II 364 III
451.

לקוטי אמרים (מעזריטש) II 47, 53 III
54, 59.

לקוטי בית אפרים 221.
לקוטי הלכות 71 II 164, 176, 178, 184.
III 312, 323, 326.

לקוטי יקרים 6.
לקוטי מהר"ם שיק 230.
לקוטי מהר"ן 71 II 464 III 612.
לקוטי מהר"ן תנינא 70, 73 II 163, 167,
175, 178 III 312, 314, 316, 323.

- מטעמים החדש II 333, 335.
 מילין דרבנן 473-475.
 מכילתא II 373. III 462.
 מכירת יוסף II 7. III 4.
 מכתב גלוי לחכמי האונגליסטים 228.
 מכתב גלוי להרב ממונקאטש 239.
 מכתב לדורשי טובת ישראל 228.
 מכתב ערוך ... אייכענבוים 72. II 166, 185. III 314, 327.
 מלאכי עליזן 436.
 מלאכת מחשבת 497. II 368, 369. III 457, 456.
 מלאכת המספר II 368. III 456.
 מלבוש לשבת וי"ט 265.
 מלון הארמית החיה II 428. III 514.
 מלון רוסי עברי II 373. III 462.
 מלחמות הלויים 135, 136, 146, 147.
 מלחמת מצוה החדש 265 ראה: כחבי קודש".
 המליץ 488. II 183, 184, 304, 316, 324, 329. III 325, 418, 424, 623, 624.
 מלכה והדסה 403.
 מלמד להעיל (ש"ח) 392.
 מנהגי ישורון II 341. III 429, 430.
 מנהגים II 47. III 54.
 המנהל 488, 484. II 296.
 מנוחה ושמחה 237.
 מנוחת שלום 166.
 מנורה 399.
 מנחה חדשה (תניך רמ"ד) II 250, 251, 254. III 385, 386, 388.
 מנחם משיב נפשי 222.
 מנחת יהודה 261.
 מנחת יעקב 170, 189.
 מנחת ישראל 288.
 מנחת קנאות 226.
 מנחת שלמה 295.
 מסורת החכמה 97.
 מסכת גהנם 132.
 מגישי מנחה II 232, 235, 255. III 366, 375, 389. (ראה תנ"ך).
 מגלה טמירין II 40, 48, 58, 71, 177, 186. III 34, 55, 87, 101, 324, 328.
 מגלה עמוקות 2.
 מגלת תענית 132.
 מדבר קדמות 6.
 המדות (נ.ה. וויזל) II 65. III 88.
 מדות חסידות 207.
 ספר המדע (רמב"ם) 485.
 מדרש רבה II 429, 448, 454, 493. III 515, 534, 540, 559, 601, 604.
 מדרש שיר השירים רבה 344.
 מדרשי התנאים 5.
 מהרי"ל II 349, 350. III 439, 629.
 מהר"ם שיף II 447-449, 460. III 533.
 המו"ד 281.
 מולד 40.
 מוסדות תורה שבעל פה 86.
 מוסר: ראה יראה.
 מוסר לבני עולה II 331. III 425.
 מור דרור: ראה המו"ד.
 המזכיר (ש"ש) II 327. III 421.
 מזכרת פאקש 290.
 מחאה ואזהרה גדולה 244.
 מחברות עמנואל 170.
 מחברת התוספת והעדן III 591.
 מחזור 118.
 מחזור (הדרת קדש) 112.
 מחזור כפא 93.
 מחזור מר"ה ויהי"כ ושלש רגלים II 441. III 527.
 מחזור מכל השנה II 19. III 18.
 מחזיקי הדת (עתון) 478.
 מחנה חיים (ש"ח) 221.
 מחצית השקל 279.
 מחקרים ביבליוגרפיים 63, 120, 343. II 65. III 88.
 המטעמים II 337, 341. III 426, 429.

- מרכבת גרים 132.
 מסלת ישרים 497.
 מעבר יבס 482 II .447 III .533 ראה
 קיצור מעבר יבס.
 מעגלי צדק 222.
 מעין החכמה 481.
 מעלת הצדקה 154.
 מעשה בוך II 10 III 6.
 מעשה גדולה מן אומן 69 II .161 III
 310.
 מעשה כוזרי II 270.
 מעשה נסים ושבוזי הארץ 260 (ראה גם
 שבזי הארץ).
 מעשה עמנואל 170.
 מעשה רוקח 357.
 מעשה רש"י II 271.
 מעשי ה' 302.
 מעשי למלך 270.
 מסעלות אלקים 191.
 המסתח II 277 III 401.
 מסתח ההסכמות 68.
 מסתח ההספדים II 2 III 2.
 מסתח החיים — ראה החיים.
 מסתח הפייטנים 384.
 מסתח הצוואות 187.
 מצבות קברות אנשי השם 352.
 מצח אהרן (נה"ח וש"ח) 244.
 מצרף העבודה II 17 III 14.
 מקדש מלך 92 II .415-401 III 489-
 504.
 מקדש השבת 7.
 מקוה ישראל 187.
 מקור הברכה 225.
 מקור חיים (ש"ח) II 358 III 446.
 המקנה 296.
 מראות הצובאות 360, 361 II .487, 490
 493 III 554.
 מרגלית התורה II 58 III 59 .60.
 מרגניתא (ר' יחיאל מיכל) 160-162.
- נ**
 נבואת הילד 132.
 נגיד ומצוה 34, 35.
 נודע ביהודה (ש"ח) 13, 72 II .67, 184,
 209 III .90, 347.
 נודע ביהודה (מהדו"ח) II 303.
 הנוטריקון, הסימנים והכינויים 88.
 נועם אלימלך 60, 63, 64, 176 II .24 III
 20.
 נועם מגדים וכבוד התורה 250.
 נוסח צופים 417.
 נוד הדמע 12-37.

סדר התרי"ג ... על סדר הפרשיות 252.
 סוד ה' 188.
 סוד קדושים 417.
 סידור ר' יעקב עמדין 18.
 סידור אדמו"ר הזקן III 621, 622.
 סידור (נוסח חב"ד) II 36, III 29, 646.
 סידור התפלה המצורף ל"ס שפתי ישנים
 370.
 סידור תפלה ליהודי בוכארא 363.
 סידור „עולת רא"י" (קוק) 315.
 סידור תפלה כתר יוסף 395.
 סיני (קובץ אבי"י) 263.
 סיפורי אלף לילות ולילה II 486-496,
 553-562. (ראה טויונט 1 נאכט).
 סיפורי ארץ הקדושה 497, 500.
 סיפורי ירושלים 498.
 סיפורי מוסר 498, 502.
 סיפורי מעשיות (ברצלוב) II 2, 3, 177,
 187, 198. III 2, 3, 324, 328, 339.
 סיפורי מעשיות (סדילקאב) II 257, 267,
 III 391, 397.
 סיפורי הפלאות II 9, 10. III 6.
 סיפורים נפלאים 71. II 164, 168. III
 313, 315.
 סליחות II 446, 454. III 532, 540, 645.
 סליחות מכה"ש 144, 160, 173, 215.
 סליחות (מנהג ליטא) III 644.
 סליחות (מנהג ליטא רייסן ואמוס) 215.
 סליחות (מנהג נירנברג) 65.
 סליחות (מנהג פוזנן והוראדנא) III 640-
 641.
 סליחות (מנהג פראנקפורט) III 641.
 סליחות (לח"ק) 211, 214, 215.
 סמא דחיי 203.
 סמיכת כהן 188.
 ספרא דצניעותא II 47. III 54.
 ספרי 3, 6, 151.
 ספרי דבי רב 5.
 ספרי זוטא 5, 6.

נזיר השם 229.
 נזר הקודש (ר' שמשון יואל) 147.
 נזר הקודש (ר' יחיאל מיכל) 360.
 נחל אשכול II 23. III 19.
 נחלה לישראל (שו"ת) II 336.
 נחלת אבות (פרקי אבות) 290.
 נחלת עזריאל 247.
 נחלת צבי 105, 111, 417-431. II 446,
 III 532.
 נחלת שמעוני 359-362.
 נטע שורק 261.
 ניט טייט ניט לעבעדיג II 346. III 436.
 איין נייער ברימען שטעלער III 430.
 ניתוח הבית 79, 80, 81.
 נפלאות הרבי מלובלין II 5. III 58.
 נפש אדם 263.
 נפש יהודה 256.
 נצח ישראל 17, 42, 473.
 נשים למדניות 432.
 נשמת חיים 239.

ס

סאוועטיש (אלמאנאך) II 1.
 סאנטשינא-בלעטער II 36. III 29.
 סבוב ר' פתחיה 189.
 הסגולות (ספר) 235.
 סדר אור לישרים 8.
 סדר ברכות הנהנין (מהדו"ב) 236.
 סדר ברכת המזון II 449. III 535.
 סדר הדורות 93, 94.
 סדר הושענות II 440. III 526.
 סדר הקפות 224.
 סדר תפלה (ר' שבתי מראשקוב) 139.
 סדר תפלה דרך ישרה II 201, 203, 205,
 206, 210-212, 226. III 340,
 341, 343, 344, 346, 348, 364.
 סדר תפלת נהורא (אשכנז) 171.
 סדר תפלת נהורא השלם 366.

עמק השידים .134
 ענג שבת .7
 ענין ההשתטחות II .163 III .312
 עץ חיים .97 II .50 III .56
 עץ חיים (קיצור שלי"ה) .500 II .205
 -350 III .343 .446, 226-214, 213
 .532, 363
 עצי העולה .266
 ערבי נחל .372, 373
 ערגענצונג צו מענדעלסאנס ביאגראפיע
 .20
 ערכי הכנויים .68
 עת ספוד (קונטרס) .228

פ

פאלקס ביבליאטעק II .277 III .403
 פאלקסבלאט .479
 פאר וכבוד .238
 פאר לישרים .157
 פאר התפלה III .632
 פארמעטן II .351 III .441
 פארשייכערטע קינד II .356 III .445
 פאת השלחן .465
 הפדות והפורקן .407
 פולישע יונגעל II .338, 343 III .427
 .432
 פון נאענטן עבר II .18 III .15
 פוקח עורים .115, 175, 192 II .2 III .2
 .642-646, 649
 פורת יוסף .229
 פילאלאגישע שריפטן II .174 III .322
 .282
 הפליט II .451 III .537
 פני יהושע (שורח) .523
 פני יצחק .259
 פנקס .163
 פנקס (כת"י) III .642
 פנקס ועד מדינת ליטא .122
 הפסגה II .272 III .400

ספרי ירושלים הראשונים .79
 ספריהם של צדיקים .106

ע

עבודת ישראל .266
 עבודת הקודש .88
 העבר II .48, 324 III .55, 418
 העברי II .325, 328 III .419, 423
 עברי אנכי II .325 III .419
 עדות ביעקב .166
 עוזר ישראל .183, 184
 עוזר צינקעס .498
 עוללות אפרים .265
 עטרת יוסף .164
 עטרת צבי .360, 361 II .67 III .89
 העיטור .205
 עיירה שהייתה II .341, 343 III .429
 .431
 עין דור .179
 עין זוכר (קונטרס) .70 II .163 III .311
 עין יעקב .115, 164 II .231 III .265
 .608
 עין ישראל .145
 עיקר תוספות יוט" .113
 עיר גבורים .256
 עיר ווילנא II .324, 329 III .418
 עיר מקלט .237
 עלי ספר II .437, 523 III .605, 608
 עלי עין .7
 עלים לביבליוגרפיה II .48 III .55
 עלים לתרופה (אגרת הרמב"ן) .212, 500
 עלים לתרופה (נאלדוויווער) II .483
 .294
 עמוד היראה .86, 271-273, 276, 277
 עמוד התורה .271-273
 עמודי ארזים II .334
 עמודי גולה II .23, 20 III
 עמודי שמים II .417, 418, 431-433 III
 .506, 507, 517-519

צוואת ר' נפתלי 61, 267.
 צווי גליכע שידוכים II 342. III 431.
 צווי הייליגע ... בריעף 501.
 די צווייטע חוה 501.
 הצופה 73, 465, 511, 516, 523.
 הצופה לבית ישראל II 278. III 403.
 צוקונפט II 18, 41, 346. III 14, 35, 436.
 צורת הארץ 187.
 ציון I, 8, 24, 39, 185, 384, 520.
 ציון במשפט 179, 181.
 צייטשריפט (מינסק) II 307, 316. III 407.
 צילותא דאברהם 459. II 449. III 535.
 ציצית הכנף II 366. III 454.
 צמח לאברהם 203, 204.
 צמח צדק (שו"ח) 144, 165, 465, 468.
 צעטיל קטן 227, 226.
 הצפירה 5. II 277. III 404.
 צפנת פענח II 47. III 57.
 צפנת פענח (רוגוטשובי) II 390. III 478.
 צפנת פענח (שלפריז) II 369. III 457.
 צרור החיים 392. II 427. III 513.

ק

קאמף צורישן השכלה און חסידות 177.
 II 40, 71, 167.
 קאראבעלניקיל II 341-344. III 430.
 431.
 קב ונקי 235.
 קב הישר 455, 456, 458. III 648.
 קדושת הארץ 489.
 קדושת לוי השלם 247.
 קהלת (לעפ"ן) II 2. III 1.
 קהלת משה 7, 60, 67, 123, 127, 197, 256, 257, 304, 305, 338, 342, 489.
 503. II 19, 259, 275, 281, 325, 629.
 418, 424, 426. III 18, 394, 402, 419.
 424, 507, 510, 512, 631.

פסעוודאנימען אין דער יידישער
 ליטעראטור II 330. III 424.
 פערקאפטע ציג 498.
 פערקאפטער שניידער 498.
 פסק ב"ד 225.
 פסק בית דין 274.
 פסק דין נורא 229.
 פערפיהרטע זיגענד II 346. III 436.
 פקודת הרוממות 218.
 דער פראצעס 461.
 פראקטיקע אין א לעהרער II 354. III 443.
 פראקטישע לעקציאָנען 499.
 פרדס רמונים 125.
 פרויען (דיק) II 347. III 437.
 פרי הארץ 17, 60. II 24. III 20.
 פרי מגדים 481, 482, 577, 578. II 438.
 445, 449. III 524, 531, 535.
 פרי עץ חיים (שו"ח) 361.
 פרי עץ חיים (רח"ו) 209. II 50. III 56.
 ספר הפרכוס 235.
 פרגער תחנה 503.
 פּרפּראַות לחכמה 182.
 פרק שירה 132.
 פרקי אבות 13, 14, 46, 402.
 פרקי רבי אליעזר 132, 179.
 פרשת מרדכי II 361. III 448.
 פתחי שערים 277.

צ

צאינה וראינה 279, 284, 417. II 59.
 231, 233, 235, 236, 242, 243, 248.
 III 88, 365, 366, 374, 376, 378.
 381-384.
 צאן קדשים 61.
 צדה לדרך 489.
 צוהר התיבה II 392. III 480.
 צוואת ר' יואל 187. II 186. III 328.
 627, 692.

- 54, 56, 57, 88, 89, 91, 356, 523.
 פריית ספר (צייטלין) II 275 III 402.
 קרן לדוד (שו"ח) II 362 III 449.
 קרעמערקעס II 366 III 455.
 קשר עליך דארייטא 249.
- ך
- ראנד בעמעקסונגען ... געכעטכוכע 517.
 ראשון לצי"ח II 437, 438 III 523, 534.
 ראשית חכמה II 189, 251, 489 II 47 III 54.
 רב משולם 121, 122, 141.
 רב מנינים 361.
 הרגוציבי בתור פרשן 67.
 רוח אלפים 134-136, 146, 147.
 רוממות אל 360.
 רוממות ישראל 489.
 רוממות נשמת ישראל 489, 490.
 רזיאל 96 II 450 III 536.
 רחמי האב 226.
 ריח השדה 185.
 ריסיש-יידישער ווערטער בוך II 373 III 463.
 רמיז תורה 239.
 רמזות (1907) 513.
 רשומות II 305, 338, 341, 342, 488 III 430, 427.
 רשימה של מכירת ספרים ... לעזינסון 114.
 רשימת הסטוריות על עם היהודי ברוסא (רו"ח) 93.
 רשימת ספרים ... נאמיס 252.
 רשימת הספרים ... פריעד 244.
 רשימת הספרים ... הערשקאוויץ 226.
 רשימת ספרים ... שוואנער 229.
 רשימת ספרים כי מעובד ... מהרשיד 99.
 רשימת ספרים ... כהנא 252.
- סובץ אבי (ראה .סיני')
 סובץ מעשי התנאים 5.
 סוהלת מוסר 14.
 קל אריה 139 II 435 III 521.
 קל ברמה 123, 125.
 קל מבשר (עחון) II 331, 338, 346 III 425, 427, 436.
 קנטרס גזרת תתנץ 229.
 קנטרס הזהר 199.
 קנטרס המפתח 475.
 קרות ירושלים 501.
 קרות ספרות יידיש III 401.
 קושט דברי אמת 244.
 קטלוג האראסאוויטץ 177.
 קטלוג המחזאון הבריטי II 431 III 517.
 קטלוג ספריית אקספורד II 431 III 517.
 קטלוגים ... וועלטסמאן 490.
 קינות לתשעה באב 82, 155, 190, 211, 213 II 441 III 527.
 קיצור אורח חיים II 212 III 348.
 קיצור דקדוק לשון עברית III 638.
 קיצור חי אדם III 638.
 קיצור יד החזקה III 638.
 קיצור מעבר יעבס II 454 III 540.
 קיצור עברונות 188, 157.
 קיצור שלחן ערוך 268.
 קיצור שליה II 203, 205, 206, 208, 210, 213, 214, 215, 221, 222, 223, 439.
 III 341, 343, 344, 346, 348, 351, 353, 360, 362, 364, 525, 614, 615.
 קנאטי לירושלים ולצי"ח 87.
 קסת הסופר 313.
 קריית ספר 7, 74, 99, 104-106, 111, 132, 134, 145, 149, 175, 187, 208, 215, 217, 221, 224, 330, 338, 357, 360, 366, 395, 412, 455, 461, 473, 476, 489 II 3, 23, 45, 47, 50, 51, 65, 66, 69, 219, 437 III 2, 19, 53.

- שטאטוטען חברה מזונות ... 282.
 שיח אליעזר החדש 225.
 שיח יצחק 391.
 שיחות וסיפורים II 168 III 315.
 שיחות הר"ג III 631.
 איין שין ניין ליד פון איינס ריטר אויז
 דר שטייאר מרק 394.
 שינה היסטאריע ... קיניג ... פערטיען
 II 489.
 איין שיינע ... געשיכטע ... גראף 502.
 איין שיינע געשיכטע ... מיניסטער 502.
 שיינע ... געשיכטע ... דימיט II 198.
 III 339.
 איין שיינע מעשה ... סוחר III 639.
 שימוש חכמים 374-376.
 שיר השירים — מגיש מנחה 171, 208,
 210.
 שיר חסלה 185.
 שירי טהרה 226.
 שירת משה 183.
 שלום דער קארפאעליניק II 374.
 שלחן נגד צוררי 243.
 שלחן ערוך II 341 III 429.
 שלחן ערוך (אויז) 117, 189 II 207,
 361, 443, 454 III 345, 448, 529,
 540.
 שלחן ערוך (יו"ד) 471, 577 II 282,
 283, 438 III 389, 390, 438, 477,
 478, 524.
 שלחן ערוך (אה"ע) 64 II 282. ראה
 ביאור הגר"א.
 שלחן ערוך (חו"מ) 151, 575.
 שלחן ערוך (האר"י"ל) 93, 249.
 שלחן שלמה 345.
 שלמה ר' חיימס II 7.
 שלשלת זהב 257.
 שלשלת הקבלה 205.
 שם אפרים 239 III 615.
 שם הגדולים 93, 95, 97, 132.
- רשימת הספרים העבריים ... המצבה II
 437, 18 III 523, 19.
 רשימת ספרים יקרים ועתיקים 229.
 רשימת וואכשטיין — ראה מנחת שלמה.
 רשימת ראסם — ראה יודע ספר.
- ש
- שאגת אריה (שו"ת) 180.
 שאילת יעבץ III 615.
 שו"ת ר' בצלאל אשכנזי II 66, 67 III
 89, 90.
 שו"ת רדב"ז II 67, 68, 73 III 90, 91,
 102.
 שו"ת ר' חיים ראפאפארט 12.
 שו"ת יהושע 406.
 שו"ת מהר"ם בריסק II 362 III 449.
 שו"ת מהרש"ל (לאנגסאם) 264.
 שו"ת מן השמים II 67 III 90.
 שארית יהודה II 27 III 28.
 שבחי הארי 33, 35, 260.
 שבחי הבעש"ט 106, 107, 256, 476 II 3,
 5, 6, 10, 24, 169, 187, 434 III 4-2,
 6, 20, 316, 328, 520, 601, 607, 608.
 שבת יהודה II 451 III 537.
 שבת מוסר 163, 458, 457 II 452, 439,
 453 III 538, 525, 539.
 שבילי המאורות II 426 III 512.
 שבעה ועשרים אוניות התורה 223.
 שבעה קני המנורה 237.
 שבעים מאלצייט II 366.
 שדי בשמים 252.
 שדי חמד II 350 III 440.
 שדו ורצח 502.
 שומר ישראל 79.
 שומר שבת 395, 396.
 שונצינו בלעטער 513.
 שושן סודות 93-104 III 631.
 שושן עדות 286.
 די שטאט הרם 502.

- שם הגדולים בארץ הגר 513.
 שם הגדולים החדש 7.
 שם משמאל 296.
 ר' שמאיע דער גוט יום טוב ביטער II
 359 III 447.
 שמונה פרקים להרמב"ם II 416 III
 505.
 שמות הספרים העבריים II 490 III
 557.

ת

- שמחת הנפש 162, 163, 283.
 שמירה לילד ולילדת 88.
 שמירת הנפש 264.
 שמלה חדשה 145.
 שמון ששון 88.
 שמחת יום טוב (שורח) 253.
 ר' שמעיה מברך המועדות III 447.
 שני לוחות הברית 18, 19, 56, 93, 94,
 95, 139, 399 III 639.
 שני פרקים III 276, 638.
 איינע שעהנע געשיכטע ... השיך 492.
 שער אפרים II 210 III 347, 348.
 שער היחודים 133.
 שער פתחי לבנון 93.
 שער התשובה והתמלה 177, 190 III
 649.
 שערי אורה ירחוקן 242, 243, 244.
 שערי אפרים II 213 III 350.
 שערי גן עדן 144.
 שערי דורא 361.
 שערי חביד 7.
 שערי ירושלים 128, 490.
 שערי פדות 230.
 שערי צדק לזרע יצחק 90.
 שערי ציון 407, 516.
 שערי תשובה (ומרגליוח) II 443, 444
 529, 530 III.
 דער שפילער 503.
 שפת יהודית אשכנזית וספרותה 381,
 399, 435.
- שפתי חכמים 287 III 631.
 שפתי שינים 93, 94, 352, 370, 371, 392.
 שפתי צדיקים 224.
 שקספיר בעברית 484.
 שריד ופליט 470.
 שריפטן פאר פסיכאלאגיע II 262 III
 395.
 שרש ישי 96.
- תבואות שיר II 436 III 522.
 תהלות ישראל 266.
 תולדות אדם 42 II 365 III 454.
 תולדות אדם וחיה 127 II 70 III 100.
 תולדות אהרן II 199, 237 III 377.
 תולדות הדסוס ... באירוסה התיכונה
 371, 391, 392, 397, 419 II 213,
 217, 487 III 354, 355.
 תולדות הדסוס העברי בטולניא 110,
 111, 199, 203, 217, 939, 407, 409,
 459, 481 II 19, 23, 44, 46, 52, 59,
 65, 66, 69, 73 III 15, 19, 35, 52,
 53, 58, 88, 89, 91.
 תולדות ר' חיים מוואלאזין 150 II 52,
 65 III 58, 88.
 תולדות חכמי ירושלים 278.
 תולדות החסידות 13, 15, 66, 68, 183 II
 36, 53 III 34, 58.
 תולדות ר' יהודה החסיד 266.
 תולדות יהודי בראדי 123, 566, 567.
 570 II 451 III 537.
 תולדות יוסף 163.
 תולדות יעקב 237.
 תולדות יעקב יוסף 6 II 2, 36, 41, 46,
 47, 434, 436 III 2, 29, 35, 54, 520,
 522.
 תולדות יצחק 262.
 תולדות משפחת לנדא 488.
 תולדות משפחת הרב מלאדי 92.

- תולדות ספרות ישראל 436. III 1, 2, 14, 89, 101, 383.
- תורת הרמ"ז 253.
- תורת שלום 17.
- תוספת חיים II 334.
- תורה אור (ר"א מזליחוב) 7.
- תורה והחיים II 340. III 429.
- תנ"ך II 238. III 378.
- תנ"ך (נויצעננהויען) II 248.
- תנ"ך (ביאור רמ"ד) II 250. III 385.
- תנ"ך (בל"ג) II 234, 248-256. III 374, 383-389.
- תנ"ך (יהואש) II 372. III 462.
- תנ"ך (חמשה חומשי תורה — חורב). 336. II 302, 441-443. III 527-529.
- תנ"ך (חמשה חומשי תורה — אוה"ח) 155, 199.
- תנ"ך (חמשה חומשי תורה — קיצור אלשיך) 165, 158.
- תנ"ך (חמשה חומשי תורה — באר מים חיים) 310, 312. III 615.
- תנ"ך (ויקרא) 215.
- תנ"ך (במדבר) III 614.
- תנ"ך (דברים) 172.
- תנ"ך (חרי"עשר) II 233, 235. III 366.
- תנ"ך (נו"כ ע"ח) II 201, 202.
- תנ"ך (נהלים) 174, 178, 503. II 440, 442. III 526, 528.
- תנ"ך (קהל"ח) 47.
- תנ"ך (איוב) II 237. III 377.
- תנ"ך (דה"י) II 238. III 378.
- תורת האדם 232.
- תורת הבית 200.
- תורת חיים (ר' חיים ב"ר אפרים) 204.
- תורת חיים (סופר) 287.
- תורת חיים (האמצעי) 394. III 623.
- תורת משה 265.
- תורת העמים (ראה .אלומי יעקב, אמונה הקדומה"י) 227, 233, 234, 236. III 632.
- תורת הקנאות II 209. III 347.
- תורת אמהות 432, 434, 435.
- תחנה מודה אני 434.
- תחנה שלשה שערים 399, 432, 435, 436.
- תחנה שער היחוד על עולמות 437.
- תחנה תפלת החיים 435.
- תחנות ובקשות 399.
- תי"ץ יהושע II 350. III 439.
- תלאות המורים II 262-268. III 395-398, 631.
- תלמוד בבלי (אמשטרדם ד') 377-380.
- תלמוד בבלי (ש"ס סלאוויתא) II 59, 403, 448. III 87, 88, 491, 534, 604.
- תלמוד בבלי (ווארשא) II 72. III 102.
- תלמוד בבלי (קאפוסט) II 403. III 491.
- תלמוד בבלי (ש"ס ראם) II 65. III 88.
- תלמוד בבלי (ברכות) II 52, 428, 430, 495. III 58, 514, 516, 561.
- תלמוד בבלי (יומא) II 428. III 514.
- תלמוד בבלי (סוכה) II 179.
- תלמוד בבלי (חגיגה) II 287.
- תלמוד בבלי (נחובות) II 493. III 559.
- תלמוד בבלי (בבא קמא) II 340.
- תלמוד בבלי (בבא בתרא) II 495. III 561.
- תלמוד בבלי (עבודה זרה) II 404.
- תלמוד בבלי (חולין) II 429. III 515.
- תלמוד ירושלמי 166, 167, 168, 169.
- תלמוד ירושלמי (שקלים) 180.
- תלמוד ירושלמי (ראש השנה) II 237.
- תם וישר 107, 456.
- תתמים 201. II 448. III 534, 646.
- תנא דבי אליהו 56, 137. II 454, 540.
- תניא 8, 9, 11, 50, 51, 54, 199. II 10, 23, 27, 35, 36, 48, 176, 379, 430. III 7, 20, 28, 29, 55, 322, 467, 516, 621-623.

תקון התשובה .58
 תקוני הזהר 115, 125, 126, 186, 474 II
 .445 III 531
 תקוני המועדים 381
 תקוני שבת 381, 414, 434
 תקוני התשובה (מהדויות) 259
 תקופת ההשכלה בינה II 254 III 388
 תקנות דליזונא 52 II 27 III 28
 תקנות דקלויז קלווריד 238
 תרביץ 38 III 426
 תרגום שני 175
 התשבי 132
 תשובות ריביא 290
 תשובת שמואל 181

Berliner Festschrift 313.
 Bibliographical Survey of Jewish
 Prague 386.
 The Book of Job 485. II 186. III
 328.
 The Gentelmanns Magazin II
 298.
 Geschichte der Juden in Lissa
 386.
 The History of the Jewish
 Literature in the xix Century
 II 273. III 400.
 In Fesseln II 361. III 448.
 Jacob Emden II 212. III 348.
 Der Jude II 339. III 427.
 M. Kaplan Jubilee Volume II
 365 III 454.
 Die Landessynode der gros-
 spolnischen Judenschaft 385.
 Der Orient II 66. III 89.
 Rabbinische Agada's in 1001
 Nacht II 494. III 560.
 Sippurim II 356. III 444.

תעודה בישראל 13, 473
 תעלומות ספר 40, 516
 תענוג שבת 413
 תפארת יהונתן 521
 תפארת ישראל 181
 תפארת למשה II 67 III 89
 תפארת עזיאל 7
 התפילין II 357 III 445
 תפלה דרך שיח השדה 399
 תפלה לאמרה בכל עריץ 226
 תקון חצות 173
 תקון ליל שבועות II 441, 442 III 527
 .528
 תקון לקוטי צבי 290
 תקון מועד 398, 404

Some Jewish Witnesses for
 Crist II 186 III 327.
 Studies in Bibliography and
 Booklore 388.
 Die Tefilin II 356 III 444.
 Tales of the Chasidim II 172.
 ВОСХОД II 18. III 16.
 ЕВРЕЙСКАЯ СТАРИНА 200.
 II 18. III 16.
 ЗАПИСКИ ВОСТОЧНОГО
 ОТДЕЛЕНИЯ РУССКОГО
 АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО
 ОБЩЕСТВА II 494. III 560.
 НА ПОКАЯННОЙ ЦЕПИ II
 361. III 448.
 ПЕРЕЖИТОЕ II 18. III 16.
 СБОРНИК В ПОЛЬЗУ НА-
 ЧАЛЬНЫХ ЕВРЕЙСКИХ
 ШКОЛ II 17. III 15.
 СИОН II 175. III 322.

מפתח הצילומים

כרכים א-ג

אבודרהם (בארדיטשיב) III 93.	1
אבודרהם (סדילקאב) III 92.	2
אבי עזר (סרזנא) III 242.	3
אבן גדולה (ווילנא) II 530.	4
אבן ספיר (ווילנא) II 529.	5
אבן סנה (שקלאָוו) III 295.	6
אבן השעות (ווילנא) II 552.	7
אבן תקומה (שקלאָוו) II 554.	8
אבני קודש (וואַרשא) III 145.	9
אבכת רוכל (ווענגראב) III 163.	10
אבכת רוכל (שקלאוו) III 288.	11
אבכת רוכל (רוסיא) III 676.	12
אינע אבשילדערונג ... אחאב ... איזבל (וואַרשא) III 137.	13
אגור (סדילקאב) III 96.	14
אגרות יששכר (חמיד) III 698.	15
אגרת (לבוז) (הומבורג) II 512.	16
אגרת אגרת (חמיד) III 678.	17
אגרת הראיז מרגליות (כתי"ן) III 598.	18
אגרת הרמבין (ווילנא) III 155.	19
אגרת בעלי חיים (אסטרהא) III 662.	20
אגרת ושרת הרמב"ם (הוראדנא) II 95.	21
אגרת הטייל (רוסיא) III 677. 678.	22
אגרת מוסר (נאוויזוואר) II 540.	23
אגרת מוסר (ווילנא) III 149.	24
אגרת הצופה (ביאליסטאק) III 115.	25
אגרת הקודש (מעזירוב) 62.	26
אגרת הקודש (חמיד) III 678.	27
אגרת שמים לרום (לובלין) III 676.	28
אדני פז (ווילנא והוראדנא) III 160.	29
אדרת אליהו (נאוויזוואר) III 212.	30
אדרת שער (זיטאמיר) III 163.	31
אהבת הגרים (טרשאנוב) III 677.	32
אהל יוסף (אַלעקסניץ) III 31.	33

אהל משה (חמו"ד [סדילקאב]) II 542.	34
אהל רחל (שקלאב) III 295.	35
אומר לגולגולת (פאלטאווא) III 238.	36
אופן חינוך הילדים (ווילנא) II 114.	37
אוצר הכבוד (נאוידוואר) III 217.	38
אוצר הכביעות (ווארשא) III 132.	39
אור חכמים (הוראדנא) III 122.	40
אור המאיר (פאריצק) III 60.	41
אור עולם (נאוידוואר) III 211.	42
אור פני משה (מעזריטש) III 211.	43
אור תורה (הרב המגיד) (חמו"ד) III 679.	44
האורח (קניגסברג) II 326. III 422-420.	45
אותיות דר' עקיבא (דובנא) III 118.	46
אותות למועדים (הוראדנא) III 123.	47
אזהרה מהמדפיסים ראם („המגיד“ [עתון]) 220.	48
אזהרות הקודש (רוסיא) III 677.	49
דיא אידישע קליידער וועקסלונג (ווילנא) III 651.	50
איזה הלכות מיד החזקה (פטרבורג) II 154. III 276-252.	51
אילת אהבים (הרובשוב) III 127.	52
אכן נודע הדבר (קלייזלאנד) III 678.	53
אלדד הדני (ויטאמיר) III 173.	54
אלדד ומידד (פפדימ) III 215.	55
אלה המצות (קאפוטסט) 195-194.	56
אלה המצות (אמשטרדם [זיף]) 196.	57
אליה רבה (רוסיא) III 657.	58
אלפא ביתא אותיות מחכימות (חמו"ד [רוסיא]) 337.	59
אלפא ביתא אותיות מחכימות (זיסומיר) III 164.	60
האמונה והבטחון להרמב"ץ (רוסיא) III 677.	61
אמונת אבות (פראסקורוב) III 240.	62
אמונת ישראל (ווילנא והוראדנא) II 120.	63
אמירה נעימה (סוד ברעזיץ) II 156.	64
אמרות סהורות (ויטאמיר) III 174.	65
אמרות סהורות (מאהלוב [דניעסטער]) III 189.	66
אמרי בינה (נאוידוואר) III 212.	67
אמרי בינה (קאפוטסט) III 22.	68
אמרי בינה [א. ב. ד.]. (ווילנא) 508.	69
אמרי בנימין (טארנאפאל) III 178.	70
אמרי שפר (פאריצק) III 61.	71
אמתחת בנימין (מינקאוויץ) III 203.	72

אסיפת גאונים (חמיד [ביאליסטאק]) II 80	73
אסיפת גאונים (ביאליסטאק) II 81	74
אסיפת הרבנים בקראקא (דראָהאַביטש) III 678	75
אסתר (ווילנא) III 491	76
אסיק נחלים (ווילנא) III 149	77
אקדמות (ווילנא והוראדנא) II 119	78
ארבע מאות שקל כסף (קאַרעץ) III 36	79
ארבעה עמודי כסף (מעזירוב) III 209	80
הארוד משיך (סדילקוב) III 97	81
הארוד משיך (ברדיטשוב) III 98	82
הארוד משיך (כמיש בוויז) III 99	83
ארחות צדיקים (סלאוויטא [זיוף]) III 236	84
ארחות צדיקים (שקלאוו) III 296	85
אשכול ענבים (וואַרשא) III 139	86
האשל (לובלין) III 676	87
אשרי המחכה (חמויד) III 679	88

ב

באור חים [מצאינה וראינה] (ווילנא והוראדנא) III 161	89
באר מים (מעזיבוז) III 71	90
דער באַשערטער שידוך (ווילנא) III 696	91
הבהיר (לובלין) III 676	92
בחיי (קאַרעץ) III 48	93
בחיי (קאַרעץ [סדילקאב]) III 48	94
ביאור [הגריא להזוהר] (ווילנא) III 149	95
ביאורי הזהר (קאָפּוסט) III 22	96
בין הזמנים (לובלין) II 272	97
בינה לעתים (רוסיא) III 662	98
בינת מקרא (הוראדנא) II 96	99
בית ועד (ווילנא) III 149	100
בית ישראל (חמויד) III 663	101
בית הלוי ותורת הבית (אוסטריא) II 455 III 546	102
בית שמואל אחרון [שייע אהיע] (נאווידוואר) III 220	103
בית שמואל אחרון [עהית] (נאווידוואר) III 221	104
בן אהרן (אַלעקסניץ) II 523	105
בן המלך והנזיר (פּוילנא) 303	106
בן סירא מירושלים (ווילנא) 538	107
בן סירא מירושלים (כמיש בוילנא) 538	108
בנאות דשא (פּאַריצק) III 61	109

110	בנין שלמה (שקלאוו) III 303.
111	בעל הנפש (ברדיטשוב) III 109.
112	ברוך מרדכי (לבוב) 531.
113	ברוך מרדכי (הוסט [זיוף]) 530.
114	ברוך מתיר אסורים (סעאיני) III 663.
115	ברוך שאמר (שקלאוו) III 297.
116	ברית אברהם (פולנאה) III 243.
117	ברית אברהם ([רוסיא]) III 679.
118	ברית מנוחה (ברדיטשוב) III 68.
119	ברך אברהם (לאשצוב) III 187.
120	[ברכת חנוכה] (ווילנא) III 151.
121	ברכת הנהנין (יאהאניסבורג) III 680.
122	בשמים ראש [ר"י אשכנזי] (חמוד) III 664.
123	בת עין (זיטאמיר) III 166. 167.
124	בתים לבריהים (שקלאוו) III 296.

ג

125	איין גאנץ ניאו מעשה [רשב"ג] (לבוב) III 693.
126	איין גאנץ נייע מעשה [ר' העשיל] (לבוב) III 693.
127	איין גאנץ נייע מעשה [רמ"א] (לבוב) III 695.
128	גבעת שאול (ווארשא) 309.
129	גדולת אליהו הנביא (לבוב) III 680.
130	גדולת דוד ומלכות שאול (סדילקאב) II 269.
131	גדולת יונה (ווארשא) III 132.
132	גדולת יוסף (לאשצוב) II 13.
133	גדולת יוסף (יוזעפאף) III 10.
134	גדולת יוסף (ווילנא והוראדנא) II 122.
135	גדולת יוסף (כמ"ש בסלאוויטא) III 11.
136	גדולת משה (פולנאה) 545.
137	גדולת השר משה מאנטעפיארע (ווארשא) III 136.
138	גורלות (ווארשא) III 132.
139	די גזירות אויף אידישע מלבושים (ווארשא) III 651.
140	גילדן גאלד רעכנונג (מאהליב [דניעסטער]) II 131.
141	גלות הארץ החדשה (ווילנא) II 110.
142	גליא רזיא (מאהליב [דניעסטער]) II 537.
143	הגן ודרך משה (זיטאמיר) III 174.
144	הגן ודרך משה ([רוסיא]) III 679.
145	גן המלך (קארעץ) 142. 143.
146	די געשיכטע פון שבתי צבי (סאטמאר) III 349.

דער גרוסער בעל צדקה (פיעטרקוב) III 696.	147
גרושין (שקלאוו) III 288.	148
גרי הצדק (קניגסברג) 508.	149

ד

דבר שמואל (ביאליסטאק) III 114.	150
דברי אגרת (סדילקאב) II 543.	151
דברי דוד (זיטאמיר) III 175.	152
דברי משה (חמיד) III 72.	153
דברי רב משולם (קארעץ) 140.	154
דברי קהלת (נאווידוואר) III 216.	155
דברי שלום ואמת (חמוד) III 664.	156
דברי שמואל (קליינווארדיין) III 678.	157
דברים נחומים (פראג [ציור]) 546.	158
דגול מרכבה (זיטאמיר) II 126.	159
דו מעשה אוז געשעהן און דו צייטן פון דם בעל שם טוב (לבוב) III 696.	160
דון יצחק אברבנאל (ווארשא) III 693.	161
דיני חלה [א.מ.ד.] ([קניגסברג]) 505.	162
דינים ומנהגים [על בית עולם ווילנא] III 156.	163
דמשק אליעזר (פאריצק) III 62.	164
הדקדוק קטן (ווילנא והוראדנא) III 160.	165
דרוש עמוד התוך (ביאליסטאק) III 114.	166
דרישת הזאב (מאהליב [דניעסטער]) II 131.	167
דרישת הזהב (נאווידוואר) III 218.	168
הדרך (בודאפעסט) III 698.	169
דרך אמונה (חמוד) 539.	170
דרך אמת (זיטאמיר) III 174.	171
דרך אמת (חמוד) III 680.	172
דרך חיים (קאפוסט) III 23.	173
דרך חיים (ווארשא) II 206.	174
דרך חכמה (סדילקאב) III 228.	175
דרך הישר לעוה"ב (שקלאוו) II 204.	176
דרך הישר לעוה"ב (חמוד) III 342.	177
דרך עולם (חמוד) 540.	178
דרכי הגמרא (ברדיטשוב) III 67.	179
דרכי ישרים ([רוסיא]) III 679.	180
דרכי הניקוד והנגינות (ווילנא והוראדנא) III 160.	181
דרכי הניקוד והנגינות ([רוסיא]) III 680.	182

דרכי תשובה (וואַרשא) III 133.	183
דרכי תשובה (זיטאַמיר) III 169.	184
דרשת הרמב"ן (זיטאַמיר) III 171.	185
דרשת רשבא"ץ (וואַרשא) III 138.	186
דת קודש [שבועון] (פרעסבורג) III 665.	187

ה

האינו ברכה (מינסק) III 202.	188
הגדה של פסח (אוסטרהא) II 456.	189
הגדה של פסח (ביאַליסטאָק) III 115.	190
הגדה של פסח (וואַרשא) II 152.	191
הגדה של פסח (כמ"ש בטארנאפאל) III 178.	192
הגדה של פסח (מינסק) III 198.	193
הגהות על שו"ע הלכות פסח (ברדיטשוב [סדילקאב]) 534.	194
הדרת זקנים (דובראַוונא) III 122.	195
הודעה (ווילנא [פקודת הקיסר]) II 102. III 650.	196
הוי שודד (נאווידוואר) III 212.	197
הוראת שעה (באהסלב) III 107.	198
הושענות (אוסטרהא) II 457.	199
הושענות (חמו"ד) II 555.	200
הושענות (ווילנא) II 422.	201
סדר הושענות (זיטאַמיר) III 171.	202
הייליגע צוואה (ווילנא) III 577.	203
היכל עונג (הוראדנא) II 98.	204
הילולא רבא דצדיקיא (צפת) III 681.	205
הילל בן שחר ([וואַרשא]) III 140.	206
הין צדק (וואַרשא) II 420. III 509.	207
הין צדק ותיקון המדות (ווילנא) II 419. III 508.	208
הלכה פסוקה (טארנאפאל) III 183.	209
הלכות דרך ארץ (חמו"ד) 504.	210
הלכות דרך ארץ (ווילנא) III 425.	211
הלכות דרך ארץ ([רוסיא]) III 680.	212
הלכות רב אלפס ([קניגסברג]) 37.	213
המצאה חדשה (שקלאַוו) III 288.	214
הסכמות מוהרלו"ץ מברדיטשוב II 504. III 699.	215
הר אדני (שקלאַוו) III 289.	216
ההשתטחות [להבין ענין] ([רוסיא]) II 34.	217
התקבצות חסידי ברסלב לעיר אומאן [תמונה] II 171.	218

י

איינע וואהרע וואונדערבארע געשיכטע איין	219
משיח בן יוסף (פעסט) III 680.	
א וואול יונגל (לבוב) II 323. III 416.	220
איין ווינדערליכע גישיכטע ... קינדער (ווארשא) III 695.	221
ווינדערליכע מעשה ... הר"ר שמשון (לבוב) III 693.	222
ווערטער בוך ... אראבישע שפראכע (אדעס) III 675.	223
יחל משה (נאווידוואר) III 212.	224
וצוה הכהן (שדה לבן) III 435.	225

ז

זאת תורה האדם (סדילקאב) 33.	226
זאת תורת האדם (זאלקווא) II 261.	227
[זאת] תורת האדם (קראקא) II 261.	228
זבד טוב (שקלאוו) III 298.	229
זבד טוב (יוזעפאף) III 184.	230
זהר [ויקרא, במדבר] (פולנאה) III 243.	231
זכירה (הרובשוב) III 127.	232
זכר עולם (ירושלים) III 586.	233
זכרון אב (איושהאראד) III 585.	234
זכרון חכמים (ווארשא) III 133.	235
זמירות של שבת (לאשצוב) 414.	236
זעהר א וואונדערליכע מעשה פון הייליגן רמ"א (ווארשא) III 694.	237
זרע יעקב [יונה] (חמו"ד) III 664.	238
זרע יעקב [תהלים] (הוראדנא) II 94.	239
זרע יעקב [רות] (ווילנא) II 107.	240
זרע יעקב [קהלת] (נאווידוואר) III 218.	241

ח

חבל יהודה (ווילנא) III 150.	242
חדושי דינים מהלכות פסח (מעזירוב) III 208.	243
חדושי דינים על הלכות פסח (חמו"ד) 534.	244
חדושי הלכות מהר"ם שי"ף (פאריצק) II 461.	245
חדושי הלכות מהר"ם שי"ף (חמו"ד) II 460.	246
חדושי הלכות מהר"ם שי"ף (אוסטרהא) II 458. III 459. III 544. 545.	247
חדושי מהר"י (הוראדנא) III 126.	248
חדושי יצחק בן פנחס (חמ"ד) III 682.	249

111 III	חדושי מהריב"ץ (רוסיא)	250
158 II	חדושי מהרשיא (קופיל)	251
198 III	חדושי שיס (מינסק)	252
176 III	חדות דוד (זיטאמיר)	253
125 II	חובות הלככות (זסלב)	254
458	חובות הלככות (סדילקאב)	255
351	חובות הלככות (ר' בירך) (ווארשא)	256
552	חובת נשים [א.מ.ד.] [קניגסברג]	257
245 III	חוות דעת (פולנאה)	258
693 III	חוסן ישועות להשר מקוצי (ווארשא)	259
300 III	חוסן ישועות [אבות] (שקלאוו)	260
222 III	חוסן ישועות [יבמות, ביב] [נאווידוואר]	261
678 III	חופת אליהו רבא (זאלקווא)	262
56 II	חוקי ממתקים (מעזיבז)	263
247. 246 III	חוקים טובים (פולנאה)	264
75	חוקר ומקובל (שקלאוו)	265
79 II	חזון (ביאליסטאק)	266
272 II	חזון מורה (בראדי)	267
284 III	חיבור יפה מהישועה (קאפוטסט)	268
190 II	חיי מוהר"ן (לבוב)	269
191 II	חיי מוהר"ן (חמו"ד)	270
73 III. 57 II	החיים (מעזיבז)	271
190 III	החיים (מאהליב [דניעסטער])	272
681 III	החיים (רוסיא)	273
535	חכמת היד (חמו"ד)	274
533	חכמת היד (ווילנא)	275
682 III	חכמת תקופות ומזלות (לבוב)	276
542	חלום מרדכי (חמו"ד)	277
130 II	חמדת צבי (מאהליב [דניעפער])	278
680 III	חמשה חומשי קבלה ר' נחוניא בן הקנה (חמו"ד)	279
37 III	חן טוב (קארעץ)	280
682 III	חנוכה כתבית (חמו"ד)	281
473-469 III. 385-382 II	חסד לאברהם (טשערנאוויץ)	282
476-474 III. 388-386 II	חסד לאברהם (לבוב)	283
80 III	חסד לאברהם (סלאוויטא)	284
665 III	חסד לאברהם (רוסיא)	285
681 III	חסד לאומים (חמו"ד)	286
229 III	חסידים (סדילקאב)	287
151 III	חסידים (ווילנא)	288

חסידים (יוזעפאף) III 184.	289
חק יעקב (נאוידוואר) III 223.	290
חק לישראל (קאליס) II 157.	291
חק לישראל (ראדוויל) II 160.	292
חק לישראל (סלאוויטא) III 84-82.	233
חק על אודות יהודים (ווילנא והוראדנא) 219.	294
חקרי לב (ירושלים) 84. 85.	295
חשבון הנפש [פערסיץ] (חמו"ד) II 567.	296
חתן בראשית (וויען) III 682.	297

ט

טאָדריס (וואַרשא) II 322. III 417.	298
טהרת הקודש (בליזורקע) II 84.	299
טהרת הקודש (בליזורקע [זיוף]) II 85.	300
ט"ז מעלות יחיאל (חמ"ד) III 580.	301
טוב טעם (שקלאָור) III 289.	302
טויזענד אונד איין טאָג (וואַרשא) III 463.	303
טורים [אה"ע] (מעזיבז) III 74.	304
טורים [חור"מ] (מעזיבז) III 248.	305
טורים [חור"מ] (פולנאה) III 249.	306
טיב גיטין (קאָרעץ) III 38.	307
טרורענדע ... מאריא טערעזיא (פראַג) III 681.	308

י

יגדיל תורה [אברמסקי] (סלוצק) III 666.	309
יד החזקה — ראה איזה הלכות.	
יודישער פאָר פסח (וואַרשא) II 279. III 406.	310
י"טב לב (לבוב) 480.	311
י"טב לב (סיגעט [זיוף]) 529.	312
ילקוט חדש (ראדוויל) II 553.	313
ים החכמה (אוסטרהא) II 462.	314
ים של שלמה (פיורדא [רוסיא]) III 657.	315
יסוד יוסף (מינקאוויץ) III 206.	316
יסוד יוסף (חמו"ד) II 503.	317
יסוד יוסף (מעזירוב) III 208.	318
יסוד התשובה (לבוב) 57.	319
יערות דבש [ח"א] (סדילקאב) II 549.	320
יערות דבש [ח"א] (חמו"ד [לא מצונזר]) II 548.	321
יערות דבש [ח"ב] (סדילקאב) II 547.	322

יערות דבש [ח"ב] (חמו"ד [לא מצונור]) II .546	323
ירושת משה ([הוראדנא?]) II .425 III .511	324
ישועה בראש (שקלאו) III .298	325
ישועות משיחו (חמו"ד) II .463 III .542	326
ישועות משיחו (קארלסרוא [זיוף]) II .464 III .543	327
הישר [על התורה] (סדילקאב) II .143	328
הישר [על התורה] (וויען [מזויף]) II .557	329
הישר [ר"ת] (סדילקאב) II .541	330
הישר [ר"ת] (סדילקאב [משונה]) II .541	331
הישר [ר"ת] (זיטאמיר) III .174	332

כ

הכוזרי (וויען [זיוף]) .537	333
כור הזהב ([מינסק]) III .202	334
כסף צרוף (ווארשא) III .133	335
כרם עין גדי (דובנא) III .118	336
כת"י מעתיק תורת חב"ד II .26 III .27	337
כתב יושר (חמ"ד) III .681	338
כתבי קדש להרמב"ם ([רוסיא]) III .683	339
כתר מלכות (שקלאו) III .289	340
כתר תורה (מעזירוב) II .135	341
כתר תורה (זיטאמיר) III .165	342

ל

לב טוב (חמו"ד) III .673	343
לב טוב (סדילקאב) II .142	344
לב טוב (יוזעפאף) III .186	345
לב טוב (דיהרנפורט [זיוף]) II .558	346
לבושי שרד (הרובשוב) III .130	347
לבושי שרד ([רוסיא]) III .658	348
לבושי שרד (מאהליב [דניעסטער]) III .190-192	349
לוח ברכות הנהנין ([קארעץ]) .148	350
לוח ברכות הנהנין (חמו"ד) II .559	351
לוח לשנת תקע"ה תקע"ז (טארנאפאל) III .179	352
לוח לשנת תקפ"ג (ווילנא) II .112	353
לוח לשנת תקפ"ח (ווילנא והוראדנא) II .121	354
לוח לשנת תקצ"ז (חמו"ד) II .560	355
לוח לשנת תר"ם (בקר) III .683	356
לוח על עשרים שנה (חמו"ד) II .561	357

לוח התיקון (לכוב) III 683.	358
לחם לפי הטף (חמ"ד) III 683.	359
לימוד תחלואי הילדים (ווילנא) II 111.	360
לישרים תהלה (אדעסא) 76.	361
לקוטי רב האי גאון (חמו"ד) III 684.	362
לקוטי הלכות (אמשטרדם [זיוף]) III 332.	363
לקוטי יוסף (מינקאוויץ) III 206.	364
לקוטי רמ"ל (זיטאמיר) III 171.	365
לקוטי מוהר"ן (אפטא) III 335-333.	366
לקוטי עצות (לכוב) III 336.	367
לקוטי הפרדס (קאפוסט) III 282.	368
לקוטי צבי (ברין [זיוף]) II 562.	369
לקוטי קודש (חמו"ד) II 191.	370
לקוטי הקמח (מעזירוב) II 538.	371
לקוטי שושנים ([פאריצק]) III 63.	372
לקוטי תפלות (חמו"ד) III 331.	373
לקוטים (הוראדנא) II 97.	374
לקוטים מרב האי גאון (ווארשא) III 133.	375
לקח טוב ([שקלאוו]) III 299.	376
לקח טוב [ליקוטי הלכות] (חמו"ד) III 666.	377

מ

מאה מאמרי חכמה (ווילנא והוראדנא) III 160.	378
מאור עינים (חמו"ד) II 563.	379
מאור עינים (פולנאה) II 250.	380
מאזני לשון הקודש (חמו"ד) II 568.	381
מאיר נתיב (אלטונא) II 504.	382
מאיר עיני חכמים (שדה לבן) II 345. III 434.	383
מאירת עינים (חמו"ד) II 564.	384
מאירת עינים (נאוודוואר) III 213.	385
מאמר האחדות (חמ"ד) III 684.	386
מאמר צבאות ה' (שקלאוו) III 290.	387
מאססען דיקציאנער (ווילנא) II 113.	388
המאסף (ווילנא) II 532.	389
מבחר הפנינים (נאוודוואר) III 213.	390
מבחר הפנינים (חמ"ד) III 685.	391
המבשר [שבועון] ([ליוורנו]) III 684.	392
המגיד (לובלין) II 244. III 245. 367. 368.	333
המגיד [נביאים ראשונים] (פראג) III 369-371.	394

המגיד [נביאים אחרונים עם אגודת שמואל] (אמשטרדם) 316.	395
המגיד [שמואל] (וואנזבעק) II 247.	396
המגיד [דברי הימים] (אמשטרדם) 329.	397
המגיד [כתובים] (וויען) II 256. III 390.	398
המגיד [כתובים] (זולצבאך) II 246.	399
המגיד [כתובים] (נאווידוואר) III 372.	400
המגיד (אוסטרהא) III 373. 382.	401
מגיד חדשות (חמו"ד) 544.	402
מגילת סתרים (סדילקאב) III 104.	403
מגן דוד (מינקאוויץ) II 134.	404
מגן וצנה (יאהאניסבורג) III 685.	405
המדות [ר' נחמן] (חמו"ד) II 187.	406
מדות חסידות (ווארשא) 207.	407
מדיני כתיבת התפילין (דובנא) III 118.	408
מדרש כתובה (ווארשא) III 146.	409
מדרש עשרת הדברות (חמו"ד) 536.	410
מדרש פסיקתא רבתי דרב כהנא (שקלאוו) III 301.	411
מדרש רבה [ע"פ קורא מראש] (ברדיטשוב) II 61.	412
מדרש רבה [בראשית] (מינקאוויץ) III 204. 205.	413
מדרש רבה [בראשית] (סדילקאב) III 233. 602.	414
מדרש רבה [חי"ב] (אוסטרהא) II 467.	415
מדרש רבה [ויקרא] (מינקאוויץ) III 602.	416
מדרש רבה [במדבר] (ברדיטשוב) III 234.	417
מדרש רבה [במדבר] (סדילקאב) III 234.	418
מדרש רבה [במדבר] (אוסטרהא) III 603.	419
מדרש שוחר טוב (מעזירוב) III 208.	420
מדרש שוחר טוב (סדילקאב) III 226. 227.	421
מדרש שוחר טוב (חמו"ד) III 684.	422
מדרש תנחומא (כמ"ש מינקאוויץ) II 133.	423
מה אדם ותדעהו (ברדיטשוב) III 684.	424
מהרי"ל (סביניטה) II 352.	425
מהרי"ל (קרימונה) II 353. III 442.	426
דער מהר"ם שיף (ווארשא) III 694.	427
מודעה [מתנדבים רמבעה"ן] (חמו"ד) III 667.	428
מוטר (שקלאוו) 152. 153.	429
מוטר אב (זיטאמיר) III 175.	430
מחברת חיי הנפש ונצחיותה (פאריצק) III 64.	431
מחזור (טורקא) II 39.	432
מחזור (מינקאוויץ) II 132.	433

מחזור (ווילנא והוראדנא) II 120.	434
מחזור (סקראליבקה) II 148.	435
מחזור (סדילקאב) II 145. 146.	436
מחזור (קופיל) II 159.	437
מחנה ארון (אלעקסניץ) III 32.	438
מי כיוור (חמ"ד) III 685.	439
מי נפתוח (ביאליסטאק) III 116.	440
מי נפתוח (פטרבורג) III 281.	441
מילין דרבנן (ווילנא) 475.	442
מים קדושים (מעזירוב) III 210.	443
מכניע זדים (חמו"ד) II 194.	444
מכתב אליהו (זיטאמיר) III 172.	445
מכתב מאליהו (חמ"ד) III 681.	446
מלאכי קודש (ווארשא) III 134.	447
מלאכת מחשבת (אוסטרהא) III 547.	448
מלאכת מחשבת (ברדיטשוב) (סדילקאב) II 370.	449
מלאכת מחשבת (חמו"ד) III 460.	450
מלאכת מחשבת החדש (ברדיטשוב) III 111. 112.	451
מלאכת המספר (לבוב) III 458.	452
מלחמות ה' (ווילנא) III 151.	453
מלחמות הלויים (קארעץ) III 39.	454
מלים ששה (ירושלים) III 516.	455
מלכיאל (ווילנא והוראדנא) III 161.	456
מנהגים (נאווידוואר) III 213.	457
מנורת המאור (סלאוויטא) II 64.	458
מנחה היא שלוחה [מח"ק דווילנא] III 153.	459
מנחה חדשה (אלעקסניץ) III 33.	460
ר' מני הקדוש (ווילנא) III 150.	461
מנין המצות (פטרבורג) II 153.	462
מסדר אגרת (ווילנא והוראדנא) III 161.	463
מסורה ברורה (ברדיטשוב) III 109.	464
מסורות חדשות (נאווידוואר) III 214.	465
מסילות חכמה (שקלאוו) III 290.	466
מסילת ישרים (שקלאוו) III 290.	467
מסע משה לארץ הקדושה (ווארשא) III 686.	468
מסעות רבי בנימין (ווארשא) III 134.	469
מסעות הים (יוזעפאף) II 188.	470
מעבר יבק (אוסטרהא) II 76.	471
מעגלי צדק (יוזעפאף) II 189.	472

מעיל שמואל (חמ"ד) III 229.	473
מעין טהור (זיטאמיר) III 170.	474
מעלפת ספירים (קאפוסט) III 285.	475
מענה לשון (סדילקאב) III 232.	476
מענה לשון (חמו"ד) III 685. 686.	477
מעשה ... שר מקוצי (זיטאמיר) III 173.	478
מעשה [קאזינצער מגיד] (פיעטרקוב) III 698.	479
מעשה מר' יחזקאל בעל צדקה (זיטאמיר) III 696.	480
מעשה . . א רב (זיטאמיר) III 173.	481
מעשה [עוללות אפרים] (זיטאמיר) III 695.	482
מעשה אבות (שקלאוו) III 300.	483
מעשה ר' בירך (כתב יד) 580. 581 III 598.	484
מעשה גזירת הרועים (ווארשא) III 135.	485
מעשה ה' (רוסיא) III 685.	486
מעשה כוזרי (סדילקאב) II 270.	487
מעשה מבטחון (פיעטרקוב) III 330.	488
מעשה נורא ... ר' ליב שרה"ם (לבוב) III 697.	489
מעשה נורא ... ר' מאיר פון פרימישלאן (לבוב) III 698.	490
מעשה נורא ... ר' מענדילי מרימנאב (לבוב) III 697.	491
מעשה נורא שבתי צבי (חמו"ד) II 211.	492
מעשה פון מהרש"א (ווארשא) III 694.	493
מעשה רוקח (מאהליב) III 194.	494
מעשה רוקח (זאלקווא) III 687.	495
מעשה רפאל תם (ווארשא) III 695.	496
מעשה רש"י (סדילקאב) II 271.	497
מעשה של ירושלמי ... בוטסנאי (הומבורג פ.ד.ה.) III 698.	498
מעשיות ומאמרים יקרים (זיטאמיר) III 168.	499
מפה מדפוסי רוסיא ופולין II 20. III 16.	500
המפואר (מינקאוויץ) III 207.	501
מפענח נעלמים (ווילנא) III 152.	502
מפענח נעלמים (סדילקאב) II 544.	503
מצה של פסח (גראיעווא) III 681.	504
מצות גדול (סמ"ג) (קאפוסט) III 283.	505
מצח אהרן (נאווידוואר) III 219.	506
מצח אהרן (סלאוויטא) III 81.	507
מצמיח ישועה (נאווידוואר) III 224.	508
מצרף העבודה (זיטאמיר) III 170.	509
מקדש מלך (ח"א) (קאפוסט) II 406. III 494.	510
מקדש מלך (ח"ב) (קאפוסט) II 408. III 496.	511

512	מקדש מלך [ח"א] (סדילקאב) II .407 III .495
513	מקדש מלך [ח"ב] (סדילקאב) II .409 III .497
514	מקדש מלך [ח"ג] (סדילקאב) II .411 III .499
515	מקדש מלך [ח"ד] (סדילקאב) II .413 III .502
516	מקדש מלך [ח"ב] (חמו"ד) II .410 III .498
517	מקדש מלך [ח"ג] (חמו"ד) II .412 III .500
518	מקדש מלך (אוסף שישא) III .501
519	מקדש מלך (סמינאר) II .414-415 III .503 .504
520	מקוה ישראל ([שקלאון]) III .291
521	מקור חיים (טארנאפאל) III .182
522	מקור חיים (דיהרנפורט [רוסיא]) III .659
523	מקור השפה (נאווידוואר) III .214
524	מראות הצובאות (וואנובעק) II .488 .491 III .555 .558
525	מרגליות התורה (חמו"ד) II .60
526	מרגליות התלוי' בגלגל חמה (חמו"ד) .541
527	מרגניתא (שקלאון) .161
528	מרפא לעם (זיטאמיר) III .177
529	משא אליעזר (ווילנא) III .157
530	משאת משה [ציורים] (פראג) .547
531	משכיל לאיתן (ווילנא) III .150
532	משל ומליצה (ווילנא) II .260
533	משל ומליצה (חמו"ד) II .260
534	משל הקדמוני (אוסטרהא) II .75
535	משניות [עם חדושי מהר"י] (דובראוונא) II .93
536	משניות [הלכה פסוקה] (חמו"ד) III .687
537	משניות [עם קב נקי] (אוסטרהא) II .74
538	משניות [זרעים] (אוסטרהא) II .465 .466
539	משניות [טהרות] (קארעץ) II .42 .43
540	משנת חכמים (אוסטרהא) III .548

נ

541	נאפאלעאן (חמו"ד) III .687
542	נאפאלעאן און דער בעש"ט פון ברדיטשוב (פעסט) II .556
543	נגיד ומצוה (קניגסברג) .34
544	נועם אלימלך ([שקלאון]) II .510 III .25
545	נופת צופים (זיטאמיר) .430
546	נופת צופים (ווילנא) .431
547	נופת צופים (ווילנא והוראדנא) III .162
548	נוד הדמע (דיהרנפורט) 21-23

נוד הדמע (קניגסברג)	549
נחל אשכול (דובנא) II	550
נחל אשכול (ברין [זיוף]) II	551
נחלה בלי מצרים (ווילנא) II	552
נחלת צבי (ברעסלא [זיוף])	553
נחלת צבי (פפד"מ)	554
נחלת צבי (דיהרנפורט)	555
נחלת צבי (מינקאוויץ)	556
נחלת צבי (זאלקווא)	557
נחלת צבי (אוטרהא) II	558
נחלת צבי (קניגסברג) II	559
נחלת צבי (זיטאמיר [זיוף]) II	560
נחלת שמעון (לאשצוב) III	561
נחלת שמעוני (וואנזבעק)	562
נחלת שמעוני (המבורג) II	563
נטיעות שושנים (פאריצק) III	564
נסים ונפלאות (חמו"ד) II	565
נסיעת הר"ן לאה"ק (בערעזנא גדול) II	566
נסתור הכומר (אלטונא) III	567
הנצחון (חמו"ד) III	568
נר מצוה ותורה אור (קאפוסט) III	569
נר תמיד (נאווידוואר) III	570
נשים בציון (ווילנא) II	571

ס

סאה סולת (מעזירוב) III	572
סבוב ר' פתחיה (דובנא) III	573
סבוב ר' פתחיה (שקלאב) III	574
סדר ברכי נפשי (ווארשא) III	575
סדר ברכת המזון (לאשצוב) III	576
סדר ברכת המזון (סדילקאב) II	577
סדר ברכת הנהנין (יזעפאף) III	578
סדר הניקוד (ווילנא) III	579
סדר עבודה ומורה דרך (סלאוויטא) III	580
סדר קבוצת פרשיות (ווילנא) III	581
סדר קושיות ותרוצים ודרשות של תינוקות (ווארשא) III	582
סדר קריאה ותיקון (דובנא) II	583
סדר התפלות ... פולין פיהם ומעהרע (קארעץ) III	584
סדר תפלות ישרים (ווארשא) III	585

סדר תפלות נהורא השלם (סלאוויטא) III 236.	586
סדר תפלות נהורא השלם (הרובשוב) III 129.	587
סדר תפלות נהורא השלם (אזיאר) III 161.	588
סדר תקון חצות (רוסיא) III 658.	589
סדר תקוני ישרים (פאריצק) III 241.	590
סדרי טהרה (דיהרנפורט [רוסיא]) III 659.	591
סוד ה' (נאווידוואר) III 219.	592
סידור ר' שבתי (קארעץ) 526.	593
סידור ראב"ן (אוסטרהא) II 481.	594
סידור בוכארא (ווילנא) 364. 365.	595
סידור עבודה בלב (פטרבורג) II 149-151.	596
סידור תפלת נהורא (לבוב [תאריך מזויף]) 369.	597
(ראה סדר תפלות).	
סידור תפלת ישראל (אוסטרהא) II 482.	598
סידורו של שבת (מאהליב) III 193. 196. 197.	599
סליחות [שתי חורבנות פוזנן] (חמו"ד) III 667.	600
סליחות (אזיאר) 216.	601
סליחות (זיטאמיר) III 172.	602
סליחות (פיורדא) 425.	603
סליחות (טארנאפאל) III 181.	604
סליחות (פאריצק) III 65.	605
סליחות (מינסק) III 201.	606
סליחות (יוזעפאף) III 187.	607
סליחות כמנהג פראג פינסק (חמו"ד) III 688.	608
סליחות לח"ק (קאפוסט) II 32. III 284.	609
סליחות לח"ק (שקלאוו) III 291.	610
סליחות לח"ק (מינסק) 214.	611
סליחות לח"ק (חמו"ד) III 688.	612
סליחות לדי טבת (חמו"ד) III 668.	613
סליחות לז' אדר (דובנא) II 90.	614
סליחות לז' אדר (דאנציג) III 117.	615
סמא דחיי (ווארשא) III 144.	616
סמיכת כהן (שקלאוו) III 292.	617
ספור חלומות קץ הפלאות (קאפוסט) II 33.	618
ספור נפלאות החייט (ווילנא) III 694.	619
ספורי ארץ הקדושה (אמשטרדם [לבוב]) 506.	620
ספורי בעש"ט (נאווידוואר) II 539.	621
ספורי מעשיות (ר' נחמן) (חמו"ד) II 195.	622
ספורי מעשיות פון מהר"ל מפראג'ס ברודער (ווארשא) III 696.	623

ספורי נפלאות מהגאון הצדיק של"ה הקדוש (ווארשא) III 695.	624
ספורי הפליאות (לאשצוב) II 14.	625
ספורי הפליאות (יוזעפאף) III 7.	626
ספורי הפליאות (הרובשוב) III 9.	627
ספורים נוראים [בעש"ט ותלמידיו] (חמו"ד) III 697.	628
ספורים נחמדים (זיטאמיר) III 168.	629
ספרי [זרע אברהם] (ראדוויל) III 286. 287 [מודעה].	630
ספרי (מינקאוויץ) III 207.	631
ספרי חכמי יון (ווילנא) II 330.	632
ספרי מהגאון בעה"מ תויו"ט (ווילנא) III 693.	633

ע

עבודת עבודה (שקלאוו) III 292.	634
עבודת הקודש (סדילקאב) II 141.	635
עברונות (כמ"ש דיהרנפורט) II 565.	636
עובר אורח (קארלסרוא) III 686.	637
עובר אורח (קארלסרוא [זיוף]) II 552. III 686.	638
עוזר ישראל (שקלאוו) 184.	639
עוזר צינקעס מיט די ציג [א.מ.ד.] (ווילנא) 533.	640
עולם חסד יבנה (ירושלים [כרוז]) II 505.	641
עונג שבת (סלאוויטא) III 235.	642
עונג שבת (חמו"ד) II 556.	643
עונג שבת (חמו"ד) II 564.	644
עוקבא דמשיחא (בודאפעסט) III 689.	645
עטרת חתונה (פולדא) III 690.	646
עטרת ישועה (ווילנא) II 531.	647
עטרת צבי (פולנאה) III 251.	648
עטרת ראש (קאפוסט) II 30.	649
העיטור (ווארשא) III 143.	650
עיתור סופרים (נאוידוואר) III 216.	651
עין דוד (שקלאוו) III 292.	652
עין יעקב (מעזריטש גדול) II 137.	653
עין יעקב (אוסטרהא) III 609-613.	654
עין יעקב (באהסלב) II 77.	655
עין פנים בתורה (ווארשא) III 140.	656
על הר גבוה עלי לך [אגרת שליחות] (ירושלים) II 506.	657
עלים לתרופה (מינסק) 212.	658
עמוד הימיני (מינסק) III 199.	659
עמודי בית ישראל (דיהרנפורט [ברדיטשוב]) III 108.	660

עמודי גולה (לאדי) II 127.	661
עמודי גולה (קאפוסט) II 551.	662
עמודי שמים (ווארשא) II 432. 433. III 518. 519.	663
עמנואל (ווילנא) 528.	664
עמנואל (אמשטרדם [זיוף]) 528.	665
עמק רפאים (ני.) III 689.	666
עמר נקא (סדילקאב) III 230.	667
ענטדעקונג פון אמעריקא (ווילנא) II 111.	668
עץ חיים [רי"מ עפשטיין] (דיהרנפורט) II 215. III 352.	669
עץ חיים [רי"מ עפשטיין] (פאריצק) III 355.	670
עץ חיים [רי"מ עפשטיין] (אוסטרהא) III 359.	671
עץ חיים [רי"מ עפשטיין] (סדילקאב) III 358.	672
עשרה הילולים (סלאפקאוויץ) II 147.	673

פ

פאר התפלה (לבוב) III 634-637.	674
פארשיכרטע קינד (ווילנא) II 360.	675
פועל צדק (אלעקסניץ) II 37.	676
פועל צדק (חמו"ד) II 566.	677
פוקח עורים (שקלאוו) II 11. III 12.	678
פוקח עורים (קניגסברג) II 12.	679
פוקח עורים (ווארשא) III 13.	680
פורחת עלתה נצה (זאלעשטשיק) III 689.	681
דיא פטירה ... בעלזער צדיק (לבוב) III 697.	682
פטירת רבנו הקדוש מבעלו (לבוב) III 697.	683
פירוש על יונה [הגר"א] (ווילנא) II 105.	684
פירוש על כמה אגדות [הגר"א] (ווילנא) II 104.	685
פירוש התורה לר"י בעה"ט (פולנאה) III 244.	686
פירוש התפלה על הפרנסה (ברודי) III 690.	687
פני משה (קארעץ) III 41.	688
פנים יפות (אוסטרהא) III 550.	689
פסקי הלכות [ריקאנטי] (סדילקאב) III 94.	690
פסקי הלכות [ריקאנטי] (בולוניה [רוסיא]) III 95.	691
פסקים ושו"ת מהר"י מינץ ומהר"ם פאדווא ([רוסיא]) III 672.	692
פערביטענער פרינץ (ווארשא) II 196.	693
פקודת הרוממות (ווילנא) 218.	694
פראגעש און אנטווארטען (ווילנא) II 115.	695
פראקטיקע איז א לעהרער (ווילנא) II 359. III 447.	696
פרי הארץ (קאפוסט) II 30. III 21.	697

פרי הארץ (חמו"ד) III .668 .669	698
פרי מגדים (סדילקאב) II .470	699
פרי מגדים (אוסטרהא) II .471	700
פרי עץ חיים (הרובשוב) III .131	701
פרעגער תחנה (חמו"ד) .507	702
פרקי אבות (אוסטרהא) II .472 .473	703
פרקי רבי אליעזר (ברדיטשוב) III .66	704
פרקי רבי אליעזר (מעזירוב) III .208	705
פרקי היכלות (שקלאוו) III .292	706
פרקי היכלות (פולנאה) III .249	707
פרשת מרדכי (אונגוואר) III .452	708
פתרון חלומות וס' שערי ציון (חמו"ד) III .669	709
פתשגן השיר (ווילנא) III .97	710

צ

צאינה וראינה (סדילקאב) II .144	711
הצבא (שקלאוו) III .301	712
צו די אידען אין פוילען [הודעה מהצבא הגרמני הכובש] III .700	713
צוואה ר' אהרן מקארלין (חמו"ד) III .573	714
צוואה ר' אלכסנדר זיסקינד (ווארשא) III .576	715
(ראה הייליגע צוואה).	
צוואה ר' אשר הכהן (סיגעט) III .578	716
צוואה ר' חיים אלעזר ממונקאטש (מונקאטש) III .574	717
צוואה ר' יוסף משה אברהם (ווארשא) III .576	718
צוואה מענדל מאַנדלשטאַם (ווילנא) III .583	719
צוואה ר' משה מקוסוב (קאלאמיא) III .587	720
צוואה ר' משה יהושע זעליג (קניגסברג) III .578	721
צוואה ר' נפתלי (אמ"ד) III .570	722
צוואה ר' נפתלי (ראדזין) III .571	723
צוואה ר' שלמה צוקער (קליינווארדיין) III .588	724
צוואה הקדושה נפתלי בן יעקב אבינו (טארנוב) III .568	725
צוואה הקדושה הרה"ק מפארציווע (ווארשא) III .581	726
צוואות ר' יואל (ווילנא והוראדנא) II .123	727
צוואות ר' יואל (שקלאוו? דובראוונא?) III .575	728
צוואת ר' אברהם שקליאפער (כת"י) III .589	729
צוואת המגיד דוב בער ממעזריטש (רעטיאג) III .572	730
צוואת ר' יהודה אבן תבון והרמב"ם (ברליון) III .569	731
צוואת ר' יהודא גרינוואלד (ס. ווארהל) III .584	732
צוואת ר' יונה מראדעשקעוויץ (ווילנא) II .117	733

734	צוואת ריב"ש (חמיד) III 572.
735	צוואת ר' ליב גאלדבערג (ווילנא) III 582.
736	צוואת ר' נפתלי (סלאוויטא) III 235.
737	צוואת ר' נפתלי (ברדיטשוב) III 110.
738	צוואת ר' נפתלי ([סדילקאב]) II 543. (ראה צוואה).
739	צוואת ר' פנחס מיכאל (פינסק) III 579.
740	צוואת הרשד"ם (כתיי) III 567.
741	צוואת ר' שעפטיל בן השליה (מינסק) III 569.
742	צוואת הגאונים (לבוב) III 575.
743	צוואת ודרך טובים (פולנאה) III 244.
744	צוואת ודרך טובים (מעזירוב) II 134.
745	צורת בית המקדש (הוראדנא) III 123, 124.
746	צחקן מלומד ומתחרט (לייפציג) III 215.
747	ציון במשפט (שקלאוו) III 293.
748	צילומי קישוט 118.
749	צילותא דאברהם (חמיד) II 474, III 541.
750	ציר נאמו [לוח] לשנת התקע"ז (טארנאפאל) III 180.
751	צל המעלות (דובנא) III 119.
752	צמח ה' לצבי ([ברדיטשוב]) III 69.
753	צמח לאברהם (ווארשא) III 142.
754	צעטיל קטן (מונקאטש) 267.
755	צפירת תפארה (פוזנא) III 242.
756	צפנת פענח (קארעץ) III 42.
757	צפנת פענח [חייקל הורוויץ] (ברדיטשוב) II 63.
758	צפנת פענח [שליפרז] [ווילנא והוראדנא] III 459.

ק

759	דער קאראבעלניקל (ווילנא) II 344, III 433.
760	קב הישר (ברדיטשוב) III 113.
761	קדושת לוי (הרובשוב) III 129.
762	קובץ סליחות ותפלות [לט"ז כסלו] (ווילנא) III 153.
763	קול אריה (קארעץ) 525.
764	קול ברמה (קארעץ) III 43.
765	קול הרמ"ז (ברדיטשוב) III 110.
766	קול פלאים (ווארשא) III 138.
767	קול הקורא (חמיד) III 676.
768	קול שועת בת יהודה ([שקלאוו]) III 293.
769	קול ששון (ווארשא) III 148.

קומה ישראל (פאלטאווא) III 239.	770
קונטרס [מהגאון בעל סמ"ע] (שקלאוו) III 294.	771
קונטרס אחרון לספר אהבת יהונתן (סדילקאב) 299.	772
קונצן ביכל [א.מ.ד.] (ווילנא) 532.	773
קורות ארזים (רוסיא) 543.	774
קורות העתים (ווארשא) III 138.	775
קייזער אין וואלד (ווארשא) II 197.	776
קינות לתשעה באב (אלעקסניץ) II 38.	777
קינות לתשעה באב (סדילקאב) III 229.	778
קינות לתשעה באב (אוסטרהא) II 475.	779
קינות לתשעה באב (שקלאוו) III 302.	780
קינות לתשעה באב (מינסק) 213.	781
קיצור הדקדוק (פטרבורג) III 278.	782
קיצור ילקוט [עם ע"ט] (חמריד) III 672.	783
קיצור ילקוט (ברדיטשוב) III 66.	784
קיצור לקוטי מהר"ן (מאהליב [דניעטער]) II 187. 188.	785
קיצור לקוטי מהר"ן (ירושלים) III 232.	786
קיצור מס' חיי אדם (ווילנא) III 279.	787
קיצור מעבר יבק (ברדיטשוב) III 67.	788
קיצור עברונות (שקלאוו) 527.	789
קיצור של"ה (סדילקאב) II 228.	790
קיצור של"ה (פולנאה) II 230.	791
קיצור של"ה (שקלאוו) II 229.	792
קלאגמוטערס [תמונה] II 375.	793
קמיע ירושלמית (ירושלים) II 509.	794
קנאת ה' צבאות (יאס [כ"ש?]) II 192.	795
הקנה (קארעץ) III 50.	796
הקנה (פאריצק) III 51.	797
קצות החשן (רוסיא) III 660.	798
קרנן שבת (בלזורקע) II 86.	799
קרנים (פאריצק) II 54.	800
קרנים (פאריצק [זיף]) II 55.	801
קרנים (זיטאמיר) III 165.	802
קרסי זהב (חמ"ד) III 689.	803

ך

ראש אמנה (טארנאפאל) III 180.	804
ראש הגבעה (ווילנא) III 154.	805
ראש יוסף (רוסיא) III 661.	806

ראשית חכמה (סדילקאב) III 231.	807
ראשית חכמה (הרובשוב) III 128.	808
ראשית חכמה (זיטאמיר) II 534.	809
רב ייבי (סלאוויטא) III 85.	810
רב משולם (קארעץ) 147.	811
רוקח (שקלאוו) III 294.	812
רזיאל (כמ"ש באמ"ד) III 75.	813
רזיאל (מעזיבזו) III 76-78.	814
ריח נחוח (קונטרס ד' [ווארשא]) III 141.	815
ריח השדה (שקלאוו) III 305.	816
רפואות [פוקח עורים עם ס' תעלה ארוכה] (אמ"ד [זיוף]) III 673.	817
רפואות (חמו"ד) 514.	818
רפואות העם (סלאוויטא [זיוף]) III 237.	819
רשימת ספרים מבוקשים (ברליו) III 672.	820
רשימת הספרים העבריים (פטרבורג [תערוכה]) II 21. III 17.	821

ש

ר' שאול מורטירא (ווארשא) II 291-293.	822
שו"ת אדמו"ר הזקן (קאפוסט) II 29.	823
שו"ת אדמו"ר הזקן (זיטאמיר) III 163.	824
שו"ת בית אבל ובית משתה (חמו"ד) III 690.	825
שו"ת ר' בצלאל מארלא (ביאליסטאק) III 117.	826
שו"ת הגאונים בתראי (חמו"ד) II 536.	827
שו"ת הגאונים בתראי (טורקא) II 535.	828
שו"ת חוט השני (סדילקאב) II 501.	829
שו"ת חוט השני (חמו"ד) II 502.	830
שו"ת חכם צבי ([רוסיא]) III 661.	831
שו"ת מהרי"ל (סלאפקאוויץ) II 550.	832
שו"ת הרי"ף ([רוסיא]) III 669.	833
שו"ת מהר"ם בריסק (טאשנאד) III 453.	834
שו"ת מן השמים (קניגסברג) II 520. III 105. 106.	835
שו"ת הר"ן ([רוסיא]) III 673.	836
שו"ת פרי חיים (פינטשוב) III 240.	837
שו"ת רש"ל ([רוסיא]) III 658.	838
שארית ישראל (ווארשא) III 137.	839
[שבועת אמונים למגוייסים] (כת"י) III 653.	840
שבחי אברהם אבינו ע"ה (אוסטרהא [זיוף]) II 484.	841
שבחי האר"י (קניגסברג) 33.	842
שבחי ר"י (אוסטרהא [זיוף]) III 552.	843

שבחי הבעשיט (קארעץ) II 4 .6	844
שבחי הבעשיט (חמ"ד) III 8	845
שבחי הבעשיט (יאס) II 15	846
שבחי [הבעשיט] (זאלקווא) II 16	847
שבחי [הבעשיט] (חמו"ד) II 16	848
שבחי רח"ץ [אידיש] (חמו"ד) III 690	849
שבחי רח"ץ (אוסטרהא) II 476	850
שבחי ירושלים (ווילנא) III 154	851
שבת מוסר (אוסטרהא) II 477	852
שבת מוסר (ווענגראכ) II 530	853
שבילי המלמדים (ווארשא) III 147	854
שבילי תורה ([ווארשא]) III 141	855
שבע זכירות (לבוב) III 691	856
שומר שבת (זיטאמיר) III 170	857
שומרי משפט (לאדז) III 337 .338	858
שושן סודות (כת"י) 100 .101	859
שושנת העמקים (קארעץ) III 40	860
שטה מקובצת [נזיר] (דובנא) III 120	861
שטרא בירורין (ווילנא) II 530	862
שיח השדה (שקלאוו) III 306	863
א שיינע איסטאריע פון דעם איינגלישין גענעראל (זיטאמיר) III 177	864
שיינע ... געשיכטע ... דימיט [פלאגיאט מברצלב] (לבוב) II 198 .339 III	865
שיינע היסטארייע ... בבא מעשה (ווארשא) III 136	866
איין שיינע מעשה ... לעמבוריקער פינקס (ווארשא) III 695	867
איין שיינע מעשה פון צענטארע ווענטארע (זיטאמיר) III 168	868
איין שיינע מעשה פון איין גרושן סוחר (זיטאמיר) III 169	869
שיינע ... מעשה ... פאלשן משיח (לבוב) III 349	870
שיר ותפלה (שקלאוו) 527	871
שיר חדש (ווילנא) II 106	872
שיר הכבוד (חמו"ד) III 675	873
שירת משה (שקלאוו) III 294	874
שלחן ארבע (הוראדנא) II 95	875
שלחן ארבע (חמו"ד) III 567 .690	876
שלחן ערוך [יז"ד עם פי הגר"א] (הוראדנא) II 394-397 .482-485 III	877
שלחן ערוך [אה"ע עם פי הגר"א] (הוראדנא) II 398 .486 III	878
שלחן ערוך [אה"ע עם פי הגר"א] (ווילנא והוראדנא) II 399 .400	879
488 .487 III	
שלחן ערוך [או"ח] (אוסטרהא) II 478 .479	880
שלחן ערוך [מגיני ארץ] (שקלאוו) III 304	881

שלחן ערוך [האריז"ל] [קאפוסט] III 284.	882
שלחן ערוך [האריז"ל] [סלאוויטא] III 86.	883
שלחן ערוך [אידיש] [ווילנא [זיוף]] III 154.	884
שלמה מול אָדר [וואַרשא] III 134.	885
שם משמאל [וואַרשא] III 135.	886
שם משמאל [פרעסבורג] III 690.	887
שמוש חכמים [ברדיטשוב]] 376.	888
שמחת הנפש [שקלאָוו] II 28.	889
שמירה לבית ולילדות [ירושלים] II 507. 508.	890
שמירת המצות [ווילנא] II 423.	891
שמן ששון [ירושלים] 89.	892
שמעתתא דרב [ח"א וח"ג] [ווילנא] II 109. III 158. 159.	893
שנות חיים [אוסטרהא [זיוף]] II 551.	894
שני פרקים [כבוד הקיסר] [פטרבורג] III 277.	895
שער אפרים [פיורדא] II 227.	896
שער הגמול [הוראדנא] II 527.	897
שער גן עדן [קאַרעץ [2-1 מהם זיוף]] III 44. 45.	898
שער משפט [מאהליב] III 195.	899
שער נפתלי [מינסק] III 200.	900
שער התשובה והתפלה [ח"ב] [שקלאָוו] III 24.	901
שערי אפרים [דובנא] II 524.	902
שערי אפרים [דובנא [זיוף]] II 525.	903
שערי דורא [זסלב] II 126.	904
שערי זמרא הארוך [ביאליסטאק] II 79.	905
שערי היחוד והאמונה [שקלאָוו] III 24.	906
שערי ציון [סדילקאב] II 485.	907
שערי תשובה [הרובשוב] II 101.	908
שפה ברורה [תלמוד לשון פלאניא] [ווילנא והוראדנא] III 162.	909
שפה ברורה [נאווידוואר] III 216.	910
שפע טל [בליזורקע] II 87.	911
שפת הים ומיצר ים [רוסיא]] III 674.	912

ת

תאנית ישורון [ברודי] III 691.	913
תוכחת מגולה [חמו"ד] III 691.	914
תולדות אדם [זאלקווא] II 367.	915
תולדות יוסף [שקלאָוו]] III 308. 309.	916
תולדות יוסף [ח"ב] [רוסיא]] III 671.	917
תולדות יעקב יוסף [מעזיבוז] III 79.	918

תולדות רוסיא (סדילקאב) II 139.	919
תולעת יעקב (באהסלב) III 107.	920
תומר דבורה (זיטאמיר) III 173.	921
תומר דבורה (מעזירוב) III 209.	922
תומר דבורה (טורקא) III 182.	923
תוספות בכורים (שקלאוו) III 307.	924
תוספתא (ווילנא) II 421.	925
תוצאות חיים (חמ"ד) III 690.	926
תניך, חמשה חומשי תורה [מקראי קודש] (יוזעפאף) III 185.	927
תניך, חמשה חומשי תורה (טארנאפאל) III 177.	928
תניך, ויקרא (מינסק) III 203.	929
תניך, דברים (ברדיטשוב) III 113.	930
תניך, יהושע (מינקאוויץ) 202.	931
תניך, תהלים (שקלאוו [המו"ל מפרס]) 193.	932
תניך, תהלים [עם זהר] (קאפוסט) III 670.	933
תניך, תהלים [עם זהר ואלשיך] (קאפוסט) II 31.	934
תניך, תהלים [ע"פ מדרש חכמים] (מינסק) II 136.	935
תניך, תהלים [ע"פ אמרות טהורות] (זיטאמיר) III 172.	936
תניך, תהלים [ע"פ יופי מהלל] (ווילנא) III 691.	937
תניך, משלי [ע"פ שבט מיהודה] (ווילנא) III 152.	938
תניך, שה"ש וקהלת (אוסטרהא) II 480.	939
תניך, שה"ש (הרובשוב) III 128.	940
תניך, שה"ש ([לאשצוב]) III 189.	941
תניך, קהלת (הוראדנא) III 125.	942
תורי זהב (מאהליב [דניעסטער]) III 194.	943
תורת האדם (קראקא) II 261.	944
תורת חיים (ווארשא) II 511.	945
תורת העולם והיהדות (מינסק) III 199.	946
תורת העמים (קאלאמיא) III 633.	947
תחתי והפדות (סדילקאב) II 268.	948
תחנה [עלינו לשבח] (חמו"ד) II 519.	949
תחנה אמהות (קארעץ) 109.	950
תחנה אמהות (קאפוסט?) III 285.	951
תחנה אמהות (פפדיא) 440.	952
תחנה אמהות (זיטאמיר) 441.	953
תחנה אמהות (חמו"ד) 439.	954
תחנה מנחת ערב (יוזעפאף) 449.	955
תחנה משיב נפש (ברעזיץ) 447.	956
תחנה קבוץ נפזרים (דיהרנפורט) 452.	957

תחנה קול בכיות (נאוידוואר) 448.	958
תחנה קעסטליכע (לבוב) 444.	959
תחנה שבת (חמו"ד) 450.	960
תחנה שלשה שערים (ליססא) 454.	961
תחנה שער היחוד על עולמות (חמו"ד) 453.	962
תחנה שער היחוד על עולמות (חמו"ד) 538 II.	963
תחנה שערי נחמה (חמו"ד) 451.	964
תחנה תפלת אמהות (פפד"א) 440.	965
תחנה תפלת החיים (פפד"א) 445.	966
תחנה תשובה תפלה וצדקה (לבוב) 446.	967
תחנה תשובה תפלה וצדקה (לאשצוב) 210.	968
תחנות (המבורג) II 516.	969
תחנות ובקשות (סדילקאב) II 518.	970
תחנות ובקשות (פולנאה) 443.	971
תחנות ובקשות (חמו"ד) 442.	972
תיקון חצות (שקלאוו) III 294.	973
תיקון הכללי (פאלטאווא) II 189.	974
תיקון מועד (טארנאפאל) III 182.	975
תיקון על חטא הכללי (קאלאשוואר) II 190.	976
תיקון התורה (סדילקאב) III 96.	977
תיקון התשובה (לבוב) 58.	978
תלאות המורים [יידיש] (סדילקאב) II 265. III 399.	979
תלאות המורים [לה"ק] (חמו"ד) II 264. III 398.	980
תלמוד בבלי [ברדיטשוב] II 62.	981
תלמוד בבלי [ביצה] (סדילקאב) II 140.	982
תלמוד בבלי [מגילה] (סלאוויטא) III 236.	983
תלמוד בבלי [תמיד] (הוראדנא) II 528.	984
תלמוד ירושלמי (קאפוסט) 168.	985
תלמוד ירושלמי (שקלאוו) 167.	986
תלמוד ירושלמי [שקלים] (שקלאוו) III 302.	987
תלמוד ירושלמי [שקלים] (מינסק) III 202.	988
תלמיד צחקן מוסרי (אמשטרדם) III 215.	989
תלמיד צחקן מוסרי (נאוידוואר) III 215.	990
תם וישר (יוזעפאף) III 186.	991
תם וישר (קארעץ) III 46.	992
תם ומועד (חמו"ד) III 692.	993
תמים יחדו (ווילנא) II 108.	994
תמצית ס' החנוך (פטרבורג) III 280.	995
תנא דבי אליהו (מינקאוויץ) III 207.	996

997	תנא דבי אליהו (אוסטרהא [זיוף]) III .552
998	תפארת יהונתן ((סדילקאב)) .532
999	התפוח (ווילנא) .530
1000	תפלה זכה (ווארשא) III .135
1001	תפלת הדרך (קארלסרוא [זיוף]) III .686
1002	תפלת יום כפור קטן (הוראדנא) II .99
1003	תקוני הזהר (דובנא) II .92
1004	תקוני הזהר (דובנא [זיוף]) II .91
1005	תקוני הזהר (מעזריטש) II .138
1006	תקוני הזהר (לאשצוב) II .129
1007	תקוני שבת (אוסטרהא) II .483
1008	תקנות גדולות וקביעות שנו כאן (חמו"ד) III .674
1009	תקנות משלש קהלות (חמו"ד) III .671
1010	תקנתא דמשה (אלעקסניץ) III .30
1011	תרגום שני (כשינ בסלאוויטא) III .237
1012	תשבי (הוראדנא) III .125
1013	תשביץ (רוסיא) III .670
1014	תשואות חן (דובנא) III .121
1015	תשואות חן (ברדיטשוב) III .70
1016	תשועת ישראל (פירדא) III .692
1017	Die Auzal Der Gebete Nach Maimonides (Petersburg) II .155
1018	Kleiner Woterschatz (Berlin) III .673

מפתח מקומות הדפוס*

<p>דאנציג: 615</p> <p>דובנא: 46 .336 .408 .550 .573 .583 .614</p> <p>751 .861 .902 .903 .1003 .1004</p> <p>דובראוונא: 195 .535 .728</p> <p>דיהרנפורט: 346 .522 .548 .555 .591 .636</p> <p>957 .669</p> <p>דראהביטש: 75</p> <p>הומבורג פ.ד.ה.: 16 .498</p> <p>הוסט: 113</p> <p>הוראדנא: 21 .40 .47 .99 .204 .239 .248 .324</p> <p>374 .727 .745 .875 .877 .878 .897 .942</p> <p>984 .1002 .1012</p> <p>ראה ווילנא והוראדנא.</p> <p>המבורג: 563 .969</p> <p>הרובשוב: 52 .232 .347 .587 .627 .701 .761</p> <p>808 .908 .940</p> <p>וואנזבעק: 396 .524 .562</p> <p>ווארשא: 9 .13 .39 .86 .128 .131 .137 .138</p> <p>139 .161 .174 .183 .186 .191 .206 .207</p> <p>221 .235 .237 .256 .259 .298 .303 .310</p> <p>335 .375 .407 .409 .427 .447 .468 .469</p> <p>485 .493 .496 .575 .582 .585 .616 .623</p> <p>624 .650 .656 .663 .680 .693 .715 .718</p> <p>726 .753 .766 .769 .775 .776 .815 .822</p> <p>839 .854 .855 .866 .867 .885 .886 .945</p> <p>1000</p> <p>ווילנא: 4 .5 .7 .19 .24 .37 .50 .69 .76 .77</p> <p>91 .95 .100 .107 .120 .141 .163 .196</p> <p>201 .203 .208 .211 .240 .242 .275 .288</p> <p>353 .360 .388 .389 .442 .453 .459 .461</p> <p>502 .529 .531 .532 .546 .552 .571 .579</p> <p>581 .595 .619 .632 .633 .647 .664 .668</p> <p>675 .684 .685 .694 .696 .710 .719</p> <p>733 .735 .759 .762 .773 .787 .805 .851</p>	<p>אדעסא: 223 .361</p> <p>אוזשהאראד: 234</p> <p>אונגוואר: 708</p> <p>אזיאר: 588 .601</p> <p>אוסטרהא: 20 .102 .189 .199 .247 .314 .401</p> <p>415 .419 .448 .471 .534 .537 .538 .540</p> <p>558 .594 .598 .654 .671 .689 .700 .703</p> <p>779 .841 .843 .850 .852 .880 .894 .939</p> <p>997 .1007</p> <p>אלטונא: 382 .567</p> <p>אלעקסיניץ: 33 .105 .438 .460 .676 .777</p> <p>1010</p> <p>אמשטרדם: 57 .363 .395 .397 .620 .665 .722</p> <p>813 .817 .689</p> <p>אפטא: 366</p> <p>באהוטלוב: 198 .655 .920</p> <p>בודאפעסט: 169 .645</p> <p>ראה פעטס.</p> <p>בולוניה: 691</p> <p>ביאליסטאק: 25 .73 .74 .150 .166 .190 .266</p> <p>440 .826 .905</p> <p>בליזורקע: 299 .300 .799 .911</p> <p>בערעזנא גדול: 566</p> <p>בקו: 356</p> <p>בראדי: 267 .687 .913</p> <p>ברדיטשוב: 1 .82 .111 .118 .179 .194 .412</p> <p>417 .424 .449 .451 .464 .660 .704 .737</p> <p>752 .757 .760 .765 .784 .788 .888 .930</p> <p>981 .1015</p> <p>ברין: 369 .551</p> <p>ברליו: 731 .820 .1018</p> <p>ברעזיץ: 956</p> <p>ברעסלא: 553</p> <p>גראיעווא: 504</p>
--	---

(*) המספרים מורים על מספרי מפתח הצילומים.

ליסטא: .961	.938 .937 .925 .893 .891 .884 .872 .862
מאהליב (דניעפער): .278	.999 .994
מאהליב (דניעסטער): .66	.165 .134 .89 .78 .63 .29
.167 .142 .140	.547 .463 .456 .434 .378 .354 .294 .181
.943 .899 .599 .494 .349 .272	.909 .879 .758
מונקאטש: .717 .754	.398 .333 .329 .297
מינסק: .188 .193 .252 .334 .606 .611 .741	.853 .10
.988 .946 .935 .929 .900 .781	זאלעטשטיק: .681
מינקאוויץ: .72 .316 .364 .404 .413 .416 .423	זאלקווא: .227 .262 .495 .557 .847 .915
.996 .931 .631 .556 .501 .433	זולצבאך: .399
מעזיבוז: .90 .263 .271 .304 .305 .814 .918	זיטאמיר: .31 .54 .60 .65 .123 .153 .159 .171
מעזירוב: .26 .80 .243 .318 .341 .420 .443	.430 .365 .342 .332 .253 .202 .185 .184
.922 .744 .705 .572	.528 .499 .482 .481 .480 .478 .474 .445
מעזריטש: .43 .653 .1005	.857 .824 .809 .802 .629 .602 .560 .545
נאווידוואר: .23 .30 .38 .42 .67 .104 .155	.953 .936 .921 .869 .868 .864
.390 .385 .290 .261 .241 .224 .197 .168	זסלב: .254 .904
.621 .592 .570 .523 .508 .465 .457 .400	טארנוב: .725
.990 .958 .910 .651	טארנאפאל: .70 .192 .209 .352 .521 .604
נ.י.: .666	.975 .928 .804 .750
טאטמאר: .146	טאשנאד: .834
טביוניטה: .425	טורקא: .432 .828 .923
טדילקאב: .2 .14 .34 .81 .94 .130 .151 .175	טשרנוביץ: .282
.330 .328 .322 .320 .287 .255 .226 .194	יאהאניסבורג: .121 .405
.449 .436 .421 .418 .414 .403 .344 .331	יאט: .795 .846
.515 .514 .513 .512 .503 .497 .487 .476	יוזעפאף: .133 .230 .289 .345 .470 .472 .578
.772 .738 .711 .699 .690 .672 .667 .577	.991 .955 .627 .626 .607
.970 .948 .919 .907 .829 .807 .790 .778	ירושלים: .233 .295 .455 .641 .657 .786 .794
.998 .982 .979 .977	.892 .890
טיגעט: .312 .716	לאדז: .858
טלאוויטא: .84 .284 .233 .458 .507 .580 .586	לאדי: .661
.1011 .983 .883 .819 .810 .736 .642	לאטצוב: .119 .132 .236 .561 .576 .625 .941
טלאפקאוויץ: .673 .832	.1006 .968
טלוצק: .309	לבוב: .16 .112 .125 .126 .127 .129 .160 .220
טעאיני: .114	.367 .358 .319 .311 .283 .276 .269 .222
טקראליבקע: .435	.683 .682 .674 .597 .401 .490 .489 .452
ט ווארהל: .732	.978 .967 .959 .870 .865 .856 .742
פאלטאווא: .36 .770 .974	לובלין: .28 .87 .92 .97 .333
פאריצק: .41 .71 .109 .164 .245 .372 .431	ליורנו: .392
.801 .800 .797 .670 .605 .590 .564	לייפציג: .746
פוד ברעזיץ: .64	

.992 .950 .898 .860 .844 .811	פוזנא: 3. 755
קופיל: .437 .251	פולדא: .646
קליוולאנד: .53	פולנאה: .107 .116 .136 .231 .258 .264 .306
קליינווארדיין: .724 .157	.380 .648 .686 .707 .743 .791 .971
קניגסברג: .549 .543 .257 .213 .162 .149 .45	פטרבורג: .895 .821 .782 .596 .462 .441 .51
.842 .835 .721 .679 .559	.1017 .995
קראקא: .944 .228	פירדא: .1016 .869 .603 .315
קרימונה: .426	פינטשוב: .837
קראשנוב: .32	פינסק: .739
ראדוויל: .630 .313 .292	פיעטריקוב: .488 .479 .147
ראדוין: .723	פעסט: .542 .219
רוסיא (חמ"ד): .98 .61 .59 .58 .49 .22 .12	פראג: .530 .394 .308 .158
.117 .144 .180 .182 .212 .217 .250 .285	פראג: .966 .965 .952
.691 .591 .589 .522 .486 .348 .339 .315	פראג: .554 .55
.838 .836 .833 .831 .806 .798 .774 .692	פראסקורוב: .62
.1013 .917 .912	פראטבורג: .887 .187
רעטיאג: .730	צפת: .205
שדה לבן: .383 .225	קאלאמייא: .947 .720
שקלאב: .148 .124 .115 .110 .85 .35 .11 .8 .6	קאלאשוואר: .976
.176 .214 .216 .229 .260 .265 .302 .325	קאליס: .291
.483 .467 .466 .429 .411 .387 .376 .340	קאפוטסט: .475 .368 .268 .173 .96 .68 .56
.652 .639 .634 .617 .610 .574 .527 .520	.662 .649 .618 .609 .569 .511 .510 .505
.780 .771 .768 .747 .728 .712 .706 .678	.985 .951 .934 .933 .882 .823 .697
.881 .874 .871 .863 .816 .812 .792 .789	קארלסרוא: .1001 .638 .637 .327
.986 .973 .932 .924 .916 .906 .901 .889	קארעץ: .454 .307 .280 .154 .145 .94 .93 .79
.987	.796 .764 .763 .756 .688 .593 .584 .539